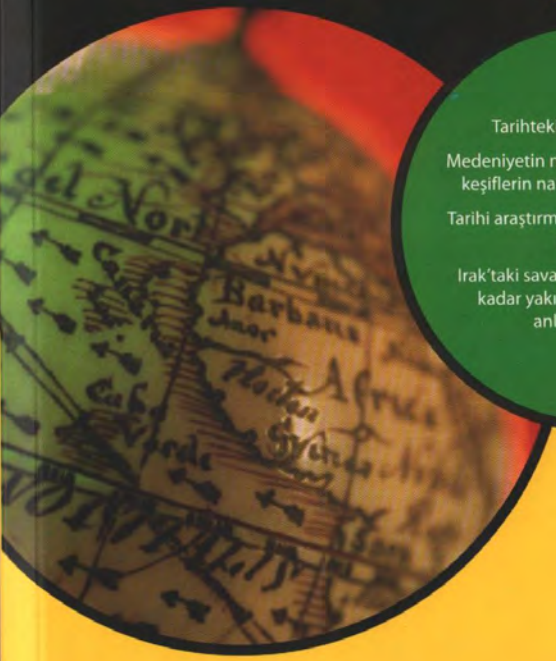
HER ŞEY DAHA KOLAY

2. Basımdan Çeviri

Dünya Tarihi

for dummies tarih

- Tarihteki başarıları öğrenin
- Medeniyetin nasıl geliştiğini ve coğrafi keşiflerin nasıl başladığını kavrayın
- Tarihi araştırmadaki güncel eğilimlerin izini sürün
- Irak'taki savaştan iklim değişikliğine kadar yakın geçmişteki olayları anlamaya çalışın

Peter Haugen

Dünya Tarihi

FOR DUMMIES®

2. Basımdan Çeviri

World History

FOR DUMMIES®

A Wiley Brand

2nd Edition

by Peter Haugen

for dummies®

NOBEL YAŞAM

Dünya Tarihi for DUMMIES
World History for DUMMIES

2. Basımdan Çeviri, Ocak 2018
Yayın No.: 54
for Dummies Tarih Dizisi No.: 1
ISBN: 978-605-9746-53-3

by Peter Haugen
Çeviri Editörü: Begüm Akcaoğlu
Çeviri: Muhammet Şeviker

© 2017, Bu baskının bütün hakları NOBEL YAŞAM'a aittir.

Copyright © 2009 by John Wiley & Sons, Inc. All rights reserved including the right of reproduction in whole or in part in any form. This translation published by arrangement with John Wiley & Sons, Inc.

© TURKISH language edition published by NOBEL AKADEMIK YAYINCILIK, Copyright © 2017

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun
Yayın Koordinatörü: Alper Tok
Sayfa Tasarım: Hamide Yalçın
Redaksiyon: Can Akcaoğlu
Kapak Tasanm: Mehtap Yürümez

Baskı ve Cilt: Sarıyıldız Ofset Amb. Kağ. Paz. San. ve Tic. Ltd Sertifika No.: 23593
İvedik Ağaç İşleri San. Sit. 1354. Cad. 1358. Sok. No.: 31 Ostim / ANKARA

Nobel Yaşam
İstanbul Büro: Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok. Güleryüz Apt. No:9 Daire:3 Kadıköy / İSTANBUL
Tel/Faks: +90 (216) 418 20 10 info@nobelyasam.com - www.nobelyasam.com
Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA
Tel: 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 30 20

Yayınlarımızı;

Alfa Basın, Ana Basın, Arkadaş Kitabevi, Atlas Kitap Dağıtım, Başarı Dağıtım, D&R Mağazaları, Dinamik Dağıtım, Dost Kitabevi, Emek Kitap, Final Pazarlama, Kıta, Kida Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevi, Prefix, Remzi Kitabevi, TveK Mağazaları adreslerinde bulabilirsiniz.

Yazar Hakkında

Peter Haugen, *Was Napoleon Poisoned? and Other Unsolved Mysteries of Royal History* (Wiley) adlı kitabın yazarıdır. Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesinden mezun olan yazarın *History* dergisinde pek çok yazısı yayımlanmıştır ve *The Armchair Reader Amazing Book of History, mental_floss Presents Condensed Knowledge* ile *mental_floss Presents Forbidden Knowledge* adlı kitapların yazarları arasındadır. Tecrübeli bir gazeteci ve eleştirmen olan yazar *The St. Petersburg Times* ve *The Sacramento Bee* dâhil birçok ABD gazetesinin kadrolu yazarıydı ve güzel sanatlardan moleküler genetiğe kadar pek çok konuda yazılar kaleme aldı. Haugen University of Wisconsin-Madison ve California State University-Fresno'da yardımcı öğreticiydi. ABD ordusunun bir gazisi olmaktan da gurur duymaktadır. Wisconsin'de yaşamaktadır.

Yazarın Teşekkürleri

İkinci basımın kayda dğer biçimde sıkıntısız işlemesine yardım etmiş olan Wiley'deki editörlerime; proje editörü Tim Gallan, yatırımlar editörü Lindsay Lefevere ve nüsha editörü Elizabeth Rea'ya teşekkürler. Bütün aileme ve özellikle sürekli desteği için eşim Deborah Blum'a da teşekkürler. Kitabın birinci basımındaki çok değerli yardımları için tarihçi David McDonald'a teşekkür etmek isterim. Dünya tarihi denilen şahane bilim yığınını yüzeysel olarak göz gezdirirken eserlerini derinlemesine incelediğim, birbiriyle karşılaştırdığım bütün harika tarih yazarlarına da teşekkürü borç bilirim.

Kısa İçerik

Giriş 1

Kısım I: Tarihe Giriş 9

Bölüm 1: Şimdiki Zamana Yol Bulmak 11

Bölüm 2: Gerçeği Eşelemek 23

Bölüm 3: Tarihi Değerlendirmek 31

Kısım II: Sayılarda Güç Bulmak 41

Bölüm 4: Medenileşmek 43

Bölüm 5: Pek Çok İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü 61

Bölüm 6: Tarihin Yarı Yol Krizi: Orta Çağ 77

Bölüm 7: Dünya Egemenliği İçin Mücadele 93

Bölüm 8: Dünyayı Ele Geçirmek 113

Bölüm 9: Bütün Dünyada Çarpışmak 135

Kısım III: Cevaplar Aramak 163

Bölüm 10: Çağlar Boyunca Din 165

Bölüm 11: Bilgeliğe Âşık Olmak: Felsefenin Doğuşu ve Zirveye Erişmesi 187

Bölüm 12: Hristiyan Olmak, Grek Gibi Düşünmek 201

Bölüm 13: Rönesans'a Uyanmak 211

Bölüm 14: Bir Kırılma: Reform 229

Bölüm 15: Bilime ve Aydınlanmaya Açılma 249

Kısım IV: Savaş, Savaş, Savaş 263

Bölüm 16: Sopalar ve Taşlar: Eski Usulle Savaş 265

Bölüm 17: Savaş Makinesinde Bazı Gelişmeler 277

Bölüm 18: Modernleştirilen Yıkım 291

Kısım V: Önderler ve Düzeni Sarsanlarla Tanışmak 305

Bölüm 19: Destansı Bir Şey Başlatmak 307

Bölüm 20: Ölümsüzlük İçin Muharebe 319

Bölüm 21: Geziler ve Keşifler: Gidilecek Yerler, Görülecek İnsanlar 331

Bölüm 22: Olayların Akışını Tersine Çevirme: İsyancılar ve Devrimciler 343

Kısım VI: Efsane 10'lar Kısmı 357
Bölüm 23: Geçmişteki On Unutulmaz Tarih 359
Bölüm 24: Vazgeçilmez On Tarihi Belge 365

Dizin 373

İçindekiler

Giriş *1*
Kitap Hakkında 1
Bu Kitapta Kullanılan Yazım Biçimleri 2
"Tarih" ile ne demek istiyorum? 2
Tarih sonrasından emin olmak 2
MS, MÖ, SÇ ve SÇÖ terimlerini anlamlandırma 3
Fransızcamı, pardon Latincemi mazur görün 4
Ön yargıları hissetmek ve onlardan uzak durmak 4
Okumayacağınız Kısımlar 5
Aptalca Varsayımlar 5
Bu Kitap Nasıl Düzenlendi? 6
Kısım I: Tarihe Giriş 6
Kısım II: Sayılarda Güç Aramak 6
Kısım III: Cevaplar Aramak 7
Kısım IV: Savaş, Savaş, Savaş 7
Kısım V: Önderler ve Düzeni Sarsanlarla Tanışmak 7
Kısım VI: Efsane 10'lar Kısmı 7
Kitapta Kullanılan İkonlar 7
İstediğimiz Sayfadan Başlayabiliyor muyuz? 8

Kısım I: Tarihe Giriş *9*

Bölüm 1: Şimdiki Zamana Yol Bulmak 11
Geçmişe Dönüş Makinesini Çalıştırmak 12
Patikadan Otobana: İnsanlığın Mütevazı Başlangıçlar Üzerinde Yükselişi 13
Savaş! Neye Yararı Var? Tarih Kitaplarına Malzeme Var! Hepsi Bu mu? 15
Tarihin Zengin Dokusunu Takdir Etmek 16
Geriye sarmak 17
Kesişen iplikler 18
Evde dokuma 18
Bağlantılar Kurmak 19
Yüzyılların İzinde 21

Bölüm 2: Gerçeği Eşelemek 23
Homer ile Rota Tayini 23
Truva hikâyesi 24
İlham veren arkeolojik bulgular 24
Atlantis'in Yükselişi 25
Ölünün Vücut Dilinin Okunması 26
Alplerde donmak 26
Asya'da tuzlayarak saklamak 27

Kuzey Avrupa'da bataklığa gömülmek 28
Andlarda kurumak ve korunmak 28
Mısır'da korunmuş firavunlar 28
Yüzyılların İzinde 29

Bölüm 3: Tarihi Değerlendirmek 31

İnsan Olmak 32
Neandertale yakınlaşmak 33
Konuşma noktası 33
Zamanı Çağlara Bölmek... ve Onları Adlandırmak 34
Eskiyi modernden ayıklamak 35
Klasik mlasik 35
Kraliçelere baş eğmek 36
Takdire Değer ile Kötü Şöhretli Genelde Aynı Kişidir 37
Tutarsızlıklar içinde araştırma 37
İş onlara bakış açınıza bağlıdır 38
Erdemi doğrulamak 39
Yüzyılların İzinde 39

Kısım II: Sayılarda Güç Bulmak 41

Bölüm 4: Medenileşmek 43

Eriha'nın Karşılıklı Savunma Amaçlı Surlarını İnşa Etmek 44
Şehirleri Nehir Boylarında Kurmak 44
Fırat ve Dicle arasına yerleşmek 45
Afrika'da ziraata geçiş 45
Mısır'da toplanma 46
Nehir'de yukarı doğru Kuş'a gidiş 47
Yeni ortaya çıkan medeniyetlere boyun eğmek 47
Doğuya İndus ve Sarı Irmak'a doğru ilerlemek 49
Amerika'da Rüştünü İspatlamak 51
Kayıt Tutmanın Yazma ve Okumaya Yol Verişi 51
Piramitleri planlamak 51
Yasaları ve aşk şarkılarını yazmak 52
Sonraki Dünyayı Şekillendirmek 53
Pers İmparatorluğu'nun kuruluşu 53
Grekliğe doğru gelişmek 53
İskender'i büyük yapan 55
Dünyayı Turlamak 58
Yüzyılların İzinde 58

Bölüm 5: Pek Çok İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü 61

Roma'nın Yükselişi ve Çöküşü 61
Roma Cumhuriyeti'nin kuruluşu 62
Vatandaşlık hakkı kazanma 62
İmparatorluğun genişlemesi 63

Rubicon'u geçmek 64
İmparatora yetki verilmesi 66
Doğuda gezinme 66
Batı imparatorluğunun tarihe gömülüşü 68
Roma ve Roma Katolik Kilisesi 68
Dünyada İmparatorlukların Kurulması 70
Persler ve Partları idare etmek 70
Hindistan imparatorlukları 71
Çin'i birleştirmek: Yediden Qin'e 72
Amerika'da medeniyetlerin gelişmesi 74
Dünyanın Geri Kalan Bölgelerinde Kısa Bir Gezinti 75
Yüzyılların İzinde 76

Bölüm 6: Tarihin Yarı Yol Krizi: Orta Çağ 77

Bizans İmparatorluğu'nu Kurma (ve Sürdürme) 78
Kültürü Paylaşmak ve Dayatmak 79
Barbarlara dayanmak 79
Afrika'yı Bantu ile baştan başa dolaşmak 81
Vikinglerle deniz yolculuğu ve yerleşme 81
İpek Yolunda seyahat etmek 84
Avrupalı Ulusların Tohumlarının Ekilişi 84
Akıncıları püskürtmek 84
Batı Avrupa'yı birleştirmek: Charlemagne'ın onu bir araya getirişi 85
Yeni palazlanan ulusları bir arada tutma 86
Yeni Ortaya Çıkan İslâmi Coşku 87
Hindistan'da Guptaların Geri Gelişi 88
Dünyayı Dolaşmak 89
Yüzyılların İzinde 90

Bölüm 7: Dünya Egemenliği İçin Mücadele 93

Arap İmparatorluğu'nun Genişlemesi ve İslâm'ın Yayılışı 94
Eğitim ve edebiyatı yeni zirvelere taşıma 94
Bilim ve teknolojide ilerleme hamlesi 94
Hint Okyanusu'na hâkim olmak 95
Bir imparatorluğun kuruluşu ve çözülüşü 96
Doğu Asya'da Mükemmelleşme 97
Çin tarzı yenilenme 97
İpek Yolu'nda ticaret ve kültürel değişim için seyahat 98
Kısa süreliğine deniz gezisi 99
Avrupa'nın Doğu Mallarının Tadına Varışı 100
Venedik'i Doğu'ya açma 101
Osmanlıların Avrupa ile Doğu arasındaki ticaret rotalarını kontrol edişi 102
Haçlı Seferlerinin Başlaması 103
Asıl aktörlerle karşılaşmak 103
Bazı Haçlı seferlerinin rehbersiz coşkusuna bakış 104
Fetih için emsal oluşturmak 105
Doğu ile Batı Arasındaki Ticaretin Gelişmesi 106

Kara Ölümden Sağ Çıkmak 107
Bıkıp usanmadan öldürmek 108
Hesap ortada: Daha az insan, daha çok servet 108
Doğuya Bir Yol Aramak ve Batı İçin Bir Şeyler Bulmak 109
Kolomb'un tanıştığı Amerikalılarla tanışmak 109
Bazıları keşfi kutluyor, bazıları üzülüyor 110
Kolomb'u eğitim ve deneyim şekillendirdi 110
Batı Hint Adalarını tesadüfen bulmak 111
Yüzyılların İzinde 112

Bölüm 8: Dünyayı Ele Geçirmek 113

Doğuya Gitmek İçin Güneye Seyahat 114
Hindistan ticaretinde yer edinmek 114
Saygı istemek 115
Amerika'yı "Keşfetmek" 116
Azteklerin yükselişi ve çöküşü 117
İnkalar'ın büyüklüğü kabul edip sonra da İspanyollara teslim oluşu 118
Gezegeni Dolaşmak 120
Doğu imparatorlukları arasında Osmanlıların yükselişi 120
Doğu Hindistan Şirketlerinin kuruluşu 122
Kapıyı Japonya'ya kapatmak 123
Oyunu İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'nin kuralları ile oynamak 124
Çin'in Ming'den Çing'e geçişi 124
Çin limanlarını açmak için gücün ve afyonun kullanılması 125
Köle Ticaretinin Yaygınlaşması 126
Bir kötülüğü sürdürme 126
Yeni bir piyasa oluşturma 127
Köle ticaretinde başarılı olmak 127
Devrimleri Başlatmak 128
Yeniyle tanışmak 128
Tehlikeli fikirlerle oynamak 129
İsyan eden Amerikalılar 130
Patlayan Fransa 131
Özgürlüğe uvertür yazmak 132
Yüzyılların İzinde 132

Bölüm 9: Bütün Dünyada Çarpışmak 135

Benzersiz İmparatorlukları İdare Etmek 136
Britanya'nın pek çok cephede savaşması 136
Devrim sonrası Fransa'yı yeniden oluşturmak 137
Afrika'yı parçalara ayırmak 138
Avrupa Egemenliğini Sınayan Kafa Tutmalar 141
Latin Amerika'da İspanyol egemenliğine karşı çıkmak 141
Afrika'nın Afrikalılara iadesi 143

Ayağa kalkan Asyalılar 144
Japonya'nın bastırılmış gücü salıvermesi 144
Seken huzursuzluğun Avrupa'ya gelişi 144
Rusya'da Başkaldırı 145
Kuzeyden uzak kalmak 145
Başkaldırıya koşuş 146
İktidarı ele geçirmek: Sovyetler Birliği 147
Günümüze Doğru Hızın Artışı: Ulaşım ve İletişim 148
Bir yerlere hemen gitmek 148
Mesaj göndermek 150
Dünya Savaşları 152
Savaşı yeniden tanımlamak: I. Dünya Savaşı 153
Çatışmaya dönüş: II. Dünya Savaşı 155
Sürüp Giden Sıcak ve Soğuk Çatışmalar 158
Birbirine Soğuk Savaş'ta göz kırpmaya cesaret etmek 158
Sonu gelmeyen şiddetli çatışmalar 159
Haydi, Bir Araya Gelelim: Birleşmiş Milletler 160
Yüzyılların İzinde 161

Kısım III: Cevaplar Aramak 163

Bölüm 10: Çağlar Boyunca Din 165

Dinin Tanımı 166
Tanrı(lar)ın rollerine dair spekülasyonlar 166
Dış dünyaya irade vermek 168
Din dürtüsünün analizi 169
Felsefeyi dinden ayırt etmek 170
Yahudilik 170
Mesih'i beklemek 170
Yahudi milliyetçiliğini sürdürmek 171
Hinduizm 172
Budizm 173
Hristiyanlık 174
Roma Katolik Kilisesi 174
Doğu Ortodoks Kilisesi 178
Protestan kiliseleri 179
İslâm 180
Beş Ana Direk 181
Mekke ve Medine'nin ötesine geçmek 181
Çarpışan kültürler 182
Sihizm 183
Yüzyılların İzinde 184

Bölüm 11: Bilgeliğe Âşık Olmak: Felsefenin Doğuşu ve Zirveye Erişmesi 187

Büyük Sorular Sormak 187
Bilimi felsefe içinde kurmak 188
Felsefeyi din ile bağdaştırmak 189
Felsefenin İzlerini Sürmek 190
Grek toplumunun uçlarında yaşamak 190
Diğer kültürlerden esinlenme 191
Seyahat zihnin ufkunu açar 191
Doğulu Felsefelerin İncelenmesi 191
Sokrates'e Yol Açmak 192
Cevap arama geleneğinin inşası 192
Kendi için düşünmek: Sokrates'in mirası 195
Sokrates'e dayanmak: Eflatun ve Aristo 196
Eflatun'un etkisinin izini sürmek 196
İskender Çağı ve Sonrasında Felsefe 197
Helenistik felsefelerin yayılışı 197
Felsefeyi pratik kullanıma açmak 199
Yüzyılların İzinde 200

Bölüm 12: Hristiyan Olmak, Grek Gibi Düşünmek 201

Büyük Varoluş Zinciri 202
Hristiyan İlahiyatının Yorumlanması 202
Üst üste kutsal kitap yığmak 203
Homer'in yerine İncil'i koymak 203
İsa'nın İlahlığının Tespiti 204
Augustine'in İlk Hristiyan Düşüncesi Üzerindeki Etkisi 205
Tanrının iradesine dair spekülasyon 205
Haklı öldürmeye göz yumma 205
Kurtuluşa giden iki yolu izlemek 205
Aquinas'ın Felsefesi 207
Bilimi canlı tutmak 207
Aristo'ya geri gitmek 208
İnancı mantıkla destekleme 208
Hümanizm ve Daha Fazlasını Bağrına Basmak 209
Onda seküler bir şey yok 209
Hümanizm etkisinin izini sürmek 210
Yüzyılların İzinde 210

Bölüm 13: Rönesans'a Uyanmak 211

Rönesans'ın Etki Alanını Anlamak 211
İnsanın Rolünü Yeniden Tanımlama 212
Çiçekler içinde Floransa 212
Sözün yayılışı 213
İnsan potansiyelinin desteklenişi 213
Antik Çağ'dakileri yeniden kazanma 214
Matbaanın hizmete girişi 214

Beden ve Ruhun Birleşmesi....215
Michelangelo'ya ilham vermek....216
Maddi âlemde yaşamak....217
Bilime Dönüş....218
Kâinatın merkezinin değişmesi....218
İnsan anatomisine çalışmak....219
Olabileceğinizin En İyisi Olmak....220
Mükemmel olma çabası....220
Bolca kişisel gelişim kitabı biriktirmek....221
Kitleler İçin Yazmak....222
Yeni klasikler üretmek....223
Klasik asıllı dramların sahneye konuluşu....223
Valize gemide okunacak kitap koymak....223
Avrupa'da Güç Mücadelesi....224
İtalyan şehir devletlerinin kontrolü için muharebe....224
İtalya'nın sınırlarının dışına sıçrama....226
Yüzyılların İzinde....227

Bölüm 14: Bir Kırılma: Reform....229

Katolik Tekeldeki Çatlamalar....229
Otoriteyi kaybetmek....230
Kiliseyi hicvetme....230
Luther'in Sisteme Kafa Tutuşu....231
Kurtuluş satmak....232
Papaya para ödemek için seyyar satıcılık....232
İnanç hususundaki ısrar....233
Riskli Kutsal Roma İmparatorluğu....234
Para kaynaklarının aranması....234
Suç ve enflasyonla mücadele....235
İhtilafa sahne hazırlamak....235
İmparatora Karşı Koymak....236
Luther'in Taraftar Kazanışı....236
Lutherci akımın kontrolden çıkması....237
Tarafını seçmek....238
İmparatorluğun Misillemesi....238
Acı bir zaferin tadını çıkartmak....238
Uzlaşmaya varılması....239
Reform'un İngiltere'ye Yayılışı....239
İngiltere Kilisesi'nin kuruluşu....239
Henry'nin mirasını anlamak....243
Calvin'e İlerleme Fırsatının Doğuşu....243
İsviçre Kilisesi'ni yeniden düzenlemek....244
Püritenliğin kök salışı....244
Fransa'da kargaşaya sebep olmak....245
Hollanda'da isyan kıvılcımı....245

Kutsal Roma İmparatorluğu'nu zayıflatmak 246
İngiltere ve İskoçya'da Püritenlik 246
Amerika'ya göç etmek 247
Yüzyılların İzinde 247

Bölüm 15: Bilime ve Aydınlanmaya Açılma 249

Bilimle Felsefeyi Karıştırmak 249
Bir Bilimsel Devrimin Başlayışı 250
Gözü göklere dikmek: Astronomi 251
Bilimsel metodun ilerlemesi 253
Aydınlanma'ya Uyanmak 254
Ampirizmi tecrübe etmek 254
"İğrenç, hayvanca ve kısa" bir hayat yaşamak 254
Rasyonalizmi etraflıca düşünmek 255
Ansiklopedicilere doğru genişlemek 255
Sanayi Devrimi'ni Hazırlamak 256
Sosyal serpintilerle baş etme 257
Makinelere yönelen öfke: Luddite başkaldırısı 258
Ekonomiyi Pazarlamak 259
Adam Smith ile para oyunu 259
Kapitalizm ve Marksizm'in gelişmesi 259
Yüzyılların İzinde 261

Kısım IV: Savaş, Savaş, Savaş 263

Bölüm 16: Sopalar ve Taşlar: Eski Usulle Savaş 265

Eski Bir Hayat Tarzı Olarak Savaş 265
Ordular Toplamak 266
Saldırganları dışarıda tutmak 267
Silah teknolojisinin gelişmesi: Metalin kullanılması 267
Muharebeye gidiş: Toynaklar ve tekerlekler 267
Müthiş Asurlu Cephanesi 268
Birlikler oluşturmak 268
Yıkımla intikam almak 269
Yunanistan'da Çiftçilikle Savaşı Birlikte Götürmek 269
Omuz omuza askerlik yapmak 270
Persiere göğüs germek 270
Makedon vahşetiyle yüzleşmek 271
Romalı Yöntemiyle Savaş 272
Üç sıra hâlinde yürümek 273
Sürekli hazır olacak bir kuvvet toplamak 274
Lejyonu çeşitlendirme 275
Atlılara dönüş 275
Yüzyılların İzinde 276

Bölüm 17: Savaş Makinesinde Bazı Gelişmeler.....277

Süvarinin Yeniden İcadı.....278
Üzengiyle dik ve dengeli durmak.....278
Bir hayat tarzı olarak at sırtında baskın.....279
Bizans sınırlarını korumak.....279
Mağriplilerin meydan okuyuşu.....280
Şövalye.....280
Tam Bir Metal Ceket Giyinmek.....281
Metal halkaları birbirine kilitlemek: Zincirli zırh.....281
Okçunun yayına daha fazla güç vermek.....282
Mızrağın gerisinden saldırmak.....282
Uzun yayın isabetle gücü birleştirmesi.....282
Barutun Ateş Gücüne İlave Edilişi.....283
Keşif ateşini yakmak.....284
Patlayıcı haberi yaymak.....284
İşe büyük silahları da katmak.....284
Konstantinopol'ün surlarını dövmek.....285
Yeni silahları inceltmek.....285
Eski stratejileri yeni silahlara adapte etmek.....287
Denizde yüzen kaleler.....288
Tahkimatların topçu çağına adapte oluşu.....288
Yüzyılların İzinde.....289

Bölüm 18: Modernleştirilen Yıkım.....291

Modern Savaşa Giden Üç Yolu İzlemek.....291
Prusya'da yıkımı teşvik etme.....292
Teknolojinin ölümcül kullanımı: Kırım Savaşı.....293
Silahlı çatışmayı yeniden tanımlamak: ABD İç Savaşı.....296
Yirminci Yüzyılda Taktikleri Teknoloji ile Bağlamak.....299
Kahramanlığı bir sipere kıstırmak: I. Dünya Savaşı.....299
II. Dünya Savaşı cephaneliğini yenilemek.....300
Nükleer Tehdide Rağmen Savaşmak.....301
Gizlilikten güç almak: Gerilla taktikleri.....301
Endişe silahını kullanmak: Terörizm.....303
Yüzyılların İzinde.....304

Kısım V: Önderler ve Düzeni Sarsanlarla Tanışmak..... 305

Bölüm 19: Destansı Bir Şey Başlatmak.....307

Efsanelerin Dönüşü.....307
Güç İçin Birleşmek.....309
Güce Oynamak.....311
Köprüler Kurmak.....313
Yasalar Yazmak.....315
Yüzyılların İzinde.....317

Bölüm 20: Ölümsüzlük İçin Muharebe 319

Zamanının Üzerine Çıkma 319
İmparatorluklar Kurmak 322
Saldırılar Başlatmak 323
Savunma Kurgulama 325
Taktikler Geliştirme 326
İlham Vermek 327
Yüzyılların İzinde 328

Bölüm 21: Geziler ve Keşifler: Gidilecek Yerler, Görülecek İnsanlar 331

Meşhur Öncüler: Zamanından Önce Ulaşmak 331
Saygın Seyyahlar: Mesaj Götürmek 334
Çığır Açan Kâşifler: Yeni Rotalar Aramak 335
Kötü Şöhretli Fatihler: Kötü Birliktelik 337
Meşhur İlkler 338
Ünlü Rehberler 340
Meşhur Başına Buyruklar: Fırsat Avantajını Kullanmak 341
Yüzyılların İzinde 342

Bölüm 22: Olayların Akışını Tersine Çevirme: İsyancılar ve Devrimciler 343

İdareci Olan Devrimciler 343
Karizmatik İsyancılar 348
İki Fikir Adamı 349
Otoriteye Karşı Durmak 350
Düzen Değiştirenler 351
Kılıçla Yaşamak ve Ölmek 352
Başarısız İsyancılar 354
Yüzyılların İzinde 356

Kısım VI: Efsane 10'lar Kısmı 357

Bölüm 23: Geçmişteki On Unutulmaz Tarih 359

Bölüm 24: Vazgeçilmez On Tarihi Belge 365

Dizin 373

Giriş

Tüm dünya tarihini, 400 küsur sayfalık, karton kapaklı bir kitaba sıkıştırarak özetlemek? Bu fikir mantık dışıdır. Bu olmayacak bir şeydir. Buna girişmek delice bir şeydir. İşte başlıyoruz.

Hayır, bekleyin. Bu kitap kusursuz olma iddiası taşımıyor. Olamaz da. Diğer yüzlerce cilt değersiz bir on ya da yirmi yıl için ayrılmıştır; akla ll. Dünya Savaşı çağı geliyor. Binlerce yılı küçük bir kitapta anlamaya çalışmak imkânsız olacaktır. Yüzeysel bir bakış atıvermek başka bir meseledir. Eğer, gelecek bölümleri okurken, hakkında daha çok bilgi sahibi olmayı istediğiniz bir çağa, kişiliğe ya da medeniyete rastlarsanız, daha fazlasını arayıp bulmak için yer eksikliği yoktur. ABD gibi spesifik ülkelerin, Avrupa gibi kıtaların, ABD İç Savaşı gibi olayların daha kusursuz pek çok anlatısının sayfalarını çevirebilirsiniz. Bütün bu konulara dair kitapları ve daha fazlasını mükemmel *For Dummies* serisinde bulabilirsiniz. Ne var ki, dünyayı bugünkü hâle getiren esas oyuncular ve olaylara, okunması kolay, kısa bakışlar getiren külliyatın basitleştirilmiş bir özetini istiyorsanız, ben rehberiniz olacağım ve *Dünya Tarihi For Dummies'in* ikinci basımdan çevirisi ilk bakılacak bir başucu kitabı.

Kitap Hakkında

Dünya tarihi, yazının icadından beri süregelen bir melodram dizisi gibidir. Kirli dümenler ve cinayetler, aşklar ve cinsel dalavereler, maceralar, savaş ve devrimlerle dolu olan bu şov dehşetlidir. (Ve evet, antlaşmalar ve tarihlerle de doludur.) Belki daha iyi bir benzetmeyle, bir öyküden diğerine atlayan -sürekli izleyicinin bile takipte ziyadesiyle zorlanacağı- binlerce çapraz karakteri bulunan, binlerce melodram dizisine benzer. Bunların hepsi de kullanımı kolay bir özetin gerekçeleridir.

Bu kitabın sayfalarını çevirirken en önemli olan şey, tarihin bir eğlence olduğu ya da olması gerektiğidir. Bir ölüm kalım meselesiymiş gibi değil... Hayır, bekleyin. Tarih, devasa ölçekte bir *ölüm kalım* meselesidir. Yalnızca, çok uzak geçmişte olup bitmiş pek çok hayat ve vefatlara ilişkin bir şeydir. Bu iyi de bir şeydir, zira hakkımda dava açılmaksızın özel meselelere burnumu sokabiliyorum. Tarih, yüce macera (kılıçlar, mızraklar ve benzeri araç gereçler) ile bol bol soslanmış geçmiş dedikoduları ve antik çağ skandalları ile doludur. Onun içine ne kadar çok girerseniz, komşular *Jeopardy'*nin (ABD'de bir bilgi yarışması) ev versiyonunda tereddütte kaldıklarında o kadar çok başarılı olursunuz. Rönesans İtalya'sı için 500$ lütfen.

Bu Kitapta Kullanılan Yazım Biçimleri

Beyin cerrahisinden çöp toplamaya kadar her alanın özel bir kelime dağarcığı vardır. Tarih de kuralın dışında değildir, fakat ben bu kitapta yalnızca tarihçilerin kullandıkları söz dağarcığından uzak durmaya çalıştım. Bundan kaçınmak mümkün olmadığında, onu okuyucunun anlayacağı sözcüklerle izaha çalıştım. Teknik terimlere gelince, onları italik harflerle yazdım ve arkasından gerekli tanımlama ve açıklamaları yaptım. Eğer yine de tarihler, olgular, alıntılar ve diğer detaylar arasında kaybolduğunuzu düşünüyorsanız, bu kısım, kitabı daha iyi anlamanıza ve istediğiniz veya ihtiyaç duyduğunuz bilgiye ulaşmanıza yardım etmek için kullandığım gelenekler hususunda size kılavuzluk edecektir.

"Tarih" ile ne demek istiyorum?

Bu saçma bir soru değil. İnsanlar bu *tarih* terimini, tarihin dışındaki alanlara da pekâlâ uyguluyorlar. Mesela, bilim adamları jeolojik tarihten ve doktorlar da sizin tıp tarihinizden söz eder. Uzmanların, herhangi biri bir şey yazmadan önce, insanlığın hikâyesini bir araya toplamak için fiziki delilleri kullandıkları bir arkeolojik tarih de vardır. Tarihçiler detaylar hususunda çoğunlukla aynı fikirde olmasa da, tarih doğru veya en azından gerçekten olup bitmiş olana makul biçimde yakın olmalıdır. Tarihçiler bilgiye dayalı tahminler de yapar. Onu bu kitapta biraz ben de yaptım, ancak metnin çok büyük bir kısmında belgelendirilmiş insani olaylara bağlı kaldım.

Tarih yazılı (veya en azından film ya da video şeklindeki) bir anlatıdır da. *Sözlü tarih* olarak başlar, ne var ki hikâye sürekli bir formda kaydedilinceye kadar, olguların kaybedilmesi veya değiştirilmesi ziyadesiyle kolaydır. Yazılan şeyler abartıdan muaf değildir; fakat, konuşulan sözde tuhaf bir süslemeye davet eden bir şey vardır. (Balıkçılık hikâyelerini ve seçim konuşmalarını düşünün.) İşte tarih böyle karmaşık hâle gelir ve mitler (ve de kablolu yayın haber şovları) bundan doğar.

Şimdiye kadar yazılan ilk öykülerden bazıları, çamura, taşa ya da papirüse kazınmadan önce, sözün yüzlerce yıl ağızdan ağıza nakledilmesi ile geldi. Bu hikâyeler yılların geçmesiyle acayipleşti; mesela âmâ bir Grek şairi olan Homer, Truva Savaşı hikâyesini gerçek bir askeri sefere dayanarak aktardı, ne var ki ayrıntılarından pek çoğu belli ki efsaneydi. Mesela, Akhilleus'un (Achilles/Aşil) annesinin bir su perisi olduğu ve Akhilleus'u yaralanamaz hâle getirmek için onu Styx Nehrine güya batırış tarzına dair ıvır zıvır malumatı; tarihte böyle bir şeyin olmadığını söyleyerek kabul etmezsem beni bağışlayın. (Şimdi, Homer bize Akhilleus'un Kripton'dan gelen bir yabancı olduğunu söylemiş olsaydı...)

Tarih sonrasından emin olmak

Tarih bir tür kalıcı kayda geçirilmek zorunda olduğundan, eskiye ancak, bazı araştırmacıların Sümerlerin, yaklaşık MÖ 3500 yıl önce en azından

piktograf (veya resim yazısı) şeklinde icat ettiğini söyledikleri yazılı söze kadar dayanır. En iyi eski tarih yazıcıları arasında, *hiyeroglif* adı verilen kendi yazma biçimlerini MÖ 3000 yılları civarında icat etmiş olan Mısırlılar vardı. Yazılı tarihten önce, *tarih öncesi* devirler vardı.

MS, MÖ, SÇ ve SÇÖ terimlerini anlamlandırma

Kolomb'un denize açıldığı 1492 ve *Mayflower* Seyyahlarının Massachusetts'e ulaştığı 1620, aynen içinde bulunduğumuz yıl gibi MS'dir (AD). AD, *Anno Domini*'nin kısaltmasıdır. "Rabbimizin Yılı" demek olan ve Hristiyan çağını ifade eden bu Latince söz öbeği, Hz. İsa'nın doğumundan sonraki zamandır. Ondan öncesine MÖ veya milattan önce [BC - Before Christ (İsa'dan Önce)] dedim. Şimdi tarihçiler MS yerine SÇ'yi (Sıradan Çağ), MÖ yerine de SÇÖ'yü (Sıradan Çağ Öncesi) tercih ediyor. Yeni kısaltmalar yalnızca bir dine bağlı değildir. MS ve MÖ ise hemen bütün insanların alışık olduğu kısaltmalardır. Onlar kökleşmiştir ve hemen herkesçe anlaşılır, bu sebeple bu kitapta onlara sadık kaldım.

MÖ ile başlayan yıllar geriye sayılarak hesap edilir. Bundan dolayı Büyük İskender'in ölüm tarihi olan MÖ 323, sayıca doğduğu tarih olan MÖ 356'dan küçüktür.

Ancak, günlüklerine MS tarihi atan Romalı Augustus Sezar gibi, Büyük İskender de Hz. İsa'dan üç yüz yıl önce, geriye doğru sayılan yıllarda yaşadığını düşünmüyordu. Bu yıllara tarih verme sistemi, çok daha sonra, bilginler ilk zamanlara ait takvimlerini üst üste koyduklarında ortaya çıktı. İsa'nın aslında MS 1'den biraz önce -belki de yaklaşık MÖ 6'da- doğmuş olabileceği hesaba katıldığında, sistem tamamen doğru değildir. Yirminci yüzyıl biterken, bilgelikleri kendilerinden menkul bazı kahinler, takvim 2000'e döndüğünde dünyanın sonu olacağını düşünmüştü. Besbelli ki, denilen yılda ve o zamandan beri herhangi bir yılda bu gerçekleşmedi. Gelecek yıl, ya da ondan bir sonraki yıl için, bir garanti veremem.

Bu kitapta, önünde büyük harflerle "MS" olmaksızın yazılan dört haneli bir sayının MS olduğunu gönül rahatlığıyla kabul edebilirsiniz. Söz gelişi, Fatih William İngiltere'yi 1066'de istila etti. 1-999 arası yıllar için ise MS'yi kullandım; mesela Norveçliler yaklaşık MS 831 yılında İrlanda'yı istila etti ve Dublin şehrini inşa etmeye başladı. MÖ yılları için de "MÖ" işareti koydum. Mesela, Saul (Tâlût), MÖ 1050 civarında, İsrailoğullarının ilk kralı olarak, yağ sürülerek kutsandı ve Roma generali Marc Antony MÖ 30'da vefat etti.

Dublin'in kuruluşu ve Kral Saul'ün taç giymesini verirken "yaklaşık" ve "civarında" deyişimin sebebi ise o tarihleri kesin olarak kimsenin bilmiyor oluşudur.

Tarih okurken bazı kişilerin kafasını karıştıran bir başka şey de yüzyılların adlandırılış ve numaralandırılış biçimidir. 1900'lerden bahsedildiğini gördüğünüzde, bu on dokuzuncu yüzyılla aynı değildir. 1900'ler yirminci yüzyıldadır. Yirminci yüzyıl 19 ile başlayan dört haneli rakamların bulunduğu

yüzyıldır. On dokuzuncu yüzyıl ise 18 ile başlayan yüzyıldır. Bu yüzyıl, her yılı 20 ile başlayan asır nîye yirminci yüzyıl değildir? Çünkü ilk yüzyıl 1 yılında başlamıştır. Rakamlar 100'e geldiğinde (veya teknik olarak 101 olduğunda), ikinci asır gelmiş olur, vesaire. MÖ yüzyıllarını saymada da (elbette, ters tarafından) aynı işlem yapılır; MÖ yirmi birinci yüzyıl, aynen MS yirmi birinci asırda olduğu gibi, 20 ile başlayan yüzyıldır.

Fransızcamı, pardon Latincemi mazur görün

For Dummies kitapları, kompleks konuları anlaşılması daha kolay hâle getirmek niyetiyle yazılmıştır ve bu hedefi karşılamanın önemli bir parçası da anlaşılması zor uzmanlık dilinden, özellikle de Türkçe değil ise uzak durulmuştur. Fakat, hayattaki pek çok şeyde olduğu gibi bunun da istisnaları vardır.

Kitapta Latinceden ve diğer yabancı dillerden pek az kelime veya deyim bulacaksınız. Onları kitaba dâhil etmek zorundayım, zira ben size Türkçenin bilinmediği kültürler ve ülkeleri anlatıyorum. Özelde, bu kitabın konuları, herkesin Latince konuştuğu önemli, etkili Roma İmparatorluğu'nu içine aldığı için Latince ile değil yalnızca. Kitap, Latincenin uluslararası dil olduğu Orta Çağ'daki Avrupa'yı da kapsıyor. Nihayet, nice yüzyıl, resmi ifade aracı olarak Latinceye sadık kalan bir kurum olan Roma Katolik Kilisesi'nin muazzam etkisini kapsama almaksızın bir dünya tarihi de yazamam. Ancak, endişe etmeyin, öylesi terimleri pek fazla kullanmayacağım, kullandığımda da, ne anlama geldiklerini açıklayacağım.

Ön yargıları hissetmek ve onlardan uzak durmak

Bazı entelektüeller bizzat tarih konseptinin kendisini sorgularlar. "Biz kimin tarihinden söz ediyoruz ki?" diye sorarlar. Eğer tarihi zafer kazananlar yazıyorsa, biz bu büyük zorbaların lekeli görüş açılarını hakikat olarak niye kabul ediyoruz ki? Mağdurlardan ne haber? Amerikan Kızılderilileri ve Avusturalya Aborijinleri gibi yerli halklar ne olacak? Kadınlara ne dersiniz? Tarihin büyük bir bölümünün ezici şekilde beyaz erkeklerle alakalı olması kötü kokmuyor mu?

Evet, kötü kokuyor ve tarihin taraflı olduğu doğrudur. İnsanlara dair yazan insanlar için de bu ön yargı yerleşiktir. Hadiselerin yaşanmış olduğu zamanın ön yargılarını, yazıldıkları zamanın ön yargılarını ve onları on yıllar ve genelde yüzyıllar sonra tekrar tekrar ele alan araştırmacıların ön yargılarını hesaba katmak zorundasınız. Pek çok fatihin, hükümdarın, politikacının, askerin, kâşifin ve evet tarihçinin erkek olduğu gerçeğini değiştiremem. Geleneksel olarak öğretilen dünya tarihinin, hâlâ Avrupa'ya -nasıl şekillendiği ve Amerika dâhil, dünyanın diğer parçalarını nasıl şekillendirdiği hususlarına- çok zaman ayrılığı da doğrudur.

Diğer hikâyeler, başka görüş açıları ve diğer hakikatler anlatılmayı hak etmiyor mu? Elbette ediyor. Onların bazılarını, bu kitapta, buradaki diğer her şey gibi, hafifçe temas edilip geçilmiş hâlde bulabilirsiniz. Dürüst olmak gerekirse, [kitabın] eğilimi, *batı medeniyeti* denilen şeyin erkek merkezli bir tarihi olmaktan yanadır. Niye? Çünkü bu görüş, dünyanın şimdiki hâle nasıl geldiğinin mükemmel belgelenmiş, her yere yayılmış öyküleri üzerine inşa edilmiştir.

Dünyayı değiştirmek isteyebilirsiniz ve bu genellikle asil bir hırstır. Yalnızca tarih kitaplarını değiştirmek de isteyebilirsiniz. Her iki hâlde de, bu, karşı olduğunuz şeyi bilmenize yardım eder.

Ben buradan, -başta Çin ve Hindistan olmak üzere- Batılı olmayan ülkeler hem global ekonomide hem de küresel siyasette önemli kuvvetler hâline gelirken ve Brezilya gibi kaynakları zengin gelişmekte olan ülkeler dünya tarihini şekillendirmede daha da büyük roller oynamaya hazır görünürlerken, başımı, yirmi birinci yüzyılın gerçeklerine doğru çevirebilirim.

Okumayacağınız Kısımlar

Bu kitap dünya tarihine dair bilmeniz gereken şeyler hakkında olmasına rağmen, yararlı olsalar da, en azından ilk okuma deneyiminizde daha az elzem konularla da ilgileniyorum. Bu atlanabilmesi mümkün olan maddeler şunlardır:

- **Ek bilgi kutularındaki metinler**. Ek bilgi kutuları bölümlerde, köşede bucakta karşınıza çıkıveren gölgeli kutulardır. Bölümle ilgili ilgi çekici konuları ele alır, ancak önemli konuları anlamanız için gerekli okumalar değildir.
- **Teknik Bilgi ikonu gördüğünüz herhangi bir yer.** Bu bilgiyi ilgi çekici bulabilirsiniz, ne var ki onu okumadan geçtiğimizde kritik bir şey kaçırmış olmazsınız.

Aptalca Varsayımlar

Kitabı yazarken, hakkınızda bazı varsayımlarda bulundum. Aptalca olabilir, ne var ki buraya kaydetmeliyim, şöyle ki;

- Okulda en azından biraz tarih okumuşsunuzdur. Belli başlı tarihi konuları epeyce iyi biliyorsunuzdur, ne var ki, bütün bunların birbirine nasıl uyduğunu öğrenmek istiyorsunuz.
- Konuları farklı tarihi çağlarda geçen filmler seyretmiş, romanlar okumuş ve tarihin çeşitli dönemleri ve rol alan tarihi kişiler hakkında daha fazla bilgi edinmek istiyor olmalısınız.

- Tarihte her şeyi bilen iğrenç bir tiple, Roma veya Fransız Devrimi'ne dair rastgele bilgiler veren insanlardan biri ile hayatınızda en az bir kez olsun karşılaşmışsınızdır. Tekrar vuku bulan olaylarda, Bayan Ukala'ya haksız olduğunu söylemenin rahatlığını isteyeceksiniz.

Bu Kitap Nasıl Düzenlendi?

Dünya Tarihi For Dummies'de kronolojik bir sıra takip etmedim. Büyük ölçüde etmedim. Hadiseleri oluş sırasına göre anlatmaya çalıştım; ne var ki, Bölüm 1'de açıkladığım üzere, tarih boyunca pek çok iplik uzanır ve bunlar birbirleriyle kesişir ve birbirini etkiler. Ama tarihi ve içindeki pek çok konudan bazılarını ele alırken izleyeceğiniz pek çok yaklaşımdan bazılarını seçerseniz, ipliklerin anlaşılması ve takip edilmesi daha kolay hâle gelir. Bu hususu akılda tutarak kitabı şu şekilde düzenledim:

- Her bir kısım tarih boyunca medeniyetler, tarih boyunca savaş, dinlerin ve felsefelerin etkisi gibi geniş bir konu temel alınarak ayrılmıştır.
- Her bölüm, bir kısmın geniş konusu içindeki belirli bir yöne veya döneme bakar.
- Her bir bölümdeki başlıklar ve alt başlıklar, bölümlerin sayfalarını kolayca çevirebilesiniz ve yalnızca ihtiyaç duyduğunuz ya da istediğiniz bilgiye ulaşabilesiniz diye spesifik noktaları birbirinden ayırır.

Kısımların dağılımı şu şekildedir:

Kısım I: Tarihe Giriş

Bu kısım, geçmişle bağlantı kurmanıza yardım etmek için bir perspektif sunar. On yıllar, asırlar ve bin yıllar önceki atalarınız özünde sizinle aynı idiler. Doğrudur, sizden farklı giyindiler, iPhone'ları, arabaları ve benzer şeyleri yoktu. Sizin kadar sık duş da yapmıyorlardı; ne var ki, size ve bugün yaşadığınız dünyanın nasıl olacağına dair bazı şeylerin ipuçlarını verebiliyorlar.

Kısım II: Sayılarda Güç Aramak

İnsan toplumu dünya ölçeğinde, birbirleriyle bağlantılı kültürler ağına nasıl geldi? Bir medeniyeti hangi ögeler oluşturur ve onu nasıl başarıya ya da başarısızlığa götürür? Bir medeniyet, sonra gelecek olanı nasıl etkiler? Kitabın bu kısmı, gelişmenin ilk medeniyetlerden bugünün global topluluğuna kadar gelişinin izini sürüyor.

Kısım III: Cevaplar Aramak

İnsanlar düşündüklerine ve inandıklarına uygun olarak hareket eder. Bu kısımda, fikirlerin, düşüncelerin ve duyguların -ve insanların onları din ve felsefeyle ifade etme ve keşfetme biçiminin- her zaman tarihin temel bir parçası olma biçimine kısaca göz atacaksınız.

Kısım IV: Savaş, Savaş, Savaş

Tarih yalnızca uluslar veya yönetimlerle ile yönetilenler arasındaki çatışmalardan ibaret değildir, aynı zamanda şiddetli çatışmaların ve kargaşaların ani, genellikle yaygın ve bazen uzun vadeli global sonuçları vardır. Bu kısım, savaş teknolojisindeki insan çatışmasının asırlar içindeki gelişimi kadar her ölçekteki tarihi muharebeleri inceliyor.

Kısım V: Önderler ve Düzeni Sarsanlarla Tanışmak

Bu kısım, tarihi değiştiren insanların kısa biyografilerinin son derece eksik bir koleksiyonunu içine alıyor. Bu liste içinde tarihin değiştirdiği birkaç kişi de var.

Kısım VI: Efsane 10'lar Kısmı

For Dummies kitaplarının muhteşem geleneğine uyarak, geçmişin unutulmaz tarihlerinin, silinmez belgelerin ve vazgeçilmez keşiflerin hazmedilmesi kolay listelerini içeriyor.

Kitapta Kullanılan İkonlar

Bu kitabın kenar boşlukları, metnin özel kısmında ne olacağının ipuçlarını veren resimli yol işaretleridir. Bazıları o kısmı geçebileceğiniz uyarısını yaparken bazıları da ilginizi çekebilecek bir şey bulacağınız hususunda size yardım edebilir. Aşağıdaki ikonları kullandım:

Bu ikon, bir olayın, kararın veya keşfin-ister gerçekleştiği zamanda, isterse daha sonraki bir tarihte- dünyayı değiştirmiş olduğunun ipucunu verir.

Sürekli kurgu açlığı çeken senaristler öykü fikirleri için tarihi sürekli eşeliyor. Bu ikon, size, gerçek hikâyelerin filmleştirildiği (ya da TV filmleri/dizileri hâline getirildiği) uyarısını veriyor. Filmler olayları nadiren doğru verir, fakat tarihe dair düşünmenizi sağlayabilir.

Bu ikon, daha önce duymuş olabileceğiniz, ancak kimin hangi bağlamda söylemiş olduğunu bilmediğiniz unutulmaz sözlerin varlığına işaret eder. Hikâyeleri/olayları bu meşhur sözlerle alakasız bir yerde duyduğunuzda, kahve veya kokteyllerde, çöpe atma vasfınız olacaktır.

Bu ikon, okurken, önemli tarihi konseptleri akılda tutmanız gerektiğini işaretler. Onlar, aynı zamanda, siz kitabı okumaya devam ederken, geriye dönüp bakmak isteyeceğiniz veya buna ihtiyacınızın olacağı yerlere de işaret eder.

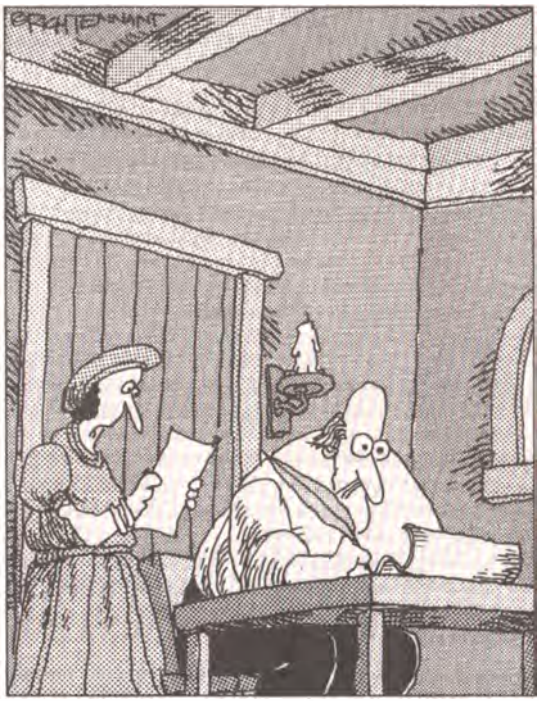
Bu sembol daha teknik bir bilgi alacağınızın işaretini verir. Genellikle nesnelerin ne zaman, nerede ve nasıl yapıldığı ve işlerin nasıl çözüldüğü ile ilgilidir. Mesela, bu sembol, hangi toplumun kâğıdı icat ettiğini ve hangisinin doğru pusulayı bulduğunu belirten paragrafları işaretler.

İstediğimiz Sayfadan Başlayabiliyor muyuz?

Bu kitabın büyük bir özelliği, Bölüm 1'den başlayıp sonuna kadar okunabilecek özellikte olmasıdır; ne var ki, bu şart değildir. Kısımlar, istediğiniz herhangi bir yere atlayabileceğiniz şekilde tertip edilmiştir. Sayfaları çevirir ve onlara göz atarken, aynı çağa farklı perspektiflerden bakabileceğinizin farkında olun. Mesela, Kısım III din ve felsefenin tarihi nasıl şekillendirdiğini anlatır ve orada Protestan Reformu'nu takip eden din savaşlarını bulabilirsiniz. Ancak, savaş ilmine ve savaş stratejileriyle daha fazla ilgili iseniz Kısım IV'e atlayınız. Bazı tarih yıldızlarını şöyle bir karıştırmak istiyorsanız Kısım V'i seçmelisiniz. Neyi aradığınızdan emin değil misiniz? Kısım I tarihe genel olarak ısınmak için iyi bir yerdir. Daha önceki "Bu Kitap Nasıl Düzenlendi?" başlığındaki kısım özetleri ile birlikte, içindekiler tablosu ve dizin, sizi ihtiyaç duyduğunuz yere götürmelidir.

Kısım I
Tarihe Giriş

The 5th Wave Rich Tennant

"Ah, Will, böyle tutku, böyle acınası hâl, böyle çaresizlik ve paraya çevirme (ödeme). Ben bundan daha hareketli bir manav listesi hiç okumadım."

Bu kısımda...

Tarihe göz gezdirmek yıldızlara bakmaya benzetilebilir. Bir gezegeni bir süpernovadan ayıramıyor veya tek bir takımyıldızın adını bilmiyor olsanız bile, gece gökyüzüne bakmakla elde etmeniz muhtemel olan ilk şey ne kadar küçük olduğunuz duygusudur. Bu astronomiye başlamak için iyi bir yerdir ve dünya tarihine göz atarken de kendinizi bulmak için fena bir yer değildir.

100 yılı uzun, 1000 yılı ise daha da uzun bir zaman olarak düşünmek kolaydır. Tarihi ve sosyal eğilimleri, *1980'ler, 1990'lar* gibi on yıl büyüklüğündeki parçalara bölmek modern bir alışkanlıktır. Ama biraz geriye gider de, insanların bugünkü torunlarının yaptığı benzer pek çok şeyi -alma, satma, yemek pişirme, âşık olma, seyahat etme ve savaşa girme- ne kadar zamandır yapıyor olduğunu düşünürseniz, daha geniş bir perspektif edilebilirsiniz. Bu hem mütevazı hem de zenginleştirici bir deneyimdir.

*Şimdi*yi ister bir gün, ister bir yıl isterse de on yıl olarak tanımlayın, bu tarihin hem minik bir kesiti hem de daha büyük bir şeyin *parça*sıdır. İnsan olmanın en iyi yanı, kendi tecrübelerinizden başka güvenilecek daha pek çok şeye sahip olmanızdır. Dil, töre bilgisi, okuma, yazma ve daha yakın geçmişte, mikroçipler, DVD'ler ve daha başka birkaç teknolojik numara insanların, atalarının nesiller, yüzyıllar ve bin yıllar önce neleri keşfettiklerine dair bilgi edinmelerine yardım etmektedir. Tarih insanlığı tanımlayan şeylerin büyük bir parçasıdır; bazıları ona en büyük parçası diyebilir. O şimdiki zamana zemin hazırlamıştır. O size yol vermiştir. Ona, içiniz rahatlıkla ısınabilir.

Bölüm 1

Şimdiki Zamana Yol Bulmak

Bu Bölümde

- Geçmişin şimdiki zamanı nasıl şekillendirdiği üzerinde kafa yoracak,
- İnsan türünün fevkalade seyahati üzerinde düşünecek,
- Tarihi silsilenin girift duvar halısını takip edeceksiniz.

Yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında, Amerikan televizyonları ve basınındaki pek çok haber şu soruyu ele aldı: "Buraya nasıl geldik?" Birkaç yıl boyunca, bu haberler ABD'nin dışarıdaki savaşlarla, özellikle Irak'ta çatışmayı başlatan ABD yetkililerinin öngörmüş olduğundan çok daha fazla süren savaşla ilgiliydi.

Gazeteciler, "Hangi olaylar dizisi Birleşik Devletleri bu badireye düşürdü?" diye sordu. Uzmanlar "Amerikan liderlerinin aldıkları kararlar bizi nasıl bu yola düşürdü?" diye düşündü. Blog yazarları "Bu kahrolası şeyin geleceğini niye kimse göremedi?" diye feryat etti.

Daha sonra, 2008'de Amerikan ekonomisi çıkmaza girdi. Devasa mali kurumlar iflasın eşiğine geldi. Kongre ve Beyaz Saray, hazineden yüzlerce milyar doları, özel işletmeleri kurtarmak için kefalet vermek suretiyle bu firmalara halat uzattı. Vergi ödeyen vatandaşlara, bankaların ve yatırım şirketlerinin öylesine büyük olduğu, onların batmasına göz yummanın ulus ve dünya için mutlak bir felaket olacağı söylendi.

Gazeteciler "Bu olaylar dizisi neydi?" diye sordu. Uzmanlar "Liderlerin kararları bizi niçin bu yola düşürdü?" diye ofladı. Blog yazarları "Nasıl bu derecede ahmak olabildik!" diye gürledi.

Bu kitap, yirmi birinci yüzyılda Irak'taki savaştan ziyade MÖ birinci asırda Yunanistan'daki savaşlarla ilgilidir. Modern ekonomiyle de ilgili değildir. (O pek anladığım bir konu değil.) Kitap, "Olaylar niçin bu şekilde işliyor?" ve "Dünya niçin böyle?" gibi daha geniş sorularla ilgilidir.

Bu sorulara detaylıca da cevap veremem, zira şu gezegende çok uzun yıllardır insan faaliyetleri görülmüş, çok fazla hayatlar yaşanmış, çok sayıda göçler, savaşlar, cinayetler, nikâhlar, taç giymeler, icatlar, devrimler, gerilemeler, doğal felaketler ve mali yok oluşlar yaşanmıştır. Pek çok tarihçi

hadiseleri birbiriyle çelişen pek çok biçimde yorumlamıştır. Ancak, benim ümit ettiğim, insan tarihinin sizi ve yaşadığınız dünyayı şu andaki gerçekliğe nasıl getirmiş olduğuna dair genel bir görüş edinmenizdir. Şimdiki zamana nasıl getirdiğine dair.

Geçmişe Dönüş Makinesini Çalıştırmak

Eğer yeterince yaşlı iseniz ya da klasik televizyon çizgi filmlerinin fanatiği iseniz, WABAC makinesini duymuşsunuzdur. "Way back" (geçmişe dönüş) diye telaffuz edilen bu dizi, Mr. Peabody adındaki dâhi bir köpeğin yaptığı ve işlettiği hayali bir zamanda yolculuk cihazıydı. 1960'ların *Rocky and His Friends* adı verilen (daha sonra *The Bullwinkle Show* da dâhil, diğer başlıklar altında yeniden sunulan) canlandırılmış şovunun her bölümünde, profesör köpek ve oğlu Sherman kendilerini bir tarihi zemine -örneğin, Antik Roma'ya, Amerikan Devrimi çağına veya Orta Çağ İngiltere'sine- taşırlardı. Orada, tarihten meşhur kişilerle iletişime geçer ve genellikle Jül Sezar'ın, George Washington'ın ya da Kral Arthur'un başını belaya sokan her ne komik, saçma açmaz varsa onu çözerlerdi. Böylelikle Mr. Peabody ve Sherman, bizim tarih olarak bildiğimiz bütün olayların normal mecrasına dönmesine izin verirdi.

Ölçüsüz kelime oyunları ve ruhsuz esprilerle (eğer bir çizgi film ruhsuz olabilirse) dolu olan bu bölümler, klasik bir bilim kurgu öncülündeki budala birer varyasyondu. Hayali hikâyeciler, zaman yolculuğunu bir kurgu aracı olarak sıklıkla kullanmışlardır. Amerikalı romancı Mark Twain bunu 1889'da *A Connecticut Yankee in King Arthur's Court* ile yapmıştır. İngiltere'den H. G. Wells 1895'te bunu *The Time Machine* ile tekrarlamıştır. Daha yakın zamanlardaki örnekleri içinde *Terminator* filmleri, İngiliz TV'sinin *Doctor Who*'ya ilişkin çeşitli canlandırmaları ve *Star Trek* televizyonundan sayısız bölümleri ve sinema filmi satış hakkı (franchise) da vardır.

Bu hikâyeler çoğunlukla, şimdiki zamanda bir şeyi değiştirmek veya şimdiki zamanın felaketli bir şekilde değişmesine engel olmak için zamanda geriye giden bir kişi veya nesneyi içerir. "Zamanın sürekliliği"ne yapılacak minnacık bir müdahale, olaylar zincirinde çok devasa bir değişikliğe yol açabilir.

Elbette bunu gerçekte kimse yapamaz. Şimdi yapamaz. Belki de sonsuza dek kimse yapamaz. O, modern bilimin teorik şartlar dışında ele almaya hemen hiç başlayamadığı bir ihtimalin veya ihtimal dışılığın alanıdır.

Bununla birlikte, siz zihninizde bir zaman yolculuğu yaparsanız, şimdiki zamana dair pek çok şeyi anlayabilirsiniz; yani dünün olaylarının bugünü şekillendirme biçimleri hususunda kafa yorabilirsiniz. On yıl önce yaşanan şeyin bu yılı nasıl şekillendirdiğini ve geçmişte bir yerdeki tek bir değişikliğin şimdiki zamanı farklı biçimlendirebileceği üzerinde kafa yordunuz. Tarihçiler,

"ya şöyle olsaydı" gibi varsayım oyunuyla alay eder ama zihninizi tarihe taşımanın daha iyi bir aracı olmayabilir.

2008 başkanlık seçimini Barack Obama değil de John McCain kazanmış olsaydı ne olurdu? Herhangi bir şey farklı olur muydu? 2000'de Al Gore'un George W. Bush'tan fazla oy almış olması varsayımına ne dersiniz? O seçimin sonuçları birbirine çok yakındı ve sonuç, kolayca diğer tarafa dönebilecek şekilde çok çekişmeli elde edildi.

Uçakları, 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a çarpan teröristler, o uçaklara binmeden önce durdurulsaydı ne olurdu? O kadar canın yanmadığını ve acının önlendiğini düşünün. Ondan sonraki yılları hayal edin. Neler farklı olurdu? Bir kere, ABD askerleri Afganistan'a gönderilmemiş olurdu. Usame bin Lâdin'i hiç duymamış olabilir miydiniz? ABD'nin Orta Doğu'da başka bir savaşı olabilir miydi? Yine de, tam da şu anda olduğunuz yerde, şimdi yapmakta olduğunuz işi mi yapardınız? Dünya çapındaki pek çok kimse için, bütün bu soruların cevabı "hayır"dır.

Patikadan Otobana: İnsanlığın Mütevazı Başlangıçlar Üzerinde Yükselişi

İlk insanlar avcı-toplayıcıydı. O şekilde -bütün zaman ve enerjinizi çevrenizdeki doğal dünyadan elde etme niyetiyle- hayatta kalma şansınız düşük olabilirdi. Ne var ki ben bundan çok kuşkuluyum. Öğrencilik, büro işçiliği, ev hanımlığı, kablolu TV kurulumu ya da yapmakta olduğunuz binlerce işten herhangi biri, ilk insanlar tarafından hayal bile edilemezdi. Cep telefonları ve dizüstü bilgisayarlar gibi cihazlar kullanıyorsunuz; bunlardan geriye medeniyetin doğuşuna gitmekten geçtim, yirminci yüzyılın ortasında, benim doğduğum zamanda bile hayali kurulamayan şeylerdi. Ancak, tıpkı diğer bir modern insan gibi, bir bilgisayarın klavyesini tıklatarak, *iPod*'umu dinlerken mütevazı yatırımlarımı çevrimiçi kontrol edebilen ben, buradayım. Bir şekilde, benim dedelerim ve sizin dedeleriniz olan 30000 yıl öncesinin insanları da var.

Onlar kök bitkilerini, meyveleri, tohumları, muhtemelen böcekleri ve kurtları, mevsimine göre kabuklu deniz hayvanlarını, buldukları zaman eti, ve taze veya leşlerden kalori zengini ilik kemiğini elde etmeyi düşünmüş olabilir. Hayatta kalabilmek için ihtiyaç duyduklarını elde etmek zorundaydılar. Bu türün ilk yaşadığı ılıman iklimlerde, hayatta kalma çok fazla zor olmamış olabilir. Onlara da bugün bize bahşedilmiş olan aynı temel zihni donanımlar verilmişti. Beyinleri büyüktü, araç kullanan hayvanlardı ve on binlerce yıl, bulduklarını ve öldürdüklerini yiyerek kıt kanaat yaşadıktan sonra, bazıları yaşamanın daha iyi bir yolu olabileceğini düşündü.

İster şartların zorlamasıyla (mesela iklim değişikliği) isterse yeni imkanlar arama düşüncesinden ilham almış olsunlar, adeta yeryüzündeki her çevrenin -dağların, çöllerin, buz kesen steplerin ve ücra adaların- çetin zorluklarıyla karşılaşmak için, Afrika'nın yemyeşil ormanlarından, savanlardan ve deniz kıyılarından ayrıldılar. Nihayet taştan yapılmış mızrak başlarını ve kazıyıcılarını; bakırdan, sonra bronzdan ve sonra da demirden... yapılı araç ve silahlarla ve sonunda mikro kapalı devreler ve NASA Mars mekikleri gibi şeylerle değiştirdiler. O insanlar seyahat ettiler ve gittikleri mekanlara uyum sağladılar ve bugüne kadar da yenilikler yaparak geldi. Onlar, siz ve benim. Tuhaf bir şekilde o sonra, şu andır.

Yaklaşık 10000 yıl önce, son Buzul Çağı'nın geçişinden çok uzak olmayan bir zamanda, teknolojileri hâlâ büyük ölçüde sopalar ve kayalardan ibaret olan bazı insanlar yerleştiler. Tohumları zemine ekerlerse, bitkilerin oradan çıkacağını anladılar. Bir yerlere ayrılmadıklarında ve bitkilere baktıklarında iş daha da iyi gitti. Bunu fark etmek, çiftçiliğe zemin hazırladı.

Tarihçiler ilk çiftçiliğin yuvası olarak Verimli Hilal adını verdikleri bir bölgeyi gösterir. Büyük bir ısırıkla birazcık ezilmiş bir ay çöreğine benzeyen Verimli Hilal, bugünkü Batı İran'dan ve Basra Körfezi'nden başlar, yukarıya, bugünkü Irak'ın nehir vadilerine , oradan güneydoğu Türkiye'ye uzanır, oradan güneye kıvrılarak Akdeniz kıyısı, Ürdün Nehri, Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail ve Filistin topraklarını geçerek Kuzey Afrika'ya ulaşır, Nil Vadisi'nde sona erer. Benim tuhaf ayçöreği benzetmemde, Doğu Akdeniz noksan ısırıktır.

Hilal, aynı zamanda, arkeologların dünyadaki en eski şehirlerinden bazılarını bulmuş oldukları bir bölgedir. Medeniyetin şu aşamaları izleyerek başladığı düşünülebilir; ziraat güvenilir bir yiyecek kaynağı demektir. İnsanlar sabit hâle gelir ve yiyecek üretir. Gıdanın bol oluşu nüfus artışına imkan verir. Bol gıda aynı zamanda, artan nüfusa ticaretini yapabileceği malları verir. Ticaret daha fazla ticareti getirir, bu da sonuçta daha fazla mal ve serveti doğurur. Herkes tarlalarda çalışmak zorunda değildir. Örneğin bazı kişiler, malların taşınmasında uzmanlaşır. Başkaları -ücretli işçi ya da köle olarak- inşaat alanında uzmanlaşabilir veya kendi servetlerini korumak için veya başkalarınınkini alıp kaçmak için silahları kullanmaya yoğunlaşabilir. Zanaatkârlar mücevherat üretir ve sıradan nesneleri (silahlar, çömlekler, sepetler) estetik ifadelere dönüştürür. Toplumda tabakalaşma artar. Binalar yükselir. Şehirler ortaya çıkar. Ticaret miktar ve değerlerin kayıtlarının tutulmasını gerektirir, bu da bilgiyi kaydetmenin bir yolunu bulmayı gerekli kılar. Numara sistemleri icat edilir. Bunu yazı takip eder. Kitaplar yazılır. Fikirler filizlenir. Sonuç olarak ticaret artar, kültürler arası etkileşimler ortaya çıkar, vs.

Sonrasında bileceğiniz şey, Los Angeles'ta, farklı ataları İspanyolca, Kelt dili ve Japonca konuşmuş, İngilizce konuşan bir kadının, Güney Kore yapımı arabasında, Almanya'da icat edilen sınırlı erişimli bir yol biçemi olan otobanda trafiğe takılmış olduğudur. İsviçre şartnamelerine göre Çin'de üretilmiş bir makineyle, İtalyan stiliyle demlenmiş, El Salvador'da hasat edilen bir bardak kahveyi yudumlamaktadır. Arabasındaki, bir uydudan yayın yapan radyo

istasyonunda, Toronto'dan yayılan ses, Hindistan, Afganistan ve Ukrayna'dan bilgi derleyen muhabirlerin kayda geçirdiği haberleri sunmaktadır. Kadın elini uzatır ve ibreyi, Jamaika'da, Afrika kökenli İngilizce konuşan insanların bestelediği bir müzik stilini yayınlayan bir radyo istasyonuna çevirir.

Savaş! Neye Yararı Var? Tarih Kitaplarına Malzeme Var! Hepsi Bu mu?

Yalnızca ilerlemeyi -yani, o olağanüstü ilerlemeye ve bir başka inanılmaz atılıma zemin hazırlamış ilerlemeyi- gören bir tarih anlayışı, insanların kusurlu, hatta berbat ve korkunç olduğu gerçeğini hesaba katmaz. Bu ilerlemelerin bazıları gaddar, bazıları yıkıcı ve diğer bazıları da yalnızca ahmakçadır. Siz değilsiniz, elbette. Biliyorum, siz oldukça harika bazı işler yapabilirsiniz. Ben bile, iyi günümde, tarihe bazı pozitif şeyler katabilirim. Dünyayı daha yaşanılır kılma hususunda alışılmışın dışında yetenekleri olan birilerinin *var olduğunu* çok iyi biliyoruz, en azından biliyoruz. Ne var ki, insan nesli kötü karakterler de üretmiştir. Bazen gerçekten kötü.

Bu kitabın büyük bir kısmı savaşla ilgili. İsterim ki böyle olmasın; ancak, antropologlar, psikologlar, tarihçiler, politikacılar ve daha pek çoklarının aydınlatmayı başaramadıkları sebeplerden dolayı, başka birilerini şişlemeye, onlara ateş etmeye, patlatmaya ve hatta buharlaştırmaya hevesli birilerinin hep olacağı anlaşılıyor. Tarih, genelde, İran, Fransa veya Japonya ya da bir başka ülkenin bayrağı altındaki bir grup insanın diğer bir grup insanı nasıl istila ettiğinin bir anlatısıdır. Böylesi gayretlerin pek çoğu, eğer diğer insanları öldürmek, arazilerini, kaynaklarını, servetlerini, kadınlarını, çocuklarını vs. gasp etmek, başarı olarak tanımlanacaksa, başarılı olmuştur.

Benim savaşa dair sevdiğim alıntılardan biri, tarihçi Barbara Tuchman'a aittir: "Savaş, yanlış hesapların gözler önüne serilişidir." Bu söz, savaşta alınmış pek çok kararın ve savaş anındaki başarılı pek çok stratejinin, aptal bir şansın sonucu olduğunun sonradan anlaşıldığı gerçeğinin altını çizer.

Tarihçiler, insanların ille de daha savaşsever olduğundan değil, silahların bu kadar öldürücü hâle gelmiş ve ulaşımın (silah ve askeri birliklerin nakli dâhil) bu derece hızlanmış olmasından ötürü, savaş ve ondaki can kaybı bakımından, yirminci yüzyıldan şimdiye kadarki en kötü yüzyıl diye söz eder. I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) ve hele de II. Dünya Savaşı'nda (1939-1945) yıkım makineleri daha da ileri gitti ve daha öncekilerden çok daha fazla zarar verdi.

İyi ki, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki çatışmalar belli bir bölge ile sınırlı kaldı ve çok fazla yayılmadı ya da bu savaşlar her iki tarafın da silahları çoğaltmayacağı veya taktikleri çok ileriye götürmeyeceği anlayışıyla yapıldı. Komunist Kuzey Vietnam ile Güney Vietnam'ın antikomünist hükümeti arasındaki Vietnam Savaşı her iki kategoriye de uyar.

Her iki tarafın da dolgun cepli ve büyük silahları olan mütteffikleri vardı. Sovyetler Birliği ve Çin, Kuzey Vietnamlılara ikmal ve ordu desteği verirken; ABD önce askeri danışmanlar gönderdi, sonra da 1965'ten başlayarak aktif birliklerini savaşmaları için Güney Vietnam'a gönderdi. Yine de çatışma bir derecede sınırlı kaldı. Evet, komşu Kamboçya ve Tayland'a yayıldı ama daha da ileri gitmedi. Hem Çinlilerden hem de Sovyetlerden derinden derine kuşku duyan ve iki tarafa karşı da silahlanan Amerikalılar, her iki güçle de filizlenen bir savaştan kaçındı. Bazı kişiler, ABD liderleri tarafından uygulanan sınırlı taktiklerin, Güney Vietnamlıların gayretlerinin boşa gitmesine sebep olduğunu ifade ederek bunun bir hata olduğunu söyler. Diğer bazıları da daha büyük bir savaştan kaçınmanın herhangi bir dezavantaja, hatta küçük düşmeye değer olduğunu söyler.

Yirmi birinci yüzyılda topyekûn bir savaş yaşanacak olsa, insanlık şimdiye kadar, gezegendeki herkesi öldürmeye yetecek olandan fazla bir yıkıcı güce sahip olmuştur. Böyle olunca, ticarette, barışçı yenileşmede, kültürel alışverişte olduğu kadar *termonükleer* silahlarda da ilerleme olduğunu da unutmayalım.

İnsanın ilerleyişini volkanik patlamalar, büyük fırtınalar, seller, kıtlıklar ve hastalıklar gibi doğal felaketler de alt üst etmiş ve engellemiştir. Mesela, on dördüncü yüzyıldaki Kara Ölüm; Avrupa'yı kırıp geçiren, veba adı verilen bulaşıcı hastalık, kıta nüfusunu sert bir şekilde azaltmış olduğu için tarihi değiştirmiştir. Daha az insanın olması, emeğin daha değerli ve servetin daha bol olması demekti. Daha fazla servet mallara olan talebin artması demekti. Bu da, sonuçta, Avrupalıları Hindistan, Çin ve Amerika gibi yerlere sevk eden, daha iyi ticaret güzergâhları arayışını teşvik etti. Sonuçlar Avrupalılar için harikaydı, ne var ki Hintliler, Çinliler ve yerli Amerikalılar için o kadar fevkalade değildi.

Tarihin Zengin Dokusunu Takdir Etmek

Standart bir tarih kitabının benzetmesi, yüzyıllar içindeki insani olayların "zengin bir duvar halısı" olduğudur. Duvar halısını kim icat etmişse, övülmeyi hak eder, zira o kötü bir fikir değildir. Ancak pek çok okur ve öğrenci, üzerindeki sanatı göstermek için genellikle duvara asılan ya da bir yan masaya serilen dekoratif dokumalar olan *duvar halıları*na o kadar da aşina değildir. Renkli ipliklerin, tanıdık şekil ve manzaralar oluşturacak şekilde bir araya getirilmesiyle dokunan bir duvar halısına genelde "zengin" denebilir, çünkü tarih boyunca onu elde edebilmek için zengin olmak zorundaydınız.

Klasik bir duvar halısı elle dokunur ve üretilmesi pek çok zaman ve beceri gerektirir. Bu da onu pahalı hâle getirir. Karmaşıktır. Her bir iplik, tamamlanan görüntüye minnacık bir yüzdeyle katkıda bulunur.

Tarih de böyledir; iplikler birbiriyle biraz tesadüfen bir araya gelmiş ve resmin önceden tahmin edilmesi genelde güç olsa bile. Ancak tarihle, bir ipliği takip edebilir, genel resmin tarihi, şimdiki zaman olarak tanımlayacağımız şeyi, nasıl oluşturduğuna dair bir fikir elde edebilmek için bir ipliği takip edebilir, onun diğer ipliklerle nerede bir araya geldiğini görebilirsiniz.

Geriye sarmak

Tarih genellikle kronolojik bir sırayla anlatılır, anlamlı olanı da budur. Bu kitabımın pek çok yeri kornolojik sıradadır, ama hepsi değil. Bunu, insanların davranışları üzerinde büyük etkileri olan felsefe, din, savaş stilleri ve bireysel şahsiyetler gibi unsurların, tarihin kronolojik sırasından ayrılmasının iyi bir fiklr olduğunu düşündüğüm için böyle yaptım. Kitap içinde onlara ayrı kısımlar (Kısım III, IV ve V) vermek, size aynı olay ve çağlara farklı perspektiflerden yaklaşmak imkanını verir.

Size, hadiseleri oluş sırasına göre anlattığımda bile, bazen, çok önceleri gerçekleşmiş olayların sonucu olan sonraki gelişmelere gönderme yapıyorum veya her ne zaman gerçekleştiyse, bazı şeylerin aynen eskiden olduğu gibi işlemekte olduğunun moden örneklerini kullanıyorum.

Tarihe çalışmada, gazetecilerin, bilginlerin, blog yazarlarının bu bölümün ilk sayfalarında, olayların nasıl bu sonucu verdiğine ilişkin yöneltmiş oldukları sorular için, şimdiden başlayıp geriye doğru gitmek de işe yarayabilir.

Söz gelişi, Irak'taki savaşı ele alalım. ABD uçaklarınının, Irak cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin'in, üst düzey yetkilileri ile toplantı hâlinde olduğu düşünülen bir sığınağı bombaladığı, Mart 2003'teki savaştan söz ediyorum. (O vakit Saddam'ı yakalayamadılar, ancak bunu, onun sonunda yakalanması ve idamıyla sonuçlanan bir istila takip etti.) O savaştaki her bir ipliğin zaman boyunca izini sürmek bu kitap (ve yazarı) için fazlasıyla hırslı bir uğraş olurdu, fakat onların bazılarının izini sürebilirsiniz. Sherman'ın WABAC'ını (geriye dönüş makinesini) ısıtın.

ABD Başkanı George W. Bush ve danışmanları Irak'ı işgal etmenin bir dizi gerekçelerini saydı. Bunların arasında, Irak'ı gaddar diktatör Saddam Hüseyin'den kurtarma ihtiyacı da vardı. Hüseyin, iktidara, 1979 yılında, kuzeni ve selefi Ahmed Hasan El Bekir'in istifa etmesi veya pek çoklarının inandığı üzere Saddam tarafından zorla görevden uzaklaştırıldığında geldi. El Bekir'in işi de kendinden önceki iki askeri Irak diktatörünü görevinden uzaklaştırmak ve 1958 yılında Irak monarşisinin devrilmesine yardım etmek olmuştu.

Monarşi, Irak'ı bir sömürge olarak idare eden Büyük Britanya'nın, Kral I. Faysal'ı, aslında ona hiçbir yetki vermeksizin tahta oturttuğu 1920'lere kadar dayanır. Hz. Muhammed'in soyundan gelen kral, Irak'tan değil, şimdiki Suudi Arabistan'daki Mekke vilayetindendi. Ancak, vefat etmeden önce Irak'ın, İngiltere'den bağımsızlığını elde etmesinde yardımı olmuştu.

Birleşmiş Milletler'in kısa ömürlü selefi Milletler Cemiyeti, Irak diye bildiğiniz toprakları 1920'lerde bir araya getirmişti. Cemiyet, (I. Dünya Savaşı'nda parçalanan) eski Osmanlı İmaratorluğu'nun birbirine komşu bölgesi olan Bağdat ve Basra'nın sorumluluğunu Britanya'ya verdi, birkaç yıl sonra da kuzeydeki Musul İngiltere'ye verildi.

Merkezi bugünkü Türkiye'deki İstanbul olan Osmanlılar, Bağdat'ı ilk kez 1535'te fethetmişlerdi. Şehir önce Moğol İmparatorluğu'nun bir parçasıydı ve Arapların bölgeyi yedinci yüzyılda fethetmelerinden sonra da İslâm dünyasının merkezlerinden biri olmuştu. Ondan önce, Bağdat, 900 yıl boyunca Pers İmparatorluğu'nun bir vilayetiydi. Ondan önce şehirden Partlar sorumluydu, ondan da önce Bağdat'ı Büyük İskender fethetmişti.

Aslında, İskender, MÖ 323'te vefat ettiğinde, eski dünyanın en meşhur şehirlerinden ve ziraat kök saldıktan sonra Verimli Hilal'de yükselmiş olan ilk şehirlerden biri olan Babil'deydi. Babil, MÖ on dokuzuncu yüzyılda, Amoriler adlı bir kavim tarafından kurulmuş bir krallığın başkenti olmuştu. Arkeologlar, kalıntıları bugünkü Bağdat'ın 80 km kadar güneyinde yer alan şehrin, 4400 küsur yıl önce, MÖ 2400 yılı civarında şehre dönüşmüş olan çok daha eski bir kasaba olduğunu düşünüyorlar.

Kesişen iplikler

Pekala, böyle olunca, önceki kısım "Önce Irak neydi ve onu kim idare ediyordu?" adını vereceğim bir ipliğin bir hayli yüzeysel bir iz sürmesidir. Bu öylesine yüzeysel ki, farklı fatihlerin o topraklar üzerindeki savaşları ve idarelerin bir ileri bir geri yer değiştirmesinin bazılarını az çok atladım. Mesela, Timurlenk adlı meşhur bir Türk-Moğol fatihi on dördüncü yüzyılda bir süre egemen oldu. Onun ipliği, sizi geriye, atası büyük Moğol savaşçısı ve hükümdarı olan Cengiz Han'a götürecektir ve *onun* ipliği sizi, Cengiz Han'ın torunu, Çin'in on üçüncü yüzyıl imparatoru Kubilay Han'a götürecektir.

Ancak, bir ipliği yirmi birinci yüzyıl Irak'tan geriye doğru izlerken bir takım başka iplikleri de geçtim. Bir kesişim, bir Sırp milliyetçisinin, Bosna'daki Avusturya idaresine isyanı ile tetiklenen I. Dünya Savaşı'ydı. O savaş Avrupa haritasını yeniden çizdi ve yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, aynı zamanda Rus, Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu da yıktı.

Rus İmparatorluğu'nun yıkılışı, yirminci yüzyılın sonunda askeri bir süper güç ve ABD'nin baş rakibi olan Sovyetler Birliği'nin kuruluşuna zemin hazırladı. Daha sonra I. Dünya Savaşı'nı, 1919'da imzalanan ve Almanya aleyhindeki acımasız şartları, Adolf Hitler'in yükselişine ve II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına kısmen sebep olan sert Versay (Versailles) Barış Antlaşması bitirdi. Savaş, bir grup araziyi bir araya getirerek bugünkü Irak'ı oluşturan Milletler Cemiyeti'nin de kuruluşuyla sonuçlandı.

Evde dokuma

Alman İmparatorluğu (I. Dünya Savaşı'nda yıkılanlardan bir diğeri), MS 962'ye, Büyük Otto'ya kadar giden bir Orta Avrupa toprakları birliği olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir halefiydi. O, Papa III. Leo'nun, Charlemagne'a (Şarlman) Batı'nın İmparatoru (Aslında onu, hükmü MÖ

27'de başlayan Augustus'a kadar giden Roma İmparatorlarının bir varisi tayin etmiş oluyordu.) olarak taç giydirdiği MS 800'de kurulan Frenk İmparatorluğu'nun bir halefi kabul edilir.

Leo'nun Katolik ipliğini takip edin Papa II. Urban'a ulaşacaksınız. O 1095 yılında Avrupa Hristiyanlarını Türklere, özellikle Selçuklu Hanedanı'na karşı birleşmeye davet etmiş olan rahiptir. Selçuklu Türkleri de, Hristiyanların kutsal toprakları kabul edilen Kudüs şehrine ve çevresine egemen olan topluluktur.

Urban'ın savaşı, Avrupa'dan çıkan Hristiyanların doğuya doğru, Batı Asya'daki Müslümanları öldürmek gibi apaçık bir amaçla düzenledikleri, yüzyıllar sürecek on seferin ilkidir. Beklendiği üzere, bu akınlar, pek çok Müslüman'ın Batı'ya karşı kalıcı kin ve nefretlerini besledi.

Bazı kimseler Haçlılar ile El-Kaide adlı terörist grubun hissiyatı gibi modern ABD karşıtı hissiyat arasında bir iplik bulabilir. Ama o iplik, Birleşmiş Milletlerin, o ana dek Britanya Filistin'i (diğer bir I. Dünya Savaşı sonrası toprağı) olagelmiş araziyi, bugünkü İsrail'i oluştumanın bir yolu olarak Arap ve Yahudi topraklarına bölen iplik ile de karşılaşır.

El-Kaide 11 Eylül 2001'de ABD'ye saldırdı. Amerika'nın El-Kaide saldırısına cevabı, liderinin terörist gruplara yardım ettiği sanılan Irak'ın işgal edilişini de içine alan, terör(izm)e karşı savaş oldu ve ben tekrar, başladığım yerdeyim.

Bağlantılar Kurmak

Önceki kısımdaki duvar halısı benzetmesi sizi heyecanladırmıyorsa, Kevin Bacon'ın *Six Degrees* adlı oyununa ne dersiniz? Onda, herhangi bir oyuncuyu veya filmi tecrübeli ekran yıldızı Bacon ile ilişkilendirmeye çalışırsınız. Bunu, Bacon'ın oynadığı şu ya da bu filmde oynayan şu ya da bu kişiyle çalışmış, yüzünü hatırladığınız biriyle evlenmiş, Bacon'ın oynadığı bir filmde küçük bir rolü olan kadın oyuncuyu oynatan bir dizi filmi yönetmiş biriyle ilişkilendirerek yapabilirsiniz. Fikri anladınız.

Oyun sizden, altı ya da daha az kişi içinde bağlantılar kurmanızı istemektedir. Şimdi, ben onu, bir önceki başlıkta Babil'de ölmüş olduğu söylenen Büyük İskender ile 2003'te başlayan Irak Savaşı arasında yaparsam ne olur görelim.

1. İskender'in fetihleri Grek etkisini Akdeniz'in çevresinde yaydı.
2. Romalılar Grek din ve felsefesinin bazı yönlerini kabul etti.
3. Roma İmparatorluğu Hristiyanlığa döndü.

4. Roma Katolik Kilisesi, Orta Çağ boyunca klasik (Greko-Romen) fikirleri içine alan eserleri korudu.
5. Hristiyan bilginler Grek felsefesini yeniden keşfettiler, bu Rönesans'ı ateşleyen bir kıvılcımdı.

Hoop. Henüz orada değilim.

Demek ki tarihi bağlantılar Kevin Bacon bağlantıları kadar kolay değil ama ben neredeyse başarıyordum. Bakınız, Rönesans aydınlanmaya, idare edilenin rızasıyla yönetim gibi fikirler kök saldığında yol verdi. Bu da Amerikan Devrimi ve modern demokrasilere; George W. Bush'un Irak'ı işgal ederek Saddam'dan kurtulduktan sonra Orta Doğu'da yerleştirmeyi düşündüğü bir yönetim tarzına yol hazırladı. Altıdan biraz daha fazla bağlantı, fakat fena değil.

Yeterli basamakları tamamladıysanız ve kafi miktarda bağlantı kurabiliyorsanız, yeryüzünde insanların yaptığı neredeyse her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğunu görmeye başlayacaksınız. Belki bir zamanlar, daha sonra Yemen veya Tayland diye anılacak olan yerlerde, bir avcı-toplayıcı topluluğu, dünyanın diğer bölgelerinde ne olup bittiğini bilmemenin verdiği bir mutlulukla bin yıl belki de on binlerce yıl yaşayabilmişti ve başka herhangi bir yerdeki avcı-toplayıcı gruplarından hiçbiri, tarih öncesinin Yemenlileri veya Taylandlıları hakkında en ufak bir ipucuna sahip olamayacaklardı.

Ama bu gerçekten doğru olsaydı bile, o an çoktan gitti. Şu andaki insanlıktan herhangi küçük bir parça çekip alın, sizi ulaşmaya çalıştığınız her köy veya şehrin ötesine ulaştıran bir ipliği çekip almış olursunuz ve o ipliklerden her biri, yalnızca, hep birlikte dört bir tarafına ulaşan diğer iplikleri çekmekle kalmaz, zaman yoluyla daha önce geçmiş olanları da çeker. Birilerinin bir zamanlar dediği gibi, vuku bulmuş olan her şey, aslında hala olup bitmektedir. Tarih, şimdiki zamandır.

Sağ kalan son adam

I. Dünya Savaşı ne kadar zaman önce yaşandı? Ben size 1914'te başlayıp 1918'de bittiğini söyleyebilirim, fakat herkes onun ne zaman gerçekleştiğini hayalinde tam canlandıramayabilir. Ama size, bu savaşta milyonlarca Amerikalının sefeferber olduğunu ve bunlardan yalnızca birinin; West Virginia eyaletinden, 108 yaşındaki Frank Buckles'ın hâlâ sağ olduğunu söylersem ne olur?

Aslen Missourili olan Buckles, ABD ordusuna, 1917 yılında, 17 yaşında iken kaydoldu. Askerlik hizmetiyle ilgili tüm kayıtlar, onun yaşı hususunda yalan söylediğini söylüyor. O bunu inkar ediyor ve belki de askere alma memuru sormamıştır. Her neyse, Buckles askerliğini Fransa'da ambulans şoförü ve motorlu kurye olarak yaptı ve savaştan sonra da Almanya'da savaş esirlerine eskortluk etti. Ayırt edebildiği hatıralar arasında, II. Dünya Savaşı'ndan önce, 1930'lu yıllarda Adolf Hitler ile karşılaştığı söylenir.

İlerlemiş yaşını nazara alarak, siz bu satırları okurken onun hâlâ sağ olmasını ancak ümit ediyorum. Belki de siz onu ve ergenlik çağında yaptığı askerlik hizmetini düşünür ve I. Dünya Savaşı'nın, çok uzun zaman önce, bir insan ömrü kadar önce vuku bulduğunu hatırlayabilirsiniz.

Yüzyılların İzinde

MÖ 12000'den öncesi: Bugün son önemli Buzul Çağı da denilen Pleistosen Devri buzul tabakaları kuzeye çekildikten sonra sona erdi.

Belki de MÖ 10000: Orta Doğuda Verimli Hilal denilen bölgede tarım toplulukları gelişti.

Yaklaşık MÖ 2400: Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Babil bir şehre dönüştü.

Yaklaşık MÖ 323: Büyük İskender, eski Babil şehrinde, ateşli bir hastalıktan vefat etti.

MÖ 27: Augustus, Roma'nın ilk imparatoru oldu.

MS 962: Büyük Otto, Almanya Aix-la-Chapelle'de (Aachen) Kutsal Roma İmparatorluğu tacını giyerek kral oldu.

1535: Osmanlı Türkleri Bağdat'ı fethetti.

1919: Versay Antlaşması (Treaty of Versailles) I. Dünya Savaşı'nı resmen bitiren şartları belirledi.

1932: Irak Krallığı, bağımsızlığını İngiliz idaresinden aldı.

1947: Birleşmiş Milletler Britanya Filistin'i olmuş bulunan toprakları Yahudi ve Arap bölgeleri olmak üzere böldü.

1965: ABD, Güney Vietnam hükümeti safında savaşmak için birlikler göndererek Vietnam Savaşı'ndaki müdahalesini arttırdı.

2001: On dokuz intihar teröristi dört ticari uçağı kaçırdı ve onlardan ikisini New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne, üçüncüsünü Pentagon'a çarptırmayı başardı. Dördüncü uçak Pennsylvania'da yere çakıldı.

2003: ABD ve Büyük Britanya, diğer müttefiklerden gelen küçük askeri birliklerle beraber Irak'ı işgal etti.

2009: Barack Obama, ABD'nin kırk dördüncü başkanı olarak yemin ederek göreve başladı.

Bölüm 2

Gerçeği Eşelemek

Bu Bölümde

- ▶ Çok önceleri yitirilmiş efsanevi şehirleri gün yüzüne çıkaracak,
- ▶ Miti veya gerçekliği uydurmak: Eflatun'un Atlantis'i'ni öğrenecek,
- ▶ Geçmişle, korunmuş cesetler vasıtasıyla ilişki kuracaksınız.

Eğer tarihi, olgular, tarihler, muharebeler ve kilit niteliğindeki medeniyetler listesi olarak görüyorsanız, pek çok şeyi keşfedebilir; ancak geçmişin heyecanını hiç yaşayamazsınız. Eğer, diğer yandan, çok önce vefat etmiş insanlarla ilişki kurmak amacıyla sıçrama yapmak için onların nasıl bir hayat yaşamış olduklarını hayal etmeyi başarabilirseniz, geçmişin, kendileri için bir tutku ve belki de bir tiryakilik hâline geldiği kişiler arasına girebilirsiniz.

Bazı kişiler o bağlantıyı sağlamada bir problem yaşamazlar; tarihi yorumlar ve işin içine hayalleri de girer. Bazıları yardıma ihtiyaç duyar. Sağlam deliller, tarihi mevkiler ve müzelerde inceleyebileceğiniz türden deliller genelde işe yarar. Geçmişte yaşayan insanların bıraktıklarını, yaptıklarını ve inşa ettiklerini ve hatta zarifçe korudukları cesetlerini görmek, o zamanla şimdiki zaman arasındaki gediği kapatabilir. Bu nesneler, çok önceleri, bizimkilerden pek de farklı olmayan hayal ve endişelerini kendileri ile birlikte taşımış olan gerçek insanların yeryüzünde yürümüş olduğunun hatırlatıcısıdır. Bu bölümde, iki efsanevi "kayıp" şehre bakacak ve onların gerçekten var olup olmadığının delillerini ele alacağım. Farklı türlerdeki mumyalara bakacak ve onların tarihi canlı hâle getirme yöntemlerini tartışacağım.

Homer ile Rota Tayini

Eski Grek şairi Homer tarafından aktarılan epik şiirler olan *İlyada* ve *Odysseia*, Greklerle Truvalılar arasındaki bir savaşa ve o savaştan dönüş yolculuğuna dair olağanüstü hikâyeler anlatır. Onlar öylesine fantastiktir ki, -intikamcı tanrılar ve doğaüstü tehlikeler- günümüz insanlarının onları doğru kabul etmesi neredeyse imkânsızdır.

Ama tarih o şiirlerdedir; tarih, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, sıra dışı bir Alman işadamı Truva şehrini eşelediğinde, Homer'in tasvirini yaptığı, aynı

yerde inşa edilmiş çok eski Truva'dan birinin bulunduğu gerçek bir mekân olduğunu ortaya koyduğunda daha bir davetkârdır. Her biri yükseldi ve çöktü, eskisi unutulurken bir diğeri yükseldi.

Truva hikâyesi

Grekler Truva'ya 3200 küsur yıl önce, MÖ on üçüncü yüzyılda saldırdılar. O savaşa ilişkin hikâyeler Aristo ve Büyük İskender'in yaşadıkları MÖ dördüncü yüzyılda zaten eskiydi. Homer'in kim olduğunu ve ne zaman yaşadığını (muhtemelen MÖ dokuzuncu yüzyılda, 2.800 küsur yıl önce) kimse tam olarak bilmiyor. Yüzyıllar ve bin yıllar geçtikçe, gerçek Truva Savaşı mazi içinde öylesine kaybolup gitti ki, ondan ancak efsaneler kalabildi.

Truva'yı bulmaya karara veren varlıklı amatör bir arkeolog olan Alman Schliemann'dı. Homer'e olan inancı dışında gidecek bir yeri olmayan söz konusu arkeolog yalnız bir değil, üst üste inşa edilmiş dokuz Truva'yı barındıran bir yığını kazdı. Daha sonra Yunanistan'a gitti ve Homer'in destanındaki kişiler olan güçlü Miken medeniyetini keşfetti.

İlyada'nın Truva Savaşı'nın anlatısı olduğundan emin olan Schliemann, çabalarını Hisarlık denilen bir yerdeki eski bir höyüğe sabitledi. Mekân, Ege Denizi'ne, istilacı Greklerin, orayla deniz kenarındaki kampları arasında, aynen Homer'in hikâyesinin dediği gibi, gidip gelecekleri kadar yakın bir yerdeydi.

Schliemann işçiler tuttu ve höyüğü kazdırmaya başladı. Tuhaftır, daha sonraki arkeologların yalnızca üç kat altta yer alan, Truva Savaşı'nın (yaklaşık MÖ 1250) muhtemel Truva'sı diye tanımladıkları kata geldiğinde hemen hiç yavaşlamadı. Schliemann'ın işçileri, eski şehrin, MÖ 2000 yılından önceki, belki de Homer'in hikâyelerindeki Truva'dan 700 yıl önceki, bir katını eşelediler. 1874'te, Schliemann, hatalı biçimde, *İlyada*'daki Truva kralı Priam'a ait olduğunu düşündüğü paha biçilmez altın eserler buldu.

Truva bulguları ile yetinmeyen Schliemann, *İlyada*'daki Greklerin lideri Kral Agamemnon'un sarayını araştırmak için Yunanistan'a döndü. İnanılmaz biçimde, yalnızca bir başka destansı medeniyetin delilini bulmakla kalmadı; bu kez aynı zamanda, MÖ 1550 tarihine ait altın hazineleri buldu.

İlham veren arkeolojik bulgular

Schliemann, büyük Minos (Girit) medeniyetinin kalıntılarını gün yüzüne çıkaran İngiliz bilim adamı Arthur Evans (1851–1941) gibi daha sonraki bilim adamlarının yolunu açtı. (Minoslular, Girit ve diğer Ege adalarında MÖ 3000 ve 1450 yılları arasında gelişme göstermiş güçlü kuvvetli insanlardı.)

Böyle bulgular, profesyonel arkeologlara, eski hikâyelerin -hayal ürünü görünenlerin bile- önemli ipuçları içerdiğini ve kayıp şehirlere dair hikâyelerin illa ki sahte olmayabileceğini hatırlattı.

Atlantis'in Yükselişi

Arkeologlar pek çok unutulmuş şehri buldu. Bu *her* kayıp medeniyetin gerçek olduğu anlamına gelir mi? Bu, mesela, bilim adamlarının ya da kâşiflerin batık Atlantis kavmini bir gün bulacakları anlamına gelir mi? Hoop. Ben şimdi Atlantis'ten mi söz ettim? Kitapta, -eğer var olduysa- Atlantis'in nerede olduğu ve ne olduğuna dair en küçük bir teoriyi didikleyecek kadar bile yer yok; fakat, bu kısım size bütün bu velvelenin neye dair olduğuna ilişkin bir fikir verir.

Kayıp kıta Atlantis'in hikâyesi, bir gecede bir afetle tahrip olmuş bir barış ve bolluk yurdunu tasvir eder. Hikâye, Atlantis'i, sosyal düzen ve mükemmel idareye işaret etmek için kullanmış olan Grek filozofu Eflatun'un (yaklaşık MÖ 428-347) eserlerine kadar gider. Ne var ki, Eflatun'un yazdıkları yoruma açıktır ve insanlar bunu 2.000 küsur yıldan beri kıyasıya yapmaktadır.

Eğer Atlantis, Akdeniz'den, Cebelitarık Boğazı'ndan çıktıktan sonra hemen önünüze gelen Atlas Okyanusu'nda değil idiyse (ve jeoloji, orada olamaması gerektiğini gösteriyor), neredeydi? Tarihçiler, arkeologlar, mistikler ve bilgelikleri kendinden menkul bilgeler o okyanus üzerinde şamatalı biçimde tartışmıştır. Birbirleriyle düello eden taraftarlar kayıp kıtaya Britanya'dan Bermuda'ya ve Bolivya'ya, Colorado'dan Çin Denizi'ne kadar her yerde yer biçiyorlar. Bir teori de onun bir başka gezegende olduğunu iddia ediyor. Sonra, Atlantis'i okyanus tabanındaki devasa bir plastik cam balonunda betimleyen komik kitaplar da var. Neredeyse her teori, Eflatun'un Atlantis'in hikâyesini, muhtemelen MÖ 590'da Mısır'ı ziyaret ederken bilgin rahiplerden alan Atinalı bir devlet adamı Solon'dan dolaylı olarak aldığını da hesaba katmak zorundadır. Eflatun kendi [Atlantis] versiyonunu neredeyse iki asır sonra, yaklaşık MÖ 360 yılında yazdığından, detaylar, o kadar uzun sürede değişmiş veya pek çok Atlantis arayıcısı bir mantığa oturtmuş olabilirdi.

En az acayip teorilerden biri de, Akdeniz adası Santorini'yi tahrip etmiş olan volkanik felaketin bir yorumudur. Günümüz arkeologları ve jeologları, Santorini tufanının, Girit yakınındaki Minoan medeniyetini yıkan müthiş bir tsunami ve ardından gökyüzünü karartan bir kül yağmuruna sebep olma biçimini inceldiler.

Thera olarak da bilinen Santorini, Minos kültürünün merkezi olmuş Girit'in 72 km kadar kuzeyinde yer alır. Santorini'de Minos'tan pek çok kalıntı vardır. Fakat, bunlar adanın ortasındaki 1.515 metrelik volkanın patladığı ve lavlarını denize döktüğü yaklaşık MÖ 1500 yılına kadar var olanların ancak küçük bir kalıntısıdır. O günden beri ada bir krater gölünün çevrelediği bir hilal şeklini almış bulunmaktadır. Yıkıcı bir zirve; muazzam bir gelgit dalgası oluşturan volkanik patlamalar 30 yıl sürdü. Bütün bölgedeki binaları yerle bir etti.

Tsunami nüfusun büyük bir kısmını yok etti ve arkasından gelen volkanik kül yağmuru ihtimal ki Minoş medeniyetini bitirdi. Santorini'nin batışının, alabora olmuş bir medeniyete dair kalıcı bir efsane başlatmakla ilgisinin olup olmadığını kimse kesin olarak bilmiyor; ancak, böyle felaketli bir olayın haberi, Akdeniz çevresine yayıldı ve bir efsane hâline geldi.

Ölünün Vücut Dilinin Okunması

Yüzlerce, binlerce yıl önce vefat etmiş olan bazı insanlar heykellerdeki görüntülerinden ve taşlar üzerindeki resimlerinden daha fazlasını bırakmıştır. Korunmuş bedenler çok uzak geçmişteki gerçekliğin ete kemiğe bürünmüş delilleridir. Binlerce yıl geçmişte yaşamış bir insanın bedeninin hâlâ az ya da çok sağlam oluşu ve hâlâ bu yılın modeli kadar tanınabiliyor oluşu gibi katıksız bir gerçek, geçmişle şimdiki zaman arasında bağlantı kurmanıza yardım edebilir. Bir mumyada, hayalinizin, o buruşuk vücudun gergin ve ayakta olduğu ve dans edebildiği dönemden beri geçen bütün nesiller arasında köprü kurmanıza yardım eden bir şey vardır.

Geniş zaman aralıklarını ele alan tarih kitaplarında, perspektifinizi, bir yüzyılı nispeten kısa bir tarih ünitesi olacak şekilde ayarlamak zorundasınız. Bu kitapta, bin yıllık zamanı geçerek geçmişe, bin yıllık zamanı aşarak günümüze kolayca gelebilirsiniz. Bizans İmparatorluğu'nu bir medeniyet, tarih treninde tek bir istasyon olarak düşünmek kolaylıkla yapılabilecek bir iştir. Ancak, ABD'nin bir ulus oluşundan bu güne kadar geçen sürenin beş katı kadar geniş asırlar diliminde gelişti, geriledi, yönetim şeklini değiştirdi ve politikalarını yeniden yapılandırdı.

Bunu anlamaya yetecek kadar geriye döndüğünüzde, bireysel hayatlarla ilgili ayrıntıları gözden kaçırabilirsiniz. Onlar titrek ışıklarla çabucak geçmişe kaçar. Ben mumyalar üzerinde düşünmenin tek bir hayat süresini, çok zaman önce yaşamış bir tek kişiyi derinlemesine kavramada yararlı bir araç olduğuna karar verdim. Tuhaftır, onu fazlasıyla mütevazı bulmazsanız, bir mumya ile kolaylıkla özdeşleşebilirsiniz.

Yeryüzünün her yerinde mumya bulunmuştur. Bazıları cesedin durduğu çevredeki bir şey tarafından doğal olarak korunmuştur. Bazıları ise, eski Mısır'ın meşhur kabirlerinde olduğu üzere, ölüme yolculuklarına sanatlı bir şekilde hazırlanmışlardır.

Alplerde donmak

1991 yazında, Avusturya-İtalya sınırındaki Ötztal Alplerine tırmanan Alman turistler yüksek irtifadaki buzlar arasında takılıp kalmış bir ceset buldu. Birkaç gün sonra bir kurtarma ekibi deri elbiseli sakallı bir adamın cesedini buzdan çıkarttı. O belki de, 1960'lı yıllarda bir gezide yolunu kaybetmiş bir doğaya dönüş hippisiydi. Hayır. Meraka değer diğer detaylar -çakmaktaşı bıçak, çakmaktaşı oklar ve keskin bakır balta- bunun muhtemel olmadığını gösteriyordu.

Avusturya'daki Innsbruck Üniversitesindeki araştırmacılar, buzun kuruttuğu cesedin yaşının 4.000 olduğu tahmininde bulundular. Daha sonraki incelemeler, ölüm tarihini 1.300 yıl kadar geri çekti. Bu da, bilim adamlarının "Ötzi" adını taktığı adamın, MÖ 5300 civarında dağlarda seyahat ederken öldüğünü ve cesedinin yağan karlarla kaplandığını gösteriyordu.

İtalya'nın Bolzano şehrinde Museo Archologico dell'Alto Adige adlı müzede tutulan Ötzi, vücudunun doğa tarafından korunması hasebiyle doğal bir mumyadır. Bilim adamları insanların yaşama biçimleri ve ölümlerine dair her türlü şeyi mumyalardan, özellikle, vücutlarının tamamı korunmuş olanlardan anlayabiliyor. Ötzi öldüğünde 40 ila 50 yaş arasındaydı ve pek çok kronik hastalıktan muzaripti; ecza torbası onu hasta eden şeyler için bitkisel ilaç reçeteleri bulunduruyordu. Araştırmacılar, adamın vefat ettiği gün tahıl (muhtemelen ekmek şeklinde) ve yaban eriğine benzer bir meyve yiyip yemediği kadar Avrupa dağ keçisi ve geyik de yiyip yemediğini öğrenmek için sonda ile midesini kontrol bile ettiler.

Ötzi'nin mumyalanmış cesedi ve onunla birlikte bulunan şeyler, bilginleri, Avrupa medeniyetinin kökenleri hususundaki bazı kabulleri yeniden düşünmeye sevk etti. Onun bakır baltası, taş teknolojisinden metal teknolojisine geçişin arkeologların geçmişte inandığından daha önce gerçekleşmiş olduğunu gösterdi. Teçhizatının geri kalanları -bir yay, bir kılıf içinde oklar, ottan örülü su geçirmez bir pelerin ve mükemmel çoraplar- Ötzi'nin dağ yolculuğu için mükemmel şekilde hazırlandığını gösteriyor. Bacak kemiklerindeki zorlama kalıpları, onun bu tür gezileri rutin olarak yaptığını ima ediyor. Bilim adamları, ilkin onun bir çoban olabileceği teorisini ortaya attı, ancak daha sonraki araştırma, onun bir okla vurulmuş ve diğer erkeklerle fiziki bir mücadeleye karışmış olduğunu gösterdi. Kafasından alacağı bir darbe ve okun yaralamasıyla yaşadığı kan kaybı onu öldürebilirdi. Bu adam bir asker, belki de bir akıncı timinin bir üyesi olabilirdi.

Asya'da tuzlayarak saklamak

Çin Türkistanı'nın (Rusya ile Moğolistan arası) kurak ikliminde, Çerçen ve Loulan kasabaları yakınında, tuzlu toprağa defnedilen cenazeler çürüyüp gitmek yerine mumyalara dönüştü.

Türkistan mumyalarının bazılarının mükemmel korunmuş sarı saçları vardı ve beyaz soydan geldikleri görülüyordu. Bu gerçek eski etnik grupların yayılışına dair kabulleri zorluyor. Onların güzel dikilmiş renkli elbiselerine dayanılarak, kültürleri Avrupa'nın her yerinde gelişecek olan ve torunları içinde İrlandalılar, İskoçlar ve Gallerliler de bulunan Keltlerle akraba olabilecekleri düşünülebilir. Dokumalar, MS yirmi birinci yüzyılda İrlanda kırsalında hâlâ uygulanan tekniklere benzerlik gösteriyor. Cesetlerin DNA analizleri, Batı Avrupa'dan Doğu Asya'ya uzanan genetik bağlantılar ima ediyor. Bu da yurtları olan Taklamakan Çölü havzasının farklı kültürler arasında eski bir kavşak mekânı olması anlamına gelebilir.

Kuzey Avrupa'da bataklığa gömülmek

Kuzey Avrupa'nın sulu turba bataklıkları da pek çok mumya yapmıştır. *Turba*daki tanen ve soğuk su cesetleri öylesine iyi bir hâlde korumuştur ki Danimarkalı köylüler bazen, 2.500 yıllık bir cesedi, daha yirmi otuz yıl önce vefat etmiş birinin cesedi sanmışlardır.

Renkleri tanenle değişmiş de olsa, cesetler, insanların vefat ettikleri zamankine çok benzemektedir. Bazı kişiler bataklığa düşmüş, fakat pek çoğu orada öldürülmüş ve atılmıştır. Bunlar buralara, belki ya bir dini törenin kurbanı ya da diğer bir tür infazın sonucu olarak atılmış olabilir. Genç kadın mumyalarının gözleri bağlı ve bazılarının da diri diri boğulmuş oldukları anlaşılıyor. Bazı mumyaların boyunlarında ipler var ve diğer bazılarının da boğazları kesilmiş hâldedir.

Turba bataklığı mumyalarının hemen hepsinin derileri, saçları/kılları, tırnakları ve hatta yüz ifadeleri sağlamdır. Onların mücevher ve kıyafetleri, bazen size ürküntü verecek biçimde, yirmi birinci yüzyılda gardırobunuza asabileceğiniz kadar yeni ve şık görünüyor.

Andlarda kurumak ve korunmak

Arkeolog Johan Reinhard ve National Geographic Society'den bir ekibin 1990'lı yıllarda Llullaillaco Dağı'nın tepesinde keşfettiği 500 yıllık Arjantin Andlarındaki İnka çocuğu cesetleri, şimdiye kadar bulunan mumyalar içinde en iyi korunmuş olanlar arasındadır. Belli ki bir dini tören sırasında öldürülmüş, yaşları 8 ila 15 arasında değişen, bir erkek ve iki kız çocuğu o kadar mükemmel donmuştur ki bilim adamları, sanki son nefeslerini yeni vermiş gibi göründüklerini söylediler.

Arjantin keşifleri büyüleyici ve bilgi verici olmanın daha ötesinde bir şeydir; aynı zamanda son derece üzücüdür. 8 yaşındaki bir çocuğu öldürmek fikri bugün insanlara öylesine itici gelir ki dehşetten irkilirsiniz. Masumların kanına sahip olması gereken ilahlara ibadet etme kültürü nasıl bir zihniyetin ürünü olabilirdi? Bu üç korunmuş cesedi bu kadar merak uyandırıcı kılan başka bir sebep daha vardı; onlar, bazı yönlerden bugünün insanlarına şaşırtıcı derecede benzer olan o insanların, niçin dünyayı bu kadar farklı anlamış olabileceklerini anlamaya çalışırken sizi geçmişe çekiyor.

Mısır'da korunmuş firavunlar

Belki hiç kimse ölüm ve sonrasına eski Mısırlılar kadar düşünce ve enerji ayırmamıştır. Mısırlılar, belki de MÖ 4000 yılından beri ölülerini büyük bir ihtimam ve törenle defnettikten (Bölüm 4'te eski Mısır'a dair daha fazla ayrıntı var) sonra, MÖ yirmi dördüncü yüzyıldan önceki bir devirden itibaren de firavunlarını sanatlı biçimde mumyalamaya başladı.

Uygulama, MÖ 2300 yılına gelindiğinde, kraliyet ailesinin dışında da yayılmıştır. Maddi gücü yeten her Mısırlı, ölümden sonraki yolculuk için kurutulur ve güçlendirilirdi. Mumya, eşyaları ve hatta öte dünyadaki hizmetçileri ile birlikte defnedilirdi.

Mısır mumyaları, araştırmacıların, o insanlardan bazılarının hayattayken kim olduklarını gerçekten çözebilmeleri bakımından diğer pek çok mumyadan ayrılır. Mısır'ın Kralı Tutankhamun'un kimliği, *hiyeroglif* adı verilen eski Mısır yazıları sayesinde tartışmasız bellidir. İngiliz eski Mısır uzmanı Howard Carter, 1922 yılında onun kabrinde inanılmaz derecede korunmuş sanat eserleri keşfetti. Keşif, muhtemelen MÖ on dördüncü yüzyıl gibi uzak bir geçmişte yaşamış Tutankhamun'u, MS yirminci yüzyılın en meşhur firavunu hâline getirdi. Kral Tut tahta MÖ 1361 yılında 9 yaşındayken çıktı ve 11 yıl saltanat sürdü.

Carter, 3000 küsur yıldır görünmeyen o kabrin harikalarına önce mum ışığıyla baktı. O an, o günden beri ideal bir arkeolojik atılım olarak gösterilir. Zira eski toz topraktan kazınarak çıkartılan ve titiz bir çalışmayla bir araya getirilen diğer büyük keşiflerden tamamen farklıdır.

Carter, gözlerinin, yalnızca tuttuğu mumla aydınlanan loşluğa nüfuz etmesine imkân vermek için orada, uzun bir süre ayakta kaldığını söylemiştir. Hamisi ve arkadaşı, Carnarvon Kontu George Herbert, karanlıkta arkasında, tereddüde dayanamayarak durdu. Carnarvon, nefes nefese, "Bir şey görebiliyor musun?" diye sordu. Carter, sakin bir tonla, "Evet" dedi ve ekledi, "Harika şeyler."

Carter'in sansasyonel keşfi, Carnarvon'ın vakitsiz ölümü bütün gazetelerde yer aldı. Kont, Carter'a mezarı bulmaya yardım ettikten birkaç ay sonra, enfekte bir sivrisinek ısırmasından vefat etti. Doğal olarak, birileri onun ölümünü, çocuk kralı ebedi istirahatgâhında rahatsız etmiş olan birine karşı eski bir lanete bağladılar. (Mezar soyguncuları, Mısır'ın kraliyet ailesinin cezasıydı.)

1932 yapımı *The Mummy* adlı korku filmi olmamış olsaydı, Tutankhamun'un laneti anlayışı kaybolabilirdi. Film arkeolojinin her noktasına göre yanlıştır ama filme adını veren rolde Boris Karloff merak uyandıran zekice bir performans sergilemektedir. *The Mummy*, Christopher Lee'nin ölmemiş Mısırlı'yı oynadığı 1959 versiyonu dâhil, kendini pek çok yeniden yapım ve varyasyonlar izleyecek kadar başarılı bir yapımdı. *The Mummy*'nin 1999 yapımı bir yeniden yapımı 2001 ve 2008 yıllarındaki devam filmlerine ilham vermiştir.

Yüzyılların İzinde

Yaklaşık MÖ 4000: Mısırlılar ölülerini dini törenle gömmeye başladılar.

Yaklaşık MÖ 3300: Mükemmel teçhizatlı gezgin bir adam, İtalyan Alplerinde, bir ok darbesine yenik düşüp yüzüstü karlar üstüne düştü.

Yaklaşık MÖ 1470: Santorini adasındaki volkan patladı, adayı mahvetti, köyleri silip yok etti ve muhtemelen de bir medeniyete son verdi.

MÖ 1352: Mısır'ın genç kralı Tutankhamun vefat etti ve mumyalandı.

Yaklaşık MÖ 1250: Grek krallar ve savaşçılar konfederasyonu, bugünkü Türkiye'deki Truva'ya saldırdılar.

MÖ Dokuzuncu yüzyıl: Şair Homer Truva Savaşı'nı destanlaştırdı.

MÖ Dördüncü yüzyılın ilk yılları: Atina'da filozof Eflatun, deniz altında kaybolmuş bir karayı; Atlantis'i yazdı.

1870ler: Bir Alman mal simsarı ve amatör arkeolog olan Heinrich Schliemann Homer'in Truva'sını keşfetti.

1922: Britanya'dan Howard Carter, Tutankhamun'un mükemmel korunmuş mezarını açtı.

1991: İtalyan Alplerindeki dağcılar, 5300 yıllık bakımlı giyinmiş bir seyyahın mumyalanmış cesedini buldular. Araştırmacılar ona Ötzi adını verdiler.

Mummies For Dummies*

Varlıklı ve kraliyet mensubu Mısırlıları öbür âleme hazırlayan bir işiniz olsaydı, o meslekte neleri yapacaktınız? İşte cevabı:

1. Beynini çıkarmak için sinüs kemiğinden kafa boşluğuna giren burun deliğinden uzun, dar bronz bir sondayı yapıştırın. Aleti sertçe oynatın, dokuyu, çiğ yumurta kıvamına gelinceye kadar parçalayın. Sıvılaştırılmış beyni burun deliğinden boşaltmak için cesedi açın. Cesedi yüzü yukarı dönük bir konuma getirin. Kalan dokuların ayrışmasını durdurmak amacıyla, kafatasına kaynar sıcak ağaç reçinesi dökmek için bir huni kullanın.
2. Karın duvarındaki bir yarık yoluyla iç organları çıkartın. Keskin bir bıçakla içeri girmeniz ve onları aramanız gerekecek. Bekleyin! Kalbi bırakın. Mısırlılar bunu düşünce ve eylemin kontrol merkezi olarak görüyorlardı, bu yüzden öbür dünyada ona ihtiyaç duyacaklarını düşünüyorlardı. Diğer organları ne edeceğiz? Onları tanrıların başları veya göçüp gitmiş kişiye benzeyen süslemelerle kaplanmış kavanozlara koyun. Kavanozlar mumya ile birlikte kabre gidecektir.
3. Cesedi baharat ve palmiye şarabı ile yıkayın. Onu, bozulmayı geciktirmek ve cildi kuru tutmak için, göl tabanlarında bulunan bir sodyum macunu olan *natron tuzları* ile örtün. Bırakın öylece bir süre kalsın.
4. Uygun olduğu ve kuruduğunda, bir hindinin içini doldurur gibi, organların bulunduğu yere keten bezler sarın. Kişinin şeklini, hayattaki hâline benzetmeye çalışın.
5. Birkaç sinema seyircisinin korkudan altına kaçıracağı ürkütücü, bandajlı görüntüyü elde etmek için, daha fazla keteni, düzgün şeritler hâlinde, vücudun etrafına sarın.
6. Cesedi bir tabuta tercihen (biri diğeri içinde) çift tabuta koyun. Eğer bir firavun üzerinde çalışıyorsanız, tabutu bir taş mezarın içine, gizli bir mezarın içine koyun.

*Mummies For Dummies aynı zamanda Wiley tarafından yayımlanan bir kitaptır.

Bölüm 3

Tarihi Değerlendirmek

Bu Bölümde

- İnsanlığın yeryüzündeki zamanının uzun mercekleriyle bakacak,
- Çağ isimlerinin nispi oluşunu kabul edecek,
- Karakterlerin tutarsızlığını kavrayacaksınız.

Bu kitapta pek çok yerde, İspanyol bayraklı bir gemide seyahat eden Kristof Kolomb'un ilk kez muhtemelen Bahamalar'daki bir Karayip adasına ayak bastığı yıl olan 1492'den söz ediyorum. Bu, Amerika'daki Avrupalı sömürgeciliğinin başlangıcını işaretlemiş olması bakımından tarihte büyük bir bölünme noktasıdır.

Ancak, *The New York Times*'a göre, 2008'de yapılan bir anket, çoktan seçmeli bir testte, Amerika'daki ergenlerin yarısından azının Kolomb'un Amerika'yı keşif tarihini doğru olarak işaretleyebildiğini gösterdi. Bu soruyla muhatap olanların dörtte biri, çığır açan bu seyahatin 1750'den sonraki bir tarihte gerçekleşmiş olduğunu sanıyordu.

Araştırmanın sponsorluğunu yapan eğitimi savunma grubu, bu bulguları ve benzerlerini, kendi okul iyileştirme kampanyasını desteklemek için kullandı. Ben de o bulgulardan, burada, yalnızca öğrenciler değil, pek çok kimsenin tarihi ve olayları değerlendirmede güçlükleri bulunduğunu da örneklendirdiği için söz ediyorum. Dünya tarihi öylesine devasa bir konudur; pek çok çağları, kültürleri, olayları, çatışmaları, fikirleri ve kolayca kafa karıştıran inançları kapsar. Pek çok insanın tarihi değerlendirmede şu üç ortak problemi vardır:

- *Eski*, *yakın* ve *modern* gibi terimleri, tarihçiler ve diğer araştırmacılar tarafından kullanıldıklarında seçip ayıklamak ve onları ilk insanın dünyada görüldüğü andan itibaren geçen zaman bölümleri ile ilişkilendirmek
- Tarihçilerin çağ ve dönemleri anlatmak için kullandıkları *klasik* ve *Victoria çağı* gibi etiketleri tatminkâr bulmak. Bu etiketler genelde yararlı olmaktan çok işi belirsizleştirici niteliktedir.
- Bazı istisnai kişilerin tarihî araştırmaya değer olduklarına, çoğunlukla birbiriyle çelişen sebepler yüzünden hükmedilebildiğini anlamak.

Her üç hâlde de rahat olmanızı tavsiye ederim. Terminoloji sandığınızdan daha az önemlidir. Bu bölümde, insan olmanın ne anlama geldiği üzerinde düşünme şansı bulacaksınız, medeniyetlerin süvari alayına, onu takip eden Kısım II'de dalacaksınız. Bu kayda değer türe dair sağlıklı hayranlık hissi duyabilirsiniz, insanların var oldukları geniş zaman dilimini daha iyi takdir edebileceksiniz ve tarihi dilin, *eski* gibi nispi ifadeler ve *Klasik* Yunanistan gibi çağlar için kullanılan etiketler de dâhil, biraz esnek olduğunu ve farklı tarihçiler tarafından farklı biçimlerde kullanılabildiğini görebileceksiniz. Diğer her branşta olduğu gibi, tarihe bakmanın ve hatta bireysel tarihî kişilikleri değerlendirmenin farklı yolları vardır. Bazen farklı perspektifler çatışır, ne var ki genelde birbirlerini tamamlar.

İnsan Olmak

Dünya 4,5 milyar yıl önce oluştu veya astrofizik ve kozmoloji öyle söylüyor. Benim zihnim böyle geniş bir zamanı düşünmekte ayak sürüyor.

Ben işi, daha yakın zamanlardan, binlerce yıl önce, insanların yeryüzünde yaşamaya başladıkları andan başlatmalıyım. Peki, *yakın* nispi bir ifadedir. Modern insan türü, yani, anatomik olarak aynı sizin gibi olan insanlar, muhtemelen, 100.000 yıl öncesinden çok eski değildir ve arkeologlar, insanların çok daha yakın zamanlara kadar tam anlamıyla insan gibi davranmadığını söyler. İnsanlık kabaca 60.000-40.000 yıl önce önemli bir dönemeci geçti. Taş aletler daha sofistike hâle geldi. İnsanlar kayalara modeller çizdi, mağara çizimlerini daha zarif yapmak için odun kömürünü kullandı ve suları geçmek için sallar yaptı; bu sanatsal dışa vurumlar ve mühendislik işleri onları size daha çok benzetti, daha önceki hominid (insan benzeri) modellerden biraz daha uzak kıldı. Pek çok bilim adamı 30.000 yıl önce yaşamış insanları *tam anlamıyla modern* olarak niteler. O kullanımda, *modern*, aynen *yakın* gibi nispi bir ifadedir.

Ardışık insan atası türünü, modern insana doğru daha uzun ve az kıllı olacak biçimde tek bir sırada yürür gösteren tanıdık çizimi muhtemelen görmüşsünüzdür. Konsept iyi bir görüntü sunar, ne var ki iş o şekilde olup bitmemiştir. Evrim bu kadar sade biçimde gerçekleşmedi. İnsana az ya da çok benzeyen hayvanlar aynı zamanda yaşadı. Hemen hepsi genetik çıkmaz sokaklardı ve yok olup gittiler. İlk homindilerin hepsi yok oldu, Sasquatch (Koca ayaklı) ve Yeti'nin (İğrenç Karadam) sizin münzevi kırsaldaki kuzenleriniz olduğu fikrine sahip değilseniz.

Bir tür olarak, modern insan epeyce yenidir ve tekrar edeyim burada da nispi konuşuyorum. *Homo erectus* türü, sizin doğrudan atanız değilse bile, en azından bir yakını, yeryüzünde, modern insanın burada kaldığından çok fazla kalmıştır. *Homo erectus* 1,7 milyon öncesinden MÖ 250000 yılına kadar yaşamıştır.

Ayağı üzerinde dik yürüyen *homindler*in ortaya çıkışından şimdiye kadar geçen zamanı tek bir 24 saat sayarsanız, *homo erectus* varlığını 8 saat devam ettirmiştir. O ölçeğe göre, modern insanlar 15 dakikadır buradalar.

Neandertale yakınlaşmak

Modern insanın, varlığına dair en çok delil bırakmış olan en yakın akrabası, bugünkü Belçika'dan (Avrupa'nın batı kıyısında Fransa ile Hollanda arası) güneyde İspanya'ya ve doğuda da Akdeniz'in çevresinde, bugünkü Türkiye'nin bulunduğu yere kadar uzanan geniş bir alanda yaşamış bir tür olan Neandertal'dir. Ailenin bu büyük kafalı dalı Avrupa'da yaklaşık 150.000 yıl önce ortaya çıkmış ve kuzeyin zorlu şartlarına uyum sağlamıştır. Neandertal, belki de 28.000 yıl önce yok oldu.

Neandertal insanlar hâlâ ilk dönemlerini yaşıyorken, buzlar çekildi ve anatomik olarak modern insanlar Neandertal'in bulunduğu bölgelere göç etti. İki tür insan, her ikisi de tepeler, vadiler ve mağaralar arasındaki kamplarına dair deliller bırakarak, binlerce yıl birlikte var oldular. Birbirleriyle geçinip geçinemediklerini, geçindilerse bunu nasıl becerdiklerini kimse bilmiyor. Savaştılar mı? Modern insanlar, Neandertal kuzenlerini asırlar süren vahşi bir soykırımla yok mu etti? Yeni gelenlerin hayatta kalma becerileri daha mı yüksekti?

Pek çok uzman böyle iki farklı tür arasında bir karışımın imkânsız olduğunu söylüyor, ama pek az araştırmacı bunun gerçekleşmiş olabileceğini belirtiyor. Eğer öyleyse, endişe edilecek bir şey yok. Neandertaller, büyük kaş çıkıntıları ve meyilli alınlarına rağmen böyle kötü dedeler olmazlardı. Onların büyük -belki sizlerinkinden de büyük- beyinleri vardı ve ölülerini, çiçekler ve vücut boyası gibi kullanılan kırmızı bir kille; *toprak boyası* ile defnetme gibi oldukça modern işler de yapıyorlardı. Yine, teknolojiyi modern komşularından ödünç almış olmalarına rağmen, taştan aletleri de vardı.

Neandertaller geniş bir coğrafi bölgede yaşadı, fakat anatomik olarak modern haleflerinin nispeten kısa bir süre yerleşmiş oldukları yerlerin hiçbirinde de bulunmadı. Bu tür, daha önce ilk hominidlerin çıkmış olduğu yer olan Afrika'da evrimleşti. Sonra da uzun ve sıska bacaklarıyla, yalnızca Neandertallerin buz çağları ile baş etmekte olduğu Orta Doğu ve Avrupa'ya değil, kara köprülerinden (Sibirya ile Alaska'yı dönem dönem birleştirmiş olanı gibi) ve büyük su kütlelerinden geçerek Antarktika dışındaki bütün kıtalara göç ettiler.

Konuşma noktası

Sayma düzenekleri ve kayalardaki resimlerden önce, insanlar daha kayda değer bir başarıya imza attılar; konuştular. Diğer türler gürültü ile anlaşır ve bazıları da -mesela kuşlar ve bazı maymunların- kompleks bir kelime dağarcığı bulunur. Ne var ki diğer hiçbir yaratığın, insan dili kadar çok yönlü ve etkileyici bir şeyi yoktur.

Bilim adamları dilin ne zaman başladığını bilmiyor. Hiç kimse, anatomik olarak ilk modern insanların, torunlarının çıkardıkları seslerin hepsini, kemikler bile fosilleşirken, dil ve gırtlak yumuşak dokuların çürümüş

olmasından dolayı konuşmaya muktedir olup olmadıklarını söyleyemiyor. Ama dil ne zaman ortaya çıkmış olursa olsun devasa bir değişimi getirmiştir. Dil muhtemelen endişe (çığlık) ve öfke (bağırma) gibi hislerin ifadesi olan sesler veya gürültüleri taklit eden ilkel seslerden çıkmıştır. Ne var ki, insanlar sözlü seslerin kombinasyonlarına spesifik anlamlar verdikçe, bir ses bir nesne veya bir eyleme karşılık gelecek şekilde semboller geliştirmişlerdir. İnsanlar, yırtıcıların geldiği uyarısını ve çocuklarını akşam yemeğine çağırmayı eşi görülmemiş bir belagatle yapmakla kalmaz, aynı zamanda bilgiyi paylaşır da.

Bilgiyi paylaşabilen insanlar, onu, yalnızca bireyler olarak değil, toplumlar olarak da biriktirmeye başladılar. Seyretmek ve yapmakla sürekli öğrenebilen insanlar artık birilerinin kendilerine anlatmasıyla da anlayabiliyorlardı. Böylelikle ne, nasıl yapılır türü doğmuş oldu.

Dil aracılığıyla, ilk insanlar, artık yaşamıyor olan kabile üyelerinin deneyimlerinden de yararlandı. Kabileler bir töresel *irfan* (bir paylaşılmış bilgiler yığını) inşa ettikten sonra, onu güzelleştirebildiler. Art arda gelen nesillere, mesela büyük bir avı nasıl bulacakları ve öldürecekleri hususunda daha sonra gelen nesillere yardım etmenin ötesinde bir şeyler yapmış olan hikâyeleri uydurmak gibi. Birkaç nesil içinde, kabilelerin kahramanlar, yaratılış ve yıldızlara ve yere hükmeden ilahlara dair daha fantastik halk hikâyeleri olurdu. Yazının gelişmesinden sonra, kültürlerin büyük muharebeler veya bir kralın ölümü gibi kalıcı bir olaylar kaydı bırakması mümkün olabildi.

Tarihin babası kabul edilen Grek Herodot, Akdeniz çevresinden 1000 yıllık hikâyeler toplarken, konusunu MÖ beşinci yüzyıldaki entelektüel soruşturma seviyesi ile kaynaştırdı. Sözlü ve yazılı tarih hazinesi geliştikçe, onları organize etme ihtiyacı da ortaya çıktı.

Zamanı Çağlara Bölmek... ve Onları Adlandırmak

Eğer tarih öğretmeniniz size, *Orta Çağ*'ın, Roma'nın düşüşü (MS 476) ile Rönesans (on dördüncü yüzyıl) arasındaki dönem anlamına geldiğini söyledi ise, yazar H.G. Wells'i ona fırlatabilirdiniz.

Elbette ki gerçek anlamıyla değil. (Bırakın Wells Bey kabrinde rahat uyusun.) Ama tarihçilerin, *Orta Çağ* denilen dönemin ne zaman başladığı hususunda anlaşamadıklarını görmek tarih öğrencilerini ve bazı öğretmenleri şaşırtabilir. Wells (1866–1946) bugün daha ziyade, önde gelen bir bilim kurgu yazarı ve *War of the World*'ün (1898) müellifi olarak hatırlanır, ne var ki o üç ciltlik *Outline of History*'yi (1920) de kaleme almıştır. O, bu büyük dünya tarihi kitabının, *Medieval History* (Orta Çağ Tarihi) adlı ikinci cildine MÖ 300 ile, yani Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile değil yükselişi ile başlar.

"Ne olmuş yani?" diyebilirsiniz. İşte benim de düşündüğüm aynen budur. Wells'in eseri, tarihin, zamanın değişen kumları üzerinde çizilmiş keyfi çizgilerle bölünmüş dönemlerle dolu olduğu gerçeğinin yalnızca bir örneğidir.

Tarihçilerin görüşleri vardır. İyi olanlarının gerçekten sağlam bilgilere dayalı görüşleri vardır, fakat bu hepsinin entelektüel bir uygun adım düzende yürüdükleri anlamına gelmez.

Eskiyi modernden ayıklamak

1930'lardan 1950'lere kadarki filmlerde çoğunlukla yeni yetme bir karakter, bir yetişkine "Bu artık tarih oldu, moruk." gibi bir şey söyler; bununla da nispeten eski bir olayın önemli olmayacak kadar geçmişte kaldığını belirtmek ister. *Eski*, *modern* ve *Orta Çağ* gibi göreli bir başka ifadedir. Genelde böylesi sözcükler cümlenin bağlamına göre farklı anlamlar yüklenir. Mesela, 2009'da doğan biri için, 1950'li yıllardaki filmdeki bir ergen eskinin de ötesinde görünecektir.

Tarihte *eski*nin başka spesifik anlamları da vardır. Wells onu "İnsandan Önceki Dünyadan Roma İmparatorluğu'nun Doğuşuna Kadarki Dönem" olarak tanımladı ve modern dönemin de 1567 yılından başladığını kabul etti.

Klasik mlasik

Klasik farklı bağlamlarda farklı anlamları olabilen başka bir tarihi etikettir. Örneğin, Avrupa müziğindeki klasik dönem 1750 ila 1820 arasıdır, fakat Yucatan Yarımadası'nın Maya medeniyetine çalışan insanları, yaklaşık MS 250 ila 900 arasındaki klasik tarihi dönemden söz eder.

Klasik ifadesinin en bilinen kullanımlarından biri, Doğu Avrupa'daki Balkan Yarımadası'nın güneyinde MÖ 479-323 arasındaki dönem için uygulanır. O, Grek kültürünün, Klasik (büyük "K" harfiyle) Yunanistan'ın özellikle etkili bir çağıydı.

Geleneksel olarak, pek çok tarihçi, Klasik Grekleri Batı medeniyetinin temel değerlerinin -akılcılık, tartışma özgürlüğü, bireysellik ve demokrasi- kurucuları olarak göklere çıkarmıştır. Bu konseptler o dönemde ortaya çıktı ve kabul gördü, ancak o dönemin Yunanistan'ı hiç de ideal bir toplum değildi. Grek şehirleri genelde birbiriyle savaştı ve kalıcı fikirlere ilave olarak bugün epeyce tuhaf gelen bazı kavramları da ortaya attılar. Örneğin, Aristo'nun döneminde (MÖ dördüncü yüzyıl), kadınların "başarısız erkekler" oldukları, aynı biyolojik kalıp olan erkeklerin daha düşük ayardaki bir versiyonları olduğu öne sürülebilirdi. Bugün böyle bir argümanı dile getirmeye çalışmanızı tavsiye etmem.

Grek şehir devleti Atina'nın, modern demokrasiler için bir model olduğu sıklıkla ifade edilir; ancak, Greklerin demokrasi anlayışı ile bugünkü arasında devasa farklılıklar vardır. Atina'da ahalinin en fazla %30'u vatandaştı ve vatandaşların da hepsi erkekti.

Tarihçiler geçmişi sürekli olarak yeniden değerlendirir. Bilginler dönemi yeniden yorumlarken, *klasik* ifadesi, Yunanistan'da MÖ 479-323 arasındaki dönemi anlamak için artık yararlı olmayabilir. Niye biliyor musunuz? Bu kabul edilebilir bir şeydir. Greklere birçok açıdan bakabilirsiniz ve bunların hiçbiri daha az etkileyici olmayabilir.

H.G. Wells'in tarihe dair dediği gibi, "Konu öylesine olağanüstüdür ki muhtemel hiçbir yaklaşım... onu, kuşatıcı büyüklüğü ve değerinden ötürü bütünüyle yakalayamaz."

Kraliçelere baş eğmek

Bilginler, çağları ve dönemleri Kolomb'un Amerika'ya varışı gibi kayda değer olaylar veya insanlara göre adlandırır. Batı yarıküresinde, o olaydan önceki döneme *Kolomb öncesi* dönem adı verilir. Bir dönem etiketi, İngiltere'nin I. Elizabeth'inde olduğu gibi genelde bir hükümdarın saltanat devrine dayalı olur. Onun saltanat devrindeki (1558-1603, İngiliz kültürünün altın çağı) olaylar, modalar ve edebiyat *Elizabeth devri* sıfatını taşır. Bir etiket, Çin hanedanlarında olduğu üzere, çok daha uzun dönemleri de kapsayabilir. Mesela, Ming Hanedanı 1368-1644 arasında hüküm sürmüştür.

İngiltere'nin Elizabeth döneminin sinematik bir betimlemesi için 1998 yapımı *Elizabeth*'i ve 2007'deki devam filmi *Elizabeth: The Golden Age*'e göz gezdirebilirsiniz. Her iki film de tarihi hakikate karşı laubalilik sergiler (tarihe dayalı bütün filmlerin yaptığı gibi), fakat on altıncı yüzyıldaki *İngiltere'ye* dair canlı bir görsel duyu verir.

Bu bölümde tartışılan pek çok ifadede olduğu gibi, tarihi dönemlerin adları da, zamanın geçmesi ile anlamını yitirebilir. Ben savaş sonrası çağda doğdum ve büyüdüm, ne var ki II. Dünya Savaşı tarihin sayfaları arasında solup giderken daha yakın zamanlarda savaşlar patlak verirken *savaş sonrası* ifadesi daha az anlaşılır hâle geldi. (Hangi savaştan söz ediyorsun, baba?) Bazı etiketler diğerlerinden daha keyfi görünebilir de. Mesela, yalnızca on altıncı yüzyıldaki I. Elizabeth saltanat dönemi *Elizabeth devri* rozetini taşır. Elizabeth devri, Çin'in on altıncı yüzyıl sonu (Ming) veya Peru'nun (İspanyollar tarafından yönetilen) on altıncı yüzyıl sonu dönemlerini anlatmaz. Victoria'nın Büyük Britanya kraliçesi ve onun geniş sömürge topraklarının imparatoriçesi olduğu 1837-1901 arası için kullanılan *Victoria dönemi*, kraliçenin dairesinin dışı için de, özellikle biçemler ve kültürel tavırlar bakımından, pekâlâ kullanılır. Mesela, Victoria California'yı hiç yönetmemiştir, fakat San Francisco Victoria stili mimari ile tanınır. (Her iki kraliçeyi de Şekil 3-1'de görebilirsiniz.)

Şekil 3-1: Çağlarına adlarını veren kraliçeler: I. Elizabeth (solda) ve Victoria (sağda)

© Circle of John the Elder Bettes/Getty Images

©After Franz Xavier Winterhalter/Getty Images

Takdire Değer ile Kötü Şöhretli Genelde Aynı Kişidir

İnsanlar çelişik yaratıklardır; her biri erdemlerle süslü, kötülüklerle maluldür. Bu, tarih okunurken zihinde tutulması gereken iyi bir şeydir. Pek meşhur kimselerin pek çoğu iyi oldukları kadar kötüydüler de. Söz gelişi, büyük bir askeri lider gaddar bir katil de olabilir. Bundan öte, tarihte bir kişinin değerlendirilme biçimi bir kitaptan diğerine, bir tarihçiden diğerine, yazarın düşüncesine ve ele alınan konuya bağlı olarak değişebilir. Mesela, özel hayata odaklanan bir kitap bir hükümdarı kötü bir koca olarak betimleyebilirken, tebaasına olan etkileri üzerine eğilen bir diğer kitap aynı kişiyi sosyal reformun kararlı bir savunucusu olarak gösterebilir.

Tutarsızlıklar içinde araştırma

İngiltere'yi 1509-1547 yılları arasında idare etmiş olan VIII. Henry, hayranlık uyandırandan iğrence kadar pek çok özelliğini kişiliğinde somutlaştırmakla, tarih boyunca bol bulunan tutarsız bir karakter türünün özellikle renkli bir örneğini teşkil eder.

Eğer Hristiyanlık tarihini okuyorsanız, Henry'nin İngiltere Kilisesi'nin kurucusu olma rolünü fark edersiniz. Askeri tarihte, onun güçlü bir donanma kurma yönündeki ilgisi, İngiliz filosunun 1588 yılındaki güçlü İspanyol Armadası'na karşı kazandığı şöhretli zafere zemin hazırlayan önemli bir faktör olarak karşımızda durur. Kişisel hayatına ilgi duyarsanız, onu gençliğinde yakışıklı ve atletik, sonraki hayatında ise obez ve hasta olarak hatırlarsınız. Henry'ye dair en meşhur şeyin, onun altı kez evlenmesi ve hanımlarından ikisinin hıyanetten dolayı, boyunlarının vurulmasını emretmesi olduğunu kesinlikle hatırlarsınız.

Diğer herkes gibi Henry de değişti. Kendisiyle çelişti. Hem iyi hem de kötü vasıfları oldu. Belki de, kral yaşlandıkça kötü vasıflar iyilerini bastırdı, fakat, onun hayatı, yine de, tek bir tarihi kişiliğin inanılmaz derecede çok yönlü olabileceğini göstermektedir. (Bölüm 10, 14 ve 22'de, Kral VIII. Henry'ye dair daha fazla detay okuyabilirsiniz.)

İş onlara bakış açınıza bağlıdır

Tarihteki en büyüleyici karakterlerden bazıları, bir perspektiften bakıldığında kahraman, diğerinden bakıldığında ise hain olarak görünen kimselerdir. Bunun, yine İngiliz tarihinden bir örneği, Kral I. James ile parlamentonun her iki kamarasını 1605'te havaya uçurmaya çalışan adam olan Guy Fawkes'tir. Fawkes, hükümdarın ve parlamenterlerin bir toplantısını havaya uçuracak olan çok miktardaki patlayıcıyı ateşlemeden önce suçüstü yakalandı. Suçundan dolayı idam edildi ve hâlâ İngilizlerin millî haini olarak anılır. Birleşik Krallık'ta insanlar, hâlâ, onun yakalanış yıldönümü olan her 5 Kasım'ı havai fişekler ve yakılan kuklalarla kutlar.

Ancak Fawkes, yalnızca bir hain, sadece çılgın bir bombacı değildi. O, şiddet içeren bu eylemi, resmen Protestan olan İngiltere'deki baskıcı ve Katolik karşıtı vahşi zulmü alt etme gayretinin son bir hamlesi olarak planlamış olan Katolik aktivist grubunun bir mensubuydu. O perspektiften bakıldığında, devrin pek çok İngiliz Katoliği Fawkes'i bir özgürlük savaşçısı sayıyordu.

Benzer şekilde, George Washington en büyük Amerikalılardan biri ve Ülkesinin Babası olarak görülür. Ancak olaylar farklı gelişebilirdi. Bir Amerikan sömürgecisi olan Washington, teknik olarak İngiliz Tacı'nın bir tebaasıydı. 1770'lerdeki Amerikan Devrimi başarısızlıkla sonuçlanmış olsaydı, kralın, Washington'ı, asılmayı gerektiren bir suç olan hıyanetle suçlama hakkı olabilecekti ve böylelikle tarihin çukurluğuna bir hain olarak düşebilirdi.

Kompleks ve kendileriyle ters düşen kişilikler çarpıştığında, tarihin anlatısı çok yönlü olmaktan ziyade, çok boyutlu hâle gelir. Bundan dolayı, tarihle aranızda huzur olmasını istiyorsanız, herhangi bir bireyi tek bir kategoriye uydurmaya çalışmayın.

Erdemi doğrulamak

Tarih güçlüyü, özellikle askeri veya siyasi iktidarı kullananı göklere çıkartır. Tarih bazen özel toprak, savunma, servet vb. elde etmek için mücadele edenler içindir. Ancak idealler için mücadele edenler de olmuştur. Genellikle barışçı idealistler tarihin hikâyeleri içinde pek yer almaz. Bunların istisnaları, cesaretleri politik ve kültürel bir değişimi netice vermiş olan idealist liderlerdir. Önde gelen örnekler aşağıdaki iki zatı içine alır:

- **Mohandas Karamchand Gandi (1869–1948):** Mahatma veya *büyük ruh* olarak da bilinen Gandi, Güney Afrika'daki ırksal adaletsizlikle savaştı ve daha sonra da ülkesi Hindistan'ın Büyük Britanya'dan bağımsızlığını kazanması için fiili bir eyleme girişmeksizin mücadele etti. Gandi Amerikalı yazar Henry David Thoreau (1817-1862) tarafından savunulan şiddetsiz sivil itaatsizlik fikrini benimsedi ve sonra da Amerikan medeni haklar lideri Dr. Martin Luther King, Jr.'a ilham verdi.
- **Dr. Martin Luther King, Jr. (1929–1968):** King, 1950'ler ve 1960'larda ABD'deki ırk ayrımına karşı şiddetsiz bir protestoda bulunmak için Mahatma Gandi'den esinlendi. 1964 yılında çıkartılan ve okullarda, iş yerlerinde ve kamu tesislerinde ırksal tecridi yasaklayan dönüm noktası Medeni Haklar Kanunu için halk desteği kazanılmasında önemli bir rol oynadı.

Gandi ve King değişimi getirdi ve direnişi teşvik etti. Her ikisi de, kolaylıkla ispatlanacak şekilde, iyi kişilerdi ve yine her ikisi de dünyayı daha yaşanılır bir yer kılmak için gayret gösterdi. Eğer gayretleri boşa gitmiş olsaydı, yararsız hayalciler olarak görüleceklerdi. Her ikisinin de hayranı olan ben, onları güdüleyen şeyin, gelecek nesillere hizmet ediyor görünmekten ziyade onlara hizmet etmekle ilgili olduğunu düşünüyorum. (Gandi ve King'e dair daha fazla bilgi için Bölüm 22'ye bakınız.)

Yüzyılların İzinde

Yaklaşık MÖ 4,5 milyar: Yeryüzü oluştu.

Yaklaşık MÖ 4 milyar: İlk *hominidler* (insana benzer atalar) arka ayakları üzerinde yürümeye başladı.

Yaklaşık MÖ 700.000: *Homo erectus* Afrika'da yürümeye başladı. .

Yaklaşık MÖ 40.000: İnsanlar ilk sanat örneklerini vermeye başladı.

MÖ 479–323: Klasik Grek çağı demokrasinin doğmasını sağladı.

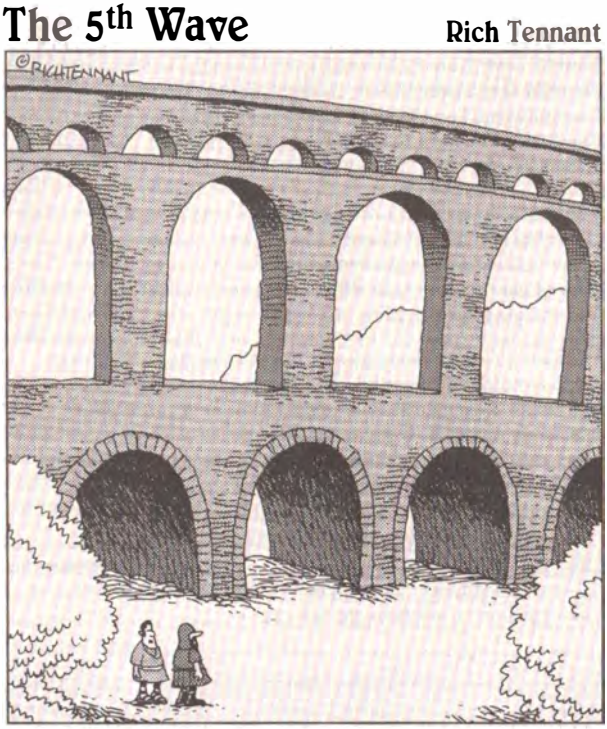
1605: İngiltere Kralı I. James'e karşı girişilen Barut Komplosu, suikastçı Guy Fawkes Parlamento'nun toplantı salonunun altında patlayıcılarla yakalandığında engellenmiş oldu.

1789: George Washington, Amerika Birleşik Devletleri başkanı seçildi.

1948: Bir suikastçı Mahatma Gandi'yi öldürdü.

1968: Bir katil Dr. Martin Luther King, Jr.'ı öldürdü.

Kısım II
Sayılarda Güç Bulmak

"İmparatora, bununla bir derdi olup olmadığını sor, yalnızca idareyi azıcık sallamaya çalış."

Bu kısımda...

Pek çok kimse, "hoş", "nazik" veya "sakin" kavramlarını kastettikleri zaman medeni sözcüğünü kullanır. Ama insan medeniyetleri barışı elde etmiş olsa da nadiren sürdürebilmiştir. Genelde kendi içinde çelişen bir kavram olan medeniyet, insanların bir topluluğun yararı -savunma için suları yükseltmek, etrafı kolaçan etmek için bir kule inşa etmek veya ürünleri sulamak için bir sulama hendeği kazmak- için bir araya gelmeleri ile başlamıştır. Bu, insanların, ortak bir düşmana karşı birlikte savaşmasını da gerektirmiştir. Medeniyet sıklıkla, barışı koruma adına bile olsa çok kanlı olabilmiştir.

Birlikte çalışmak, sonunda şehirlere, uluslara ve ortak hedefler için mücadele eden uluslar grubuna zemin hazırlamıştır. Bugün medeniyet dünya çapına yayılmıştır, insanlığın hiçbir parçası dünyadaki genel toplumdan bütünüyle kopuk değildir.

Kitabın bu kısmı, medeniyetin, ilk izole kasabalardan ve ilk bayındırlık projelerinden, bugünün giderek daha çok birbirine bağlı hâle gelen küresel toplumuna kadar nasıl ilerlemiş olduğuna bakıyor. Küresel medeniyet sonunda hoş, nazik ve barışçıl bir dünyaya ulaşabilecek midir? Bunu söylemek zor. Pek çoğu, her ileri adımın -mesela, uluslar arasındaki işbirliği anlaşmaları- iki geri adımı var diyecektir. Savaşlar patlak verir, teröristler saldırır ve diktatörlük rejimleri ve baskıcı düzenler kendi halklarına kötü davranır. Yine de, idealistler "medeniyet" sözcüğünde daha iyi bir yarın ihtimalini görmeye devam eder.

Bölüm 4

Medenileşmek

Bu Bölümde

- ▶ Dünyanın en eski şehri Eriha'da gezecek,
- ▶ Nehirlerle gelişmekte olan medeniyetler arasında ilişki kuracak,
- ▶ Yazılı kaydın başlayışını keşfedecek,
- ▶ Grekler ve İskender ile dünyanın fethedilişini öğreneceksiniz.

İnsanların, şehirler *olmaksızın* -bugün halkın *medeniyet* adını verdiği şey olmadan- yaşadıkları süre, şehirler ve medeniyet *ile birlikte* yaşadıkları süreden çok uzundur. Arkeologlar, şehre uzaktan yakından benzeyen bir şeyin, azami 11.000 yıl öncesine kadar var olduğuna dair bir delil bulamıyorlar. 20.000 öncesinin insanları, eğer böyle bir fikir akıllarına geldiyse bile, büyük ve kalıcı yerleşimlerin pratik olmadığını düşünmüş olabilir; zira sürekli yiyecek temin edebilmeleri hareketli kalmalarıyla mümkündü. Bir şeyler yenmek istenirse, ağaçların geliştiği yerlere, denizdeki kabuklu hayvanların nehir kayalıklarına temas ettiği yerlere ve hayvan sürülerinin göçtüğü yerlere gidilirdi. Mevsimlere göre gıda kaynakları takip edilir ve insanlar yiyecek ararken toplayıcı gruplarının diğer gruplara karışmamasına dikkat edilmesi önemliydi. Bir yerde beslenecek gereğinden fazla mide bulunması hoş bir fikir değildi.

Ne var ki, çiftçilik mesleği insanların yerleşmesini sağladığında, bunu sürekli topluluklar takip etti. 10.000 yıl önce, bugünkü Filistin'in Batı Şeria'sındaki Eriha kasabasının sakinleri ya vahalarına uğrayan gezginlere hoş geldin diyorlardı ya da onları taşlarla ve kasabanın koruyucu surları ve kulelerinden attıkları mızraklarla kovalıyorlardı.

Her zaman anlaşamıyor olsalar da, arkeologlar, ilk medeniyetlere özellikle Irak ve Mısır'daki büyük nehirlerin kenarlarında yükselmiş olan medeniyetlere dair bazı şeyleri biliyorlar. Bu, Irak ve Mısır'ın yazıyı ilk bulan insanlar olduğunu tespite de yardım eder. Yazılı kayıt başladığında, tarih öncesi tarihe dönüştü.

Şehirler yalnızca Orta Doğu'da değil, üç bin ya da dört bin yıl boyunca dünyanın diğer bölgeleri ile etkileşim hâlinde, büyük medeniyetlerin doğduğu ve gerilediği bölgeler olan Pakistan, Hindistan ve Çin'de de gelişti. Şehirler, Avrupalı istilacıların MS on altıncı yüzyılda silip yok ettiği ileri yerli toplumların bulunduğu Amerika'da da gelişmiştir.

Dünyanın her yerinde, ilk medeniyetler düzene, adalete ve anlayışa olan ortak ihtiyaçlarla karşılaşmışlardır. Hukuk, din ve felsefe formları uzun ve dönemeçli bir yolla modern düşünme ve yönetme yöntemlerini geliştirmiş ve onlara önayak olmuştur. Bildiğiniz dünya, bu bölümün inceleyeceği işte o ilk kentli toplumlarda şekillenmeye başlamıştır.

Eriha'nın Karşılıklı Savunma Amaçlı Surlarını İnşa Etmek

İncil, Yuşa ve İsrailoğullarının, Kenan'da bir şehir olan Eriha'nın surlarını yıkan bir kargaşa çıkarttıklarını söyler. Eriha dünyanın en eski, en azından bulunanların en eskisi olabilir, tarihi bugünkü Irak'taki Dicle ve Fırat nehirleri boylarındaki ilk şehirlerinden de önceye gider. İncil'in söylemediği, Eriha'nın surlarının 3.200 yıl önce, surların üzerine inşa edilen surların üzerine yapılmış olduğudur. (İşte, Eriha'nın surlarının, Yuşa ve ekibi geldiğinde çok kolaylıkla yıkılmış olması belki de bu yüzdendi.) Bilim adamları yerleşmenin ilk binalarının inşa tarihini MÖ 9000 olarak verir, bu 11.000 yıl öncesi demektir. Doğrudur, Eriha belki 20 kez terk edildi ve yeniden yapıldı, ancak binlerce yıldan söz ettiğinizde, 20 kez yapılıp yıkılma ne demek?

Eriha ne tür bir kasabaydı? Bilim adamları onun nasıl inşa edildiğini ve yaşama alanlarının önce yuvarlak, sonra da dikdörtgen olduğunu biliyorlar. Araştırmacılar, sakinlerin yaşama biçimlerinin etrafta bulunan malzemeye dayalı olduğu tahminini yapıyorlar. Mesela, gerçekçi alçı yüzler ile sıvalı insan iskeletleri, sevilen ölmüşlerin veya öldürülmüş düşmanların ürkütücü canlandırmaları olabilir.

Hepsinden önemlisi, Eriha'nın surları ve uzun taş kulesi bir hikâye anlatıyor. Onlar araştırmacılara, şehir sakinlerinin ortak bir tek hedef; topluluğun savunmasını sağlayan kentsel yapılar inşa etmek için çalışmış olduklarını gösteriyor. İster gönüllü isterse merhametsiz bir idarecinin emirleriyle olsun, böyle organize bir şekilde beraberce çalışmak, bir medeniyet işaretidir.

Maalesef, arkeologlar, Eriha'da nesilden nesle, sözlü olarak aktarılan isimleri ve hikâyeleri bilmiyorlar. Eriha yazılı ve kayıtlı tarihe göre çok erken bir dönemde ortaya çıkmıştı. Medeniyet, sonraki nesiller, başlangıcına dair her şeyi okuyabilsin diye bir şeylerin bir şekilde yazılmasını beklemedi.

Şehirleri Nehir Boylarında Kurmak

Eriha bir çöl vahasında (isterseniz ona tarih öncesi mola yeri diyelim) gelişmiş ise de, en meşhur büyük ölçekli ilk medeniyetler Mezopotamya (bugünkü Irak), Mısır, Hindistan ve Çin'deki ırmak boylarında kurulmuştur.

Nehir taşkınları alüvyonla dolu mineralce zengin çamuru akarsu çevresine yayar. Bu çamur, ezilip şekil verilerek eğlendirmesi yanında, bin yıllarca toprağı üstü üste yığarak kalınlaştırmış ve örgütlü insan toplumlarının büyük ölçekte ilk kez yerleşeceği vadilerin toprağını zenginleştirmiştir. Verimli toprak ve kolay bulunabilen su, ilkel çiftçilerin yıllık üretimlerini artırmalarına ve daha büyük insan topluluklarını beslemeye imkân vermiştir. Bundan da, ilk şehirlerin, ilk kanunnamelerin ve sayma ve yazma sistemlerinin, bunlar hep medeniyetin ögeleridir, bu nehir vadilerinde gelişebileceği sonucu çıkar.

Fırat ve Dicle arasına yerleşmek

Dicle ile Fırat nehirleri arasındaki bölge; yani Mezopotamya, göçmen kimselerin durup yerleşecekleri davetkâr bir mekândı. Nehirlerin Basra Körfezi'ne yaklaştığı aşağı kesimleri, çok sayıda balık, kuş ve diğer vahşi hayatın barındığı büyük bir bataklığı teşkil ederdi. Geç Taş Çağı insanları burada sazlık barınaklarda yaşadı. Bataklığın çevresinde ve kuzeydeki tepeliklerde yaşayan avcı toplayıcılar ve çobanlar, yeni çiftçi hayat tarzına git gide daha çok alıştı (Bu aşamalı değişimin gerçekleşmesi bin yılları aldı.) ve bataklığın kuzeybatısındaki verimli vadi insanları kendine çekiyordu.

Yaklaşık MÖ 5000 yılında, arpa ve keten eken çiftçiler Fırat ve Dicle nehirleri ile kolları arasında sulama kanalları, şebekeleri yaptılar ve bu kanallar üzerine köprüler kurdular. Topluluklar, yaklaşık bir düzine etkileyici şehir Sümer medeniyeti hâline gelecek şekilde hızlıca gelişti. Bunları MÖ 2000 dolayındaki büyük Babil şehir devleti ve ardışık imparatorlukları izledi. (Bir *şehir devleti*, başlı başına bir ülke olan şehirdir; bugünkü Singapur ve Monako gibi.)

Yaklaşık MÖ 2700–2300 arasında, güney Mezopotamya'daki önde gelen şehir devleti İncil'deki Hz. İbrahim'in yurdu olan Ur idi. Bölgedeki diğer şehirler gibi, Ur da kerpiçten yapılmıştı. Nehir vadisinin kili, tarlaları gübrelemiş olmanın yanında, taşı ve ahşabı pek bulunmayan bölgede en iyi inşaat malzemesiydi.

Afrika'da ziraata geçiş

Kuzey Afrika'da bugün Büyük Sahra Çölü'nün bulunduğu yerde, bir zamanlar bol yağmur alan verimli bir otlak vardı. Burası hayvanların otlatılması, göçebe avcılar, toplayıcılar ve sürü sahiplerinin dolaşmaları, bir müddet durup biraz tarım yapıp köyler kurmaları için güzel bir mekândı.

Çiftçiliğe geçiş, başka bir yolla değil, birdenbire gerçekleşmiştir. Kabile insanları yenilebilir ot tohumlarını toplamada tecrübeli oldukları için yeterli miktarda yağmur yağdığında, üstünde tohumları ezerek veya döverek yenmeyen kabuklarını ayırdıkları toprağın aynı otla yeniden yeşereceğini biliyorlardı. Kendi hâline bırakmış oldukları tohumların filizlendiğini görmekle, insanlar, zamanla, yerdeki en bakımlı tohumların bazılarını, aynısından daha fazla yetiştirme ümidiyle yaygınlaştırmaya çalıştılar.

Efsanevi ölçekte taşkın

Mezopotamya'daki ilk şehirler, nehirlere yakın olmaktan ve periyodik taşkınların arazi üzerine yaydığı çamurdan yararlandılar. Ancak taşkın suları felaket denilecek derecede yükselebilirdi. Yirminci yüzyıldaki arkeologlar, bir Sümer şehrinin ve ondan önce gelen şehrin yıkıntıları arasında, önceleri suların sızdığı, şimdi ise kuru bir nehir çamur tabakası buldular; bu müthiş bir taşkının yaşandığının delilidir. Sümerlere göre, o ölçekteki, şehirleri silip süpüren bir taşkın, onların dünyasını yıkmış olan bir taşkın olmalıdır. Mezopotamya şehri Ninova'nın yıkıntıları içinde bulunan kil tabletler (ilk kitaplar), tanrıların insanlığı bir taşkınla nasıl yok etmeye karar verdiklerini ve bir adamın; yani Utnapiştim'in, ailesi ve hayvanlarının nasıl kurtulduklarının hikâyesini anlatır. Bu, İncil'de anlatılan Nuh ve tufan kıssasının aynısı mıdır? Hayır, ama bazı bilginler, Utnapiştim hikâyesinin, aynı hikâyenin bir ilk versiyonu olabileceğini düşünüyorlar.

Çiftçilik ancak, insanlar bir yerlerde kalırsa ya da oradan ayrılıp ancak tekrar hasat için geri dönerse yapılabilirdi. Düzenli bir yiyecek temin etme umudu ile göçebelerin gezip dolaşmayı bırakmaları, tarım köylerinde kök salmaları daha kolaydı.

Kuzey Afrika'da, zirai hayat stilinin kök salmaya çalıştığı o binlerce yıl içinde ironik bir şey yaşandı. Hava yavaş yavaş değişerek daha az yağışlı bir döneme geçildi. Otlaklar ve ormanlar yerini kumlara bıraktı. Nesiller boyunca daha az tohum filizlendi ve daha az filiz olgunlaştı ve sonunda, insanlar çevrelerindeki dünyada ne olup bittiğini anlamaksızın köyler gelişti ve sönükleşti. İklim değiştikçe, git gide daha çok insan çocuklarını (ve de, bu yeni başlayan çılgın hayvan evcilleştirme trendinin tutacağını da düşünerek, keçilerini) topladı ve Asya ve Orta Doğu'nun yolunu tuttu. Kuzeydoğu Afrika'da, pek bol suyu (Nil) olan ince bir arazi şeridinde kümelendiler.

Mısır'da toplanma

Nil Vadisi'nde köyler MÖ 5000 yılları dolayında ortaya çıkmaya başladı. Bin yıl kadar sonra, vadideki insanlar ölülerini kılı kırk yaran bir ihtimam ve süslemelerle gömüyorlardı, bu akım daha sonra Mısır piramitleri gibi büyük kabirlere zemin hazırlamıştır. Köy ve kasabalar, sonunda, uzun nehir vadisinde yalnızca iki ulusu; Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır'ı içine alacağı daha büyük medeniyetleri bir araya getirecek şehirlere dönüştüler. Daha sonra, MÖ 3100 dolayında, Menes (Bu isim biraz daha sonraki bir dönemdeki krallara verilmiş bir isim olsa da, Narmer adıyla da bilinir.) adlı büyük bir kral Mısır'ı birleştirdi ve Memphis'te bir başkent kurdu. (Hayır, Elvis ismiyle bir ilgisi yoktu. Mısırlıların farklı türde bir kralları vardı ve Mısır şehri orijinal Memphis idi.)

Nehir'de yukarı doğru Kuş'a gidiş

Nil'de yukarı doğru çıkılınca (ve eğer haritaya bakıyorsanız, Afrika'da aşağı doğru inilince), Yukarı Nubiya'da (Nubia) veya Kuş'ta (Kush; bugünkü Sudan'ın bulunduğu yer) bir başka medeniyetin geliştiği görülür. Mısır kültüründen etkilenen Kuşlular, Mısırlı tarzında piramit şekilli kabirler inşa etti. Mısır Kuşlulara MÖ 2000-1600 arasında ve MÖ 1500-900 arasında hükmetti. Daha sonra, MÖ sekizinci yüzyılda, Kuşlular kuzey komşularının aleyhine döndü ve Mısır'ın idareci hanedanını devirdi; oraya yaklaşık MÖ 671 yılına kadar egemen oldular.

Yeni ortaya çıkan medeniyetlere boyun eğmek

İlk medeniyetlerin insanlarına göre, kendi şehirleri inanılmaz derecede modern, kırlardaki köylere ve göçebe kabilelere (pek çoğu iç bölgelerde dolaşan) göre üstün ve son derece güçlü ve güvenli görünmüş olmalıdır. Ancak ilk medeniyetler, sonraki her medeniyet gibi, politik ve askeri devranların yükselmesi ve düşmesiyle birlikte tökezledi, parçalandı ve çöktü veya dönüştü.

Evrilen medeniyetin iyi bir örneği, Kral Sumuabum'un çevredeki şehir ve köyleri fethettiği, MÖ 1894 civarında bir imparatorluğa dönüşen Babil'dir. Halefi, Hammurabi, MÖ 1750'de ölmeden önce, Babil'in sınırlarını Basra Körfezi'nden Asurluların topraklarına kadar genişletmişti. Babil'in ilk imparatorluğu (1000 yıl sonra bir başkası daha var, bu kısmın sonlarında ona dair de bilgi vereceğim), zorlu bir komşu halk olan Hititlerin Babil şehri ve arazilerini fethettikleri MÖ 1595'e kadar neredeyse 300 yıl devam etti.

Hitit İmparatorluğu Küçük Asya'da, bugünkü orta ve doğu Türkiye'yi içine alıp bugünkü Suriye'ye doğru genişleyecek şekilde Küçük Asya'da yayılmıştı. Sonra, MÖ 1200 dolaylarında yağmacılar Hitit şehirlerini öylesine yakıp yıktı ki, sonunda, Şekil 4-1'de gösterilen büyük bir törensel giriş olduğu düşünülen çift başlı aslan heykeli gibi oymaları kimin bırakmış olduğunu kimse hatırlayamadı. Bu bir zamanların güçlü insanlarını yeniden keşfetmek on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların arkeologlarına düştü.

Gücün tehlikeleri

Mısır bir ulus olalı beri, onun giderek güçlenen ve zenginleşen kralı da bir dönüşe uğramıştır. Bir insandan ötesi olan firavun yaşayan bir ilahtı.

Ama bir ilah olmak, en azından ilk başta, çağrıştırdığı gibi büyük bir şey değildi. Birleşik Mısır'ın ilk kralları, kendilerinin en tepede kalmaya uygun kimseler olduklarını ispatlamak zorundaydılar. Yıllık bedensel meydan okumada başarılı olamayan bir kral, artık devlete bir şey veremeyecek biri kabul edilir ve rahipler tarafından öldürülerek kurban edilirdi. Anlaşılır şekilde, bu kuralları koyanlar göz önüne alındığında, uygulama yaklaşık MÖ 2650 civarında yürürlükten kalkmıştır.

Şekil 4-1: Hititler tarafından yontulan taş aslanlar, yaklaşık MÖ 1200'de çöken bir medeniyeti koruyor.

© David Forman; Eye Ubiquitous/CORBIS

Hititler Mısır'ın önce önemli rakipleri, sonra da büyük müttefikleri idiler. İki eski süper güç, MÖ 1275 yılında Kuzey Suriye'de Kadeş Muharebesi'nde karşı karşıya geldiler. Ondan sonraki birkaç on yıl barış içinde geçti, Firavun II. Ramses Hitit Kralı III. Hattuşili'nin kızıyla evlendi.

Hititler ve Mısırlıların ortak düşmanı olan Asurlular, büyük bir medeniyet de kurdular. Mezopotamya'nın büyük bir bölümüne MÖ 2600 ila MÖ 612 arasında egemen oldular. Bu insanların ya da en azından idarecilerin kan dökücü kimseler oldukları anlaşılıyor; örneğin, saray duvarlarındaki oymalar, düşmanların kafalarının kesildiği sahneleri gösteriyor. Asur yazıtlarında, krallar kaç esiri canlı canlı çarmıha gerdikleri, şişledikleri ve bıçakladıkları ile övünmüşlerdir.

Babil, Araplar ve Yahudilere akraba, Sami bir ulus olan Keldânilerin eski şehre taşınmaları ve Akdeniz'e kadar uzanan toprakları fethetmelerinden sonra, MÖ yedinci yüzyılın sonunda yeni bir imparatorluğun merkezi olarak ortaya çıkmıştır. Bu, Kudüs'ü fethedişini Bölüm 20'de okuyabileceğiniz II. Nebukadnezar (Nebuchadnezzar) (MÖ 605–562) tarafından idare edilen bir imparatorluktu. Babil İmparatorluğu MÖ 539-538'de Pers fatihlerinin eline geçti, fakat Babil şehri 200 yıldan daha fazla bir süre şehir merkezi olarak ayakta kalmayı sürdürdü. (Büyük İskender MÖ 323'te orada vefat etti.)

Doğuya İndus ve Sarı Irmak'a doğru ilerlemek

İlk medeniyet Akdeniz'in çevresindeki arazilerle sınırlı değildi. Nasıl Dicle, Fırat ve Nil nehirleri şehirlere zemin hazırlamışsa İndus Nehri'nin yukarı kısmı (bugün Pakistan ile Hindistan arasında bölüştürülen topraklar) ve Çin'deki Sarı Irmak da doğudaki köylerin şehre dönüşmesinde ideal imkânlar sunmuştur.

Eski İndus Vadisi mevkilerinin sırlarını derinlemesine araştırmak

Bugünkü Pakistan'daki Harappa ve Mohenjo-Daro gibi mekânlardaki mevkiler de dâhil İndus Vadisi'ndeki şehirler, onları bulan arkeologları iki sebepten dolayı şaşırtmıştır. Hitit şehirlerinde olduğu gibi, İndus Nehri şehirlerinin var olduklarını kimse hatırlamazdı; şehir mevkileri belirlenmiş, tespit edilmiş olmasına rağmen, oraları inşa eden ve oralarda oturan insanların kimlikleri hâlâ belirsizdir. İkincisi, bu topluluklar şaşırtıcı biçimde moderndi. Örneğin, MÖ 2500 yılı civarında yaşamış olan toplulukların New York şehri gibi dörtgen ağlar hâlinde döşenmiş caddeleri ve Mohenjo-Daro'daki evlerin belediye kanalizasyonuna akan banyo ve tuvaletleri vardı. Harabeler arasında bulunan yazıtlar, İndus Vadisi'nin, muhtemelen bugün Güney Asya'nın bazı bölgelerinde hâlâ konuşulan pek çok dil ile akraba olan ilk Dravid dilini konuşan; okuma yazma bilen bir toplumun yurdu olduğunu gösteriyor.

Zirve döneminde, İndus medeniyeti, muhtemelen Mezopotamya ve Mısır'ın toplam topraklarından daha geniş bir alanı kapsıyordu. Mohenjo-Daro tekrar ve tekrar inşa edildi. Bazı bilim adamları bunu, İndus Nehri'ni tıkamış yüzyıllarca süren jeolojik değişimin, onun mecrasını değiştirmesi ve ardışık ev katmanlarını su altında bırakmış olması ile ilgili olduğunu düşünür. Bazıları da depremlerin ve büyük sellerin, o medeniyeti yaklaşık MÖ 1700 dolayında bitirmiş olduğunu söyler.

Öyle anlaşılıyor ki, İran platosundan gelen göçebe çoban kabileler MÖ 1700 civarında Kuzeybatı Hindistan'a geldiler ve İndus şehirleri halkını yerlerinden yurtlarından çıkarttılar. Akıncılar sonunda Mohenjo-Daro'yu yakıp yıktılar; ancak o zaman itibariyle şehrin ciddi bir gerileme döneminde olduğu anlaşılıyor. Yeni gelenler Hint Avrupa dilini (İngilizce ve diğer pek çok dilin olduğu kadar modern Hindistan'ın Hintçe dilinin de uzak atası) ve daha sonra Hint din ve kültürü olacak olan şeyin köklerini getirdiler.

Tarihçiler İndus Nehri medeniyetini yerinden eden ve daha sonra Hint kültürünü ortaya çıkaran insanları ifade etmek için Aryan terimini kullanırlar, ne var ki bu Aryan terimi, Alman Nazilerinin onu yanlış biçimde açık tenli beyazları ifade etmek kullanmış olmalarından dolayı geniş ölçüde yanlış anlaşılır. Yerinde kullanılan Aryan terimi tamı tamına çok eskiden Hint-Avrupa dillerini konuşan kimselere denir ve terimin etnisite veya fiziki tiple hiçbir ilgisi yoktur.

Tarihi bir tuğla yığınından çekip çıkarmak

İleri İndus Vadisi medeniyetinin belki de başat şehri olan Harappa, araştırmacılar onu 1920'de kazmaya başladıklarında karmakarışık bir hâldeydi. On dokuzuncu yüzyıl demiryolu mühendisleri, bir mıcır katmanı oluşturmak amacıyla tuğla elde etmek için mevkii kazmışlardı. Mühendisler tuğlaların eski olduğunu biliyorlardı, ne var ki 4.000 yaşında oldukları tahmin edememişlerdi. Zeminde bir boşluk bıraktılar, böylelikle yakındaki köylüler de oradan tuğla çıkarttılar.

1922'de, Harappa'daki bilim adamlarının, mevkiinin ne olduğunu anlamaya başlamalarından iki yıl sonra, Hintli bir arkeolog 400 mil ötede bir tuğla yığını tümseği ve nehir kumunu incelemeye koyuldu. Terkedilmiş bir Budist manastırı bulduğunu düşündü. Aksine, büyük villaların, hamamların ve göz kamaştıran ileri bir heykelciliğin adeta dokunulmamış bir harabesi olan Mohenjo-Daro'nun zenginliklerini gün yüzüne çıkardı. O tarihten beri, arkeologlar 150'den fazla İndus Vadisi mevkii keşfetmiş bulunuyorlar.

Tarihi mitten ayırmak: Çin'in en eski hanedanları

Çin medeniyetinin başlangıcının arasından akıp giden bir nehir daha vardır; güçlü Sarı Irmak. MÖ 4000 dolayında insanlar, Çin'in bu en kuzey uçtaki nehirleri bölgesinde çiftçiliğe (önce darı, daha sonra pirinç) başlamışlardır. Çin efsaneleri, milletin kökenini, MÖ 2700 civarında krallık yapmış bir Sarı İmparator, MÖ 2350'den itibaren hüküm sürmüş üç bilge kral ve MÖ 1766'da sona ermiş Hsia Hanedanı dâhil, belirli, yarı mistik bireylere bağlar. Tarihçilerin elinde, bu kişiliklerin efsaneden başka bir şey olmadıklarına dair delil bulunmadığından, Sarı Irmak şehir devletlerini MÖ on altıncı yüzyılda bir araya getiren ilk hanedanın daha sonraki Shang (Yin de denir) olduğuna inanırlar.

Shang döneminde, ilk Çinliler mevsimleri tahmin etmek için güneşin ve yıldızların hareketlerini çizdiler, Mısırlılarınki ile boy ölçüşebilecek astronomik kayıtlar tuttular ve 12 aylık mükemmel bir takvim geliştirdiler. Shang Hanedanı MÖ 1027 yılına kadar devam etti, o tarihte yerine Zhou Hanedanı geçti.

Sümerlerin ve Mısırlıların yazıyı icat ettikleri Küçük Asya ve Afrika'dan izole bulunan Çinliler kendi piktografik (resim yazısı) sembollerini geliştirdiler. Arkeologlar, Shang Hanedanı kalıntıları üzerinde, Çin'in bugünkü yazı sisteminin esas itibariyle aynı kökenleri olan karakterler buldular. Çin'in tarihi yazıtları derinlik, detay ve süreklilikte diğer herhangi bir kültürü gölgede bırakacak niteliktedir. Milattan önceki dönemde, Çin'in 26 resmi yazılı hanedan tarihi bulunmaktadır.

Amerika'da Rüştünü İspatlamak

MÖ 2000 yılı itibariyle Güney Amerika'da, kamu binaları bulunan hatırı sayılır kalabalıktaki topluluklar, özellikle, bugünkü Peru'nun yer aldığı And Dağları silsilesinde mevcuttu. Örneğin, arkeologlar, bugünkü Lima şehri yakınındaki insanların tarım arazilerini suladıklarına ve MÖ 1800 yılı civarında El Paraiso yakınında taştan bir piramit kurduklarına dair deliller buldular.

Chavín halkı, Peru'nun kuzey yaylalarında MÖ 1000 yılı dolayında şehirler kurmaya başladılar. Kültürleri 500 yıl kadar canlı kaldı, ne var ki gelecek çağlara pek fazla bir ipucu bırakmadılar. Chavín, kendilerinden daha önceleri, Meksika Körfezi'nin güneyinde, bugünkü Meksika'nın Veracruz ve Tabasco eyaletleri civarında MÖ 1200 yılından itibaren şehir merkezlerine sahip olmuş Olmek (Olmec) halkı ile ticaret yapmışlardır. Olmek halkı, krallarının (çok pohpohlayıcı olmasalar da) portreleri olması muhtemel, kayalardan yapılı devasa başlar bırakmışlardır. Kültürlerini ve sosyal yapılarını, daha sonraki, Maya (Onlar hakkında daha fazla bilgiyi Bölüm 5'te bulabilirsiniz.) gibi daha girift medeniyetlere aktardıkları anlaşılıyor.

Kayıt Tutmanın Yazma ve Okumaya Yol Verişi

Nasıl ki çiftçilik pratiği köylerin, kasabaların ve de şehirlerin kuruluşuna zemin hazırladıysa, diğer medeniyet işaretlerinin, yani anlayacağınız kayıt tutma ile astronomi ve matematik gibi disiplinlerin doğmasına da yol açmıştır.

Mesela, Mısır'da pratik bilimsel yöntemler ve mühendislik metotları ekim dikim mevsimlerinin hesabını yapma yöntemleri olarak ortaya çıkmıştır. Nil yılın tahmin edilebilir zamanlarında taşıyordu ve böylelikle çiftçiler suyun ne zaman yükseleceğini hesaplayabiliyorlardı. Mısırlılar ay ve güneşi araştırdılar ve yüzyıllar içinde 365 günlük doğru bir takvim geliştirdiler. Mezopotamya'da, mevsimleri takip etmek, ticari işlemler, yasa yapma ve modern hayatın en kıymetli yönünün, yani geniş ölçülü devlet bürokrasisinin icadı, kayıt tutmayı netice vermiştir. Kayıt tutma daha sonra daha genel bir yazma ve okumaya zemin hazırlamıştır ki, o olmaksızın şu anda yapmakta olduğunuzu yapamıyor olurdunuz.

Piramitleri planlamak

Hesap ve matematik, parmak ısırtan mühendislik başarıları olan Mısır piramitlerinin inşasında işe yaramıştır. 2400 küsur yıl önceki Grek tarihçisi Herodot, Mısır, Giza'daki Keops Piramidi'nin inşasında 100.000 adamın 20 yıl

çalışmış olduğunu yazar. Ancak, bu belki de abartılı ifadeydi, zira Herodot, piramitlere dair yazdığında, onlar zaten 2000 küsur yaşındaydılar.

Piramitlerin inşası ve takvimlerin hazırlanışı bir şeylerin kaydını tutmaksızın neredeyse imkânsızdı. Sümerlerin kısa bir süre önce yaptıkları gibi, Mısırlılar da, hiyeroglifler (eski Mısırcada *medu netcher* veya "tanrıların sözleri") adını alan bir tür yazıya evrilen kendi bilgi kayıt sistemlerini resimler (Buna *piktografik yazı* denir.) biçiminde geliştirmişlerdi. İş daha sonra hikâyelerin yazılmasına, tarihin kaydedilmesine, aşk şiirlerine ve (birkaç basamağın geçilmesi ile) istenmeyen elektronik posta mesajlarına geldi.

Mısırlıların kendi dünyalarında düzeni yerleştirmelerinin önemli bir yolu olan hiyeroglifler, daha sonraki insanların Mısırlılara dair bir şeyler arayıp bulmaları için de bir anahtar olmuştur. Size, modern dünyanın hiyeroglifleri deşifre etmelerinin anahtarı olan Rosetta Taşı'nı Bölüm 24'te anlatacağım.

Yasaları ve aşk şarkılarını yazmak

Mezopotamya'da, Sümerlerin piktografları (Mısırlılarınkinden de önce) kelimeleri, heceleri ve nihayetinde fonetik sesleri temsil eden sembollere evrildi. Ucu sivriltilmiş kamışla çamura yazma yöntemi olan *cuneiform* bütün Orta Doğu'ya yayıldı.

Yine Mısırlı hiyeroglifleri gibi, cuneiform yazı da, Avrupalı araştırmacıların kraliyet fermanları ve iş mektupları gibi cuneiform dokümanlarını okumayı söktükleri on dokuzuncu yüzyılda, erken tarihin yeni koridorlarını açmıştır. Sümerler, muhtemelen bugünün pop müziği listelerinde kendilerine yer bulabilecek ritme uygun, kafiyeli aşk şarkıları da yazmışlardır.

Cuneiform yazıları ilk kanunnameleri de içine alır. Babil kralı Hammurabi, MÖ on sekizinci yüzyılda, en iyi bilinenlerden birini çıkartmıştır. İşte bir örneği: "Eğer soyguncu yakalanmamış ise malı çalınan adam bunu iddia edecek... Ve kasaba ve valisi kaybettiği her şeyi ona geri verecektir."

Milattan Önce Alfabe

Kâtipler söz parçalarını, önce heceleri ve sonra da tek tek sesleri, temsil etmesi için sembolleri kullanmaya başladıklarına alfabetik yazma başladı. Başta, aslında kısa değilse de, her bir kelime için farklı bir sembol gerektiren piktograf stiline nazaran yazılması yalnızca biraz daha kolay olan bir steneograf biçimiydi. Kâtipler, bir alfabe ile pek fazla kelimeyi üretebilmek için daha az sembolü bir araya getirmeyi başardılar.

Sonraki Dünyayı Şekillendirmek

Bu kitabın neredeyse her bölümünde, MÖ 479 ila MÖ 323 arasında yaşamış olan Greklere yapılmış atıflar görürsünüz. Onların fikirleri, modern bilime zemin hazırlayarak, önemli felsefe, din ekollerini şekillendirerek ve demokratik yönetim için emsaller oluşturarak, dünya medeniyetini şekillendirmiştir.

Bu kısımda, bu Klasik Greklere gitmeden önce, onların eski dünyalarına dair ilk Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinden aslında daha az eski olan bazı şeyler bilmeye ihtiyacınız var.

Pers İmparatorluğu'nun kuruluşu

MÖ yedinci ve altıncı yüzyıllara gelindiğinde, Orta Doğu, yüzyıllardır büyük ve küçük medeniyetler ile emeklemekteydi. Persler ortaya çıkıp kendilerini ispatlamadan önce, başka bir fatih; Medler tarafından yönetilmekteydiler. Keskin nişancı okçular olmaları ile meşhur Medler, Medya'dan (Hayır, bütün gün TV seyretmiyorlardı.) geliyorlardı. Medya Kuzey İran'da bir bölgeydi.

MÖ 512 yılında, Ahameniş ailesinden genç bir Pers kralı olan Kiros, Medlerin kralı olan dedesine haraç ödemekten bıktı. Kiros askerlerini topladı ve Gramps üzerine yürüdü. Daha sonra Batı Asya'yı iki yüzyıl idare eden Ahameniş, Pers İmparatorluğu'nu kurdu. Ülkenin toprakları Batı Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya ve hatta Doğu Avrupa'ya uzanıyordu. MÖ 500 yılı civarında, imparatorluğun en büyük krallarından biri olan I. Darius, İran'daki Şuş'tan (Susa) Türkiye'deki Efes'e kadar, habercilere yolda yeni atlar temin eden istasyonları bulunan (MS on dokuzuncu yüzyılda Amerika'daki Pony Ekspres'e çok benziyor) 2400 km uzunluğunda bir yol inşa etti.

Yine Türkiye'de, kıyı şehir devletlerindeki İyonyalı bağımsız fikirli Grekler de Perslere karşı durdu. Aslen Ege Denizi kıyısının karşı yakasından olan bu İyonyalılar Grekçe konuşur, toplumlarını Grek stiline uygun olarak organize eder ve ana vatanları olarak İran'ı değil, Yunanistan'ı kabul ederdi. Ana karadaki Grek şehirlerinin desteğiyle, MÖ 499 yılında Pers idaresine isyan ettiler. Darius, isyana yardım etmeyi cezalandırmak amacıyla Atina üzerine bir ordu gönderdi, böylelikle Pers Savaşları'nı başlatmış oldu. Sonunda savaşı Grekler kazanmış olmasına rağmen, kötü hissiyat baki kaldı ve Büyük İskender'in Grek güçlerinin başına geçtiği 150 küsur yıl sonra yeniden alevlendi.

Grekliğe doğru gelişmek

Pers İmparatorluğu'ndan çok önce, Yunanistan'da ve Ege Denizi'nin adalarında tarih öncesi kültürler; zengin ve nüfuzlu toplumları meyve vererek büyüdü ve gelişti.

Minoslar Girit'te ve bölgedeki diğer adalarda MÖ 1450 yılına kadar kompleks bir ekonomiye ve idareye sahipti. O tarihte Minos tacirleri Mısır ticari kayıtlarından birdenbire kayboldu. (Bunun niçin böyle olduğuna dair bir tahmini Bölüm 2'de bulabilirsiniz.) MÖ on üçüncü yüzyıl Yunanistan'ında yaşayan Mikenler de sofistike bir yönetime ve kültüre sahipti.

Her ikisi de, müzikteki zevklerinden dolayı *klasik* (Daha Mozart'ın doğumuna daha asırlar var.) değil, düşündüklerinin, dediklerinin ve yazdıklarının pek çoğu bugüne kadar ayakta kalabilmiş olduğundan dolayı Klasik olan Greklerin selefleri ve muhtemelen ataları idiler. Klasik Grek fikirleri, edebiyatı ve mimarisi (Toga (ihrama benzer Eski Roma giysisi) partilerinden ve dernek ve bacılık birliği evlerinin önlerindeki klas mektuplardan söz etmiyoruz.) MS yirmi birinci yüzyılda hâlâ ortada durmaktadır.

Grekler doğrudan veya dolaylı yollarla -özellikle dünyayı kritik biçimde incelemeyi getiren felsefi yaklaşımlarıyla- bütün Akdeniz dünyasına ve sonra da tarihe yayıldı; ondan sonra gelecek kültürleri derinden derine etkilediler.

Bir toplumu Grek ülkesinin arazi yapısına adapte etmek

Greklerin ana vatanını deniz ve dağlar kesmekte ve kalabalık bir nüfusu bir arada tutmak yerine ayırmaktadır. Yine de Grek üreticiler ticaret için bir araya geldi ve ana karadaki vadilerde birbirinden izole adalarda şehirler kurdular. Grek vatandaşları bu bağımsız şehirlerde yaşadı ve tarihin o aşaması için alışılmadık olan bir şey yaptılar: *polis* adı verilen o bağımsız şehir devletin nasıl yürütüleceğine dair açıkça konuştular.

Bir *şehir devleti*, daha büyük bir ülkenin siyasi parçası olmayan, bağımsız bir şehirdi. Bununla birlikte, pek çok şehir devleti daha geniş arazileri idare etmiştir. Örneğin, Grek şehir devletlerinin en meşhurlarından biri olan Atina, MÖ beşinci yüzyılda, bir imparatorluğun başkenti olmuştur. Grekler yalnızca Yunanistan'da ve Ege Denizi adalarında değil, Şekil 4-2'de görüldüğü üzere, sonunda Akdeniz'in her yerinde yeni şehir devletleri kuran büyük denizcilerdi. Sicilya ve Güney İtalya gibi uzak diyarlara yerleştiler. Bu geniş alana yayılan şehir devletleri, Grek dili ve kültürünü korumuş ve yaymış olmaları bakımından bir tip koloniydi, ancak siyasi anlamda koloni değildi. Yani, bu ücra şehir devletleri de genelde Yunanistan'daki şehir devletleri kadar bağımsızdı. Korint şehir devletinden gelen maceracılar yüzlerce km uzakta bir şehir devleti kurmuşsa da, o şehir devleti Korint mülkü olmak zorunda değildi.

Yalnızca bireysel şehir devletleri değil, aynı zamanda Grek vatandaşları da ister Yunanistan'da, ister İtalya'da isterse Türkiye'de olsunlar özgürlerdi. Yani, Persler gibi emperyal toplumlarda duyulmadık ölçüde, *nispeten* özgürlerdi. Hemen bütün vatandaşlar küçük çiftçilerdi ve onlar için özgürlük bir müdahale olmaksızın ekip biçmek ve ürünlerini satabilmek demekti. Elbette, *vatandaş* evrensel bir statü olmaktan uzaktı; o, vatandaş olabilmek için Grek bir anne babadan doğmuş ve Grekçe konuşan bir erkek (kadınlar olamazdı) olmak zorundaydı. (Grekçe konuşmayan ve dilleri Grekler için "bar bar bar" ediyormuş gibi gelen yabancılar, *barbarlar* denilerek vatandaşlıktan uzak tutulmuştur.)

Bununla birlikte, özgür Grek vatandaşları arasında, şehrin işlerinin nasıl yürütüleceğine, ilahların efsanelerine ve doğanın nasıl işlediğine ilişkin sorular sorma âdeti heyecan verici ilerlemelere yol açmıştır. Merak felsefeyi ve doğaya ilişkin olarak düşünmeyi beslemiştir. Matematik, astronomi ve hatta biyoloji üzerinde teoriler üretilecek konular ve çözülecek problemler olmuştur.

Ortak bir kültürde güç bulmak

Grek şehir devletleri, fetihten ziyade büyük ölçüde nüfuza ve kurulan ittifaklara dayalı olarak imparatorluklar kurdular ve bazen de birbirleriyle ideolojik sebeplerden dolayı dövüştüler. Azimli askeri gaddarlığı ile meşhur olan Spartalılar, özellikle güçlü Atinalı lider Perikles zamanında Atinalılar tarafında emperyalizm olarak gördükleri şeye karşı durduklarından dolayı MÖ 431-404 arasında uzun ve yorucu Peloponez Savaşı'na giriştiler. Sparta, bir bilim ve güzellik merkezi olan Atina'yı yıktı ve Tebai de Sparta'yı terbiye etti. (Bölüm 16'da Grek dövüşme stilini anlatıyorum.)

Yine de Atinalılar, Spartalılar, Tebailer ve diğer şehir devletleri Grek olduklarını hiçbir zaman unutmadı; aynı dili konuştular, aynı ilahlara tapındılar ve Homer'in aynı epik şiirlerini duyarak büyüdüler. (*Ilyada* ve *Odyssey* kutsal kitabın bir birleşimi, *Yıldız Savaşları* türünde bir destan ve zamanının *Dünya Tarihi For Dummie*'iydi.) Farklı şehir devletleri atletik yarışmalar (Olimpiyat oyunlarının aslı) ve Grekler barbarlar tarafından tehdit edildiğinde, güçlü Pers kralları I. Darius'a karşı MÖ 490'da ve oğlu Serhas'a karşı MÖ 480'de girişilen savaşlarda olduğu gibi, geçici de olsa, şehir devletleri birlikte hareket ederlerdi.

Popüler bir çizgi romana dayalı olarak çekilen 2007 yapımı *300 (Spartalı)* filmi, Pers Savaşları'nın kilometre taşı, MÖ 480 yılındaki Termopylae Muharebesi'ni tasvir ederken işin içine fantezi ögelerini de katar. *300*, Sparta kralı ve 300 kişilik ufacık ordusunun, I. Serhas'ın 1.000.000 kişilik Pers ordusuna göğüs gerişini betimler.

İskender'i büyük yapan

Greklerin ateşli ve kavgacı bağımsızlığı, MÖ 359 ila 337 arasında, kuzeylerindeki bir kralın; Makedonyalı Filip'in şehir devletlerini art arda dize getirmek için askeri gücü ve saldırgan bir diplomasiyi bir arada kullanması, kendilerini zarara açık hâle getirdi. Makedonya (bugünkü Makedonya Cumhuriyeti ve modern Yunanistan'ın Makedonya bölgesi), Persler gibi güçlü bir imparatorluk değil, tersine dağlık ve fakir bir ülkeydi. Ama Grekler Filip'e karşı birlik değillerdi. O, kendini Yunanistan'ın koruyucusu konumuna getirinceye kadar tek tek şehir devletlerini fethetti, zorla dize getirdi ve onlarla barış anlaşmaları yaptı. Philip, şehir devletlerini, oğlunun o zamana kadarki en büyük imparatorluğu teşkil etmesine yardım edecek şekilde bir birlik hâline getirdi.

Tahta çıkma

Filip, Perslerin elli küsur yıl önceki istilalarının intikamını almak için Grekleri birleştirerek Perslere karşı yürümeyi planladı. Ne var ki seferi başlatamadan öldürüldü. Bazıları karısı Olympias'ın, katile, oğlu İskender'e, babasının yerine tahta çıkması için yol açmak amacıyla para ödediğini söyler. Savaş ve felsefe konularında iyi eğitilmiş (Özel hocalarından birisi Atinalı filozof Aristo idi.) İskender, Makedonya tahtının diğer adaylarını temizlemede annesine katıldı.

Yurdunda iktidarını sağlamlaştıran İskender, süreç içinde Tebai (Thebes de denilen eski Mısır başkenti ile karıştırılmamalı) şehrini neredeyse yerle bir ederek, Greklerin, ona direnmek için rahat bir zamanları olduğu şeklindeki yanlış düşüncelerini kısa sürede yıktı.

Şekil 4-2: Grekler Ege çevresinde ve ötesinde bağımsız şehir devletleri kurdular.

Yönetmen Oliver Stone'un 2004 yapımı epik filmi, *Büyük İskender* (Alexander), Büyük İskender'in bütün hayatını, Filip ile olan zorlu ilişkileri, annesi, en büyük fetihleri ve ötesinin izini süren hırslı bir girişimdir.

Bir imparatorluğu en geniş sınırlarına ulaştırmak

Dönemi, bir zaferden diğerine koşma gibi bir özelliği işaretleyen Büyük İskender, o vakte dek bilinen dünyanın sınırlarını aşan bir imparatorluk kurdu. MÖ 331'in ortasına gelindiğinde, İskender ve Makedonyalı Grek ordusu, ikincisi Kral III. Darius tarafından komuta edilen iki büyük Pers ordusunu mağlup etti.

İskender, parlak, korkusuz ve özgün bir savaşçı olmasına rağmen, bunların hepsini güç veya pratik zekâyla yapmadı. Daha önce Persler tarafından fethedilen Mısırlılar, onların yerine liderleri olarak memnuniyetle İskender'i seçti. Genç fatih Mezopotamya'ya yürüdüğünde, eski şehirler ona kapılarını açtı ve onu bir kral olarak kabul etti. III. Darius olayın dışında kaldığında (Kendi adamları tarafından öldürüldü.), Persler İskender'in önünde saygıyla eğildi ve kendisini neredeyse bir tanrı gibi kabul etti. O bunu sevdi, lakin subayları bundan hoşlanmadı.

İskender Pers sınırlarının ötesine geçti, Afgan kabileleri ile çatıştı, şehirler kurdu ve Himalayaları aştı. Hindistan'da, onun kuvvetleri, Kral Porus'un muharebe fillerini alt ettiler. Sonunda, birlikleri daha ileri gitmeyi reddetti. Babil'e kadar dönen İskender, orada, MÖ 323 yılında 32 yaşında ateşli bir hastalıktan (muhtemelen sıtmadan), vefat etti.

Bir miras bırakmak

İskender'in nüfuzu onunla birlikte ölmedi. Rivayetler, takipçileri inanılmaz derecede süslü cenaze arabasını yapmak için iki küsur yıl harcarken, onun cenazesinin bal içinde saklandığını söylüyor. Araba hazır olduğunda, ağıtçılar imparatorun tabutunu yükledi ve Makedonya'daki definle son bulacak 2400 km'lik cenaze korteji başlamış oldu. Bununla birlikte kortej Makedonya'ya varamadı. İskender'in generali, Mısır'ın atanmış valisi kortejin yönünü, fethettiği şehirlerden biri olan ve kendi adını verdiği İskenderiye'ye çevirdi. Orada, İskender'in yalnızca cesedine sahip olmak, Ptolemy'ye, kendi kendine hükümdar olma statüsü kazandırdı. O, torunu VII. Kleopatra'nın MÖ 30 yılında kendini bir yılanla öldürmesine kadar sürmüş olan Mısır Ptolemy Hanedanı'nı kurdu.

İskender'in kalıcı başarılarından biri, Greklerin dünyayı sorgulama ve düşünmedeki bulaşıcı yöntemlerinin yayılışı olmuştur. (Bu arada, İskender'e istisna olarak yalnızca gururlu Makedonlar Yunanlı derdi.) İskender ve büyük ölçüde Greklerden oluşan ordusu Grek tavırlarını yaydı. Mısır'daki İskenderiye *Helenistik* kültürün bir merkezi oldu. Bu da Greklerden etkilenmiş fikirlerin ve dilin, Grek şehir devletlerinin sınırları ötesine geçmesi ve uzun çağlar boyunca sürüp gitmesi demekti.

Grek tarzı felsefeden doğan akılcılık, demokrasi, bireycilik, vatandaşlık, özgür tartışma ve soruşturma diğer kültürlere de sızmıştır. Felsefe bilimin köşe taşı olmuş ve bilimsel yaklaşımı da, modern dünyanın gerçekliği yorumlamasında birincil aracı olmuştur. Böylelikle, Klasik Grekler yirmi birinci yüzyıl üzerinde hâlâ güçlü bir etki uygulamaktadır.

Dünyayı Turlamak

İlk kez Orta Doğu'da ve Asya'da şehirlerin ve medeniyetlerin ortaya çıktığı binlerce yıldan beri, aşağıdaki bölgelerde de diğer pek çok kültür de önemli adımlar atmıştır:

- **Afrika:** Bugünkü Kuzey Nijerya'da, MÖ 600 civarında Nok, demir ağızlı balta ve çapaları kullanarak tropik yağmur ormanlarından çiftçilik için yer açmıştır. Noklar, aynı zamanda pişmiş tuğladan gerçek insan figürleri yapan heykeltıraşlardı.
- **İrlanda, İskoçya, Danimarka, Fransa ve İspanya:** Mısır'daki ilk piramitlerden yüzlerce yıl önce, Batı Avrupa'da insanlar taş ve topraktan halk mezarları yapmışlardı. Bunun ayakta kalmış örnekleri MÖ 3500 yılına kadar gider; özellikle iyi durumda olan bazıları, İskoçya kıyısı önündeki bir ada grubu olan Orkney'de ve İrlanda'daki Newgrange'da ayakta durmaktadır. Geç Taş Çağı'nın Avrupalıları tamamen taştan yapılı köyler de bırakmışlardır. Daha çarpıcı olanı, o insanların diktikleri *megalithler* (veya "büyük kayalar") adı verilen devasa taş dairelerdir. En meşhuru olan Stonehenge yaklaşık MÖ 2800'de Güney İngiltere'de yükseltilmiştir.
- **Japonya:** İnsanlar, sonradan Japonya denilecek dağlık adalarda, MÖ 9000 kadar erken bir dönemde, okyanusa yakın yerlerde ve nehir boylarında, küçük köyler hâlinde yaşıyorlardı. Avcı toplayıcı hayat tarzından ziraate geçişi gerçekleştirmişlerdi; ilk kez sebzeleri ve darıyı yetiştirdiler. Bu insanlar aynı zamanda çömlekçiydi ve onların çizgili çömlekleri o döneme ismini vermiştir; *Jomon*. MÖ 300 civarında, Jomon çağının sonunda, Japon çömlekçiler, Çin stili dekorasyonu ödünç aldıklarında daha geniş bir dünya görüşü gösterdiler. Diğer bir Çin buluşu olan pirinç yetiştirme de Japonya'ya yayıldı.

Yüzyılların İzinde

MÖ 8000: İnsanlar, Ürdün nehri yakınında, bir kaynağın beslediği bir vaha olan Eriha'da surla çevrili bir toplulukta yaşadılar.

Yaklaşık MÖ 5000: Arpa ve keten ekicileri, şimdiki Irak'taki Dicle ve Fırat nehirleri arasında sulama kanalları ağı oluşturdular ve bu kanallar boyunca köyler kurdular.

Yaklaşık MÖ 3100: Kral Menes Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır'ı başkenti Memphis olan bir tek krallığa dönüştürdü.

MÖ 2000: Mısır güneydeki Kuş (Kush) kültürünü fethetti.

Yaklaşık MÖ 1700: Depremler ve ani gerçekleşen büyük taşkınlar ileri İndus Nehir Vadisi medeniyetinin yıkılmasından sorumlu olabilir.

MÖ 512: Genç bir Pers kralı olan Kiros, askerleriyle birlikte Med kralı olan dedesine karşı geldi.

MÖ 404: Sparta, Atina'yı 27 yıl süren Peloponez Savaşları'nda yendi.

MÖ 323: İskender, Babil'de kalırken, ani bir ateşli hastalığa yakalandı ve vefat etti.

Bölüm 5

Pek Çok İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü

Bu Bölümde

- Roma İmparatorluğu'nun hayat dönemlerini izleyecek,
- Birleşik bir Hint İmparatorluğu için devletler bir araya gelecek,
- Çin'in birleştirilmesi ve örgütlenmesini görecek,
- Amerika kıtasında Maya'nın ve diğer imparatorlukların kuruluşunu öğreneceksiniz.

Roma şehir devletinin kökenleri belirsizdir ve efsaneleri saymazsak tarih içinde kaybolmuştur. Oysa Roma'nın tarihi, dünyanın görmüş olduğu en büyük imparatorluklarından birine dönüşürken de her bir şey belirsizdi. Ben, elinizdeki boyutta 20 kitapta bile, bırakın her yere yayılmış mirasını anlatmayı Roma İmparatorluğu ve halklarına dair bilinen her şeyi anlatamayabilirim.

Nüfuzlu Roma dünya üzerinde öyle bir tarih ve kalıcı işaret bıraktı ki, bazen, insana, sanki Roma İmparatorluğu'nun MÖ son yüzyılın ve MS ilk yüzyılların yegâne büyük imparatorluğuymuş gibi gelir. Ancak, bu konumdan çok uzaktı. Orta Doğu'da ve Asya'da büyük imparatorluklar yükseldi ve çöktü. Roma sahasından uzakta ve tekil; Çin'de ve Amerika'da yeni imparatorluklar yükseldi. Dünyanın çok büyük bir kısmına emperyal genişleme hâkim oldu. Bu imparatorluklardan birkaçına ve Roma ile çağdaş olan diğer medeniyetlere dair bilgileri bölümün sonlarında bulabileceksiniz.

Diğer imparatorluklar yükselir ve çökerken, bu Roma'nın da başına geldi. Yine bu bölümde, Roma'nın, bir kralın yönettiği şehir devletinden demokratik bir imparatorluğa, sonunda da bölünmüş ve çatırdayan bir harabeye nasıl dönüştüğünü keşfedeceksiniz.

Roma'nın Yükselişi ve Çöküşü

Efsanevi başlangıcından parçalı çöküşüne kadar, Roma medeniyetinin, yalnızca tarihçilerin değil, aynı zamanda insan başarısına, askeri maceraya, siyasi entrikaya ve trajediye hayran kalan herkesin hayal gücünü zorlayan belirli canlı ve enerjik zamanları vardır. Hikâyeleri, dikkatini çekmiş olanlardan biri de Shakespeare'di (Bu konuya dair daha fazlası için daha sonraki "Rubicon'u Geçmek" başlıklı kısma bakınız.) Romalılar benim de

dikkatimi çekiyor. Çekicilik nedir? Roma'nın her ikisi de uzun süren yükseliş ve çöküşüne her açıdan bakabilir ve giriftlik ve inceliğe hayran kalabilirsiniz, uzun ömürlü bu kültürün zulmü ve yolsuzluğu da cabası, ondan söz etmiyoruz bile. Aşağıdaki kısa paragraflarda, Roma medeniyetine niçin bu kadar çok kişinin hayran olduğunun ipuçları bulabilirsiniz.

Roma Cumhuriyeti'nin kuruluşu

Roma efsanesi, Grek tanrısı Mars'ın oğlu, yarı tanrı yarı ölümlü Romulus'un, Roma şehrini MÖ 753 yılında Tiber Nehri üzerinde kurduğunu ve ilk kralı olarak yönettiğini söyler. Efsane, bir dişi kurdun bebek Romulus ve ikiz kardeşi Remus'u emzirdiğini de söyler. Tarihçiler buna, özellikle kurda dair kısmına itiraz eder ve Roma'nın kuruluşunu biraz daha ileriye yaklaşık MÖ 645 yılına alır. (Romulus ve Remus'a daha fazla bilgi için Bölüm 19'a bakınız.)

Kurdun sütünü hiç tatmamış veya çok bilmiş ikiz kardeşini öldürmemiş de olsa, efsanevi Romulus'un, Roma'yı bir şehir devleti (Bölüm 4'te bulabileceğiniz Akdeniz'in çevresindeki Grek şehir devletlerinden farksız) olarak MÖ 509 tarihine kadar idare eden yedi kralın ilki olduğuna inanılıyor. Bu tarih, Kral Tarquinius Superbus'un vatandaş-yargıçlarının olduğu danışma heyeti niteliğindeki Roma Senatosu ile başının derde girdiği yıldı.

Roma Senatosu Tarquinius Superbus'u kapı dışarı etti ve bir tiranın Roma'yı bir kez daha yanlış yönetmesini önlemek için tasarlanan cumhuriyet sistemini kurdu. Her yıl seçilen iki *konsül*, Roma Senatosu'nun denetiminde idari icracılar olarak hizmet etti. Roma'nın, şehir devletinden imparatorluğa doğru büyürken ihtiyaç duyduğu istikrarı getiren cumhuriyet sistemi işe yaradı ve gelişti de.

Roma bazı şeyleri diğer kültürlerden çekinmeden ödünç aldı. Tanrı varlığını ve Atina stili demokrasiyi Greklerden ve metal işçiliği teknolojisini de daha eski bir İtalyan kültüründen; Etrüsklerden aldı. Ama Roma medeniyeti ödünç aldıkları ile o kadar çok şey yaptı ki, hem kendi devri hem de bu zamana kadarki etkisini değerinden fazla göstermeye başlayamazsınız. Roma'nın bugün etkisi nasıl hissediliyor? Her bakımdan. Birincisi, Roma'nın dili olan Latince, yalnızca İtalyancanın değil, aynı zamanda Fransızcanın, İspanyolcanın, Portekizcenin ve Rumence'nin temelidir. Latince, İngilizce gibi Latin kökenli olmayan diller üzerinde de büyük bir iz bırakmıştır. Latince günlük kullanımdan çıktıktan sonra bile, özellikle tıp ve bilimde birleştirici bir bilim dili olmayı sürdürmüştür.

Vatandaşlık hakkı kazanma

Romalılar sınıfın ("Roma sınıfları" başlıklı ek bilgi kutusuna bakınız.) organize ettiği katmanlaşmış bir toplumda yaşarlardı. Fırsatlar ve istihdam katı bir şekilde doğuştan belirlenmişti. Bu ayrıcalıklı aristokratların yönettiği pek

çok kültürde de aynen böyleydi. Ancak Roma âdeti, sizin ve çocuklarınızın statüsünü ilerletmenin yollarını da sunuyordu.

Roma yabancı ve kölelere vatandaş olma izni vermiştir. Bu modern standartlar düşünüldüğünde bir hayli sınırlı bir fırsattı, ama zamanının ilerisindeydi. Roma İmparatorluğu'nun alt tabakadakilere ve fethedilen toprakların halkına topluma dâhil olma hakkı vermesi, o insanların Roma'ya sadık olma kazancını getirdi; bu da Roma'nın gelişmesini ve esnekliğini arttırdı.

Yunanistan'daki demokratik Atina, yabancılara (Atinalılara dair daha fazla bilgi için, Bölüm 4 ve 11'e bakınız.) bu kadar çok fırsat vermemiştir. Grek şehir devletinde, bir köleye özgürlük bahşedilebilirdi, fakat onun ümit edebileceği en iyi şey alt seviyede oturum almış yabancı statüsü idi. Onu dışlayan devlete bir sadakat geliştirmesi muhtemel değildi. (*Onu* derken, *erkeği* kastediyorum. Kadınlar vatandaşlığı hayal bile edemezdi.) Savaş patlak verdiğinde, yabancı sakinin, davaya destek vermesi muhtemel değildi.

Niye bu kadar dışlayıcı idiler? Grekler *Grekliğe* değer verdiler; kendi dillerini konuşmayanı ve kendi ilahlarına tapınmayanları hor gördüler. Ne var ki bu dışlama aynı zamanda ekonomikti. Kayalık Yunanistan'ın şehir devletleri, imkânlar; özellikle verimli tarım alanı bakımından genelde kısıtlıydı. Vatandaşlık vermek, doğrudan gıda talep edecek insanların sayısının artması demekti. Köleleri vatandaş yapmak çok pahalıydı ve aynı zamanda oy verenlerin sayısının artması demek olacaktı, bu da istenmedik iktidar değişimlerine sebep olabilirdi.

Öte yandan, verimli İtalya'da gıda görece boldu ve paylaşmak da öyle büyük bir mesele değildi. Yine, Roma seçimlerini belirleyen bireysel oylardan çok oy bloklarıydı, böyle olunca bir bloktaki bir fazla oyun pek muhtemel bir etkisi yoktu.

Roma, kölelere, vatandaşlık edinmenin gerçek bir imkânını sundu; fakat vatandaşlığın en alt derecesiydi; *pleb* (plep, plebeian). Bununla birlikte Plebler, çocuklarının daha yüksek bir sınıfa yükselmesini ümit edebilirdi. Bundan öte, Roma fethedilen toprakların insanlarını saflarına katmak suretiyle diğer şehirleri imparatorluğuyla birleştirdi. Romalı subaylar, yeni ele geçirilen vilayetlerdeki yerel aristokratları Roma'nın desteğine bağlı kılarak, onlara dayandı. Yenilmiş ülkenin erkekleri, gelecek bir çatışma için orduya kaydedildi ve neredeyse kesin olan fetihten gelen kazançlar ile ödüllendirildi; sadakat getirisi olan bir şeydi.

İmparatorluğun genişlemesi

MÖ üçüncü yüzyılda, Roma'nın Batı Akdeniz'de patronluk mevkii için bir tek önemli rakibi vardı; bu, Kuzey Afrika'daki büyük ve zengin ticaret limanı Kartaca idi.

MÖ 1000 yılından önce, Fenikeliler, bugünkü Lübnan'dan, ticaret fırsatlarını genişletmek için yelken açtı ve MÖ 814 yılında bugünkü Tunus'taki Kartaca'yı buldu. MÖ 600 yılı civarında, Kartaca öylesine zengin ve kalabalık oldu ki Fenike idaresi ile bağlarını kopardı.

Roma sınıfları

Alt sınıflardaki insanları işaret eden *pleb*, hâlâ rastlayabileceğiniz bir sözcüktür. Roma'da pleb, toplumdaki dört sınıftan, ikinci en aşağı sınıfa aitti. En aşağıdakiler, hiçbir hakları bulunmayan *köleler* idi. Plebler özgür olmaları nedeniyle birazcık daha iyi hâldeydiler, ne var ki bunun ötesinde bir prestijleri yoktu. Hiyerarşide ikinci sıradakiler *equestrian*lar veya süvarilerdi. Bunlar, Roma için dövüşmeye çağrıldıklarında ata binen sınıfın zengin -gerçekten zengin- mensuplarıydı. Ama ellerinde daha fazla güç bulunduracak kadar da varlıklı değillerdi. Bunun için, *patric*ilerin (patrician), yani soyluların arasında bulunmanız gerekirdi. *Patrici*, hâlâ da kullanılmakta olan bir kelimedir. O zamanlarda da olduğu gibi, bugün de, otorite kalmaya alışmış varlıklı ailelerin mensupları için kullanılır.

Kartaca ve Roma MÖ 264–146 arasında üç Pön (Punic, Kartaca Savaşları) Savaşı yaptılar. (*Punic* Latince "Fenikeli" demek olan *Punicus*'tan gelir.) Kartaca, savaşı üstün bir konumda iken bırakmalıydı. Bu savaşların ilkinde, Roma, ilk deniz aşırı vilayeti olan Sicilya adasını kazandı. İkinci Pön savaşında ise, Kartaca geniş alanlara yayılmış topraklarını kaybetti ve Roma'ya bağlı bir müttefik hâline geldi. Bu ittifak hep tatsızdı ve Üçüncü Pön Savaşında Roma Kartaca'yı yakıp yıktığında hepten acılaştı.

Roma, doğuda İskender'in İmparatorluğu'nun parçalanışı ile ortaya çıkan Greklerin etkisindeki Helenistik krallıklar ile savaştılar. Romalılar, Makedonya, Yunanistan, Küçük Asya ve Akdeniz'in doğu kıyılarını ve sonunda da Yahudi lideri Yehuda Makkabi tarafından MÖ 168 yılında kurulan Yehuda Krallığı'nı ele geçirdiler. Romalılar MÖ 63'te Kudüs'ü talan ettiler ve orayı Roma Yahudiye'sinin başkenti yaptılar.

İmparatorluğun sınırları kuzeye, Galya'ya; Ren ve Tuna nehirlerine ulaştı. Öyle ki, o geniş arazinin hantal ve unsurları birbirleriyle çekişen bir yönetim olan cumhuriyetle idare edilmesi çok zorlaştı. Bu kargaşa, Jül Sezar adındaki bir askerî dâhiye öne çıkma fırsatı oluşturdu.

Rubicon'u geçmek

Gaius Julius Sezar (Daha çok Jül Sezar ismiyle bilinir.) cumhuriyetin köklü ailelerinden gelen bir aristokrattı. Askeri bir komutan olarak, geniş bölgelerdeki fetihleri Roma'nın güçlenen egemenliğini genişletti ve ülkesi için olduğu kadar kendisi için de hırslıydı.

MÖ birinci yüzyılda Roma bir liderliğe şiddetle ihtiyaç duydu. On yıllarca süren bıçak sırtındaki barışı, şiddetli siyasi rekabetleri, yaygın öfke ve karamsarlığı bir dizi iç savaş izledi. İktidar için ağız dalaşı eden politikacılar Roma Senatosu'nu işlevsiz hâle getirdi. MÖ 60 yılında, üç lider İlk Üçlü İdare'yi (First Triumvirate) oluşturdu. Bu aslında başta gizli tutulan gayri resmi bir düzenlemeydi, fakat üçlü idare neredeyse on yıl Roma siyasetine egemen oldu. Bu üçlü Marcus Licinius Crassus, Gnaeus Pompeius Magnus

(genelde Pompey olarak hatırlanır) ve en genci olan Jül Sezar'dı. Sezar, üçlü idareye karşı olan politikacılar tarafından özellikle endişe duyulan biriydi. Bu kısmen, Sezar'ın, Roma idaresindeki en yüksek görevde kalmış; yedi farklı dönemde *konsül* olarak hizmet etmiş olan müteveffa Gaius Marius'un yeğeni olmasından dolayıydı. (Bir konsül, başbakan ile başsavcı karışımı bir şeydi.)

Sezar'ın Galya Savaşlarındaki (MÖ 58–50) zaferleri, imparatorluğun sınırlarını Avrupa'nın Atlantik kıyısına kadar uzatmıştı. O, Roma'nın Britanya'ya ilk istilasını MÖ 55 yılında komuta etti. Bununla birlikte, o uzaklarda iken Crassus vefat etti ve İlk Üçlü İdare dağıldı. Sezar'ın müttefiki olmak yerine rakibi olan Pompey, kendi iktidarını güçlendirmenin derdine düştü.

Yurda MÖ 49 yılında dönen Sezar, Roma birliklerinin bugünkü Kuzey İtalya'daki Rubicon Nehri'nin kuzeyinde kalmasını öngören bir yasaya kafa tutarak başka bir iç savaşı başlattı. Yasa, bir askeri liderin cumhuriyeti zor kullanarak teslim almasını önlemek niyetiyle çıkartılmıştı. Sezar askerlerini nehrin diğer yakasına geçirdi ve MÖ 45 yılına kadar sürüp giden muharebelerdeki mutlak güç ödülü için diğer Romalı liderlerle savaştı. (O günden beri *Rubicon* "dönüşü olmayan nokta" anlamına gelir oldu.) Rakipleri mağlup oldu ve Sezar "Ömür Boyu Diktatör" unvanını aldı.

Sezar teknik olarak bir imparator değildi, ancak dönemi Roma Cumhuriyeti'nin bitişinin ve imparatorlar çağının başlayışının işareti oldu. Roma'nın yönetici aileleri bu değişimi kolay kabullenmediler. Diktatör süslü iltifatları ve resmi övgüleri seviyor; düşmanlarının, kendisinin yalnızca bir krallık statüsü değil, aynı zamanda bir emperyal ilahlık amaçladığını düşünmelerine yol açıyordu. Pek çok Romalı, Sezar'ın cumhuriyetlerine yapmakta olduğundan kahroldu ve hâlâ son Roma kralı Tarquinius Superbus'u ve Roma Senatosu'nun onu nasıl defettiğini konuşuyordu. İki senatör Brutus ve Cassius, Sezar'ın öldürülmesini planladı ve infazı da başarıyla gerçekleştirdiler.

İngiliz William Shakespeare, gerçekleşmesinden 1600 yıl sonra, Sezar'ın düşüşüne dair müthiş bir oyun yazdı. Eğer "Martın ortalarına dikkat et." ya da "Arkadaşlar, Romalılar, hemşehrilerim, bana kulak verin." demişseniz, Shakespeare'in *Julius Caesar*'ından alıntı yapmışsınız demektir. Yönetmen Joseph L. Mankiewicz 1953 yılında, 1950'lerin ekranların sansasyonel oyuncusu Marlon Brando ve yanında Shakespeare'ci ağır sıklet John Gielgud ile oyunun film versiyonunu çekti. Oyunun harika sahne prodüksiyonu kadar eğlenceli değildir, fakat film daha da berbat olabilirdi. Daha yakın film uyarlamaları 1970 ve 1979 yıllarında yapıldı. Bununla beraber, oyunu ya da filmleriyle *Julius Caesar* 'ı tamı tamına gerçek kabul etmeyin. Shakespeare büyük bir oyun yazarıydı, tarihçi değil.

Sezar suikastını yıllarca sürecek bir iç savaş takip etti. Sezar'ın kuzeni ve General Marcus Antonius, ya da Mark Antony, büyük bir güç olarak ortaya çıkma pozisyonundaydı. Ancak, Antony'nin amansız rakibi Sezar'ın kardeşinin torunu ve evlatlığı Octavian, Antony ve karısı Mısırlı Kraliçe Kleopatra'nın ortak güçlerini Yunan sahilleri yakınındaki Aktium'da (Actium) yenmesi ile MÖ 31 yılında zirveye çıktı.

İmparatora yetki verilmesi

Aynen selefi gibi, Octavian, Roma dünyasının tartışmasız hâkimi konumunda olsa da kendine kral ya da imparator demedi. Bunun yerine, nispeten daha mütevazı bir unvanı; *Principate* veya "ilk vatandaş"ı tercih etti. Alçakgönüllülüğü, Senato kendisine "yüce" demek olan *Augustus* unvanını vermemiş olsaydı samimi olabilirdi. Augustus aile adı olan Caesar adını zaten taşıyordu. Hem Augustus hem de Caesar, Roma imparatorlarına babadan oğula geçen birer unvan oldu.

Augustus, cumhuriyet döneminin son dönemlerindeki önü alınamaz yayılmacılığından geri döndü ve ülke sınırlarını belirledi; Avrupa'da Ren ve Tuna nehirleri ile Asya'daki Fırat nehri. İmparatorluk istikrarlıydı. İngiltere'yi MS 44'te alıncaya kadar hiçbir arazi ilhak etmedi. Daha sonra, MS 106 yılında, İmparator Trajan, Dacia (bugünkü Romanya) ve Arabistan'ı aldı.

Doğuda gezinme

İmparatorlar Roma'yı, çok geniş sınırlar boyundaki baskı, tetikte olma hâli gerektirdikçe yükselen ve zayıflayan hanedanlar ve hizipler olarak yüzlerce yıl idare etti. (Roma'nın savunma stratejilerine dair daha fazla bilgi için, Bölüm 16'ya bakınız.) Genişlemeden vazgeçilmesi, çatışmayı azalttı, ancak dışarıdan gelecek akınları durduramadı.

En sert baskı, her zaman Ren ve Tuna nehirlerinin oluşturduğu sınırlar üzerindeydi. Birbiri ardınca tahta geçen Roma imparatorları kaynaklarını orada toplamak zorunda kaldı; daha fazla idari odaklanmayı ise doğuya yöneltti. MS üçüncü yüzyılda, İmparator Diocletian, Küçük Asya'nın içlerinde, bugünkü Türk şehri İzmit'in bulunduğu yerde bir doğu başkentini; Nikomedia'yı inşa etti. MS 324 yılında, İmparator Konstantin de doğuda, başkenti Konstantinopol'ü (bugünkü Türkiye'de İstanbul) kurdu. O *Yeni Roma*'yı, sıklıkla adlandırıldığı şekliyle Konstanopol'ü, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan bir kanal olan Boğaziçi üzerindeki eski şehir Bizantion'un (Byzantium) bulunduğu mevkide kurdu. Bu projeyi MS 330'da tamamlayan imparator, şehre kendi adını verdi.

Konstantin, yeni dini takip edenlere karşı yürütülen bir asırlık zulmü sona erdirerek ilk Hristiyan imparator oldu. Hristiyanlar üçüncü yüzyıla kadar nispeten azdı ve büyük ölçüde görmezden gelinmişlerdi; fakat MS 235'te Severus Hanedanı parçalandı ve Roma İmparatorluğu 50 yıllık bir kaosa yuvarlandı. Bunun için bir günah keçisi arayan İmparator Decius sayıları giderek artan Hristiyanları toplamaya ve öldürmeye başladı. Halefi Valerian büyük ölçüde aynı şeyleri yaptı. Gotlar Decius'u öldürdü ve Persler Valerian'ı, Hristiyanların ilahi intikam olarak gördükleri eylemler üzerinde yakaladı. Belki imparatorlar da böyle düşünüyordu. Romalılar epeyce hurafeci idiler ve kötü şans, bir imparatoru bile doğaüstü güçlerin kendi aleyhinde olduğuna ikna edebilirdi. Hristiyanlara yönelik zulüm ve işkence

bir süreliğine durdu ve bu arada Hristiyanlık, dine geçen pek çok kişi kazandı.

MS 284'te imparator olan Hırvat asker Diocletian'ın Roma İmparatorluğu'nu eski düzenine döndürmesi zaman aldı. Bunu gerçekleştirdikten sonra Diocletian Hristiyanlara tekrar zulmetmeye başladı.

Diocletian düzeni yeniden nasıl sağladı? İmparatorluğu aşağıdaki şekilde ikiye bölerek:

- **Doğu:** Diocletian, Roma İmparatorluğu'nun, yeni başkenti Türkiye'de olan varlıklı ve sağlıklı yarısını kendine ayırdı.
- **Batı:** Diocletian, Galya'dan sorumlu Maximian'ı Roma İmparatorluğu'nun batı yarısını idare etme görevi verdi.

Hem Diocletian'ın ve hem de Maximian'ın *Augustus* unvanları vardı ve iki de eş-hükümdar Constantius ve Galerius daha önemsiz bir lakap olan *Sezar* unvanını aldılar. Constantius vefat ettiğinde, oğlu, daha sonra Büyük sıfatını da alacak olan Konstantin, onun yerine geçti ve sonunda bütün imparatorluğun kontrolünü elde etti. Bununla birlikte, yeniden birleşme de özellikle Konstantin'in kendini doğuda temellendirmesi nazara alınırsa, uzun sürmedi. Diocletian'ın bölüşü bir emsal oluşturdu.

Konstantin, Hristiyanlar için, onlara yönelik zulmü durdurmanın yanında çok şey yaptı. MS 331'den başlayarak Kiliseyi şu bakımlardan zenginleştirdi:

- Pagan tapınaklarının hazinelerini ele geçirerek onları İtalya'dan Türkiye'ye, oradan Kudüs'e kadar muhteşem yeni kiliselerin yapılması uğruna harcadı.
- Devasa varlıkları vakıf olarak dağıttı.
- Yıllar süren düşmanlığın tazminatı olarak, piskoposlara, imparatorluk hazinesinden kaynak aktarma yetkisi verdi.

Bu icraatlar Kilise'nin gelecek pek çok asır boyunca varlıklı bir kurum olarak kökleşmesine yardım etti. 1391 yılında, Konstantin'in halefi I. Theodosius, eski moda Roma pagan ibadetlerini yasaklamakla işe son rötuşu koydu.

Gücün Roma'dan kayıp gitmesinin bir sonucu, Roma Senatosu'nun bazen bir şehir meclisine dönüşmesiydi. Doğru, Roma, denetleyecek bir meclis için adeta bir şehirdi, fakat güç imparatorun (veya imparatorların) bulunduğu yerdeydi. Roma'nın batı yarısı bir imparatorluk olmaktan git gide uzaklaştı ve bundan dolayı da kuzeyden gelen barbar kabilelerin –Hunların, Vandalların, Vizigotların, Ostragotların ve dahasının- istilasına daha açık hâle geldi.

MS 400 yılı itibariyle, Theodosius'un Konstantinopol'de bir senatosu ve 2.000 kişilik bir bürokrat ordusu vardı. Yine o zamanlarda, Romalı vergi memurları Avrupa'da askeri bir eskort olmaksızın dolaşamıyordu. Vizigotlar Roma'yı MÖ 410 yılında talan etti.

Batı imparatorluğunun tarihe gömülüşü

Batı toprakları barbarlar ve korsanlar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte, Roma İmparatorluğunun eski kimliğinden pek eser kalmadı. MS 439'da, Vandallar Roma'ya Kuzey Afrika'dan yaklaştı; Batı Roma İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinden biri olan eski Fenike başkenti Kartaca'yı ele geçirdiler. Bir zamanların güçlü batı imparatorluğu değerli ticaret merkezini koruyamayacak hâldeydi.

Batı Roma İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla, Konstantinopol'deki emperyal hükümet, Latince değil de Grekçeyi o başkentin resmi dili ilan ederek devrin değişiyor olduğunun işaretini verdi. Latince batının, Roma'nın diliydi. Grekçe Doğu Akdeniz'in, yeni Romalı egemenliğin diliydi. Roma İmparatorluğu'nun bu doğulu dalı, Bizans İmparatorluğu olarak bir 1.000 yıl daha devam edecektir. Buna dair daha detaylı bilgi için Bölüm 6'ya bakınız.

Batıdaki Roma idaresi MS 476'ya kadar varlığını, bir otorite olmaksızın sürdürme mücadelesi verdi. Barbar liderler, Roma tahtındaki son imparatorun, zavallı genç Romulus Augustus'un (Bu isim büyük seleflerini hatırlatıyor.) etrafını çevirdiğinde, onu öldürme zahmetine girmediler. Küçültme sıfatıyla, Augustulus adı verilen bu kral [öldürülecek] kadar önemli sayılmadı.

Roma'nın mirası Akdeniz'de, Orta Doğu'da, Avrupa'da, Amerika'da ve Avrupalıların kültürel bakımdan etkilediği çok geniş bölgelerde; Filipinler'de, Güney Afrika'da (ve Afrika kıtasının geri kalan hemen her bölgesinde) ve muhtemelen bütün dünyada sürüp gitti.

Roma ve Roma Katolik Kilisesi

Roma artık bir emperyal başkent olmaktan çıktıktan sonra, adı insanların zihinlerinde öylesine geniş ölçüde ve o derece uzun bir süre yer etti ki, onun adı bir iktidarı ve meşruiyet havasını hatırlatmaya devam etti. Bu, kısmen Kilise'nin orada karargâh kurmuş olmasından dolayı böyleydi, ne var ki, Roma politik zirvesini; batı dünyasının merkezi olma konumunu yaşadığından dolayı da Kilise oradaydı.

Romalılar ilk Hristiyanlar değillerdi. Aslında, Romalılar ilk Hristiyanlar ile eğlence olsun diye aslanları besledi. Ancak Roma İmparatorluğu resmen Hristiyanlığa dönünce, Avrupa, Batı Asya, Kuzey Afrika ve imparatorluğun yayıldığı her yerde o dini teşvik ettiler, güçlendirdiler ve yaydılar. Kilise, Roma imparatorlarının koruması altında zenginliğe ve güce kavuştu.

Roma Batı Hristiyanlığının başkenti oldu ve hâlâ Roma Katolik Kilisesi'nin yurdu olmayı sürdürüyor. Ama tuhaftır, Hristiyanlık Roma'nın resmi dini olduğu dönemde, Roma İmparatorluğu enerjisini Roma'dan çok uzağa kaydırmış bulunuyordu.

Adına ne denilirse denilsin, o hâlâ Kilise

Hristiyan Kilisesi'nin ilk yıllarından söz ederken, genelde ondan yalnızca *Kilise* diye söz ediyorum. Hristiyanlık Roma'nın son dönemlerinden bu yana devasa bir kültürel güç hâline geldi. On altıncı yüzyıldaki Protestan Reformu öncesi, Katolik Kilisesi Batı Avrupa'daki *tek*, biricik Hristiyan Kilisesiydi. Ona nadiren Katolik Kilisesi denirdi, zira Katolik, hâlâ, dini bir mezhepten ziyade "evrensel" anlamına gelen bir sıfattı. (Küçük "c" ile yazıldığında, *catholic* hâlâ "evrensel" ve "yaygın" anlamlarına gelir.) Roma pagan ibadetlerini yasakladıktan ve eski İskandinav ve Kelt inançları zayıfladıktan sonra, artık hemen herkes Hristiyan idi. Katoliklik evrensel dindi; herkes Katolik'ti, ne var ki kendilerini, Protestan diye bir şey olmadığı için Katolik olarak düşünmüyorlardı. Hristiyanlar, katedraller, şapeller, manastırlar ve Roma'daki papanın talimatına bel bağlayan benzeri şeyleri kastettiklerinde Kilise sözcüğünü büyük harfle başlatmıştır, ben de bu bölüm ile Bölüm 10 ve 14'te aynısını yapıyorum.

Modern Romen dillerinin (İtalyanca, Fransızca, İspanyolca vs.) kökeni olma rolüne ek olarak, Latince, Romalı ve diğer Avrupalı Hristiyanlar için MS on altıncı yüzyıldan önce Kilise; biricik kilise olan Roma Katolik Kilisesi'nin birleştirici diliydi. (Hristiyanlığın ilk dönemleri için Bölüm 12'ye bakınız.) Protestan Reformu sonrası, yirminci yüzyılın ortalarına kadar, dünya üzerindeki Katolik kitleler [dualarını] sürekli Latince okudu. (Reform ve daha sonraki Hristiyan kiliselerinin kuruluşuna dair daha fazla bilgi için, Bölüm 14'e bakınız.)

Kutsal Roma İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu ile karıştırılmamalı. Kutsal Roma İmparatorluğu, uzun yüzyıllar boyunca şekil ve mensubiyet değiştirmiş, çok sonra oluşan bir Avrupa prenslikler konfederasyonuydu. Yine de Romalı ismi taşıyordu, zira Orta Çağ Avrupalıları bir Roma gücü konseptine sahipti. Bu daha sonraki imparatorluk, MS 800 yılında, Papa III. Leo'nun, Batı Avrupa'yı tek bir idare altında birleştirebilmek için, Frenklerin kralı ve asli Roma İmparatorluğu'nun ölümünden sonraki ilk hükümdar olan Charlemagne'a (Şarlman), Batı'nın İmparatoru gibi yeni bir unvan verdiğinde başladı. Charlemagne'ın bugünkü Fransa'nın bulunduğu yerde kurulan imparatorluğu, onun ölümünden sonra uzun ömürlü olamadı. Ancak, Alman kralı I. Otto, MS 962'de, varlığını on dokuzuncu yüzyıla kadar devam ettiren yeni bir Kutsal Roma İmparatorluğu kurdu. (Kutsal Roma İmparatorluğu'na dair daha fazla bilgi için Bölüm 6 ve 14'e bakınız.) Bu imparatorluğun Alman ve Avusturya topraklarını kâğıt üzerinde birleştirmiş olmasının, Papa'nın memnun olması dışında, Roma ile pek ilgisi yoktu. Yine de, *Romalı* ismi bir emperyal meşruiyet kokusu veriyordu.

Diğer Romalı ifadeleri, özellikle otorite konumlarına ilişkin olanlar kalıcı oldu. Rus unvanı *çar* (czar, tsar) ve daha sonraki Almanca *kayser'in* (kaiser) ikisi de Romalı *sezar*dan (Adı resmi bir Romalı unvanı olan Jül Sezar, Bölüm 20'de yine karşınıza çıkacak.) gelmiştir. Rusya'yı 1613 ila 1917 yılları arasında

idare etmiş olan güçlü hanedan ailesi *Romanovs*, adıyla, emperyal Roma'ya gönderme yapar. İslâm dünyasında bile, Afganistan'dan Mısır'a kadar bulunan yer adı[1] *Qaysar*, Sezâr'dan gelir.

Dünyada İmparatorlukların Kurulması

Büyük İskender'in MÖ 323'te ateşli bir hastalıktan aniden vefatından sonra, büyük imparatorluğu neredeyse hemen dağıldı. İskender olmadan, Makedonya, Kuzey Hindistan ve Mısır gibi hepsi de onun toprakları olan böylesi geniş, birbirinden farklı bölgeleri bir arada tutacak bir şey yoktu. (Büyük İskender'e dair daha detaylı bilgi için Bölüm 4 ve 20'ye bakınız.)

Yine de İskender'in imparatorluğunun parçalanması, onun kadar büyük olmayan ama yine de tesirli olan yeni imparatorlukları ortaya çıkardı. Bunların bazıları İskender'in eski askeri valileri tarafından kuruldu.

İskender bir idareciden çok bir fatihti. Elde ettiği bütün toprakları, özellikle başka askeri harekâtlar içindeyken şahsen idare edemezdi, bu sebeple, kendi adına yönetmeleri için bölgesel kral naipleri atadı. Viceroy (kral naibi) sözcüğü başkan yardımcısına benzer, kelimedeki "*-roy*" kısmı *kral* anlamına gelir. Bu yardımcı krallıklar, İskender'in üst düzey komutanlarına kadar gitti.

İskender'in gidişiyle, generaller, patronlarının emaneti olarak tuttukları ülkelerini kişisel krallıklara dönüştürmekte özgürdü. (Fethedilen Mısır'ın, İskender'in cenaze törenini kendi Mısırlı hanedanını kurmak için kullanan Makedonyalı valisi Ptolemy'nin hikâyesi için Bölüm 4'e bakınız.) İskender'den sonra ortaya çıkan en geniş ve en etkili olan Roma İmparatorluğu ilkin bir şehir devleti olarak ortaya çıkmasına ve Akdeniz, başarılı Grek şehir devletleri ile arasında dağılmış olmasına rağmen, emperyal güç MÖ son yüzyıllarda ve MS dönemin ilk yüzyıllarında geniş ölçülü bir idare için modeldi.

Persler ve Partları idare etmek

Seleukos (Seleuces), Büyük İskender'in, MÖ 330'larda, fethedilen Pers İmparatorluğu'nun (büyük ölçüde bugünkü İran) sorumlusu olarak bıraktığı Makedon generaldi. Zirve dönemini MÖ 480 civarında yaşamış olan Pers İmparatorluğu son derece güçlüydü; fakat, İskender'in onu krallıklar koleksiyonuna kattığı yıllarda çöküşteydi. Yine de Pers İmparatorluğu'nda bir emperyal idare teamülü vardı ve Seleukos, Pers subaylarını ve bölgesel görevlilerini Makedonlardan ve Greklerden oluşan kendi hükümetine getirmek ve kendi askerlerini de düzeni korumak için kullanmak suretiyle bundan yararlandı. Kendini başarılı bir şekilde, Büyük İskender'e bağlı ve gerektiğinde geri çekilebilecek bir kral naibine değil, krala dönüştürdü.

1 Ç.N.: Bir örneği de Türkiye'deki Kayseri'dir.

Seleukos'un oğul ve torunları, yani Seleukos (Selevkos) Hanedanı, Asya'nın Anadolu'dan (Türkiye'nin Asya toprakları) Afganistan'a uzanan kısmında hüküm sürdü. Seleukos idaresi, güçlü bir bölgesel rakibin, Partların MÖ ikinci yüzyıldaki fethine kadar sürdü.

Partların doğuşu, liderleri Orta Asyalı Arsaces'in Part İmparatorluğu'nu Doğu İran'da kurduğu MÖ 250 yılına kadar gider. Torunlarından I. Mithridatis MÖ 160–140 arasında, İran Körfezi ile Hazar Denizi arasında, doğuda da Hindistan'a kadar uzanan toprakları bir araya getirerek bir imparatorluk hâline getirdi.

Mithridatis'in hedefi, 300 küsur yıl önceki, I. Darius tarafından yönetilen Pers İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktı. (Bölüm 4'te Pers İmparatorluğu'na dair daha fazla bilgi var.) İskender ve halefleri Pers kültürünü Grek kültürü ile değiştirdiler. Bu değişime *Helenizasyon* denildi, zira Grekler kendilerine *Helenler* adı verirlerdi. Mithridatis, Helenizasyonu tersine çevirdi ve her şeyi Persleştirdi. Pers İmparatorluğu, Sasani adı verilen Pers ailesinden bir soylu olan Ardeşir adlı bir askerin krala isyan ettiği ve onu öldürdüğü MÖ 224 yılına kadar devam etti. Partlar gibi, yaklaşık 642 yılında Müslüman Arapların (Araplara dair daha fazla bilgi için Bölüm 6'ya bakınız.) fethine kadar devam eden Sasani Hanedanlığı da Roma'nın doğudaki önemli rakibiydi.

Hindistan imparatorlukları

Bugünün Hindistan ve Pakistan'ı içindeki siyasi sınırlar MÖ 300 ila MS 400 arasındaki yüzyıllarda birkaç kez değişti. Bu dönem hem alt kıtanın birinci birleşik imparatorluğu olan Maurya'nın hem de Hindistan'ın Gupta Hanedanı dönemindeki altın çağının doğuşuna yol açtı.

Büyük İskender'den intikam almak

MÖ 322 yılında, Chandragupta Maurya (Bazen Candra Gupta Maurya şeklinde de yazılır.) adındaki bir soylu, Büyük İskender'in Hindistan fethini, İskender'in Pencap'taki (bugünkü Pakistan ve Kuzeybatı Hindistan) valilerine karşı başarılı bir isyana önderlik etmekle altüst etti. Kuzeybatı Hindistan'daki başlıca eyalet olan Magadha'yı ele geçirdi ve o zamana kadarki en büyük Hint siyasi gücünü; *Maurya İmparatorluğu*'nu kurdu. İskender vefat ettiğinde, Perslerin kralı olan Seleukos, MÖ 305'te batıdan istila etti, ancak Chandragupta onu yendi ve Hint sınırını yüksek Hindu Kuş dağlarından geçiren bir anlaşmaya imza atmak zorunda bıraktı. (Hindukuş Dağları Himalaya Sıradağı'nın bir uzantısıdır ve İskender Hindistan'ı istila ettiğinde aynı engelden geçmek zorunda kalmıştı.)

Chandragupta'nın oğlu ve torunu imparatorluğu özellikle güneye doğru genişletti, ne var ki savaş, torun Asoka'yı hasta etti. İlk zaferlerinden sonra dindar bir Budist oldu ve toplum ve ulusların barışı üzerine titredi. Burma ve Sri Lanka'yı elde etmek için askeri birlikler yerine misyonerler gönderdi.

Altın çağa erişme

Asoka'nın MÖ 238'de vefatından sonra, halefleri geniş toprakları bir arada tutmayı o kadar iyi beceremedi ve Maurya İmparatorluğu geriledi. Sunga ailesinden hırslı bir rakip, son Maurya kralı Birhadratha'yı MÖ 185 yılında katletti ve iktidarı ele geçirdi. Ortaya çıkan Sunga Hanedanı, Avrupa'nın kısa süre sonra yaşayacağı Orta Çağ'da olacağı gibi, alt kıtanın çok sayıdaki krallık ve cumhuriyetlere ayrılmasına engel olamadı.

Daha sonra başka bir lider, diğer bir Chandragupta, Hindistan'ı Mauryanların birleştirmesinden 600 yıl sonra yeniden bir araya getirdi. Yeni güç zamanla büyüyerek *Gupta İmparatorluğu*'na dönüştü; yaygın ticaret ve zanaat ile akıllıca yönetimle büyük bir servet elde etti ve Hindistan'ı şoke eden en büyük kültürel canlanmayı gerçekleştirdi.

I. Chandragupta olarak bilinen bu fatih, MS 320 yılında Magadha Krallığı'nı başlattı; çevredeki krallıkları askeri güçle ve ikna ile nüfuzu altına aldı. Asoka'nın, insani idare ilkelerinin pek çoğunu yeniden canlandırdı. Romalıları genelde yaptığı gibi, yerel liderleri öldürmek veya hapsetmek yerine, kendisi için çalışmalarını sağladı; bölgesel otoriteleri destekledi ve kendi idaresine bağımlı hâle getirdi. Bu Hint idare modeli uzun süre varlığını sürdürdü. İngilizler bile, on dokuzuncu yüzyılda bu idare modelini kullandılar.

Chandragupta'nın, Gupta topraklarını kuzeye ve doğuya doğru genişleten oğlu Samudragupta da dâhil muktedir halefleri vardı. Büyük bir sanat hamisi olan torunu, II. Chandragupta, ülkeyi MS 376–415 yılları arasında yönetti; vergi gelirlerini mimariyi, resmi ve şiiri geliştirmek için harcadı. Gupta çağı Hindistan'a heykeller, müzik, dans ve şiirin yanında pek çok muhteşem tapınaklar, saraylar bahşetti.

Guptalar düşmansız değildi. Moğolistan'dan ve Kuzey Çin'den çıkan Hunlar beşinci yüzyılda Hindistan'ın kuzey sınırını hasara uğrattı. MS 480'li yıllarda son Gupta kralı vefat ettikten sonra Hunlar kuzeyi teslim aldı. (Hunlar ve hemen aynı dönemlerde Avrupa'ya ne yapıyor olduklarına dair daha fazla bilgi için Bölüm 6'ya bakınız.)

Çin'i birleştirmek: Yediden Qin'e

Birbiriyle savaşan yedi devlete bölünmüş olan Çin, MÖ 485–221 arasında çalkantılıydı. Sonra, o devletlerden, Qin diye bilinen bir yerin kralı, başat lider olarak ortaya çıktı. O, rakiplerini alt etmek ve onların topraklarını daha büyük bir Qin'e katmak suretiyle ilk kez Çin'i birleştirdi, ve kendine, ondan sonra da imparatorlar geleceğini düşündüğünü ima edecek şekilde, "Qin'in İlk İmparatoru" anlamındaki *qin shi huangdi* veya *Qin Shihuangdi* unvanını verdi. Haklıydı. Çin ismi, *Chi'in* diye de yazabileceğiniz Qin'den gelmiştir.

Qin Shihuangdi işlerinde başarılı oldu. O belki de Pers yol ustası I. Darius'tan ilham almış olabilir, zira nasıl ki Darius 2400 km uzunluğunda yol yapmışsa Qin Shihuangdi de Çin'in kuzey sınırındaki savunma amaçlı çeşitli duvarları birbirine bağlamış; Büyük Çin Seddi'ni meydana getirmiştir. Halefleri bu set üzerinde, 4000 küsur km oluncaya kadar çalışmaya devam etmiştir; onu Şekil 5-1'de görebilirsiniz. (Darius, bu bölümün ilk sayfalarında okuduğunuz Part imparatorluk kurucusu Mithridatis'e de ilham vermiştir. Darius'a dair daha fazla bilgi için Bölüm 4'e bakınız.)

Qin Shihuangdi hummalı bir yol ve kanal yapım faaliyetine girişti ve kuzeydeki iktidar merkezinden Güney Çin'i fethetti. Feodalizmden ve kurtuldu ve soyluları silahtan arındırdı, ülkeyi her biri imparatora karşı sorumlu bulunan bir idarecisi olan 36 askeri sancağa böldü. Büyük bir yönetimin gereğine inancı tam ve sağlamdı, gücünü ağırlık ve ölçü birimlerinde reforma gitmek ve Çin alfabesinden araba dingilinin uzunluğuna kadar her şeyi standartlaştırmada kullandı.

İmparator, kendine ve maiyetine de iyi baktı; binlerce kişinin konaklayabildiği büyük kışlaların iki misli büyüklüğünde saray kompleksleri inşa ettirdi. Küçük yüzlerce sarayı da, üstü örtülü bir yol şebekesiyle bağladı. Siz bu verilerden, onun yalnız kalmayı istemediği sonucuna varabilirsiniz ve belki de bu, 1974 yılında mezarını açtıktan sonra araştırmacıların bulmuş oldukları şeylerin sebebini açıklar: pişmiş kilden yapılı 7.000 savaşçı, sanki krallarını koruyor gibi ayakta, muharebe düzeninde beklemektedir. Boyalı yüzleri ve üniformaları ile heykeller hâlâ ellerinde gerçek silahları tutuyor. Pişmiş kilden yapılmış heykel sürücüler ve atların koşulduğu gerçek at arabaları.

© Adam Jones/Getty Images

Şekil 5-1: Qin Shihuangdi Büyük Set olacak savunma sistemlerini birbirine bağlamaya başladı.

2008 yapımı aksiyon korku filmi *Mumya: Ejder İmparatoru'nun Mezarı'nın* (The Mummy: Tomb of the Dragon Emperor) tarihi gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktur. Yine de, filmi yapanlar, Qin Shihuangdi'nin yontulmuş ordusundan esinlenmiş görünüyor. Filmde, Brendan Fraser, kötü, ölümsüz eski Çin kralına cevap veren 10,000 pişirilmiş toprak askerle savaşıyor. Hong Kong film

yapımcısı Ching Siu Tung de çömlekten yapılı orduyu 1990'da yaptığı; pişmiş kile dönüşen ama imparatoru mezar hırsızlarından korumak için 1930'lu yıllarda yeniden dirilen bir Qin muhafızını anlatan, macera komedi *A Terra Cotta Warrior*'u (Qin Yong) için öncül olarak kullandı.

İlk Çin imparatoru MÖ 210 yılında öldü ve hanedanı uzun ömürlü olmadı, ama yalnızca dört yıl sonra, MÖ 206'da idareci olarak ortaya çıkan aile Qin'in yaptığı işleri mahvetmeyecek kadar zekiydi. *Han Hanedanı*'nın idarecileri, Qin Shihuangdi'nin reformları üzerine bir şeyler inşa ederek MS 220 yılına kadar saltanat sürdüler.

Han Hanedanı'nda nispeten daha sonraları, Doğu Hanı denilen bir dönemde, Çinliler, kısa ömürlü Sui ve onu takip eden Tang gibi daha sonraki hanedanlar döneminde sergilenen önemli teknolojik ilerlemeler arasında, hem kâğıdı hem de porseleni buldu.

Amerika'da medeniyetlerin gelişmesi

Roma çağında, bütün hareketler Avrupa'da görülmedi. Amerika'da da medeniyetler kuruldu.

Maya ile Paylaşım

Maya kültürü MS 1 yılı civarında Orta Amerika'da şekillenmeye başladı, MS 300 yılı dolayında yükseliş devrini yaşadı ve bu MS 900 yılına kadar devam etti, o tarihten itibaren uzun bir çöküş dönemine girdi.

Yucatan Yarımadası'nın tropikal yağmur ormanlarında, bugün Güney Meksika, Guatemala, Kuzey Belize ve Batı Honduras gibi ülkelerin bulunduğu coğrafyada uzanan bir alanda, Mayalar, medeniyetlerini, Olmek (Olmec; Bölüm 4'e bakınız.) gibi komşu kültürlerce geliştirilen icat ve fikirler üzerine inşa etti. Mayalar kültürlerinin çeşitli yönlerini Kuzey Meksika'daki Toltek (Toltec)ile de paylaştı. Onun (bugünkü Mexico City'nin 40 mil kadar kuzeyindeki) büyük Tula şehri 34 km² kadar bir alanı kaplıyordu ve 60.000 kişilik bir nüfusu barındırıyordu. (Toltek, tarihte, Bölüm 8'de ele alınacak olan Azteklerden önce gelir.)

Mayalar astronomide ileri gitti, sofistike bir takvim ve Mısır hiyerogliflerine benzer bir yazma tekniği geliştirdiler. Düzgün dörtgen sistemlerde teraslı şehirler ve Copan, Palenque ve Tikal gibi törensel şehirlerde piramit tapınaklar inşa ettiler. Hem şehirler hem de tapınaklar arkeologların çalışması ve turistlerin keşfetmesi (ve tırmanması) için bekleyen kalıntılardır.

Vahşi ormanlardan açılan tarlaları ekip biçen çoğunluğu, rahipler ve soylulardan oluşan bir seçkinler sınıfı idare ediyordu. Görünürdeki sebep çevresel bozulma olsa da, günümüzdeki uzmanlar, Mayaların şehirlerini bütünüyle niye terk etmiş olduklarına karar verememiştir.

Peru'daki inşa

Daha güneyde, Paracas adı verilen bir kültür, Peru'nun güney kıyısında çıkıntı yapan bir yarımadada, henüz MÖ 750 gibi erken bir dönemde kök salmıştır. Paracas'a dair bilinenler yalnızca arkeolojik delillerden kaynaklıdır. Görünen o ki, MÖ birinci asırdan başlayan ve MS dördüncü yüzyıla kadar devam eden zirve döneminde, bu çiftçi medeniyeti sulama için geniş çaplı kanallar inşa etmiştir.

Paracas dokumacılıkta becerikliydi. Bu gerçeği, ölülerinin mumyalanmış cesetlerine sarılan itinayla süslenmiş dokunmuş kumaşlar gösteriyor. Arkeologlar deniz kenarındaki Paracas mezarları kompleksinden; *Paracas Necropolis*'ten yani "ölüler şehri"nden söz eder.

Peru'nun güney kıyısından uzak içerideki kuru nehir vadilerinde, MÖ 200 yılı dolayında, belki de Paracas'ın bir şubesi olarak Nazca kültürünün ortaya çıkmış olduğu anlaşılıyor. Paracas'ta olduğu gibi, Nazca'ya dair bilinenlerin hemen hepsi, dokumalar ve renkli çanak çömlekler gibi bugüne kadar gelebilmiş sanat eserlerinin yorumlanması yoluyla gelmektedir.

Bu tür delillere dayanan arkeologlar, Nazca'nın medeniyetlerinin zirvesine MÖ 200 ile MS 500 arasında ulaşmış olduklarını düşünüyor. Devasa ölçekteki toprak gravürlerinden, en iyi havadan görülebilen tasarımlardan, bugün, uzak geçmişteki gezegenler arası ziyaretçilerin varlığına delil olarak söz ediliyor. Teorisyenler, figürlerin havadan bakış dışında görünemediğini ve bu sebeple de yabancı uzay gemileri için birer iniş pisti olabileceğini söylüyor. Nazca için çalışan arkeologlar, figürlerin çevre tepelerden gerçekten görünebildiğini ve çizimlerdeki hatların, Nazca dininin bir parçası olan ritüel patikaları olma ihtimallerinin çok daha yüksek olduğuna da işaret eder. Bilim adamları, eski çağdaki astronot teorisini zırva bularak reddediyorlar.

Nazca'dan azıcık sonra, -MS birinci yüzyılda- Peru'nun kuzey kıyısının iç kesimlerindeki verimli vadilerde ortaya çıkan Moche'nin kültürü, ortak bir dilin ve dinin birleştirdiği, siyaseten birbirinden bağımsız şehir devletlerinden oluşmuş bulunması ile belki de Klasik Yunanistan'ınkine benziyordu.

Mayaların hiyeroglifleri var olmasına rağmen, Paracas, Nazca ve Moche kültürleri halkının herhangi bir yazılı dillerinin bulunduğuna dair bir delil bulunmuyor.

Dünyanın Diğer Bölgelerinde Kısa Bir Gezinti

Roma İmparatorluğu'nun doğuşu ve çöküşü arasındaki uzun dönemde, dünyadaki diğer kültürler de kendi değişimlerini yaşamıştır.

- **Aksum:** Kuzeydoğu Afrika'da, bugün Etiyopya'nın bulunduğu bölgede, Aksum halkı, MS 200 yılından sonra Hindistan'a kadar uzanan yerlerle ticaret yaparak zengin olmuş bir imparatorluk kurdu. Aksum MS dördüncü yüzyılda Hristiyan oldu ve yeni dini komşu uluslara yaydı.

- **Keltler:** İleri bir metal işçilikleri olan ancak yazılı dilleri bulunmayan kabile adamları olan Keltler, Avrupa'daki topraklarını Orta Avrupa'dan batıya ve güneye doğru genişletmeyi sürdürdüler. MÖ beşinci yüzyıl itibariyle, Galya, (bugünkü Fransa), İngiltere, İrlanda, İskoçya'nın hemen hepsinde ve İspanya'nın bazı bölgelerinde egemendiler. MÖ üçüncü yüzyıla gelindiğinde, Balkanlara doğru yayıldılar. Güzel altın takılar ve koşum takımı süslemeleri yaptılar. Bazı yerlerde, Keltler, tepelerin başlarına büyük kaleler inşa etti ve İmparatorluk Avrupa'yı kendine kattığında, Roma lejyonları ile savaştı. Daha sonra, Keltler, MS ilk yüzyıllarda topraklarını istila eden Barbarlar ile çatıştılar.
- **Japonlar:** Demiri çıkartmayı ve eritmeyi keşfeden Japonlar MS üçüncü yüzyıl içindeki bir dönemde Demir Çağı'na girdi. İmparatorlarını ve diğer önemli kişiliklerini silahları ve diğer değerli eşyaları ile birlikte, taş ve topraktan yapılı höyüklere gömdüler.

Yüzyılların İzinde

MÖ 753: Efsaneye göre, bir Greko-Romen savaş tanrısının yarı ölümlü olan oğlu Romulus, bu yılda Roma şehrini kurdu.

Yaklaşık MÖ 645: Tarihçilere göre, Orta İtalya'nın batısındaki çok sayıdaki küçük yerleşmelerden gelen insanlar, Roma şehrini Tiber Nehri'nin tepelik yakasında kurdular.

MÖ 509: Romalılar Kral Tarquinius Superbus'a isyan etti ve onu sürgüne gönderdi. Monarşinin yerine cumhuriyeti kurdular.

MÖ 238: Hint imparatoru Asoka vefat etti. Onun Maurya Hanedanı da zayıflamaya başladı.

MÖ 221: Qin'in İlk İmparatoru birbiriyle savaşan Çin devletlerini bir araya getirdi.

MÖ 140: I. Mithridatis, Part İmparatorluğu'nu genişletmek için fetih hamlesine girişti.

MÖ 45: Jül Sezar, Roma iç savaşından muzaffer olarak çıktı ve ömür boyu diktatör unvanını aldı.

MÖ 27: Öldürülen Sezar'ın kardeşinin torunu olan Octavian, *Augustus* unvanını kabul ederek Roma'nın ilk imparatoru oldu.

MS 324: Roma İmparatoru Konstantin, Roma'nın çok doğusunda, Türkiye'deki Konstantinopol'de yeni bir başkent kurdu.

MS 476: Barbar istilacılar, Batı'nın son Roma İmparatoru Romulus Augustus'u tahtından indirdi.

Bölüm 6

Tarihin Yarı Yol Krizi: Orta Çağ

Bu Bölümde

- Roma İmparatorluğu'nun kasları Konstantinapol'de bükülecek;
- Barbarlar ve Vikingler çılgına dönecek;
- Bantu'yu Afrika'nın her yerinde takip edeceksiniz;
- Araplar birleşecek ve imparatorluklar kuracak;
- Hindistan'da iyileşmeyi öğreneceksiniz.

Orta Çağ ve *medieval* aynı anlama gelir; çağların arasındaki çağ. Avrupa'da Orta Çağ, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü (o vakitte çökecek bir imparatorluk hemen hemen kalmamış ise de resmen MS 476) ile on dördüncü yüzyıldaki Rönesans arasındaki dönemdi. (Rönesans ile ilgili çok daha detaylı bilgiyi Bölüm 13'te bulabilirsiniz.)

Bu döneme Orta Çağ adını vermek, Batı Avrupa'da beşinci ila on dördüncü yüzyıllar arasında hiçbir şey yaşanmamış olduğu anlamına gelmez. 900 yıllık bir zaman diliminde hiçbir şey olmaması diye bir şey yoktur. Bunun anlamı, Orta Çağ'ın iki muhteşem görünümlü çağın; yani Roma İmparatorluğu ile Rönesans'ın arasında sıkışmış olduğudur.

Bu bölümde açıklayacağım üzere, bugünkü Türkiye çevresindeki devasa bölgede, tarih Orta Çağ esnasında iki büyük çağ arasında değil; daha ziyade, büyük bir çağın; yani Bizans İmparatorluğu çağının ortasındaki bir tokattı. Bu yüzyıllarda, Hindistan gelişti ve Araplar yeni dinleri İslâm'dan ilham alarak geniş bölgeleri fethettikçe diğer imparatorluklar da zirveye ulaştı.

Bununla birlikte, önceleri Batı Roma İmparatorluğu olarak bilinen yerde sivil otorite dağılmış bir hâle geldi. Şehirler eskiden olduğu kadar önemli değildi ve ekonomi de ticarete ve zanaate dayalı olmak yerine daha zirai ve yerel bir hâle geldi. Otorite feodal sadakatin komplike kurallarını izledi, öyle ki yerel tebaa emperyal bir hiyerarşiye bağlı olmak yerine, lütuf ve koruma karşılığında, yerel derebeylerine hizmet etti. (Bunun istisnası, son derece güçlü ve hâlâ Roma merkezli, bölünmemiş olan Kilise'ydi. Avrupa'nın Orta Çağ'daki kilisesinin gücüne dair daha fazla bilgiyi Bölüm 13 ve 14'te okuyabilirsiniz.)

Orta Çağ, kendini ortaya çıkaran ulusları, yani Avrupa'ya göçleri ve durmak bilmeyen akınları Roma'yı çökertmiş olan pek çok barbar grubu –Hunlar, Gotlar, Avarlar ve diğerleri- yansıttı. Barbarların torunları, birbirleriyle ve daha önceki Avrupalıların torunları ile karışarak ve bazen de çatışarak Roma sonrası Avrupa'da kaldılar. Bu torunlar, kuzeyden gelen yeni akıncı dalgalarına –Vikingler- ve doğu ve güneyden gelen fatihlere, yani Araplara ve Endülüs Emevilerine karşı durarak modern ulusların başlangıçlarını oluşturdu. Yerel derebeyleri, saldırganlarla baş edebilmek için kendilerini bir araya getirebilen güçlü bir krala bağlılık yemini ederek askeri kuvvet toplamada daha istekli hâle geldi.

Barbarlar Asya'dan çıktıkça, diğer kavimler de sadece Avrupa'ya değil, başka yerlere de hareket etmeye devam etti. Bantu adlı bir halkın dalgalar hâlindeki göçü, Afrika kıtasını bin küsur yıl boyunca süren güneyli göçleriyle dönüştürdü.

Orta Çağ'ın sonunda ortaya çıkan dünya, Roma'nın çöktüğü dönemden çok farklıydı. Bundan dolayı, Orta Çağ'a Geçiş Çağları adı verilmelidir...

Bizans İmparatorluğu'nu Kurma (ve Sürdürme)

Roma İmparatoru Büyük Konstantin, kendi Roma İmparatorluğu'nun (sonunda Bizans İmparatorluğu olan) doğu kanadını eski emperyal Roma'yı model alarak kurdu. İki istisna, doğu kanadın bir pagan gücünden ziyade Hristiyan gücü oluşu ve Latince yerine Grekçe konuşuyor oluşuydu.

Konstantin, Bizantion (Byzantium) şehrini yeni başkenti olarak seçti; kendi büyük şehir konseptine uygun olarak yeniden kurdu ve ona MS 330 yılında Konstantinopol adını verdi. Roma İmparatorluğu'nun batı parçası beşinci yüzyılda parçalandığında, Konstantinopol (bugün Türkiye'deki İstanbul), zirve dönemindeki eski Roma'yla rekabet eden bir güç merkeziydi. Bizans imparatoru, batılı seleflerinin hemen hepsinden daha güçlüydü ve Bizans senatosu genişleyen ve karmaşık (yolsuzlukla bilinen) bir bürokrasiye dönüştü.

Bir devlet merkezi olarak Bizans başkenti kayda değer ölçüde istikrarlıydı. Şehir bir güç merkeziydi; yüksek bir okuma yazma oranına ve ticari ekonomiye ve geniş toprakların sonucu olarak bir servete sahipti. Birçok kez sınırları değişmiş olsa da, imparatorluk her zaman genişti.

MS 537'de imparator olan Jüstinyen (Justinianus), MS 565'te ölmeden önce, Akdeniz'in kuzey ve güney kıyılarındaki, Güney İspanya'dan başlayıp İran'a kadar uzanan toprakları idare ediyordu. Doğuyu ve batıyı bir Hristiyan İmparatorluğu çatısı altında birleştirmeye çalışan Jüstinyen, Avrupa ve Kuzey Afrika'daki pek çok eski Roma toprağını yeniden ele geçirmek için ordular gönderdi. Hatta İtalya'yı da ele geçirdi; Ravenna'da batılı bir Bizans

başkenti kurdu. Fakat, ne kadar çok çaba sarf etmiş olursa olsun, Kilise'nin, keskin bir biçimde bölünmüş olan batılı ve doğulu kollarını uzlaştıramadı. (İlk Hristiyan Kilisesi için Bölüm 12'ye bakınız.)

Bu kadar uzun bir süre güç merkezi olarak kalabilmek için, Konstantinopol fiziki olarak da ayakta kalmak zorundaydı. Şehrin Boğaziçi (bugünkü Marmara Denizi ile Karadeniz'i birleştiren boğaz) üzerindeki mevkii ve güçlü biçimde tahkim edilmiş surları istilaya dayanmasına yardım etti. Konstantinopol darbe yemişse de, Arapların dört yıl süren kuşatmaları, sonunda MS 678'de başarısızlıkla sonuçlandı. (Konstantinopol'ün stratejik avantajlarına dair daha fazla bilgiyi Bölüm 17'de okuyabilirsiniz. Kısa sürede hesaba katılması gereken bir güç hâline gelen Araplara dair daha fazla bilgi için, daha sonraki "Yeni Ortaya Çıkan İslâmi Coşku" başlıklı kısma bakınız.)

Kültürü Paylaşmak ve Dayatmak

Orta Çağ denilen dönem, dünyanın pek çok bölgesinde farklı halkların göçtüğü, birbirileriyle çatıştığı ve karıştığı istikrarsız bir dönemdi. Avrupa, Batı Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında, Asya'dan batıya doğru gelmiş olan barbar toplulukların etkisini hissetmeyi sürdürdü. Bu arada, Afrika'da, Bantu halkı, Bantu'nun alt gruplarının yüzyıllar boyu kıtanın güneyine doğru göç ettikçe dillerini ve kültürlerini yaydı. Bu dönemde daha sonra, sekizinci yüzyıldan on birinci yüzyıla kadar, Viking denilen denizci akıncılar Avrupa'nın bazı bölgelerini mahvetti, fethetti ve bazı bölgelerine de yerleşti.

Aynı zamanda, Çin ve Hindistan'dan gelen kültürel etkiler, batıya Bizans İmparatorluğu'na (Türkiye ve Doğu Akdeniz) doğru, nüfus göçleri yoluyla değil, İpek Yolu adı verilen kara güzergâhı boyunca gelişen ticaret yoluyla nüfuz etmeye başladı.

Barbarlara dayanmak

Roma sınırlarını yüzyıllarca hırpalayan barbar topluluklar, yıkıcı da olsa, aksi kültürel akımlar getirdiler. Bir bakıma Orta Çağ'ı barbarlar üretti, dolayısıyla bu onların kim olduklarını anlamamızı sağlar. Doğudan bu kadar çok halkın gelmiş olması ve bu kadar uzun yolu petrol/elektrikle çalışan hibrit araçlar veya eyaletler arası yollar olmaksızın bu denli büyük bir hızla gelmiş olmaları şaşırtıcıdır.

Belirsiz kökenleri açığa çıkarmak

Romalılara göre, bir *barbar*, Latince konuşmayan bir yabancıydı. Bununla birlikte, bu terim, genelde Gotlar ve Vandallar gibi kabilelerin üyeleri için de kullanılırdı. Yerleşecek arazi arayan ve yağmalamaya hevesli, bu göçmen ve savaşçı kimseler, Roma yıkıldıktan önce ve sonra, çok uzun bir zaman, Avrupa'nın kuzeyinde bir güçtü.

Pek çok barbar, Asya'nın kuzeyindeki bozkır bölgelerinden geldi ve hemen hepsi akıncı olmadan önce göçebe çobandı. Vandallar ve Alanlar, çok fazla hareket ettikleri için göçe nereden başlamış olduklarını belirlemek güç ise de, diğer bazı barbarlar gibi, batıya gelmeden önce Karadeniz'in kuzeyinde dolandılar. Avrupa'ya geldikten sonra, bazen belirli bir bölgeye yerleştiler; örneğin, Hunlar Macaristan'da, Vandallar da Danimarka'da karar kıldı. Bununla birlikte, bu, o grupların yerinden kımıldamadığı anlamına gelmez. Vandallar bugün İspanya'nın bulunduğu bölgede bir krallık olan Vandalusia'yı da kurdular. (Zamanla, baştaki "V" harfi düşmüş ve bölge bugünkü Andalusia [Endülüs] adıyla anılır olmuştur.)

Vandallar, Romalılar zamanında Danimarka'ya vardıklarında, İskandinavya'da bin yıllardır avcılık ve çiftçilik yapmış olan insanlarla tanıştılar, savaştılar ve sonunda karıştılar. Britanya'yı MÖ yaklaşık 350 yılında ziyaret etmiş olan Grek maceracı Marsilyalı Pythias, suyun (ihtimal ki Kuzey Denizi) karşı tarafında Thule (belki de Norveç) adını verdiği bir yeri ziyaret ettiğini yazmıştır. Orada, tahıllarını nemli, soğuk iklimden korumak için evlerin içinde harmanlayan dost canlısı, sarışın insanları ziyaret etmiştir. Pythias'ı misafir eden nazik kimselerin, daha sonraki istilacıların ataları olup olmadığını doğrudan söylemek zordur, ne var ki bu mümkündür.

MÖ 500 yılından önce, Kuzey Avrupa'nın ötelerinde, uzun bir dönem ılık bir iklim egemen oldu. Arkeolojik deliller, eski İskandinavyalıların bir dönem çok fazla giyinme zahmetine bile girmemiş olduklarını gösterir niteliktedir. Fakat, giderek soğuyan iklim ve gıda üretiminin zorlaşması, kuzeyli kabilelere güneye gelip kıtanın daha sıcak iklimlerinin tadını çıkartan Keltleri ve Romalıları rahat bırakmama isteği vermiştir. Barbar akımları yüzyıllarca sürüp gitti ve onları daha soğuk bir İskandinavya'ya bağlamak, o belirtilen yüzlerce yıl içindeki nüfus hareketleri fotoğrafının yalnızca bir yönünü (belki de çarpıtılmış bir yönünü) verir.

Hunlar, Moğolistan'dan, Çin'i kendi vatanları yapan Moğollar ile ilişkili olarak çıkıp gelmişlerdir. Hunlar Avrupa'ya MS dördüncü yüzyılda at sırtında geldiler, Tuna Nehri boyunda yerleştiler. Liderleri Attila, Galya'ya (bugünkü Fransa) ve İtalya'ya beşinci yüzyılda yaptığı saldırıları oradan başlattı.

Daha iyi bir hayat arayışı

MS 550'ye kadar, yalnızca Avrupa çevresinde değil, bütün halklar, bazıları binlerce km'lik bir alanda sürekli olarak göç ediyordu. Göç, ekonomik zorluklara ve iklim değişikliklerine verilen bir karşılıktı. İnsanlar hareket ettiğinde diğer insanlarla karşılaşır. Eğer hareket halindekiler savaşçı ve gözü dönmüş kişiler ise, karşılaşmalar tatsız olur.

Pek çok barbar fakirdi ve daha iyi bir hayat arıyordu. Eğer talan daha iyi bir hayata giden yol ise, onu tercih ediyorlardı. Kuşkusuz onlar, 1930'larda, ABD'deki kuraklığın mahvettiği toz çanağı kaynaklı, Oklahomalıların çok daha küçük ölçekli göçünü beslemiş olan benzer baskıları hissetmişlerdir.

Afrika'yı Bantu ile baştan başa dolaşmak

Barbarlar yalnızca hareket hâlindeki halklar değildi. Seyahatlerini MÖ birinci yüzyılda bugünkü Nijerya ve kuzey orta Afrika'dan yola çıkarak başlatan Bantu halkı bunu MS ilk bin yılda da devam ettirdi. Bantu dilleri (Bugün Afrika dillerinin en büyük grubudur.) konuşan, birbirleriyle akraba olan Bantular, tahıl eken çiftçiler ve Afrika'nın geri kalan bölgelerinin insanlarından çok önce demiri eritmede ustalaşmış olan metal işçileriydiler.

Bantuların başarısı nüfus artışına yol açtı, o da onları yeni araziler peşinde koşmaya zorladı. Böylece dillerini ve metal işçiliği teknolojilerini kendileri ile beraber götürdüler ve Afrika kıtasının güney ucuna kadar yol boyundaki yerli halkları şaşkına çevirdiler. Bugün Afrika'daki insanların hemen hepsi Bantuların torunlarıdır.

Yine, Avrupa'nın barbarları gibi, yeni Bantu dalgaları birbirini takip eden asırlarda; daha önceki Bantu göçmeni dalgalarıyla gelenlerin torunlarını ezerek güneye doğru hareket etmeyi sürdürdü. On ikinci yüzyılda, Bantular Büyük Zimbabve şehrinde (bugünün Zimbabve'sinde) odaklanan güçlü Mwenumatapa medeniyetini kurdular.

Vikinglerle deniz yolculuğu ve yerleşme

Avrupa'da, yaklaşık MS 800'de başlayan bir başka istilalar dalgası Orta Çağ'a derinden derine damga vurdu. Norveç, Danimarka ve İsveç'in ziraat ve deniz ticareti ile gelişen halkı, o verimli tarım topraklarından hızla uzaklaşmaya başladı. Kendilerinden önceki kuzeyli ve doğulu insanlar gibi, kendileri için yeni fırsatlar arayıp bulmaya karar verdiler. Bunun bir yolu *Vikinglerden olmak*tı; yani sağlam gemilerinin kendilerini götürebildiği, gerçekten çok uzaklara kadar gitmekti. Kaliteli sandallarının ve deneyimli denizcilerinin yardımıyla, Vikingler Britanya, İrlanda, Fransa, İspanya, Fas ve İtalya kıyılarına akınlar düzenledi.

Vikingler savaşçı olduğu kadar fırsatçı ve tacirdi. Daha önceki barbarlar gibi, Vikingler de akın ettiği yerlere yerleşti. İrlanda'da Dublin ve Limerick'i onlar kurmuş ve İskoçya'nın Shetland Adaları asırlarca Norveç'in mülkü olarak kalmıştır. Kuzeydoğu İngiltere'deki York, bir zamanlar Yorvig adında bir Viking yerleşimiydi. Viking hanedanları da Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde; Sicilya'dan Rusya'ya, oradan Normandiya'ya kadar Norse krallıkları da kurdular. Bugün Fransa'nın bir bölgesi olan Normandiya, adını oraya akın eden ve orada yerleşen kuzeylilerden almıştır.

İngiltere'nin eski istilacılarını istila etmek

İngiltere'nin Anglosakson kralları, istilacı Vikingler ile birbiri ardı sıra pek çok savaş yaptı ama Anglosaksonlar da kendi zamanlarının istilacıları idiler. Angles, Saksonlar ve Jütler Romalıların barbar adını verdikleri kuzeyli kabileler arasındaydı. (Angles adındaki Cermen kabilesinin adının Anglosakson'da niçin Anglo olduğunun izahı için bu bölümdeki "Bir ulusun adına özel bir bakış açısı getirmek" başlıklı bilgi kutusuna bakınız.)

Kuzey Avrupa'dan (Danimarka ve Almanya) çıkan bazı Cermen kabileleri MS beşinci yüzyılda Britanya'ya yerleşmişlerdi. Bununla birlikte, çok uzun bir süre geçmeden, Romalılar savunmak için geldikleri adadan beşinci yüzyılın ilk yıllarında ayrıldıktan sonra, kayda değer sayıda Angles, Sakson ve Jüt Britanya'ya doluştu. Bu yeni gelenler Keltleri, Britanyalıları ezdiler ve bazılarını batıdaki Cornwall'a ve Galler'e, kuzeye doğru İskoçya'ya ve suyun karşısındaki Brittany'ye (bugün Fransa'nın bir bölgesi) sürdüler.

İstilacıların Orta Çağ'daki torunları, bugünkü torunları gibi *Anglosaksonlar*dı. Kısacası, Sakson liderlerinin güç kullanma yöntemlerinden dolayı, dokuzuncu ila on dokuzuncu yüzyıllar arası dönemin Anglosaksonlarına genelde yalnızca *Saksonlar*; özellikle İngiltere'nin bazı bölgelerini kontrol eden Sakson kralları denildi. Vikingler bir süre Sakson egemenliğine kafa tuttular ve Yorkshire dâhil Kuzey İngiltere'nin hepsine egemen oldular. Ancak, Saksonlar, Wessex (veya Batı Sakson arazisi) kralı Alfred, Viking hükümdarı Guthrum'u yendiği MS 878 yılında üstünlüğü ele geçirdi. Alfred, Guthrum'un, Danelaw denilen kuzeyi elinde tutmasına müsaade etti, fakat Alfred, Vikinglerin kendine haraç vermeleri şartını getirdi. Vikingler egemenliği bir süre ellerine yeniden geçirdiyse de, Saksonlar İngiltere'yi, sonraki 200 yıl boyunca idare etti. Alfred, kendine "Büyük" denilen tek İngiliz kralıdır.

İşi nesiller boyu sürdürmek

Avrupa'daki daha önceki nüfus hareketleri ile karşılaştırıldığında, Vikinglerin uzun vadeli ve ardışık etkisi, kıtanın değişik yerlerinde ilgi çekici tarzlarda yankı bulmuştur. Örneğin, Viking lideri Hrolfr (veya Fransızcayla çok daha kolay bir şekilde söylenen ismiyle, Rollo), MS 911'de Normandiya'yı (bugün Fransa'nın bir bölgesi) fethettiğinde, Normandiya dukalığında (krallık gibi) Norman kralları hanedanını kurdu.

DÖNÜM NOKTASI

Fatih William, Hrolfr'un soyundaydı. Ama o 1066 yılında İngiltere'yi istila ettiği ve İngiliz tahtında hak iddia ettiğinde, daha kısa bir süre önce Danimarka'dan Vikinglerin egemenliğinde olmuş bir kralla muharebe etmişti. Sakson soyundan Aziz Edward (Edward the Confessor), İngiliz tahtı için, William'ın rakibi II. Harold'u aday gösterdi. Bununla birlikte, Edward, bir Danimarkalı olan Hardicanute adındaki kralın, bir halef bırakamamasından sonra, ancak 1042 yılında tahtı elde etti. Hardicanute'un babası Canute (veya Cnut), Danimarka ve Norveç'e eş zamanlı olarak hükmetti. Canute'nin babası, Danimarka hükümdarı Sweyn Forkbeard, İngiltere'yi 1013 yılında Viking akıncılarla birlikte fethetti.

Yeni Dünya'yı bulmak ve kaybetmek

Vikinglerin üzerinde etkilerinin olmadığı tek yer Kuzey Amerika'ydı. Grönland'dan gelen Norveçliler, Kanada'ya MS 1000 civarında ayak basmıştı ama birkaç yıl sonra bu yeni araziye olan ilgilerini kaybettiler. Kuzey Amerika'yı gören ilk Norveçli (Norse) olan tacir Bjarni Herjolffson, (Norveç tarafından MS 860'larda kolonileştirilen) İzlanda'dan, yeni yerleşilen Grönland'a MS 986 yazında gelmeye çabalıyordu. Siste yolunu kaybeden Herjolffson bir sahil şeridine, muhtemelen Labrador'a geldi. Belli ki gitmek istediği yer orası değildi, böylece bir keşif yapamadan oralarda dolanıp durdu. Yaklaşık 15 yıl kadar sonra, kaslı, güçlü genç Lief Eriksson (Grönland'ı keşfetmiş olan Kızıl Erik'in oğlu), Herjolffson'ın kayığını satın aldı, bir tayfa topladı ve yeni karayı bulmak için Grönland'dan demir aldı.

Norveç'in bazı toplulukları, Vinland (bugünkü Kuzeydoğu Newfoundland) adını verdikleri bir yeri keşfetti ve hatta orada yerleşmeyi denedi. Bazı yerlilerle savaştılar; fakat, Kuzey Amerika'ya 500 yıl sonra gelecek İspanyol kâşiflerin aksine, Vikinglerin ateşli silahları yoktu, bu sebeple de muharebede devasa bir avantajları bulunmuyordu. Yeni gelenler yerli insanlarla savaştıkları kadar ticaret de yaptılar. Bazı Norveçliler evler inşa etti ve bir süre kaldı; ancak, birbirleri ile savaşarak gelişme şanslarını zayıflattılar. Grönland'dan batıya yönelen seyahatler kısa süre sonra durdu ve Vinland yerleşimleri hafızalardan silindi.

Norveçliler (Norse'lar), 2007 yapımı macera-drama filmi *Pathfinder*'da kötü adamlardır. Film, Kuzey Amerika'yı geride bırakan 12 yaşındaki bir Viking çocuğu hakkındadır. Orada yerli bir kabile onu esir almış ve bir savaşçı olarak eğitmiştir. Yıllar sonra kana susamış hainler deniz üzerinden geri döndüklerinde, artık bir adam olan çocuk, eski silah arkadaşları ile savaşır.

Eğer Norse'lar Kuzey Amerika'ya kuvvetli bir ilgi duymuşsa bile, onların keşfi, birkaç faktör tarafından engellenmiştir.

- **İklim değişti.** 1200 yılından sonra, Kuzey Atlantik küçük bir buz çağı yaşadı; buz Grönland'dakl limanları kilitledi ve Viking yerleşimlerini örttü. Daha fazla yerleşimci gelmediği gibi, pek çoğu da orayı terk etti.
- **Ticaret daha az kârlı olmaya yüz tuttu.** Rus kürkleri Avrupa piyasalarını doldurdu ve zanaatkârlar, Grönlandlıların sunabileceği denizaygırı dişlerinden daha üstün sayılan fil dişinin reklamını büyük bir gürültüyle yaptı.
- **Kara ölüm diye de bilinen hıyarcıklı (bubonik) veba Norse Grönland'ını mahvetti.** Veba on dördüncü yüzyılda Grönland'a ulaştığında, geri kalan küçük Norse nüfusunu da silip yok etti. Her ikisini de salgın hastalığın fena vurduğu Norveç ve İzlanda'nın artık çok uzak batıya gemi göndermek için bir gerekçeleri kalmamıştı.

İpek Yolu'nda seyahat etmek

MS ikinci yüzyıl civarında, gezgin tacirler Büyük Çin Seddi'ni takip eden ve sonra Pamir Dağları ve Tacikistan'daki doğal koridorda ilerleyerek, Afganistan'ı ve Hazar Denizi'nin güneyini geçtikten sonra Doğu Akdeniz'e ulaşan İpek Yolu boyunca, giderek artan miktardaki ticaret mallarını hem doğuya hem batıya doğru taşımaya başladılar. MS altıncı yüzyıla gelindiğinde, İpek Yolu Konstantinopol'e ulaşmıştı.

Tek bir kervanın bütün bir yolculuğu tamamlaması imkânsızdı. Tersine, İpek Yolu üzerinde seçilmiş mesafelerde alım satım ve yükleme işleri yapan tacirleri ile doğaçlama bir aktarma sistemi işliyordu. Yün ve değerli metaller doğuya hareket ederken; imrenilen Çin ipeği, güzergâha adını vermiş olan lüks dokuma ise batıya giden birincil ticaret malıydı. Yüzyıllarca devam eden ipek ve baharat ticaretinin, Batılı zevkleri nasıl değiştirdiği ve Avrupa'nın egemen olduğu dünya çapındaki imparatorluklara nasıl katkıda bulunduğuna dair daha fazla bilgi için Bölüm 7'ye bakınız.

Avrupalı Ulusların Tohumlarının Ekilişi

Orta Çağ'da, Avrupa haritası, modern bir atlasta gördüğünüze hemen hiç benzemezdi. Bir Fransa, Almanya ve İspanya yoktu. Ben kolaylık olsun diye, bazen o alanları şu an taşıdıkları ulusal isimleri ile anıyorum, fakat ulus olma konsepti, Roma İmparatorluğu çöktükten sonra bir süreliğine kayıp hâldeydi.

Ancak Orta Çağ'da, insanlar ve bölgeler bir araya gelmeye ve Fransa gibi modern uluslara öncü olacak kimlikler takınmaya başladı. Bu birliğin katalizörü, feodal liderler daha fazla güç istedikleri için, kısmen içeridendi. Fakat, en büyük itici güç; bu bölüm boyunca ele aldığım dışarıdan gelen akın ve istilalardı.

Söz gelişi, İrlanda'daki insanlar Viking akınlarından bıktığında, bir savunmaya girişmek için bölgesel lortları bir araya getirecek kadar güçlü bir kral arayışına girdi. Fransa'da (o zamanki adı Galya), Frenkler olarak bilinen insanlar Arap istilasından ve Macaristan'dan gelen çetin Macarlardan endişe etti. Frenkler, İrlandalılar ve diğer Avrupalılar gibi kendilerini birleştirecek birilerini aradı.

Akıncıları püskürtmek

Büyük Alfred, Britanya'da Saksonları (ve Angles/Anglus ve Jütleri) bir araya getirmiş olan liderdi. (Hakkında daha fazla bilgiyi "İngiltere'nin eski istilacılarını istila etmek" başlıklı ek bilgi kutusunda okuyabilirsiniz.)

İrlanda'da, Brian Boru adındaki savaşçı, iktidarı *yüksek kral* (küçük krallara egemen olan bir kral) olarak ele geçirdi ve 1014 yılında Dublin yakınındaki Clontarf'taki Vikingleri fethetmek için gerekli gücü topladı. Brian muharebede öldü, ancak İrlandalılar kazandı ve ilk kez bir lider egemenliğinde birleşti; İrlanda artık Norse'a ait değildi.

Batı Avrupa'yı birleştirmek: Charlemagne'ın onu bir araya getirişi

Frenkler yeni kralların en güçlüsünün, eski Roma'nınkine benzer bir imparatorluk oluşturan yegâne kişinin yükselişine yol verdi. Ren bölgesinden bir Germen topluluğu olan Frenkler MS 400 civarında Galya'ya (Yaklaşık olarak bugünkü Fransa ile örtüşür.) yerleşti ve MS 451'de, Romalılara Hun Attila'nın saldırısını Châlons'da püskürtmeye yardım etti. MS 481'e gelindiğinde, Galya'daki Romalıların, kendilerine arka çıkacak bir Roma İmparatorluğu yoktu. Frenklerin kralı Clovis, Romalıları devirdi ve Somme ile Loire nehirleri arasındaki araziye sahip oldu. Clovis'in *Merovenj* (Merovingians) adı verilen hanedanı, yerini, sekizinci yüzyılın ortasında *Carolingians* adı verilen yeni Frenk hanedanına verdi.

Bir ulusun adına özel bir bakış açısı getirmek

İngiltere'nin Anglosakson idarecilerine, bugünkü Anglosaksonlar gibi, başlıcaları Anglus ve Saksonlar olan Cermen boylarının soyundan geliyor olduğundan, *Anglosakson* denirdi. Aslında, England (İngiltere) "Anglusların (Angellerin) Ülkesi" anlamına gelir ve İngiltere içindeki bölgeler de adlarını bu insanlardan alırlar. İşte bir Wessex (Batı Sakson Ülkesi), Sussex (Güney Sakson Ülkesi), Essex (Doğu Sakson Ülkesi) ve Doğu Anglia bundan dolayı vardır.

İnsanlar, Latincenin İngiliz dili üzerindeki etkisinden dolayı "Anglesakson" yerine "Anglosakson" der. [Bugün, English (İngiliz) ve hatta British (Britanyalı) kullanılır.] *Anglo*, *Angle*'ın, *Anglo-Danish*[1] ticari girişimi veya 1902'deki *Anglo-Japanese* (Anglojapon) İttifakı örneklerinde olduğu üzere, başka bir etnik grubun veya ulusun adı ile bir araya getirildiğinde uygulanan Latinceleşmiş versiyonudur.

Böyle kombinasyonlarda, *French* (Fransız), *Franco-Amerikan*[2] örneğinde olduğu üzere *Franco* olur. Çinceden söz ettiğiniz zaman iş, insanı temelli çileden çıkartır, zira siyaset bilimciler ve hatta bazı gazeteciler "Çinli" karşılığı için eski Grekçe bir kelimeye takılır, böyle olunca da sonuna bir Latince ek koyarlar. İşte bu yüzden bir *Sino-Japanese* ekonomik konferansına dair bir şeyler okuyabilirsiniz.

Bugünkü Amerikalılar "Anglo" sözcüğünü başka bir kelimeyle ilişkilendirmeden kullanırlar, ne var ki bunu, diğer etnik arka planlardan gelenlerin ve İspanyolca konuşanların aksine, çoğunluk teşkil eden beyaz arka plandan gelen ve İngilizce konuşan Amerikalıları ifade etmek için kullanırlar.

1 İngiliz-Danimarka [ÇN]

2 Fransız-Amerikan [ÇN]

Kuzey Afrika'nın tamamını fethedip İspanya'ya doğru genişleyen Arap İmparatorluğu Orta Doğu'da yedinci yüzyılda vücuda geldi. (Araplara dair daha fazla bilgiyi daha sonraki, "Yeni Ortaya Çıkan İslâmi Coşku" başlığında bulabilirsiniz.) İspanya'da, Müslüman (İslâm inancının takipçileri demektir.) olan Araplar ve Kuzey Afrikalı silah arkadaşları -ve daha sonra Endülüs Emevilerini oluşturacak- olan Morolar (veya Moorlar; Mağripli ve İber'de yaşamış Müslümanlar için kullanılan genel ad) MS 711'de Vizigot hükümdarlarını yendi ve İber Yarımadası'nın çoğunu teslim aldı. Vizigotlar, Roma İmparatorluğu'nu yıkan çok sayıda barbar grubundan biriydi. (Bu bölümün ilk sayfalarında barbarları ele aldım.) Bu Morolar (Mağripliler) (bütün İspanyol Müslümanlara kısa süre sonra bu ad verildi), İspanya'daki kalelerinden, Güney Galya'yı vurdu; daha sonra sekizinci yüzyılda Carolingianlar egemen olduklarında, orada zemin buldular.

MS 732'de Müslüman kuvvetler Galya'yı fethetmeye çalıştı. Carolingian kralı Charles Martel, buna karşı durdu ve onları püskürttü. Tarihçiler, eğer bunu yapmamış olsaydı Batı Avrupa İslâm'a dönmüş olacaktı, der. Bu, Charles Martel'in sofu bir Hristiyan olan torunu Charlemagne'ı çileden çıkarırdı. Charlemagne ("Büyük Charles" anlamına gelir) MS 768'de batı Frenklerinin kralı oldu ve kardeşi Carloman'ın MS 771'de ölmesinden sonra bütün Frenklere hükmetti.

Charlemagne, uysallık ve tevazunun dünyaya miras kalacağını düşünen türden bir Hristiyan değildi. Almanya Saksonlarıyla (Evet, onlar İngiltere Saksonları ile akraba.) imana gelmeleri için savaştı ve onlara hükmetti. Endülüs Emevilerinin bir başka istilasını beklemek yerine, kuvvetlerini İspanya'ya sevk etti ve Cordoba emirine saldırdı. Yine, Batı Avrupa'daki hemen bütün krallıkları egemenliği altına alan diğer pek çok fethine ek olarak, Kuzey İtalya'daki Lombard Krallığı'nı paramparça etti. Vefatı sırasında, Charlemagne'ın imparatorluk sahası Şekil 6-1'de gösterilmektedir.

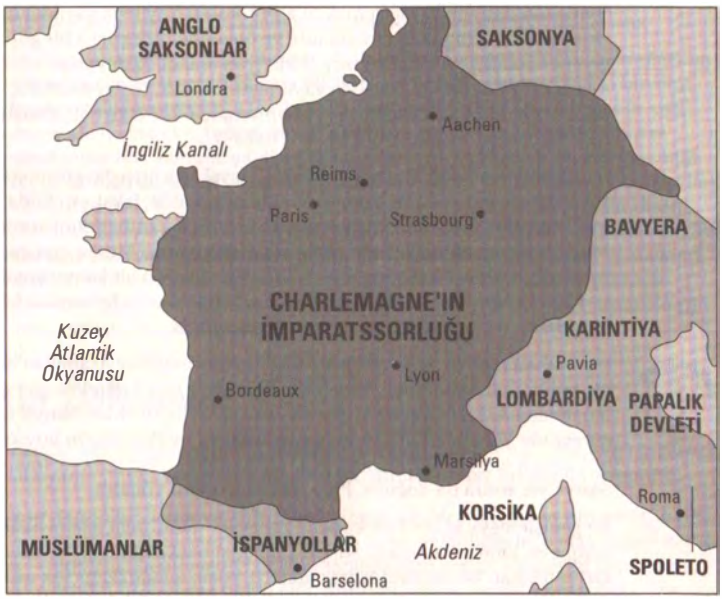
Papa III. Leo, Charlemagne'ın fetih ve insanları dine döndürme gayretlerini, özellikle kendini Papalık Eyaletleri (doğrudan Papa'nın yönettiği bölge) için tehdit olmuş belalı Lombardlardan kurtarmış olma başarısından hoşlandı. Papa, MS 800 yılında Charlemagne'a Carolus Augustus, Romalıların İmparatoru (veya Kutsal Roma İmparatoru) tacını giydirdi; bu tuhaf, ancak kalıcı bir Avrupa oluşumu olan Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başlangıcıydı.

Charlemagne ömrünün daha sonraki yıllarında yumuşadı. Hristiyanlık ile birlikte eğitimi ve güzel sanatları teşvik etti; ileri tarımı ve imalatı himaye etti. İstikrarlı saltanat dönemi, büyük Rönesans'tan yüzlerce yıl önce bir tür mini rönesansı besledi. Ne var ki, Charlemagne'ın MS 814 yılında ölmesinden sonra, imparatorluğu hızlı bir çöküş sürecine girdi.

Yeni palazlanan ulusları bir arada tutma

Güçlü krallar çıkıp küçük *prenslik*leri ve *dukalık*ları (Sırasıyla prens ve dükler tarafından idare edilir.) bir arada tutmayı başarabilmişse de, takviye edilen bu gücün devam ettirilmesi zordu. Kral veya imparator unvanı bile, feodal sistemin daha küçük lortlarının sadık kalmalarını garanti edemezdi.

Örneğin, MS 936'da Kutsal Roma İmparatoru olan Almanya'nın I. Otto'su (veya Büyük Otto), (komşu bir prens tarafından hapsedilen) Lombard Kraliçesi Adelaide'i kurtardıktan ve onunla evlendikten sonra MS 951'de Lombardların Kralı unvanını da kazandı. Lombard kuzey, orta İtalya'da ve Otto'nun imparatorluğu (Romalı ise de, merkezi, Almanya'da bulunuyordu.) diğer İtalyan bölgelerini içine alıyordu. Ancak Alman kralı, Papa XII. John'un kendine MS 962 yılında resmen taç giydirmesinden sonra bile İtalyanların desteğini hiç kazanamamıştır. Resmen tabi devletler (yani Otto'ya haraç vermek zorunda olanlar) olan İtalyan prensleri onunla her fırsatta savaşmıştır.

Şekil 6-1: Charlemagne'ın, vefat ettiği MS 814 yılındaki imparatorluğu

Yeni Ortaya Çıkan İslâmi Coşku

Araplar İbraniler, Asurlular ve Mezopotamyalılarla akraba olan Sami bir ulustur. İbraniler gibi, kendilerini İncil'deki cet Hz. İbrahim'in torunları kabul ederler. Aslında bugün Yemen olarak bilinen ve o zaman verimli olan bölgede çiftçi ve Arabistan'ın her yerinde göçebe ve tacir olarak yaşayan bu kavim, yedinci yüzyıla gelinceye kadar, tarihe kendinden söz ettirmeyi gerektirecek pek bir şey sunmadı. Arap devletleri yükseldi ve çöktü. Ticaret ve servet, büyük ölçüde, Arapların sahip olduğu iki madde; ağaçların (buhur) ve çalıların (sarı sakız) özünden rafine edilen hoş kokulu sakız reçineleri olan tütsü ve laden reçinesi sayesinde gelişti ve arttı. Güzel kokularından dolayı

hayli değer verilen tütsü ve laden reçinesi altın kadar değerliydi. Bir sonraki gelişinizde, parfüm reyonundaki tezgâhtarın size bir numune olarak sprey püskürteceğini düşünün.

Araplar, Grek stili paganlık olmak üzere pek çok dini takip etti. Yahudilik zemin buldu ve Hristiyanlık orada pek çok üye kazandı. Fakat, bütün bunlar, Muhammed adlı bir Arap tacirin, kendini Allah'ı veya Bir Tek Tanrı'yı tefekküre adamak için ticareti bırakmasından önceydi. Hz. Muhammed'in dünyasında artık hiçbir şey eskisi gibi değildi.

İslâm, Romalıların son döneminde ve Orta Çağ boyunca, Budizm Hindistan'dan Çin'e doğru ipek ticaret rotaları boyunca yayıldığından ve Hristiyanlık Avrupa'nın tamamında ve ötesinde birleştirici bir güç hâline geldiğinden dolayı istikrarsızdı. (Hristiyan inancı, Kuzeydoğu Afrika'daki Aksum İmparatorluğu'nda bile yayılmıştı.) Ancak, hiçbir dinin Hz. Muhammed'in İslâm'ı kadar böyle ani ve güçlü bir etkisi olmamıştı. (Dinlere dair daha fazla bilgi için Bölüm 10'a bakınız.)

Hz. Muhammed yeni dinin kendisine Cebrail adlı meleğin görünmesiyle geldiğini söyledi. Hz. Muhammed peygamber oldu; fakat etrafında takipçi topladıkça da dünyevi meselelerde de otorite kazandı. Kendi yurdu Mekke'deki liderler, gücünün arttığını gördü ve onu Mekke'den çıkarttı. Bununla birlikte, Medine şehrinde, Hz. Muhammed bir kanun koyucu ve hâkim oldu. Kısa süre sonra, peygamber, Mekke'yi fethetmek için bir Müslüman ordunun başında Medine'den ayrıldı.

Hz. Muhammed'in vefat ettiği MS 632'de Müslümanlar Arabistan'ın büyük bir bölümünü fethetmişti. Halefi Hz. Ebu Bekir iki yıl içinde o işi tamamladı. Müslüman Araplar Kuzey Afrika'da Cezayir'e doğru giden batıya yayılış sürecinde Mısır'ı fethetti ve sonunda İspanya ve Portekiz'in büyük bir bölümünü fethetti. Müslümanlar Arabistan'dan çıkıp kuzeye; Irak ve Suriye'ye, sonra da doğuya, Pers ülkesine doğru yöneldi.

Bu genişlemeyi, MS 661'de kurulan Emeviler dâhil, yeni İslâmi hanedanlar takip etti. Emevi Hanedanı, Suriye Şam'daki başkentinden, Fas'tan Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluğu yönetti. İslâm içinde hizipçilik ortaya çıkmış, güç mücadeleleri ve savaşa yol açmışsa da, Arap dünyasında kayda değer bir süreklilik bulunuyordu. Emevileri, Muhammed'in amcasının soyundan gelen Abbasi Hanedanı izledi. O başkenti Bağdat'a taşıdı ve 500 yıl hüküm sürdü.

Hindistan'da Guptaların Geri Gelişi

İslâm orduları batıya olduğu kadar doğuya doğru da dalga dalga yayıldı ve bu inanç çevresinde yeni ulusal ve etnik kimlikler ve onun içinde de varyasyonlar oluştu. Afganistan'dan çıkan Müslümanlar Hindistan'ın çok büyük bir bölümünü 1100 yılında fethettiler.

Ancak Müslümanlar oraya varmadan önce, MÖ dördüncü yüzyıldan ikinci yüzyıla kadar hüküm sürmüş olan Mauryan Hanedanı'na benzer bir başka gelişme yaşandı. Bölüm 5'te hem Hindistan'ın hemen tamamını birleştirmiş olan birinci hanedan olan Mauryanlardan, hem de MS dördüncü yüzyıl ortası ile altıncı yüzyıl arasındaki istikrarlı idareleri Hindistan'a sanatta, mimaride ve dinde bir Hint altın çağı yaşatan Gupta Hanedanı'nı anlatıyorum.

Hunların batılı bir şubesi, nasıl saldırıları ile Orta Çağ'ı başlatarak Avrupa'daki Roma otoritesinin sonunu getiren barbar insanlar arasında olduysa, Hindistan'ın kuzeyine yönelen Hun saldırıları da sonunda Gupta İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep oldu. On yıllar geçtikçe, Hindistan Hunları yerel âdet ve alışkanlıkları benimseyerek daha bir Hintli oldu.

Genel ahali içinde asimile olma, Hunların gücünü dağıttı ve Gupta krallarının soyundan gelen Harşa adındaki bir liderin MÖ 606 yılında yeniden bir Hint İmparatorluğu kurmasına yardım etti. Hem fetihlerde hem de idarede eşit derecede iyi olan ve dedesi Gupta Hanedanı'nın II. Chandragupta'sı gibi sanatsever biri olan Harşa, Ganj Nehri üzerinde muhteşem binaları ile ünlü bir şehir olan görkemli başkent Kanauj'u kurdu. Bu şekilde kuvvet bulan Hint kültürü Burma, Kamboçya ve Sri Lanka'ya yayıldı. Bölge üzerindeki Hintli nüfuzu, Güneydoğu Hindistan'daki Chola'nın ülkenin büyük bir bölümünü MS 880'den sonra fethetmesinden sonra sürüp gitti. Bilgili ve sezgili işadamları olan Chola, batıdaki Araplar ve doğudaki Çinlilerle bayındır ve kazançlı ticaret rotaları inşa ettiler. Chola yönetim tarzı, Gupta'nın yerel kontrole izin veren geleneğinde devam etti.

Dünyayı Dolaşmak

Zaman ve mekânda seyahat mucizesi yoluyla, Avrupa'nın Orta Çağ'ı boyunca dünyanın başka yerlerinde ne olup bittiğinin kısa bir örneğini veriyorum:

- **Japonlar:** Japonya, dördüncü yüzyıldaki bir dönemden itibaren Çin'den derin bir şekilde etkilenmiştir. MS 538'e gelindiğinde, o etki, Japon sarayı Budizm'i benimsediği ve eski tapınakların yerine yenilerini yaptığında, bir din değiştirme hâlini aldı. Kültürel sarkaç, sekizinci yüzyılda, Çin etkisindeki Japon imparatorlarının iktidarı yükselen bir savaşçı sınıfa kaptırdıklarında yalnızca diğer yönde sallandı. Savaşçı liderler veya samuraylar klanlar hâlinde örgütlenmişti ve birbirleriyle savaşırdı; adayı on ikinci yüzyılda bir iç savaşa sürüklediler ve *şogun* adlı bir emperyal makamın doğuşuna zemin hazırladılar. Minamoto Yoritomo 1192 yılında şogun oldu ve samuray kazanımını kanun ve düzeni uygulamak için kullandı. Japonya yüzyıllarca bu yöntemle idare edildi.
- **Khmerler:** Güneydoğu Asya'da, Kamboçya'nın Khmer halkı, ilk devletleri Funan'ı Mekong Nehri üzerinde kurduklarında yabancı nüfuzu (Çinlilerin ve Hintlilerin) altında olmaktan kurtuldular. Daha sonraki Angkor Hanedanı, Angkor'da bir başkent kuran ve on dördüncü yüzyıla kadar hüküm süren bir imparatorluğa dönüştü.

- **Maya:** Orta Amerika'daki Maya medeniyeti, MS 900'den sonra bırakmış oldukları daha önce olup bitenlerin ancak bir gölgesi olsa da, varlığını MÖ 300'den MS 1500'e kadar devam ettirdi. Büyük Maya şehirleri (aslında bağımsız şehir devletleri), tapınaklar, dans salonları yapmış ve sosyal konut hizmeti vermiştir. Mayalar mısırdan daha başka şeyler de üretmiştir; fasulye, biber, diğer sebzeler ile kakao ve tütünü de hasat ettiler. Ördek ve hindiler ile arıyı evcilleştirdiler. Daha da önemlisi, Mayalar resim yazısının ileri bir formunu Batı yarıkürede ilk kullanan topluluktu. Matematik ve astronomide iyi olan Mayalar 365 günlük bir takvim geliştirmiştir. (Mayalara dair daha fazla bilgiyi Bölüm 5'te bulabilirsiniz.)

Mel Gibson, 2006 yapımı bir drama filmi olan *Apocalypto*'yu yönetti. Film Maya askerleri tarafından esir alınan ve tam Maya tanrılarına kurban edilecekken kaçan ve ailesine dönme mücadelesi veren bir yerli genci işler.

- **Polinezyalılar:** MS 400 ila MS 800 yılları arası, aslen Güneydoğu Asyalı olan Polinezya halkı, okyanusta binlerce km'lik bir alana, Hawaii, Tahiti ve Easter Adası'nın aralarında olduğu, neredeyse Pasifik'teki her adaya yayılmış ve dünyadaki en becerikli denizcileri arasında olduklarını göstermişlerdir. 1000 yılı civarında, Leif Erikson Kanada'nın doğu kıyılarını incelemeye çalışırken, bir grup Polinezyalı bunu, Maori kültürünü geliştirdikleri Yeni Zelanda'da yapıyordu.
- **Toltekler** (Toltec): Göçebe olan Toltekler, Azteklerin aynı bölgede ortaya çıkışından çok önce Orta Meksika'ya yerleşti ve tarım yaptı. Toltekler Tula şehrini inşa etti. 34 km²'lik bir alanı kaplayan Tula, belki de 60.000 kişinin yurduydu.

Yüzyılların İzinde

MS 330: Roma İmparatoru Konstantin doğu başkenti Bizantion'a (Byzantium) (bugünün Türkiye'sinde İstanbul) Konstantinopol adını verdi.

MS 538: Japonlar Çin Budizm'ini benimsediler.

MS 565: Bizans İmparatoru Jüstinyen, batıda, başkenti Konstantinopol'den önce Roma Kuzey Afrika'sı olan arazinin büyük bir kısmıyla İspanya'nın bir bölümünden, doğuda İran'a kadar uzanan geniş bir bölgeye hükmediyordu.

MS 632: İslâm adında yeni, güçlü bir dinin kurucusu olan Hz. Muhammed, Arabistan'ın büyük bir kısmını fethettikten sonra vefat etti.

MS 661: Suriye, Şam'daki başkentinden Arap topraklarını yöneten Emevi Hanedanı iktidara geldi.

MS 800: Papa III. Leo Frenk kralı Charlemagne'a yeni (anakronik olsa da) bir unvan; Romalıların İmparatoru unvanını vererek taç giydirdi. Bu Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başlangıcıdır.

MS **878:** Wessex Kralı Alfred ve Anglosakson takipçileri Viking hükümdarı Guthrum'u yendi. Guthrum bununla (daha sonra Büyük Alfred diye söz edilecek olan) Alfred'e haraç ödemek zorunda kaldı.

MS 911: Viking lideri Hrolfr (veya Rollo), daha sonra Fransa'nın bir bölgesi olacak olan Normandiya'da bir Norman kralları hanedanı kurdu.

1000: Leif Eriksson ve Norse Grönland'dan bir grup denizci, Kanada kıyısına ayak bastı.

1014: İrlanda'nın ilk yüksek kralı olan Brian Boru, Dublin yakınlarındaki Clontarf'ta Vikingleri yenen İrlanda savaşçılarını komuta etti.

1343: Hıyarcık vebası Avrupa'daki yolculuğuna başladı; bu salgında kıtanın nüfusunun üçte biri öldü.

Bölüm 7

Dünya Egemenliği İçin Mücadele

Bu Bölümde

- Asya'nın devasa bir kesiminin Allah adıyla ele geçirilmesini,
- Çinlilerle ticaretin gelişmesini,
- Avrupalı istilacıları Orta Doğu hükümdarlarının çukuruna düşürmek: Haçlıları,
- Kolomb'u Asya'ya giderken Amerika yoluyla takip etmeyi öğreneceksiniz.

MS 1000 yılı civarında yaşıyor olsaydınız ve size dokuz yüz yıl sonra hangi kültürün dünyanın hemen hepsine egemen olacağı sorulsaydı, cevabınız, muhtemelen Batı Avrupa olmayacaktı. Feodal güç mücadeleleri, dünyevi ve manevi otorite arasındaki kafa karıştıran ayrımlar, Viking akınlarına açık oluş ve geri kalmış zirai uygulamaları ile bölge ve kültürünün gelişme için yapacağı daha çok şeyi vardı.

Diğer seçenekleriniz yedinci ve sekizinci yüzyıllardaki şaşırtıcı coşku ve pratik zekâ ile dünyanın devasa bir parçasını dönüştürmüş olan Araplar ile yeryüzündeki teknolojik olarak en gelişmiş ve en iyi idare edilen coğrafya olan Çinliler olacaktı. Ne var ki bu iki doğu kültüründen her ikisinin de, aynen Batı Avrupa gibi kendi karakter kusurları vardı. 1000 yıl önceki Çinli liderler haklı olarak gururlu ama kanaatkârdı; diğer hiçbir ülkenin onların istedikleri şeylere sahip olmadığından eminlerdi. Asli Arap İmparatorluğu birbiriyle çekişen fırkalara ve çarpışan emirliklere bölündü; İslam inancında birlik idiler, fakat uluslararası hedeflerde git gide birlikten uzaklaştılar.

Bu bölümde, bu dünyanın önemli aktörlerini -Arap İmparatorluğu ve Uzakdoğu (özellikle Çin) ve Batı Avrupa'nın ülke ve kültürlerini- ve her birinin on beşinci yüzyıla kadar yeryüzünün keşfini ve ticaret çabalarını nasıl başlattıklarını öğreneceksiniz. Avrupa'nın, sonunda kendini ortaya koymaya istekli ve başarılı kılan şeylerin ne olduğundan söz edeceğim.

Arap İmparatorluğu'nun Genişlemesi ve İslâm'ın Yayılışı

Araplar güce yedinci yüzyılda ve sekizinci yüzyılın ilk dönemlerinde inanılmaz bir süratle (Bu yükselişe dair daha fazla bilgiyi Bölüm 6'da okuyabilirsiniz.) yükseldi. İmparatorluğa ilham veren, kendi mensuplarına yalnızca savaşçı bir keskinlik değil, aynı zamanda eğitim ve entelektüel ilerlemeler veren yeni din; yani İslâm idi.

Eğitim ve edebiyatı yeni zirvelere taşıma

Orta Doğu'nun merkez bölgelerini MS 750–1258 arasında idare eden Müslüman hanedan olan Abbasi Hilafeti, yeryüzünde o dönemdeki bütün kültürlerden daha yaygın bir edebi gelişme gerçekleştirdi. İslâm'ın kurucusu Hz. Muhammed takipçilerine inançlarının en önemli kutsal ögesi ve uygun bir hayat yaşamadaki rehberleri olarak bir kitap, Kur'ân bıraktı. (İslâm'ın kökenlerine dair daha fazla bilgiyi Bölüm 10'da ve Kur'ân'ın niçin en önemli belgelerden biri olduğunu Bölüm 24'te okuyabilirsiniz.) Kutsal metnin okunmasını papazlara ve keşişlere bırakmış olan Ortaçağ Hristiyanlarının aksine, Müslümanlar herkesin Kur'ân'ı okuyabileceği ve okuması gerektiğine vurgu yaptı ve bundan dolayı iyi Müslümanlar okumayı öğrenmek zorundaydı. Kutsal kitabın öncülüğü ile İslâm dünyası bir öğrenme ve araştırma medeniyeti hâline geldi.

Bilim ve teknolojide ilerleme hamlesi

Araplar, büyük bir kısmı bir zamanlar Helenleşmiş ya da Grek egemenliğinde kalmış bir coğrafyayı idare etti ve Greklerin felsefi, bilimsel ve matematiksel temelleri dâhil olmak üzere eski Grek literatürüne büyük ölçüde tutundular. Orta Doğu'da yayılmış bulunan ve Orta Çağ'ın güçlü Bizans İmparatorluğu'na hizmet etmiş olan Roma mühendisliğini sahiplendiler. O temellere dayanan Araplar, mimarideki Roma ilerlemelerini; üzerine büyük bir zarafetle bir İslâmi minare ilave ettikleri kubbe örneğinde görüldüğü gibi, adapte ettiler ve incelttiler. Camileri süsleyen veya onların ilavesi olan ve insanların namaza çağrıldıkları bu yüksek kulelerin örneklerini Şekil 7-1'de görebilirsiniz.

Araplar, kendi başlarına büyük astronom ve matematikçi olan Grek ve Roma biliminin meşalesini yakmakla tatmin olmadılar. Örneğin, numara sistemi (Hindistan'dan) gibi yararlı yeni kavramları benimsediler ve 1, 2, 3 vb. Arap

rakamları olarak aktardılar. "Sıfır" ve "cebir" gibi sözcüklerin İngilizceye Arapça yoluyla geçmiş olması da tesadüfi değildir.

© Murat Taner/Getty Images

Şekil 7-1: Sultanahmet Camisi'nin Orta Doğu minareleri içinde özgün bir yeri vardır.

Araplar tıpta dünyanın geri kalan bölgelerinden çok ilerideydi. Yüzyıllarca, Avrupalı tıp ders kitapları, aslında Arap biliminin Farsça külliyatlarıydı.

Hint Okyanusu'na hâkim olmak

Çölden geliyor olsalar da, bazı Araplar denizin yolunu tuttular ve yenilikçi denizciler oldular. Araplar ticaret (alize) rüzgârlarının mekanizmasını keşfetti ve herkesten önce Hint Okyanusu'na egemen oldular.

DÖNÜM NOKTASI

Hiçbir Arap bir teoriyi test etmek için seyahat etmemişse de, büyük Müslüman bilgin El-Biruni MS 1000 gibi henüz erken denilecek bir zamanda, Afrika'nın güneyinde bir deniz yolu olabileceği tahminini yaptı. Portekizli kâşif Vasco da Gama, Hindistan'a deniz yoluyla giden ilk Avrupalı olarak, böyle bir rotayı bulduğu ve 1498 yılında Hindistan'ın liman şehri Kozhikode'ye ulaştığında, bunu Arapların yardımıyla yaptı. (da Gama'ya dair daha fazla bilgiyi Bölüm 8'de bulabilirsiniz.) Arap denizciler, Hint Okyanusu'nun, herkesin güç ve yön bulmanın zor olmasıyla bildiği ve Avrupalıların hemen hiç bilmediği Umman Denizi adı verilen koluna özellikle aşina idiler. Da Gama, Afrika'nın ucunu dolanmak için zamanın Avrupa'da bilinen en iyi denizcilik bilgilerini kullandı, fakat yolun geri kalan kısmını en büyük Arap denizcisi; en iyi Arap deniz rehberinin yazarı İbn-i Mâcid'in yardımı olmaksızın tamamlamayamazdı. (İbn-i Mâcid'e dair daha fazla bilgiyi Bölüm 21'de bulabilirsiniz.)

Bir imparatorluğun kuruluşu ve çözülüşü

Yedinci yüzyılın sonu, Arapların imparatorluklarını teşkil etmeleri için iyi bir dönemdi, ancak onu dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda bir arada tutmayı beceremediler.

Şartlardan yararlanmak

Müslüman Araplar başarılarını, MS 632'deki vefatından sonra, Arap Yarımadası'nın fethini tamamlamak ve sonra dikkatlerini yakındaki diğer topraklara vermek suretiyle kurucu peygamber Hz. Muhammed'in başarısı üzerine kurdular. Şartlar Arapların ilerleyişine yardım etti; daha eski Orta Doğu güçleri -Bizans (Suriye) ve Sasaniler (Pers)- birbiriyle savaşmakla ve barbar istilalarını savuşturmakla meşguldü. Avarlar ve Berberiler Bizanslıları çileden çıkarırken, Sasaniler, sınırlarını taciz edip duran Hunlardan endişe etmek zorundaydı. (Berberiler henüz Müslüman değildi, ancak daha sonra olacaklardır.)

Mısırlılar gibi pek çok Bizans tebaasının Konstantinopol'den emir almaktan bıkmış olmaları gerçeği, Arapların imparatorluklarını büyütme gayretlerine zarar da vermedi. (Barbar istilalarına dair daha fazla bilgi için, Bölüm 6'ya ve bu bölümün ilerleyen sayfalarındaki "Doğu Asya'da Mükemmelleşme" başlıklı kısma bakınız.)

Tedrici kopuş

On birinci yüzyıl başladığında, İslâm çok önemli bir dini, kültürel ve siyasi güç olarak kalmayı sürdürdü ama Arapların emperyal yükselişi, o dönem itibariyle zirveyi geride bırakmıştı.

Bir Arap iç savaşının, başkentin Hz. Muhammed'in iktidar üssü olan Medine'den (bugünkü Suudi Arabistan'da) Şam'a (bugünkü Suriye'de) taşınmasıyla sonuçlandığında, MS 656 gibi henüz erken denilecek bir zamanda Araplar, Araplar ile savaştı. Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda, Arap Kuzey Afrika'sında ve İspanya'da rakip hilafetler veya İslamî krallıklar ortaya çıktı; imparatorluk parçalara bölündü, inanç bakımından hâlâ bir iseler de siyasi olarak bir araya gelemediler.

İmparatorluk büyük ölçüde iktidar ve yerel kontrol gibi meselelerden parçalandıysa de, İslam dünyası dini fırkalara da bölündü. İki önemli dal Sünni ve Şii'ydi ve onlar bugün de devam ediyor. Onların farklılıkları, insanların manen ve siyaseten önderlik etmeye kimin daha ehil olduğu konusundaki anlaşmazlığına dayanır. Şiiler veya Şia, liderlerini Hz. Muhammed'in damadı Hz. Ali'ye dayandırır ve imam unvanını Hz. Muhammed'in kabilesinden gelenlerle sınırlar. Büyük bir çoğunluk teşkil eden Sünniler dini liderleri belirlemede daha yumuşak bir yaklaşımı benimser.

Günümüzde, diğer pek çok ülke arasında Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar ve Endonezya'nın Müslümanları büyük çoğunluğuyla Sünni'dir. İran ve Azerbaycan'ın Şii çoğunlukları vardır ve Irak'ta Şiiler nüfusun %60'ını teşkil eder, geri kalan %40 Sünni'dir.

Gereğinden fazla, büyük, çeşitli ve çok yönlü olan İslâm medeniyeti, dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda parçalandıktan sonra, dünyayı tek ve ezici bir güç olarak tekrar sürüklemeyi başaramamıştır.

Doğu Asya'da Mükemmelleşme

Hem yüz ölçümü hem de kültürel başarılar yönünden büyük olan Çin, çok uzaktaydı ve Orta Çağ Avrupalılarının tasavvur edemeyecekleri kadar yabancıydı. Yine de Çin teknolojik buluşların, ekonomik harikanın kaynağı ve komşu uluslar için kültürel bir modeldi. Çin'in liderleri, özel bir şeye sahip olduklarını bildiklerinden, biraz kendini beğenmiş olma eğilimindeydiler.

Çin tarzı yenilenme

400 yıllık Han Hanedanı (MÖ 206 - MS 220) yenileşme ve ilerlemenin kaynağıydı. İşte bazı örnekleri:

- Çinli bilim adamları pusulayı ve ilk doğru sisteme dayalı haritaları icat ettiler.

  Çinliler, icatlarını her zaman görünüşte pek açık biçimde kullanmadılar. Mesela, pusulayı ilkin bir denizcilik cihazı olarak kullanmak yerine, mabetlerin uygun kutsi açıyla yapılıp yapılmadığından emin olmada mükemmel bir araç olarak olacağını düşündüler.

- Romalılar ve Barbarlar, gemiyi, hâlâ botun arkasındaki suya büyük bir kürek dikmek suretiyle dümenle çevirirlerken, onlar geminin arkasına etkili dümen yelpazeleri yerleştirdiler.
- Dönemine göre ciddi bir silah yükseltme mekanizması olan arbaleti buldular.
- Dünyanın onsuz nasıl bir yer olacağını düşününceye kadar size ıvır zıvır bir şeymiş gibi gelen kâğıdı ilk kez imal ettiler. (Bir kere şunu hatırlayalım; siz bu kitabı tabaklanmış hayvan derisi olan *parşömen*den okuyor olabilirdiniz.)

Yenileşme Han Hanedanı'nın MS 221 yıkılmasından sonra da devam etti. Ardışık hanedanlar binicilere daha fazla kontrol ve denge sağlayan ve Çinli süvarileri savaşta, kısa süreliğine de coşturan üzengi dâhil daha yeni fikirleri üretti veya benimsedi.

Yönetimi MS 618 yılında devralan T'ang Hanedanı zamanında, Çin, porselen gibi güzel şeyler ile taşınabilir matbaa gibi, Avrupa'ya girmesi için asırlar gereken zekice tasarlanmış şeyleri geliştirdi. Çinliler barutu da buldu ve 1000 yılı civarında yaptıkları savaşlarda kullanıyorlardı.

Çin'in ekonomisi ve ziraati mükemmel bir hâle geldi. Han Hanedanı zamanında, Çin'in kalabalık nüfusunu besleme kabiliyeti, kendine yeterlilik için bir model oluşturdu. İklim, özellikle güneyde, yılda iki kez pirinç ürünü alınmasına imkân verdi ve bundan dolayı da Çin'in gelişiminin yeryüzündeki diğer herhangi bir bölgeyi geride bırakmasına izin verdi.

Yirminci yüzyılın ilk yılları itibariyle, Çinli köylüler açlık sınırında bir hayat yaşıyordu; ancak bu, şartlardaki uzun süreden beri devam eden bozulmadan dolayı böyleydi.

İpek Yolu'nda ticaret ve kültürel değişim için seyahat

Çin dünyanın diğer bölgelerinin imrendiği pek çok şeye sahip olduğu için, liderleri Çin dışında dünyada ne olup bittiğiyle nadiren ilgileniyorlardı.

Han Hanedanı'ndan bu yana, Çinliler kendilerinin dünyanın, en azından ilgilenmekte oldukları bölgelerinin merkezinde olduklarına inandılar. Doğu Asya'nın kesinlikle kültürel merkeziydiler ve Burma'dan Kore'ye oradan Japonya'ya kadar uzanan bölge üzerinde dilde, yazıda, yönetimde ve sanatta derin etkileri vardı.

İdarecilerinden bazıları yalnızlaştırıcı politikalar izleme eğilimi göstermiş olsa da, Çin işadamları Çin Seddi'nin dışı ile kesinlikle alışveriş yapmıştır. İkinci yüzyıldan bu yana, Çin malları batıya İpek Yolu'nu (Bazen İpek *Güzergâhı* dendiği de olur.) geçen çift hörgüçlü develer sırtında gitmiştir. Kervanlar Çin'in kuzeyinden çıkıp, Orta Asya'da Pamir Dağlarının zirveleri arasından Taklamakan Çölü'ne, oradan Perslere (bugünkü İran) ve Akdeniz'e ulaşan doğal bir koridoru izlemiştir. Bunun sonucu olarak, Orta Doğulular ve Uzak Batıdaki bazı insanlar da, baharat gibi diğer lüks malların yanında, dünyadaki en güzel dokuma olan Çin ipeğini de görmüşlerdir.

Develer Çin'e dönüş yolunda altın götürmüşlerdir, ancak bu güzergâh kültürel değişimi de beslemiştir. Hristiyanlıkta tartışmacı bir alt fırka olan Nasturilerin kilisesine mensup Hristiyan misyonerler, Bizans İmparatorluğu'nun kendilerini sürgüne göndermesinden sonra, inançlarını yaymak için İpek Yolu'nda seyahat etti.

Ama Çinliler, diğer kültürlerin sunduklarına biraz açtı. Keşiş savaşçı Chu Yuan-chang tarafından, onun Moğol idarecilerini Yuan (Kubilay) Hanedanı'ndan kovmasından sonra, 1368 yılında kurulan Ming Hanedanı'nın ilk dönemlerinde, Çin'in idarecileri, işi, gemilerin kara sularından ayrılmalarını yasaklayacak kadar ileri götürdüler. Uzun seyahatlerin yasaklanışıyla, Çinli gemi imalatçıları denizde seyahat edebilecek büyük tekneler yapmaya son verdiler.

Sette gedik açma: Çin'i istila

Çin öylesine uzun bir zamandır sürüyor ki, fethedilemez olduğunu düşünebilirsiniz, ne var ki bazen imparatorluk da istilacılara yenik düşer.

Çinliler Büyük Çin Seddi'ni yapmaya MÖ üçüncü yüzyılda savunma amaçlı bir ileri karakollar dizisi olarak başladı ve sonra da bu engele pek çok asırlar boyunca ilaveler yaptılar. Ne var ki, bazı düşmanlar seddi geçtiler. MÖ 100 civarında, Xiongnu (Hun) halkı büyük Han Hanedanı'na meydan okudu. Bin küsur yıl sonra, on üçüncü yüzyılda, başarılı Moğol istilacısı sette tekrar gedik açtı. Çin'in Yuan hanedanını kuran Cengiz Han ve torunu Kubilay Han idi.

Adı "evrensel şef" anlamına gelen Cengiz Han Pasifik Okyanusu'ndan Karadeniz'e kadarki toprakları bir araya getirdi. Cengiz Han, 1227'de ölmeden önce, imparatorluğunu, *hanlık* adını verdiği dört parçaya böldü. Onun Çin'deki toprakları en doğudaki hanlığını meydana getiriyordu.

Kubilay Han, hakkında çok şey bildikleri ilk Çinli idareciydi, zira Venedikli gezgin Marco Polo (Bölümün sonraki sayfalarında Marco Polo'ya dair bilgi var.) Kubilay Han'ın sarayında yaşadığı ve çalıştığını yazmıştı. Kubilay Han dedesinin başladığını bitirdi; 1267 yılında kendi Moğol başkentini Hanbalık'ta (Khanbaligh; bugünkü Pekin) kurdu ve nihayet yaman geçen sonraki 12 yılın sonunda Çin'in Song (ya da Sung) Hanedanına son verdi.

Kısa süreliğine deniz gezisi

On beşinci yüzyılın ilk yıllarında, İmparator Yung Lo (Yonglo), bir Çinli liderden beklenmeyecek bir tavırla, yönünü dışa çevirdi ve hayret verici keşif gezilerini himaye etti. Bir Müslüman harem ağası ve başarılı bir amiral olan Zheng He (bazen *Chung Ho* ya da *Cheng Ho* diye yazıldığı da olur),bu rizikolu işlere komuta etti. (*Harem ağası*, genellikle, ihtimal ki daha uysal olsun ve efendisinin kadınları tarafından baştan çıkarılmasın veya o onlara bir zarar vermesin diye iğdiş edilmiş bir erkek köleydi.) Zheng He, düşük statüsünün üstesinden bir şekilde geldi ve Yung'un sarayının önemli bir mensubu oldu.

Zheng büyük ve iyi finanse edilmiş seferler yaptı. Gemileri Hindistan'da karaya çıktı, İran Körfezi'nde seyretti ve Doğu Afrika kıyılarına demir attı. Tekneleri, zamanın Arap ve Avrupalı gemilerinden büyüktü ve geminin bir kısmı su almaya veya yanmaya başlarsa, hasarın yalnızca orada kalması ve geminin batmaması için gelişmiş *batardolar* (geminin ambarının bölmeleri arasındaki duvarlar) ile donatılmıştı.

İmparator Yung Lo vefat ettiktcn sonra, seferler durdu ve Zheng'in seyahatlerinden geriye pek bir şey kalmadı; ne gelişmiş bir ticaret, ne genişleyen bir siyasi bir nüfuz, ne de genişleyen askeri bir nüfuz. Ancak seyahat fikri, herhangi bir şekilde, dünyanın diğer bölgelerini boyunduruk altına almak amaçlı değildi. Çinli düşüncesinde, Çin yalnızca en iyi devlet

değil, aynı zamanda *yegâne* egemen devletti. Gemiler, kısmen, Çin'in üstün olduğu mesajını yaymak için girişilen barışçı bir gayretti. Ne var ki, Yung Lo'nun haleflerine göre, dünyanın geri kalan bölgeleri, belli ki, başını belaya sokmaya değecek kadar değerli değildi, bunu gördüklerinden keşif çabalarını devam ettirmediler.

Avrupa'nın Doğu Mallarının Tadına Varışı

Araplar ve on üç ila on sekizinci asırların diğer pek çok kültürü gibi, Avrupalılar da birbirleriyle savaştı; fakat onların rekabeti, geniş alanlara yayılmış zenginlikler uğruna bir yarış şekline de girdi. Onlar büyük zenginliğin ticaretle, özellikle Çin ile ticaretle elde edilebileceğini biliyordu. Pek çok faktör Avrupalının daha fazla doğu ticaretine isteğini arttırdı; işte birkaç örneği:

- Bazı Avrupalılar, Selçuk Türkleri kontrolündeki Filistin'e karşı on birinci yüzyılda başlayan ve yüzyıllarca devam eden Hristiyan askeri seferleri olan Haçlı Seferleri sayesinde, Asya'nın, kaliteli ipek ve Batı'da tadına varılmamış baharatlar dâhil, lüks mallarının kışkırtıcı tadına varmıştı. (Baharatın pek de önemli bir şey olmadığını düşünüyorsanız, Avrupa'da yiyeceklerin baharattan önce nasıl tat verdiğini hayal edin.)
- İspanya'daki Endülüs Emevileri, doğuyla bağlantıları sayesinde, Çin zevklerine ulaşan ticaret güzergâhlarına sahipti ve Karadeniz'den Çine uzanan geniş Moğol İmparatorluğu, kuzey ticaret rotalarını açtı; doğu mallarının Batı'ya, Cermen eyaletlerine ulaşmasını sağladı.
- On üçüncü yüzyılda yaşamış, İtalyan şehir devleti Venedikli bir tacir seyyahın, Çin'e dair kaleme aldığı *The Travels of Marco Polo*, gerçek olduğuna inanılması pek güç bir yer olan Uzak Doğu'ya yönelik ilgiyi canlandırdı.
- İşin tuhafı şu ki, on dördüncü yüzyıldaki müthiş veba egzotik doğu malları için bir pazarın oluşmasına yardım etti.

Bu faktörlerin eklenmesi, Avrupa ve Uzak Doğu arasındaki ticaret için müthiş bir tanıtım oldu. Bu kısım, ticaretin lideri Venedik'in ve oğlu Marco Polo'nun etkisini ve Avrupa'nın, doğuya giden kendi ticaret güzergâhını üretmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun tekerine çomak sokma çabalarını inceliyor. Onların yalnızca doğu ticaretinden ziyade, başka şeyler üzerindeki büyük ağırlık ve etkilerinden dolayı, Haçlı Seferlerini daha sonraki "Haçlı Seferlerinin Başlaması" başlığı altında ele alıyorum.

Doğu mallarına yönelik giderek büyüyen pazarı ve ilgiyi karşılamadan önce, Avrupalılar bazı ciddi coğrafi engelleri kaldırmaya muhtaçtı. Avrupalılar, ticaret mallarını uzaklardaki Hindistan ve Çin'den getirmek için yollar

bulmak zorundaydılar. Bizans İmparatorluğu ve onlarla rekabet eden Türk devletleri (Selçuklular ve ardından güçlü Osmanlılar) doğuya giden deniz güzergâhlarını kontrol ediyordu. Üstelik Avrupalı hayalcilerin zihinlerindeki ticaret eşyası hacmini ancak gemiler taşıyabilirdi. Problem, Avrupa'da hiç kimsenin Doğu Asya'ya deniz yoluyla nasıl gidileceğini bilmemesiydi. Avrupalılar deniz güzergâhlarına muhtaçtı ve bu rotaların araştırılması, yeni kültürel bağlantılarla bir dünya kavşağı ortaya çıkarmıştır.

Venedik'i Doğu'ya açma

Venedik, MS beşinci yüzyılda sığınmak için yerleşilen bir ada olarak başlayan, hırslı tacirlerin kurduğu bir şehir devletiydi. Dokuzuncu yüzyıl ve daha da sonrasına kadar Bizans İmparatorluğu'nun bir parçasıydı, bir bağımsız şehir devleti olarak Venedikliler, Bizanslılardan aldıkları ayrıcalıklı ticaret hakkının tadını çıkarıyordu. Doğuyla olan bu bağlantı Venedik'e, idarecilerinin, stratejik konumlu Akdeniz adaları Girit ve Kıbrıs'ın yanında, Padua, Verona ve Vicenza gibi İtalyan şehirlerini de içine alan sade, küçük bir Akdeniz imparatorluğu kurmak için kullandıkları ekonomik bir avantaj verdi.

Venedik, ekonomik ve askeri bakımlardan Konstantinopol ve Asya'ya dönüktü. *Orient* sözcüğü "doğu" veya "doğuya doğru yönelmek" anlamlarına gelir.

Diğer bir denizci İtalyan şehri Cenova, Venedik ile çetin bir rekabet içinde olsa da, Venedik Akdeniz ticaretine egemen olmuştur. Venediklilerin, Doğu'ya olan erişimlerinden dolayı elde ettiği servet, Avrupa'nın geri kalan kesimlerini ayağa kaldırdı ve bir şeylerin farkına varmalarını sağladı.

İlk çok satan gezi kitabının yazılışı

Çin'e giden İpek Yolu üzerinde, taşıyıcılar ve toptancılar, âdetleri üzere, mallarını yol üzerindeki komşu tacire satardı. Böylece hiçbir tacir veya deve sürücüsü o yorucu güzergâhın tamamını kat etmemiş olurdu. On üçüncü yüzyıl seyyahı Marco Polo'nun babası ve amcası, Venedik'teki diğer bütün tacirlerden daha hevesliydi. İtalya'dan Çin'e giden yolun tamamını kârlı ticaret arayışı uğruna kat ettiler.

Marco'nun büyükleri, genç adamı (Muhtemelen o zaman 19 yaşındaydı.) kendilerine eşlik etmeye davet ettiklerinde Uzak Doğu'ya ikinci seyahatleriydi. Üçlü Pekin'e 1275'te ulaştı. Marco Polo'nun daha sonra yazdığı kitaba göre, o, İmparator Kubilay Han'ın diplomatik hizmetine girdi ve resmi görev dolayısıyla diğer Moğol başkentlerini ziyaret etti. (Kubilay Han, Çin imparatoru olsa da bir Moğol idi.)

Neredeyse yirmi yıl geçti. Artık pek de genç olmayan genç Polo, nihayet 1292'de Çin'den ayrıldı ve Venedik'e döndü. Fakat birbirine rakip şehir devletleri savaştaydı ve Marco Polo esir alındı. Dışarıda geçen fantastik yılların hikâyesini; *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*'nı (The Travels of Marco Polo) yazdığında veya bir mahpus dostuna yazdırdığında hapishanedeydi.

Marco Polo'nun çağdaşlarının çoğu, onun kitabında yalan söylediğini düşündü ve bazı günümüz araştırmacıları, onların haklı olduğunu, Polo'nun, hikâyesini en azından abarttığını düşünür. Ancak bu onun tasvirlerinin etkisinin değerini düşürmez. Polo çok uzak bir yerdeydi ve on dördüncü yüzyılın başındaki Avrupalılar için uzaydan gelmiş bir nesne gibiydi. En azından, Polo'nun hikâyeleri yayıldı ve Çin'in ticaretin ana damarı olduğu algısını besledi. *Marco Polo'nun Geziler Kitabı* zamanının en etkili kitabıydı.

Ekonomik avantaj için savaşmak

Venedik'in ticaretteki başarısı hem rakip devlet Cenova'yla hem de uzaktaki diğer rakiplerle askeri ihtilafları besledi. Avrupalı Hristiyan dünyası Haçlı Seferlerine başladığında (Detaylar için daha sonraki "Haçlı Seferlerinin Başlaması" başlığına bakınız.), Venedik bir o yana bir bu yana dönüyor; kararsız siyaset izliyordu.

İpek Yolu'na erişimi kontrol edenlere karşı -ister Türkler isterse Bizanslı Hristiyanlarca (Batılı Haçlılar 1204'te Konstantinopol'ü talan etmişti)- girişilecek herhangi bir askeri harekât Venediklileri ilgilendiriyordu. Onlar bu kârlı geçiş yoluna engelsiz erişim isteyen Avrupalıların en başında geliyordu.

Venedik'in Akdeniz'de önemli bir ticari güç olma konumu, ancak, 1571 yılında (Bizanslıların mirasçıları olan) Osmanlı Türklerine karşı yapılan İnebahtı Deniz Muharebesi'nden sonra zayıfladı. Bu çatışmada, Venedikliler, Papa tarafından oluşturulan *Kutsal Birlik*'te; Roma ve İspanya ile müttefikti. Venedik İnebahtı Muharebesi'ni kazandı, fakat hayati ticaret noktası olan sömürgesi Kıbrıs'ı kaybetti ve Venedik'in gücü zayıflamaya başladı.

Osmanlıların Avrupa ile Doğu arasındaki ticaret rotalarını kontrol edişi

Türklerin imparatorluk inşa etme hamleleri, zirvesine, diğer bir Türk-İslâm boyu Osmanlı Türkleri, devasa topraklar koleksiyonunu Osmanlı İmparatorluğu içinde bir araya getirdiğinde on beşinci yüzyılda ulaştı. Osmanlı'nın gücü yirminci yüzyıla kadar sürüp gitti. İmparatorluk, altın çağında Doğu Avrupa'ya doğru önemli akınlar yaptı. (Bugünkü Müslüman Boşnaklar ile Hristiyan Sırplar arasındaki düşmanlık, Osmanlıların Batı'ya yönelik asırlar önceki akınlarına dayanır.)

Doğunun zenginliklerini şiddetle arzulayan Avrupalı tacirler doğuya giden kara ticaret yollarını engelleyen Osmanlıları hesaba katmak zorundaydı. Venedik ve Cenova'nın Akdeniz üzerindeki egemenlikleri ile birlikte, Türklerin varlığı, diğer Avrupalıları, kendi İpek Yollarını, belki de deniz yoluyla bulup bulamayacaklarını düşünmeye sevk etti. Hem, denize açılan bir gemi, develerin taşıdığından daha fazla yük taşıyabilirdi. Problem ise Avrupa'dan Doğu'ya deniz yoluyla nasıl gidileceğini kimsenin bilmiyor oluşuydu.

İhtiyaç icadın anasıdır, demişler veya onun annesi ihtiyaçtan çok açgözlülüktü. Öyle ya da böyle, bu, Doğu'nun hazinelerini elde etmede yeni bir yol bulma açlığı, yeni bir Avrupalı imparatorluklar çağının doğmasına yol açtı.

Portekizliler, Hollandalılar, İspanyollar ve İngilizler Asya pazarından bir pay istediler ve daha önce görülmedik bir keşif faaliyetine başladılar. Batıya giderek Asya'yı bulma yönündeki gözü pek seferi göze alan ilk kişi olan Kristof Kolomb, aradığını bulamadı, fakat kısa süre sonra, tütün ve şeker gibi değerli malları üretmede kullanılacak köleler için kârlı bir pazar olacak Kuzey ve Güney Amerika'ya tosladı. (Kolomb'a dair daha detaylı bilgi için ilerideki "Doğuya Yol Aramak ve Batı İçin Bir Şeyler Bulmak" başlığına bakınız.)

Haçlı Seferlerinin Başlaması

Medeniyetin, şu anki küresel, karşılıklı bağa, hava taşımacılığı ve son birkaç on yılın elektronik devrimi sayesinde ulaştığı görünebilir. Ancak bugünün dünya çapındaki bağlantıları, bu bölümdeki neredeyse her kısma göz atarak söyleyebileceğiniz üzere, gerçekte yüzyıllar önce şekillenmeye başladı.

Haçlı Seferleri, belki de, bugünün dünyasına doğru zorla işaret etmiş olan ilk olaylardı. Bu hâle, on altıncı ile yirminci yüzyıl arasındaki Avrupa imparatorlukları tarafından da derinden derine işaret edilmiştir. Azı ve özü, Haçlı Seferleri yüzyıllarca sürmüş birbirinden ayrı Hristiyan askeri seferleriydi. (Avrupa'nın ikinci bin yılındaki imparatorlukların bugünün dünyasına bıraktığı izlere dair daha fazla bilgi için, "Kültürel üstünlüğe farklı bakış" başlıklı ek bilgi kutusuna bakınız. Endişe etmeyin, başlığın hissettirdiği kadar ağır değil.)

Asıl aktörlerle karşılaşmak

Haçlı Seferleri, türlü çeşitli Avrupalıların, Papa'nın çağrısına cevap vererek, dini bir gayretle (ve onların dediği üzere), Kutsal Topraklar olan Filistin'i Türk idarecilerinden almaya çalışmak için birleştiği, 1095 yılında başladı. Onlar, büyük imparatorlukları on beşinci yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun yerini alacak olan Osmanlı Türkleri değil, onların Orta Doğu'da imparatorluk kuran selefleri olan Selçuk Türkleriydi.

Selçuklu Türkleri, vahşi Orta Asya'dan gelmiş göçebe ve yağmacı barbarlar topluluğuydu. Barbarları bu bölümde olduğu kadar Bölüm 5 ve 6'da da gördünüz, zira onlar Çin'den İspanya'ya kadar birbirinden farklı ve uzak coğrafyalarda at koşturmuş ve takip eden asırlarda ortaya çıkmayı sürdürmüşlerdir.

Çin'i fetheden Moğollar gibi, Türkler de şeflerine *han* adını verdiler. Birinci bin yılın ilk yüzyıllarında, Türkler diğer barbar bir grup olan Juan-Juan'a (Cücenler; Avarlar) haraç ödeyen tebaa bir topluluktu. Ne var ki, yedinci ve sekizinci yüzyıllardaki Arap fetihleri İslâm'ı yaydığında, Türkler o dine girdi ve Arapların imparatorluk inşa etme coşkusunu benimsedi.

On birinci asırda [Küçük Asya'yı (Anadolu) fetheden ve Bizans İmparatorluğu ordularını yenen] Selçuklu üstünlüğü Roma dâhil bütün Hristiyanlık dünyasını dehşete düşürdü. Orada da Papa II. Urban için bardağı taşıran son damla, Selçukluların Filistin'i ele geçirmesiydi. Batılı Hristiyanlar burayı -bugünkü İsrail ve Filistin topraklarını- başkalarıyla paylaşmak istemiyordu, zira Nasıralı İsa orada doğmuş ve vefat etmişti; orası Hristiyanlığın en kutsal mabetlerini barındırıyordu. Bu arada, kimse, Filistin'de yaşayan insanlara Türk idaresinden bağımsız olmak isteyip istemediklerini sormuyordu.

Papa, Türklerin kutsal topraklardaki mabetlere giden hacıları yolda taciz ettiği haberlerine de öfkelenmişti. Müslümanlar olarak, Selçuklu idarecilerin, soyguncular için kolay av olabilen bu Hristiyan seyyahları korumak için pek bir gerekçeleri yoktu. Papa'nın tepesi öyle atmıştı ki, 1095 yılında, Kudüs'ü Hristiyanlar için tekrar emin mekân kılmak için savaş çağrısı yaptı. Bu çağrının cevabı olan Haçlı Seferleri idealist dini maceralar olarak başlamış olabilir; ancak vahşi nefret savaşlarına ve açgözlü bir fırsatçılığa dönüştü.

Selçuklu Türkleri, Moğollar gibi, üstün süvarilerdi; Selçuklu savaşçıları doludizgin atın üzengisinde giderken oklarla hedefi tam isabet vurabilirlerdi. Bu beceri, on birinci yüzyılda, Orta Doğu'yu fethetmek için Afganistan ve İran'da hızla yayılır ve Arapların kurduğu daha önceki Müslüman imparatorluğunun gerileyen başkenti Bağdat'a giden yollarında, Kudüs'ü teslim alırken onlara yerleşik güçleri kasıp kavurmada yardım etmiştir.

Bazı Haçlı seferlerinin rehbersiz coşkusuna bakış

Ne yazık ki, Filistin için tam bir Hristiyan coşkusuyla yola koyulmuş binlerce sıradan Avrupalı, yaşama şansları en az olan Haçlılardı. Cahillerdi ve yüzleşecekleri şeylere de hiçbir şekilde hazır değillerdi. Ancak mükemmel silahlanmış soylular ve becerikli savaşçılar da doğuya gittiler. Burada bazı Haçlı Seferlerinin özetini veriyorum:

- **Birinci Haçlı Seferi:** 1099 yılında, Kudüs'e ulaşan ilk resmi Avrupalı gücü, Akdeniz'in doğu yakasındaki Kudüs krallığı başta olmak üzere, Avrupalıların idare ettiği Latin krallıkları kurmadan önce halkın neredeyse tamamını kılıçtan geçirdi.

- **Halk Haçlıları:** Halk Haçlıları, Birinci Haçlı Seferi'nin, Fransa'dan Keşiş Peter adı verilen gezgin bir vaiz tarafından komuta edilen ayak takımı kısmıydı. Takipçileri, Selçukluları kılıçtan geçirmek için gittiler. (Keşiş Peter'e ve görev ortağı Meteliksiz Walter'e dair daha fazla bilgi için, Bölüm 20'ye bakınız.)
- **İkinci Haçlı Seferi:** İkinci Haçlı Seferi 1147 yılında, doğuya doğru akın eden Haçlıların, yol boyunca, Almanya'nın Ren Vadisinde yaşayan Yahudileri boğazlamak için durduklarında başladı.
- **Üçüncü Haçlı Seferi:** 1189 yılında, Üçüncü Haçlıların sefer gücü, Suriyeli ve Mısırlı Müslüman güçlerini birleştirmiş ve Kudüs şehrini ele geçirmiş olan Selahaddin Eyyübi'ye saldırmak için yola koyuldu. Bu kuvvetin içindeki Haçlılar arasında İngiltere'den Kral I. Richard (Aslan Yürekli), Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan İmparator I. Frederick (Barbarossa) ve Fransa'dan Kral II. Philip vardı. İmparator bir akarsudan geçerken boğuldu.

  Konusu on ikinci yüzyılın sonundaki Üçüncü Haçlı Seferinde geçen, yönetmen Ridley Scott'un 2005 yapımı filmi *Cennetin Krallığı* (Kingdom of Heaven), Kudüs'ün Hristiyan kralına ilişkin hayali bir hikâye anlatır. Filmin DVD versiyonunu bulursanız, ben 194 dakikalık yönetmen kurgusunun, sinemada gösterilmek üzere çıkartılan daha kısa versiyonundan daha üstün olduğunu sağlam bir otoriteden öğrendim.

- **Dördüncü Haçlı Seferi:** 1202 ila 1204 yılları arasında gerçekleştirilen Dördüncü Sefer belki de hepsinden iğrenç olanıydı. Hristiyan Haçlılar Hristiyan şehri Konstantinopol'ü yağmaladı ve hemen orada (sanki Roma Katolik Kilisesi ile Doğu Ortodoks arasındaki bölünme yeteri kadar geniş değilmiş gibi) başka bir Latin Krallığı kurdular.
- **Çocuk Haçlıları:** 1212 yılında yapılan Çocuk Haçlı Seferi içlerinde en acınası olanıydı. 50.000 kadar fakir çocuk ve bazı fakir yetişkinler Filistin'in tekrar Hristiyan egemenliğine geçebileceği aldatmacasıyla Fransa ve Almanya'dan güneye doğru yola çıktı. İtalyan limanlarına kadar ulaşabilen ufaklıkların hemen hepsi, sadece Kuzey Afrika ve Orta Doğu'nun Müslüman köle pazarlarına doğru yelken açmayı başarabildi. Sonradan, pek azından haber alınabildi. Bazı kimseler, Fareli Köyün Kavalcısı (Pied Piper of Hamelin) öyküsünün Çocuk Haçlı Seferi üzerine kurulu olduğunu söyler.

Fetih için emsal oluşturmak

On altıncı yüzyıl ila on dokuzuncu yüzyıl arasında Avrupalılar, diğer kıtaların büyük parçaları üzerinde, yurtlarındaki kralları adına hak iddia ederek gezme cesaretini nereden aldılar? Onların tutumlarının, Roma'nın emperyal alışkanlıklarına kulak verdiğini ya da pek çoğu barbar kökenli Avrupalıların (ve bundan dolayı Avrupalı olduğu kadar Asyalı) doymak bilmez bir fetih hırsıyla doğmuş olduklarını ileri sürebilirsiniz.

İleri sürebilirsiniz, ancak argümanınız zorlama olacaktır. Daha doğrusu, geriye, Orta Çağ'a ulaşabilir, Viking istilacıları ile savaşma ihtiyacını ve o ihtiyacın feodal tebaayı güçlü liderlerin yardımına koşmaya nasıl sevk ettiğini görebilirsiniz. Bu eğilim, Büyük Alfred zamanında şekillendiği üzere, Sakson İngiltere'si gibi ulusları inşa etmeye başlamıştır. Ancak ulus inşa etme yavaş bir süreçti ve Avrupalılar ulusal kimliğe dayalı politik bir devlet açısından düşünmüyorlardı. (Alfred ve Charlemagne gibi güçlü kralların ortaya çıkışı ve ulus inşasının başlangıcına dair daha fazla bilgi için Bölüm 6'ya bakınız.)

Haçlı Seferleri, dünyanın geri kalan bölgelerinde bir Avrupalı ve Hristiyan perspektifi biçimlendirdi ve Batılılara kendilerini Avrupa dışında da ispatlamayı öğretti. Hükümdarlar kaynaklarını sistematik bir biçimde bir emperyal serüvene yatırdı; böylelikle güç kullanımı için bir emsal oluşturdular. Hristiyan âlemi militan ve yeryüzünün diğer bölgelerinde ayağını yere basmaya güvenen bir hâle geldi. Militan güven, Avrupa'nın uluslarına birkaç yüz yıl sonra, kürenin nasıl bir şey olduğuna dair makul ve doğru bir fikre ulaştıklarında, iyi hizmet etti.

Doğu ile Batı Arasındaki Ticaretin Gelişmesi

On üçüncü yüzyılın ilk yıllarında, Cengiz Han ve onun Moğol boyu, Asya'nın, doğuda Pasifik Okyanusu'ndan Avrupa'nın kuzeydoğusuna kadar giden ve Karadeniz'in üstüne kadar uzanan devasa bir şeridini fethetmişti. Yüzyılın o döneminde, bu topraklar, Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra bile, bir idarenin egemenliği altındaydı ve müttefik Moğol güçlerine gevşek bir mensubiyet duymayı sürdürdüler.

Moğol İmparatorluğu Doğu ile Batı arasındaki kuzey ticaret rotalarını temizledi. Bu rotaların bazıları Karadeniz'e dökülen Volga ve Dinyeper (Özi) nehirleri ile Orta Doğu'da Hazar Denizi'ni kullanıyordu. Bu güzergâhlar yüzyıllarca Vikingler ve Slavlar tarafından kullanıldı ve Moğollar sayesinde Kuzey Avrupalılar, öncekinden daha serbest akan doğu ticaret boru hattından yararlanabiliyorlardı.

Mallar Kuzey Avrupa'ya sızdıkça, kasabalar büyüdü. Baltık Denizi kıyısındaki Lübeck gibi Elbe Nehri ağzındaki Hamburg da gelişti. Fakat, tacirlerin bir problemi vardı; güvenilir, birleşik bir Alman hükümeti yoktu ve onların nakliye rotalarını soyguncu ve korsanlara karşı savunacak herkesin tanıdığı bir düzen kaynağı yoktu.

1241 yılında, Hamburg ve Lübeck'teki işadamları, karşılıklı korunmaları için bir birlik olan *hansa*yı teşkil ettiler. Sonraki yüzyılın ilk yıllarında, o birlik *Hansa Birliği* (Hanseatic League) adı verilen, Flandra'dan (Flanders; bugünkü Belçika ve Kuzey Fransa'nın bir bölgesi) Rusya'ya uzanan, 70 kadar kasabayı içine alan bir konfederasyona dönüştü. İlgileri bütünüyle ticariydi, ancak birlik bazı yönetimsel fonksiyonları da yerine getirdi. On dördüncü yüzyılın ortasında, Danimarka kralı IV. Waldemar ticarete karıştığında, savaşa bile girdi. Sonunda Waldemar, Kral Ticaret'e uygun olmadığını göstermiş oldu.

Kültürel üstünlüğe farklı bakış

Avrupalılar MS ikinci binin pek çok yüzyılını dünyanın diğer bölgelerini ihtiyatla araştırmak, yerel halkları kendilerine itaat ettirmek ve imparatorluklar kurmakla geçirdiler. Bildiğiniz gibi dünya, -Güney Afrika'da İngilizce, Brezilya'da Portekizce konuşan insanları ile- hâlâ o maceraların sayısız kültürel ve ekonomik işaretlerini (Pek çokları onlara yaraları der.) taşıyor.

Bazı kimseler, içlerinde bazı tarihçiler (hiçbiri yakın geçmişte değilse de) de dâhil, bu Avrupa üstünlüğünden, kaçınılmazmış, hatta haklıymış gibi bahsediyor. Bu miyop görüşe *Avrupa merkezcilik* (Eurocentrism) deniyor ve belki bu kitapta da onun kokusunu hissediyorsunuz. Bunun sebebi, göreli konuşursak, Avrupalı egemenliğinin çok yakın bir geçmişte gerçekleşmiş ve hâlâ da Batılı kıyafet tarzları, İngiliz dili, Batı tarzı ekonomik sistemleri ve Amerikan filmleri ile sürüp gidiyor olmasıdır. Bu, Batılı değerleri reddeden bazı İslâmcı radikaller gibi belirli çevrelerdeki ters tepkiye rağmen sürüp gidiyor. Bu kitap, kısmen, medeniyetin bu belli noktaya nasıl gelmiş olduğunun bir anlatısı olduğundan, Avrupalıların (ve ABD misali mirasçılarının) bu yaptıklarını nasıl gerçekleştirdiğinin hikâyesini de içermelidir.

Ben bu kitap boyunca, bir kültür veya diğerinin her zaman öne çıktığını, yüzyıllarca ve hatta bin yıl egemen olduğunu ve kendi üstünlüğünü ispatladığını anlatıyorum. Büyük medeniyetlerin, kimsenin onları hatırlayamayacağı biçimde tümüyle ortadan kaybolduğuna da işaret ediyorum. (Bunun bir örneği için Bölüm 4'teki Hititlere dair bilgiye bakınız.) Bugün dünya çapındaki medeniyetin, ticareti ve günlük hayatı dönüştüren uydular, bilgisayarlar ve diğer havalı aletler çağında yok olması hayal edilemez bir şey gibi görünüyor, ne var ki tarih incelendiğinde görülür ki medeniyetler yalnızca yükselmez; aynı zamanda kaçınılmaz bir şekilde de yıkılır.

Kara Ölümden Sağ Çıkmak

On dördüncü yüzyılda Avrupalılar, dünyaya yeni bir açıdan bakıyordu; uzaktaki şeyleri arzu edilir, bulup ortaya çıkarmaya ve hatta belki de elde etmeye değer görüyorlardı. Ama Avrupalılar gerçekten yola çıkıp o dünyayı teslim almadan önce, yabancıların lüks mallarına uygun büyüklükte bir piyasa oluşturmak için evde yeterli şahsi servet olmalıydı. Tuhaftır, böyle bir piyasanın zemin bulmasına müthiş bir hastalık ve kitle hâlindeki ölümler neden oldu.

Kara Ölüm **(*Kara Veba* da denir.), muhtemelen Himalaya eteklerinde başlamış, hıyarcık vebası ve varyantlarının sebep olduğu yok edici bir bulaşıcı hastalıktı. Ancak, on dördüncü yüzyılda bu hastalığın yayılmasını sağlayacak bir şey oldu ve pek çokları tahmin etmiştir ki suçlu ticaretinin artmış olmasıydı. Hastalık farelerin taşıdığı pirelerde, özellikle gıda taşıyan insanların ve de farelerin ve parazitlerinin gittiği yerlerde yaşıyordu.**

Bir fare öldüğünde, pireler başka bir fareye atlıyordu. Ortada hazır bir fare yoksa, pireler daha az arzu edilir ev sahipleri bulmaya çalışıyordu. Bu ev sahipleri insanlar olduğunda, onlar müthiş şekilde hastalanıyor ve hemen hepsi de kısa sürede ölüyordu. Derilerinin altında beliren siyahımsı berelere

bubon (*hıyarcık*) denirdi, bubonic plague (hıyarcık vebası) tamlaması da oradan çıkmıştır. (Bir dahaki seferde bir çocuğun bereye "boo-boo" dediğini duyacağınızı düşünün.) Hastalığın daha da ölümcül bir versiyonu olan pnömonik veba (pneumonic plague) havada insandan insana geçerek yayılır.

Bıkıp usanmadan öldürmek

1333'te veba Çin'de binlerce kişiyi öldürdü ve Batıya yayıldı. 1347'de Konstantinopol'e ulaştı, orada ona Büyük Ölüm dediler ve Balkanlar, İtalya ve Fransa yoluyla İspanya'ya kadar hızlıca devam etti. Sonra, yıldan yıla kuzeye ilerledi. Birkaç yıl içinde, Kara Veba Rusya, İskandinavya'ya ve İzlanda'ya giden Viking ticaret yollarını izleyerek ve ötesine ulaşarak Grönland'daki Norse (Norveç; Kuzeyli) yerleşimlerini tümüyle haritadan sildi. (Grönland'daki Norse'a dair daha fazla bilgi için Bölüm 6'ya bakınız.)

Kara Veba, Avrupa'da 25 milyon kadar insan öldürdü. İngiltere'nin belki üçte biri kırıldı. Periyodik salgınlar yüzyıllar sonraya kadar devam etti; fakat Kara Veba'nın ilham verdiği yılgınlık ve üzüntünün de ötesinde bir etkisi oldu. (Korkunç çekiciliği unutmayın; o dönemden kalma tabloların pek çok örneği hastalık ve ölüme odaklanır.)

Hesap ortada: Daha az insan, daha çok servet

Kara Veba Avrupa'nın nüfusunu öyle sert bir şekilde düşürdü ki daha sınırlı bir iş gücü ekonomiyi değiştirdi. Tuhaftır, olayların bu beklenmedik gelişmesi birçok Avrupalının hayatını tek kullanımlık bir gelir üreterek iyileştirdi, o da doğulu lüks mallara, hatta fikirlere olan açlığı kamçıladı. Nüfustaki bu azalmanın entelektüel ve kültürel sonucu ve doğuya odaklanmaya *Rönesans* dendi. Rönesans'a dair daha fazla bilgiyi Bölüm 13'te bulabilirsiniz.

Birçok kişinin ölümüyle, toprakta çalışacak daha az insan kaldı. Sayıları azalan işçiler, soylulara ve toprak sahiplerine karşı durma ve aynı paraya daha fazla iş yapamayacaklarını söyleme yürekliliğinde bulundu; işçi arzı küçüldü ve emek daha değerli hâle geldi. Bu isyanlardan en meşhuru 1381 yılında, bir sıkıntısı sebebiyle kendini öldüren İngiliz belalısı Wat Tyler önderliğinde başlayandır.

Veba sonrası ekonomi, bazı büyük toprak sahiplerini, çiftliklerini daha küçük parsellere ayırmaya zorladı. Bazı işçiler, yetiştirdiklerinin büyük bir kısmını arazi sahibine teslim eden yarıcılar olmak yerine, işlerinin karşılığı olarak para kazanmaya başladılar.

Toplamda daha az insan olmasına karşılık, daha çok insanın arazisi, geliri ve mal alma potansiyeli vardı. Bu durum, tacirlerin ve mal arzında bulunan

becerikli zanaatkârların sayısındaki artışı kamçıladı. O vakte dek, ya zengin ya da fakir -ama genellikle fakir- idiniz. Veba bir orta sınıf üretti.

Doğuya Bir Yol Aramak ve Batı İçin Bir Şeyler Bulmak

Avrupa uluslarının Çin, Hindistan, Japonya, Endonezya ve diğer doğu kültürlerinin sahip olduğu lüks ürünler, ipekli dokuma ve nadir baharatlar gibi gıpta edilen malları ithal edebilenlerine gelen servet açlığı, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda pek çok maceracı kaptanı, Doğu Asya limanlarına giden elverişli deniz rotaları araştırmaya sevk etti. Bu denizcilerden bazılarının seyahatleri ve sonuçlarını Bölüm 8'de okuyabilirsiniz. Bununla birlikte, özel bir denizci diğerlerinden öne çıkar, zira Avrupa'nın çok uzak doğusundaki ülkeleri araştırmak için batıya giden ilk kişiydi. Bu Kristof Kolomb idi.

Kolomb aradığını bulamadı, ne var ki Karayipler Denizi'nde meskûn adalara ve sonra da Güney Amerika ana karasına çıkarak dünya tarihini esaslı bir biçimde değiştirdi.

Kolomb'un tanıştığı Amerikalılarla tanışmak

Arawak ve Carib kabileleri, daha sonra Batı Hint adını verdikleri adalara Güney Amerika'nın kuzeyinden gelmişlerdi. MS 500'den önce, bazı Arawaklar, onları Caribler izlemeden önce, adalara göç etmiş ve yüzyıllarca barış içinde çiftçilik yapmışlardı.

Caribler tarımla çok ilgili değildi. Savaşçı ve yamyam olan Caribler, fethettikleri kabilelerin erkeklerine işkence eder, onları öldürür ve yer; köleleştirdikleri kadınlarıyla da evlenirlerdi. Tarihi kayıtlar öyle söylüyor. Bu yerli Amerikalıların torunları da dâhil bazı kişiler, Kolomb ve takipçilerinin bütün bu yamyamlık meselesini, İspanyalıların bu insanları köleleştirmelerinin bir bahanesi olarak uydurduğunu öne sürerek bu anlatıma itiraz eder.

MS 1000 yılı civarında, Caribler Venezuella'dan veya Guyana'dan yelken açarak adalara doğru yol aldılar. Caribler, Arawak köylerine akınlar yaptılar ve bazı adalardaki çiftçileri yok ettiler.

Hint adalarına ulaşan Kolomb, muhtemelen, ilkin bazı Arawaklılarla, sonra da bazı düşman Caribler ile görüştü. Asya kıyısında olduğundan bütünüyle emin olan Kolomb onlara *Hintliler* [Kızılderililer] dedi ve bu isim de tuttu.

Düşmek

Halkbilimciler kabul etmese de birçok insan "Ring Around the Rosie" isimli çocuk şarkısının ailelerin sandığından daha eski ve çok daha fazla dehşet verici olduğunu düşünüyor. "Rosie"nin, kurbanların hastalığa ilk yakalandıklarında vücutlarında ortaya çıkan kaşıntılı kızarıklığı simgelediğini düşünerek, onda veba zamanlarının yankısını duyuyorlar. "Pocket full of posies" (cebi çiçek dolu), hatalı bir inanış olan çiçek yapraklarının hastalığa ya da en azından ölümün baskın kokusuna karşı bir savunma olduğuna bir gönderme olabilir.

"Ashes, ashes" sözü ise cenazeden "ashes to ashes, dust to dust" sözünden geliyor olabilir ve son satır, "all fall down", aslen çok az kişinin hastalıktan kurtulmayı başardığı anlamını taşımaktadır. Sözlü gelenekleri araştıran insanlar ise şarkının bire bir o sözlerle yazıldığına dair son birkaç yüzyılda yazılı deliller olmadığı için bu durumun gerçek olmadığını savunuyor.

Ç.N.: Bazı İngiliz şehir efsaneleri "Rosie (Gül ağacı) etrafında çember olmak" anlamına gelen çocuk şarkısının doğrudan veba ve hatta Büyük Londra Vebası hakkında olduğunu söyler. "Ashes, ashes" *küller*, anlamına; daha derinde -yakılmış olan- *ölünün külleri* anlamına gelir. "Ashes to asher, dust to dust" ise *topraktan gelen toprağa gider* gibi bir anlama sahiptir. Şarkının dörtlüklerinin son dizelerinde geçen "All fall down" *yere düşmek*; bir mecaz olarak ise *ölmek* anlamına gelebilir.

Bazıları keşfi kutluyor, bazıları üzülüyor

Kristof Kolomb'un, dünyanın Avrupalı çağdaşları için bilinmeyen bir parçası olan Amerika'yı keşfi, onun Karayip Denizi'ne yönelik dört seferini himaye etmiş olan İspanya'ya ve diğer Avrupalı emperyal güçlere büyük bir servet getirerek sömürgeciliğin ve ticaretin yolunu açtı. Onun keşfi, yerli halklar ve kültürleri için de yüzyıllarca sürecek bir ölüm ve yıkım çağını başlattı. Geleneksel tarihçiler de dâhil pek çok insan Kolomb'u bir kahraman olarak övdü. Daha az övgü dolu değerlendirmeler de, Kolomb'un 1492'deki keşfini takip eden bütün olumsuz yönleri -kölelik, katliam, hastalık ve tehcir- hesaba kattı.

Kolomb'u eğitim ve deneyim şekillendirdi

Kolomb'a gelince, hiçbir zaman yeni bir dünya keşfetme peşinde olmadı ve böyle yapmış olduğunu itiraf etmeksizin vefat etti.

1471'de doğan ve denizde yetişen Kolomb, eski Greklerin, özellikle MS ikinci yüzyıl astronomu Batlamyus'un kitaplarını okudu. Mısır'ın İskenderiye şehrinde yaşayan bir Grek olan Batlamyus, dünyanın küre olduğunu tasavvur ediyordu. Etkili eserleri, daha sonra Mısır'ı yöneten bilgili Arap kültürü tarafından korundu ve Avrupa'ya Arapça tercümeler yoluyla geldi.

Bir denizci olarak Kolomb'un etkili bir seyahat özgeçmişi vardı. Bir keresinde, hem İtalya'dan hem de yurt edindiği Portekiz Lizbon'dan çok uzaklarda olan İzlanda'ya kadar girmişti.

Portekiz bir denizci için iyi bir üstü. Zira o Avrupa'nın en başta gelen denizcilik, astronomi ve kartografya okulunun [On beşinci yüzyılda denizci prens Henry (Gemici Henrique) tarafından kurulmuştu.] mekânıydı. Mezunlar Afrika'nın batı kıyılarını, kıtanın çevresinde [Batı] Hint adalarına giden bir yol bulmak için, araştırdılar. (Portekiz kâşiflerinin Avrupa'dan Hindistan'a giden bir deniz rotası keşfetmelerine dair daha fazla detayı Bölüm 8'de okuyabilirsiniz. Gemici Henrique de Bölüm 21'de yer alıyor.)

Batı Hint Adalarını tesadüfen bulmak

İspanyol hükümdarları için çalışırken, Kolomb, Avrupa ile Hindistan'ı birbirine bağlayan bir deniz yolu aradı ve neredeyse Avrupalı denizcilerin tercih ettiği doğu yerine batıya seyahat etti. Bu çıkıntı denizcinin, Dünya'nın genel şekline dair, çevresini olduğundan çok küçük tahmin etmiş olsa bile, sağduyusundan kaynaklı bir anlayışı vardı. Fakat Kolomb hiçbir zaman yeni kıtalar peşinde olmamıştı ve böyle bir şey yaptığı gerçeğiyle yüzleşmeyi inatla reddediyordu ve gerçekte daha sonra Güney Amerika denilecek olan yeri buldu.

Karayipler'e olan ilk ziyaretinden sonra, oraya (ismini Carib'den almıştır), piña coladaya[1] ya da o kalipso ritmine âşık olduğundan değil, bütünüyle yeni bir yeri bulmuş olduğunu Avrupalı denizcilere itiraf edemediğinden dolayı birkaç kez daha gitti.

Kolomb Amerika'nın Doğu Asya'da olmasını arzu ediyordu. Kendi kendine ve onu dinleyen herkese bu adaların Endonezya'nın kuytu bir parçası, *Hint Adaları* olduğunu söylüyordu. Eğer Küba Asya ana karasının bir parçası değilse ki görevlilerine, bir parçası olduğuna dair yemin ettirdi, Küba'nın Japonya olmasını istiyordu. Eskisi (Çin), deniz tacirinin büyük bir ödülü iken, yeni bir dünyayı kim isterdi ki?

Tütün içmek

Kolomb'un Batı Hint Adalarından dönerken getirdiği en anlaşılmaz şeylerin arasında, Karayipli yerlilerin çok değer verdikleri bir bitkinin acı, sert yaprakları ve tohumlarıydı. Bu türün kuru yaprakları, Yerli Amerikalıların, onunla ne yapılacağını bilmeyen ve yere atan Avrupalı ziyaretçilere ikram ettikleri ilk hediyeler arasındaydı. Denizcilerin akciğerleri için, ne olduğunu bilmeyip yere atmaları iyiydi, zira o yapraklar tütündü.

Kolomb'un sefer arkadaşlarından ikisi, Rodrigo de Jerez ve Luis de Torres Küba'daki yerlilerin, yaprakları boru şekline getirdikten sonra, bir palmiye veya mısır kabuğuna sarıp, bir ucunu ateşleyip öbür ucunu ağızlarına götürdüklerini ve dumanı *içtiklerini* gördüler. Jerez onu denedi, bağımlısı oldu ve bu alışkanlığı İspanya'ya götürdü. Ağzından ve burnundan çıkan dumanın dalgalanışı, komşularını korkuttu ve onu İspanyol Engizisyonu'na bildirdiler. Jerez yedi yıl hapis yattı ve bazı kimseler, bugünün sigara karşıtı yasalarını aşırı bulur.

1 Piña Colada, İspanyolcada piña ve colada sözcüklerinden oluşan tatlı, rom tabanlı, Hindistan cevizi yağı ve ananas suyu karıştırılarak yapılan ve soğuk içilen bir kokteyldir. Özellikle Orta ve Latin Amerika ülkelerinde popüler bir içkidir. [Ç.N]

Yüzyılların İzinde

MS 618: Tang Hanedanı Çin'in egemenliğini eline aldı; matbaa ve barutun bulunuşunu da içine alan bir teknolojik yenileşme dönemi başladı.

Yaklaşık MS 1000: Carib kabilesinin üyeleri Venezuella'dan çıkıp Karayipler'deki (daha sonra o adı alacak) adalara geldiler. Karayip halkı Kolomb 500 yıl sonra adalara ulaştığında hâlâ oradaydı.

1071: Selçuklu Türkleri Bizans İmparatorluğu ordusunu Malazgirt Muharebesi'nde yendi, imparator IV. Romen Diyojen'i (Romanus Diogenes) esir aldı.

1147: Hristiyan Haçlılar, Kudüs'ü Müslüman idaresinden kurtarmak için doğuya doğru ilerlerken, Almanya'nın Ren Vadisinde durakladılar ve orada oturan Yahudileri kılıçtan geçirdiler.

1211: Moğol lideri Cengiz Han Çin'i istila etti; ülkeyi, kendi geniş Avrasya İmparatorluğuna ilave etti.

1212: Hemen hepsi çocuk olan 50.000 kişi Fransa ve Almanya'dan çıkıp İtalya'nın limanlarına doğru yürüdü. Bu Haçlılar, Kutsal Toprakları Müslüman idaresinden kurtarabileceklerine inanıyorlardı. Yol boyunca düşüp ölmeyenler, Kuzey Afrika'nın köle pazarlarında satıldı.

1241: İki Kuzey Avrupa şehri Hamburg ve Lübeck, sonunda, 70 kasabanın bir araya gelmesiyle meydana gelen ticari ve yarı-resmi bir federasyon olan Hansa Birliği'ne dönüşecek bir birliği teşkil ettiler.

1275: Ergen yaştaki bir Venedikli olan Marco Polo Pekin'e ulaştı ve Çin imparatorunun diplomatik misyonunda görev aldı.

1347: Kara Ölüm (hıyarcık vebası) Asya'dan Avrupa'ya geçişi sürecinde Konstantinopol'e ulaştı. Bizanslılar salgına Büyük Ölüm adını verdi.

1381: İngiltere'de Wat Tyler arazi sahiplerine karşı girişilen köylü isyanına liderlik etti. Bu çatışmada öldü, ancak isyan zirai reformların gerçekleşmesini sağladı.

1571: Ticari şehir devleti Venedik ada kolonisi Kıbrıs'ı Osmanlılara kaptırdı. Bu Adriyatik ileri karakolu olmaksızın, Venedik ticareti ve nüfuzu sarp ve sürekli bir çöküş surecine girdi.

Bölüm 8

Dünyayı Ele Geçirmek

Bu Bölümde

- ▶ Doğu Hindistan'daki ticaret üsleri için itişmeyi,
- ▶ Amerika'daki yerli medeniyetleri elde tutma mücadelesini,
- ▶ Asya'daki ticaret pazarını çatırdatma girişimini,
- ▶ Dünya köle ticaretinden kâr elde edildiğini,
- ▶ Aydınlanma fikirleriyle eski düzenin tehdit edilmesini,
- ▶ Amerika ve Fransa devrimlerinin patlak verişini öğreneceksiniz.

Avrupalı denizciler, on beşinci yüzyılda yeni deniz rotaları aramak için yelken açtıklarında, para için bu işin içindeydiler. Zenginlikler el işaretiyle çağırdı. Seyahatleri dünyanın çapını değiştiren seyyahların içinde şunlar vardı:

- **Kristof Kolomb**: İspanya adına yelken açan bir Cenevizli (İtalyan şehir devleti Cenova'dan) olan Kolomb, kârlı ticaret mallarının bir kaynağı olan Asya'ya varmaya çalıştığı için Amerika'yı keşfetti.
- **Vasco da Gama**: Asya'ya giden bir deniz rotası da arayan Portekizli bir kaptan olan da Gama, Afrika'yı dolaştı, doğuya yöneldi ve başarılı bir biçimde 1498'de Hindistan'a ulaştı.
- **Ferdinand Macellan**: Yine bir Portekizli, ama İspanya adına seyahat eden Portekizli Macellan Asya'nın Baharat Adaları (bugünkü Endonezya) için, da Gama'nın 1519'daki rotasından farklı bir rota kullanarak demir aldı.

Macellan, seyahat sırasında ölmüş olmasına rağmen, Kolomb'un öne sürdüğü gibi, Avrupa'dan Asya'ya batıya gidilerek ulaşmanın mümkün olabileceğini ispatladı. (Öncelikle Güney Amerika ana kıtasının güneyine doğru dümen kırmak zorundaydınız.) Macellan Avrupalıların kürenin çevresini dolaşabileceklerini de gösterdi. Başlangıçtaki beş gemisinden yalnızca biri, doğudan gelerek Afrika'yı dolandı ve İspanya'daki San Lucar de Barrameda'ya 1522'de geldi.

Macellan'ın başarısı denizcilikte devasa bir adımdı, ama aynı zamanda sembolik bir zaferdi. Avrupalılar dünyayı gemiyle ve kısa süre sonra da

ticaret ve askeri fetih için dolaşabilirlerdi. Yine, on altıncı yüzyılın ilk yıllarında, iki İspanyol General Amerika'daki iki büyük medeniyeti fethetti:

- Hernan Cortés Meksika Azteklerini 1521'de yendi.
- Francisco Pizarro Peru'nun İnka İmparatorluğu'nu 1533'te yıktı.

Avrupalılar Amerika'yı kastederek Yeni Dünya'dan söz ederler. Ancak, bir bakıma bütün bir dünya yeniydi; çünkü ona, toplamaya hazır olan olgun bir eriğe, birdenbire ulaşılmıştı. İspanyol ve Portekizlilere kısa süre sonra katılan Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar gibi diğer Avrupalılar, ticaret yaparak, sömürerek ve Yeni Dünya'nın insanlarını köleleştirerek eriği topladılar.

1500 ila 1900 arasında, Avrupalı deniz güçleri kürenin hemen hepsini nüfuzları altına, ama bir bedelle aldı. Avrupalılar diğer ulusları kendilerine neredeyse ram eder etmez, o tebaalar zincirleri kırmak için mücadeleye başladı. Bu imparatorluklar çağı, yalnızca Amerika'da ve diğer sömürge topraklarında değil, [dünyanın genelinde de], devrimler çağı oldu. Özgürlük ateşi yayıldı ve devrim Avrupa'ya da geldi.

Doğuya Gitmek İçin Güneye Seyahat

Avrupalılar için, 1498, "Kolomb'un mavi okyanusa demir aldığı" 1492'den daha da anıtsal bir yıldı. Kolomb, tacir ve denizcilerin önemli bir hedefi olan Asya'nın zengin limanlarına deniz yoluyla ulaşmaya çalışıyordu. Kral I. Manuel (Şanslı I. Manuel) için seyahat eden Portekizli Vasco da Gama, Kolomb'un başaramadığını; doğuya giden bir deniz rotası bulmayı gerçekten başardı.

Da Gama, Afrika'nın güney ucundan geçip, kıtanın doğusunda kuzeye yönelerek büyük Madagaskar Adası ile Afrika ana karası arasındaki azgın sularda seyrettikten sonra da bir Arap denizcinin yardımıyla Hint Okyanusu'nu geçerek bir rota buldu. O zamana kadarki en büyük denizcilik serüveni olan da Gama'nın yolculuğu kendinden beklenen ekonomik ödülü getirdi; oysa Kolomb'un hatayla, şaşırtıcı şekilde vahşi adaları keşfi henüz ekonomik bir ödül getirmedi.

Hindistan ticaretinde yer edinmek

Vasco da Gama Umman Denizi'ni geçti ve 1498 yılında Hindistan'ın güneydoğu kıyısına ulaştı. Liman şehri Kozhikode'de (o zamanki adı Calicut idi, ancak Kalküta ile karıştırılmamalı) rıhtıma yanaştı. Asya baharatlarına hevesliydi, ancak hazırlıklı gelmemişti. Âdet gereği, Kozhikode'deki *zamorin* adı verilen Hindu hükümdarını onurlandırmanın, özellikle bir lütuf istiyorsanız, uygun yolu, zamorini hediyelere boğmaktı. Fakat, Hintliler, da Gama'nın küvet, kumaş ruloları, şapkalar, kolyeler ve şeker teklifinden etkilenmediler.

Bunlar, Batı Afrika kıyılarında iyi karşılanabilirdi, ancak ticaret zengini Kozhikode'de bunlara ancak gülünürdü.

Da Gama zamorinden ticaret anlaşması koparmak için çok çalışmak zorundaydı ama üç aylık rica minnetten sonra, bir onay aldı. Da Gama, yurdunda; Lizbon'daki ahaliyi hayran bırakmaya yetecek kadar baharat bulmayı başarabildi.

Saygı istemek

Vasco da Gama'nın Hindistan'ı 1498'de ilk ziyaretinin barışçı bir ticaretin yolunu işaretlediği görülüyor. Bununla birlikte, Kozhikode'ye dönmeden önce, Doğu-Batı ilişkilerindeki atmosfer kötüye döndü.

Da Gama'nın baştaki 177 kişilik tayfasından yalnızca 55'i, dört gemisinden de ikisi ayakta kalabildi. Bunlar o zamana göre, hele de böyle büyük bir atılım için kabul edilebilir bir kayıp olarak görülebilirdi. Portekiz kralı Manuel memnundu. Pedro Cabral liderliğinde ikinci bir sefere sponsorluk etti. Cabral, güneye doğru, Afrika kıyısı boyunca ilerlerken, Brezilya'yı keşfedecek kadar fazla sağa döndü. Cabral, Kral Manuel'e, Asya'ya giden rotaya ilave olarak Yeni Dünya'nın bir kısmını vererek, onda Portekiz adına hak iddia etti.

Cabral Afrika'yı dolaşmak ve Kozhikode'ye doğru devam etmek için ilerlerdi. Kozhikode'de, da Gama'nın zamorin ile tam bir ticaret antlaşması için imtiyazlar kazanma işine devam etti. Cabral Hindistan'dan ayrılırken, Portekizlilerden küçük bir grubu Kral Manuel'in çıkarlarını temsil etmek için bıraktı. Her ne kadar bu tacirler kalmak için zamorinin iznini almışlarsa de, onların varlığı liman şehrindeki Müslüman tacirleri öfkelendirdi. Avrupalıları, ithalat ihracat işlerini kesintiye uğratacak birileri olarak gördüler. O Müslüman işadamlarından bir grup karşı koymaya karar verdi; Portekizlilere saldırdılar ve onları öldürdüler.

Bu cinayetlerin haberi Portekiz'e ulaştığında, küplere binen Kral Manuel, elçilerini koruyamama hatasını zamorine yükledi. Memnuniyetsizliğini göstermek için da Gama'yı başka bir sefer için Hindistan'a gönderdi. Bu sefer, denizci iyi silahlanmış bir gemi filosuna komuta ediyordu.

Umman Denizi'ni geçip Hindistan'a doğru ilerlerken, Mekke'den yurtlarına dönen hacıları taşıyan bir gemiyle karşılaştılar. Yeni, militan bir tavır sergileyen da Gama, gemide ne var ne yoksa istedi. Yolcuların para ve mallarını topladıktan sonra Portekizliler, Arap gemisini ve içindeki, çocuklar ve kadınlar dâhil yüzlerce insanı yaktı.

Kozhikode'ye vardığında, da Gama, zamorinin teslim olmasını ve Portekizlilerin ölümünden sorumlu tuttuğu Müslümanların da şehirden uzaklaştırılmasını istedi. Zamorin bunu reddetti. Da Gama bunu limanı bombalayarak karşılık verdi. Küçük botlarıyla de Gama'nın gemilerini selamlamak için yelken açmış olan 38 tacir ve balıkçının da öldürülmesini emretti. Bu kurbanlar, aynen zamorin gibi, Müslüman değil Hindu idiler. Da

Gama, seyahatinden Lizbon'a temelli döndüğünde, geride, Portekiz idaresini uygulamak için beş gemi bıraktı.

Amerika'yı "Keşfetmek"

Kolomb, kendisini bir kâşif olarak düşünmedi ve belki siz de düşünmemelisiniz. Bütün o *keşif* anlayışı, zaten Amerika'da yaşamakta olan insanlara hakarettir ve keşfedilmemiş olduklarını söylemenin hiçbir anlamı yoktur.

Kolomb ulaşmadan önce Amerika'da pek çok ulus yaşadı. Kolomb, Karayip Adalarında rastladığı kimselere, kendisinin Asya'da olduğunu sandığından dolayı *Hintliler* dedi, bundan dolayı, Amerika'nın asli halkı, o günden beri (bazılarının *Yerli Amerikalılar* veya *Amerindians* denmesini tercih etmelerine rağmen) bu etiket adı altında toplandı. Onlara ne ad verirseniz verin, bu Amerikalılar hiçbir zaman tek bir kültür olmamışlardır. Epeyce farklı iklimlerde yaşadılar, hayatlarını farklı biçimlerde kazandılar ve farklı kıyafetler giydiler. Kökenleri bile muhtemelen farklıydı.

Yirminci yüzyılın sonlarına kadar pek çok araştırmacı Kolomb öncesi Amerikalıların, 20.000 ila 10.000 yıl kadar önce, Asya ile Alaska'yı birbirine bağlayan bir kara köprüsünü geçmiş olduğunu düşünüyordu. Daha sonra arkeolojik bulgular, en azından bazı insanların Amerika'da çok daha önceleri de yaşamakta olduğu ve farklı grupların oraya farklı zamanlarda vardığı fikrini vermeye başladı.

Avrupalılar geldiğinde, Amerikalılar yükselen ve çöken medeniyetler görmüşlerdi. İspanyollar, oraya Meksika ve Yucatan'daki büyük Maya medeniyetini, etkileyici şehirleri, on altıncı yüzyıla gelindiğinde derin bir çöküş içinde olsa da, görecek kadar vakitlice gittiler.

İspanyol komutan Hernan Cortés, 1519 yılında, Maya şehirlerinin kuzeyinde, Orta Meksika'nın yaylalarında, zirvesini yaşayan bir şehir buldu; bu, Aztek başkenti Tenochtitlán idi. İspanyol askerleri, Tenochtitlán'ın, canlı şekilde boyanmış piramitler ve ada şehrini ana karaya bağlayan geniş geçitleri ile Roma veya Konstantinopol kadar muhteşem bir yer olduğunu söyledi. İspanyalılar elbette onu yıkmak için gitti, ne var ki kimse fethin güzel olduğunu söylemedi.

Kolomb öncesi medeniyetler pek çok başarı ile övünmüş olsa da, İspanyol istilacıların sahip olduğu bazı temel avantajlardan yoksundular:

- **Barut:** Bu teknoloji Avrupa'ya Çin'den gelmişti, ne var ki, İspanyalılar gelinceye kadar Amerika'ya uğramamıştı.
- **Demir:** Birkaç Amerikan kültürü on altıncı yüzyıl itibariyle olağanüstü bir metal işçiliği başarısı yakalamış ise de, hiçbiri daha sert, daha dayanıklı demir silahlar yapmayı öğrenmemişti.

- **At:** Amerika'da at yoktu. (Atın savaştaki rolüne dair daha fazla bilgi için Bölüm 17'ye bakınız.)
- **Bağışıklık:** Avrupalılar daha önce okyanusu hiç geçmemiş hastalıklar getirdiler. Amerika yerlilerinin onlara karşı hiçbir biyolojik savunmaları yoktu.

Azteklerin yükselişi ve çöküşü

Meksikalı Aztekler yönetim gücünü elde etmeden önce, fethedilmiş bir halktı; esas itibariyle kölelerdi. Efsaneler, onların, kendilerine başkentleri Tenochtitlán'ı, kaktüs üzerindeki bir kartalın bir yılanı yediği (ah!) yerde inşa etmelerini öğütleyen kâhin deyişini takip ettiklerini anlatır. Kaktüs büyük bir gölün içindeki bir adada bulunuyordu. [Bugün Meksiko şehri (Mexico City) bu adada bulunmaktadır.] Daha güvenilir anlatılar, Azteklerin adayı bir savunma mevkii olarak seçtiklerini ve eski efendilerinden böylelikle gizlendiklerini anlatır.

Meksika kartalı, yılan ve kaktüsü millî bayrağı olarak seçmiştir. Bunun detayı Şekil 8-1'de gösterilmiştir.

Şekil 8-1: Meksika bayrağı Azteklere dair bir efsanenin anısını yaşatıyor.

Efendiler olmak

Aztekler (*Mexica* da denilir) Tenochtitlán'ı yaklaşık 1345'te kurdular ve diğer insanlar kendilerini bir daha köleleştiremesin diye askeri beceriler geliştirmeye başladılar. Tapınaklar, yollar, bir su kemeri ve göl üzerine dolgu yollar inşa ettiler. Arazi sahibi olmalarına izin verilse de, tanrı Quetzalcoatl'dan indiklerine inanılan soylulara hürmet ve hizmet etmeleri beklenen sade vatandaşların bulunduğu hiyerarşik bir toplum kurdular. Aile soy ağacı, bir kimsenin, *calpolli* adı verilen kasaba benzeri topluluklar içindeki yerini belirlerdi. Bu topluluklar *altepetl* adı verilen yerel şefler

veya krallar tarafından yönetilen bölgesel eyaletlere göre gruplanırdı. Aztek İmparatorluğu daha da geniş bir ittifakta birleşilen kilit niteliğindeki bir altepetl şeklini aldı.

On beşinci yüzyıl itibariyle, Aztekler eski efendileri olan kabilelerle olan akışı tersine çevirecek kadar güçlüydü. Aztek kralları Itzacoatl ve I. Montezuma (veya Moctezuma) Meksika vadisinde ve ötesinde fetih savaşları yapmıştır.

Niye savaş? Onlar Aztek savaş tanrısı Huitzilopochtli'nin kurbanlar istediğine inanırlardı. Aztek dininin inançlarında, Huitzilopochtli'nin, taze insan kalbinden, tercihen yiğitlerin kalbinden, özellikle hoşlandığı hususu da vardı. 1489 yılında, bir piramidin adanmasında, Aztek rahipleri 20.000 kadar esiri doğramışlardı. Aztek savaşlarının kurbanları Huitzilopochtli'yi besliyordu.

Quetzalcóatl'ın döneceğine inanmak

On altıncı yüzyılda Azteklerin işleri yaver gitmedi. Tabi halkları isyan etmeye başladılar. Kral II. Montezuma düzeni yeniden sağlamaya çalıştı, ne var ki hain İspanyol kâşifi Hernan Cortés 1519 yılında çıkıp gelince işi yarım kaldı.

Aztekler ve tabi halkları, Huitzilopochtli'nin yanında, beyaz derili, sakallı tanrı Quetzalcóatl'dan da korkardı. Mayalara kadar giden bir efsaneye göre, Quetzalcóatl denizin öte yakasında bir yerlere gitmiş ve imparatorluğu yönetmek için döneceğini haber vermişti. Cortés Yucatan Yarımadası'nda karaya çıktıktan kısa bir süre sonra, yerlilere göre, kendisinin o nitelemeye uyduğunu fark etti. Yerliler, İspanyalı ve askerlerinin, yalnızca birer insan olmaktan öte bir şeyler olduklarını düşündü. Hiç at görmemiş olan Azteklere göre, ata binmiş bir asker iki başlı bir canavar gibi duruyordu.

Cortés Aztek başkentine geldiğinde, II. Montezuma onu, muhtemelen Quetzalcóatl olduğuna inandığı veya onu bir ittifaka girmesi için rüşvetle tavlamaya çalıştığı için güzel karşıladı. Cortés, bir tuzaktan şüphelendi ve II. Montezuma'yı esir aldı. Artık o vakitte imparator için her şey çok geçti, çünkü İspanyalılara boyun eğmişti ve kendi halkının saygısını yitirmişti. II. Montezuma, bundan sonra Azteklerin karşısında konuşmayı denediğinde; dinleyenler yüz çevirdi ve onu taş ve ok yağmuruna tuttu. Ölümcül yaralar aldı. 1521 yılında, lidersiz kalan Tenochtitlán İspanyalılara teslim oldu.

İnkalar'ın büyüklüğü kabul edip sonra da İspanyollara teslim oluşu

Cortés'in Aztekleri 1521'deki fethi diğer İspanyol komutan Francisco Pizarro'ya, on yıl sonra, Güney Amerika'daki en büyük medeniyet olan İnkaları istila etme ilhamı verdi. Yalnızca 200 kişiyle bir milyondan fazla nüfusu olan bir imparatorluğu emrine itaat ettiren Pizarro'nun, İnka başkenti Cusco'yu (Cuzco) ele geçirmesi yalnızca iki yılını aldı.

Cortés'in ödülü, İnka İmparatorluğu en parlak dönemini yaşıyordu. Merkezi Peru'da, And Dağlarında bulunan ve Kuzey Şili'den Ekvador'a kadar uzanan topraklarda yayılmış olan imparatorluk, hepsi de bir başat kültüre boyun eğen ve onun tarafından yönetilen bir farklı kabileler ağını içine alıyordu.

Benzersiz bir imparatorluk kurmak

Kuzeydeki Aztekler gibi, İnkalar da daha önceki Peru imparatorluklarının egemenliğine tabi bir topluluk olarak başladılar. İnkalar güçlenmeye başladı. 1430'lu yıllarda, Pachacuti adındaki bir hükümdar, komşu bir halktan gelen istilayı püskürttü ve İnka İmparatorluğu'nun sınırlarını bugünün Şili, Bolivya ve Ekvador'un bir kısım topraklarını içine alacak şekilde genişletti.

On altıncı yüzyıla gelindiğinde, Pachacuti'nin halefleri, kendilerinden önceki herhangi bir Güney Amerikalı ulusun sahip olduğundan daha fazla toprağa egemen oldu. İnkalar da, Romalılar (Onlar hakkında bilgi için Bölüm 5'e bakınız.) gibi, kendilerine katılanlara ödül vererek ve iş birliğini direnişten daha kolay kılarak, fethetmiş oldukları insanların liderlerini İnka safına çekti. Yine Romalılar gibi, İnkalar da harika mühendislerdi. İnka duvar ustaları, bugün bile bir bıçak ağzının bir tırmık kadar derine işleyemeyeceği kadar birbirine mükemmel biçimde uydurulan devasa granit bloklarından tahkimatlar yaptı.

Aynı derecede dikkate değer olanı, İnkalar'ın yaklaşık 31.000 km uzunluğundaki bir yol sistemini işler hâlde tutuyor olmasıydı. Devlet bu yollara, her 2.5 km'de bir koşucu bulunacak şekilde serî haberciler gönderirdi. Bu sistemi kullanarak bir mesajı günde yaklaşık 240 km uzağa taşıyabiliyorlardı.

Hükümdar ailesi her şeyi bir arada tutuyordu; İnka'yı yıkan gerçek de buydu. Pizarro'nun yapmak zorunda olduğu tek şey, kral ailesini alt etmekti ve öyle olunca bütün imparatorluk devrilirdi. O bunu 1532'de alçak bir hileyle başardı.

İstilacının davetini kabul etmek

1532 yılında, Francisco Pizarro, İnkaların kralı Atahualpa'yı görüşmek için, başkentinden uzak bir şehir olan Cajamarca'ya çağırdı. Kral kalabalık kraliyet maiyetiyle geldiğinde, Pizarro onu kaçırdı, takipçilerini şaşkına çevirdi, onlardan birkaç yüzünü öldürdü. Kurbanlar arasında kralın aile üyeleri de vardı. Atahualpa kendini fidye ile serbest bıraktırmaya çalıştı, ancak Pizarro onu kukla bir kral olarak kullanmak istiyordu. Atahualpa, Hristiyanlığa dönmeyi reddederek buna razı olmadı. Böyle olunca Pizarro onu da öldürdü. Sonra askerleriyle birlikte, Atahualpa'nın başkenti Cusco'ya intikal etti; orayı 1533'te ele geçirdi.

İspanyollar, eski İnka topraklarının her yerinde çıkan isyanları bastırmak için yaklaşık 30 yıllarını (Yerli isyancılar ile savaşırken birbirleriyle de savaşarak) harcadılar, fakat imparatorluğun egemenliğini 1560'lı yıllarda tümüyle ele geçirdiler.

1969 yapımı *The Royal Hunt of the Sun* filmi, bir İngiliz tiyatro oyunundan uyarlanmıştır ve Pizarro'nun Altahualpha ile buluşmasının hikâyesini anlatır. 2006 yılında Londra'da yeniden canlandırılan oyunun aksine, film sinemada gişe satış patlaması yapamadı.

Gezegeni Dolaşmak

Vasco da Gama gibi Ferdinand Macellan da, Asya'ya deniz rotasını bulan Portekizli bir kâşifti. Kristof Kolomb gibi, Macellan da Avrupa'dan batıya seyahat ederek Asya'ya ulaşmaya çalışan İspanyol filosunun İspanyol olmayan komutanıydı.

Macellan'ın seferi, Güney Amerika'nın güney ucundaki (daha sonra Macellan Boğazı adını alan) boğaz yoluyla Pasifik Okyanusu'na (Bu adı Macellan vermiştir.) geçerken, Baharat Adalarının (bugünün Endonezya'sı) can atılan limanlarını izlerken ve doğudan gelip Afrika'yı dolanarak yurda dönen; olaylarla dolu seyahatte kaptanını, beş gemisinden dördünü, bütün subaylarını, tayfasının hemen hepsini kaybetmiş olmasına rağmen başarılıydı.

Seyahatte ölmüş olmasına rağmen, küreyi ilk kez dolaşmış olma başarısı, Macellan'a (Portekizce adı Fernao de Magalhaes) verilir. O bu işi Filipinler'e kadar götürdü ve Macellan Uzakdoğu'ya Portekiz seferleriyle birlikte gitmiş olabileceğinden, onun dünyayı şahsen dolaşmış olduğunu söyleyebilirsiniz. Teknik olarak, gemisinin kaptanı (günümüz gemilerindeki baş deniz astsubayı gibi) Juan Sebastian del Cano (veya de Elcano), yerküreyi deniz yoluyla dolaşan ve yurduna; İspanya'ya 1522'de ulaşan ilk komutandı. Filipinli yerliler Macellan'ı öldürdükten sonra seferi o yönetti.

Seferin başarısı Avrupalılara, Amerika'nın, Asya'nın keşfedilmemiş bölgelerinden başka bir şey olduğu delilini verdi. Yeni Dünya'nın batısındaki devasa okyanus, onun gerçekten yeni bir dünya olduğunu, en azından Avrupalılara, doğruladı. Bundan öte, Macellan, Asya'ya her iki yönden de ulaşmanın mümkün olduğunu gösterdi. 1522'de, onun geri kalan bir gemisi ve birkaç hasta ve zayıf düşmüş denizcisi İspanya'ya döndüğünde, Asya, hâlâ, Avrupalı tacirlerin ve hükümdarların imrendikleri bir ödüldü.

Doğu imparatorlukları arasında Osmanlıların yükselişi

Avrupalılar güçlü olmaları ve dünya çapındaki deniz rotaları ile daha da güçlenmekte olmalarına rağmen, Asya'nın devasa bölgelerini, İspanya ve Portekiz'in on beşinci yüzyılın sonlarında ve on altıncı yüzyılın ilk yıllarında Güney ve Orta Amerika'da hak iddia ettikleri tarzda gasp etmede ani bir başarı sağlayamıyorlardı. Çünkü zaman hâlâ imparatorluklar çağıydı veya devasa bir Asya, Afrika ve Avrupa imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çağıydı.

Türk boylarının gücünün artışı; Osmanlıların geniş arazileri elde edişi

Osmanlı İmparatorluğu, on üçüncü yüzyılın sonunda, Küçük Asya'nın (Anadolu) kuzeyinde (bugünkü Türkiye'nin bir bölgesi) doğdu. Moğollar ve diğer göçebelerle akraba olan ve Orta Asya'dan gelmiş, birbiriyle bağlantısı

gevşek göçebe grupları olan Türkler, boy obaları hâlinde örgütlenmişlerdi. Orta Doğu'da, on birinci yüzyılda güçlü olan Selçuklu Türkleri işte böyle bir obaydı. Avrupalı Haçlılar, 1095 yılındaki Birinci Haçlı Seferi'nde Selçuklu Türkleri ile dövüştüler.

Diğer bir Türk boyu olan Osmanlılar, 1453 yılında Bizans İmparatorluğu'na son vererek Konstantinopol'ü fethetti. (Osmanlı Türkleri adlarını takviyeli tabureden almamıştır, aksine, alçak, arkasız sandalyenin bir Orta Doğulu stilinden uyarlanan takviyeli tabure adını Osmanlılardan almıştır.)

Araplar ve Batı Asya'daki diğer uluslar ve kendilerinden önce gelen Selçuklu Türkleri gibi, Osmanlı Türkleri de Müslüman'dı. (İslâm'ın doğuşu ve yayılışına dair daha fazla bilgi için Bölüm 6'ya bakınız.) Yine Araplar gibi, Osmanlı Türkleri de, kendinden önceki Asya ile Avrupa'yı birleştiren Bizans İmparatorluğu gibi geniş bir imparatorluk vücuda getirdiler. Macaristan'da Budapeşte'den Irak'ta Bağdat'a ve oradan Yukarı Nil'de Asvan'a uzanmanın yanında, zirve döneminde Afrika'nın Akdeniz kıyısını da çevreliyordu.

Doğudaki diğer Asya imparatorluklarına bakış

Türkler gibi göçebe bir topluluk olan Moğollar, imparatorluklar kurmak için Orta Asya'dan çıktı. En büyük savaşçı kralları Cengiz Han, on üçüncü yüzyılda, Asya'dan Kuzeydoğu Avrupa'ya uzanan devasa bir imparatorluğu idare ediyordu. Torunu Kubilay Han, 1280 yılında Çin'i fethetti ve orada bir hanedan kurdu.

Moğol İmparatorluğu, on üçüncü yüzyılın sonlarında parçalandı, Cengiz Han'ın soyundan gelenler gücü elinde tutmayı sürdürdü. Onların en meşhur olanlarından biri zalim (Topal) Timur Türkistan'dan çıkıp, on dördüncü yüzyılda Persleri ve Osmanlıları altüst etti. Fetihleri, birliklerinin 1390'lı yıllarda işgal ettiği Moskova'ya kadar uzandı. Timur'un torunu Babür, 1526 yılında Kuzey Hindistan'ı (günümüzün Pakistan'ı da dâhil) fethederek Babür Hanedanı'nı kurdu. Bu isim, Babür'ün imparatorluk kuran mirası ile ilişkili olan Moğol'un bir çatalıdır.

Babür Hanedanı sonunda Hint alt kıtasının hemen hepsinde hak iddia etti ve kraliyet sarayı içindeki mücadelelerin merkezi hükümeti zayıflatıp on sekizinci yüzyıla kadar güçlü hükümdarlar ve kayda değer bir istikrarı elde etti. İmparatorluk, Babür kralına kâğıt üzerinde bağlı bölgesel hükümdarlar, kendileri için daha fazla güç iddia ettiğinde çatırdamaya başladı. Babür idaresinin bu çöküşü, ticaret açısından Avrupalı ulusların Hindistan'daki işini kolaylaştırdı. İngilizler Babür sarayını ilga etti.

Portekizlilerin Afrika'nın güneyini dolanan deniz yolunu 1498'de açmasından sonra, Avrupalı tacirler hızla doğuya hareket etti. Portekiz Kozhikode'yi ele geçirdi, yine o ulusun tacirleri Hint limanı Goa'yı (Goa Velha) zapt etti. Baharat Adalarına (bugünkü Endonezya) yelken açarak, Çin kıyısından çıkıntı yapan yarımada üzerindeki, Kanton'a (Guangzhou) yakın Makao'da hak iddia etti.

Portekizliler, Uzakdoğu'daki baharat ticaretini tekellerine alabilecekleri müstahkem ileri karakollar inşa etti. Ticaret öylesine kârlıydı ki Hollandalılar ve İngilizler, Portekiz altını götürürken eli kolu bağlı durup seyredemezdi.

Doğu Hindistan Şirketlerinin kuruluşu

1599'da, 80 Londralı tacir bir araya geldi ve Doğu Hindistan Şirketi'ni kurdu. 1600 yılında, I. Elizabeth onlara bir sözleşmeyle ayrıcalık verdi. Hollandalılar kendi Doğu Hindistan Şirketi'ni 1602 yılında kurdu. Fransızlar bu işe 1664 yılında kurulan Doğu Hindistan Şirketi ile atladı.

Portekizliler, Asya mallarını deniz yoluyla taşımak için gerekli olan seyir haritaları ve ticari temasları bulunan Avrupalı tek ulus olarak bir ticaret tekeli olmanın tadını kısa süreliğine çıkardı. Doğu Hindistan Şirketleri Portekiz tekelinin üstesinden gelmeyi nasıl başardı? Portekizliler ilkin o tekeli nasıl kurmuşlarsa öyle, yani zorla. Britanya kendi ilk ticaret üssünü, 1612'de, Hindistan'daki Surat'ta kurduktan sonra, İngilizler diğer Hint limanlarına doğru yola devam ettiler. 1639'da, İngilizler Bengal Körfezi üzerindeki Madraspatnam adlı bir balıkçı köyünde bir kale ve bir ticaret merkezi kurdu. O merkez sonraları, Madras ekoseli kumaşının ad babası olan Madras kentine dönüştü. Britanya tacirleri 1688'de Bombay'da bir merkez inşa etti ve 1690'da da kendi Hint karargâhları olarak Kalküta'yı kurdu.

Hollandalılar, 1619'da, Java Adası'nın (bugünkü Endonezya'nın bir bölgesi) kuzey kıyısındaki güzel, korunaklı bir limanı olan Jakarta'yı ele geçirdi ve adını Batavia (Roma döneminde Hollanda'daki bir Kelt kabilesi olan Batavii'ye ithafen) olarak değiştirdi. Onlar, Doğu Hindistan Şirketi Batavia'yı kendi ticari karargâhı yaptı. 1638'de, diğer bir tekele sahip oldular; Japonya'nın korumacı imparatoru, Avrupalı tacirlerin Japonya'yla ticaret yapmasını yasaklayan bir fermanına tek bir istisna getirdi; Hollandalılar. Kalma hakkının bir karşılığı olarak, Hollandalılar Hristiyanlığı tebliğ etmeyecekleri sözünü vermek zorundaydı.

Doğu'yu Batı'dan anlatmak

Niçin Asya'daki İngiliz, Hollandalı ve Fransız ticari organizasyonları *Doğu* Hindistan Şirketleri adını aldı? Hindistan Avrupa'nın doğusunda değil miydi?

Peki, tamam. Ancak, bu şirketler kurulurken, Batıda diğer Hintliler (Indies; Amerikalı yerliler) vardı. Kolomb (Kolomb'a dair daha fazla bilgi için Bölüm 7'ye ve bu bölümün ilk sayfalarına bakınız.) 1492'de Karayipler'e vardığında, orada bulduğu adaların Asya'nın bir parçası olmasını çok istiyordu. Kendisinin Çin kıyısına yakın bir yerde, belki de Endonezya'da olduğunu tasavvur ediyordu ve işte o yüzden Karayip Adalarına *Indies* adını verdi.

Herkes Kolomb'un hatalı olduğunu, yani Avrupa'nın batısındaki Amerikan adalarının Doğu'daki Asya adalarından farklı olduğunu anladığında, ikisini birbirinden *Batı* Hint Adaları ve *Doğu* Hint Adaları diyerek ayırdılar. İşte bu yüzden, bir süreliğine, limandan her çıktığınızda, hangi Hint Adalarına ulaşmak niyetinde olduğunuzu belirlemek zorundaydınız.

Baharat ticareti, yüksek riskli bir meslek olduğunu kanıtladı. Hollandalılar, Portekizlilerden uzak, Maluku Adalarındaki Ambon Adası'nda bir üs yaptı. Sonra, İngilizler orada ticaret yapmaya çalıştığında, Hollandalılar işlerine burnunu sokan İngiliz tacirleri öldürdü.

Kapıyı Japonya'ya kapatmak

Japonya'nın Asya ulusları arasında özel bir yeri vardır. Denizle izole edilen Japonya, Doğu Asya'nın diğer bölgelerini dolaşan ve gücü imparatorluk kurucuları olarak elde eden göçebe kabilelerin (Bölüm 7'de ele aldığım Moğollar gibi halklar) istilalarına yenik düşmemiştir. Emperyal yönetimi, Çin'inki gibi 1192 yılında yapılandırılmış olmasına rağmen, Japonya'da iktidar savaşçı bir sınıfın elinde olmuştur. Japon otoritesi, kâğıt üzerinde, bir imparator tarafından atanmış bir savaş beyi olan *şogun*un elinde toplanmıştı; fakat, gerçekte şogun imparatordan çok daha güçlüydü. 1603–1868 arasında hüküm süren Tokugawa ailesinin şogunları, Japonya'nın genelinde, özünde askeri diktatörler idiler. İşte o diktatörlerin ilk üçüne dair özet bilgiler:

- **Tokugawa Ieyasu,** Tokugawa şogunlarının ilkidir, iktidarı, bir dizi karışık iç savaşın sonunda elde etti. Tokugawa yabancılardan, özellikle Avrupalılardan kuşkuluydu. Portekizliler Japonya'da alışverişe başladığında (Hollandalılar oradaki tekeli garantiye almadan önce), onların etkisinin şogun sisteminin otoritesini zayıflatabileceğinden endişe etti. Ülkede düzeni daha yeni sağlamış olduğundan, otoritesinin sulandığını görmemekte kararlıydı.
- **Tokugawa Hidetada** Avrupalı Hristiyanlara güvenmemeyi babasından miras aldı. Hidetada, eğer Hristiyanlar çok fazla Japon mühtedi kazanırsa, Japonya'nın kendini bir Avrupalı istilaya karşı savunma yeteneğinin zayıflayacağını düşünüyordu. Şogun Hristiyanlara giderek daha çok zulmetti; 1622 yılında, onun yetkilileri Nagazaki'de 55 misyoneri aynı anda çarmıha gerdi.
- **Tokugawa Iemitsu,** bir sonraki şogun, 1623–1651 yılları arasındaki devrinde bütün misyonerleri ve pek çok taciri Japonya'dan çıkardı. Japonların yurt dışına çıkışını ve gemi imalatçılarının uzun seyahatler için gerekli olan büyük gemiler yapmalarını yasakladı. Iemitsu, Konfüçyüsçülerin büyüklere sadakat vurgusunu tercih ederek, Budizm'e de sınırlama getirdi.

Japonya Çin, Kore ve küçük bir Hollandalı grubu ile ticaret yapmayı sürdürdü. Hollandalılar, çoğu zaman, Nagazaki Körfezi'ndeki bir adada bırakılıp Japon ana karasına yaklaştırılmadı. Togukawa ailesi, on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar, Japonya'yı yoğun bir Batılı ticaretten uzak tuttu.

Oyunu İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'nin kuralları ile oynamak

Moluku ve Japonya'dan kovulan İngilizlerin, özellikle Hindistan'da, sömürebilecekleri çok liman vardı. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'da Kalküta'dan tekstil ticaretini başlattı ve nüfuzunu genişletti. Ticaretin işleyişini denetledi, ama aynı zamanda ticari limanlardaki ve ötesindeki devletmiş gibi davranan İngiliz vatandaşlarını da idare etti.

On sekizinci yüzyılın ortasında, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, yerel bir *nevvaba* (Moğol lideri) savaş ilan ederek, rolünü bir askeri güce dönüştürdü. Nawab Sirâc üd-Devle, İngilizlerden Kalküta'yı tahkim etmeyi durdurmasını istemişti. Onlar bunu reddettiğinde, 1756 yılında şehri ele geçirdi; şirketin yetkililerini kaçmaya zorladı. Nawabın kuvvetleri Doğu Hindistan Şirketi'nin muhafızlarının bir garnizonunu zapt etti ve onları o günden sonra Kalküta'nın Kara Deliği olarak bilinen küçük bir hapishaneye attı. Oradan sağ çıkan bir İngiliz 146 kişinin, bir gece 5,5 x 4,25 m ebatlarındaki bir koğuşa tıkıldığını, ancak 23 kişinin sağ kurtulabildiğini iddia etti. (Daha sonraki araştırmalar, mahpusların sayısının muhtemelen 146 değil 64 olduğunu göstermiştir.) Hikâye İngiliz kamuoyunu Sirâc üd-Devle aleyhine çevirdi ve Doğu Hindistan Şirketi'nin tekrar savaşma kararlılığını pekiştirdi.

Şirketin askerleri, nawab ve Moğol imparatoru ile birlik olan eyaletin Müslüman idarecilerin bir koalisyonuna saldırmak ve onu mağlup etmekle karşılık verdi. Savaşın sonunda, bir İngiliz ticari girişimi kendini, Hindistan'ın Bengal bölgesinin eyalet liderine dönüştürmüştü.

Şirketin gücü ve kazançları, içindeki kötü yönetim ve yolsuzluk ile birlikte müthiş biçimde arttı. Şirket aksiyonundaki sorumsuz vurgun 1772'de bir banka krizine yol açtı ve İngiliz hükümeti Doğu Hindistan Şirketi'ni yeniden düzenlemek için; hükümetin şirketin işlerini daha dolaysız denetlemesini gerektiren bir dizi yasa çıkartı.

1857'de, Hindu ve Müslüman isyancılar, İngiliz askerlerini katletti ve İngilizler buna ezici silahlar ve kitlesel idamlarla karşılık verdi. Doğu Hindistan Şirketi idaresine karşı başkaldırı, Londra'daki yönetimi sömürge politikalarını yeniden gözden geçirmeye zorladı. 1858'de, Parlamento, Doğu Hindistan Şirketi'nin, yetkilerini İngiliz krallığına devretmesini şart koşan bir yasa geçirdi.

Çin'in Ming'den Çing'e geçişi

Ming Hanedanı Çin'i 1368–1644 arasında idare etti; bu dönem kendini iyi idare, barış, sanatsal başarılar ve refah ile belli eder. Ming imparatorları sade vatandaşların refahı ile büyük çiftlikleri parçalayıp fakirlere paylaştıracak ölçüde ilgilendi. Bu, Çin'in yirminci yüzyılda kurduğu sosyalist idareye bir uvertür müydü? Pek sayılmaz, ancak o bir ileriyi düşünme *eylemiydi*.

Çin Ming Hanedanı sonunda yıkıldığı 1644'te, yerine Mançurya vilayetinden bir ailenin geçerek yirminci yüzyıla kadar devam edecek olan uzun ömürlü Çing (veya Qing; Chi'ing) Hanedanı'nı kurduğunda da şanslıydı. Zirve döneminde Çing Hanedanı Çin'e en becerikli imparatorları ve en istikrarlı yönetimleri vermiştir.

1736–1796 yılları arasında hüküm süren Çing imparatoru Kangxi, kendinde ideal bir Konfüçyüsçü liderin özelliklerini topladı; halkın iyi yürekli bir koruyucusu oldu. (Konfüçyüsçülüğe dair daha fazla bilgi için Bölüm 10'a bakınız.) Kangxi sadakate, geleneksel ahlâka ve herkesin iyiliği için çok çalışmaya, özellikle çiftçiliğe vurgu yaptı.

On sekizinci yüzyılda, Çin gibi hızlı büyüyen bir ülke için en büyük kamu yararı gıda üretiminin artışıdır. 1800'e gelindiğinde Çin'in nüfusu, bir asır öncekini ikiye katlayarak 300 milyon olmuştu. Ardışık Qing imparatorları döneminde, Çinliler, bir mevsimde birçok hasadı yapabilecek hızlı olgunlaşan pirinç çeşitleri geliştirdi.

Çin limanlarını açmak için gücün ve afyonun kullanılması

Qing Hanedanı, mısır ve tatlı patates gibi yiyecekleri bile Amerika'dan ithal ederek başarılı bir ticari performans gerçekleştirdi. (300.000.000 yiyecek ağız varken niye olmasın?) Fakat Çin, birçok Avrupalı iş teklifine karşı kuşkulu ve dirençliydi; yabancıların Kanton ve Şangay gibi belirli limanlara girişine kısıtlamalar getirilmişti. Hemen bütün işlemlerde, Çinliler değerli metaller hâlinde sağlam para istiyorlardı. İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi çay ve diğer Çin malları için gümüşle ödeme yapmak zorundaydı. İngilizler o alışverişte ellerinin dar olduğunu hissetti, bundan dolayı, Çinlilerin ticaretini yapabilecekleri başka bir şeyin arayışına girdiler. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, o yolu buldular; İngiliz idaresindeki Hindistan'dan gelecek uyuşturucu afyon. Git gide daha çok Çinli, özellikle güneydekiler, afyon çekiyordu ve bağımlısı da olmuşlardı. Öyle ki, onun bedelini çayla, ipekle ve hatta gümüşle ödeyecek hâle geldiler; bu da Britanya Hindistan'ının maliyesine yardım demekti.

Afyon Çinlilerin hayatını mahvetti ve Çin ekonomisine zarar verdi. Bu iki sebepten ötürü, Çing imparatoru, Kanton'a, 20.000 sandık İngiliz afyonunu yakmak için görevliler gönderdi. Böyle bir şey, bugün bile bir uyuşturucu baronunu sinirlendirir. İngilizler bu hususta savaşı göze alacak derecede çılgına dönmüşlerdi ve savaşı da kazandılar.

Birinci Afyon Savaşı'ndan sonra, 1842'deki Nanking Antlaşması, Çinlileri ada limanı Hong Kong'tan İngiltere lehine vazgeçmeye zorladı. Hong Kong yirminci yüzyılın neredeyse tamamında bir İngiliz Kraliyet Kolonisi kalmaya

devam etti. (1997'de Britanya liman şehrini ve komşu araziyi Çin'e iade etti.) Bunu, 1856–1860 arasında, sonucu benzer olan başka bir Afyon Savaşı izledi. Çin, İngilizlere ve diğer Batılı tacirlere daha fazla limanı açmak zorunda kaldı.

Köle Ticaretinin Yaygınlaşması

Kölelik kötüdür. Siz ve ben, insanların başka insanlarca sahiplenilmesinin, insanlığı mahveden en kötü pratikler arasında olduğunu biliyoruz. Fakat *medeniyet* denilen şeyin pek çok unsuru kölelik üzerine kuruluydu. Sümer, Babil, Antik Yunan ve Roma'da kölelik ekonomik bir kurumdu ve imkânları kıt olanlar için, genel, açlıktan ölmektense epey katlanılabilir bir hayat tarzı sayılıyordu.

Bir kötülüğü sürdürme

Arapların, kendilerini köle alışverişi yapan Vikinglerin ideal müşterileri yapan kölelikle pek problemleri yoktu. İsveç kıyılarının hepsi doğusundaki Baltık Denizi üzerindedir; bu sebeple, İskandinavya'nın bu bölgesindeki Vikingler, Norveç ve Danimarka Vikinglerinin yaptığı gibi batı ve güneye değil, aksine genelde doğuya doğru yelken açmıştır. Bu İsveçli Norse maceracıları bugünkü Letonya, Litvanya ve Estonya'daki limanları araştırdıkça, daha da doğuya; Rusya'ya doğru sokulan koy ve nehirlere doğru ilerledi. Rusya'nın kuzeyinde, iç bölgelerdeki ormanlarda bir servet kaynağı buldular; ele geçirdikleri kabile adamlarını köle olarak satma.

Orta Doğu'nun köle pazarları Vikinglerin su yoluyla ulaşamayacakları kadar güç değildi. Vikingler yüklerini nehir yoluyla taşıdı. Dinyeper Karadeniz'e ulaşan kolunda bugünün Batı Rusya'sı, Ukrayna ve Belarus'tan geçer. Oradan İstanbul'a yelken açabiliyorlardı. Daha doğuda Volga, güneye doğru akarak, bugünkü İran ile komşu olan Hazar Denizi'ne dökülür. Vikingler, Hazar Denizi'nden, Bağdat'ın kârlı köle pazarlarına ulaşabiliyorlardı. Hristiyan misyonerler ilkin İskandinavya'ya gitmeyi göze aldıklarında, Norse onları da yakaladı ve bazılarını sattı.

Araplar uzun asırlar köle ticareti yapmıştı ve esir insan bulma kaynakları Vikingli tacirlerle sınırlı değildi. Araplar, Kuzey Afrika'nın büyük bir bölümünü fethettikleri altıncı ve yedinci yüzyıldan beri, o kıtadan köle almaya devam ettiler. (Arap fetihlerine dair daha fazla bilgiyi Bölüm 6'da bulabilirsiniz.)

Afrikalıların savaşları, tarih öncesi devirlerinden beri dünyanın geri kalan pek çok bölgesindeki savaşlar gibi, bir kabile veya köyün diğer başka bir kabile veya köyden insanları esir etmesini de içermiştir. Arap tacirler altıncı yüzyıldan itibaren kıtaya sızdıkça, Afrikalılar da kendi esir düşmanlarını bu yabancılara değerli mallar karşılığında satmayı öğrendiler.

Arap köle ticareti Afrika'da on beşinci yüzyılın sonlarında hâlâ yürürlükte olan bir köle ekonomisi üretti. Portekizli denizciler, kendilerine işçi satmak isteyen yerli köle tacirleri buldu. 1482'de, Portekizli tacirler ilk köle ticareti merkezini Gana'da kurdu. On altıncı yüzyılın başlarında, Portekizliler, köleleri Portekiz'e ve Portekizli yerleşimcilerin işçiye ihtiyaç duydukları, Atlantik'teki Azor Adalarına gönderiyorlardı. Birkaç yıl içinde, bu köleler için Amerika'da yeni bir piyasa vardı ve Portekizliler o piyasaya köle tedarik etmeye hazırdı.

Yeni bir piyasa oluşturma

On altıncı yüzyıl ortasına gelindiğinde, Karayip Adalarındaki İspanyol yerleşimciler yeni bir işgücü kaynağına ihtiyaçları olduğuna karar verdi. Köleleştirdikleri yerli Hintlilerin Avrupa'dan gelecek hastalıklara bağışıklıkları yoktu. Pek çoğu hasta veya zayıftı ve pek çoğu da öldü.

İspanyalılar, çiçek hastalığından birden devrilip düşmeleri daha az muhtemel olan Afrikalı köle ithal etmeye başladı. (Avrupalılar arasında en ölümcül hastalıklardan biri ve Karayiplerdeki Hintliler için çok daha ölümcül olan çiçek hastalığı, Afrika'da da yayılmıştı; bu sebeple Afrikalı köleler doğal bir direnç taşıyordu. İlk Afrikalı köleler Portekizli gemilerinden 1530 yılı civarında satın alındı. Bu, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda birdenbire artan ve on sekizinci yüzyılda zirve yapan bir ticaretin başlangıcıydı.

Yine, on altıncı yüzyılda, İspanyollar köle iş gücünün Hispanyola'da (Karayiplerin ikinci büyük adası) ve diğer Karayip adalarında hayli kârlı biçimde yetiştirebilecekleri şeker kamışı gibi endüstri bitkileri ürettiğini gördüler ve bu sebeple daha fazla köle satın aldılar. 1700 yılına gelindiğinde, İspanyolların idare ettiği adalara her yıl 4.000 köle geliyordu.

Amerika'daki ilk kalıcı yerleşimlerini 1607 yılında Virginia Jamestown'da kurmakta olan İngilizler, köle ithal etmek için uzun süre beklemediler. İngilizlerin de kârlı, yoğun iş gücü gerektiren bir ürünleri; tütünleri vardı. 1619'da, Virginia Afrikalı köleleri tütün tarlalarında kullanmaya başladı.

Portekiz, Brezilya'ya o kadar çok sayıda köle getirdi ki, 1800 yılında o büyük ülkenin nüfusunun yarısı Afrikalı kalıtımındandı.

Köle ticaretinde başarılı olmak

Köle getirip götürme, 1500–1800 yılları arasında servet sahibi olmanın en güvenli yollarından biriydi. Avrupalılar, bu iğrenç işte servet elde eden Arap tacirlere ve yerli Afrikalı idarecilere katıldılar. Hollandalılar, İngilizler, Fransızlar ve Danimarkalılar, hepsi de Afrika'da köle istasyonları kurmada Portekizlilerle yarışa girdiler.

1713'te, İspanya Britanya'ya, kendi Amerikan kolonileri için 30 yıllığına yılda 4.800 köle temin etme tekelini bahşetti. Ne kadar insanın yakalandığı ve satıldığı bilinmiyor, ancak yalnızca on sekizinci yüzyılda sayıları belki de 7.000.000 kadardı. Sayıların tam olarak bilinmemesi, taşınırken yolda pek çoğunun ölmüş olmasındandı. Köle gemilerinin içindeki berbat şartlar içinde, birbirine zincirli kölelerin yaklaşık 90 cm yüksekliğindeki bölmelere tıkılması da vardı. Pek çoğu pislikten, hastalıktan ve bu bölmelerin sıkıntısından öldü ve gemiciler cesetleri tören bile yapmadan denize atıverdi. Hayatta kalanlar da mezatlarda satıldı.

Devrimleri Başlatmak

Amerika'ya gelen Avrupalıların pek çoğu, kendilerini, ayrılmış oldukları ülkelerden, o veya bu sebeple uzak tutmak istedi. Bu sebep çoğunlukla ekonomikti. Yeni Dünya topraksıza toprak, fakire de fırsatlar sunuyordu.

Din de Yeni Dünya'yı arzu edilen bir yer yapmada bir rol oynadı. Bu, Kuzey Amerika'ya 1620'de ayak basan, İngiltere'den gelen Ayrılıkçı Hristiyanların, Amerikalıların Plymouth Kolonisi Pilgrimleri diye hatırladığı insanların davasıydı. Bu göçmenler Massachusetts'te kendi püriten inançlarına göre ibadet etmekten daha fazlasını yapabiliyorlardı; o inançlara göre yaşayabiliyor ve kendilerini yönetebiliyorlardı. İngiltere, gemi yolculuğu aracılığıyla, bir ana vatanın kontrol amaçlı el uzatılabileceği bir yer olmaktan epeyce uzaktı. Bunu, Püritenlerin diğer bir fırkası Boston'a, Katolikler Maryland'e, Baptistler (vaftizciler; bir Protestan anlayışı) Rhode Island'a ve Quakerlar (bir Hristiyan mezhebi) Pennsylvania'ya olmak üzere diğer dini sığınmacılar izledi.

Yeniyle tanışmak

Amerika yeni bir şeyler arayan insanları çekti. On sekizinci yüzyılın sonlarında, iki anıtsal devrim eski düzeni savurdu; Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi. İlkinin Kuzey Amerika'da patlak vermiş olması şaşırtıcı değildir.

1770'lerdeki Amerikan Devrimi Amerika Birleşik Devletleri'ni üretti ve sömürgecilerin Avrupalı idaresinden kurtulabilecekleri fikrini yaydı. 1789'daki Fransız Devrimi, eski düzenin, en azından bir süreliğine de olsa, tamamen alaşağı edilebileceğini çok daha derinden ifşa ederek gelenekçileri şoke etti. Fransız devrimi, eski düzenin başının; yani Kral XVI. Louis'nin başının doğranabileceği ve kanlı sepete atılabileceğini gösterdi.

Bu büyük olaylar, daha barışçı tarım ve sanayi devrimleriyle birlikte dünyayı, bütünüyle yeniden şekillendirdi.

Tehlikeli fikirlerle oynamak

Devrimlerden önce entelektüel bir akım, Aydınlanma ortaya çıktı.

Amerikan ve Fransız devrimleri insanlarla idarecileri arasındaki ekonomik ve siyasi konulardan kaynaklanmıştır, ancak fikirleri yeni nesil felsefeci ve bilim adamlarından çıkmıştır. İngiliz John Locke (1632-1704) yönetimin otoritesinin yönetilenden geldiğini öne sürmede öncüydü. Locke'un gelenekten önemli ölçüde ayrılan görüşüne, kesinlikle, Kral I. Charles'ın destekçileriyle Parlamento'daki karşıtları olan Roundheadler (Onlara, kısa saç tıraşlarından dolayı bu ad verilmişti.) arasındaki 1642-1649 İngiliz İç Savaşı damgasını vurmuştu. İngiliz İç Savaşı İngiliz kralının yargılanmasına ve idamına yol açtı. (Locke ve Aydınlanma hakkında daha fazla bilgiyi Bölüm 15'te bulacaksınız.)

Locke'ınki gibi bireylerin özgür ve eşit olduğunu savunan fikirler, Avrupa'nın eğitimli insanları arasında zemin buldu. Fransa'da yazar François Voltaire ve Jean-Jacques Rousseau, Tanrı'yı temsil eden krala dair fikirlere kafa tuttu.

Aydınlanma, İngiltere'deki Isaac Newton ve Fransa'daki Antoine Lavolsier gibi kişiler çekim yasası gibi doğal yasaları, teoriler hâlinde ortaya koyup, keşfedip ve ispat ettikçe bilimsel düşünceden de kaynaklandı.

İngiltere'deki monarşinin boynunu vurmak

1215'te, memnuniyetsiz baronlar sevilmeyen Kral John'u İngiliz halkı ve özellikle İngiliz soylularının siyasi ve sivil özgürlüklerini sözüm ona garanti eden *Magna Carta*'yı (Bu anlaşmaya dair daha fazla bilgi için Bölüm 24'e bakınız.) imzalamaya zorladı. Elbette anlaşmayı herkes, özellikle Kral John'a, ona uyma yönünde herhangi bir sorumluluktan aklamış olan Papa III. Innocent gibi kimseler bağlayıcı saymadı.

İngiliz İç Savaşı, daha sonra gerçekleşecek Fransız Devrimi ölçüsünde bir uluslararası sarsıntı değil, fakat yine de sarsıcıydı. Rönesans'a ve Roma Katolik Kilisesi'nin yekpare otoritesini yıkan Protestan Reformu'na rağmen İngiltere'deki hemen herkes, hâlâ, Tanrı (bazen de papa) dışında kimsenin, krala ne yapacağını söyleme yetkisinin olmaması gerektiğini söyleyen Papa III. Innocent ile aynı fikirdeydi. Stuart kralları I. James (1603–1625 arasında hüküm sürdü) ve I. Charles (1625–1649 arasında kraldı) buna kesinlikle inanıyordu. Hemen bütün insanlar ve bütün krallar gibi, kendilerini Tanrı'nın atadığı kişiler, dünyevi konulardan sorumlu Tanrı vekili olarak görüyorlardı. Magna Carta'nın, yazıldığı parşömene değmediğini söyleyerek öfke duydular. Bu anlayış, İngiliz İç Savaşı'nın zirvesinde; 1649'da, filozof Locke henüz bir ergen iken ciddi bir darbe yedi. Protestan devrimciler I. Charles'ın kafasını kopardı ve bir *Commonwealth* (bir tür cumhuriyet) kurdu; bunu kısa süre sonra Oliver Cromwell'in önderlik ettiği bir *Protectorate* (bir tür diktatörlük) takip etti.

İngiltere monarşisini Cromwell'in öldüğü ve II. Charles'ın tahta çıkmak için göründüğü 1600 yılında tekrar elde etti. (Ondan önce, Fransa'da arkadaşları ile birlikteydi.) Hâlâ çok kızgın olan *Kralcılar*, monarşi destekçileri, hâlâ çok kızgındı; Cromwell'in cesedini mezardan çıkardılar ve astılar. Al sana! Bu döneme Restorasyon dönemi dendi, çünkü monarşi restore edildi.

Fransa'daki huzursuzluğu önlemeye çalışmak

Fransa'nın kralları, İngiltere'deki 1649'daki gibi başkaldırıları önlemek için bazı önlemler aldı. İlki, zeki din adamı Kardinal Richelieu (1585–1642), Fransız soylularının gücünü azaltan ve kralın otoritesini derinleştiren hükümet makamları kurdu. XIII. Louis'in başbakanı Richelieu, 1643'te tahta geçen XIV. Louis'ye uygun düştü, pek güzel.

XIV. Louis'nin tahta çıkışından bir yıl önce başlayan İngiliz İç Savaşı kral I. Charles ile parlamento üyeleri arasındaydı. XIV. Louis, Parlamento'nun Fransız eş değeri Estates-General'i toplantıya çağırma uygulamasını durdurduğunda muhtemel bir muhalif formunu bertaraf etme peşindeydi.

İngiliz Stuartları I. James ve I. Charles gibi, XIV. Louis de bir kral olarak kendisinin Tanrı'nın vekili olduğuna inanıyordu. Versailles'daki (Versay) bütün Avrupa'nın ziyaret yeri olan son derece lüks sarayı bu kanıyı yansıtıyordu. XIV. Louis aşırı harcamalarını karşılamak için vergileri artırdı ve 1701–1713 arasında Britanya'ya ile pahalı bir savaşa girdi. Fransızlar, birbiri ardınca gelen krallar Fransa'yı 1740–1748 arasındaki Avusturya Taht Savaşı (Fransa Prusya'nın Büyük Frederick'inin safında yer almıştı.) ve 1756–1763 arasındaki, Amerikalıların Fransız-Hint Savaşı dedikleri Yedi Yıl Savaşları da dâhil, daha çok para harcatan çatışmalara soktukça homurdanmaya başladı ve bunu devam ettirdi.

İsyan eden Amerikalılar

Aydınlanma fikirleri, pratik tarım reformları dâhil akılcı bilim ve mühendisliğin Kuzey Amerika'daki insanları devlete dair pragmatik, akılcı bir zihinsel çerçeveye soktuğu yerde; deniz aşırı ülkelerde de kök saldı. Her daim olduğu gibi bağımsız zihinli olan pek çok Amerikalı, insanların (zamanın fikirlerine uygun olarak hâlâ yalnızca beyaz insan ise de) doğası gereği özgür oldukları idarecilerinin otoritesinin Tanrı'dan değil, insanlardan geldiği fikirlerini kabulde, pek sıkıntı yaşamadı.

Britanya yönetimi, Amerikan kolonilerine Fransız-Hint Savaşı'nın masraflarını karşılamak için bir dizi vergi zammı yaptığında, yerleşimciler bunu memnuniyetle karşılamadı. "Sesimiz nerede?" ve "Bizim çıkarlarımızı Parlamento'da kim temsil ediyor?" diye sordular. Bu soruların cevapları duyulmadı ve cevap hiç kimseydi.

Daha özgün direniş eylemlerinden birinde, Bostonlular, yerli Amerikalı giysileri giydi ve birçok çay gemisini imha etti. Parlamento askeri birlikler göndererek ve Boston limanını kapatarak karşı atağa geçti. 1775'te, Yeni İngiltereliler ile Eski İngiltereliler iki Massachusetts köyü Lexington ve Concord'da birbirleriyle savaşarak Amerikan Devrimini başlattı. 13 Britanya kolonisinden (British Kanada buna katılmadı.) oluşan Kıtasal Kongre (Continental Congress; Philadelphia Kongresi de denir.) ertesi yıl bir belgede, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde İngiltere'den bağımsızlığı ilan etti; bu Aydınlanma felsefesinin bir yankısıydı. Sayıca az olan yerleşimcilerin kazanmış olması büyük bir şoktu; fakat, bunu İngilizlerin yenilmesi için para, silah ve asker desteği veren Fransızlar olmadan başaramazlardı.

Patlayan Fransa

Aydınlanmacı fikirler Amerika ile Fransız devrimlerini birbirlerine bağladı, ancak ekonomi de bu bağlantıyı sağladı. Nasıl ki İngiliz hükümeti, Fransız-Hint Savaşının masraflarını karşılamak için vergi artırarak Amerikalılar arasında huzursuzluğu beslemişse Fransız hükümeti de Fransızlar arasındaki huzursuzluğu besledi. Ve Kral XVI. Louis'nin yönetimi, Fransız maliyesini, Amerikan vatanseverlerini desteklemek için daha da zora sokmak suretiyle ekonomik durumu kötüleştirdi.

XVI. Louis'nin Amerikan devrimcilerine yönelik cömertliği, yönetimini, 1789'da Fransız Devrimi ile başlayan; Fransa'yı sallayan ve sonunda Avrupa'nın bütününe sıçrayan altüst oluşa iyice açık hâle getirdi.

O, XVI. Louis'nin, Fransız parlamentosu, *Estates-General*'i toplantıya çağırdığı yıldı. Bu, organın 150 küsur yıldır toplanmamış olması göz önüne alınırsa gözü pek bir hareketti. İyi niyetli olan ve bazı şeylerin değişmesi gerektiğini anlayacak kadar zeki olan Louis, bu süreçte tacını veya kafasını kaybetmemeye çalışıyordu. Estates-General'i toplantıya çağırmak, gerekli reformlar üzerinde bir anlaşma sağlama girişimiydi.

Ne var ki, uzun süredir –aslında on yedinci yüzyılın ortasından beri yoktu-atılı kalmış bulunan Estates-Generali toplantıya çağırdığında, kontrol edemeyeceği bir şeyi başlatmış oldu. Kralın, her hangi bir tür reforma izin verebileceği fikri, bastırılmış bir hoşnutsuzluk seli meydana getirdi. İnsanlar ayrıcalıklı sınıflardan ve yüksek vergilerden bıkmıştı.

14 Temmuz 1789'da, öfkeli bir Paris güruhu, keyfi adaletsizliğin sembolü olan Bastille hapishanesini bastı ve olaylar yıllarca durulmadı. Estates-General, üyelerinin daha radikal olan bazılarının önderliğinde Ulusal Meclise dönüştü. O organ, anayasayı ve monarşiyi 1792'de lağvederek bir İnsan Hakları Bildirgesi yayımladı. Devrimci hükümet, ertesi yılın ilk aylarında, XVI. Louis'nin kafasını kesmek için, daha insani bir idam vasıtası olduğu düşünülen giyotini kullandı.

Bununla birlikte, Louis'nin kafasının kesilmesi kargaşanın, pek de uzun sürmeyen kargaşanın sonunu getirmedi. Bunu 1793 ve 1794 yıllarındaki korku krallığı dönemi izledi. O, Fransız soylularının, birilerine yan gözle baktıkları için kafalarını kaybedebilecekleri bir dönemdi.

On yılda, klasik bir sarkaç salınması hâlinde öfkeyle kuduran Fransız Devrimi'nin boyun doğrama aşırılığı, düzeni yeniden sağlayabilecek ilk kişinin öne çıkmasına bir fırsat verdi. Tamı tamına hazırda beklemiyordu -hazırda İtalya ve Mısır'ı istila etme çağrısı yapmıyorsanız- fakat Napolyon Bonapart denilen fırsatçı, gözü pek ve (bedenen itici ise de) karizmatik subay, Fransa'ya döndüğünde, devrimci dönem eski tarz bir Avrupa'ya yol açtı. Napolyon'un etkisine dair daha fazla ayrıntıyı gelecek bölümde okuyabilirsiniz.

Özgürlüğe uvertür yazmak

Devrimci Fransa'da insanlar Aydınlanmacı fikirleri çevreye saçmaya başladıktan sonra, fikirler kendi başlarına hayat bulmaya başladı. Haiti'de bir köle olan François-Dominic Toussaint, Paris'ten gelen haberlerden olduğu kadar Aydınlanma filozoflarından da esinlenmişti.

Kendine Toussaint L'Ouverture adını vererek 1790'ların ilk yıllarında diğer kölelerin Fransız otoritelerine karşı durmasında önderlik etti. 1795'te, daha önce Fransızların elinde olan toprakların hemen tamamının (Haiti, Hispanyola adasının yaklaşık yarısını kaplar.) egemenliğini eline geçirdi. Orada köleliği kaldırdı ve 1801'de Haiti'nin bağımsızlığını ilan etti. Napolyon, 1803'te, gönderdiği kuvvetlerle ada ulusunu tekrar ele geçirdiğinde, L'Ouverture'ü esir aldığında ve bir yıl sonra vefat edeceği Paris'e getirdiğinde bu işe dur demeye çalıştı. Ancak, özgürlük kıvılcımlarının söndürülmesi her daim kolay değildir. Jacques Dessaline, kısa süre sonra Haitilileri Fransızlara karşı ayaklandırdı ve onları 1804'te adadan kovdu. (L'Ouverture'e dair daha fazla bilgi için Bölüm 22'ye bakınız.)

Haiti'deki bu olaylar, Avrupa'dan ithal edilen fikirlerin, onları gelecek bir ya da iki yüzyıl içinde, Avrupa egemenliğinden yakasını kurtarmak için kullanacak kimseler arasında kök saldığının deliliydi.

Yüzyılların İzinde

Yaklaşık 1345: Aztekler büyük başkent Tenochtitlán'ı kurdu.

1482: Gana'daki Portekizliler ilk köle merkezini kurdu.

1522: Ferdinand Macellan'ın ayakta kalan tek gemisi, İspanya'ya dönmek suretiyle Asya seferini tamamladı.

1603: Tokugawa Ieyasu Japonya'nın batı karşıtı Tokugawa Hanedanı'nı kurdu.

1619: Hollandalı tacirler Endonezya Jakarta'yı ele geçirdi ve adını Batavia şeklinde değiştirdi.

1649: İngiliz Püritenleri İngiltere Kralı I. Charles'ı idam etti.

1776: Amerikalılar, Britanya'dan bağımsızlıklarını ilan etti.

1789: Öfkeli Parisliler Bastille Hapishanesini bastı.

1801: İsyancı köle Toussaint L'Ouverture Haiti'nin bağımsızlığını ilan etti.

1842: Çin, ada limanı Hong Kong'tan İngiltere lehine vazgeçti.

1997: Britanya Hong Kong'u Çin'e iade etti.

1999: Portekiz Makao'yu Çin'e iade etti.

Bölüm 9

Bütün Dünyada Çarpışmak

Bu Bölümde

- ▶ Sömürgelerde direnişi,
- ▶ Avrupa'nın devrimci tempoda sallanışını,
- ▶ Ulaşım ve iletişim alanlarındaki ilerlemeleri,
- ▶ Dünya Savaşlarının yansımaları ve Soğuk Savaş'ı
- ▶ Savaşları önleme girişimi: Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler'i öğreneceksiniz.

On dokuzuncu yüzyıl başladığında, dünya aynı anda iki yöne doğru bodoslama ilerliyordu; hem Avrupalı emperyalizmine karşı gelip ondan uzaklaşıyor hem de tarihin gördüğü en emperyalist döneme doğru gidiyordu.

İki anıtsal devrimden -Britanya idaresine karşı Amerikan devrimi ve Fransızların monarşik idareyi devirmelerinden- sonra, Latin Amerika'daki İspanyol idaresindeki topraklar gibi denizaşırı kolonilerde ve Avrupa kıtasında özgürlük hareketleri ortaya çıktı. Bu hareketler, reform coşkusunun Rusya'yı yeni bir tür sosyalist devlete çevirdiği, yirminci yüzyılın ilk dönemine de sarktı.

Fransa'da, ülkeyi, Avrupalı komşularının topraklarından kırpıp bir imparatorluk yapmaya çalışan Napolyon Bonapart döneminde devrimci ruh zayıfladı. Britanya, Bonapart'ın arazi gasplarını durdurmak için Prusya, Rusya ve diğer müttefikler ile birleşti, fakat Britanya aynı zamanda kendisi için daha fazla toprak elde etti. Kuzey Amerika kolonilerini kaybetmesine rağmen, dünyanın her yerine yayılan bir imparatorluğu sağlama almıştı.

Avrupa egemenliğine direnmeye veya Avrupalı efendilerini başından defetmeye niyetli Afrikalılar, Asyalılar ve diğer ulusların, özellikle dünya çapındaki imparatorluklarını ateşe veren yirminci yüzyılın dehşet verici çatışmalarında çarpışan ve Avrupalı olmayan güçleri de işin içine çeken Avrupalı güçler karşısında göğüsleyecekleri zor bir işleri vardı. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sömürgeci güçlerin kaynaklarını ve kararlılıklarını tüketti; onları üçüncü dünyada elde ettiklerinden vazgeçmeye zorladı. Bu savaşlar, aynı zamanda dünyadaki bütün insanları savaşı yeniden değerlendirmeye ve gelecekteki silahlı çatışmaları önlemek için uluslararası çabalar başlatmaya da sevk etti.

Benzersiz İmparatorlukları İdare Etmek

Portekizli denizciler Macellan ve da Gama, on beşinci yüzyılın sonunda ve ona altıncı yüzyılın ilk dönemlerinde (Bölüm 8'e bakınız.) deniz rotalarına öncülük ettiğinden beri, sayıları bir elin parmaklarını geçmeyen ülkeler daha önce dünyanın bilmediği türden imparatorluklar kurdu. Rusya, topraklarını doğuya doğru Pasifik Okyanusu'na kadar uzattı ve batı yönünde de, Avrupalıların Kuzey Amerika'daki torunları Pasifik'e doğru yayıldı.

1915'te, hem İngiltere hem de Fransa deniz aşırı mülklerinde, yurttakilerinden daha fazla bir nüfusa hükmediyordu. 1800 yılından önce, büyük bir kısmı Avrupalılarca keşfedilmemiş olan Afrika, bir yüzyıl sonra Almanya, Belçika, Fransa ve diğer sömürgeci güçler tarafından elde tutulan çılgın bir kırkyama örtü olmuştu.

Britanya'nın pek çok cephede savaşması

Britanya 1770'lerde ve 1780'lerde, sonradan görme Amerikan isyancılarının devetüyü pantolonlarını vurmalıydı. *Devetüyü pantolonlar* neydi? *Breeches* de denilen bu pantolonlar zamanının hakimleriydi; İngiliz Doğu Hint Şirketi'nin Çinli tacirlerden satın aldığı dayanıklı, solgun renkli pamuktan yapılan pantolonlar göründüğü gibi konuyla alakasız *değildi.*

Amerikan Devrimi sırasında, İngilizler dünyanın en büyük deniz gücüydü ve de en büyük ticari güçlerden biriydi. Zirve döneminde, Büyük İskender'in yakışıklı Makedonyalı kafasındaki gözlerini şaşkınlıktan fal taşı gibi açacak bir imparatorluğu elde etme yolundalardı.

Amerikan sektesi (Amerikan Devrimi yerleşimciler için bir terslik değilse de), İngilizlerin bu kadar geniş bir alana seyrek biçimde dağılmış olmasına bağlanabilirdi. On sekizinci yüzyılda, dünyanın diğer köşelerinde meşgullerdi. İngiliz askerleri Batı Hint Adaları ve Batı Afrika'da Fransız güçleriyle vuruşuyordu ve Hindistan'da Hollandalı muhalefeti ile karşı karşıyaydı. İspanya, savaşa karışmış ve Cebelitarık'taki İngiliz kolonisini ablukaya almıştı. Bu arada, Doğu Hindistan Şirketi birlikleri, Güneybatı Hindistan'ı idare eden Müslümanlara karşı yakın aralıktaki dört Maisur Savaşı'nın ikincisine dalmıştı.

İngiliz insan gücü öylesine zorlanmış ve onun serveti öylesine büyüktü ki, Britanya Amerikan savaşında Alman paralı askerleri *Hessian*lara (Hesse Almanya'da bir eyalet) başvurmak zorunda kalmıştı. İyi eğitimli, ancak İngiliz davası etrafında hemen hiç bütünleşemeyen pek çok Alman askeri savaştan sonra Amerikalı oldu.

Dünyaya egemen olmanın daha geniş şemasında, Britanya'nın Amerika'da yaşadığı aksilik, -İngilizlerin 1812 Savaşı'nda Amerikalılara boyun eğdirmedeki acizliği- o kadar da kötü bir şey değildi. İngilizlerin on dokuzuncu yüzyılda elde ettiği bütün zafer ve fetihlerin yanında bu yenilginin çok da önemi yoktu.

Sömürgeci güçlerin ilerleyişi, dünyanın pek çok yerli halkına darbeler vurulması demekti. Avrupalılar için oturmaya ve oradan göçmen almaya en az elverişli kıta olan Avustralya, 1788'den başlayarak bir İngiliz mahkûm kolonisinin yurdu oldu. Onları kendi isteğiyle yerleşenler takip etti. Dünyadan bin yıllardır izole olmuş pek çok Avustralyalı Aborjin, Amerika'daki kaderin aynısını yaşadı; genelde ölümcül olan yaygın hastalıklar. Avrupalıların hastalıklarına karşı bağışıklığı olmayan ve Avrupalıların silahlarına denk gelebilecek silahları bulunmayan, Avustralya'nın güney kıyısına yakın büyük ada Tasmanya'nın yerli ahalisi, İngilizlerin orada mahkûm kolonisi kurdukları tarih olan 1803 ila 1876 arasında öldü. Bir insan ömrüne sığacak bir zaman diliminde silinip gittiler.

İngiliz biyolog Charles Darwin, "Nerede bir Avrupalı yürümüş ise, ölümün asıl yerliyi takip ettiği anlaşılır." der. Darwin bunu derken Avustralya'yı, Amerika'yı Polinezya'yı ve Afrika'yı kastediyordu.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, Britanya'nın imparatorluğu, 35 milyonu Birleşik Krallık'tan olmak üzere, 400 milyon kişiyi kapsıyordu (ki o vakitte, bugün İrlanda Cumhuriyeti denilen coğrafyayı da hâlâ içine alıyordu).

Devrim sonrası Fransa'yı yeniden oluşturmak

Avrupa'daki şartlar, İngilizleri, diğer zorlukları, Amerikan yerleşimcilerinin kopuşundan daha fazla ciddiye almaya zorladı. Bir krala karşı girişilen bir isyandan sonra başlayan Fransız Devrimi (Bölüm 8'e bakınız.) 1789 yılında Fransa'yı radikal biçimde değiştirdi, ancak Paris ve Londra'daki yönetimler birbirlerine eskisinden daha keskin düşmanlar oldu.

İngiliz-Fransız rekabeti, Napolyon Bonapart Paris'te gücü ele geçirdiği ve Avrupa'nın büyük bir kısmını kendi imparatorluğu hâline getirdiği zaman daha da şiddetlendi. İspanya, İtalya ve Hollanda'yı fetheden Napolyon, on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında bütün bir kıtayı teslim almaya çalıştı.

Napolyon askeri fetihlerinde öyle başarılı ve güçlüydü ki, en keskin hasımları -Avusturya ve Britanya dâhil- Fransa'ya ekonomik ve bölgesel tavizler veren kırılgan, kısa ömürlü barış anlaşmalarına razı oldu.

Sonunda, 1812'de, Napolyon ciddi bir hataya düşerek, 500.000 askeri tekerlek izleriyle dolu, çamurlu bir arazide yürüterek Rusya'yı istila etti. Yetersiz kalan Ruslar öylesine hızlı çekildi ki Fransızlar, kendilerini Moskova'ya kadar giden yolu yarıp geçmiş hâlde buldu; öyle ki çekilmenin hızına yetişemediği için yolda kırılıp kalan Rus ikmal arabaları Fransızlara yol açtı. Napolyon'un birlikleri intikal hâlindeyken yiyecek araştırmaya ve geçimini bir şekilde sağlamaya alışıktı; ancak Rusya -fakir arazisi, ürünleri çekilmekte olan Ruslar tarafından zaten yağmalanmış ve hatta yakılmış, geniş alana seyrek biçimde serpilmiş yetersiz çiftlikleriyle- pek yeterli bir yiyecek ikmali sağlamıyordu. Napolyon Moskova'yı fethetti; fakat, yaklaşmakta olan kışta, özellikle kaynağı belirsiz bir yangının şehri mahvetmesinden sonra birliklerine yiyecek ve sığınak temin edemedi. Binlerce aç Fransız askeri, zorlu batıya dönüş yolculuğunda donarak öldü.

Bonapart karşıtı Avrupa ulusları -Britanya, Avusturya, Prusya, Rusya, İsveç ve dahası- Napolyon'un iktidar yılları sırasında bir dizi ittifaklar yoluyla bir araya geldi. Bu ülkelerin liderleri genelde birbirlerine güvenmiyor olmalarına rağmen, Napolyon'a daha çok güvensizlik duyuyordu.

Rusya istilası felaketinden sonra, Napolyon korunmasız bir hâle geldi. Düşmanları durumdan yararlandı ve Fransa'yı 1814'te istila etti. Rusya'nın I. Aleksandr'ının komuta ettiği ordular, o yıl imparatorluğu kendinden menkul Fransız imparatoru tahtından indirdi. Napolyon Akdeniz'deki Elba adasına sürüldü, ne var ki pes edecek bir hâli de yoktu. Napolyon Elba'dan kaçtı, Paris'te iktidarı zorla ele geçirdi ve müttefiklerle tekrar savaşa tutuştu. Britanya, Prusya, Rusya ve Avusturya Napolyon'u, Belçika Waterloo'da, 18 Haziran 1815'te son kez yendi.

Bir başka Louis -numarası XVIII olup eski kralın kardeşi olan- Elba sürgünü sırasında tahtı elde etmişti, ancak Napolyon döndüğünde şehirden tüymüştü. Waterloo'dan sonra taç giydi ve bir süre tahtta kaldı.

XVII. Louis'e ne oldu? XVI. Louis ile Marie Antoinette'in oğlu olan bu kralın, onun adı verilen mobilya stilini bile elde edemeden hapishanede öldüğü rivayet edilir. Giyotinle idam edilmemiş olması, hâlâ sağ olduğu söylentilerine yol açtı. Kendilerinin XVII. Louis olduğunu iddia eden bir grup sahtekâr devrimden çok sonra ortaya çıkmıştı. Bazıları az sayıda takipçi kazandı, ne var ki ortada pek görünmediler.

Afrika'yı parçalara ayırmak

Avrupalılar, mecazi ayaklarını Afrika'nın kapısına on beşinci yüzyılda koydu. Portekiz hem Afrika'nın çevresinde yolculuk eden ilk deniz gücüydü hem de kıtanın batı kıyısında köle alışverişi merkezi kurarak insan ticaretine 1500 yılından önce başlayan ilk ülkeydi.

Diğer Avrupalı uluslar da kârlı köle ticaretinde Portekiz'i takip etti. Ancak, imparatorluk kuranların sonunda, Afrika'dan esir iş gücünden başka şeyler de istemeleri kaçınılmaz bir şeydi. On dokuzuncu yüzyılda, toprak açı Avrupalılar kıtayı dilim dilim keserek koloniler kurdu.

Giderek kıta içlerine girmek

Avrupalıların Afrika toprağından büyük parçalar koparmaları biraz zaman aldı; çünkü, Portekizlilerin Afrika limanlarına ayak basmaya başlamalarından sonra, yüzlerce yıl iç kesimlere pek az yabancı nüfuz edebildi. Balta girmemiş sık ormanlar, ürkütücü çöller ve hastalık yuvası sulak alanlar kara yolculuklarını güçleştiriyordu. 1760 yılında, Avrupalılar, Mısır ve Akdeniz'in ötesinde, dedelerinin Romalılar döneminde bildiklerinden fazla bir şey bilmiyorlardı; belki de bildikleri, onlarınkinden de azdı.

Dr. Livingstone'u Tahmin Etmek

1860'lı yıllarda, Nil'in kaynağını (Avrupalılar Nil'in nerede başladığından emin değildi.) tespit konusundaki bir anlaşmazlığı çözmek için çıkılan bir Afrika seferi sırasında, İngiliz kâşif, tıp doktoru, misyoner ve sevilen yazar Dr. Livingstone kayboldu.

Önceki Afrika keşif gezileriyle meşhur olan Livingstone, kendisiyle ilgili herhangi bir haberi hevesle, bir solukta okuyan İngiliz ve Amerikan gazete okurlarını şaşırttı. Kayıp doktor konusunda herhangi bir haberden mahrum kalan *The New York Herald*, Livingstone'u takip etmek diğer bir kâşifi; Henry Morton Stanley'i görevlendirdi. (Stanley, Amerikan Batısı ve Orta Doğu'dan gönderdiği raporlarla ün yapmış biriydi.)

Yaklaşık iki yıllık zorlu bir aramadan sonra, Stanley adamı bulduğunda dediğini kaydeden "Dr. Livingstone, farz ettiğim kişi sizsiniz, değil mi?" başlıklı bir haber gönderdi. Belki halkın Livingstone'un haberini uzun süre beklemiş olmasından ya da Stanley'nin selamının, böylesi, uzun, zorlu araştırmanın abartısız, medeni sonucu olmasından dolayı, ifade, insanların duygularına işledi. Yüzlerce mil yol gelmiş diğer beyaz adama gelince, o *elbette* Dr. Livingstone'dan başkası değildi. "Dr. Livingstone, farz ettiğim kişi sizsiniz, değil mi?" yirminci yüzyıla doğru, herkesin dilinde çok tekrarlanan bir söz oldu.

Livingstone, Stanley kendisini bulduğunda ciddi rahatsızdı ve Britanya'ya dönemeden vefat etti. Stanley, Dr. Livingstone'u bulduktan sonra, Afrika'ya giden bir sefere daha önderlik etti ve 1878'de yayımladığı, o sefere dair eseri *Through the Dark Continent* çok satan eserlerden biriydi.

İskoçyalı James Bruce ve Mungo Park, o sınırlılığı, on sekizinci yüzyılın sonundaki seferleriyle -Bruce Etiyopya'da ve Park ise Batı Afrika'da- değiştirmeye başladı. Bunu daha sonraki Avrupalı kâşifler izledikçe, Afrika'nın iç kesimlerindeki uçsuz bıçaksız kaynaklarına dair bilgiler arttı.

On sekizinci yüzyılda başlayan Avrupa'nın Sanayi Devrimi (Bölüm 15'e bakınız.) ham maddelerin kökünü kurutmuştu. On dokuzuncu yüzyılda Avrupalılar, Afrika'nın vahşi alanlarında bu tür kaynakları çıkarabileceklerini, kesebileceklerini ve yetiştirebileceklerini anladılar; böyle olunca uluslar, büyük ama henüz yararlanılamayan kıtada hak iddia etmek için, bir parçasından diğerine silahlı seferler düzenlemeye başladılar.

Yirminci yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde, Afrika haritası, Şekil 9-1'de gösterildiği üzere, Fransız Batı Afrika'sı, Belçika Kongo'su, Alman Güneybatı Afrika'sı, İngiliz Doğu Afrika'sı (Kenya) ve Anglo-Mısır Sudan'ı (İngiliz kontrolünde) gibi Avrupalı adlar taşıyan parçalar ile bir yapboz idi.

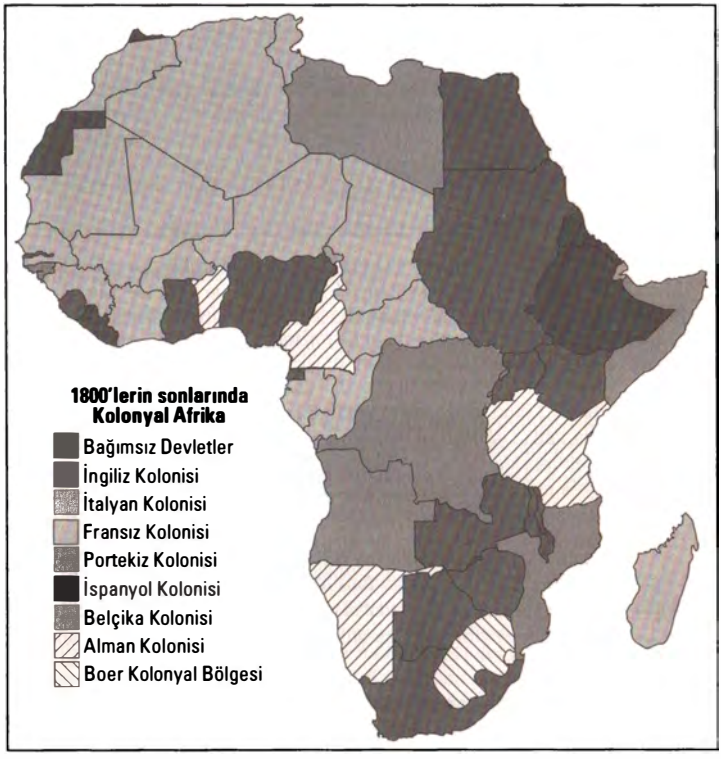
Afrika'yı savunanların ezilmesi

Asante ve Zulu gibi Afrika halkları, kendi topraklarını gasp etmiş olan Avrupalılara direnmeye çalıştı; fakat yerliler büyük ölçüde alt edildi.

Batı Afrika'da Gine'nin tahta çıkışı kendinden menkul imparatoru Samori (veya Samir) Ture, Nijer Nehri'nin üst çığırındaki bölgede bir İslâm ulusu

kurdu ve emri altında kötü teçhiz edilmiş olsa da büyük, disiplinli bir ordu bulunduruyordu. 1883 yılından itibaren, imparator Ture, Avrupalıları defetmek için sıkı bir mücâdele verdi, fakat Fransızlar ile İngilizler arasında sıkışıp kaldı, pek bir şansı yoktu. Ordusu yenildi ve 1900 yılında, Gabon'da sürgündeyken vefat etti.

Tek bir Afrika ulusu, Avrupalılara başarılı bir şekilde direndi. Etiyopya, işgal etmek için gelen 17.000 kişilik bir İtalyan ordusunu 1896 yılında Adowa Muharebesi'nde paramparça etti. Etiyopya, bağımsız kalan tek yerli Afrika ulusuydu.

Şekil 9-1: 1900 itibariyle Afrika haritası Avrupa fetihlerinin bir yapbozuydu.

Avrupa Egemenliğini Sınayan Kafa Tutmalar

Yirminci yüzyıla gelindiğinde, beyaz Avrupalılar ve torunları, dünyanın o kadar geniş bir alanına hâkim oldular ki *henüz gasp etmemiş* oldukları yerleri listelemek *sahip oldukları* her şeyi sıralamaktan daha kolaydı.

Önceki kısımda sözünü ettiğim gibi, Etiyopya Afrika'da siyahların hüküm sürdüğü bir direniş idi. Orta Doğu'da, Persler ile İstanbul merkezli ve on beşinci yüzyıldan beri Müslüman bir Türk hanedanı tarafından yönetilen uzun ömürlü Osmanlı İmparatorluğu, eski güçlü kimliğinin ancak bir gölgesi olmasına rağmen direndi. Asya'da Japonya sömürge olmaktan uzak durdu. Sallantılı da olsa Çin de aynı hâldeydi. Sayıları bir elin parmaklarını bulan bu ulusların ötesinde, Avrupa'nın (veya ABD örneğindeki gibi Avrupalıların torunlarının), hiçbir Avrupalı gücün istemediği fakir ülkeler dışında, kontrol etmediği bir yer pek yoktu.

Ancak yine de en güçlü sömürge güçleri, ellerindekini hiçbir zaman çantada keklik sayamazdı. Ticaret avantajlarını elde tutmak için, Çin'in limanları üzerindeki Avrupalı hegemonyasına direndiği zamanki gibi, savaşmak zorundalardı. Sömürgeci güçler, hem yerleşimciler hem de Güney Amerika ve Afrika'da yaşandığı gibi fethedilen yerli halk tarafından çıkan başkaldırılara karşı da savaşmak zorundaydı. Japonya'nın kendi koyduğu uzun bir izolasyondan çıktığında olduğu gibi, kendilerine rakip olabilecek yeni yükselen güçlere karşı uyanık olmak zorundaydılar.

Latin Amerika'da İspanyol egemenliğine karşı çıkmak

İspanya'nın Kristof Kolomb zamanından beri en büyük imparatorluğu Amerika'daydı. On beşinci yüzyılın sonlarındaki keşif ve fetihlere dayalı toprak hakkı iddiaları, Kuzey Amerika'nın batısı ve güneyindeki pek çok arazide, Orta Amerika'nın bütününde, güney Amerika'nın hemen her yerinde İspanyol idaresini ortaya çıkardı.

Ancak isyancılar, İspanya'nın Güney Amerika'daki otoritesine on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren kafa tutmaya başladı. 1780 yılında Peru'da, Jose Gabriel Condorcanqui, İnka'nın torunları olan madencileri ve fabrika işçilerini İspanyol patronlarına karşı bir araya getirdi. Onlar Cusco'ya (Cuzco) ve komşu Bolivya'daki La Paz'a saldırdılar.

İspanyol-İnka melez kökenli zengin bir adam olan Condorcanqui, bir on altıncı yüzyıl imparatorunun ismini ödünç alarak kendine Tupac Amaru adını verdi. İspanyollar onu yakalayıp işkenceyle öldürdü ve nihayet iki yıl sonra isyanı bastırdı. Fakat, Amerika'daki İspanyol İmparatorluğu içinde başka huzursuzluklar yoldaydı.

Şili'deki çetrefil liderlik

Amerika'daki İspanyol otoritesi, Fransa'nın kendinden taçlı imparatoru ve İspanya fatihi Napolyon'un Madrid'de Kral VII. Ferdinand'ı tekrar tahttan indirmesinden sonra gerçekten bocaladı. Napolyon, 1808'de İspanya'nın tacını kardeşi Joseph Bonapart'a verdi. İki yıl sonra, Şili'de bir İspanyol general iktidarını bir cuntaya (siyasi bir komite) kaptırdı. Liderlik bir cumhuriyetçiden diğerine geçip durdu ve bu sürekli bir kargaşa üretti. Ferdinand, İspanyol tahtını 1814 yılında tekrar kazandığında, kralcı birlikler Şili'de otoriteyi yeniden kurmak için harekete geçti ve cumhuriyetçi kaostan ortaya çıkıp da onlarla savaşan askeri lider Bernardo O'Higgins idi. (Şimdi, onun ne yapmış olduğunu unutsanız bile tarihi adını hatırlamanız gerekir.)

Bolivar ile ipleri koparmak

Güney Amerika'daki durum, Kral VII. Ferdinand'ın İspanya ve imparatorluğu üzerindeki egemenliğini yeniden elde etmesinden sonra bir çığ misali kontrolden çıkmaya başladı. Kuzey Amerika yurtseverleri ve Fransız devrimcilerinden esinlenen Simón Bolívar'da kırmızıbiber biçimindeki bütün kıtanın İspanya'dan kopup bağımsız olmaya muhtaç olduğu fikri oluştu. Onun devrimcileri Venezuella'yı 1816'da teslim aldı. Sonra Bolívar, İspanyolları Kolombiya'da yendi, çok geçmeden o ülkenin başkanı oldu. İspanyollar Venezuella'yı yeniden ele geçirmeye çalıştığında, oraya döndü ve onları tekrar ülkeden çıkardı. Bolívar'ın işi bitecek gibi değildi.

Jose de San Martin ile sınırlarda sekmek

Güneydeki Arjantin'e gidersek, eğitimli İspanyol asker Jose de San Martin, o ülkenin bağımsızlık mücadelesinde devrimci bir orduya komuta etti. Sonra, kralcı birlikler tarafından Şili'den sürülmüş olan O'Higgins'e katıldı. İkisi birlikte, İspanyol güçlerini yendi ve 1818 yılında Şili bağımsızlığını ilan etti. O'Higgins'in Yüce Yönetici (diktatör) mevkiine gelişiyle, San Martin haritadaki bir sonraki noktaya; Peru'ya geçti.

İspanyol güçlerini tekrar yenerek 1821'de Peru'nun bağımsızlığını ilan etti. Hatta Lima'daki yeni yönetimi birazcık yönetmek için orada bir süre kaldı. O 1822'de emekli olduktan sonra, Perululular onun yerine iyi bir yedeği; kalan İspanyol güçlerini sürüp çıkaran ve 1824'te diktatör olan Simón Bolívar'ı buldu. Fakat, Bolívar, İspanya'nın sömürgeci otoritelerini alaşağı etme işini henüz bitirmemişti. Kuzeye yöneldi ve Bolivya'yı kurdu.

Meksika'daki mücadele

Meksika'nın İspanya'dan koparak bağımsız olma mücadelesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiliz egemenliğini başından defetmesinden yalnızca birkaç on yıl sonra başlamıştı, ama Meksika istikrarlı, bağımsız bir devlet hedefindeki yolculuğunda pek çok terslik yaşamıştı. On dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında, İspanyol otoriteleri iki rahibi; Miguel Hidalgo y Costilla ile Jose Maria Morelos y Pavon'u, Fransız Devrimi'nden (Bölüm 8'e bakınız.) alınma fikirleri yaymaktan dolayı tutukladı. Her ikisi de ölüm cezası aldı, fakat

devrimci coşku kök saldı. Augustin de Iturbide, kısa ömürlü bir Meksika-Guatemala İmparatorluğu ilan ederek Meksika'yı İspanya'dan kurtardı. Ertesi yıl Meksika vatanseverleri, Iturbide'in yerine ABD'dekini temel alan bir anayasal rejim kurdu.

Meksika'daki en büyük terslikler, 1830'lar ile 1860'lar arasında sık değişen idarelerdi. İspanya'dan bağımsızlığını kazandıktan sonra, yeni duruma henüz alışmaya çalışan Meksika, 1836 yılında, kuzeydoğudaki Texas eyaletini ikinci nesil bağımsızlık hareketine kaptırdı. O vakit Meksika, Kuzey Amerika'nın batısındaki devasa toprakları, 1846–1848 arasındaki Meksika-Amerika Savaşı'nda ABD'ye bıraktı.

Fransa ve bazı Avrupalı müttefikleri 1861 yılında Meksika'yı istila etti. Meksika kuvvetleri, anavatanlarını, 5 Mayıs 1862'de Puebla şehrinde epeyce beklemendik ve destansı bir zafer elde ederek savundu. Bu zafer, Cinco de Mayo (Beş Mayıs) tatili olarak hâlâ kutlanır. Avrupalılar direndi ve sonunda galip geldi, ancak bir yıl sonra imparator III. Napolyon, Meksika tahtını Avrupa'nın güçlü Habsburg Hanedanı'na mensup olan Avusturya Arşidükü Ferdinand Maximilian Joseph'e teklif etti.

Maximilian Meksika imparatoru olarak uzun süre tahtta kalmadı. III. Napolyon, otoriteyi sürdürmekten aciz kuklasını bırakarak geri çekildi. Meksikalı General Benito Juarez, 1867 yılı Mayısında Maximilian'ı yendi ve esir aldı ve tahttan indirilen imparatorun idamını emretti.

Afrika'nın Afrikalılara iadesi

Avrupalıların oyununda epeyce geç fethedilmiş olmasına rağmen, Afrika isyan işine girmek için çok beklemedi. Zimbabve halkı, isyanları başarısızlıkla sonuçlansa da, İngilizlere 1896'da isyan etti. Tanzanya'daki Afrikalılar 1905'te Alman idarelerine karşı isyan bayrağını çekti, ancak o hareket de bastırıldı. Almanya'nın sömürgeci birlikleri, kıtlık meydana getirmek ve Tanzanyalı isyancıları zayıf düşürmek için ekinleri yaktı.

Namibya'nın Herero ve Nama halkları, Almanlara karşı başkaldırılarda inanılmaz kayıplar verdi. Sığır yetiştiriciliği yapan Nama halkının 20.000'lik nüfusu yarıdan da aza düştü. Orta Namibya'da yaşayan ve savaştan önceki nüfusları yaklaşık 80.000 olan Hererolar 1911'de 15.000 nüfusla bırakıldı.

Bu mücadele sonunda, 1950'li yıllarda Afrika ulusları için otonomi sonuçlarını vermeye başladı. 1948 yılında, ayaklanmalar Gana'yı (o zamanki adıyla Altın Sahili) sarstı ve ana vatanları II. Dünya Savaşı ile fakirleşen İngilizler artık bir imparatorluğu yönetmeye güç yettiremeyeceklerini anladılar. Diğer sömürgeci güçler de aynı realiteye II. Dünya Savaşı sırasında uyandı. Savaş Avrupa imparatorluklarını temellerinden sarsmıştı.

Ayağa kalkan Asyalılar

1820'li yıllarda, Java'daki (bugünkü Endonezya'daki büyük adalardan biri) Hollandalı hükümdarlar, adasını yabancılardan kurtarmaya çalışan Java prensi Diponegoro ile savaştı. Hollandalılar onu tutukladı ve sürgüne gönderdi. Pek çok sömürge mülkünde olduğu gibi, Endonezyalıların bağımsızlığı, Dünya Savaşlarının karmaşasının, Avrupalıların kontrolünü gevşeteceği ana kadar beklemek zorundaydı.

Avrupa, Doğu Asya'nın diğer bölgelerindeki ekonomik üstünlüğünü elde tutmak için de mücadele etmek zorundaydı. Çinliler, Britanya'yla, kendi vatandaşlarının Hindistan'dan illegal afyon ithali meselesinde, 1839-1842 ve 1856-1860 dönemlerinde savaştı. (Bölüm 8'e bakınız.) Çin savaşı kaybetmiş ve bunun sonucu olarak İngilizlere ve diğer Avrupalı güçlere ticari ayrıcalıklar vermek zorunda kalmışsa da, onlara karşı derin bir öfke sürüp gitti.

Japonya'nın bastırılmış gücü salıvermesi

Japonya'da ergen yaştaki İmparator Melji, tahtı 1867 yılında miras aldı. İmparatordan çok daha güçlü olan bir *şogun* tarafından idare edilen, çoktandır süregelen sistem, soylular ve uzun süredir izole kalmış ulusun Batılı teknolojiyi benimsemesi hususunda hevesli diğer kişilerden gelen baskılar sonucu çatırdamaktaydı. 700 yılık şogunluk ve kısa bir iç savaştan sonra, son şogun Tokugawa Yoshinobu yetkilerinden 1868 yılında vazgeçti.

Meiji Restorasyonu adı verilen bu geçiş dönemi, imparatorun enerjisini modernizasyona ve hırslı bir askeri dış politika stratejisini başlatmada elini rahatlattı. Çağın pek çok imparatoru geri çekilir veya sabit kalırken, Japonya 1890'lı yıllarda Çin'den ve 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda Rusya'dan toprak kazandı. 1904-1905 Savaşı Ruslar için onur kırıcı bir mağlubiyet oldu. 1910'da Japonya Kore'yi egemenliği altına aldı. Bu imparatorluk kurma süreci, Meiji'nin 1912'deki vefatından çok sonrasına kadar devam etti. Japonya Çin Mançurya'sını Japon kukla devleti Mançukuo'ya çevirdi.

Tom Cruise'un başrolde oynadığı 2003 yapımı kapalı gişe oynayan filmi *Son Samuray* (The Last Samurai), Japonya'nın Meiji restorasyon dönemine gevşek biçimde -ve bana göre aşırı gevşek biçimde- dayalı bir yapımdır. Ondan zevk almaya bakın, ama hikâyenin gerçeğe dayalı olduğunu yanılgısına düşmeyin.

Seken huzursuzluğun Avrupa'ya gelişi

Avrupa, evdeki huzursuzluğu 1789 Fransız Devrimi'nden sonra sallamadı, çünkü 1789'daki kargaşayı besleyen fikirler uzaklaşmamıştı. Fransızlar, 1848'de, o kadar çok fazla kafa doğramayı yaşatmamış ise de, başka bir devrim daha gördü. Fransa, zenginlerin destekçisi Kral Louis Phillipe'i

görevden aldı, yerine 1850'de dört yıllığına, I. Napolyon'un yeğeni Louis Napolyon'u başkan olarak seçti. Yeni başkan kanun ve düzen sloganıyla iktidarını sağlamlaştırmak için çalıştı ve 1852'de Fransız Senatosu'nun kendini İmparator III. Napolyon ilan etmesini sağladı.

II. Napolyon'a ne oldu? Aradığı fırsata hiç kavuşamadı. Napolyon'un 1811'de doğan oğlu, Napolyon Hanedanı'nın katı tutumlu destekçileri onu 1815'te imparator ilan etmek istediklerinde küçük bir çocuktu. Babasını Waterloo'da mağlup eden müttefikler bu girişime olan hevesi kırdı ve Küçük Napolyon Viyana'ya taşınarak sapa bir yerde ömür geçirdi.

1848'de Fransa'nın isyankâr bir arkadaş çevresi vardı. Pek çok Avrupalı sefildi -aç, işsiz ve öfkeliydi- çünkü tarım ve sanayi devrimlerinin beraberinde gelen değişimler herkese fayda vermemişti. Avusturya ve Macaristan (Onlar zorla işçi çalıştırmanın Orta Çağ'daki formu olan *serflik*ten kurtulmuşlardı.) ve pek çok Alman ve İtalyan eyaletlerinde devrimci hareketler patlak verdi. Başkaldırılar İrlanda, İsviçre ve Danimarka'yı da perişan etti. Devrimciler hükümetlerini devirmede başarılı olamadı, ancak insanlar seslerini duyurmuş oldu. Herkesin kafasında bir değişim fikri vardı. Avrupa'nın hemen her yeri -özellikle Batı Avrupa- demokrasiye doğru ilerliyordu, ne var ki o da pürüzsüz, kolay bir yol değildi.

Rusya'da Başkaldırı

Avrupa'daki 1848 devrimlerini patlatan sıkıntılar, yarım yüzyıl sonra Rusya'daki devrimi getiren sıkıntılarla büyük ölçüde aynıydı. 1905'te, Rus birlikleri St. Petersburg caddelerinde, fabrikalarda daha yüksek ücret kazanmak ve daha az çalışmak için yürüyen işçilerin üzerine ateş açtı.

Onlara ateş açmak kâr etmedi. Hayatta kalan göstericiler greve gitti ve grevler St. Petersburg'dan Rusya'nın diğer şehirlerine yayıldı. Daha sonra isyan, arazi sahiplerine karşı girişilen kırsal başkaldırılar şeklinde yayıldı.

Kuzeyden uzak kalmak

Rusya, Avrupalı uluslar arasında, devasa toprakları olmasına rağmen, ücra, kuzeyde ve kara içinde olmasından dolayı özel bir yeri olagelmiş bir ülkeydi. İsveçli Vikingler tarafından kurulan Rus ulusu dokuzuncu yüzyılda oluşmaya başlamıştı. Polonya'da olduğu gibi, yerli halk büyük ölçüde, Hunlar, Gotlar, Avarlar ve Avrupa'ya giden yollarında gürültüyle giden diğer barbarlara yüzyıllarca, bir şekilde direnmiş, muğlak kökenli bir halk olan Slavlardan oluşuyordu.

Sosyal, ekonomik ve teknolojik ilerlemede, Rusya batı ülkelerinin gerisinde kalmıştı. Bir Rus'a, hatta en yüksek kademedeki bir Rus'a göre, Batı Avrupa'nın gemi imalatından mimariye, silah sanayiinden matbaacılığa kadar değişik alanlardaki zanaatkârlık ve becerisi kayda değer derecede ileri gözüküyordu. 1696'da Rusya'nın tek hâkimi hâline gelen I. Petro (Büyük Petro ve Deli Petro olarak da bilinir; Bölüm 22'ye bakınız.) iki yılını, çok çeşitli sanayi kollarına dair bilgi toplamak için İngiltere, Fransa ve Alman eyaletleri gibi yerlere ziyaretler yaparak geçirdi. Döndüğünde, beraberinde uzmanlar ve öğretmenler getirdi, çünkü Rusları, gerekirse tartaklayarak ve bağırarak, on sekizinci yüzyıla çekmeye kararlıydı.

Yine de, ilk modernizasyonlara rağmen, Rusya Avrupa'nın geri kalan bölgeleri değişirken geçmişe takılıp kalmış olduğu için kıtadan uzaktı. Mesela, pek çok Avrupa ülkesi eski feodal sistem ürünü olan serfliği ilga etmiş olmasına rağmen, Rusya, daha da çok insanı serf yapmak suretiyle bambaşka bir yol izlemişti. *Serfler*, 1980'lerin küçük mavi çizgi film karakterleri [Şirinler (Smurfs)] değil, aksine, toplumun en alt kademesindeki, hiçbir hakları bulunmayan kişilerdi. Serflik İngiltere'de Orta Çağ'da ortadan kayboldu, ancak Avrupa kıtasının pek çok ülkesinde sürüp gitti. Fransa bu kurumu resmen 1789 Devrimi ile kaldırdı; Avusturya ve Macaristan'da serflik 1848'e kadar dayandı. Rusya, kendi serflerini nihayet 1861'de özgürleştirdi. (Diğer yandan Şirinler, dünyanın pek çok bölgesinde TV yeniden gösterimleri hâlinde sürüp gidiyor.)

Başkaldırıya koşuş

Devrimci huzursuzluğun on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci asrın başlarında, Rusya'yı çok sert vurması ve işin fazla ileri gitmesi belki şaşırtıcı değildir.

Serflikten kurtulmuş olan Rus köylülerinin gözü tok ve mutlu olduğunu düşünebilirsiniz, ama adaletsiz toprak iskânı, birçok kişiye kendine yetecek kadar gıdayı bile yetiştirebileceği yeterli toprak bırakmamıştır. Tuhaftır, daha iyi tıbbi bakım durumu kötüleştirdi. On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, hastalıklardan daha az köylü öldü, bu da beslenecek daha fazla boğaz bıraktı.

Yüksek vergiler de huzursuzluğu besledi. Şehirli meslek erbabı ve soylular, hükümetlerinin, pahalı gemilerden oluşan bir filo kurmasını ve Japonların da o gemileri 1904-1905 Rus-Japon savaşında batırdıklarını görmek için vergi ödemeyi istemiyordu.

Huzursuzluk ülkeyi kilitledi. 1905'te, isyancılar, grev ve gösterileri koordine etmek için oluşturulan meclise; St. Petersburg İşçi Temsilcileri Sovyet'ine temsilciler seçti. Kısa sürede, Rusya genelinde, diğer *sovyetler* veya meclisler oluşturuldu. Ekim 1905'te, Çar II. Nikola, bir Rus parlamentosunun; *Duma*'nın teşkili dâhil, reformlar yapmaya razı oldu. Nikola, mutsuz Ruslara bir kanun yapıcı organ vermenin, siyasi memnuniyetsizliği hafifletmek için bir güvenlik

sübabı -toplumun memnuniyetsizliklerini ortaya dökebileceği bir mekân- hizmeti göreceğini ümit ediyordu. Ancak Duma en baştan kaderine mahkûm edilmişti. Solda, sosyalist gruplar onu boykot etti. Sağda ise, Nikola'nın sarayındaki gericiler, Duma'nın vergi ve çiftçilik politikalarını düzeltme gayretleri ile mücadele ediyordu. Çarın danışmanları, Nikola'yı, doğrultusunu beğenmedikleri her fırsatta, yasama meclisini dağıtmaya ikna etti. 1905 ila 1912 arasında Duma üç kez dağıtıldı.

Çar Nikola, 1917'de I. Dünya Savaşı'nda 5 milyon Rus'un ölmesinden sonra, yaygın bir huzursuzlukla karşı karşıya geldi. Yine, dik kafalı Çar Nikola Duma'nın kendini dağıtmasını emretti, ama kanun yapıcılar emri reddetti.

İktidarı ele geçirmek: Sovyetler Birliği

Çar Nikola'nın tahttan çekilmeye zorlanmasından sonra, geniş bir temsilciler koalisyonu -liberaller, sosyal demokratlar, zirai sosyalistler- geçici bir hükümet kurdu ve çarın Kış Sarayı'nda bir karargâh tesis ettiler. Geçici hükümet bir Kurucu Meclis -bir anayasa tasarısı hazırlamak için oluşturulan temsil organı- için seçimler yaptı. Ancak, meclis daha toplanmadan başlarını Vladimir İlyiç Lenin'in çektiği radikaller iktidarı zorla ele geçirdi.

Lenin'in takipçileri, kendilerine, bir azınlık olsalar da, "çoğunluk" anlamına gelen *Bolşevikler* adını verdiler. Sarayı Ekim 1917'de ele geçirdiler. Lenin, Kurucu Meclis'in 1918 Ocak ayında toplanmasına izin verdi, fakat onu dağıtmak için askerleri kullandı.

Lenin ve Kızıl Ordu sonraki birkaç yılda karşı devrimcilerle dövüştü, ancak Rusya -Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) veya kısa ifadesiyle Sovyetler Birliği adını alarak- yirminci yüzyılın hemen tamamında çok farklı bir canavar hâline geldi.

On dokuzuncu yüzyıl Alman ekonomi filozofu Karl Marx'ın yazdıklarından esinlenen Lenin ulusal mülkiyete dayalı bir yönetim kurdu. Her şey devlete aitti ve herkes devlet (veya kâğıt üzerinde "halk") için çalışıyordu. Tarihte ilk kez, mevcut toplumu bütünüyle yıkmak ve yerine komünizmin yeni ekonomik modelini koymak isteyen liderler tarafından büyük bir ulusal güç çalıştırıldı.

Halk için gerçek bir ilerleme değil

Lenin'in halefi Josef Stalin, daha sonra, Leninist-Marksist bir sistemin hızlı bir sanayileşme getirebileceğini; Rusya'yı dünyadaki en büyük ekonomik ve askeri güçlerden biri yapabileceğini test etmeye girişti. Ancak Stalin, ekonomik kazançlar elde etme yolunda, milyonlarca insanı ölüme götürdü. Sözüm ona zirai reformları açlığın yayılmasına sebep oldu.

1930'larda, Stalin, göstermelik duruşmalar tertip edip 1917'de yanında durmuş pek çok kişiyi idam ettirerek iktidarına rakip hissettiği her çalışma arkadaşını gaddarca bertaraf etti. SSCB'nin en saygıdeğer Bolşevik emektarları, işlemeleri mümkün olmayan suçları itirafa zorlandı; ya idam mangası ile ölüm cezasına çarptırıldı ya da hiç dönemeyecekleri bir kampta hapis yatmaya mecbur bırakıldı. 1934-1938 yılları arasında, daha alt kademelerdeki yüz binlerce görevli de Stalin'in kıyımının kurbanları olarak gözden kayboldu.

Stalin'in ne kadar insanı öldürttüğü ya da hapsettirdiğini kimse bilmiyor, fakat tahminler bu sayının on milyonları bulduğudur.

Rusya'ya dönüş

1991'e gelindiğinde, bütçesi Soğuk Savaş'ın askeri harcamalarıyla zorlanan Sovyetler Birliği ekonomik bir harabe hâlindeydi ve dağıldı. Yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında, SSCB'nin halefi olan Rus Cumhuriyeti, ABD Savunma Bakanı Robert Gates'in, komşu devletler için "saldırgan bir tutum" diye nitelendirdiği önemli bir ekonomik ve askeri güç olarak yeniden ortaya çıktı.

Günümüze Doğru Hızın Artışı: Ulaşım ve İletişim

Modern zamanlara yaklaştıkça, insanlar ve mekânlar arasındaki her zamankinden daha güçlü bağlantılarla, insan medeniyetinin, hızlı bir şekilde, her zamankinden daha sıkı sıkıya iç içe geçmiş olduğunu görüyorsunuz. İnsanlar, Sanayi Devrimi'nden (Bölüm 15'e bakınız.) doğan yeni makineleri hem ulaşımda hem de iletişimde mesafeleri azaltmak için kullandıklarından, bu değişimde teknolojik yenileşme önemli faktördü.

Bir yerlere hemen gitmek

On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda, yeni deniz rotalarının keşfinden itibaren, okyanuslar kıtaları birbirinden ayırdığı kadar yaklaştırmıştır da. On sekizinci yüzyılda buhar gücünden yararlanılması, gemilerin okyanuslardaki uzaklıkları, daha çabuk veya en azından daha istikrarlı ve güvenli bir hızla katetmesi demekti. Bunu, buhar makinesi tekerleklere sahip olduktan sonra karayolu taşımacılığı hızlı bir biçimde takip etmiştir.

Buharlı geminin limana girişi

İlk kez, kömür ve kalay madenlerindeki suyu dışarı pompalamak için kullanılan buhar makinesi, Sanayi Devrimi'nin önde gelen makinesi hâline geldi. Bu kömür yakmalı enerji kaynağı, on dokuzuncu yüzyılın ilk döneminde botları hareket ettirmeye başarılı bir şekilde adapte edilmiştir.

Amerikalı Robert Fulton, 1807'de *Claremont* adı verilen fonksiyonel bir buharlı gemi yaptı. Yine aynı zamanlarda, İngiltere'den Patrick Bell buna

benzer bir bot inşa etti. Başta, buharın esas itibariyle nehir ve kanal seyahatinde işe yaradığı düşünüldü, ancak 1830'lu yıllarda, buharlı gemiler okyanusları aşan seyahatler yapmaya çoktan başlamıştı. Gemiciler, zaman çizelgelerine her zamankinden daha çok uyuyordu, çünkü artık uygun rüzgâra bel bağlamak zorunda değillerdi. Bunun sonucu olarak, uluslararası ticaret bir patlama gerçekleştirdi. İngiltere'ninki gibi büyük imparatorlukları birbirine bağlayan artık yelken değil, buhardı.

1880'lere gelindiğinde, buhar makineleri neredeyse her tür gemiyi -savaş gemisi, kargo gemisi, yolcu gemisi- çalıştırabiliyordu. Buharla işleyen donanmalar, daha ağır silahlarla donatılabilen ve tarihteki tüm zamanlardan daha ağır biçimde zırhlandırılabilen savaş gemilerini denize indirdiler. (Modern savaştaki teknolojik ilerlemelere dair daha fazla bilgi için Bölüm 18'e bakınız.)

Buharlı gemiler öyle güvenilir hâle geldi ki, gemiler sonunda yelken taşımayı bıraktı. Denizcinin, bir zamanlar yelken bezi, halat ve makaralardan oluşan teçhizatı, kazanlar, pistonlar ve kömür ateşiyle ilgili bir uğraş hâline geldi.

Demiryollarında çalışmak

İngiliz mühendis Richard Trevithick, buhar makinesini 1804'te tekerleklerin üzerine koydu ve onu raylar üzerinde çalışır hâle getirdi. (Maden vagonları, demir raylar üzerinde uzun süre hayvanlar tarafından çekilmişti.) 1825'te, İngiltere ilk ticari demiryolunu Stockton ve Darlington'da gördü. 1851'e gelindiğinde diğer 17 ülkede demiryolu şebekeleri vardı. Yüzyılın sonunda, Rusya Sibirya'dan geçen demiryolunu inşa etmişti.

ABD'de, kıtanın batısındaki California'ya sıkıntılı bir yolculukla aylar sonra ulaşabilen insanlar, aynı yolculuğu tren vagonlarıyla bir haftada bitirebiliyordu. Tren yolculuğu -bir zamanlar geniş ölçülü iskan için fazlasıyla izole kalmış- iç bölgelerdeki geniş alanları açmak suretiyle zanaate, ticari ziraate ve demiryolu rayları boyunca yepyeni topluluklar geliştikçe şehir inşasına devrim çapında bir canlılık getirdi.

Hareket ettiren buluşlar

Buhar makinesi, bir kazanda buhar üretmek için sıcaklığı kullanır. Daha sonra buharın basıncı bir pistonu iter, piston da lokomotifin tekerleklerine ya da bir geminin pervanesine güç verir. Bu teknolojinin ilk başarısı bazı hayalperestleri, ateşi bizzat silindir içinde bulunduran *içten yanmalı motor* yapmanın mümkün olup olamayacağını merak etme ilhamı verdi. İsviçre'de, Isaac de Rivaz (veya Rivas) böyle bir makineyi 1804'te yaptı ve onu oda içinde bir arabayı itmek için kullandı. Bununla birlikte, Rivaz'ın makinesi pratik değildi. O, silindirin her pompasıyla birlikte elle enjekte edilmek zorunda olan arıtılmış hidrojen ve hava karışımı kullanıyordu. Rivaz, motorun çalıştığı her zaman egzoz supabını açmak için ayağını kullanmak da zorundaydı. Aralarında İngiltere'den Samuel Brown'ın ve Jean-Joseph-Etienne Lenoir'un da bulunduğu diğer mucitler, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Rivaz'ın kaba dizaynını geliştirdi.

Bu yeni içten yanmalı motorlar, buhar makinesinden çok daha hafifti, zira hantal bir kazan veya ocak gerektirmiyordu. Bundan dolayı, onların, ağır buharlı lokomotifler gerektiren raylar üzerindekinden çok, atların çektiği trafik için yapılmış yollardaki seyahat için yeterince hafif olan araçlara güç vermek için uygun olduğu görüldü.

1885'te, Almanya'da mühendis Karl Benz, pratik bir motorlu arabaya güç vermek için içten yanmalı motoru kullandı. [*Car (araba)* sözcüğü *carriage (taşıma)* kelimesinin kısaltılmış versiyonu olarak başladı.] Onun araçları, yirminci yüzyılın en büyük ve dünyayı en çok değiştiren endüstrilerinden birine zemin hazırladı.

Geniş ölçekli otomobil yapımı, 1908'de Amerikalı Henry Ford'un (1863-1947), arabaları orta sınıfın alabileceği bir hâle getirmek için bir montaj hatlı fabrikayı kullanmasıyla başladı. O vakitten sonra, otomobiller insanların hayat tarzlarını değiştirdi. Arabalar kara yolu yapımını tetikledi ve yeni otomobil işçileri şehir merkezlerinden banliyölere doğru gittikçe şehirlerin biçimini değiştirdi.

Havaya ısınmak

Ohiolu iki bisiklet tamircisi, Orville Wright ve kardeşi Wilbur, bir uçağı ilk kez 1903 yılında uçurdu. Daha sonra bunu yolcu taşıma hakkı bulunan ticari uçak takip etti. Daha önceleri tren veya arabayla gidilmesi günler alan yerler yalnızca birkaç saatte katedilir hâle geldi; hatta II. Dünya Savaşı'ndan sonra yolcu jetleri sahneye çıkınca saatler daha da kısaldı.

Mesaj göndermek

On dokuzuncu yüzyılın ortasına gelindiğinde, elektrik akımı ile işleyen tellerle mesaj göndermek mümkündü. Telgrafla gelen teknolojik ilerleme, kendi başına bir iletişim devrimi demekti; fakat bu, kablolu dünyanın yalnızca bir başlangıcıydı.

Kabloları bağlamak

Amerikalı sanatçı ve mucit Samuel Finley Breese Morse, 1837 yılında Mors alfabesini bulduğunda, elektromanyetik darbelerin ilk pratik, geniş ölçülü uygulamasını ortaya çıkarmış oldu. Yedi yıl sonra, "Tanrı nelere kadir?" şeklindeki anlık mesajını, Baltimore ile Washington, D.C. arasına çekilmiş bir telgraf hattı ile gönderdi.

Onunla ne demek istemişti? Bu hürmetkâr bir hayret ifadesiydi. Daha sonra kablolar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki sanayileşmiş ülkeleri bir ağ gibi sardı ve sonra dünyanın daha ücra köşelerine doğru yayıldı.

Telefonda konuşmak

Bir konuşma ve işitme terapisti olan Alexander Graham Bell (1847–1922), ilgisini, 1876'da bir deneme telefonu yapabilmek için, telgraf teknolojisinin yanında ses ve iletişime yöneltti

Amerika'ya göç etmiş bir İskoç olan Bell, buluşunu üretmek ve pazarlamak için Bell Telefon Şirketi'ni kurdu. Yirminci yüzyılın ilk yıllarında, telefon olağan bir kolaylık cihazı hâline geliyordu.

1977'de ABD elektronik firması Motorola, genel telefon şebekesine kısa aralıklı radyo hücreleri vasıtasıyla bağlanan bir kablosuz telefon geliştirdi. Yirmi birinci yüzyılda, giderek küçülmeye ve ucuzlamaya devam eden kişisel cep telefonları, her yerde ve geleneksel sabit hatların yerini alma tehdidi taşıyor.

Radyo dalgalarını göndermek

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, İtalya'da doğan mucit Gugliemo Marconi, radyo dalgalarının kablolar olmaksızın sinyal göndermek için kullanılabileceğini gösterdi. 1901'de Atlas Okyanusu'nun bir yakasındaki İngiltere'deki Cornwall'dan, öteki yakasındaki Kanada'da Newfoundland'a kablosuz telgraf sinyalini başarıyla gönderdi. Marconi 1909'da Nobel fizik ödülünü aldı.

Bell'in (Kendisine dair daha fazla bilgi bir önceki başlıkta verilmişti.) telefon için ve Amerikalı mucit Thomas Edison'un (1847–1931) da çığır açan fonografı için geliştirdiği ses-sinyal teknolojisine, mühendisler, radyo iletişimini, gemiler ve uçaklar için bir ses aktarma sistemine çevirerek katkıda bulundu. Radyo, aynı zamanda, iş adamları onu kendi ürünlerini yaymanın bir yolu olarak gördükçe bir eğlence aracı hâline de geldi. Makul fiyatlı radyo alıcıları git gide daha çok insana ulaştıkça, reklamcılar müzik, haber, drama ve komedi programlarına sponsor olmaya başladı. Çok uzak mesafelerdeki insanlar, bu yeni deneyimin ortak dinleyicileri oldu.

Radyo televizyona yol açtı. 1920'lerde, ABD'deki mucitler elektronik görüntüleri radyo dalgalarını kullanarak gönderen cihazlar üretti. Philo T. Farnsworth, 1922 yılında bir elektronik görüntü tarama sistemi icat etti ve Vladimir K. Zworkin bunu 1923'te bir televizyon kamerası ve görüntü tüpü ile takip etti. Yüzyılın ortasında, bu cihazlar, devasa ve giderek büyüyen seyirci kitlesini, tarihteki herhangi bir emsalin ötesinde, anlık bir kitlesel birliktelik formuna dönüştürdü.

İnternette sörf yapmak

1969'da, ABD Savunma Bakanlığı için çalışan mühendisler, makineler bilgi alışverişinde bulunsun diye, dört bilgisayarı birbirine bağladı. Yavaş yavaş daha çok bilgisayar bu ağa bağlandı. Aynı zamanda, daha çok devlet ve üniversite programcıları ve araştırmacıları, bir bilgisayardan diğerine mesaj göndermenin bilginin ticaretini yapmanın iyi bir yolu olduğunu fark etti. Bu

şebekenin kullanımı, bilgisayar programcılığında mahir olan kimselerle sınırlı da olsa, verileri akmaya başladı.

Bilgisayar uzmanı olmayan kimseler için tasarlanan yeni kişisel bilgisayarların kullanımı yaygınlaştıkça, gelişen ağ bir iletişim fenomeni hâline geldi. Amerikan üniversiteleri *süperkompüterleri*ni (bilgiyi depolama ve işleme kapasiteleri süper büyük ve süper hızlı) 1980'lerde birbirine bağladığında, internet şekillenmeye başladı. Ticari servis sağlayıcıları, iş yerlerine ve evlere sıradan telefon hatları üzerine internet erişimi sunmaya başladı.

Fizikçi Tim Berners-Lee, Uzman olmayan internet kullanıcılarının günlük dildeki verilerini, görüntülerini ve seslerini diğer bilgisayar kullanıcılarının, internet üzerinden ulaşabilmesi amacıyla sergilemelerinin bir yolu olarak *hiper metin işaretleme dili*ni (*hypertext markup language;* HTML) icat etti. 1991'de, Berners-Lee icadını internetteki "Dünya Çapındaki Ağ"a (World Wide Web) koydu. Dünya çapındaki ağ işletmeler, siyasi partiler, aktivistler, hizmet kuruluşları ve sıradan bireyler için bilgi paylaşma ve fikir alışverişinde bulunma ortamı olarak internetin en hızlı gelişen kısmı oldu. Bu da müzik indirme, dosya paylaşma, sosyal paylaşım siteleri ve video paylaşımına zemin hazırladı. Telgraf, radyo ve telefonda olduğu gibi (on beşinci yüzyıldaki matbaada olduğu gibi), insanlar, bu yeni ve evrilen teknoloji sayesinde birbirleriyle daha sıkıca bağlanabildi.

Dünya Savaşları

Bu bölümün daha önceki kısmında görebileceğiniz ilerlemeler olan buharlı gemiler, demiryolları ve telgraf ticaret ve barışçı iletişim için köprüler kurduysa da, bunlar dünyanın çeşitli yerlerinde saldırılar planlayan amiral ve generaller için avantajlar sağladı.

Eğer bu bölümü yalnızca gözden geçiriyor bile olsanız (ve elbette, bunu yapma özgürlüğünüz var), siz 1900 yılı itibariyle dünyanın geri kalanını elinde tutan Avrupalı ulusların, pek çok savaş yapmış olduklarını fark edebilirsiniz. Eski çağlardan beri savaşa girmek imparatorluk kurma ve sürdürmenin bir yoluydu. Ancak, seyahat ve iletişimdeki bütün bu ilerlemelerle beraber, Avrupa'nın on dokuzuncu asrın ve yirminci yüzyılın ilk döneminin yeni, küresel imparatorluklarının yükselişi ile savaşlar dünyanın bir bölgesinden diğerine her zamankinden daha fazla sıçrama eğilimine girmiştir.

O gelecek olanın bir ilk örneği olarak, Yedi Yıl Savaşları Hindistan, Avrupa (Orada Prusya, Hanover, Avusturya ve Rusya, Britanya'nın yanında; İspanya da Fransa'nın yanında yer aldı.) ve Amerika'da (Fransız-Hint Savaşı) çok sayıda cephe oluşturdu. Eğilim yalnızca kötüye, çok kötüye doğru gitti. Yirminci yüzyılda, savaşa ve onu destekleyecek teknolojiye yönelik eğilim, I. ve II. Dünya Savaşlarına zemin hazırladı.

Silahlardaki, on dokuzuncu yüzyıl ortasındaki Kırım Savaşı'nda kullanılan; attığını daha iyi vuran, taşınması kolay tüfekler gibi ilerlemeler, 1945 yılında, bir büyük Japon şehrini; yani Hiroşima'yı yerle bir edecek bir bombayı taşıyan ABD uçağına kadar sürüp gitti. O bomba bir vuruşta 66.000 kişiyi öldürdü ve 69.000 kişiyi de yaraladı. O da yetmedi. Kısa süre sonra uluslar, gezegendeki bütün medeniyeti yok etme kapasitesine sahip bir füzeyi tek tuşla fırlatma yeteneğini elde etti.

Bu kısım Dünya Savaşlarının silahları ve savaş zamanındaki ilerlemelere odaklanıyor. Teknolojinin, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda savaşı nasıl değiştirdiğine dair daha fazla bilgi için Bölüm 18'e geçiniz.

Savaşı yeniden tanımlamak: I. Dünya Savaşı

O vakitte, kimse Büyük Savaş'a kimse numara vermiyordu, zira bir başkasını planlamıyorlardı. Biri bütünüyle yeterliydi; teşekkürler, diğeri kalsın!

Daha sonra ona I. Dünya Savaşı denildi, çünkü bu sonraki çatışmanın daha iğrenç, daha büyük, daha uzun ve yaygın ve pek çok kimsenin kavrayabileceğinden daha gaddar olduğu görüldü. 1914-1918 arasında Kuzey Fransa ve Belçika'da iki hat hâlinde uzanan piyade askerleri aylarca, yıllarca birbirleri ile karşı karşıya geldi, birbirine ancak birkaç yüz metre uzaklıktaki çamurlu, fareli, moral bozucu siperlerde çömeldiler.

Daha önceki hiçbir savaşta olmadığı kadar mekanize olan I. Dünya Savaşı, uçaklar bomba yağdırdıkça ve havadan havaya muharebeleri ilk kez gerçekleştirdikçe havaya da sıçradı. I. Dünya Savaşı beraberinde denizaltı muharebelerini de getirdi. Alman su altı botları düşman gemilerini batırdı ve önceden haber vermeksizin taşımacılığı da etkisiz hâle getirdi. Birlikler kamyonlar ve zırhlı personel taşıyıcılar ile nakledildi. Silahlar daha büyüktü, daha hızlı ateş ediyordu ve daha önceki herhangi bir savaştan daha çeşitliydi ve felç edici hardal gazı gibi kimyasal silahlarda da sözüm ona gelişmeler vardı.

Olayların ve tutumların hızlanışı

I. Dünya Savaşı'nın 1914'te bir Sırp teröristin Bosna Saraybosna'da Avusturya-Macaristan arşidükünü öldürdüğünde başlamış olduğunu okulda belki öğrenmişsinizdir. Doğrudur, ancak savaşın kökleri ondan çok daha komplikedir.

Bir kere, Sırplar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na (Avusturya ve Macaristan'ın kombinasyonu), Bosna'yı (Bosna hâlâ iç isyanlarla zayıflatılmış Osmanlı İmparatorluğu'na ait olsa da) ilhak etmesinden dolayı öfkeliydi. Avusturya-Macaristanlılar da, Balkanlar adı verilen dağlık bölgede; Güneydoğu Avrupa'daki bütün Slavları bir araya getirme potansiyelleri

bulunduğundan dolayı Sırplardan endişe ediyordu. Böyle bir birleşme, imparatorluklarının Macaristan tarafını tehdit edebilecekti. Bu arada, nüfusunun büyük bir bölümü Slav olan Rus liderleri de, Slav halkıyla Balkanların, haklı olarak Rus İmparatorluğu nüfuz alanında olduğuna inanıyordu. Üzerinde hukuki bir hak iddiası bulunmuyor olsa da, Ruslar, Slav Sırbistan hususunda özellikle korumacı bir tavır takınıyordu.

Rusya kimseye savaş ilan etmedi, fakat birliklerini seferber etti. Yine de o hâl, -Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun müttefikleri olan- Almanların, hem Rusya'ya hem müttefiki olan Fransa'ya savaş ilan etmesine yol açmasına yeten provokasyondu.

Britanya'nın Almanya ile resmi bir dalaşı bulunmuyordu, ama iki ülke arasındaki ilişkiler, deniz üstünlüğü hususunda ilan edilmemiş bir yarıştan ötürü gergindi. 1890'lardan itibaren, Alman *kayzeri* ("imparator" demektir) II. Wilhelm, daha çok ve daha büyük gemiler yapmaya başladı. Britanya da buna kendi gemi imalatını hızlandırarak cevap verdi. 1914'te, Belçika içlerine giren Alman birlikleri, Britanya'daki Alman karşıtı hissiyatı sertleştirdi, zira bu akın, uluslararası hukuku ihlal ederek Britanya'ya kendi birliklerini seferber etme bahanesi veriyordu.

Savaşa yeni muhariplerin eklenişi

Savaş daha fazla ülkenin kavgaya girişiyle birlikte büyüdü. İki tarafın dağılımı şu şekildeydi:

- **İtilaf Devletleri veya Müttefikler:** Britanya, Fransa, Rusya, Japonya, Sırbistan, İtalya, Portekiz, Romanya, ABD ve Çin

  Almanya'nın denizaltı ablukasının Büyük Britanya'nın tarafsız gemilerini batırmaya başlamasından sonra, ABD, Müttefikler safına katıldı.

- **İttifak Devletleri:** Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu

Kıyıma tepki

I. Dünya Savaşı Sovyetler Birliği'nin doğmasına yardım etti, fakat Rusya dışındaki bazılarını da değiştirdi. O savaşta dört imparatorluk -Rusya, Osmanlı, Alman, Avusturya-Macaristan- çöktü.

Haritaların yeniden çizilmesi yanında, Büyük Savaş (Harb-ı Umumi), kıtlık getirdi, ekonomileri çökertti ve şaşkına dönmüş insanlara savaşın yaygın bir felaketten başka pek bir şey getirmediğini gösterdi. Savaş bütün kasabaları, köyleri ve hatta ülkeleri yerle bir etti, harabeye çevirdi. I. Dünya Savaşı'nın doğrudan vurmadığı insanlar bile, daha o vakit savaşın hiç de öyle harika bir şey olamayabileceğini anladı. Bu hamasi şarkıların anlattığı kahramanca bir savaş değil, aksine bir mahvoluştu.

Bu düşünceyi savunan bir lider, daha önce Princeton Üniversitesi profesörü iken politikaya geçen Woodrow Wilson idi. ABD başkanı olarak Wilson

Avrupa'daki barış şartları üzerinde düşündü. Barış sürecine *Milletler Cemiyeti*'nin -özellikle gelecekteki savaşları engellemek için oluşturulan uluslararası bir organ- dâhil edilmesini de sağladı.

1919'dakl Versay Antlaşması ile kurulan Milletler Cemiyeti, Avrupa'nın savaştan sonra yeniden inşa edilmesine yardım etti. Cemiyete, 1923 itibariyle, Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya'da dâhil elli üç ülke üye olmuştu.

Maalesef, Milletler Cemiyeti, özellikle Wilson'ın yokluğu yüzünden işlemedi. ABD Senatosu Wilson'ın şartlarını ya da ABD'nin birliğe girme şartlarını kabul etmedi. Wilson, senatörlerin fikirlerini değiştirmelerini sağlamak için halk desteği bulmaya çalışırken büyük bir felç geçirdi ve görev süresinin geri kalan 1921'e kadarki kısmını hasta olarak geçirdi.

Almanya cemiyete 1926 yılında katılmış olsa da, ondan, müttefiki Japonya ile beraber 1933'te çekildi. İtalya da üç yıl sonra çekildi. Örgütün, art arda gelen Alman, Japon ve İtalyan yayılmacılığını durdurmada çaresiz kaldığı görüldü. 1930'lu yılların sonunda dünyanın bir başka büyüğü vardı.

Daha önce kimse Başkan Wilson'ın tasarladığı tarzda bir uluslararası bir hayat düzenlemeye girişmemişti. Bundan dolayı, parlak buluşu başarısız olmaya mahkûmdu, ama Milletler Cemiyeti yeni bir şeye doğru atılmış ileri bir adımdı.

Çatışmaya dönüş: II. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı'nın tohumlarını ekmişti. Almanya'da, I. Dünya Savaşı'ndan sonra hem fakirleşen vatandaşlar hem de liderler, aşağıdaki maddeleri içine alan Versay Antlaşması'na şiddetle muhalifti:

- Her suçu Almanya'ya yükleyen bir *savaş suçu maddesi*
- Kaybedilen topraklar -Alsace-Lorraine (Alsas-Loren) Fransa'ya verildi, Rhineland askersizleştirilmiş bir bölgeye dönüştü ve Almanya'nın deniz aşırı kolonyal mülkleri diğer imparatorlukların eline geçti
- Savaşın bitirdiği ülkenin altından kalkamayacağı kadar fazla olan tazminatlar

Nasyonal Sosyalistlerin veya *Nazi*lerin, popülist parti patronu Adolf Hitler, bu ulusal öfkeyi Almanya hükümetini ele geçirmek için kullandı. Orta Çağ'daki Kutsal Roma İmparatorluğu'nun (Birinci Reich veya imparatorluk) ve 1871-1918 arasındaki Alman İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğu iddiasıyla, kendi idaresine *Üçüncü Reich* adını verdi.

Antlaşmanın ihlali: Hitler'in birliklerini harekete geçirişi

Hitler, ülkeyi 1930'lu yıllarda gizliden gizliye silahlandırdı ve sonra da birliklerini Versay Antlaşması'nı dolaylı ihlal edecek şeklide mobilize etmeye başladı. Rhineland'ı (o güne kadar askersiz bölge olan) işgal etti, Avusturya'yı

ilhak etti ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra üretilen bir ülke olan Çekoslovakya'ya doğru yürüdü. Orada kendisinin hakları olduğunu düşünüyordu, zira Almanya'nın gücünü Çekoslovakya'ya doğru genişletmek adına İtalya, Fransa ve özellikle Büyük Britanya hükümetleri ile pazarlık etmişti.

Hitler, Çekoslovakya'nın Südet bölgesinin haklı olarak Almanya'ya ait olduğunu öne sürüyordu ve bölgenin Almanca konuşan sakinleri de aynı fikirdeydi. I. Dünya Savaşı sonrasındaki yükselişi Hitler'inkinden farklı olmayan İtalyan diktatör Benito Mussolini, Münih'te; Hitler, İngiltere (Almanya ile çatışmadan kaçınmak için aşırı çaba sarf eden) Başbakanı Neville Chamberlain, Mussolini ve Fransa Başbakanı Edouard Deladier, Çeklere danışmaksızın Çekoslovakya'yı böldükleri bir toplantı düzenledi.

Hitler, Lenin'in halefi Josef Stalin ile Moskova'da Nazi-Sovyet Paktı da imzaladı. (Bölümde daha önce geçen "Rusya'da Başkaldırı" başlığında Lenin ve Stalin'e dair daha fazla bilgi var.) Naziler, Südet'te hak iddia ettikten sonra, ülkeyi Sovyetler Birliği ile paylaşmak fikriyle Polonya'ya girdi.

Tarafını seçmek

Almanya'nın 1939'daki Polonya istilası, barış isteyen Chamberlain için bile dayanılması zor bir hâldi. Londra başka bir savaş, özellikle dişli bir Almanya ile bir dalaşma istemiyordu, fakat İngilizler bundan kaçış olmadığı gerçeğine uyandı. Britanya o yıl savaş ilan etti.

I. Dünya Savaşı'ndakinden daha da fazla ulus, II. Dünya Savaşı denilecek olan kavgada tarafını seçti veya buna zorla yakalandı ve çekildi. Dünya uluslarının çoğunluğu bu savaşa katıldı. İşte eksik bir dağılım:

- **İttifak devletleri:** Almanya, İtalya, Japonya, Macaristan, Slovakya, Bulgaristan, Hırvatistan, Finlandiya, Romanya, Irak, Tayland ile ittifak devletlerinin kontrolündeki Asya ve Afrika'nın geniş bölgeleri bu cephedeydi.

  Aslında Almanya'nın tarafında yer alan Sovyetler, Hitler Stalin ile olan paktı ihlal edip de Moskova'ya istila gücü gönderdiğinde, mensubiyetini birden bire değiştirmek zorunda kaldı. Fransa, ülke topraklarının beşte üçünün Almanlar tarafından istila edilip de orada kukla bir Alman devletinin kurulacağı Haziran 1940'a kadar Müttefiklerin lideriydi. Norveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika gibi pek çok devlet de genelde, tarafsız veya Müttefik yanlısı devletler tarafından alt edildiklerinden dolayı savaş sırasında safını değiştirdi.

- **Müttefikler:** Büyük Britanya ve başta Hindistan olmak üzere dünya çapındaki Britanya İmparatorluğu, Fransa (Haziran 1940'a kadar), Vichy Fransa'sı (Almanların fethedemediği Fransız toprakları), Polonya, Sovyetler Birliği, Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Yeni Zelanda ve daha

sonra ABD, Çin, Küba, Filipinler, Guatemala, Nikaragua, Dominik Cumhuriyeti, Honduras, Haiti ve diğerleri.

Japonya, 1941'de Hawaii'deki ABD filosuna saldırdığında ABD, Britanya'ya meyilli olsa da hâlâ resmen tarafsızdı. Saldırıdan hemen sonra, Amerikalılar Japonya'ya ve ittifak devletlerine savaş ilan etti.

Savaş zararlarına değer biçilmesi

İki atom bombasının atılışı ile sona eren II. Dünya Savaşı 15 milyon askeri personelin hayatına mal oldu, bunların 2 milyonu Sovyet savaş esiri idi. Öldürülen 35 milyon sivilden 6 milyonu, Almanya ve Doğu Avrupa'da Yahudi karşıtı organize katliamlar ve toplanma kampları demek olan *Holocaust*'un Yahudi mağdurlarıydı.

Bu savaşın silahları, bir öncekilerden daha hızlı, daha öldürücü ve daha büyüktü. Büyük ve ağır bombalar pek çok Avrupa şehrini yerle bir etti.

Müttefiklerin 1945'te Almanya Dresden'i bombalamasıyla bir gecede 80.000 sivil öldü. O yüzlerce bombanın işiydi, ama aynı yıl içinde daha sonra; 6 Ağustos 1945'te bir Amerikan uçağı Japonya Hiroşima'ya bir tek bomba attı. Bu bomba düştüğü yerden itibaren 4 mil yarıçapındaki bir dairenin içindeki her şeyi mahvetti. Bu atom patlaması ve üç gün sonra Japonya Nagazaki'ye atılan ikinci bomba, şimdiye kadar insanlara karşı kullanılmış yegâne nükleer silahlardır.

Haritanın yeniden çizilişi

II. Dünya Savaşı, Avrupa'yı aynen birincinin yaptığı gibi yeniden düzenledi. II. Dünya Savaşı'nın daha dramatik değişikliklerinden biri Almanya'nın iki ulusa bölünmesi oldu. ABD ve diğer Batılı güçlerle aynı eksende kalan Batı Almanya, ve Sovyetler Birliği'nin bir uydusu olan Doğu Almanya.

Savaş Asya ve Afrika'da da derin değişiklikler getirdi. Bu, büyük ölçüde, savaşın Avrupa'nın sömürgeci güçlerinden enerji ve para çekmiş olmalarından dolayı böyleydi. Kazanan tarafta olan, ancak neredeyse harabeye dönen Britanya'nın denizaşırı mülklerini elde tutmaya ne yeterli kaynağı vardı ne de iradesi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllar, bağımsızlık akımları bakımından önemli bir dönemdi. Britanya Hindistan'dan 1947 yılında çekildi ve Fransa neredeyse yirmi yıl kadar Cezayir'i elde tutmaya çalıştı, ama nihayetinde 1962'de kendi hâline bıraktı.

1937-1945 arasında Japonya ile (Japonya da o cephede teslim oldu) savaş hâlinde olan Çin, hemen Milliyetçi ve Komünist partiler arasındaki iç savaşa geri döndü. Savaşı Komünistler kazandı ve o eski medeniyet, Marksist lider Mao Ze-dong liderliğinde, 1 Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti oldu.

Sürüp Giden Sıcak ve Soğuk Çatışmalar

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllar da sakin ve huzurlu değildi, ama bir III. Dünya Savaşı'nın patlamasına (Tahtaya vurun.) da yol açmadı. O dönemde, dünyanın büyük güçleri önemli ölçüde nükleer soğukluk oyunu ile meşgul oldu.

Bu arada, savaş sonrasının büyük güçleri ABD ve Sovyetler Birliği idi. ABD 20 küsur yıllığına, nükleer tekel olmanın tadını çıkartmayı bekliyordu, ama Sovyetler 1949'da kendi atom bombasını yapmış olmakla herkesi şaşırttı. Onlar II. Dünya Savaşı'nın kazanan tarafındaki müttefikler olmalarına rağmen, kısa zaman sonra birbirine keskin birer rakip oldular.

Sovyet dış politikası, Josef Stalin'in (Ona dair daha fazla bilgiyi, bölümün önceki sayfalarındaki "Halk için gerçek bir ilerleme değil" başlığında bulabilirsiniz.) gerçek veya hayali, içte ya da dışta, herhangi bir rakibe yönelik acımasızca paranoyak davranışını yansıttı ve git gide dışlayıcı ve kapalı bir hâl aldı. Sovyet hedefleri içinde, pek çoğu II. Dünya Savaşı sonrasında, Sovyet kontrolündeki Doğu Avrupa'da kurulan uydu Komünist devletler üzerindeki yabancı kültürel ve ekonomik nüfuzları uzak tutarken, onları kontrol etmeyi sürdürmek de vardı.

ABD ise Batı'nın -yani Batı Avrupa'nın, Batı yarıküresinin ve her nerede olursa olsun komünizme direnen ve ticaret politikalarında özel girişimi teşvik eden (veya en azından izin veren) gelişmiş ülkelerin lideri olarak ortaya çıktı.

Birbirine Soğuk Savaş'ta göz kırpmaya cesaret etmek

Nükleer silah varlıkları ile Sovyetler Birliği ve ABD, bir diplomatik, siyasi ve askeri bir açmaz olan *Soğuk Savaş*'a girdiler.

Diplomatik ve askeri yönden, Soğuk Savaş, her bir tarafın diğerine nükleer bombayı ilk ateşleyen olma cesareti vermesi şeklini aldı. Her iki ülke de, söz gelişi Nebraska'daki bir buğday tarlasından Moskova merkezine bir nükleer bomba atabilecek güçte, git gide daha çok ve daha büyük füze ve savaş başlıkları geliştirdi. Her iki ülke de, yeryüzünü birkaç kez patlatabilecek trajikomik güce ulaştılar.

Bu çılgınlık 1963'teki Nükleer Deneyleri Yasaklama Antlaşması, çok sayıdaki silah görüşmeleri ve silahları azaltma anlaşmaları ile hafifledi; fakat, her iki ülke de, temelde, ekonomik bakımdan yıkılmış Sovyetler Birliği'nin 1991'de parçalanışına kadar birbirinin kafasına silah doğrultmaya devam etti. Bu esnada, Çin başta olmak üzere diğer ülkeler de nükleer silah varlığına sahip oldular.

Sonu gelmeyen şiddetli çatışmalar

Soğuk Savaş esnasında bölgesel savaşlar şiddetini arttırdı. Onların arasında, ABD'nin, Güneydoğu Asya'daki eski bir Fransız sömürgesi olan Vietnam'ı komünist olmaktan uzak tutma yönündeki utanç verici ve beyhude girişimiydi. 1980'li yıllarda, Sovyetler Afganistan'daki Müslüman isyancıları ezmede başarılı olamadı.

2007 yapımı *Charlie Wilson'ın Savaşı* (Charlie Wilson's War) adlı drama, Afganistan'da Sovyetlere karşı savaşan Afgan isyancılara silah yardımı yapmak için, bir CIA ajanı ve bir Houston sosyetesi ile işbirliği yapan Kongre'nin Texas üyesinin gerçek hikâyesine dayanmaktadır.

Yahudi İsrail devleti, 1948'de İngiliz idaresindeki Filistin'de kurulduğunda, çevredeki Arap ülkeleri ona karşı durmada Filistinliler ile birleşti. Anlaşmazlık 1950'lerden yirmi birinci yüzyıla kadar pek çok kez şiddete dönüştü. Bu on yıllar hafızalarda, bölgedeki pek çok terörist bombalı saldırı ile iz bıraktı. Bu saldırılar genelde Filistin davasını destekleme motivasyonuyla yapılmıştır ve pek çok masum sivilin ölümüne de yol açmıştır. Sonra, 1990'larda Irak komşu Kuveyt'i istila etti. ABD liderliğindeki uluslararası bir güç Iraklıları geri çevirdi.

11 Eylül 2001'de, 19 radikal Müslüman terörist, dört Amerikan yolcu jetini, silah olarak kullanmak üzere kaçırdı. İki uçağı New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne çarptılar, uçaklardaki yolcuların tamamı ile yıkılan ikiz kulelerdeki binlerce kişi öldü. Üçüncü uçak ise, ABD'nin Washington, D.C.'deki Savunma Bakanlığı binası olan Pentagon'a çarptı. O uçaktaki yolcuların tamamı ile binadaki 125 kişi öldü. Dördüncü jetteki yolcular, New York ve D.C'deki çarpmaları öğrendiğinde, uçaklarını uçurmakta olan korsanlara saldırdı. Uçak Pennsylvania'daki bir tarlaya çakıldı ve içindeki 40 yolcu öldü.

2006 yapımı *Uçuş 93* (United 93) adlı film, Pensilvanya'ya çakılan United Airlines uçağı içinde geçen olayları beyaz perdeye aktarır. Film, korsanlara direnen ve sonunda, daha fazla can kaybını uçağı ücra bir yere inmeye zorlayarak önleyen yolcuların kahramanlığına vurgu yapar.

ABD, büyük çoğunluğu sivil olan bu mağdurların katledilmesine, Taliban adı verilen teokratik Müslüman idarenin, saldırıların arkasındaki terörist teşkilat El-Kaide'ye yataklık ettiği Afganistan'ı istila ederek cevap verdi. Başkan George W. Bush terörizme (ve özellikle İslâmcı teröristlere) karşı sert bir tavrı benimsedi ve 2003 yılında Irak'ın, her ne kadar o ülke New York'taki saldırılara karışmamış olsa da, istila edilmesini emretti. ABD birlikleri hem Afganistan hem de Irak'ta baştaki hükümetleri devirdi, ancak ABD askerlerine yönelen ve Afganlılar ve Iraklılar arasındaki rakip grupların başlattıkları isyanın getirdiği şiddet uzun ve çok pahalı askeri işgalleri gerektirdi.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra, Rusya Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki Çeçenistan'daki İslâmcı bağımsızlık akımı ile mücadele etti. 2008 yazında Rusya ile SSCB'nin eski bir parçası olan Gürcistan Cumhuriyeti arasında savaş patlak verdi.

1994'te Afrika'daki Ruanda'da, büyük bir kısmı Hutu çoğunluğuna mensup milisler rakip Tutsi kabilesinin üyelerine soykırım seviyesinde büyük bir kıyım uyguladı. Sudan'da, 2003 yılından başlayarak, hükümetin desteklediği Cancavid (Janjaweed) milisleri ziraatle uğraşan köylülere karşı gaddar bir hamle başlattı. Bunun sonucunda yüz binlerce sivil öldü ve ondan daha fazlası da yerinden yurdundan edildi ve açlığa mahkûm oldu.

Açıkçası, insanlık savaşsız bir dünya hedefine henüz yaklaşamamıştır.

Haydi, Bir Araya Gelelim: Birleşmiş Milletler

Peki, Woodrow Wilson'ın I. Dünya Savaşı sonrası, silahsızlanmayı teşvik ve anlaşmazlıkları engellemek veya hemen çözme niyetiyle kurulacak, kendini uluslararası barış ve güvenliği korumaya vakfeden, parlak Milletler Cemiyeti (Önceki sayfalardaki "Kıyıma tepki" başlıklı kısma bakınız.) fikrine ne oldu?

Wilson'ın fikirleri hâlâ canlıydı. *Birleşmiş Milletler* ifadesi, 26 ülkenin İttifak Güçleri (öncelikle Almanya, İtalya ve Japonya) ile savaşı sürdürme sözü verdiklerinde ortaya çıkmıştı. Savaştan sonra 51 ülke Birleşmiş Milletleri (Şekil 9-2'ye bakınız.) yaratan sözleşmeyi imzaladı. Milletler Cemiyeti fonksiyonlarını Birleşmiş Milletlere devretti.

Sözleşme BM'yi bağımsız egemen devletlerden oluşan bir dünya topluluğu şeklinde tanımlar. O, bu topluluğu korumak suretiyle, BM'nin uluslararası barışı koruyacağını ve gerektiğinde savaşa veya savaş tehdidi gösteren güçlere karşı ortak eyleme girişeceğini söyler. 2008 yılı sonu itibariyle BM'ye üye olan ülkelerin toplam sayısı 192'ye ulaşmıştı ve bunların pek çoğu Avrupalı efendilerin eski sömürgeleriydi.

Bazıları BM'yi ülkelerin egemenliklerini zayıflatmak için tasarlanmış bir komplo olarak görür. BM birçok uluslararası ihtilafın savaşa dönüşmesini önlemede pek başarılı olamadı, ancak orta karar bazı başarılara da imza attı. Milletler Cemiyetinde de olduğu gibi, bu enternasyonalizm işi insanlık için henüz yeni bir kavramdır.

Ulaşım ve iletişim ivme kazanmaya devam ettikçe BM yararsız kalabilir. Dünya küçülmeye devam ediyor ve siyasi sınırlar belki gelecekte belirsizleşecek. Söz gelişi, Batı Avrupa ülkeleri yirminci asrın son on yılını, ortak biri para birimini; *Euro*'yu tedavüle sokan birleşik bir ekonomik güç teşkil etmekle geçirdi. Uluslararası ticaret anlaşmaları, küresel ticareti dönüştürüyor ve sert tartışmaların da fitilini ateşliyor.

Şekil 9-2: Birleşmiş Milletler uluslararası barışı korumayı amaçlar.

© AFP/Getty Images

İletişim uyduları ve internetle her bir mekân, dünyanın geri kalan kısmı ile eş zamanlı olarak irtibat hâlindedir. Birleşmiş Milletler olsun ya da olmasın, ulusal egemenlik, kültürel karışma hız kazandıkça git gide daha az manidar hâle gelebilir. Medeniyet, nihayetinde, o eğlenceli kelime neyi ifade ediyorsa, tam anlamıyla küresel olabilir. Bunun iyi mi yoksa kötü mü bir şey olacağı, görülmeyi bekliyor.

Yüzyılların İzinde

1788: Britanya Avustralya'da bir mahküm kolonisi kurdu.

1808: Napolyon kardeşi Joseph Bonapart'ı İspanya tahtına oturttu.

1837: Amerikalı Samuel Morse, Mors alfabesini icat etti.

1848–1849: Devrimci akımlar Avrupa'yı kasıp kavurdu.

1890'lar: Almanya kayzeri II. Wilhelm agresif bir gemi inşa faaliyetine girişti, bu da dünyanın en büyük deniz gücü Britanya'yı endişelendirdi.

1914: Bosna'nın Saraybosna kentinde bir Sırp terörist, Avusturya-Macaristan tahtının veliahdını öldürdü, bu da I. Dünya Savaşı'nı tetikledi.

1939: Almanya Polonya'yı istila ederek II. Dünya Savaşı'nı başlattı.

1991: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) çöktü. Rusya bağımsız, egemen bir devlet olarak yeniden ortaya çıktı.

2001: İslâmcı teröristler kaçırdıkları üç uçak ile New York ve Washington, D.C'deki sembolik binaları vurarak binlerce kişiyi öldürdü. Kaçırılan dördüncü uçak Pennsylvania'da yere çakıldı.

2003: ABD Irak'ı istila etti ve diktatör Saddam Hüseyin'i devirdi.

Kısım III

Cevaplar Aramak

Bu kısımda...

Din ve felsefe, insanları ilk şehirler ortaya çıkmazdan çok önceden beri yönlendirmektedir. Dinî ayrılıklar geçmişte de bugün de savaşların fitilini ateşlemiştir. Dinî ve manevi coşku imparatorluklar inşa etmiştir. İnsanların en büyük sanat eserlerinin pek çoğu dinî hisleri dışa vurur. Son 100 yılı diğer bütün asırlardan bu derece seçkin kılan son derece yetenekli teknolojik harikalar, 2.400 küsur yıl önceki Grek felsefesinde temeli atılan bilimsel bir geleneğin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İşte o felsefe dünyanın parçalarının birbirine nasıl uyduğunu ve insanların onların arasındaki yerinin ne olduğunu anlama çabasıydı.

Gerçekliği anlamaya çalışmak -din ve felsefenin temel özelliği- tarih yazılmasına zemin hazırlamıştır. Geçmişe dönüp bakmak, onu anlamlandırmaya çalışma güdüsünün bir parçasıdır.

Bölüm 10

Çağlar Boyunca Din

Bu Bölümde

- Dinin tarihteki önemini,
- Tanrıları yaratılışın merkezine koyup koymamayı,
- Âlemi manevi açıdan görmeyi,
- Dünyanın önemli dinlerini öğreneceksiniz.

Dinin tarihle nasıl bir ilgisi vardır? Hemen her yönden. Dinî inanç, toplulukları hem birleştirmiş hem de ayırmıştır. Din, muhtemelen, medeniyet inşa etmede geniş ve güçlü bir rol oynamıştır. (Bölüm 4'e bakınız.) Dinî inanç savaşların, devrimlerin, keşiflerin ve göçlerin de birincil sebebi olmuştur. 11 Eylül 2001'de ABD'ye saldırmış olanlar gibi bazı teröristler din adına hareket eder. O, toplumları şekillendirir, çünkü insanlar inandıkları şeye uygun olarak yaşar.

Medeniyetler inancın çevresinde inşa edildi. Binlerce yıldır, toplumlar idarecilerini ilah statüsüne yükseltmiş veya krallarını, tanrıların beşeri nesilleri olarak ya da ilahların ölümlü temsilcileri olarak düşünmüştür. Mısırlılar, en azından MÖ 2950'ye kadar eski bir dönemde (yani, 5.000 yıl önce) krallarını ilah kabul etti. Büyük İskender (MÖ 356–323) kendini tanrı ilan etti. Roma ilk imparatoru Augustus'a (MÖ 27 – MS 14) ilahlık bağışladı. (Bölüm 5'e bakınız.) Güney Amerika'da, MS on beşinci yüzyılın İnkaları krallarına *Sapa Inca* veya Güneşin Oğlu olarak tapındı.

Yaklaşık 250 yıl önce, pek çok Hristiyan, dindar bir toplumun teşkil edilebilmesi için mutlak monarşinin hâlâ doğru bir yöntem olduğunu düşünüyordu. (Kralların ilahi hakkına dair daha fazla bilgi için Bölüm 12'ye bakınız.) Tanrı'nın, âlemin o şekilde işlemesini istediğine inanıyorlardı.

Dinin medeniyet üzerindeki etkisini anlamak için, öncelikle dinin ne olduğu ve nereden geldiği üzerinde düşünmeye ihtiyacınız var. Bu bölümde, dinin alabileceği çeşitli biçimleri ele alacak, dünyadaki önemli dinlerden bazılarını size tanıtacak, her birinin nasıl çıktığını izah edecek ve her birinin sosyal ve siyasi hayatı etkileme biçimlerinden bazılarına ışık tutacağım.

Önemli dinlerin çok takipçisi olmuş ve tarihte en büyük rolü oynamışlardır. Bu bölümde, onları kaba bir kronoloji içinde düzenlenmiş hâlde bulacaksınız.

Birçok insan için, din her şeyin merkezindedir. O, doğruyu yanlıştan; hayrı şerden ayırmanın, dünyada nasıl yaşanılacağının ve öteki dünyaya hazırlanmanın nihai temelidir. Din sizin için bu seviyede önem arz ediyorsa, bu bölümde inançlarınıza kafa tutan, onları zayıflatmaya çalışan ya da küçümseyen hiçbir şey olmadığının güvencesini veririm. Bu bölümde, her bir dini objektif olarak incelemeye çalışacağım; yani bir inanç sistemini diğerine tercih etmeyeceğim. Dininizi başka inanç sistemleriyle yan yana görme ve bir şekilde insan tarihinin bir parçası gibi görülmesi hâli, canınızı sıkıyorsa, bu bölümü veya sizi güçendirebilme şüphesi olan herhangi bir kısmı atlamanızı tavsiye ediyorum. Eğer, dininiz olan girift inanç sistemini yeterli şekilde açıklayamadığımı görüyorsanız, kesinlikle haklısınız. Dininizi atladıysam, özürlerimi kabul ediniz. Her iki hâlde de, maksadım nezaketsizlik etmek değil. Bu bölümü, herhangi bir dinin kusursuz bir kılavuzu veya kapsayıcı bir kataloğu olması niyetiyle yazmadım.

Dinin Tanımı

Din genel kategorisi içinde bir araya getirilen gelenek, pratik ve fikirleri özetleyecek tek bir tanım yoktur. *Din* sözcüğü herkesçe paylaşılan inançları, özel olarak sahip çıkılan kanaatleri ve insanların inançlarını dışa vurma biçimlerini anlatan bir kelimedir. Düzenli olarak kiliseye gitme ve günlük namaz ibadet ritüelleri bunun bir parçasıdır. Yeme içmeye dair kurallar (Müslümanların Ramazan'da oruç tutması gibi) ve kıyafet usulleri (Ortodoks Yahudi'nin *kip(p)a* adı verilen takkesi gibi) de böyledir. O, salt bir kandilin yakılmasından insan kurban etmeye kadar bütün ritüellere de işaret eder. (Mesela, Aztekler, savaş tanrılarının kan arzusunu tatmin etmek istedikleri zaman binlerce esiri kurban ederdi.)

Tanrı(lar)ın rollerine dair spekülasyonlar

Birçok din bir tanrıya ya da tanrılara inanmaya dayalıdır, ama hepsi böyle değil. Mesela, Budizm tanrılara inanmayı şart koşmaz, aksine reenkarnasyon ve ruhu arzulardan kurtarma kaygısına odaklanır. Tanrılara inanmanın Budizm'in bir cüzü olduğu yerde bile, tanrılar dinin merkezinde değildir.

Bir tanrıya ya da tanrılara inanmayı şart koşan dinler -Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi- *teist* dinler olarak adlandırılır. Özellikle, bu üç din monoteisttir; yani onlar her şeye gücü yeten tek bir tanrıya inanma üzerine kuruludur. Diğer dinler, pek çok ilahı kabul ettiklerinden dolayı *politeisttir*. Mesela, eski Yunanistan'ın dini çok tanrılıdır. Kuzey Avrupa'da, Hristiyanlıktan önce gelmiş bulunan Germanic-Norse (Cermen-İskandinav) dini de öyleydi.

Yüce bir tanrıya tapınmak

Birçok din yüce bir tanrıyı tanır. Bazı politeist dinler, diğer bütün tanrıları yöneten bir gök tanrısı kabul eder. Diğerleri bir yer tanrısı veya tanrıçasına

odaklanır. Avrupa'nın çok yerinde Hristiyanlık onu yaklaşık 1.000 yıl önce kaldırmadan önce, Eski Cermen-İskandinavya'da, Odin (veya Vodin) baba tanrı ve Valhalla'nın (ölü savaşçılar için doğaüstü içme salonu) hükümdarıydı.

Greklerin Zeus'u baba tanrıydı. Grek dininin daha sonraki biçimlerinde, Zeus öylesine yüce ve güçlü bir hâle geldi ki, ona adeta yegâne tanrı olarak tapınıldı. Hatırlayalım, Grekçe Zeus sözcüğü Hristiyanlıktaki Yüce Tanrı'nın karşılığı olan, Latince'deki *Deus*'u andırır.

Monoteistik (tek tanrılı) dinler, öteki tanrıları idare eden baba tanrıdan bir adım öteye geçerek, diğer batıl ilahlardan vazgeçip tek bir *doğru Tanrı*'ya odaklanır. Yahudilik ve Hristiyanlığın kilit prensibi olan On Emir'den ikincisi, "Diğer tanrıları bana ortak koşmayacaksın"dır. İslamî inanç ikrarı olan şehâdetin ilk kısmı "Allah'tan başka tanrı yoktur." şeklindedir.

Monoteist dinler, genelde, Allah ile doğrudan ilişki kurduğunu iddia eden tek bir peygamber ile başlar veya canlandırılır ya da yeniden üretilir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, hepsi de köklerini Hz. İbrahim'e dayandırır. MÖ 2000'den sonraki bir dönemde, o ata kendi kabilesini (bugünkü Irak'taki) Mezopotamya şehri Ur'dan alıp vaat edilen Kenan'a (kabaca, bugünkü İsrail ve Filistin toprakları) getirdi.

Daha sonraki Yahudilik ve Hristiyanlığın kanun koyucusu olan Hz. Musa ve İslam'ın kurucusu Nebi Hz. Muhammed gibi liderler Hz. İbrahim'in geleneğindedirler. (İki zata dair daha fazla bilgi için Bölüm 19'a bakınız.)

Bütün monoteist vizyonerler Yahudi-Hristiyan-İslami gelenek kategorisine girmemektedir, fakat dini fikirler bir yerden diğerine geçer. MÖ on dördüncü yüzyılda, Mısır Kralı Akhenaton, geleneksel Mısırlı çok tanrıcılığı yerine, güneş diski tanrısı Aton'a (Atum) monoteist tapınmayı getirdi. Vefatından sonra, halefleri eski usullere geri döndü. Bazı kişiler, bu Mısırlı monoteizme yönelik girişim ile diğer monoteist hareketlerin, özelde Yahudilik ile arasında bir bağlantının olup olmadığını merak eder.

Pek çok tanrıya tapınma

Pek çok din politeisttir; onları takip eden kültürler bir grup tanrısal figüre tapınır. Eski Grek politeizmi, Zeus (Genelde, büyük, kabarık sakallı, vücut yapmış, yaşlı bir adam olarak resmedilir.) ve kızı; bilgelik tanrısı Athena gibi şehvetli, çatlak ve insan benzeri tanrılara yer vermiştir. Grek dini Mısırlı politeizmden ayrı olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, gizemli İsis benzeri bazı Mısırlı ilahları benimsemiştir.

Romalılar, Grek politeizmini, onu, dedelere tapınma gibi eski Romalı inançları ile birleştirerek benimsediler. (Pek çok eski din, ataları ululamayı ve onlara saygı ve hayranlık duymayı şart koşuyordu.) Roma ilahlara yeni isimler de verdi. Mesela, Zeus, Jüpiter oldu ve Athena, Minerva şeklinde ad değiştirdi.

Yaratılış hikâyeleri

İlhamı ister semavi isterse arzi olsun, ilk insanlar, doğanın işleyişini anlama ve dünyanın ve sakinlerinin nasıl varlık sahasına çıktığını açıklama gayretiyle hikâyeler anlatmışlardır. Yeryüzünün her yerindeki kültürlerin, âlemin başlangıcını açıklamada farklı yol ve yöntemleri vardır. Halkbilimciler bunlara *yaratılış mitleri* adını verir. Birileri, bunların ilkini belki de, dilin evrilmesinden kısa bir zaman sonra söylemiştir. (dilin başlangıcı için Bölüm 3'e bakınız.)

Mesela, eski Mısırlı dininde, yaratılış hikâyesi Nun adı verilen bir tufanla başlar. Güneş tanrısı (Atum veya daha sonraki tezahüründe şahin başlı Ra) havayı (Shu) ve nemi (Tefnut) getirmek için ortaya çıkmıştır. Shu ve Tefnut da yeri (Geb) ve göğü (Nut) yaratmak için bir araya gelmişlerdir. Geb ve Nut başka tanrılar da üretmişlerdir.

Birlikte, Greko-Romen teolojisinde karakterler *pantheon*dur. Pantheondaki tanrılar hâlâ edebi karakterler olarak yaygın olarak bilinir. Mesela, onlar Grek şair Homer'in epik şiirlerinde yer alır. (Bölüm 2'ye bakınız.) Çünkü Homer en azından kısmen doğru olan hikâyeler anlatmış olduğundan, şiirleri yalnızca edebi birer eser değil, aynı zamanda eski Greklerle Truvalılar arasındaki gerçek bir savaşa dair nadir bir ilk tarih kaynağıdır. Bundan dolayı, bu ilahlar işte bu ilk tarihle karışmış hâldedir; bu durum, gerçeklerle mitleri ayıklamaya çalışan tarihçiler için bir ikilem üretir.

Eski dünyadaki oyun yazarları, Avrupa Rönesans'ının şairleri ve daha sonraki yazarlar, eserlerini genelde Grek ve Roma mitleri ile Homer'in hikâyelerine dayandırdılar. Hollywood'un senaryo yazarları, bu eserleri ilham kaynağı olarak hâlâ kullanır. Disney halkı panteondaki gayretlerini, 1997'deki, yarı tanrı güçlü insanların temizlenmiş bir geliştirimi olan Hercules (Herkül) çizgi filmine yoğunlaştırdı.

Dış dünyaya irade vermek

Bazı düşünürler, insanın, özellikle doğal fenomenleri izah etmede istekli eski çağ insanları arasında, kişilikleri cansız objelere yansıtma eğiliminin, *animizm* adı verilen bir din biçimini ortaya çıkarmış olabileceğini düşünür.

Eşim kız iken, babası Brunhilde adını verdiği bir Dodge sedanı kullanıyordu. Brunhilde, eski Cermen-İskandinav dinden gelen mitik bir kişilik olan Valkyrie'nin adını almıştır. Kayınpeder arabaya dişil zamir ile "o"[1] diyordu ve benim eşim da o arabayı hatırladığında dişil zamir kullanırdı.

Bir bilim yazarı olan eşim ve bir bilim adamı olan babası, gerçekten Brunhilde'in bir makineden daha farklı bir şey olduğunu mu düşünmüşlerdi? Akli düzeyde, kesinlikle hayır. Ancak insanoğlu genelde mantık dışıdır. Kim bir arabayı veya diğer başka bir malı adlandırmamıştır ki? Cansız bir

1 She. [Ç.N.]

objenin, bir şey yapmayı "istediğini ya da "istemediğini" çaresizlik içinde kim zannetmiş ya da söylemiştir? Mesela, bir çivi, tahtaya dosdoğru çakılmaktansa bükülmeyi ister veya kavanoz kapağı gevşemek istemez. Bu, sizin arabaya, çiviye veya kavanoz kapağına, ruh şöyle dursun, gerçekten bir irade yüklediğiniz anlamına gelmez. Bunu yapmışsanız bile, bu nesnelere (araba gerçekten pahalı değilse) tapınmazsınız. Ancak bu örnekler, insanın âlemi, kaprisleri günlük hayatı şekillendiren kişiliklerle doluymuş gibi düşünme alışkanlığını gösterir.

Ruh aracılığıyla anlamaya çalışma

Tarih öncesinde hayat zordu. İnsanın sebep ve sonucu görme yeteneği, hayatta kalmanın büyük bir aracıydı, ancak bu, soruları da gündeme getirdi. İlk insanlar sürü göçlerinde ve değişen mevsimlerdeki örüntüleri görmüştü. Kendilerinin, taşkınlar ve fırtınalar gibi, kontrolleri ötesindeki güçlere karşı ne kadar korunmasız olduklarını fark ettiler. Böyle olaylara kimin sebep olduğunu doğayı yatıştırmak ve kaderin lütfunu arayıp bulmak için hangi adımların atılması gerektiğini kim anlamak isteyecekti?

Amerikan yerlilerinden İslâm öncesi Araplara kadar kültürlerde görülen *animizm*, kaya, ağaç ve hayvanların ruhları bulunduğu ve bu ruhların olayları etkilediği fikrine dayalıdır. On dokuzuncu yüzyıl sonları bilginlerinden -antropolog Edward Taylor (1832-1917) da dâhil- bazıları, animizmin ilk din biçimi olduğunu ve diğer din formlarının ondan kaynaklandığını öne sürdü. Daha yakın geçmişteki antropologlar Taylor'un fikrini fazlasıyla basit bularak reddetti. (Bu, benim gibi, eşyayı basite indirgemeyi seven kimseler için ziyadesiyle kötüdür.)

Hayvanları tanrılarla ilişkilendirmek

Basit olsun ya da olmasın, animizm, muhtemelen, belirli bir hayvan veya bitkinin bir klan ya da kabile için özel bir önem taşıdığı, daha ayırıcı nitelikteki *totemizm* pratiğinin doğuşunu sağlamıştır. Mesela, bazı Avustralya Aborjin kabilelerinin kangurudan totemleri vardır. Öncü Fransız sosyoloğu Emile Durkheim (1858-1917), totemleri, ilkel dinlerin asli bir ögesi olarak görüyordu.

Eski Mısır dininin (Bölüm 4'e bakınız.), belirli bir hayvanın belirli bir tanrıyı temsil ettiği şeklindeki kabilevi inançlardan kaynaklanmış olduğu anlaşılıyor. Mısır toplumu geliştikçe, köyler ve bölgeler, insan bedeni ve hayvan başlarının bulunduğu levhalar ve oymalardan anlaşıldığı kadarıyla, spesifik tanrıları benimsediler. Hayvan tanrı değildi, ancak tanrı için kutsaldı. Mesela, şahin, güneş tanrısı Ra ve gök tanrısı Horus için kutsaldı. .

Din dürtüsünün analizi

Bilim bazen dinlere bütünüyle insan yapısı bir fenomen nazarıyla bakar. Antropologlar, arkeologlar ve psikologlar, dini güdüyü, insanın anlama ihtiyacına veya otoriteye ve tartışma götürmez ve üzerinde herkesin anlaştığı

kurallar kaynağına olan toplumsal ihtiyaca işaret ederler. Böylesi teoriler, dini inançlar ve âdetlerin doğaüstü veya aşkın bir hakikatten geldiğine hemen hiç ihtimal vermezler.

Öte yandan, hemen bütün dindar kişiler, taptıkları ilah veya ilahların (ya da aradıkları aşkın gerçekliğin), insanların yeryüzünü işgal etmeden önce var olduğunu ve insanoğlu gittikten sonra da var olacağını iddia eder. Din, onu benimseyen hemen herkes için, arzî varlıktan daha büyük bir kudretle (veya *tek* kudretle) bağlantı kurmanın ve ona hürmet etmenin bir yoludur.

Felsefeyi dinden ayırt etmek

Dinler ile felsefeler (Varlığı açıklama ve onunla uzlaşma yolları için Bölüm 11'e bakınız.) arasında bir çizgi çizmek güç olabilir. Mesela, yaygın biçimde Konfüçyüs olarak bilinen kadim Çin filozofu, aileye ve topluma sorumlu ve sadık olmaya dayalı bir ahlâk sistemi öğretmiştir. Dini bir itikadı savunmamıştır; ancak MÖ 479'da vefatından sonra, öğretileri uzun ömürlü bir dinin temeli olmuştur. Konfüçyüsçülük bazen bir din kabul edilir, bazen de edilmez.

Yahudilik

Hem Hristiyanlığın hem de İslâm'ın kökleri, MÖ 2000 yılından sonraki bir dönemde ortaya çıkan ilk dönem Yahudiliğine dayanır. Hz. İbrahim'in Allah'ı, kendini, seçilmiş halkı için, bir dizi peygamber yoluyla vahyetmiştir. Sözü İbrani İncili'nde (Hristiyanlar ona Eski Ahit adı verir.), özellikle ilk beş kitabı; *Tevrat*'ta yer almıştır. Tevrat, merkezi önemdeki On Emir dâhil, Allah'tan, Hz. Musa'ya verilen yüzlerce emri içine alır.

Mesih'i Beklemek

Yahudiler, *Halaha* adı verilen İbrani şeriatına da inanır. Bu, İbrani kutsal metinlerinin ilk beş kitabı içinde yer alan Tevrat da dâhil, Yahudi kanunlarını içine alan kolektif bir bütündür. Onlar, yüksek seviyedeki hahamlar (rabbi) (Yahudi din âlimleri ve hocaları) arasındaki müzakereler vasıtasıyla çok zaman önce yerleşmiş olan sivil töresel kurallar olan Talmud kanunlarına da uyar. Çok eski âdetler ve gelenekler de İbrani şeriatı başlığı altında toplanır. Yahudi inançları arasında çok yaygın kabul gören bir unsur da, insan hâlinin gelişebileceği ve bir *Mesih*'in (İbranicede "başına kutsal yağ sürülmüş biri"nin karşılığı) bir gün yeryüzünde bir cenneti getireceği inancıdır.

Günümüzdeki Yahudilik, Tevrat ve Talmud'u yorumlama yöntemleri bakımından birbirinden ayrılan grupları içine alır. Ortodoks Yahudiler Tevrat ve emirlerinin kesinlikle bağlayıcı olduğu görüşündedir. Muhafazakâr Yahudiler İbrani şeriatına uyar, fakat modern hayatla bağdaşacak değişiklere de müsaade ederler. Reformcu Yahudiler, spesifik kanunlardan ziyade, büyük ölçüde Tevrat ve Talmud'un ahlâki içeriğine odaklanır.

Yahudi milliyetçiliğini sürdürmek

Hz. İbrahim'in kabilesinden gelen nesiller, İsrail krallığını inşa etmek için MÖ on birinci yüzyılda Kral Saul (Tâlût) egemenliğinde birleşti. Daha sonra bu krallık MÖ onuncu yüzyılın sonlarında İsrail ve Yehuda (Bazen Yahudiye dendiği de olur.) denilen iki ayrı krallığa bölündü. Ülke ve halkı daha sonra başkalarının -adını vermek gerekirse Selevkos Hanedanı, Suriyeliler, Romalılar, Bizans İmparatorluğu ve Selçuklu Türkleri- egemenliğine girdi.

Uzun bir dönem boyunca, ki bunun pek çoğu kutsal metinlerde kronolojik olarak sıralanmıştır, Yahudiler, bölgenin, Kenanîler gibi diğer insanlarından farklı olarak kaldılar. Dünyanın diğer bölgelerine de yayıldılar. Avrupa'da, genelde Hristiyan zulümlerinin mağduru oldular. Yahudi karşıtlığı, Almanya'nın Nazi yönetiminin milyonlarca Yahudi'yi, -Roma homoseksüelleri (Bunlara, sıklıkla Çingene denir.) ve diğer "istenmeyenler"le birlikte- toplandığı ve sistematik biçimde öldürüldüğü toplama kamplarına gönderdiği 1930'lu ve 1940'lı yıllarda zirve yaptı.

Allah'ın, İsrail'i Hz. İbrahim'e vaat ettiği ve onun, Hz. Musa'nın takipçilerine, Mısır'daki kölelikerinden sonra ana vatanı geri verdiği yolundaki inançların, uluslararası ilişkilerde, özellikle Orta Doğu'da güçlü bir etkisi olmuştur. Bu ana vatanı yeniden kazanma, koruma ve kontrol etme mücadelesi dinin bir parçası olmuştur. Mesela, Hanuka yortusu, Yahudilerin, MÖ 165 yılında Suriyelilere karşı zafer kazanmalarından sonra Kudüs'teki tapınağın kendilerine yeniden tahsisini vaat eder. 400 Yahudi devrimcinin, MS 73 yılında, Romalılara teslim olmaktansa intiharı tercih ettikleri tepe kalesi Masada, Yahudi dayanışmasının önemli bir sembolüdür.

Modern Siyonist hareket, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, uzaklarda yaşayan Yahudi topluluklarını ana vatana döndürme gayreti olarak başladı. Britanya, 1917 yılından başlayarak. Filistin'e Yahudi göçünü teşvik etti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Britanya yönetimi meseleyi Birleşmiş Milletler'e (Bölüm 9'a bakınız.) götürdü. Bu eylem, Filistinlilerinin isteklerinin aksine, İngiliz kontrolündeki Filistin olarak bilinen yerden bir İsrail toprağı çıkardı. İsrail, modern bir ulus olarak 1948 yılında bağımsızlığını ilan etti.

Filistin'in 1948 yılında bölünmesiyle Birleşmiş Milletler, İsraillilerle, genel olarak, bölünmeyle yurtlarından edilen Filistinlilerin davasını destekleyen Araplar arasındaki bir dizi kin ve nefreti getirdi. O düşmanlık, Orta Doğu'ya bir dizi savaş ve İsrail ile ABD ve Britanya da dâhil olmak üzere müttefiklerine öldürücü terörist saldırılar getirdi.

Yönetmen Otto Preminger'in, 1960 yılında çekilen *Exodus* adlı filmi, Leon Uris'in, bugünkü İsrail'in kuruluşunu ve ilk göçmenlerini işleyen çoksatar romanından uyarlanmıştır. Film bir İsrailli özgürlük savaşçısı ile Amerikalı bir hemşirenin iç içe geçen hikâyelerini anlatır. İkili, Nazi soykırımından kurtulan Yahudileri Filistin'e taşıyan *The Exodus* adlı gemide yolcu iken tanışır. Film aksiyon ve aşk macerası adına ahlâki meseleleri atlar.

Hinduizm

MÖ 1700 ila 1500 yılları arasında, İran platosundan gelen göçebeler Hindistan'a sızdı ve kendileriyle birlikte, dünyanın o bölgesinde derin ve sürekli bir etki bırakan bir kültür ve dil götürdüler.

Hinduizm'in köklerini, göçebelerin yaşadığı din teşkil etmiştir. Hindular bir canlıdaki ruhun bir başka canlınınkine tekrar ve tekrar geçtiğine ve gelecek hayatta alacağınız biçimin bu hayattaki (*karma*nız) eylemlerinizin kalitesinden kaynaklandığına inanır. MÖ 1500 yılından başlayan Hindu kutsal metinleri (Veda), ilahileri, şarkıları ve inziva doktrinini içine alır. Hinduizm politeizmi çok sayıdaki Hindu tanrısını desteklese de, onların şefi yaratıcı Brahma, koruyucu Vişnu ve yıkıcı Şiva'dan oluşan üçlüdür. Şiva'nın oğlu olan savaş tanrısı Skanda Şekil 10-1'de gösterilmiştir.

Geleneksel Hindu inancı Hint toplumunu başta rahipler, idareciler ve savaşçılar; altta da çiftçiler ve işçiler olmak üzere kastlara ayırır. Kast sisteminde, kendi kastınızın dışındaki biri ile evlenmek haramdır. Kast sistemi Hindular arasındaki etkileşimi boyasıyla hâlâ boyuyor olsa da, günümüzde pek çok Hindu, o konsepti reddetmiştir. Din içindeki fırkalar, çok çeşitli ritüelleri icra eder ve birbirinden farklı inançları kabul eder.

Hinduizm'in dünya çapında yaklaşık 780 milyon takipçisi vardır; bunların hemen hepsi, dinin pek çok zorluğu atlattığı yer olan Hindistan'da yaşar. İmparator Asoka MÖ üçüncü yüzyılda, Budizm'i devlet dini olarak kabul etti, fakat Asoka'dan sonra Hindu inançları, Müslümanların Babür İmparatorluğu (1526-1857) olarak Hindistan'ın hemen hepsini idare ettikleri döneme de karşı koyarak yeniden güçlendi ve yayıldı. (Asoka'ya dair daha fazla bilgi için Bölüm 5'e dönünüz.)

Dini anlaşmazlık, çeşitli dilleri ve hayat tarzları barındıran Hindistan'da, çoklukla yaman çatışmalara zemin hazırlar. Mesela, azılı bir Hindu, ulusal lider Mahatma Gandi'yi öldürdü, çünkü Gandi Hint eyaleti Bengal'de Hindu-Müslüman anlaşmazlığını durdurmaya çabalıyordu. Hindistan'ın dini anlaşmazlıkları, bölgeler hatta ülkeler arası kavgalara dönüşmüştür. Örneğin, Pakistan, Hindistan'ın Müslüman azınlığı için ayrı bir yurt olmak üzere, 1947 yılında Hindistan'dan koparılmıştır. Her iki ülke de birbirlerini hedef alan nükleer silahlara sahiptir.

Şekil 10-1: Hindu tanrısı genelde bir kobrayı yakalamış bir tavus kuşu üzerinde iken resmedilir.

© Historical Picture Archive/CORBIS

Budizm

Güney Nepal'den bir prens olan Sidarta Gautama, MÖ altıncı yüzyılın son yıllarında Hinduizm geleneğinde meditasyon yoluyla bir aydınlanma gerçekleştirdi. Hindu inancından adapte edilen bir kavram olan karma yasası ve *Dört Asil Hakikat*e dayanan öğretilerini geleceğe aktarmaları için keşişlerden oluşan bir topluluğu bir araya getirdi.

Karma yasası, iyi ve kötü eylemlerin, bu hayatta ve *Nirvana*'ya veya "bütün heveslerin yangınlarının sönmesi hâli"ne giden yoldaki yeniden doğmalar dizisinde uygun bir karşılığı netice vereceğini söyler. Dört Asil Hakikat şunlardır:

- Istırap çekme alanında varoluş.
- Kişinin nefsine ıstırap vermeye istekli olması ve buna inanması.
- Nirvana'ya ulaşmak ıstıraplara son verir.
- Nirvana'ya ancak meditasyon ile ve eylemde, düşüncede ve tutumda doğru bir yolu tutturmakla ulaşılır.

Budizm'in iki ana geleneği vardır. İlki, yani *Theravada,* ilk Budist eserlerinin öğretilerini takip eder. Daha liberal olan ikinci gelenekte; *Mahayana*'da kurtuluşa erme daha kolaydır. Diğer ekoller içinde Zen Budizm, Lamaizm, Tendai, Niçiren ve Soka Gakkai yer alır.

MÖ üçüncü yüzyılda, Hint kralı Asoka, Budizm'i kendi resmi devlet dini hâline getirdi. O, *dharma*yı (doğru yaşayış prensipleri) benimsedi ve savaşı durdurdu. Bu, hanedan hırsını alt eden nadir bir dinî prensip örneğidir. Budizm, siyaseten hevesli olanlar üzerinde hep böyle sakinleştirici bir tesir icra edememiştir. MS on dördüncü yüzyılda, Çin imparatoru Zhu Yuanzhang (Chu Yuan-chang), işe Budist bir keşiş olarak başlamış, ancak iktidara güç kullanarak gelmiş ve muhalifleri yıldırmak için gaddar bir şiddet kullanmıştır.

Hristiyanlık

MS ilk yüzyılın ilk yıllarında, bir marangoz olan Nasıralı Hz. İsa Roma tabi devleti Yahudiye'de (bugünkü İsrail ve Filistin toprakları) seyahat ediyor ve bir merhamet felsefesi ve Allah'ın telafi eden sevgisini ders veriyordu. Vaazları ve hastaları iyileştirmede ün salmış yeteneği onu o denli popüler hâle getirdi ki yöredeki liderler, onun otoritelerini tehdit ettiğini düşündüler ve onu tahtadan bir çarmıha gerdiler; bu, Romalıların suçluları idam etmede kullandıkları can yakıcı bir yöntemdi.

Hristiyanlar, İsa'nın, vefat ettikten üç gün sonra kabrini terk ettiğine ve kendini taraftarlarına ifşa ettikten sonra bedenen doğrudan semaya yükseldiğine inanır. O İbrani İncil'inde (ki buna Hristiyanlar Eski Ahit der) vaat edildiği üzere Mesih olarak kabul edilir. İsa hem Tanrı'nın oğlu hem de insan suretinde Tanrı olarak görülür. Bunlar, Kilise (Bölüm 12'ye bakınız.) içindeki ilk itikadî tartışmalarda tartışılarak çözülmüş fikirlerdir. Hristiyanlara göre, onun vefatı, Tanrı'nın, inananları cehennemdeki sonsuz mahkumiyetten kurtarma yolundaki bir sevgi eylemidir. İsa'ya, Grekçedeki "kurtarıcı"ya karşılık olarak Mesih (Christ) unvanı verildi.

İsa'nın 12 havarisinden dördü, onun söz ve eylemlerini, Yeni Ahit'in önemli bir kısmını teşkil eden İncillere kaydetti. Eski Ahit ile Yeni Ahit birlikte Hristiyan İncil'ini teşkil ederler. İlkin Yahudiliğin sapık bir fırkası olarak kabul edilen Hristiyanlık tarihteki en güçlü dini, felsefi ve siyasi nüfuzlardan biri hâline geldi.

Roma Katolik Kilisesi

İsa vefat ettikten sonra, Havarilerinden birkaçı, mesajlarını ders vermeyi ve ilk Hristiyan cemaatlerine üyeler kazandırmayı sürdürdü. Daha önce Yahudiliğe girmiş olan Paul, yeni Hristiyan inancını *gentile*'a (Yahudi olmayanlar) yaymada özellikle hevesliydi ve inananların yeme içmedeki İbrani sınırlamalarına ve erkeklerin sünnet olması gibi diğer icaplara uymalarına gerek olmadığını söyledi.

İnanç hususunda hayaller üretmek

1988'deki *Günaha Son Çağrı* (The Last Temptation of Christ) filminde Isa, normal, ölümlü bir hayatın cazibesini tefekkür eder. Nikos Kazantzakis tarafından kaleme alınan bir romanın adaptasyonu olan bu filmde Willem Dafoe, İsa'yı oynar.

Film İsa'yı öylesine tam bir insan olarak tasvir eder ki acı çekme ve cinsellik gibi önemsiz beşeri işler, onu amacından uzaklaştırma tehdidi içerir. Bir melek, çarmıhtaki İsa'ya, ona kendi ilahlığını reddetme tercihi vererek bir koca ve baba olarak yeryüzündeki bir varlık vizyonu gösterir.

Kazantzakis'in, yönetmen Martin Scorsese tarafından yorumlanan konsepti pek çok Hristiyanı rencide etti. Protestocular, filmin gösterildiği sinemaların dışında gösteriler yaptı ve bazı salon sahipleri filmi göstermeyi reddetti.

İsa'nın ilk takipçileri arasındaki diğerleri, öğretilerini Yahudi olmayanlara (gentiles) da anlattılar. Mesela, rivayetler, Havari James'in İspanya'ya gittiğini ve Havari Petros'un hayatının sonuna doğru, şehit olarak vefat ettiği Roma'da bir Hristiyan cemaati oluşturduğunu söyler.

Tarihçiler Peter'in İtalyan yarımadasında yaşadığını ve din tebliğ ettiğini doğrulamıyor, ancak Katolik Kilisesi ona Roma'nın ilk piskoposu; sonra da ilk papa olma payesi veriyor. Kilise temellerini Roma'da attı, orada, Peter'in halefleri ve Tanrı'nın yerdeki temsilcileri olma payesi verilen art arda papalar (*Papa* Latincede "peder" anlamına gelen kelimeden türemiştir.) gelmiştir.

"Kilise" Olmak

Protestan Reformu'na (Bu bölümün ilerisinde ve Bölüm 14'te ele alınacak.) kadar, Roma Katolik Kilisesi, en azından Avrupa'da, yegâne *Kilise* (*the Church*) idi. Baştaki "k" (c) küçük harfle yazıldığında, *katolik (catholic)* "evrensel" veya "geniş kapsamlı" anlamına gelir. Roma Katolik Kilisesi herkesin kilisesiydi.

Roma Katolik itikadı (Bölüm 12'ye bakınız.) *Kutsal Üçleme* üzerinde yoğunlaşır. Bu inançta bir Tanrı üç zatın; Baba Tanrı, Oğul Tanrı (Hz. İsa) ve Ruh ül-Kudüs olan Tanrı biçimini alır. Katolikler Hz. İsa'nın annesi; bir bâkire iken mucizevi olarak doğum yaptığına inanılan Aziz Meryem'e de büyük paye verir. (*Azizler*, örneklik hayatları Allah'ın mucizelerini gerçekleştiren ve erdemleri, Kilise tarafından doğrulandığı şekliyle, kendilerine kutsi statü kazandıran insanlardır.)

Birkaç Roma imparatoru Hristiyanlara zulmetmişse de, İmparator Büyük Konstantin, MS dördüncü yüzyılda saf değiştirdi ve yalnızca Hristiyanlığa hoşgörü gösterilmesini emretmekle kalmadı, aynı zamanda Kiliseyi varlıklı ve güçlü kıldı. (Konstantin'e dair daha fazla bilgiyi Bölüm 5'te bulabilirsiniz.)

Birleştirici bir güç hâline gelme

Batı Roma İmparatorluğu'nun MS beşinci yüzyılda yıkılmasından (Bölüm 5 ve 6'ya bakınız.) sonra, Kilise, *Hristiyan âlemi* de denilen Avrupa'da medenileştirici ve birleştirici bir güç olarak varlığını sürdürdü.

Krallar, otoritelerinin Hristiyan tanrısı tarafından bahşedilen bir hak olduğunu iddia etti. Papa manevi olduğu kadar siyasi bir liderdi. Papa III. Leo (daha sonraları Aziz Leo), MS 800 yılında Frank kralı Charlemagne'a, Batı'nın İmparatoru (veya Kutsal Roma İmparatoru) olarak taç giydirdi.

Papa II. Urban'ın nüfuzu, 1095 yılında, kutsal toprakların (bugün İsrail ve Filistin toprakları) Türk kontrolünden kurtuluşu çağrısı yaptığında (Bölüm 7'ye bakınız.), Haçlı Seferlerini başlattı.

Muhalifliğe ve ayrılıklara göğüs germe

Bununla birlikte, bir kralın doğrudan Tanrı ile veya papa ile iletişim kurup kurmadığı hususunda herkes aynı fikirde değildi. Bu tartışma, yüzyıllarca sürecek iktidar mücadelelerini getirdi. On ikinci yüzyıl İngiltere'sinde, bu anlaşmazlık, II. Henry'nin askerlerinin Canterbury başpiskoposunu öldürmelerine yol açtı. Bu, kral için bir halkla ilişkiler felaketidir. Kral Henry vurma emri verdiğini inkâr etti, ancak daha önce, eski müşaviri olan başpiskopos Thomas Becket'ten dert yanmıştı. Kral "kavgacı rahip"ten kurtulma isteğini yüksek sesle dillendirdi.

Çekişmeler bazen, meşru papanın kim olduğu konusunda çıkardı. Kutsal Roma İmparatoru I. Fredrick, 1159'da, Orlando (veya Roland) Bandinelli'nin Papa III. Alexander olması seçeneğini reddettiğinde, açıkça kendi alternatifini tayin etmiştir. Sonra bir başkasını, daha sonra bir başkasını; yani *antipapaları* atamıştır. IV. Victor, III. Paschal, III. Calistus ve III. Innocent hepsi de kendilerine papa adı vermiş, ancak Roma onların papalığını kabul etmemiştir.

Kilise ile ulusal idareciler arasındaki, iktidar mücadeleleri on altıncı yüzyıldaki Protestan Reformu'nun fitilini ateşlemiştir. Reform Katoliklere karşı Protestan askeri mücadelelerini getirmiştir ki bu mücadelelerin en büyüğü Otuz Yıl Savaşlarıdır. Bu savaş, 1618 yılında, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olan Bohemya'daki Hristiyanların, Protestan bir kral atamaya girişmeleriyle başlamıştır. İspanya bu savaşa Katolikler safında katılmıştır, ama dini savaşların, çoklukla dinden başka şeyler yüzünden çıktığını gösterir gibi, Fransa da savaşa Protestanlar safında iştirak etmiştir. (Fransızlar, hem İspanya'yı hem de Kutsal Roma İmparatorluğu'nu yöneten Katolik Hapsburg ailesinin ziyadesiyle güçlenmekte olduğundan endişeliydi.)

Çok sonra, bazı önemsiz Protestan-Katolik ihtilafları çıktı. 1969'da, Geçici İrlanda Cumhuriyet Ordusunun kuruluşundan itibaren yirmi küsur yıl boyunca sıklıkla şiddet saçan, özellikle amansız bir mücadele, insanların çoğunluğunun Protestan olduğu Kuzey İrlanda'nın, Büyük Britanya'nın bir parçası olarak kalması veya Katolik bir demokrasi olan İrlanda Cumhuriyeti'nin bir cüzü olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır.

Engizisyonu körüklemek

Martin Luther adındaki bir Alman rahibi 1517'de Reform'u patlatmadan (Bölüm 14'e bakınız.) önce, Kilise yetkilileri, Avrupalılar nezdindeki, rahiplerin ve keşişlerin yolsuz, tembel ve gururlu hâle geldikleri yolundaki yaygın ve giderek derinleşen algıyla baş etmeye çalıştı. Bazı kardinaller ve piskoposlar uygunsuz rahipleri, işten uzaklaştırmaya çalıştı; reform gayretleri, Avrupa'nın diğer hemen her yerinden fazla zorluklarla cebelleşen ve aksine daha güçlü bir çözümle ortaya çıkan İspanya dışında pek başarılı olamadı.

Müslüman Mağripliler İspanya'yı yüz yıllarca idare etti. Hristiyanlar, İspanya'nın son Müslüman krallığını, Kristof Kolomb'un yelken açtığı yılda; 1492'de ele geçirdiler. İspanya'da pek çok Yahudi de yaşıyordu. O zamanın Mağriplileri, Yahudilere karşı Avrupalı Hristiyanlardan daha toleranslıydılar, bundan dolayı da Yahudiler orada olmaktan memnundu.

Bununla birlikte, Mağriplilerin iktidardan uzaklaşması ve Katolikliğin devlet dini olarak yeniden gelmesiyle, Müslümanlar ve Yahudiler kımıldayamaz hâle geldiler. Ya ülkeyi terk etmek, ya Hristiyanlığı benimsemek ya da öldürülmek gibi üç seçenekleri bulunuyordu. Birçoğu dininden döndü, ama onlar en iyi ihtimalle hissiz Hristiyanlar oldular. Hemen hepsi Kilise'den ve onun temsil ettiği her şeyden nefret ediyordu; kendi dinlerini gizliden gizliye yaşıyorlardı.

İspanya Hristiyanları, bu *yeni* Hristiyanların, eğer Kuzey Afrika'dan Mağripliler ya da doğudan gelen Müslüman Türkler saldırırsa, isyan edeceğinden endişe etti. Kilise yetkilileri yeni Hristiyanların öfkesinin, ruhban otoritesinin altını oyacağından da endişe ediyorlardı. Bu endişeleri hafifletmek için hükümdarlar Ferdinand ve Isabella (Bölüm 19'a bakınız.) sapıklığın kökünü kazıma, onu teşhir etme ve cezalandırma kampanyası olan *İspanyol Engizisyonu*'nu başlattılar. Engizisyon titizlik, tarafsızlık (sıradan vatandaşlar, asiller ve kilise mensupları; hepsi korunmasızdı) ve anlatmaya kelimelerin yetmeyeceği bir zulüm ve şiddetle ün saldı. Gizli yürütülen, isimsiz muhbirler kullanılan ve tutuklamaları gece yapan Engizisyon, sanıklardan zorla itiraf alabilmek için hücre hapsi ve işkenceyi kullandı.

Bununla birlikte, infazlar alenen yapılıyordu; infaz, mahpuslara, *sanbenito* (İsp. sambenito) adı verilen özel elbiselerin giydirildiği *auto-da-fé* denilen bir töreni gerektiriyordu. Yaptırımlar para cezalarından başlayıp ölesiye kırbaçlamaya kadar uzanıyordu. Bu taktikler ve cezalar, o zaman için alışılmadık şeyler değildi. Kalıcı bedensel zarar veren işkenceyi yasaklayan ve infazda bir doktorun hazır bulunmasını şart koşan Engizisyon aslında pek çok sivil mahkemeden daha az zalimdi. Kazıkta yakılan mahkûmlar, genellikle önce boğularak ölmek zorundaydı.

Yine de, Engizisyon'dan korkulurdu. Yabancı gemicilerin, kaçakçılık ve korsanlık gerekçesiyle İspanya'da tutuklanmaktan ödleri kopardı, çünkü Engizisyon'a havale edilecekleri kesindi. Onlar, onun dehşetine dair hikâyeleri yaydılar.

Engizisyon sırasında, İspanya'daki Kilise operasyonlarını sertleştirdi; tembel ve yolsuz rahipler ve hatta piskoposlar işten el çektirildi. Reform'un geldiği dönemde, İspanya kuzeyli fikirler için verimli bir zemin değildi. Engizisyon, Protestanlığın cazibesine kapılan az kişinin işini kısa kesti ve bundan tam da emin olmak için, yabancı kitapları ve İspanyolların yabancı üniversitelere devam etmelerini yasaklamak suretiyle tehlikeli telakki edilen fikirleri içeri sokmadı. Sınırlamalar işe yaradı, Lutherci ve Kalvinist fikirler İber Yarımadası'nda hiçbir zaman uygun zemin bulamadı.

Sürekliliği koruma

Kilise, on altıncı yüzyılda, sağlam Katolik ülkelerde ve onların uzak topraklarında önemli bir sivil nüfuz merkezi olmayı sürdürdü ve bugün bazı ülkelerde güçlü kalmayı sürdürüyor. Rahipler, Yeni Dünya'nın birçok bölgesindeki ilk İspanyollar arasında misyonlar kurdu ve Katolikliği, Latin Amerika'nın hemen her yerinde çoğunluk dini olarak pekiştirerek, Kızılderilileri dinlerine döndürdüler.

Katolik Kilisesi'nin hâlâ siyasi bir nüfuzu bulunmaktadır. Yasaları, yüzyıllardır, özellikle boşanma ve doğum kontrolü gibi ahlâki meselelerde medeni hukuku etkilemiştir. Bununla birlikte, politik meselelerdeki bazı işlemler Vatikan'ın politikasına aykırıdır. Mesela, yirminci yüzyılda, Roma Katolik Kilisesi, kurtuluş ilahiyatını ders vermeleri ve politik akımlara katılmalarından dolayı Güney Amerikalı rahipleri azarlamıştır.

Doğu Ortodoks Kilisesi

Büyük Konstantin, Hristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun devlet dini yaptı, ama yeni Hristiyan emperyal başkentini Roma'nın çok uzağında Bizantion'a (bugünkü İstanbul) kurdu; (kurucusunun adına nispetle Konstantinopol denilen) bu yeni şehir, özellikle Batı Roma İmparatorluğu'nun çökmesinden (Bölüm 5'e bakınız.) sonra, Hristiyanlığın, kendi çapında bir merkezi oldu.

Roma Kilisesi'nin, beşinci ve on birinci yüzyıllar arasında, doğudaki inananlar üzerindeki nüfuzu git gide azaldı ve Roma Katoliği Haçlılar 1204'te Konstantinopol'ü yağmaladığında, bu, Hristiyanlığın iki dalının birbirine ne kadar yabancılaşmış olduğunu göstermiştir. (Haçlılara dair daha fazla bilgi için Bölüm 8'e bakınız.)

Doğu Ortodoks Kilisesi Doğu Avrupa, Yunanistan, Ukrayna, Rusya, Gürcistan ve Orta Doğu'daki özerk kiliselerin birliğine dönüştü. O güne kadar, Ortodokslar Konstantinopol patriğinin liderliğini kabul etmiştir; fakat ona, Roma Katoliklerinin papaya atfettiği yüceliği vermezler. Ortodoks itikadı kutsal metinleri Hristiyan hakikatinin kaynağı olarak görür ve Roma'daki Kilise pederlerince geliştirilen itikat noktalarını reddeder. Doğulu ve Romalı kiliseler arasındaki yabancılaşma, Tanrı'nın niteliği ile İsa ve Baba Tanrı

arasındaki ilişkiye dair temel meseleler üzerindeki görüş ayrılıklarıyla başlamıştır. Ortodoks ibadet yerleri Teslis içindeki Ruh ül-Kudüs'e özel bir vurgu yapar.

Ortodoks Kilisesi, Osmanlı Türkleri 1453 yılında Konstantinopol'ü fethettiğinde ciddi bir darbe görmüştür. Şehir Müslümanlaştı ve ismi İstanbul olarak değiştirildi. Türkler, onun muhteşem kubbeli kilisesi Ayasofya'yı camiye çevirdi. Yapı günümüzde müzedir.

Büyük Prens Vladimir Rus Ortodoks Kilisesi'ni, MS 988'de, Doğu Ortodoks Hristiyanlığının uluslararası bir parçası olarak tesis etmiştir. Rus Ortodoks Kilisesi, 1917 Devrimi'ne kadar Rusya'nın devlet dini olarak kalmıştır. (Bölüm 9'a bakınız.) Komünist yetkililer, yirminci yüzyılın hemen bütününde, ibadetlere sınır getirdi ve ibadet edenlere zulmetti, ama kilise buna dayandı ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra kendini yeniden inşa etmeye başladı.

Yirminci yüzyılın daha sonraki on yılları içinde, Ortodoks kiliseleri (ki, dünyada 218 milyon mensubu vardır) ile Roma Katolikliği arasındaki ilişkiler düzelmeye başladı.

Protestan kiliseleri

Protestan, hemen hepsi Roma Katolik Kilisesi'nin veya daha önceki Protestan kiliselerinin şubesi olan pek çeşitli kiliselere uygun görülen, geniş ve kesinliği bulunmayan bir terimdir. Katoliklerin aksine, Protestanlar, papayı itikadi konularda nihai otorite olarak görmez.

Protestan sözcüğü anlam bakımından *protestocu* ile ilgilidir. *Protestan* sözcüğü ilkin, ayrık rahip Martin Luther tarafında yer alan bir grup on altıncı yüzyıl Alman prensini anlatmak için kullanıldı. Bu prensler, diğer Alman liderlerinin onları ve halklarını Roma Kilisesi'nin ocağına dönmeye zorlama yönündeki gayretlerini protesto etti.

Bütün Protestan Reformu bireysel bir protesto eylemi ile başladı. Bir rahip olduğu gibi bir üniversite profesörü de olan Luther (Almanya'daki) Mainz Başpiskoposunun, endüljans satan bir rahibi şehir ve kasabalara göndererek para toplamasından hoşlanmadığını ifade etti. *Endüljans*, Hristiyanların, çok fazla zahmet çekmeden cennete girmek için satın alabildikleri bir çeşit pasoydu.

Bu ifademin, günah çıkartma pasosunun ne olduğu konusunda çok fazla basite indirgeme olduğunu düşünüyorsanız, haklısınız ve günah çıkartma pasolarına dair (daha az basitleştirilen) daha fazla bilgiyi Bölüm 14'te bulabilirsiniz. Bununla birlikte, işin özü, Luther'in, uygulamanın yanlış olduğunu düşünmüş olmasıdır. O, başpiskopos ve rahiple niçin aynı fikirde olmadığına dair neredeyse 100 gerekçe kaleme almıştır ve 31 Ekim 1517 tarihinde mektubu, Wittenberg'deki kilisenin kapısına iğnelemiştir. Listeye *95 Tez* (argüman) adı verilir ve onun postalanması Reform'un başlangıcı kabul edilir.

Kısa süre sonra Reform (Wittenberg Üniversitesini kuran ve böylelikle Luther'in himayeci patronu olan) Saksonya seçmeni Frederick'i ve Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'ı da içine aldı. Reform kısa zaman sonra, Luther'in hiç hayal edemediği biçimde, diğer krallara, asillere, kilise mensuplarına ve sade vatandaşlara ulaştı. Papanın, krala, İmanın Savunucusu adını vereceği kadar şiddetli bir Luther karşıtı olan İngiltere bile, aynı kralın (VII. Henry) kendine, artık Roma ile bağlantısı olmayan bir kilisenin başı unvanını vermesiyle birlikte Protestan oldu.

Önemli Protestan zümrelerinden birkaçı şöyledir:

- Lutherci (elbette)
- Baptist
- Church of Christ
- İngiltere Kilisesi ve ona bağlı Episkopal kiliseler
- İyileştirilen Kilise (Fransız din reformcusu John Calvin'in ideolojik vârisi; Bölüm 14'e bakınız.)
- Metodist
- Presbiteryen
- Quaker (Dostların Dini Derneği; Arkadaşlar)

Bu zümrelerin pek çoğunun Güneyli Baptistler ve Amerika'daki Evanjelist Lutherci Kilise gibi alt grupları vardır.

Kendini bir zümreye alt görmeyen oluşumların parçası olarak ibadet eden pek çok Hristiyan da vardır. Burada sıralanan zümrelerin hiçbirine bağlı değillerdir, ancak sıklıkla yaygın bir evanjelik akımın bir parçasıdırlar. Kelimenin bir anlamıyla, *evangelical* sözcüğü *Protestan*ın eş anlamlısıdır, ama bu kelime, çoklukla, kökten dinci stili bir Hristiyanlık için rezerve edilir.

Protestan kiliseleri öne çıkan birer sosyal güçtür. Mesela, ABD politikasında, kökten dinci vaizler, adayları destekleyecek ve sosyal ve ahlâki meselelerde lobi faaliyeti yapacak kadar ileri gitmiştir. Tuhaftır, bu Protestanlar, bazen, özellikle meşru hâle getirilen kürtaj (ki, ona karşılar) gibi konularda en yakındaki ideolojik müttefiklerinin Katolikler olduğunu fark ederler.

İslâm

MS yedinci yüzyılda ve sekizincinin başlarında patlayan İslâm aynı anda hem manevi, hem siyasi ve hem de askeri bir akım idi. İnancın kurucusu Hz. Muhammed idi.

O, dinî öngörüsü olan biri olmaktan çıkıp MS 632'de vefatından önce bir kanun yapıcısına, bir hâkime ve bir komutana dönüştü. (Ona dair daha ayrıntılı bilgiyi Bölüm 6 ve 19'da bulabilirsiniz.)

Beş Ana Direk

İslam "Allah'a teslim olma" anlamına gelir. Onun takipçileri aşağıdaki Beş Farz vasıtasıyla ibadet eder:

- **Kelime-i şehadet: "Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun resulüdür."**
- **Namaz, günde beş kez Mekke'ye dönülerek yapılan ibadet.**
- **Zekât, sadakalar vererek serveti paylaşmakla gelen arınma**
- **Oruç, kutsal ramazan ayı boyunca yiyip içmeme hâli.**
- **Hac, yani (Hz. Muhammed'in doğum yeri ve bugün Suudi Arabistan'daki Hicaz bölgesinin başkenti) Mekke'yi ziyaret.**

Mekke ve Medine'nin ötesine geçmek

O vakitte bir tacir olan Hz. Muhammed'in, kendine "hak din"i tebliğ etmesini emreden kutsal vahyi aldığı yer olan Mekke'den çıkan İslâm, Hz. Muhammed hayatta iken hızlı bir biçimde yayıldı. Mekke'deki yetkililer Hz. Muhammed'i Mekke'den çıkarttıklarında, o 320 km kuzeydeki Medine'de bir iktidar üssü kurdu. Daha sonra geri döndü ve Mekke'yi askeri güçle ele geçirdi.

Hz. Muhammed'in takipçileri, yalnızca birkaç on yıl içinde, Arapça konuşan halkları bu yeni dinin etrafında birleştirdi, ancak önce İslam'ı kabul eden ama sonra ondan vazgeçen Arap kabilelerinden gelen bir direnç ve geri dönüş de vardı. Bu geri dönüş, inancı güç kullanarak yeniden tesis etmek için *Cihat* veya kutsal mücadeleyle sonuçlandı.

O cihat, Hz. peygamberin vefatından sonraki yüzyıl üzerinde, geleneksel Arap ellerinin çok ötesine hızla yayılarak muazzam bir ivme elde etti. Müslümanlar, bireylerin, toplumların ve yönetimlerin kutsal kitap Kur'ân'da ortaya konan Allah'ın iradesine itaat etmeleri gerektiğine inanır. Cihat yapan Müslüman savaşçılar, Allah için dövüşürken şerefli bir şekilde ölürlerse hemen cennete gideceklerinden ve hususi cennet mükâfatlarını elde edeceklerinden emindir. Onların coşkunluğuna, özellikle Pers ve Bizans İmparatorlukları çöküş hâlinde iken karşı durulması zordu.

Fetihler, zirve zamanında, İspanya'dan Kuzeybatı Hindistan'daki İndus Vadisi'ne kadar uzanan bir Arap İmparatorluğu'nu netice vermiştir. (Arap fetihlerine dair daha fazla bilgi için Bölüm 6'ya bakınız.) Bununla birlikte,

Arap İmparatorluğu daha küçük İslami krallıklara ve imparatorluklara parçalandı. Arap siyasi birliği dağılmış olsa da, İslami inançlar ve hukuk, Müslüman ülkeler arasında bir kültürel birlikteliği devam ettirdi.

Çarpışan kültürler

Önceleri, Müslümanlar diğer dinlere; özellikle üç inancın arasındaki akrabalıktan dolayı, Yahudilik ve Hristiyanlığa karşı ziyadesiyle hoşgörülüydü. (Müslümanlar, Hz. Muhammed'i; Allah'ın, Hz. İbrahim ile başlayan, Hz. Musa ile devam eden Hz. İsa'yı da içine alan peygamberler silsilesi içinde son peygamber olarak görürler.) Arap fatihleri Suriye ve Mısır'da, Hristiyan ve Yahudilere kendi inançlarını *zimmi* olarak korumalarına izin verdiler veya halkları, bu imtiyaz için bir vergi ödemek zorunda olsalar da, korudular.

İslâm, Yahudilik ve Hristiyanlık arasındaki düşmanlık yüzyıllar içinde arttı. On birinci yüzyılda, Filistin'in Müslüman Selçuklu Türk idarecileri üzerine Avrupalı Hristiyan saldırıları olarak başlayan Haçlı seferleri arkasında derin bir acı bıraktı. Hristiyanlar, İspanya'yı Müslüman idarecilerden; Endülüs Emevilerinden geri almak için mücadele etliklerinde yaşanan toprak çatışmaları da aynı acıyı bıraktı. Yine, Müslüman Osmanlı Türkleri, Doğu Avrupa'da, Hristiyanlar ile toprak yüzünden yüzyıllarca çatıştı.

Afrika'da, Doğu Asya'da ve Güneydoğu Asya'daki Arap olmayan kavimler içinde de yayılan İslâm'ı kabul eden pek çok kavmin arasında Türkler de vardı. Endonezya, bugün, halkının çoğunun Müslüman olduğu ülkeler içinde en kalabalık olanıdır. O da Müslüman ve Hristiyan gruplar arasında şiddetli çarpışmalara sahne olmuştur.

İslam yayıldıkça, fırkalar da ortaya çıktı. İnanç içindeki en büyük iki grup, büyük bir çoğunluk teşkil eden Sünni Müslümanlar ve Şii Müslümanlardır.

- **Sünni Müslümanlar:** Sünniler doğru dini rehberliğin Muhammed'in *sünnet*inden (öğretileri) kaynaklandığına inanırlar. Arap İmparatorluğu'nun ilk dört *halife*sini (manevi liderler) Muhammed'in meşru halefleri olarak tanırlar. Adil yönetimin doğru İslami pratik temelinde kurulabileceğine de inanırlar.
- **Şii Müslümanlar:** Müslümanların yaklaşık %10'unu teşkil eden Şiiler, ancak Muhammed'in ailesinin neslinden gelenlerin meşru inanç liderleri olabileceğine inanırlar. Peygamberin meşru halefleri olarak, sadece, dördüncü halife ve Muhammed'in yeğeni ve damadı olan Ali'nin silsilesini kabul ederler.

Şiî alt grupları içinde en kalabalığı İmamîlerdir. Şiîliğin resmi devlet dini olduğu İran'da bulunan İmamîler 12 *imam*a; dini ve dünyevi rehberliğin kusursuz kaynakları olan karizmatik liderlere inanırlar. Bu imamların sonuncusu dokuzuncu yüzyılda kaybolduğundan, İmamîler, on ikinci *imam* dönünceye kadar, âyetullah adı verilen kutsi zatların görevde olacağına inanırlar.

Güneydoğu Avrupa'da, Balkanlar adı verilen bölgenin fevri politikalarının çoğu, dinî farklılıklardan kaynaklanır. Yirminci yüzyılın sonundaki bir alevlenmede, Sırp (hemen hepsi Ortodoks Hristiyan) birlikleri Arnavut (hemen hepsi Sünni Müslüman) sivilleri, süreç içinde birçoğunu öldürerek ve Kosova vilayetini sözün özü insandan arındırarak, yurtlarından sürdüler.

Müslüman-Yahudi düşmanlığı, modern zamanlarda, Birleşmiş Milletlerin 1948 yılında yeni bir İsrail devleti oluşturmak için Filistin'den yurt çıkarmasından sonra alevlendi. Bu olay yerlileri (hem Müslüman hem Hristiyan) yurtlarından etti ve Arap dünyasını öfkelendirdi.

İslâmî coşku, Afganistan'da, Sovyetler Birliği'ne karşı ve Sovyet Rusya'sı sonrası dönemde Çeçenistan'daki isyanları da besledi. Müslüman kimliğinin ulusal sınırları geçersiz kıldığına inanan Pan-İslâmî eylemciler bu isyanlara yardım ettiler. Bu aynı eylemcilerden bazıları 2001 yılında, New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne, Virginia Arlington'daki Pentagon'a yönelik saldırıları yöneten *El-Kaide* terör örgütünü kurdular. El-Kaide Sovyetler sonrası Afganistan'ını üs edinmişti ve o vakitte *Tâlibân* ("öğrenciler" demektir) adı verilen bir milis gücü tarafından yönetiliyordu. Tâlibân radikal Sünni Müslümanlardan oluşmaktaydı. Saldırılara karşılık olarak, ABD Afganistan'ı istila etti ve Tâlibân yönetimini alaşağı etti.

Şiî isyan 1978 ve 1979 İran Devrimi'yle sonuçlandı. Batılı kokuşmuşluğu olarak gördükleri şeye karşı olan İranlılar, ABD'de tedavi görmekte olan hükümdarları Şah Muhammed Rıza Pehlevi'yi devirdiler. Devrimciler, ABD hükümetinden, cezalandırılması için onu iade etmesini talep ederek İran'daki ABD büyükelçiliğini işgal ettiler ve personelinden pek çoğunu bir yıldan fazla süreyle rehin aldılar.

İster Şii ister Sünni olsunlar, radikaller, dünyada 1,3 milyardan fazla Müslüman olduğu düşünülürse, ancak azın azı bir grubu oluşturur.

Sihizm

1500 civarında kurulan *Sihizm*, Hinduizm ile İslâm'ın bazı yönlerini, gurular dini adı verilen bir inançta birleştirir. Sihler ibadet ve hizmet vesilesiyle Tanrı ile bir olmanın yolunu ararlar.

Hindu olarak doğan ve yetişen guru Nanak, takipçilerini Pencap'taki Kartarpur'da bir araya getiren Hintli bir manevi hakikat arayıcısıydı. Nanak, İslâm'ı, Hindu geleneğinin bir parçası olan eski Brahmanizm ile birleştirmek istiyordu. Aynı zamanda, Tanrı'nın ve evrenin bir olduğu anlamına gelen ve Hinduizm'de ve Budizm'in bazı fırkalarında da bulunan *panteist* inançları da savunuyordu.

Kutsal kitabı *Adi Granth*'ta ortaya konulduğu *üzere,* Sihizm itikadında, gerçek guru Tanrı'dır. O, insanoğluyla, tarihi on guru ile konuşmuştur ve bunların ilki Nanak'tır. Bunlardan sonuncusu, Sih topluluğunun tamamına guru olarak hizmet ettikten sonra, 1708 yılında vefat etti.

Sihler kendi krallıklarını on sekizinci yüzyılda Pencap'ta kurdular ve bölgenin İngilizlerin eline geçmesini önlemek için 1845 ile 1849 arasında birbirinden ayrı iki savaşta kıyasıya mücadele ettiler. Sihler o mücadeleyi kaybettiler, fakat Sih idaresindeki Pencap fikrine bağlılıklarını sürdürdüler. 1947 yılında, Pencap, Hindu çoğunluğu ile yeni bağımsız olan Hindistan'la yeni ihdas edilen, halkının çoğu Müslüman Pakistan arasında bölündü. O günden beri, Sih eylemciler Pencap için bağımsızlık istemeye devam ettiler.

1984'te, ayrılıkçı bir Sih militan grubu, Pencap'ın Hindistan tarafındaki Amritsar şehrindeki, Sihizm'in en kutsal mabedi olan Altın Tapınak'ı işgal etti. Hindistan'ın başbakanı Indira Gandhi, ordu birliklerinin tapınağı eylemcilerden temizlemesini emretti. Sonuçta, tahminen yüzlere militanın ve hemen hepsi Sih olan diğer 3.000 kadar kimsenin ölümünü netice veren bir silahlı çatışma yaşandı. Bu felaketten bir ay sonra, Başbakan Gandhi, her ikisi de Sih olan korumaları tarafından öldürüldü.

Yüzyılların İzinde

MÖ 1700-1500: İran platosundan çıkan göçebeler Hindistan'a ulaştılar ve kendileriyle birlikte Hindu dini inancının köklerini de getirdiler.

MÖ On Birinci Yüzyıl: Hz. İbrahim atanın torunları, İsrail krallığını tesis etmek için Kral Saul'ün (Tâlût) komutası altında bir araya geldiler.

MÖ Üçüncü yüzyıl: Hint kralı Asoka, Budizm'i kendi resmi devlet dini hâline getirdi. *Dharma* (doğru hayat prensipleri) politikasını benimsedi ve komşu ülkeleri fethetmek için savaşmayı bıraktı.

Yaklaşık MS 33: Yerli Yahudi liderlerinin ricası ile Roma otoriteleri Nasıralı İsa'yı tutukladılar. O ölüme mahkûm edildi ve çarmıha gerildi ve öldüğü resmen bildirilinceye kadar öylece asılı kaldı.

MS 313: Romalı eş-imparatorlar Konstantin (Batı İmparatoru) ve Licinius (Doğu İmparatoru) birlikte Milano Fermanı'nı yayımladılar. Bununla Hristiyanlığı tanıdılar ve takipçilerine tolerans gösterdiler.

Yaklaşık MS 610: Muhammed Peygamber "Allah'a teslimiyet"i veya İslâm'ı tebliğ etmeye başladı.

Yaklaşık 1500: Pencap'taki Guru Nanak Hindu geleneğinin bir parçası olan eski Brahmanizm ile İslâm'ı birleştirmeye çalıştı. Sih dinini kurdu.

31 Ekim 1517: Bir Alman rahibi ve üniversite profesörü olan Martin Luther, din adamlarının günah çıkartma pasosu satmasını protesto ederek, 95 Tez'ini bir kilise kapısına çiviledi.

1948: Birleşmiş Milletler, İngiliz kontrolündeki Filistin topraklarından bir parça ayırarak yeni bir Yahudi yurdu ihdas etti.

11 Eylül 2001: El-Kaide terör örgütüne mensup olan radikal Müslümanlar dört Amerikan uçağını kaçırdılar ve üçünü, yolcularıyla birlikte ABD hedeflerine vurdurmayı başardılar. Dördüncüsü de çarptı ve içindeki yolcuların tamamı öldü.

Bölüm 11

Bilgeliğe Âşık Olmak: Felsefenin Doğuşu ve Zirveye Erişmesi

Bu Bölümde

- Kâinattaki işleyişleri sorgulamayı,
- İlk filozofların etkisini kabul etmeyi,
- Sokrat, Eflatun ve Aristo ile Greklere gitmeyi,
- Düşüncenin, Büyük İskender'in fetihlerinin ardından genişlemesini öğreneceksiniz.

Felsefe çoklukla zihin oyunları; hayalleri aşırı aktif olan sıra dışı kimselerce uydurulan boş spekülasyonlar denilerek önemsenmez. Eğer bütün felsefe böyle olsaydı, tarihi düşünürken onu hesaba katmanıza gerek olmayacaktı. Ancak, felsefe, dine, politikaya ve yönetime girerek ve insanların hayatlarını nasıl yaşadıklarına yön vererek tarihle karşılaşmayı sürdürmektedir. Bundan dolayı, dünya tarihinin herhangi bir özeti, felsefeye ve onun nereden geldiğine bakmayı da içine alır.

Geleneksel olarak felsefenin, muhtemelen, daha önceki kültürlerin felsefi geleneklerinden bir şeyler toplamış olsalar da, eski Greklerden geldiği düşünülür. Nereden ilham almış olurlarsa olsunlar, Grekler -bir düşünürler ve hatipler kültürü- bunun büyük çoğunluğunu oluşturmuşlardır.

Büyük Sorular Sormak

Felsefe, özellikle 2500 küsur yıl önce onu uygulamaya çalışan adamların ne söylemek durumunda olduklarını düşündüğünüzde vahşi görünebilir. Ancak onlar sahip oldukları bilgi ve araçlarla yapabileceklerinin en iyisini yapıyorlardı ve yazdıklarının çok büyük bir kısmı kaybolmuştur; bu da tarihin onlara eşit fırsat vermesini güçleştiriyor.

Mesela, MÖ yaklaşık 625 yılında doğan Thales, dünyanın su üstünde yüzdüğünü söylemiştir. Onun, her şeyin sudan meydana geldiğini düşünmüş olduğu da anlaşılıyor. Aslında, yalnızca, ne kadar çok su bulunduğundan etkilenmiş olduğu da söylenebilir.

Her şeyin sudan meydana gelmekte olduğuna dair ne konuştuğu açık değildir. O kadar uzak geçmişte kaleme alınan hiçbir felsefi eser bugüne kadar eksiksiz gelemez. Bununla birlikte, Thales'in ve onu takip eden felsefecilerin -hava, ateş ve bütün maddenin özü olarak sonsuz gibi nesnelere dair fikirler ileri sürmekle- gözlenebilen fenomenler üzerinde temellenen bir gerçekliği düşünmüş oldukları anlaşılıyor.

Felsefeciler tam olarak ne yapar? Onlar, aşağıdakileri de içine alan büyük problemleri çözmeye çalışırlar:

- Dünya nedir?
- Ben kimim?
- Ben burada ne yapıyorum?
- Gerçeklik insanların gördüğü ve yaşadığından mı ibarettir?
- Öyle değilse, gerçeklik nedir?
- Gerçeklik ne anlama gelir?

Bilimi felsefe içinde kurmak

Bugünün bilim adamları sorulara *ampirik olarak* ya da fiziki bir delile dayalı olarak cevap verir. Fakat, modern bilimsel yöntemlerden önceki bilim adamları felsefecilerdi; sorular sorarlar ve kendilerini destekleyecek sağlam veriler olmaksızın muhtemel cevaplar üzerinde düşünürlerdi.

Neredeyse 3000 yıl önce, Yunanistan'da, bilimsel deney yapmak için pek az araç vardı. Thales sudan, mermerden, kırpılan tırnaklardan ve zeytinyağından numuneler alamaz ve onların aynı şeyin türlü çeşitli biçimleri *olmadığını* gösterecek testler icra edemezdi. Bundan dolayı, bilim adamı felsefeciler, gözlemledikleri dünyayı açıkladığı görülen teorileri formülleştirmede, ellerinden gelenin en iyisini yaptılar.

Bir teoriyi test etmek ama metodolojiyi berbat etmek

Bazı ilk filozofların aksine, Thales'ten kısa bir zaman sonra gelen (Miletli) Anaksimenes (Anaximenes; MÖ 500 yılı civarında vefat etmiştir.) deneyler yapmıştır. Onlar kusurlu deneylerdi, ama bilimsel yönteme ilişkin ipuçları vardı.

Anaximenes her şeyin havadan teşkil edildiğini düşünüyordu. Ona göre, hava sıkışma veya genişleme yoluyla bir başka maddeye dönüşebiliyordu. Bulutların, daha yoğun olma yolunda yoğunlaşmış havadan oluştukları yargısına ulaştı. Belli bir noktada, öylesine yoğun olacaktır ki suya dönüşecektir. O, daha fazla yoğunlaşan havanın sırayla, çamur, toprak ve taş olacağını düşündü. Ateşin son derece seyreltilmiş bir hava olduğunu söylüyordu.

Anaksimenes, dudaklar büzüldüğü ve üflendiğinde, ağızdan soğuk hava akımının çıkışının, teorisine sağlam bir delil olduğunu düşünüyordu. Eğer ağzınızı geniş açar ve nefes verirseniz, artık yoğun değil seyrek olan hava sıcaklık hissi verir. Galiba, bundan dolayı, eğer ağzınızı gerçekten geniş açabilirseniz, nefes yerine ateş verebilirsiniz.

Dönüm noktası

Birbirinden uzaklaşan disiplinler, düşünürler, fiziki dünyaya dair teorilerini test etmenin, ispat etmenin veya çürütmenin daha başka ve sağlam yolunu arayıp bulduğunda, bilimler felsefeden ayrılmaya başladı.

Felsefeciler varlığın doğasına (buna *metafizik* denir), bilginin doğasına (buna *epistemoloji* denir), etik ve ahlâk kurallarına dair sorular sormayı sürdürdüler; deneylerle tatminkâr biçimde cevaplanamayan sorular sordular.

Ancak bu ayrıma rağmen, felsefe ve bilim pek çok bakımdan örtüştü. 1840'lı yıllara kadar, bilim adamlarına *doğal felsefeciler* adı verilirdi.

Felsefeyi din ile bağdaştırmak

Nasıl felsefe ile bilim birbirine geçtiyse, felsefe ve din de birbirine geçmiştir ve bu hâl şimdi de devam etmektedir. *Din* ile neyi kastediyorum? O büyük ölçüde felsefe ile aynı anlama -gerçekliği anlamanın bir yolu- gelir. Din herkesçe paylaşılan inançları, özel kanaatleri ve insanların inancı dışa vurma yollarını içine alır. Grek dini, çoklukla insanların davrandığı gibi davranan, ne ki beşeri meselelerle ilişkili olan ve onları etkileyen doğaüstü bir âlemde var olan bir grup ilah, *panteon* üzerinde yoğunlaştı.

İlk çağ filozofları yaratılış mitlerini ve Grek *politeizm*ini (çok tanrıya tapınmayı) ciddiye almaktan belli ki memnun değillerdi. Bununla birlikte, bu, aşağıdaki örneklerde delillendirildiği üzere, dini reddetmiş oldukları anlamına da gelmez.

- Bir ilkçağ Grek felsefecisi, Pisagor (Pythagoras; yaklaşık MÖ 560–480), dini bir topluluk oluşturmuş ve ruhların göçünü ders vermiştir. Takipçileri, onun tanrı Apollo'nun oğlu olduğunu ve aynı anda iki yerde görülebildiğini söylemiştir.
- Yaklaşık MÖ 580 yılında doğmuş olan Ksenofanes (Xenophanes) *antropomorfik* ilahlara (insan gibi görünen ve davranan tanrılar) ve politeizme karşı çıkmıştır, ancak bir tanrıyı "ilahlar ve insanlar arasında en büyüğü" dediği bir tanrıyı tasvir etmiştir.
- Söylence, kâinatın dört unsurdan (ateş, hava, su, toprak) oluştuğunu düşünen Empedokles'in (Empedocles), kendisinin de bir tanrı olduğunu öne sürdüğünü söyler. Bunu ispatlamak için canlı bir volkana atlamıştır.

Felsefi argümanlar yükselir, gözden düşer ve sonra da yeniden popüler hâle gelirken, Grekler, ve sonra da Romalılar, kendi panteonlarındaki tanrılarına yüzyıllarca tapındılar. Aslen Mısırlı, ancak MS 224 yılında Roma'ya taşınmış bir Grek olan Plotinos herkesin hoşlandığı mitler ile Eflatun'un fikirlerini bir araya getirmiştir. (Konu, bu bölümde daha sonra ele alınacaktır.) Plotinos'tan 500 yıl önce yaşamış olan Eflatun, insanların deneyimlediği şekliyle âlemin, mükemmel *İdea*ların veya biçimlerin kusurlu, geçici yansımalarından ibaret olduğunu söylemiştir. Plotinos Aristo'dan, Stoacılardan ve Pisagorculardan da bilgi kırıntıları almış ve bin yıl boyunca gelişmiş ve on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yeni Hristiyan biçimlerine dönmüş bir düşünce ekolü olan *Yeni Eflatunculuk*'u ortaya atmıştır.

Felsefenin İzlerini Sürmek

Temel soruları ilk kez soranlar Grekler değildi. Doğaüstü yaratılış hikâyeleri (Bölüm 10'a bakınız.), ilk filozofların merak ettiği aynı hususların bazılarını ele almıştır: Dünya neden oluşmuştur? Ay ve güneş nedir? İnsanın doğa içindeki yeri nedir? Felsefe, Grekler arasında 3000 yıldan daha kısa bir zaman önce ortaya çıkmıştır; ancak, Bölüm 2 ve 4'te açıkladığım üzere, o tarihten çok önceleri de karışık, gelişmiş medeniyetler vardı.

Bazı araştırmacılar, Greklerin, eski Hindulardan gelmiş olan bir soruşturma geleneğine dayandığını savunurlar. MÖ altıncı yüzyılda, Ajita of the Hair Blanket (alımlı bir isim, değil mi?) adıyla bilinen bir Hintli felsefeci, âlemin toprak, hava, ateş ve su olmak üzere dört unsurdan medyana gelmiş olduğunu söylemiştir. Yüz küsur sene sonra, Empedokles adındaki bir Grek de aynı şeyi söylemiştir. Genellikle, bu fikri Empedokles'in düşünmüş olduğuna inanılır, ama bir selefin onu etkileyip etkilemediğini kimse bilmiyor. MÖ beşinci yüzyılda, Grek Leukippos (Leucippus) âlemin minnacık parçacıklardan; atomlardan meydana geldiğini savundu. Fakat, bu yolu, MÖ altıncı yüzyılda yaşamış bir Hintli; Pakudha Kacchayana önceden açmıştı.

İkisi de Mezopotamya'da bulunan Sümer ve Babil'in, kökleri Greklerinkinden çok öncesine dayanan bir okuryazarlık gelenekleri vardı. Perslerin de vardı. Bazı araştırmacılar entelektüel soruşturmanın asli kökeni olarak Afrika'yı işaret eder. Bu iddialardaki problem, ortada bir delilin olmayışıdır. Bununla birlikte, ipuçları, Grek felsefesinin, kültürel ters akıntılardan faydalanmış olduğunu gösteriyor. Mesela, ilk Grek filozofları Yunanistan'da yaşamamıştır.

Grek toplumunun uçlarında yaşamak

Grekler sömürgeciydi. Ege Denizi'nde gezinir ve daha genişi olan Akdeniz'e açılırken, ana yurtlarındaki gibi, şehir devletleri kurmayı ve oralara yerleşmeyi sevdiler. Onların kolonileri Greklerin ilk önemli düşünürlerini yetiştirdi.

Pisagor Türkiye kıyılarına yakın bir adada doğdu ve İtalya'ya taşındı. Thales'e, öğrencisi Anaksimandros'a (Anaximander) ve küçük Anaksimenes'e (Anaximenes) *Miletliler* ya da *İyonyalılar* denir, zira Grek Asya'sındaki şehir devleti Milet'te yaşamışlardır. (Dünyanın, bugün Türkiye'deki bu bölgesine İyonya denilirdi.) Ksenofanes (Xenophanes), günümüzdeki İzmir'e yakın bir yerdeki Kolofon'da (Colophon) yaşamıştır.

Diğer kültürlerden esinlenme

MÖ beşinci yüzyıl Greklerini erken bir kültür olarak düşünebilirsiniz. Ancak, onlar şairlerinin; özellikle Homer'in eserlerinde somutlaşan şerefli geçmişe bakmıştır. Grekler bilgeliğe (Bunun için kullandıkları kelime *sophia* idi.) ve söz becerilerine geleneksel bir saygı göstermiştir. Neyin doğru ve ahlaki olduğu üzerinde kafa yorma ve toplumun nasıl işlemesi gerektiğini sorgulama gelenekleri de vardı.

Kültürlerinin sınırlarında yaşayan Grekler, geleneklerinin, diğer kültürlerin bilgisi tarafından özendirildiğini görmüş olabilir. Mesela, Babilliler yıldızlara ve gezegenlere yüzyıllarca çalışmıştır. Yine, İran'dan ve muhtemelen Mısır'dan gelen -gelgit ve yıldızlar gibi doğal fenomenler ile matematik gibi insani buluşlara dair düşünceler- Grek toplumundaki bilginler arasında dolaşırdı. Günümüzdeki bazı araştırmacılar, *bilim*in, Greklerin, ellerini Babilli astronomisine uzatmaya ve yıldızlardan, doğaüstü kişilikler olmaktan çok birer doğal fenomen olarak bahsetmeye durduklarında başladığını söyler.

Seyahat zihnin ufkunu açar

MÖ yedinci yüzyılda yaşamış olan Thales (Su onu büyülemiştir.), Mısır'ı en az bir kez ziyaret etmiş ve Keops Piramidi'nin yüksekliğini ölçmenin bir yolunu bulmuştur. Güneş gökyüzüne yükseldiğinde, piramidin yanında ayakta durarak kendi gölgesini seyretmiştir. Gölgesi, kendi boyu ile tam olarak eşitlendiğinde, hemen piramidin gölgesinin uzunluğunu işaretlemeye koşmuştur. Gölgeyi ölçmekle, piramidin yüksekliğini belirlemiştir. Thales açısından, bu yeni bir düşünce miydi, yoksa onu kendine, Mısırlı bir topoğraf mı öğretmişti?

Yaşadıkları yer itibariyle, Thales ve nesli, Hint şiirini görmüş veya Sümer metinlerine ulaşmış olabilir. Bu zatlar daha eski Doğu veya Afrika'nın dünyaya bakış tarzlarını aynen almış ve Grek meslektaşları arasında onlardan söz etmiş olabilir mi? Kimse kesin olarak bilmiyor.

Doğulu Felsefelerin İncelenmesi

Çinliler, Greklerin, felsefe alanında bir ün edinmeye çalıştığı hemen aynı dönemde felsefi gelenekler geliştirmişlerdi. Çinli filozofların bütün Doğu Asya'da yaygın bir etkisi bulunuyordu.

Çin'in en meşhur ilk dönem filozofları Konfüçyüs ve Laozi (Lao-tzu), Miletli Anaksimenes'in (daha önceki "Teoriyi test etme, ancak metodolojiyi berbat etme" başlığında ona dair daha fazla bilgi verilmiştir.) üç aşağı beş yukarı çağdaşıydı. Her iki Çinli filozofun öğretileri, felsefi olduğu kadar dini de sayılabilecek geleneklere dönüşmüştür.

- **Konfüçyüsçüler kültürel mirasın, ailenin ve toplumun önemine vurguda bulunurlar.**
- **Taoistsler doğal âleme ve onun temelindeki *yol*a barışa giden bir güzergâh olarak bakarlar.**

Yine Çin'de, *Adlar Ekolü* kavramları değiştirmekten ve paradokslarla oynamaktan hoşlanırdı. Bu filozof grubu, bir çubuğu alsanız ve onu her gün yarıya bölseniz, onu yeniden hiç kullanamazsınız, zira herhangi bir uzunluğun yarısı, ne kadar kısa olursa olsun, yine de sıfır olmayacaktır tezini ortaya atmıştır. Bu düşünce, MÖ beşinci yüzyılda yaşayan bir Grek olan ve herhangi bir mesafeyi koşmak için, önce onun yarısını koşmanız gerekir, demiş olan Eleali Zenon'un fikirleri ile benzeşmektedir. O yarım mesafeyi koşmak için önce toplam mesafenin dörtte birini koşmalısınız. Ancak, önce mesafenin sekizde birini koşmalısınız. İş aşırıya götürülünce, böyle bir argüman, iddiaya göre, bütün bir mesafeyi hiç koşamayacağınızı ispat etmiştir.

Diğer önemli bir Çinli gelenek, *legalizm*, bir idarecinin kanunlar ortaya atma, ödül ve cezaları belirleme ve krallığın rakiplerine karşı güç biriktirme ihtiyaçları ile -ki bunlar bir sivil toplumun her zamanki temel ihtiyaçlarıdır- ilgilenmiştir.

Sokrates'e Yol Açmak

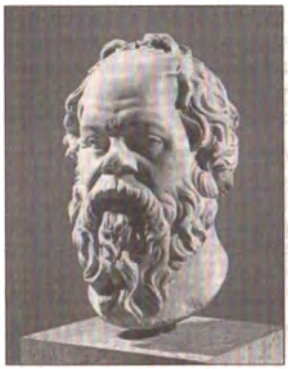
Felsefe çalışan kişiler Doğulu geleneklerle Grekler arasında bir çizgi çeker. Araştırmacılar da Grek geleneği içinde Sokrates'e (MÖ 469-399) karşılık gelen bir çizgi çizer. Böylesi bütün çizgiler gibi, bu da saymacadır, ancak Sokrates birçok şeyi gerçekten değiştirmiştir.

Sokrates, öğrencisi Eflatun'un ve Eflatun'un öğrencisi Aristo'nun devam ettirdiği bir şeyi başlatmıştır; neyin gerçek ve neyin doğru olduğuna dair kişisel bir anlayışa dayanan bir gelenek.

İyonyalılar ve diğer sömürge topraklarındaki filozofların aksine, Şekil 11-1'de gösterilen Sokrates Grek kültürünün tam göbeğinde, kültürel, ekonomik ve askeri zirvesini yaşadığı bir dönemde; büyük şehir devleti Atina'da yaşamıştır.

Cevap arama geleneğinin inşası

Sokrates'ten önce gelmiş, Pisagor, Thales ve Anaksimenes gibi felsefeciler genelde *Sokrat Öncesi Sokratçılar (pre-Socratics)* adlı bir sınıfa dâhil edilmiştir.

© Greek School/Getty Images

Şekil 11-1: Sokrates'in filozof olarak şöhreti, daha çok Eflatun'un ona dair yazdıklarına dayanır.

Fikirlerinden birkaçını (Thales'in suya dair düşünceleri gibi) bu bölümün başında bulabilirsiniz. Sokrates öncesi pek çok fikrin, daha sonra onlara dair yazan Grek filozoflarının perspektifiyle bile, tuhaf olduğu görülüyor. İşte onlardan bir çift cevher:

- Miletli Anaksimandros, yerin silindir şeklinde olduğunu ve muazzam, ateş dolu tekerlek şeklindeki halkaların onun etrafını çevirdiğini düşünüyordu. Alev ışığı, yeryüzündeki insanların yıldızlar, ay ve güneş olarak gördükleri farklı büyüklükteki çeşitli delikleri aydınlatmıştır. Anaksimandros, ilk insan embriyosunun balık benzeri yaratıklar içinde geliştiğini de düşünmüştür. (O, balık yemiyordu.)
- (Bugün Türkiye'deki) Efes'te, MÖ beşinci yüzyılın ilk döneminde yaşamış olan Heraklitos (Heraclitus), bütün nesnelerin ateşten meydana geldiğini düşünüyordu. Ruhun insan vücudunun içinde oradan oraya koştuğunu, ağının çevresini dolanan bir örümcek gibi dolaştığını da söylemiştir.

Bugün fikirleri inanılması zor görünse de, Sokrates öncesi filozoflarının önemi, Anaksimandros'un balık embriyolarını ve Heraklitos'un örümcek benzeri ruhunu reddedecek ve onların anlamaya çalışma ısrarlarını benimseyecek bir gözlem, düşünme ve sorgulama geleneği başlatmış olmalarıydı.

Önde gelen bir şehir devleti olarak Atina

Milet'te ve Küçük Asya'nın diğer bölgelerinde yayılmış olan Grekler, teorileri ellerinde gereğinden fazla vakit olduğu fikrini verse de kaygısız değillerdi. Sallantılı bir siyasi bölgede; Pers topraklarında bulunuyorlardı. Pers İmparatorluğu, dünyanın o bölgesini MÖ altıncı yüzyılın ortasından beri kontrol etmekteydi. Grek sakinler MÖ 500 ve 499 yıllarında isyan ettiler, ancak Kral Darius isyanı bastırdı. Sonra da, o isyanı desteklemiş olan ana kara Greklerine bir ders vermeye karar verdi.

Persler, Yunanistan'a saldırarak MÖ 490-449 arasında sürüp gidecek olan Pers Savaşlarını başlattı. O zaman zarfında, bazen ayrılıkçılık yapan Grek şehir devletleri imkânlarını birleştirdi ve savaşı kazandı. Atina, İyonya'dakiler de dâhil, bir şehir devletleri federasyonunun lideri olarak ortaya çıktı. *Attik(a) Delos Birliği (Delian League)* adı verilen bu federasyon geniş bir Atina imparatorluğu demek oluyordu.

İkna etme sanatında eğitim

MÖ 460 yılı itibariyle, demokratik bir Atina MÖ altıncı yüzyılın sonlarında başlamış olan zor kazanılan, idare reformlarının zirvesiydi. Atinalılar hukukçuları, hatta hâkimlerini (magistrate) kurayla kendileri seçiyordu. Bütün vatandaşlar (Sınırlı özgür sınıfa, Atinalı erkeklerin aksine köleler, dışarıda doğan erkekler ve kadınlar dâhil değildi.), şehir devletinin asıl kanun yapıcı organı olan Halk Meclisi'ne gelip oturma ehliyetine sahipti.

Atina'daki demokratik işleyiş sayesinde, nasıl ikna edici bir şekilde konuşacaklarını öğrenmeleri önemli bir husus oldu. Bunun için, Atinalılar öğretmenlere ihtiyaç duydu. Gezgin öğreticiler, belagatte ve hukuki argümanda becerikli kişiler demek olan *sofist*ler (sophist) olarak bilinir oldu. Genelde, sofistler, ayrıcalıklı gençlere davalarını nasıl savunmaları gerektiğini öğretme kaygısında olduklarından, hakikatten çok argümanları kazanma derdinde olmakla eleştirilmiştir. *Sophistry* (yanıltmaca) kusurlarına rağmen kuşağa hoş gelen argümanlar geliştirme sanatı olarak bilinir olmuştur.

Ama sofistler arasından sahici filozoflar da çıkmıştır. Bunlar özenli, ikna edici diyaloglara girmek suretiyle Sokrates'e zemin hazırlamıştır. Yine de, pek çok Atinalı, Sokrates'in salt bir başka sofist olduğunu düşünmüştür. Komedya yazarı Aristofanes (Aristophanes), felsefeciyi, kafasını bedenen bulutlar üstünde yürüyen biri şeklinde betimleyen *Bulutlar*'da (The Clouds) genel olarak sofistler, özel olarak da Sokrates ile alay eder.

Çarpıcı bir dönemde yaşamak ve düşünmek

Pers savaşlarından sonra, Atina yeni fikirleriyle canlıydı. Düşünür Anaksagoras (Anaxagoras) Türkiye'den Atina'ya taşınmıştı. O şehir devletinin lideri, aynı zamanda arkadaşı ve destekçisi olan Perikles'le (Pericles) felsefe sohbeti yaptı.

Atina'yı emperyal bir başkent olan yeni statüsüne yakışacak bir mimariyle anıtsal bir şehre çeviren Perikles, Batı tiyatrosunu icat eden Sofokles (Sophocles) ve Eshilos (Aeschylus) gibi yeni Atinalı oyun yazarları ile de düşüp kalktı. Oyun yazarı Euripides, Anaksagoras ile de çalışmıştır.

Perikles ile arkadaşlığı, Anaksagoras'ın şehirde çok önemli biri olmasına yardım etti. Filozofun fikirleri kendi başına da büyüleyiciydi; Anaksagoras modern astrofiziğe benzeyen bir çeşit proto-Big Bang (Büyük Patlama) teorisi ortaya koydu. Onun Büyük Patlama teorisinde, her şey, son derece küçük ve çakıl taşı benzeri paketli biçimde, bütün maddeleri sürekli genişleyen bir kâinata fırlatarak başladı. O, her maddeyi idare eden *sonsuz bir akıl* (bir ilah gibi) da tasavvur etti.

Anaksagoras'ın söylediklerinin bazıları, özellikle güneşle ilgili olanlar, tutucu dini fikirlerle çekişmekteydi. Sonunda, filozof kendini sürgünde buldu. (Atinalı vatandaşlar, kimin *dışlanacağına* karar vermek için her yıl oy kullanırdı. Onlar için bu, fiziksel sürgünü de kapsıyordu.) Anaksagoras, şehirden ayrılmadan önce Sokrates'e felsefe öğretmiş olabilirdi.

Atina'yı, onun gölgesinde olmaktan sıkılmış Grek şehir devleti Sparta'ya karşı yıpratan bir diğer savaş, MÖ 431-404 yılları arasında sürüp gitti. Peloponez Savaşı adı verilen bu çatışmanın ilk yıllarında, Perikles vebadan öldü. Atina'daki hastalık ve lidersizlik Sparta'nın kazanmasına yardım etti (Bölüm 4'e bakınız.) ve Atina çarpıcı bir biçimde değişti.

Kendi için düşünmek: Sokrates'in mirası

Peloponez Savaşı patlak verdiğinde yaşı kırka yaklaşmış bulunan Sokrates Atina piyadesinde kahramanca hizmet etti. Savaşın son döneminde, yasa yapıcı organ, kazanılmış bir deniz muharebesinden sonra savaşçıları terk etmekle suçlanan bazı Atinalı generaller yargıladığında, bir Meclis üyesi olarak yargılamaya katıldı. Kayıp savaşçılar gemilerden çok dalgalı bir denize düştü; generaller de, yaşama ihtimalleri bulunmayan denizcileri aramak için geri dönüp mücadele etmek yerine, yüksek dalgaların onları kıyıya getireceğini düşündü. Generaller kahramanlar olarak göklere çıkarılmayı bekleyerek Atina'ya geldi; ancak, aksine kendilerini mahkeme karşısında buldular.

Tüm Meclis üyeleri generallerin mahkûm edilmesi yönünde oy kullandı. Reddeden yalnızca Sokrates idi. Niye? Bir tek gerekçeden dolayı; hukuk generallerin grup olarak değil, bireyler olarak yargılanması gerektiğini söylüyordu. Onun dışındaki herkes, geleneksel olarak bu noktayı görmezden gelmiştir; fakat Sokrat sürüye uyacak biri değildi.

Sokrat kararını verdi ve doğruyu yanlıştan ayırmanın ve sonucun ne olacağına aldırmaksızın ortaya çıkan bilgiye göre davranmanın bireyin sorumluğu olduğunu kabul etti.

Sokrates'e Eflatun'un yazdıklarıyla göz atmak

Sokrates felsefeye dair bir şey yazmadı. Onun ünü diğer kimselerin, özellikle öğrencisi Eflatun'un, hakkında yazmış olduklarına dayanır.

Eflatun, Sokrates'i, Atinalı hemşehrilerinin doğru ve yanlışa dair fikirlerini yeniden gözden geçirmeye ikna etme niyeti ile anlatmıştır. Eflatun'un eserleri, o günden beri *Sokratçı* yöntem adı verilen bir teknik kullanarak anlatır; Sokrates konuştuğu kişiye, geniş bir konseptin (*sofuluk* veya *adalet* gibi) tanımını sorar, sonra da kişiyi cevabı ile çeliştirmeye gayret eder.

Sokrat'ın inandığı anlaşılan şey, ona atfedilen bir alıntı ile özetlenebilir; "Tek iyilik vardır, o bilgidir; tek bir kötülük vardır, o da cehalettir."

Sokrates'i günah keçisi görmek

Sokrat kabulleri sorgulamak ve çürütmek için yaşadı. Peloponez Savaşı sırasında, Atinalıların, Grek şehir devletleri arasında en iyi oldukları yönündeki kabulleri, aynen, Spartalıların, sonunda savaşı kazandıklarında yerle bir ettikleri şehir surları gibi çöktü.

Atina, savaşı kaybettikten sonra bir günah keçisi aradığında, gözleri, Atinalı üstünlüğüne dair fikirleri daha önce sorgulamış olan adamın üzerine çevrildi. Devlet, Sokrates'i, *dinsizlik* (devlet dinine saygı duymamak) ve gençlerin ahlâkını bozmakla suçladı.

Özür dileyebilirdi. Ağzını açmama sözü verebilirdi. Kendi hayatını kurtarabilirdi. Ancak, bu Sokrates'in tarzı değildi. Prensiplerini terk etmektense, Atina'nın idam yöntemine teslim olmayı; baldıran zehrinden mamul bir solüsyonu içmeyi tercih etti.

Sokrates'in, neyin iyi olduğuna dair kendi anlayışına dayanarak kendi zihnini oluşturmadaki ısrarı, onu yeni bir kahraman; savaşçı değil, bir inanç, dava adamı hâline getirdi.

Sokrates'e dayanmak: Eflatun ve Aristo

Sokrates hayatta iken, Atina emperyal büyüklüğünü kaybetti. Ama, Sokrates'in vefatından sonra, Atina bir bilim merkezi olarak kendini yeniden inşa etti. Sokrates'in öğrencisi Eflatun, birçok seyahatten sonra, (Academia'ya yakın bir yerde) düşünür nesillerini eğitecek olan bir okul kurmak üzere Atina'ya döndü.

Eflatun'un etkisinin izini sürmek

Eflatun, onu takip eden filozoflar üzerinde inanılmaz bir etki oluşturacak doktrinler (ruhun ölümsüzlüğü teorisi dâhil) geliştirdi. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın ilk yıllarında ders veren ve yazan İngiliz Alfred North Whitehead, Avrupalı felsefe geleneğinin tamamını "Eflatun'a düşülen dipnotlar" şeklinde nitelemiştir.

İdealar teorisini yaymak

Eflatunculuğun belki de en iyi bilinen prensibi *İdea*lar veya Formlar teorisidir. Eflatun, maddi dünyanın; masa, insan veya palamut gibi unsurlarının, ebedi, masa, insan veya bir palamut idealarının gibi, mükemmel idealarının kusurlu yansımaları veya *gölgeler*i olduğunu düşünüyordu.

Eflatun, *Devlet* adlı kitabında, bilimin en yüksek seviyelerinde eğitilen filozof kralları yetiştiren ideal bir politik hâli anlatır.

Aristo'nun getirdiği tekâmülü anlamak

Eflatun, genelde, idealizmin mucidi olarak görülür, oysa öğrencisi Aristo pratik bir realist olarak görülür. Aristo, gerçek dünyayı çalışarak elde edilen bilgiyi toplamış olan; zamanının ilerisinde bir natüralist ve deniz biyoloğuydu.

Aristo görünürde evrensel konularda işi pratiğe dökmüş olmasıyla bilinir. Aristo, meşhur ifadesi, "İnsan doğası gereği politik bir hayvandır."ı ifade ettiğinde, muhtemelen, insanların, yalnız başlarına avlanan kedilerden çok, birbirleriyle ilişki içinde yaşayan arılara benzediğini gözlemliyordu. Eflatun'un *Devlet*'inin aksine, onun ideal devleti, aile ve hatta köleliğin varlığını bozulmadan devam ettirdiği gelenekleriyle Grek şehir devletine dayanıyordu. Aristo, Eflatun'un yirmi yıllık öğrencisi olduğunu düşünmeyi anlamlı kılacak şekilde; onun fikirlerini incelterek, sıklıkla etiğe, ahlâka, siyasete ve daha pek çok konuya dair yazmıştır. Varlıkların niteliğinden (ki, metafizik kelimesi, onun eserlerinin birinin başlığından gelir) borç para vererek faiz geliri elde etmeye (ki, o buna karşıydı) kadar hemen her konuda görüşleri vardı.

İskender Çağı ve Sonrasında Felsefe

Eğer Aristo ve pek özel öğrencisi olmasaydı, tarih belki de çok farklı bir seyir izleyebilirdi.

Sokrat, Eflatun'a; Eflatun Aristo'ya; Aristo Büyük İskender'e felsefe öğretti, sonuncusu da dünyayı fethetti. Peki, kabul edelim ki, gerçekten dünyayı değil, ancak İskender öylesine geniş ve birbirinden çok farklı toprakları fethetti ki, zamanının insanları için bu dünyanın tamamı gibi *göründü*. (Bölüm 4'e bakınız.)

İskender filozof değildi, ancak imparatorluk inşa eden seferleri sırasında egzotik bitki ve hayvan numuneleri topladı. Onları, üzerinde araştırma yapabilmesi için eski hocası Aristo'ya gönderdi. Filozof ile imparator daha sonraları, özellikle İskender kendisinin tanrı olduğunu iddia ettikten sonra birbirinden ayrıldı. (Eğer felsefe profesörünüzün görüşüne değer verirseniz, kişisel ilahlık iddiasında bulunmazsınız.)

İskender'in imparatorluğunu, Eflatun ve Aristo tarafından kurulan felsefi ekoller inşa etmedi, ama onların beslediği düşünce, başat Akdeniz kültürü olacak birikimin merkezindeydi.

Helenistik felsefelerin yayılışı

İskender'in fetihlerinden sonraki dönem *Helenistik* Çağ olarak tasnif edilir, (Grekler kendilerine *Helen* der) zira *Helenistik* (Grek-benzeri) felsefeler, Roma İmparatorluğu'nun zirve dönemleri boyunca yayıldı ve etkili olmayı sürdürdü.

Bu felsefelerden bazılarının bugün hâlâ, sadece felsefe bölümü hocalarının odasında değil, aynı zamanda günlük hayatta tanınan adları vardı. Mesela, birilerine *kuşkucu* (kinik; cynic) veya *stoacı* diyebilirsiniz. Kendinizi bu cümleyi okurken şüpheci bulabilirsiniz. Belki siz bir *epikür*sünüz. Bu ifadeler, Helenistik çağın felsefelerinden çıkmış, belirli tarzlarda davranan veya düşünen kimseler için kullanılmış terimlerdir.

Kendini memnun etmek: Hedonizm

Haz prensibi, Sokrates'in gözetiminde çalışan Aristippos'un haz alma duygusunun ancak iyi bir şey olduğu hükmünü verdiği MÖ dördüncü yüzyıldan beri varlığını sürdürmektedir. Takipçilerine, hedonizmi uyguluyor olsa da, Afrika'daki Kirene'ye (Cyrene; Aristippos'un doğum yeri) izafeten *Cyrenaic*ler denildi.

Hedonizm, en azından bağlıları tarafından, genelde bir felsefe olarak açık bir biçimde dile getirilmemiştir, zira bir felsefeyi ifade etmek hiç de eğlenceli bir şey değildir. Bir uygulama olarak hedonizm, 1960'lı ve 1970'li yıllarda ABD'de ve Batı Avrupa'daki sosyal törelerdeki yaygın gevşeklik dönemindeki gibi, bazen sosyal akımlarda hesaba dâhil olmuştur.

Asli kinikliğe (cynicism) bakış

Eğer herkesin sizi kazıkladığını düşünüyorsanız, adınız kiniğe çıkabilir; ama, *kiniklik* (*cynicism; kinizm*) denilen şey aslında bu değildi. (Hayır, bu hususta sizi kandırmaya çalışmıyorum.) Sokrates'in bir dostu olan Antisthenes, kinikliği doğaya dönüş, sosyal toplanmaları boş verme ve sade bir hayat yaşama amacıyla başlatmıştır.

Antisthenes'in takipçisi Sinoplu Diyojen gerçekten çilecilliğe (asceticism); yani medeniyetin hazlarından ve küvette uyumaktan kaçınmaya çalışmıştır. Söylence, onun, Atina'da güpegündüz elinde lambayla dolaştığını ve dürüst adam aradığını söylediğini anlatır. Eğer bunu gerçekten yaptıysa, muhtemelen, bu onun, şehirdeki yapaylığa getirdiği bir yorum biçimdir.

Ancak, ulaşılan fikir şudur; kinikler dürüstlüğün ulaşılması zor bir hedef olduğunu düşündü, bu sebeple kiniklik de hiç kimseye ve hiçbir şeye güvenmemeyi ifade eden bir kelime olmuştur.

Epikürcülük'te Şımarmak

*Epikür*ün anlamı da evrim geçirdi. Bugünlerde bir epikür (ya da epikürcü) zevk ve iştah veren şeylerle kendini şımartan kimsedir. Fakat, MÖ üçüncü yüzyılın ilk dönemlerinde akımı kurmuş olan Epikür ılımlılığa inanan bir kimseydi.

Epikür mantık ve fizikle ilgilendi. O, minnacık partiküllerden meydana gelmiş bir kâinat teorisi üreten bir *atomcu*ydu. Bununla birlikte, adı etiğe dair öğretileriyle ve daha sonra da o öğretilerin berbat bir şekilde çarpıtılmasıyla ilişkilendirilir oldu. O hazzı, zihin sükûneti ve ağrı sızıdan azade olmak şeklinde tanımlamıştır.

Epikür aşırı arzuyu, dalınıp gidilecek bir şey olarak değil de, memnuniyetin düşmanı olarak görmüştür. Fikirleri diğer insanların daha berbat fikirleri ile

karıştırıldı ve sonuç Epikürcülük, Epikür'ün de şaşıracağı bir duruma geldi. Epikürcülüğün yıldızı, Roma'da MÖ 320 ila MS 200 yılları arasında parlamıştır.

Stoacılıkta birlikte ayakta durmak

Yaklaşık MÖ 300 yılında, öğrenciler her gün, Atina'da Kıbrıslı Zenon'un ders verdiği boyalı sıra sütunlarda bir araya gelirdi. Bu bir sütunlar dizisidir. Sözlerin yazıldığı boyalı sütunlar *Stoa poikile* idi, bundan dolayı bu adamlara Stoacı denir oldu.

Zenon'un öğrencileri iyicil, canlı bir bütün olan bir âlem tasavvurunu paylaşıyorlardı. Eğer insanlar, kötü görüyorlarsa, bu bütün bir resmi göremedikleri veya bilemediklerinden dolayı böyledir. Stoacılar, Sokrates gibi, insan erdeminin bilgiye dayandığını öğrettiler; ne kadar çok bilirseniz, o kadar iyi görürsünüz.

Aristo gibi, Stoacılar da aklı, doğanın temel bir prensibi olarak gördüler ve bireylere doğa ile ahenk içinde yaşamaları gerektiğini öğrettiler. Stoacı felsefenin en meşhur parçası, hazzın, ağrının ve hatta ölümün gerçek mutlulukla gerçekten ilgili olmadığı ve bütün bunlara sükünetle katlanılması gerektiğidir.

Stoacılık Roma'ya yayıldı ve orada Epikürcülük ve kuşkuculuğun takipçileri ile çekişti. Stoacılar insanların kardeşliğine inandı. Bu da Stoacılığı, monarşiye dönmeye karşı çıkan Roma cumhuriyetçilerinin felsefesi hâline getirdi.

Âlemden şüphe etme: Kuşkuculuk

Bir *kuşkucu* (skeptic) sürekli olarak şüphe eden, özellikle kabul edilmiş varsayımları sorgulayan biridir. Kuşkuculuğun bir unsuru, Sokrates'in geleneksel bilgideki çelişkileri kökünden söküp atma tarzında bulunmaktaydı.

Bununla birlikte, felsefi bir gelenek olarak kuşkuculuk, her türlü insani bilgi ihtimalinden şüphe duyarak, bundan daha da derinlere gider. Kurucusu Pyrrho (Pyrrhon, Piron; MÖ 360–270) bütün insanların cahil olduğuna, bundan dolayı en iyi tercihin yargılara varmayı bir kenara bırakıp sakin kalmak olduğuna inanıyordu. Kuşkuculuğun Roma'da taraftarları oldu.

Felsefeyi pratik kullanıma açmak

Greklerin Büyük İskender'den sonra felsefe yapmaktan başka bir şey yapmadığı izlenimine kapıldıysanız, geniş *felsefe* (Grekçe "bilgelik sevgisi"nin karşılığıdır) başlığı altındaki şeylerin büyük bir bölümümün bugün *matematik* ve *bilim* diye anılacak olduğunu hatırlayınız.

O zamanın felsefesinin pratik uygulamaları vardı. Mesela, geometri arazi ölçümleri, kadastro ve inşaat için kullanışlı bir hâl aldı. Helenistik Çağ'da inanılmaz binalar yükseldi. Bunlardan biri, Mısır'ın İskenderiye limanındaki mermerden yapılı harika bir deniz feneriydi.

İskenderiye, Grek tarzı bir bilim merkezi oldu. Oradaki kütüphane 700.000 cilt kitap alıyordu ve kütüphaneci de aynı zamanda bir coğrafyacı olan Eratosten (Eratosthenes) adlı bir Grek'ti. O, Mısır'daki Asvan ve aynı zamanda İskenderiye'de gölgeleri yaz gün dönümünde, öğle vakti, ölçmek suretiyle Dünya'nın çevresini ölçmenin bir formülünü buldu. Sonra da gölgeler arasındaki farkı aldı ve gezegenin çevresini hesaplamak için, o tutarı iki şehir arasındaki mesafe ile çarptı.

İskenderiye'deki bir başka Grek'in, hangi amaçla kullanacağını kimse bilmese de, bir tür buhar makinesi yapmış olduğu rivayet edilir. Bu ayardaki bir bilgi, İngiltere'de ancak birkaç yüz yıl sonra elde edilebilecektir. (Bölüm 15'e bakınız.)

Yüzyılların İzinde

28 Mayıs MÖ 585: Güneş tutulmasındaki karanlık, Miletli Thales tarafından doğru bir şekilde öngörüldü.

MÖ altıncı yüzyıl: Hintli filozof Ajita of the Hair Blanket âlemin dört unsurdan; toprak, hava, ateş ve sudan oluştuğunu söyledi.

MÖ 500: İyonya'daki (bugünkü Türkiye) Grekler Pers idaresine karşı isyan etti.

MÖ 449: Atina, Pers Savaşlarından, Delos Birliği denilen şehir devletleri federasyonunun lideri olarak galip bir şekilde çıktı.

MÖ 430: Söylenceye göre, filozof Empedokles kendi ölümsüzlüğünü Etna Dağı'nın tepesindeki volkanik kratere zıplamak suretiyle ispatladı.

MÖ 423: Oyun yazarı Aristofanes, *Bulutlar* (The Clouds), adlı komedisinde, Sokrates'i, başını bulutlara değen bir şekilde betimleyerek, onunla alay etti.

MÖ 399: Öğretileri yüzünden ölüme mahkûm edilen mahpus Sokrates, etrafı takipçileri ile çevrili iken, baldıran zehri içti ve öldü.

MÖ 387: Eflatun bir felsefe okulu kurmak için Atina'ya döndü.

MÖ 384: Aristo, kralın doktorunun oğlu olarak Makedonya'da doğdu.

MÖ 300: Kıbrıslı Zenon, Atina'nın merkezinde, boyalı sıra sütunlarda ya da *Stoa poikile*'de her gün felsefe dersi verdi.

MÖ yaklaşık 255: Eratosthenes Mısır'ın İskenderiye kentinde kütüphaneci ve dünyadaki en büyük bilgi hazinesinin sorumlusu oldu.

Bölüm 12

Hristiyan Olmak, Grek Gibi Düşünmek

Bu Bölümde

- Her şeyin Büyük Varoluş Zinciri ile ilişkilendirilmesini,
- İlk Hristiyan Kilisesi'nde inançların şekillenmesini,
- Eflatuncu düşüncenin uyarlanmasını,
- Kurtuluşa giden yolun döşenmesini,
- Aristo'nun kendi saflarına çekilmesini öğreneceksiniz.

Rastgele bir bakışla, Hristiyanlık ile Hristiyan öncesi Greklerin geliştirmiş olduğu felsefelerin birbirleri ile pek fazla ilgilerinin bulunmadığı görülür. Buna karşılık, İsa bir Yahudi idi. Takipçileri, onu İbrani kutsal kitaplarında vaat edilen Mesih olarak gördüler. Onu hem Tanrı'nın Oğlu hem de insan biçiminde bir Tanrı -*monoteistik* bir Tanrı- kabul ettiler.

Aksine, Grek felsefeciler *politeist* bir gelenekten geliyordu. (Politeist dinlere dair daha fazla bilgi için Bölüm 10'a bakınız. Grek felsefecilere dair daha fazla bilgi için Bölüm 11'a bakınız.) Hristiyanlığın mesajına ilgisizlerdi; ancak, Grek felsefeleri, Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun ve daha sonra Roma sonrası Avrupa'nın başat inancı hâline geldikten sonra çekip başka yere gitmediler. Aksine, o eski felsefeler, öncekinden de önemli hâle geldi.

Grek düşüncesi -özellikle, Eflatun ve Aristo tarafından kurulan düşünce hattı- Hristiyan dini düşüncesinin merkezi ile ve Avrupa toplumunun örgütlenme biçimi ile iyi uyuştu. İlahiyatçılar Aristo ve Eflatun düşüncesini Orta Çağ boyunca ve Rönesans'a gelinceye kadar Kilise öğretilerine adapte etti. Aslında, bir Hristiyan'ın Aristo felsefesini yorumlayışı, Rönesans'ı ortaya çıkaran tutumları şekillendirdi.

Bu bölümde sözü edilen bütün Hristiyan ilahiyatı ve felsefesi Grek düşünce tarzlarından dökülmüştür ve bu Hristiyan dönemlerinin her aşamasında, felsefi akımlar, ideolojik payandalamaları için Greklere dönmüşlerdir.

Büyük Varoluş Zinciri

Hristiyan dönemlerine kadar gelen bir Grek fikri *Büyük Varoluş Zinciri* diye bilinir oldu. Bu, gerçekliği düzene koyma yöntemi, başlangıcını Eflatuncu düşünce geleneğine borçludur. (Bölüm 11'e bakınız.) Büyük Varoluş Zinciri, Orta Çağ'da ve Rönesans döneminde, hemen bütün Hristiyanların, âleme bakış tarzında merkezi önemdeydi.

Büyük Zincir, en zengin, en kompleks varlık derecesinde olanın en tepede, en mütevazı olanın da tabanda olduğu örgütsel bir varlık şemasıydı. Her şey kesin veya ideal gerçekliğe görece uzaklığına göre derecelendirilebilir. Bu Eflatuncu kavram, Tanrı'yı zincirin tepesine yerleştiren Hristiyanlığa iyi uyum sağladı. Herkesin ve her nesnenin; zincir içinde yukarıda ve aşağıda diğer bazı bağlantıları olacak şekilde, bir istasyonu bulunuyordu.

Büyük Zincir, kralların Tanrı'ya, ona sade vatandaşlardan daha yakın olan daha aşağı soylulardan daha yakın olduğu kesinliğine uygun düştü. Esas itibariyle köle olan serfler, Hristiyan insanperverliğinin tabanına endişe duymaksızın eklenebilirdi. Yine de, serfler bile hayvanların ve diğer hayat formlarının üzerinde idiler. Kurtçuklar ve pireler ile onlar gibi hayvanlar *çoook* aşağıda bir yerlerdeydi. Böylelikle, insan toplumunun seviyeleri arasındaki ve biyolojik türler arasındaki farklılıklar aynı şey; kusursuz, ilahi düzenin bir parçası idi.

Büyük Varoluş Zinciri katı bir biçimde muhafazakârdı. O toplumun kurumlarını, özellikle sınıfların ayırt edici özelliklerini, yerli yerine çiviledi ve *kralların ilahi hakları* kavramı ile el ele sürüp gitti. O doktrine göre, bir tek-erkin otoritesi Tanrı'dan gelir ve ülkenin, egemenine itaati, Hristiyan ülkesinin her şeye gücü yetene itaatini aksettirirdi. Devlete kafa tutmak Tanrı'ya kafa tutmaktı.

Elbette krallar ve muhtemel krallar, kimin Tanrı'nın meşru adayı olduğu hususunda hiçbir zaman anlaşamadılar. Bazen kilise mensupları (yalnızca papazlar, piskoposlar, kardinaller ve papalar değil, aynı zamanda âlim keşişleri de içine alan terim) da bu anlaşmazlıklara dâhil oldu. (Onların pek çok çatışmasını Bölüm 7 ve 13'te bulabilirsiniz.) Ancak, her şeyi kuşatan Büyük Zincir prensibi Orta Çağ ve ötesinde dolaşıp durdu.

Hristiyan İlahiyatının Yorumlanması

İsa'nın, Tanrı'nın affediciliğine dair öğretilerine ve Mesih'in yeniden dirilmesine dayanan (Bölüm 10'a bakınız.) Hristiyanlık, 2000 küsur yıl boyunca, titiz teolojik yorumlara; genelde savaşlara dönüşen acımasız, şiddetli anlaşmazlıklara yol açmıştır.

Dinde ayrıksı fikirler de alışılmadık şeyler değildi. Hemen bütün dinler, merkezi dinden çıkmak ve ondan kopmak suretiyle, merkezi temalarındaki değişimlerle evrilmiştir. Hristiyanlık özelinde ise, şartlar, başta ve geniş zamanda birbirinden çok ayrı yorumlara katkıda bulunmuştur.

Üst üste kutsal kitap yığmak

Hristiyanlığın birbirinden farklı yorumlara bu denli açık olmasının bir sebebi, onun, asli geleneğin; yani Yahudiliğin yorumlamalarına, kendininmiş gibi sahip çıkmak suretiyle, bir başka din üzerine inşa edilen bir din olmasıdır.

Kitâb-ı Mukaddes çok eski Yahudi İncil'i (Eski Ahit) ile MS birinci yüzyıldaki daha yeni, Hristiyan eserlerinden (Yeni Ahit) meydana gelir. Başından beri, Hristiyanlar, bu literatür zenginliğini nasıl birbiriyle uzlaştıracaklarına dair kararlar vermek zorunda kaldı. Bu inanılmaz derecede zengin eserler -bir kitaptan diğerine ve Eski Ahit'ten Yeni Ahit'e çoklukla görünürde çelişen bu eserler- gerçekten ne anlama geliyordu?

Zorunlu olarak, Kilise pederleri öğretilerini, Tanrının arzusuna dair, üzerlerinde her daim söz birliği de etmedikleri yorumlara dayandırdılar. Mesela, Hristiyanlar İbrani kitabına saygı duyuyor olsalar da, pek çok İbrani yasasını hiçbir zaman uygulamadılar. Yahudiliğin yeme içmeye dair kısıtlamaları ve sünnet olmak yeni dinin birer parçası değildi. Dinini değiştirmeden önce bir Yahudi hahamı olan Aziz Paul, MS birinci yüzyılda, İncil mesajını pek çok *gentilese* (Yahudi olmayana) ulaştırmıştır. O, doğuştan Yahudi olmayan Hristiyanların, bu İbrani vecibelerini önemsemeyebileceklerini öğretmiştir.

Homer'in yerine İncil'i koymak

Kısmen Hristiyanlığın yayıldığı yerlerden dolayı, öfkeli yorumlar ve karşı yorumlar en başından Hristiyanlığın ayırıcı niteliği oldu. Hristiyanlık *Helenistik* (Grek stili) geleneklerce; Sokrates'i, Eflatun'u, Aristo'yu ve Büyük İskender'in imparatorluğunu izleyen Grek öğretilerinin işaretlediği bir dünyanın içinden süzülerek geçmiştir.

İlk Kilise merkezleri arasında Grek biliminin başkenti olan İskenderiye ve pek çok Helenistik felsefenin uzun bir süre birbiriyle karşılaştığı Roma vardı. Yeni Ahit Grekçe yazıldı ve İsa, Grekçe "Mesih" anlamına gelen *Christ* (İsa) ismiyle bilinir oldu.

Grek düşüncesi Hristiyan düşüncesine yer verdikçe, İncil Homer'in şiirlerinin yerini aldı ve Greko-Romen tanrı dağarcığı (pantheon) da felsefi sorgulamanın genel bir zemini olarak ortaya çıktı. *Greko-Romen pantheonu*

ile Zeus (baba tanrı), Athena (bilgelik tanrıçası), Apollo (güneş tanrısı) ve Dionysus (şarap ve kutlama tanrısı) gibi pek çok tanrıyı kastediyorum. Grekler, bu insana benzeyen ancak doğaüstü olan kişiliklere tapar ve onların doğayı ve insan hayatını etkilediğine inanırdı. Grek tanrıları Homer'in şiirlerindeki ve Greklerin hepsini bildiği diğer hikâyelerdeki (Bugün onlara *mit* deniyor.) karakterlerdi. Aynı ilahların pek çoğuna farklı isimler vererek tapınan Romalılar da o hikâyeleri bilirdi. Hristiyanlık öncesi Grekler ve Romalılar hayır gibi soyut konseptlerden söz ettiklerinde, "ilahları memnun etme" gibi deyimlere dayanırlardı. Felsefenin meselelerini tasvir etmek için ilahlarla ilgili hikâyeleri kullanırlardı.

Helenistik Çağ'ın bütün Grek esaslı felsefelerinden gelen entelektüel enerjinin Hristiyan felsefesine geçtiği görülüyor. Felsefi düşünce *teologların* -Tanrı'yı anlamaya, çözmeye; en azından yorumlamaya çalışan kimselerin- alanı hâline geldi. Dünyanın, Hristiyanlığı kabul eden bölgesinde, araştırmacı rahipler, Greklerin fikirlerini, Kilise'nin ve âlemin nasıl yoluna konulacağına dair inançlarına kanalize ederek, özümsediler ve yeniden tanımladılar.

İsa'nın İlahlığının Tespiti

Büyük Konstantin ve eş imparatoru Licinius, MS 313 yılında, Hristiyanlara karşı hoşgörülü olunmasını emreden *Milano Fermanı*'nı yayımladı. Ancak 12 yıl geçip de, Konstantin, Roma'nın tek imparatoru olmak için Licinius'u mağlup edip öldürdükten sonra, yeni özgürleşen Kilise'nin en büyük piskoposlarını bir araya topladı. Kilise mensupları, önemli meselelere çare bulmak için, Konstantin'in yeni Hristiyan başkenti Konstantinopol yakınındaki bir kasaba olan İznik'te toplandı. (Bölüm 6 Konstantin'in Konstantinopol'ü inşa edişini ele alıyor.)

İznik toplantısında, piskoposlar, İsa'nın tanrılığına dair resmi bir politika belirlemek istiyordu. O nasıl bir Tanrı'ydı? Kilisenin ilk yüzyıllarında, bazı rahipler, Tanrı'nın oğlu olan İsa'nın, İbrani Tanrısı olan babasından aşağı olduğunu öğretti. Diğerleri ise Mesih'in esas itibariyle ölümlü ve Tanrı'nın en büyük peygamberi olduğunu, ancak ilah olmadığını düşünüyordu. Piskoposlar o fikirlere muhalefet etti ve İsa'nın Oğul Tanrı; esasında Baba Tanrı ile aynı olan bir Oğul Tanrı olduğunu söyleyen *İznik İtikadı*'nı (Nicene Creed) kaleme aldılar.

Bununla birlikte, İsa'nın ilahlığı kolayca berraklığa kavuşan bir konu olmadı. (O, bugün bile bazı mezheplerin ayrılma noktası olmaya devam ediyor.) İsa ile Baba Tanrı'nın birbirleriyle aynı mı yoksa benzer mi oldukları hususundaki anlaşmazlık, Roma'daki Hristiyanları, Konstantinopol'dekilerden ayırmıştır ve Hristiyan Üçlemesi'nin üçüncü cüzüne; yani Ruh ül-Kudüs'e ne gözle bakılacağı problemi, Kilise'nin Batılı ve Doğulu kanatları arasında sancılı bir nokta ve birbirilerinden nihai olarak ayrılmalarının önemli bir sebebiydi. (Ayrılığa dair daha fazla bilgiyi Bölüm 10'da bulabilirsiniz.)

Augustine'in İlk Hristiyan Düşüncesi Üzerindeki Etkisi

Hristiyan düşüncesinin en etkili ilk yorumları, MS 387 yılında vaftiz edilip Hristiyan olmadan önce Eflatuncu felsefeyi ve Maniheizm adı verilen bir dini takip etmiş bir Kuzey Afrikalı olan Saint (Aziz) Augustine'den geldi. Daha sonra Augustine papaz oldu ve Hippo (tıknaz ve su âşığı hayvan değil, bugün Cezayir'deki bir şehir, Annaba) başpiskoposu olarak atandı.

Tanrının iradesine dair spekülasyon

Augustine'in ilk eserlerinden bazıları Eflatun'un fikirlerini Hristiyanlığa adapte etti. Eflatun'a (Hakkında daha fazla bilgi için Bölüm 11'e bakınız.) göre, görebildiğiniz ve tecrübe edebildiğiniz her şey, kusursuz, ezeli bir *form*un veya *idea*nın kusurlu bir yansımasıdır. Başka bir deyişle, mevcut bütün masalardan ve mevcut kadınlardan ayrı ve üstün bir masa ideası ve kadın ideası vardır. Eflatun felsefesinin Augustine versiyonunda, bu ezeli ve ebedi idealar bir zihinde; Tanrı'nın zihninde bulunur.

Haklı öldürmeye göz yumma

Augustine'in öğretileri tarihi, güçlü bir şekilde ve doğrudan doğruya etkilemiştir. Bir örneği şudur; bazı ilk Hristiyanlar sıkı barış yanlısı olmuş ve "Öldürmeyeceksin!" şeklindeki İncil emrini gayet lafza sadık yorumlamışsa da, Augustine, savaşın ilahi otorite ile uygulanırsa, yanlış olmadığını yazmıştır. O, devletin kanunlarına uygun olarak ölüm cezasının uygulanmasının meşru olduğunu da öğretmiştir.

Augustine'e göre, adil, Hristiyan bir toplum insanları öldürebilme yetkisine sahiptir. Bu husus, ahlâki ve etik bir kapıyı ardına kadar açar. Zira liderlerin adil olmadıklarını itiraf edebilecek pek fazla bir toplum yoktur.

Kurtuluşa giden iki yolu izlemek

Bir televizyon komedi programının adının Hristiyan felsefesi ile ne ilgisi olur? *Will and Grace*[1] (1998-2006 arasında yayımlandı) adı yaratıcılarının beşeri bilimler eğitiminde bir muzipliği olabilirdi; ancak, bu bile, derin felsefi argümanların, dünyanın işleyişine nasıl denk geldiğini yansıtmaktadır.

1 İrade ve Lütuf (Ç.N.)

İrade (özgür iradedeki gibi) ve lütuf (yalnızca Allah'ın lütfu), birbiriyle rekabet eden Hristiyan felsefelerinde kurtuluşun iki muhtemel yoludur. İkisi de, Saint Augustine'in eserlerinde başlamış olan bir tartışmayı aksettirir.

Augustine'in fikirlerinin uyarlanması

Bugünlerde televizyonda görünen herhangi birinin aksine, Augustine, cinsel hazzı ve bedene ilişkin şeyleri reddetmiştir. Bu nefreti, gençlik yıllarında, MS üçüncü yüzyılda Pers ülkesinde (bugünkü İran) kurulan Maniheizm ile meşgul oluşu sırasında edinmiş olduğu anlaşılıyor.

Maniheizm maddi dünyanın, ışık âlemini istila eden karanlık kuvvetlerini temsil ettiğini öğretmiştir. Çileci ve sofu bir din olan Maniheizm'in, Hristiyanlığa döndüğünde onu tamamıyla reddetmiş olsa da, Augustine üzerinde derin bir iz bırakmış olduğu anlaşılıyor. Özellikle yaşlandığında, bütün insan neslinin öyle ya da böyle, Âdem ve Havva'nın günahına (Buna *asli günah* adı verilir.) katılmış olduğuna kesinkes ikna olmuştu.

İncil'in insanın yaratılışı anlatışında, Âdem, Allah'ın Bilgi Ağacı meyvesinden yememe hususundaki emrine isyan etmesi için Havva tarafından ayartılmıştır. Allah bundan dolayı Âdem ile Havva'yı Ad(e)n Cenneti'nden çıkartmıştır. İşte Augustine'in yoruma başladığı yer burasıdır; o, Âdem'in neslinden gelen herkesin o asli itaatsizlik günahını miras aldığına inandı. İşte, insan biçimindeki Tanrı, yani lekesiz bir şekilde hamile kalınan İsa hariç herkes budur; bu günahı işler. Bu yüzden herhangi bir insan ruhunu kurtarabilecek biricik şey Tanrı'nın lütfudur. Dahası, Tanrı o lütfu (ve işte burası işin alengirli kısmı) herhangi bir bireysel erdeme bağlı olmaksızın bahşeder. Yani, cennete giden yolu kendiniz kazanamazsınız. Dua ve güzel eylemler bunu sağlayamaz. Kurtuluş veya cehenneme girmeye, önceden, *alın yazısı* adı verilen şeyde karar verilir ve sizin serbest bir iradeniz yoktur. Lütfu bile anlamayı ümit edemezsiniz. Tanrı anlaşılabilirliğin ötesindedir.

Anlayabileceğiniz üzere, Augustine'in ilahi takdir teorisinin tartışmaya yol açan bir görüş olduğu anlaşılıyor. (Evet, o devasa bir eksik beyandır.) Bu itikadı reddeden pek çok kişi, Tanrı'nın insanlara serbest irade, bir akıl ve aklı kullanabilme yetisi vermiş olduğu ve özgürlüğün Tanrı'yı kabul etme sorumluluğunu getirdiği görüşünü tercih etmiştir.

İlahî takdir Augustine'den beri sayısız denecek kadar farklı yorumlara ve tartışmalara konu olmuştur. Bazı versiyonları *fatalizmi*; yani geleceğin de geçmiş gibi değiştirilemeyeceği fikrini benimser. İlahî takdirin her versiyonu bu kadar ileri gitmemiştir ve de bütün versiyonları da Hristiyan düşüncesi ile sınırlı değildir. Mesela, İslâm'da bir kişi Allah'ın iradesine karşı çıkamaz ama Allah'ı kabul ya da inkâr edebilir. Allah'ı inkâr ederseniz, onun müthiş sonuçlarıyla karşı karşıya gelirsiniz. Hristiyanlığın pek çok kesimi, bundan çok uzak olmayan felsefi rotalar tutmuştur.

İlahi takdir hususundaki diğer görüşleri desteklemek

Protestan Reformu'nun bazı liderleri ilahî takdiri kabul etmiştir (Bu akımla ilgili daha fazla bilgiyi Bölüm 14'te bulabilirsiniz). Protestanlığı

şekillendirmede önemli bir güç olan Fransız John Calvin, özellikle Augustineciydi. Onun, *teolojik determinizm* adı verilen ilahi takdir versiyonu, insanların, kimin kurtuluşa erdirileceği hususunda, Tanrı'yı etkileyemeyeceklerini öne sürer.

İlahî takdirin bir formunu tebliğ eden Hristiyanlığın hemen bütün kollarında, inananların imandan, aşktan ve takvadan dolayı hayırlı -yani Allah'ın iradesini yerine getirmek için- olduğu kabul edilir. Fakat, yalnızca cennetteki ödül peşinde koştukları veya ebedi ceza endişesiyle faziletli eylemler işledikleri kabul edilemez. Yine de, bir ödül veya sopanın manevi eş değeri olmaksızın, bazı insanları dar bir yolda tutmak imkânsızdır; bu nedenle, bazı ahlâkçılar ilahî takdiri kötü bir teşvik edici olarak kabul eder.

Aquinas'ın Felsefesi

Dine Augustine'in baktığı yoldan (Önceki başlığa bakınız.) bakarak, öncelikle Allah'a inanmaksızın hiçbir şeyi anlayamazdınız. Yapmak isteyeceğiniz son şey, inanca, anlama yoluyla ulaşmaya çalışmak olacaktır. Bu Orta Çağ bilim geleneğinde, inanç, anlamanın temeliydi.

Orta Çağ'da daha sonradır ki, Eflatun'un öğrencisi Aristo'yu okumaktan ilham alan bazı Hristiyan âlimler, Tanrı'nın maddi gerçeklikte aksedip aksetmediği ve âlemin çalışılmasının Allah'ı anlamaya zemin hazırlayıp hazırlamayacağı hususunda akıl yürütmeye başladılar. Bunların başı, fikirleri Rönesans'ın fitilini ateşleyecek olan İtalyan papazı ve yazarı Thomas Aquinas'tı.

Bilimi canlı tutmak

Avrupa'daki herkesin cehalet içinde boğulduğu *karanlık çağlar* olarak Orta Çağ fikri, üniversitelerin bir Orta Çağ buluşu olduğu gerçeğini hesaba katmaz. İtalya'daki Bologna Üniversitesi, onuncu yüzyılda kurulmuştu ve ilk üniversiteydi. Sonra on ikinci yüzyılda Paris Üniversitesi ve on üçüncü yüzyılda da Oxford üniversitesi gelir.

Skolastisizm bu üniversitelerdeki entelektüel gelenekti. Kendisi de bir skolastik olan; (İngiltere'deki) Canterbury başpiskoposu Saint Anselm, on ikinci yüzyılın sonunda *skolastisizm*i "inanç arama anlayışı" olarak nitelemiştir. O yönelimle, Grek felsefesini kullanarak fikir egzersizleri yapmak caiz kabul edilmiştir.

İlk Kilise mensuplarına göre, Aristo'nun akıl yürütme çizgisi Eflatun'unkinden daha çok sıkıntıya sebep olmuştur.

- Augustine'in imana dayalı Hristiyan Eflatunculuğunda, hakikati keşfetmek için nesneleri (duyularınızın algıladığı şeyler) görmeniz, onlara dokunmanız ve onları hissetmeniz gerekmez. O şeyler, tanımları gereği, gerçek değildir. Onlar hakikatin *yansımaları* olabilirler, ne var ki, hakikat Allah'tan gelen *idea* içindedir.
- Aristo'nun âleme bakış tarzında, duyularınızı ve aklınızı kullanarak, hakikati, hatta nihai hakikati anlamaya doğru yol alabilirsiniz. Bu yaklaşım, günahkâr insanoğluna çok daha fazla sorumluluk yükler.

Thomas Aquinas'ın (daha sonra Aziz Thomas Aquinas'ın), on üçüncü yüzyılda Aristo'yu Kllise'ye getirmesinden sonra, skolastisizm, eşya ve hadiselere yaklaşımda Aristocu yöntemi kabul etmiştir.

Aristo'ya geri gitmek

Aquinas Orta Çağda Aristo'ya dönen ilk Avrupalı bilgin değildi. Önemli bir selef -Hristiyan değil, bir Müslüman olan- İbn-i Rüşd'dü. Kendisi daha sonra, Latince konuşan Avrupalı âlimler tarafından Averroës olarak bilindi. O, hem Endülüs İspanya'sında hem de Kuzey Afrika'da yaşamış ve çalışmış olan, onuncu asırda yaşamış bir kadı ve doktordu.

İbn-i Rüşd'ün Aristo tefekkürüne dair yazdıkları, adı yazılıp söylenmesi zor olan bir Alman'a; Albertus, Graf von Bollstädt'a (*Graf von* "kontu" demektir) yol buldu. Bir kilise mensubu da olan Albertus Paris Üniversitesinde ders veriyordu. Orada, İbn-i Rüşd'ün argümanlarını Hristiyan inancına uygulamaya başladı ve doğanın çalışılmasının meşru bir bilimsel uğraş olduğu yaklaşımını yerleştirdi. Albertus (bugün daha çok Albertus Magnus ya da Aziz Büyük Albert olarak bilinir), Aristo hususundaki ilgisini, çömezi Thomas Aquinas'a aktardı.

İnancı mantıkla destekleme

Aquinas, sonunda resmi Katolik itikadı hâline gelen Aristocu akıl yürütmeyi Kilise ile bağlayan önemli eserler kaleme aldı. Aquinas, Allah'ın varlığını *ispatlamak* için Aristo'nun mantığını bile kullandı.

O bunu nasıl yaptı? İşte mantığının bir örneği:

> Hareket hâlinde olan, bir başkası tarafından harekete geçirilmiş olmalıdır. Eğer bir şey, hareketini kendine borçlu olan (kendiliğinden hareket eden) biri tarafından harekete geçirilmişse, o takdirde (başka biri vasıtasıyla harekete geçen şey) başka bir hareket ettiren tarafından harekete geçirilmiş olması lazımdır. O da teselsülen bir başka hareket ettiriciye ihtiyaç duyar. Fakat sonsuza dek gidemez, çünkü o hâlde ortada bir ilk hareket verici olmayacaktır ve sonuç olarak diğer hareket

veren de olamaz... Bundan dolayı, başka hiç kimse tarafından harekete geçirilmeyen bir ilk hareket verenin gelmesi gerekir ve bunun Allah olduğunu herkes anlar.

Buna benzeyen argümanlar, skolastikleri, zihinlerini büyük soruların köklerine uzanmak için kullanma tutkusuyla harekete geçirdi. Hristiyan üniversiteleri, araştırmacıların mantık ve belagat dersi peşinde oldukları ve varlığın niteliğini (sınırlar içinde, elverdiğince) tartıştıkları yerler hâline geldi.

Hümanizm ve Daha Fazlasını Bağrına Basmak

İnsan aklını, inancı güçlendirmek için bir araç olarak kullanmayı kabul etmek, dünya tarihinde (Bölüm 13'te okuyabileceğiniz) Rönesans gibi büyük akımlara katkıda bulunmuştur. Akıl üzerine yoğunlaşmak, Avrupalıları bilimsel ve navigasyonel bilimlere sevk eden Klasik (yani Grek ve Romalı) bilimin yeniden keşfine de zemin hazırlamıştır. O da sırasıyla, Bölüm 8'de sözünü ettiğim, dünyayı keşif için yapılan gezilerin yapılabilmesine yardım etmiştir. Bununla beraber, akılcı düşünceye dayanma, doğrusal bir yol da değildi. Kesinlikle değildi. Siz, *hümanizm* denilen ve Tanrı ile insanlar arasındaki ilişkiye odaklanan şeyin kökü olarak skolastisizme işaret edebilirsiniz. Fakat hümanistik düşünce, skolastiklere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır; o Orta Çağ biliminin soyut ilgi alanlarına, mantığa, analize ve bunlar gibi şeylere bir reaksiyondu. .

Onda seküler bir şey yok

Bugünlerde, *hümanizm* genellikle *seküler* sözcüğünden sonra geliyor. *Seküler hümanizm* çoklukla din karşıtı bir felsefe olmakla eleştiriliyor, ancak Orta Çağ'ın sonundaki ve Rönesans'takl hümanizm bir Hristiyan dini akımı idi. Hümanistler şunu sordu; "İnsan türünün Allah'ın planı içindeki yeri nedir?"

Bu, hümanistler, Grek felsefesine ulaşmak için bütün bu yüzyıllarla bağlarını koparmış, demek değildir. İlk dönemdeki hümanizm (Bölüm 11'de sözünü ettiğim) Yeni Eflatunculuk ile özdeşleşmiştir. Bununla birlikte, hümanizm, Augustine markalı bir Eflatunculuğu da kabul etmemiştir. Augustine âlemin, kusursuz gerçekliğin (Tanrı) sahte yansımaları olarak gördüğü nesnelerine güvenmemiştir. Bu taklit, maddi dünyada yaşayan insanlar Tanrı'yı anlayamazlardı.

Humanist Yeni Eflatunculuk çevredeki nesnelere başka bir biçimde bakmıştır. O, insanları yalnızca Tanrı tarafından yaratılan nesneler olarak değil, aynı zamanda iyiliğin dışavurumları olarak da görüyordu. Giovanni, Conte Pico della Mirandola (İtalya, Mirandola'dan biri), bunu muhtemelen en iyi ifade eden bir Rönesans filozofu idi. Ona göre, bütün kâinat -yıldızlar, ağaçlar,

köpekler, sosisler ve insanlar ve özellikle insanlar- Tanrı'yı yansıtmıştır. (Pico della Mirandola'ya dair daha fazla bilgi için Bölüm 13'te bakınız.) İnsanlar nihai hakikatin mükemmel dışavurumları ve Allah'ın kâinatının küçük bir versiyonu -küçük evren- olarak anlaşılabilir.

Bir insan Allah'ı yalnızca aramakla kalmamalıdır, aynı zamanda onu kendi bireysel ruhunda *bulabilir*. Kendi sınırlı benliğinize bakabilir ve sınırsızlığı bulabilirsiniz.

Hümanizm etkisinin izini sürmek

Hümanizmin, insanların Allah'ı bulma yetisine sahip oldukları konseptinin, Rönesans sanatında, teolojisinde, felsefesinde, biliminde ve hatta siyasetinde olup bitenlerle çok büyük bir ilgisi vardı. Eğer insanların, Hristiyanlık öncesi sanat ve bilimi dâhil, düşünüp üretebildikleri her şey, Tanrı'yı yansıtıyorsa, keşfe, buluşa giden yol ardına kadar açık demektir. Bölüm 13'te açıkladığım üzere, Rönesans büyük bilimsel keşifleri getirmiştir. O da, sırasıyla, modern demokratik teoriyi ortaya çıkaran rasyonel-hümanist bir felsefi hareket olan Aydınlanma'ya zemin hazırlamıştır.

Yüzyılların İzinde

MS 325: Hristiyan piskoposlar, temel inanç prensiplerine son bir şekil vermek için (bugün Türkiye'deki) Konstantinopol yakınındaki bir kasabada toplandılar.

MS 354: Sonraları Saint Augustine olarak bilinecek olan Aurelius Augustinius, Kuzey Afrika'da, Roma idaresindeki Numidia topluluğu içinde dünyaya geldi.

MS 387: Augustine, Paskalya Pazarında vaftiz olmayı kabul ederek Hristiyan oldu.

1180'ler: Emevi İspanya'sında bir kadı ve doktor olan İbn-i Rüşd, Grek filozofu Aristo'nun eserleri hakkındaki yorumlarını kaleme aldı.

1273: Thomas Aquinas, *Summa Theologica* adlı kitabında, Aristo'nun düşüncelerinin Hristiyan itikadı ile uyuştuğunu gösterdi.

1879: Roma Katolik Kilisesi Saint Tlıomas Aquinas'ın eserlerine, resmi Katolik felsefesi olarak sahip çıktı.

Bölüm 13

Rönesans'a Uyanmak

Bu Bölümde

- İnsan türünün Allah'ın kâinatındaki yerini yeniden değerlendirmesini,
- Fiziki âlemi sanat yoluyla yüceltmeyi,
- Bilimsel bir devrimin mahmuzlanışını,
- Tanrı'nın görkemi için kişisel mükemmellik aramayı,
- İtalya'nın büyüklüğünü elde tutmak için savaşmasını öğreneceksiniz.

Pek çok kimseye göre, *Rönesans* sözcüğü "sanat", özellikle İtalyan sanatı demektir. Siz bu kimselerden birlyseniz, güzel. Sanatı ve İtalya'yı düşünmeye devam edin.

Rönesans resmine -İtalya'da on beşinci asrın ilk yıllarında başlayan üretici patlamanın bir sonucu olarak- bakabilir ve ressamların dünyayı seleflerinden niçin farklı gördükleri ve tasvir ettiklerini değil, aynı zamanda vizyonlarının dünyayı genel olarak nasıl yansıttığını da anlayabilirsiniz.

Rönesans resmi, insanın ne anlama geldiğine dair algıda önemli bir değişimi yansıtmak suretiyle, Allah'ın kâinatında insan türünün yerine dair fikirleri somutlaştırır. Bu değişim sayesinde, ölümlü zihinleri ve bedenleri en iyi hâle getirmeye çabalamak önemli oldu. Yeni düşünce, ölümsüz ruhunu tehlikeye atmaktansa, elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışabilirsin ve bunu *yapmalısın,* dedi.

Hristiyan Reformu'nun (Bölüm 14'e bakınız.) bile, bütün Avrupalı Hristiyanlar Roma Katolik Kilisesi'nden koptuklarında, önce Masaccio ve Michelangelo'nun tablo ve heykellerine bakılırsa, anlaşılması daha kolay hâle gelir. Masacclo'yu hiç duydunuz mu? Endişelenmeyin. Bu bölümde onu ve diğer Rönesans süpermenlerini ele alacağım.

Rönesans'ın Etki Alanını Anlamak

Rönesans sanatçıları üzerine yoğunlaşmakla, Rönesans'ın çapını kaçırma riskinizin olup olmadığını merak edebilirsiniz. O, daha başka şeylerle de ilgili değil miydi?

Evet, öyleydi. Rönesans felsefe ve dinle ilgiliydi. Aynı zamanda, edebiyat, mimari, teknoloji, bilim, müzik, siyaset teorisi ve aklın alabileceği hemen her şeyle ilgiliydi. Rönesans, bu bölümde muhtemelen hakkını vermeye çalıştıklarımdan daha fazlasıyla ilgiliydi. Böyle olunca, niye sanattan söz ediyoruz? Eğer tarihe ilgi duyuyorsanız, Rönesans'ın entelektüel, dinî ve hatta ticari eğilimleri, hepsi üretici eserlere aksetmiş hâldedir. Tanımlayıcı bir dünya görüşü sanatta ortaya çıkar, bundan ötürü tablolar ve heykeller bu çağın neyi işaretlemiş olduğunu anlamamıza yardım edebilir.

Rönesans İtalya'nın ötesine, bütün Avrupa'ya yayıldı. Rönesans hususunda tarihler vermenin zor oluşunun bir sebebi, onun tedrici oluşudur. Onun farklı yönleri, Avrupa'nın farklı bölgelerini farklı zamanlarda, on dördüncü yüzyıldan on altıncı yüzyıla ve belki de daha ilerisini etkiledi.

Rönesans, İtalya'daki sanatçıları canlandıran aynı ekonomik ve kültürel etkilere cevap olarak, Avrupa'nın çok ötesine kâşifler olarak yayıldı, Yeni Dünya'ya ayak bastı ve on beşinci yüzyılın sonunda Avrupa'dan Asya'ya giden deniz yollarını buldu.

Bütün bu değişimin bir kaynağı bireysel servetti. Avrupalının gücü, daha çok, yabancı ticaret mallarını almaya yetiyordu ve bu, (Ben tekrar konuyu fazla basitleştirerek anlatacağım.) en azından geçici olarak daha az Avrupalının var olmasından dolayı ortaya çıktı. Hıyarcık vebası (Bölüm 7'ye bakınız.) o kadar çok insanı öldürdü ki geride kalanlar daha fazla imkâna, daha fazla araziye ve hatta daha fazla paraya sahip oldu. İşçi kıtlığından dolayı emeklerinin değeri arttı.

İnsanın Rolünü Yeniden Tanımlama

Orta Çağ boyunca Hristiyan felsefelerini ele alan Bölüm 12, Tanrı'nın insanlık ile ilişkisine odaklanan bir felsefe olan *hümanizm*e odaklanma ile sona eriyor. Bu felsefe Rönesans döneminde çok önemliydi (ve ortaya çıktığından beri de hep önemli olagelmiştir); Hristiyan yazarlar insanları yalnızca Allah'ın yaratıkları olarak değil, aynı zamanda Tanrı'nın simgesi, tanrılık vasfının somut hâlleri şeklinde betimlemeye başladı. Bu görüşü yansıtan ilk yazarlar arasında İtalyan şairler; Petrarch diye bilinen Francesco Petrarcha (1304–1374) ile Giovanni Boccaccio (1313–1375) de vardı.

Çiçekler içinde Floransa

Düşüncedeki hümanist değişim, Floransa şansölyesi Coluccio Salutati'nin (1331–1406), kendi şehir devletinin statüsünü Avrupa'nın entelektüel başkenti olarak terfi ettirmeye başladığında canlandı. 1396 yılında,

Konstantinopol'den bir bilgin olan Manuel Chrysoloras'ı Floransa'da Grekçe öğretmesi için davet etti. Konstantinopol'ün 1453'te Osmanlı Türklerinin eline geçmesiyle Doğulu pek çok bilgin Batı'ya geldi ve kendileriyle birlikte Grek bilimini de getirdi.

Bilim adamlığı ile özdeşleşen statü, diğer bir Floransalı lider, finansör, devlet adamı ve hayırsever Cosimo de' Medici (1389-1464) üzerinde kaybolmamıştır. O, Floransa'nın Eflatun Akademisinin (Salutati tarafından kurulan) bir hamisiydi. O akademide Marsilio Ficino (1433–1499), filozof Giovanni ve Conte Pico della Mirandola (1463–1494) gibi kimseler Hristiyanlığı, Grek ve Roma felsefesinden gelen, yakın dönemde yeniden keşfedilen fikirleriyle uzlaştırmak için çalıştılar.

Bu çabada, Pico della Mirandola, kendi Hristiyan Hümanizmini Grek ve Romen stoacılığı (Bölüm 11'de okuyabileceğiniz üzere, âlemi iyicil, organik bir bütün olarak gören bir felsefe); varlığın bilinmeyen sırlarını bilmek çabasındaki mistik bir uğraşa dayalı felsefi ve edebi bir gelenek olan Yahudi Kabbala'sından ve İslâmi kaynaklardan alınan materyal ile karıştırdı. Bütün insanların entelektüel ve üretken gayretlerinin aynı varlığın; Tanrı'nın parçası olduğunu düşünüyordu.

Sözün yayılışı

Floransa'daki Eflatun Akademisi ve ona benzer diğer okullar çok uzaklardan öğrenci çekti ve etkileri hümanizmi Avrupa'nın her yerine yaydı.

Mesela, John Colet (1467–1519) Floransa'ya İngiltere Oxford'dan gelmiştir. İngiltere'ye döndükten ve papaz olduktan sonra, kendi Floransalı öğretilerini önde gelen İngilizler ve İngiltere'de yaşayan meşhur Hollandalı bilgin Desiderius Erasmus (1466–1536) ile paylaşmıştır. Erasmus, Bölüm 14'te ele alacağım Protestan Reformu'nu öngören Kilise tenkitleri kaleme almıştır.

İnsan potansiyelinin desteklenişi

Hümanizmin niçin böyle güçlü bir etkisi oldu? Peki, ilk Rönesans'ın neye dair olduğunu en iyi ifade etmiş olan Pico della Mirandola, insan varlığının nihai hakikatin kusursuz bir ifadesi olduğunu yazmıştır. O, sizin, Tanrı'nın muazzam kâinatının minnacık bir yansıması olduğunuzu delilleriyle ortaya koyuyordu. Bu, insanın âlemin küçük bir örneği olduğu konsepti, bugün pek maceralı olmayan bir akıl yürütme olarak görülebilir; ama o, Orta Çağ Hristiyanlarının kendilerini düşünme yollarından devasa bir ayrılıştı.

St. Augustine'in etkisindeki Orta Çağ Hristiyan düşüncesi, insan türünün sahte, kusurlu, bozuk, alnında Âdem'in hatasının lekesini ebediyen taşıyan ve fidye ile kendini yeniden kurtarmada aktif herhangi bir rol oynayamayan bir varlık olduğuna inanıyordu. (Ayrıntılar için Bölüm 12'ye bakınız.) Hümanizm, bunu, Roma dönemlerinden beri Avrupa'da hiçbir kimsenin cesaret edememiş olduğu tarzda, insani güzellik ve üretkenliğini Hristiyan bağlamında yeniden yüceltmeyi tamamlamak suretiyle değiştirdi.

Antik Çağ'dakileri yeniden kazanma

Rönesans'ın şafağı akıl ve üretkenliğin Allah'ın büyüklüğünü aksettirmesi anlamına geldiğinden, eserleri Orta Çağ boyunca ihmal edilmiş, kaybolmuş ya da her iki akıbete de maruz kalmış bütün klasik şairler ve oyun yazarları yeniden kazanılabilir ve de (mecazla ifade edersek) Dindarlığın Onur Salonuna üye kaydedilebilirdi. Komedi eserleri yazmış olan Seneca gibi oyun yazarları araştırma ve uyarlama için uygun konular hâline geldi.

Rönesans yazarları konuları Roma ve Yunanistan'dan aldı ve onlara yeni bir hayat verdi. *Rönesans* sözcüğü "yeniden doğuş" veya "yeniden uyanış" anlamlarına gelir. Rönesans araştırmacıları manastır kütüphanelerindeki; keşişlerin daha eski kitaplardan çoğaltmış olduğu eski kitaplara uyandılar.

Konstantinopol'den Floransa'ya ders vermek için gelmiş bir Grek olan Chrysoloras, öğrencilerini eski Grek el yazma eserlerini toplamaya teşvik etti. (Öğrencilerin Pokemon kartları yoktu, bu yüzden eğlenceli olacağını düşündüler.) Varlıklı Floransalılar, kitap arayıp bulmak için Yunanistan'a bile gitmeye başladı. Edebi hazinelerle geri döndüler ve Roma İmparatorluğu'ndan beri ilk kez özel (Kilise'nin muhafaza ettiklerinden ayrı olarak) kütüphaneler oluşturmaya başladılar.

Matbaanın hizmete girişi

Almanya Mainz'de doğru teknoloji çok hayati bir vakitte ortaya çıktı. Meslek hayatına bir kuyumcu olarak başlayan Johann Gutenberg, taşınabilen daktiloyu kullanmak suretiyle kitapları basmanın bir yolunu buldu. Her harfin küçük bir metal kalıbını yaptı, sonra harfleri dizdi, sabit bir yere perçinledi, mürekkeple kapladı ve sayfaların tıpkısından istediği kadar bastı. Sonra harfleri yeniden düzenledi ve ikinci sayfanın kopyalarını bastı sonra tekrar tekrar başka sayfaları bastı.

On beşinci yüzyıl matbaacılığı "Yazdır" ikonuna basmak kadar kolay değildi, ancak Orta Çağ keşişlerinin her sözü ve sayfayı tek tek elleriyle yazmalarından çok daha kolay ve hızlıydı. Gutenberg'in buluşuna kadar, her bir kitap değerliydi ve başlı başına bir sanat eseriydi. Gutenberg sayesinde kitaplar seri üretim yapılabilir hâle geldi.

Gutenberg İncil'inin Basılışı

Gutenberg ve mali sponsoru matbaalarını yaklaşık 1450'de yaptı. Seri üretimi yapılan ilk kitap olan Gutenberg İncil'i o matbaaya (veya halefine) yaklaşık 1455'te girdi. (Aslında, Fust ve damadı Peter Schöffer, Gutenberg İncil'ini, Gutenberg iflas ettikten sonra tamamlamıştır. Fust'tan aldığı bir krediyi geri ödeyemeyen matbaacı, buluşu olan matbaasını devretmek zorunda kalmıştı.)

Kitaplar birdenbire sayıca çoğalmış ve ucuzlamıştı, bu sebeple daha çok insan onları almaya maddeten güç yettirebiliyordu. Kitaplar daha yaygın olarak bulunabildiğinden, daha çok insan okumayı öğrendi.

Diğer ilk yayınların okunması

Diğer Avrupalılar, ilk zamanlar matbaaya *Alman hüneri* diyorlardı. Fakat teknoloji sınırlara hiç riayet etmez. William Caxton adındaki varlıklı bir tacir yeni süreci Köln'de öğrendi ve onu 1473 yılında İngiltere'ye getirdi. Caxton'ın ilk yayınları içinde Truva Savaşı'nın bir tarihi ile filozofların sözlerini toplayan bir derleme de vardı.

Venedik'te, bilgin Aldo Manuzio (Latince adı ile Aldus Manutius olarak da bilinir) Gutenberg'in sanat eserini aldı ve Grek ve Latin klasiklerinin okunması ve taşınması kolay yayınlarını hesaplı fiyatlarla bastı. Küf kokulu bir manastıra gitmek ve çok değerli olduğundan dolayı kütüphane rafına zincirle bağlı bir el yazması kitabı açmaya çalışmaktan çıkıp kitabı cebinizde taşımaya geçişi hayal etmeye çalışın!

Kilise otoritesi üzerindeki etki

Hristiyanlık öncesi artık Tanrı'nın şanının yansımaları kabul edildiğinden, onları okumanın, onlara hayranlık duymanın ve hatta onları çoğaltmanın bir gerekçesi vardı ve bunları yapmak imanınızı tehlikeye atmıyordu. Ama, üstü kapalı biçimde ve tedrici olarak, Hristiyanlık öncesi kitaplar yine de Kilise'nin otoritesini zayıflatıyordu. Orta Çağ boyunca, Kilise hikmet konusundaki tekeli elinde bulunduruyordu. Rönesans'ta, okuma yazma geliştikçe, Avrupa'nın her yerinde, diğer daha eski ve çeşitli sesler insanları etkiliyordu. Rönesans'ın Reform'a zemin hazırlayış yollarından biri buydu.

Beden ve Ruhun Birleşmesi

Hâlâ Rönesans'ı İtalyan sanatının bir parlama dönemi olarak mı düşünüyorsunuz? Güzel, çünkü şimdi, Michelangelo'nun Şekil 13-1'de gösterilen *Davud*'a göz atma zamanıdır; Rönesans sanatçısı bu şaheseri Floransa'da on altıncı yüzyılın başında yontmuştur. Beyaz mermerden yapılı heykel kusursuz, zarifleştirilmiş bir erkek biçimini -yana dönük, kaslı, çekici,

vakur, zarif ve çıplak- tasvir eder. Davud, muhtemelen İtalya'daki herhangi birinin hayal edebileceği en seksi genç erkek heykelidir; son derece seksidir, ancak aynı zamanda kutsal bir konunun da gösterimidir; Davud İncil'deki büyük bir kahramandır, İbranî kralıdır ve İsa'nın yerli atasıdır.

Michelangelo'nun şaheseri bir kaynaşmış beden ve ruhtur. Cinsellik ve kutsal kitap. Dünyevi ve tanrısal. Beden, hümanizm felsefesine göre bir *ruh*tur. Her Hristiyan bu yaklaşımdan memnun değildi; bu da Protestan Reformu'na katkıda bulunmuş olan diğer bir faktördür.

© Bridgeman Art Library/Getty Images

Şekil 13-1: Michelangelo'nun Davud'u, kutsal, hoş ve kaslı tip

Michelangelo'ya ilham vermek

Stili Rönesans heykelciliğinin zirvesi kabul edilebilecek Michelangelo (1475–1564), elbette ki, yaklaşımını kendi başına ortaya çıkarmamıştı.

Ressam Masaccio gibi öncüler Michelangelo'ya esin kaynağı olmuştur. Ressam, 1401 yılında Floransa'da Tommaso di Giovanni di Simone Guidi adıyla doğmuş, ne var ki sonradan, dalgın oluşu ve hayata umursamaz yaklaşımı sebebiyle, "Sarsak Tom" anlamına gelen Masaccio lakabını edinmiştir. Sanatına odaklanarak, insan formunu, bir asır önce günahkâr görünebilecek tarzlarda keşfederek, daha önce misli görülmemiş canlılık ve tensel zenginlikte İncilî sahneler çizmiştir. Özlü, dramatik yaklaşımı, 27 yaşındaki erken ölümüne rağmen kutsal sanatı değiştirmiştir.

Heykeltıraş Donatello (tam adı, Donato di Betto Bardi) bir başka öncüydü ve Michelangelo için ilham kaynağıydı. 1386 yılında Floransa'da doğdu, Klasik dönemlerden beri bir binanın parçaları olmaktansa bağımsız sanat eserleri olan heykelleri yapan ilk sanatçıydı. O da, bronzdan yapılı, anatomik olarak etkileyici bir Davud heykeli yaptı.

Genesis'in resmini yapmak

Michelangelo, bir yapı iskelesinin üstünde sırtüstü yatmış Sistina Şapeli'nin tavanını boyarken resmini çekebileceğiniz bir adamdır. 1965 yapımı *Acı ve İlham* (The Agony and the Ecstasy) adlı filmde Charlton Heston, Michelangelo; Rex Harrison da papa rolündedir. Papa kafasını kaldırmış tavanı boyayan sanatçıya bakmaktadır. Heston'ı sanatçı olarak kabul ederseniz, ikisi arasında ciddi bir diyalog geçmektedir.

Donatello, işe heykeltıraşlıktan başlayıp mimariye geçmiş olan Filippo Brunelleschi (1377–1446) ile birlikte, matematiksel perspektifi keşfeden ilk Rönesans sanatçılarından biriydi. Perspektif, resimde, üç boyutlu derinlik yanılsamasına erişmede kullanılan herhangi bir yöntemdir. Geometri ve optikle ilgilenmiş olan eski Grekler, nesnelerin gözlemciden uzaklaştıkça nasıl giderek küçük göründüğünün farkına vardılar. Bunda matematiksel olan şey neydi? Geometri hissi olan bir sanatçı, sanki tersine dönmüş bir yelpazeye benzeyen bir hatlar örgüsü üzerindeymiş gibi (yalnızca hayal edilmiş veya işaretlenmiş sonra da bitmiş bir işte üzeri boyanarak kaplanmış) çalışmak suretiyle, çizgi ve tabloda mesafe izlenimi verebilir. Böylesi hatların bir yakınlaşma noktasından çıkıp ufuk noktası adı verilen bir ufukta yansıdığı görülür. Brunelleschi bu bir nokta sistemini yaklaşık 1420 yılında bulmuştur.

Maddi âlemde yaşamak

Rönesans düşüncesi insan biçiminin Allah'ın bir yansıması olduğuna ve maddi âlemin ilahın bir yönü olduğuna inandığından, fiziki âlemin bütün açılarına, kıvrımlarına, dış hatlarına ve renklerine yoğunlaşmak olumlu bir şey hâline geldi. Sanatçılar levhaların ve heykellerin canlı gibi olmasına ve gerçeği -bu idealize edilmiş bir gerçek olsa da- yansıtmak istediler.

Bu amaçla, sanatçılar branşlara yayıldı. Ressam Leonardo da Vinci (1452–1519) aynı zamanda bir insan anatomisti, botanikçi, mühendis, mimar, yazar, müzisyen ve mucitti. Fiziki âleme ait bilgisi sanatına ilham veriyordu. (Şekil 13-2'ye bakınız.) O ve diğer ressamlar ve heykeltıraşlar fiziki âleme ve onun parçalarının birbiriyle nasıl etkileştiğine dair düşünmenin yeni yollarında öncü oldular. Leonardo da, dayandığı hiçbir delil olmamasına rağmen uçan makinelerin grafiklerini bile çizmiştir.

© Garry Gey/Getty Images

Şekil 13-2: Leonardo, meşhur çizimi Vitruvian İnsan'da, sanat ve bilimi harmanlayarak ideal insan bedeni ölçülerini göstermek için geometrik ilkeleri kullanmıştır.

Leonardo'nun mühendislik ve perspektifte yaptıkları, yeni nesil mimar ve matematik teorisyenlerinin eserlerini teşvik etti, yolları onlarla kesişti. Bu mimar ve matematik teorisyenlerinin bazıları Leonardo'dan çok daha pratik akıllıydı. Sanatçı uçan makineleri çiziktirirken, diğer bazı İtalyan mühendisleri silahları ve tahkimatı iyileştirmek için eski matematiksel disiplinlerden yararlandı.

Bilime Dönüş

Rönesans, astronom Galileo ve fizikçi Isaac Newton (Bölüm 15'te her iki zata dair daha kapsamlı bilgi bulunuyor.) gibi kişilerce yapılan keşiflerle, 1600 yılından sonra başlayacak bir bilimsel devrimin tohumlarını ekmiştir.

Kâinatın merkezinin değişmesi

DÖNÜM NOKTASI

Polonya'da doğan ve İtalya'da eğitim gören kilise mensubu Kopernik, Dünya'nın ve gezegenlerin güneşe göre nasıl hareket ettiğine dair teorilerini 1543'te yayımladığında bilimsel devrime doğru büyük bir adım atmıştır. Kopernik, kâinatın çevresinde dönüp durduğu merkezin Dünya değil Güneş olduğunu söyledi.

Kopernik bulgularını yayımlamayı geciktirdi; ama, destekçilerin teşvikiyle kitabı *The Revolution of the Heavenly Spheres*'i öldüğü yıl, 1543'te yayımladı. Onun, Dünya'nın kendi etrafında döndüğü kavramıyla birlikte, güneş merkezli kâinatı diğer astronomlar ve kilise mensuplarının keyfini kaçırdı. Allah'ın yarattıklarını, bir başka gök cisminin etrafında dolanan, dönüp duran bir topta yerleştirmiş olduğunu iddia etmek, pek çok kişiyi kâfirlik yaftası yanında akıl dışılık damgası da yedirdi. Bununla birlikte, çekişme asıl 1610 yılından sonra, Pisalı fizikçi ve astronom Galileo Galilei'nin, Kopernik'inkileri de destekleyen, kendi astronomik gözlemlerine dair bir kitabı yayımladığında

alevlendi. Katolik Kilisesi Kopernik'in kitabı *The Revolution of the Heavenly Spheres*'i 1616 yılında yasakladı ve bu yasağı 1835 yılına kadar da kaldırmadı. (Galileo'ya dair daha fazla bilgi için Bölüm 15'e bakınız.)

İnsan anatomisine çalışmak

Leonardo da Vinci'nin mühendisliğe ilgisi, matematik teorisini ve klasik mimariyi canlandırmış ve onun yeniden dirilişinin bir parçası olmuşken, anatomideki araştırmaları da, tam da tıp alanının Rönesans ruhunu yakalamaya başladığı bir dönemde gerçekleşmiştir.

Orta Çağ *fiziği* (otoritelerin adlandırdığı üzere) vücudun; kan, sarı *bile*[1], siyah *bile* ve balgam olmak üzere dört sıvıdan teşekkül ettiği teorisine dayalıydı. Onların *humors* denilen dengede olma hâli, iyi bir sağlık hâlinin vazgeçilmez kabul edilirdi. Bugün insanlar bazen hâlâ, kaynağı bu teoriye (Good Humor markalı dondurma tedavileri, size bile'yi düşündürüyorsa o kadar da iştah açıcı olmayacaksa da) dayanan *good humor*dan[2] söz ederler.

On dördüncü yüzyılın başında Papa VIII. Boniface insan kadavralarının parçalara ayrılıp incelenmesini yasakladı. İnsan bedeninin, Tanrı'yı yansıttığı fikriyle, onu parçalara ayırıp incelemek, kutsala bir tür saygısızlık anlamına geliyordu. Bununla birlikte, papanın fermanı, insan bedeni hakkında bu humors işinden başka öğrenilecek daha başka şeyler olduğunu düşünen doktorların işini uygunsuz biçiminde kesintiye uğrattı.

Başına buyruk bazı araştırmacılar inceleme işlerini gizliden gizliye yürüttü. 1543 itibariyle bu bilim, (İtalya'daki) Padua Üniversitesinde cerrahi ve anatomi profesörü Andreas Vesalius'un çığır açan eseri *Seven Books on the Structure of the Human Body* 'nin yayımlanması ile tekrar revaçtaydı. İtalya'daki halefi Matteo Realdo Columbo, İspanyol Michael Servetus'un bağımsız olarak keşfettiği fenomen olan kalp-akciğer dolaşımını çözdü. Onların çalışması, ertesi yüzyılda, İngiliz William Harvey'in kan dolaşımının bütün vücutta da gerçekleştiğini keşfetmesine zemin hazırladı. İnsan vücuduna yönelik bu odaklanma aşağıdakiler de dâhil olmak üzere bazı tıbbi atılımları netice verdi:

- Napoli'de 1495 yılından sonra doktorluk yapan Girolamo Fracastoro, frengi, tifüs ve tüberküloz hastaları üzerinde yaptığı çalışmaya dayalı olarak mikroskobik yayılmaya dair teorisini ortaya attı.
- Bologna'da, Gaspare Tagliacozzi (1545–1599), on altıncı yüzyılın sonlarında, hastalarının kollarından aldığı deriyi frenginin yiyip bitirdiği burunları onarmak için kullandığında, plastik cerrahiye öncülük etmiş oldu.

1 Sinir ve asabiyet kaynağı [Ç.N.]
2 Espri anlayışı [Ç.N.]

Bu zatlar gelinceye kadar cerrahi berberlerin işiydi. Anatomist ve Fransız ordusunun cerrahı olan Ambroise Paré (1510–1590) bunun değişmesine yardım etti. Getirdiği atılımlar arasında, bir kopma hadisesinden sonra atardamarları bağlayan ilk kişi olması da vardır. Paré'ye kadar, damarı izole etmenin kabul edilmiş yöntemi, kan damarını kızgın demirle dağlamaktı.

Olabileceğinizin En İyisi Olmak

Rönesans'ta olup biteni bir çeşit felsefi-entelektüel *geri bildirim döngüsü* (feedback loop) olarak düşünebilirsiniz.

Geri bildirim döngüsü, bir rock grubunda bulunmuş herhangi bir kimsenin bilebileceği üzere, bir mikrofonun veya elektrik gitarın yakındaki bir amplifikatör (yükseltici) ya da hoparlörden gelen çıkış sinyalinin bir kısmını topladığında gerçekleşir. Daha sonra mikrofon veya gitar o sesi tekrar amplifikatöre verir, orada ses daha da yükselir, böylelikle daha yüksek bir ses yayılması üretir, sesin şiddeti artar ve sonra tekrar ve tekrar döngü vasıtasıyla gider, bütün bunlar elektrik akımı hızında gerçekleşir. Bir ya da iki saniye içinde, tiz, inanılmaz derecede yüksek çığlık meydana gelir. Öyle ki, bu ses gerçekten hızlı ritimli heavy metal hayranları dışındaki herkesin kulaklarını elleriyle tıkamasına ve imdat çığlığı atmasına sebep olur.

Rönesans'ın sebep olduğu gürültüler bundan daha hoş ve değişkendi. Fikirler ve sanat eserleri de öyleydi. Ancak Rönesans akımı kendini besledi ve onun üzerinde beslendi; çünkü hümanizm hem düşünmeye hem de insan başarısı için mücadele etmeye yalnızca olur vermekle kalmadı, aynı zamanda onu *erdemli* bir uğraş kıldı.

Başarılar -entelektüel, sanatsal ve bedensel olarak- genişledi ve Tanrı'nın yansımalarını yüceltti. İnsani kusursuzluğa yönelik uğraş insani kusursuzluğun takdir edilmesini beslemiştir, o da insani kusursuzluğa yönelik uğraşı beslemiştir.

Mükemmel olma çabası

Rönesans zihniyetinde, herkesin, Allah tarafından verilen bütün yetileri geliştirmek suretiyle, mümkün olduğunca kusursuz olma sorumluluğu vardı. Yirminci yüzyılda ABD ordusu askere alma bürosunca tekrar edilip duran slogan "En iyiyi hedefle!" *Rönesans insanı* için kullanılabilirdi.

İnsan potansiyelini gerçekleştirmeye çalışmasıyla, sanatçılar matematik, mimari, mühendislik ve hatta edebiyat çalıştılar. Dünya *disiplinler arası* çalışma ilkesine göre düşünmeden çok önce, her bir disiplin bir diğerini bilgilendirecek ve güçlendirecek şekilde, bütün bu konular birbiri ile örtüştü.

Ne adam be!

Kendini pek çok alanda yetiştirmiş en önde gelen Rönesans kişilerinden biri Cenovalı mimar Leon Battista Alberti (1404–1472) idi. O, devrinin en iyi müzisyenlerinden (org çalıyordu) biri ve parmak ısırtan bir atlet olması yanında ressam, şair, fizikçi matematikçi ve felsefeciydi. Alberti, omuz omuza ayakta durmuş iki adamın başları arasından, ayakları ile beraber, onlara dokunmaksızın atlayabildiğini iddia ederdi. Kim demiş beyaz adam atlayamaz diye?

Alberti'nin kolu, profesyonel bir beyzbol atıcısı veya Amerikan futbolu oyun kurucusu olarak ona büyük bir servet getirebilirdi. Bir elmayı Cenova'nın en yüksek çatısı üzerinden fırlatmakla insanları hayran bırakırdı ve bir mızrağı, ona meydan okuyan herkesten daha uzağa fırlatabilirdi. Aynı zamanda usta bir atıcıydı da. Ondan nefret mi ettiniz? Ben de ettim, özellikle, her hâlükârda iyi modda; neşeli, temkinli, berbat havalarda bile hâlinden şikâyet etmeyen biri olduğunu okuduktan sonra.

Rönesans insanları bugün cinsiyet ayırımcısı gibi gelir, gerçekten de öyleydiler. İşin aslı öyle değilmiş gibi göstermenin gereği yok. Erkek olsun kadın olsun, insanlar yüceltilebilirse de, erkeklerin geliştirilmeyi daha çok hak eden ilahi yetilere sahip oldukları düşünülüyordu.

Pek çok kimse Leonardo'nun süper bir Rönesans adamı; mühendis, ressam, mucit vs. olduğunu düşünür. Ancak, bir kuyumcu da olan heykeltıraş-mimar Brunelleschi dâhil, daha pek çokları vardı. İspanyol tıp araştırmacısı Servetus bir ilahiyatçı ve büyük bir ressam ve daha da büyük bir heykeltıraş olan Michelangelo, aynı zamanda bir şairdi. Bir başka örnek için, "Ne adam be!" başlıklı ek bilgi kutusuna bakınız.

Bolca kişisel gelişim kitabı biriktirmek

Allah'ın size verdiği yetilerden en iyi şekilde yararlanmak bu derece önemli olduğundan, Rönesans döneminde kişisel gelişim en hararetli konu hâline gelmiştir.

1528 yılında yayımlanan ve Kont Baldassare Castiglione tarafından kaleme alınan *The Courtier*, bir beyefendinin nasıl olması gerektiğine dair kuralları ayrıntılarıyla anlatmıştır. En istendik nitelikler arasında şunlar vardı; her hususta iyi olmalısınız, ancak gereğinden fazla çaba sarf ediyormuş gibi de durmayın. Tavırlarınız sakin ve doğal; nazik olsun, ama cilalı olmasın. *The Courtier* on altıncı yüzyılın ideal tipiydi.

Castiglione, bir *courtier* (nedim) olmanın; kalenin çevresinde oyalanan ve kral ya da prensi bekleyen soylulardan biri olmanın herhangi bir kimsenin yapabileceği en önemli şeylerden biri olduğunu düşünür. Bugün, geriye bakınca, nedimleri yağcı ve dalkavuklar gibi görebilirsiniz ve muhtemelen pek çoğu da öyleydi. Fakat, Castiglione, nedimin işinin prense nasihat etmek

ve ona güzel örnek teşkil etmek olduğunu düşünüyordu. Prens ağzının suyu akan bir serseri olsa bile, iyi örnek olan nedimlerin güzel davranışları ve bilgeliğinin ona yansıması beklenirdi.

Nicolo Machiavelli, Rönesans'ın en şöhretli el kitabını; *Prens* (The Prince) başlıklı küçük hacimli bir eseri kaleme aldı. 1513 yılında basılan bu eserin üzerinde tartışmalar hâlâ sürmektedir, zira onun ahlâksız bir pragmatizmi; *Makyevelci* olarak bilinen bir davranış tarzını savunduğu görülmektedir.

Machiavelli, bütün bu insani başarıya odaklanmanın bir başka yönünün avukatı veya açıkçası en iyi, en dürüst raportörü olarak hatırlanabilir. Rock müziğinin daha kulak tırmalayıcı uçlarında, yankı kendi başına bir enstrüman olur. Rönesans'ın insanlığa vurgusu içerisinde, insani kusursuzluğun izini sürme, bazen, bencil bir insani ün, şahsi servet ve özellikle siyasi güç arayışına dönüşmüştür.

Machiavelli'ye göre, bir idarecinin amacı onun araçlarını meşrulaştırır. Eğer bir prens başarılı ise haklıdır. "Bir kimsenin konumunu güvene almak için o an gerçekleşiveren zulümler, yerinde işlenmiş zulümlerdir (eğer kötülüğün, iyi olduğundan söz edilecekse)." diyordu. Yazar, endişe edilen biri olmanın sevilen biri olmaktan önemli olduğunu öne sürüyordu. Dürüstlüğe gelince, bir prens, sözünde, faydalı olduğu sürece durmalıdır.

Machiavelli'yi eleştirenler, ona fena derler. Savunanları ise, hoşuna giden şeyleri söylediğini ve Floransalı bir resmi görevli ve diplomat olarak öğrenmiş olduklarını paylaşmaktan başka bir şey yapmadığını söylerler. Machiavelli, eserini, Hristiyan hümanizmi çerçevesine, kendi anladığı kadarıyla yerleştirmiştir.

"Tanrı, her şeyi yapmayı buyurmuyor." diyordu "Böyle olunca da kendi serbest irademizi ve bize ait olan o şan ve şerefi alıp uzaklaşalım."

Kitleler İçin Yazmak

Gutenberg matbaasının gelişmesi ve kitap basma işinin yaygınlaşması ile (Daha önceki "Matbaanın hizmete girişi" başlıklı kısma bakınız.), dil değişti. Fransızca, İngilizce ve İtalyanca gibi bölgesel diller yeni bir canlılık ve otorite kazandı. Git gide daha çok yazar şiir ve oyun yazmak için Latince yerine bu dilleri kullanmaya başladı. ("Latinceyi kim öldürdü?" başlıklı ek bilgi kutusuna bakınız). Eğitimli kişilerin *yerel* (sıradan) dilde yazmamalı ön yargısı zayıfladı.

Rönesans'tan bile önce, şair Dante Alighieri (1265–1321), İlahi Komedya'sını ve diğer eserlerini İtalyanca yazmıştı. İtalya'yı ziyaret etmiş ve Boccaccio'nun eserlerini okumuş olan Londralı Geoffrey Chaucer (1343–1400), eserlerini İngilizce yazmıştı.

Ana dilinde yazmak, matbaacılar onun ticari bir pazar olduğunun farkına vardıkça gerçekten moda oldu. Matbaayı İngiltere'ye getiren William Caxton, Chaucer'in komedi eseri *Canterbury Tales*'i yayımladığında çoksatar olmayı başardı.

Günlük dilde yazılmış kitapların pek çoğu, zaman içinde, aynen eski Latin ve Grek kitapları kadar klasik olduklarını ispatladı. İşte onlardan birkaç örnek:

- Castigliano, *The Courtier*'i İtalyanca yazdı. (*The Courtier*'in gerisindeki hikâye için, bu bölümün ilk sayfalarındaki "Bolca kişisel gelişim kitabı biriktirmek" başlıklı kısma bakınız.)
- Bir doktor ve hümanist olan François Rabelais, tartışmaya yol açan on altıncı yüzyıl hicivlerini Fransızca yazdı.
- On altıncı yüzyılın sonlarında ve on yedinci yüzyılın ilk yıllarında, William Shakespeare popüler tiyatro (ve popüler basın) için oyunları İngilizce kaleme almıştır.
- Shakespeare'in çağdaşı Miguel de Cervantes, *Don Quixote'un (Don Kişot) Maceraları*'nı İspanyolca yazmıştır.

Klasik asıllı dramların sahneye konuluşu

Shakespeare Rönesans dramını zirvesine taşıdı, ancak, kendini, İtalyan Albertino Mussato'nun bir Romalı olan Seneca stilinde komediler yazmaya başladığı; on üçüncü yüzyılın sonlarında başlayan bir gelenek üzerine temellendirdi. Machiavelli, *Prens*'e ve siyaset bilimindeki diğer eserlere ek olarak, Klasik stilden sonra sahne komedileri yazmıştır. Bugüne kadar kalabilenlerin en meşhuru, 1518 yılında kaleme almış olduğu *The Mandrake*'tir.

Shakespeare'in oyunları, yeni bilgi anlayışının Avrupa toplumuna nasıl tamamıyla nüfuz ettiğini gösterir. Grek ve Roma tanrılarına göndermelerle dolu kurguları, bazen Roma oyunlarından ve hatta *Julius Caesar and Antony and Cleopatra*'da olduğu gibi, Roma tarihinden alınmıştır. Shakespeare'in kendi zamanında geçen bazı oyunları bile, Rönesans'a zemin hazırlayan İtalyan şehirlerinde geçer.

Valize gemide okunacak kitap koymak

Avrupa'nın, antik klasiklere dönüş üzerine temellenen ve matbaanın icadıyla da güçlenen okuryazarlığı, meseleleri, şiirlerden ve oyunlardan çok daha gerçekçi bir biçimde etkiledi. Eskiler coğrafya ve denizciliğe dair

ciddi kitaplar da yazdılar ve Grek ve Fenikeli denizcilerin denizler ve kara kütlelerine dair öğrenmiş olduklarını koruyan haritalar da çizdiler. Netice itibariyle, Grek ve Fenikeli denizciler, zamanlarının en büyük gezginleriydi. (Fenikeliler, Kuzey Afrika'daki şehirleri Kartaca ve denizci imparatorluklarına dair daha fazla bilgi için Bölüm 5'e bakınız.) Rönesans'ın Avrupalıları o kitapları da okudular.

On beşinci ve on altıncı yüzyıllardaki denizcilik ve *kartografya*daki (harita yapımı) ilerlemeler, zamanın diğer ilerlemeleri gibi, köklerini ilgili Grek ve Roma metinlerinden aldı. Kristof Kolomb ve Vasco da Gama (Onlara dair daha detaylı bilgi Bölüm 21'de mevcuttur.) gibi kâşifler, işe, Mısırlı Grek astronom Batlamyus (MS 90–170) tarafından tasarlanmış bir atlasla başladılar ve sonra onu baştan aşağıya yeniden çizdiler. Dünyanın şekil ve büyüklüğüne dair keşifleri, Kopernik'in teorileri (Bu bölümün ilk sayfalarında ele alındı.) ve her ikisini de Bölüm 15'te ele alacağım mirasçıları; astronomlar Johannes Kepler ve Galileo'nun teorileriyle el ele gidiyordu.

Avrupa'da Güç Mücadelesi

Rönesans'ın bütün bu çapraz tozlaşması -şehirden şehre, ülkeden ülkeye dolaşan bilginler ve fikirleri ile- bütün Avrupa'da bir siyasi uyum iklimini akla getirir. Ancak, iş böyle olmamıştır. Rönesans pek çok sınırın ve egemenlik için birbirleriyle rekabet eden pek çok politik iktidarın devriydi.

İtalyan şehir devletlerinin kontrolü için muharebe

Rönesans'ın kalbi olan İtalya, bugün olduğu gibi modern bir ulus değildi. İtalya eski Yunanistan'dakine (Bölüm 4'e bakınız.) benzer şekilde, bir şehir devletleri karmaşasıydı.

Bu şehir devletlerinin, entelektüel bakımdan zengin olan Floransa gibi, bazıları varlıklı ticaret merkezleriydi. Onların idarecileri, bankacılıkla zengin olan bir aile olan Mediciler gibi kişiler, Rönesans'ı Rönesans yapan heykeltıraşlar, ressamlar, mimarlar ve yazarları ücretle çalıştırdılar.

İtalyan idarecileri birbirleriyle nüfuz ve toprak için de rekabet ettiler. Bu çağa belirleyici vasfını kazandıran bankerler ve tacirler, mali temsilcilerini, çıkarlarını gözetmeleri için nasıl diğer şehirlerde tuttuysa, (bazıları banker ve tacir olan) idareciler de politik vekillerini kendi işlerine göz kulak olmaları için birbirleriyle rekabet eden başkentlere yerleştirdiler. Modern diploması ve modern casusluk işte bu yolla doğdu.

Latinceyi kim öldürdü?

Latince ölü bir dildir; fakat, onun Roma İmparatorluğunun yıkılışından çok sonralara kadar yaşadığını biliyor muydunuz? Ancak Rönesans bilginleri Latinceyi *kurtarmaya* çalıştıklarında, dil, hep olageldiği üzere kısır bir dile dönerek kemikleşmeye başladı.

Halkın günlük dilinden, devlete, iş hayatına ve bilime kadar Roma'nın dili olan Latince, var olduğu sürece Roma İmparatorluğu'nu bir arada tutmaya yardım etti ve Roma merkezli batı imparatorluğu geriledikten sonra, Latince Batı Avrupa'da tutunmaya çalıştı. (Doğu, yani Bizans İmparatorluğu Grekçe konuşuyordu.) Avrupa'nın her yerindeki eğitimli insanlar Latince anlaşmayı sürdürdü. Orta Çağ üniversitelerindeki dersler ve münazaralar bu dille icra edildi; dili Latince olan üniversite, eğer profesörseniz sizin için gerçekten makuldü, zira ister İrlanda'dan ister İtalya'dan olun, bir Almanca dersinde, kendinizi, aynen Köln'den gelen bir meslektaş kadar evinizde hissedebilirdiniz. Bu hâl, Paris'te okumak için Fransızcayı anlamak zorunda kalmayan öğrenciler için de geçerliydi.

Yaşayan dillerin yaptığı gibi, Latince de gelişmeyi ve değişmeyi sürdürdü. Dil bilgisel kullanımlar değişti. Cümle yapısı bazı yerlerde biraz daha basitleşti, diğer bazı yerlerinde ise azıcık kabalaştı. Daha sonra, Rönesans'ta, bilginler Latinceyi 1500 yıllık metinlerden okumaya başladılar ve kendi Latincelerinin, büyük Romalı hatip Cicero'nun dilinden ne kadar farklı olduğunu anladılar.

Bu bilginler, Hristiyanlık öncesi klasikleri, yeni keşfettikleri değerlendirmeleri ile Cicero'nun Latincesini orijinal, bozulmamış bir dil; doğru malzeme olarak gördüler. Bundan dolayı, sert gramer ve kullanım kuralları getirmek ve onları klasik eğitimin önemli bir parçası olarak zorla uygulatmak suretiyle saati geriye; kendi bilimsel dillerine döndürmek için çok çalıştılar. Hristiyan diyarının her yerinden okul çocukları Latince fiillerin çekimini yaptılar, bu disiplinli genç zihinler yetiştirmek için belki uygun bir araç olmuştur, ama Latincenin sonunun da başlangıcıydı. Latince, artık, esnekliğini kaybetmiş olmakla, mesela, sürekli değişen İngilizcenin bugün yaşadığı biçimde yaşayamadı.

Yüzyıllar geçti, fakat Latince sonunda, bilimsel araştırmanın pek çok alanında bile kullanılır olmaktan çıktı.

İtalyan devletleri paralı askerler veya *condottieri* de kullandı. Birlikte hareket eden bir askeri lider ve askerleri, para ödeyen herkese askeri destek verirlerdi. Bunların bazıları yabancıydı. İngiliz John Hawkwood ve adamları the White Company aralarında en acımasız olanıydı. Bazı paralı askerler de İtalyan şehirlerinin lortlarıydı; mesela Urbino'nun egemenleri olan Montefeltro ailesi belediye bütçelerini dışarıya *condottieri* kiraya vermek suretiyle finanse etmiştir.

Machiavelli, kitabı *Prens*'te, başarılı bir idarecinin zekâ ve hilekârlığı kullanması gerektiğini ispatlamaya çalışır. İtalyan prensleri, kuvvetli dönemlerde beyin gücüne kaba kuvvetten daha çok değer verdiler, ama bazen kendilerine yenik düştüler. 1494 yılında, Milan Dükü Ludovico Sforza, Napoli'yi yenmek için Fransızları yardıma çağırdı. Fransız kralı VIII. Charles'ın Napoli tahtında hak iddiası olduğundan (Bu aileler birbirleriyle evleniyorlardı ve idare etme sırasının kimde olduğu hususunda pek anlaşamıyorlardı.), Fransızlar bu daveti kabul etti.

Fransız ordusu Napoli'nin daha zayıf gücünün üzerine kolayca yürüdü. Ama daha sonra, Sforza ve Sicilya adasından olanlar da dâhil, ortak İtalyan komplocuları kuzeyli müttefikleri aleyhine döndüler ve Fransızları Alpler üzerinden hızla geri dönmeye zorladılar. Çocuklar, Fransızlar öfkeliydi. Sforza'nın hilesi onların burnunu sürtmüştü ve intikam almak istediler. Bir de, İtalyan servetinin tadına varmışlardı ve daha fazlasını istiyorlardı. VIII. Charles vefat ettikten sonra, yerine XII. Louis geçti. Charles'a "Nazik" denilmişti. Louis'ye kimse nazik demedi. Yine Milano'nun tahtında bir iddiası olduğuna inandığından, yeni Fransız kralı bir başka istila gücü topladı. Bu kez, hedef Ludovico Sforza idi. Milano hazır değildi, böyle olunca Fransızlar şehri ezdiler, Sforza'yı esir aldılar ve hapsettiler, Sforza orada vefat etti. Sonuç olarak, o zeki biri değildi.

Şartlar İtalya için kötüye; çok kötüye gitti. O Sicilyalıların 1494'te, Fransızları yurttan atmada Sforza'ya yardım ettiğini hatırladınız mı? Kralları, İspanya'daki, bir federasyon teşkil etmek için bir araya gelmekte olan geniş krallıklardan biri olan Aragon'u da idare eden Ferdinand'dı. (Eşi ve eş kralı Isabella, Castille kraliçesiydi. Onlarla ilgili daha fazla bilgi için Bölüm 19'a bakınız.) Ferdinand Napoli üzerinde de hak iddia ediyordu. Aynı Fransızlar gibi, İtalya'nın ne kadar zengin ve bir o kadar da siyaseten bölünmüş olduğunu fark etmişti. Kutsal Roma İmparatoru Maximilian da İtalya'da aktif olmak istiyordu.

Kutsal Roma İmparatorluğu, diğer bölümlerde de kaydettiğim üzere, aslında Romalı değildi. O, Charlemagne zamanında Fransız olarak başladı, ama uzun bir dönem çoğunlukla Alman ve Avusturyalı idi. Ancak, Maximilian'ın Kuzey İtalya üzerinde miras kaynaklı "Romalı" iddiaları vardı. O ve Ferdinand evlilik yoluyla akraba olduklarından (Max'ın iki çocuğu Ferdie'nin iki çocuğu ile evliydi.) imparator İspanya'nın yanında yer aldı. Bu savaş; aslına bakılırsa bir dizi savaş demekti. İspanyollar ve imparatorluk yanlıları, Fransa'yı İtalya'dan çıkartmak için savaştılar.

İtalya'nın sınırlarının dışına sıçrama

İtalyan savaşları, Avrupa'nın diğer bölgelerine sıçrayan daha başka savaşlara karıştı. (Bölüm 13'e bakınız.) I. Charles, 1517'de (annesiyle birlikte) İspanya'nın eş hükümdarı olmakla, iki yıl sonra Kutsal Roma İmparatorluğu'nun imparator V. Charles'ı olarak seçimi kazandı. Bu politik zafer Fransızları endişelendirdi; çünkü bu, onların, Habsburg İmparatorluğu sandviçi arası kalmaları anlamına geliyordu.

Yeri gelmişken söyleyelim, Charles'ın seçilmesi demokratik değildi. Kutsal Roma İmparatorluğu Romalı olmadığı gibi gerçekte bir imparatorluk da değildi. Kutsal Roma İmparatorluğu bazıları adı konulmamış krallıklar olan bir devletler topluluğuydu. Seçmenler o devletlerin yedisinin, her bir yeni imparatoru seçmeye verasetle hakkı bulunan güçlü prensleri idi. Onlar Charles'ı seçtiler.

Kutsal Roma imparatorunun seçmenler tarafından seçilmesi her zaman bir güvenoyu demek değildi. Onlar bazen manipüle edebileceklerini düşündükleri hükümdarları da seçerlerdi. Bununla birlikte Charles, sorumluluğu üzerine almada hatırı sayılır bir başarı sağlamıştı. O Milano'yu Fransız rakibi Francis'ten (VII. Louis'nin halefi) zorla aldı. Charles'ın İspanyol askerleri Francis'i esir bile aldılar. Charles Napoli'ye ve kendine bulaşmayacağını bildiği diğer İtalyan şehirlerine de sahip oldu.

Ancak bu işleri yoluna koymadı. İtalyan Savaşları, on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar sürüp gidecek uzun Habsburg-Fransa savaşlarına karıştı.

Başı savaşlarla sıkışan Charles, 1556 yılında bir İspanyol manastırına inzivaya çekilmeden önce, devleti, idaresini ve savunulmasını kolaylaştırmak için İspanyol ve Avusturyalı olmak üzere tekrar ikiye bölmeyi gerekli gördü. Eğer bu size, Roma imparatorlarının Charles'ın döneminden önce 1000 küsur yıldır yapmakta oldukları bir şeyi hatırlatıyorsa, aferin size! Değilse, bunu Bölüm 5'te okuyabilirsiniz.

Charles ayrılacağını duyurduğu zaman itibariyle, Avrupa'daki diğer şeyler, kısmen uzun süren savaşların mali sıkıntılarının bir sonucu olarak derinden derine değişmişti. Bir kere vergiler arttı. Prensler, yeni banker nesillerini zengin ederek -ve bazen borçlarını zamanında ödemediklerinde onları iflas ettirerek- ödünç almaya zorlandı. Sonra da Protestan Reformu denilen büyük hadise geldi. (Bölüm 14'ü Reform'a ayırıyorum.)

Başladığı mekân olan İtalya'nın bu çağı, kargaşa ve çöküşle bitirmiş olması Rönesans'ın bir ironisidir. İspanya, Portekiz, İngiltere, Hollanda ve diğer güçler dünya çapında imparatorluklar olmaya başlar, daha da zenginleşir ve güçlenirken, bir zamanların güçlü İtalyan şehir devletleri bölündü ve başkaları tarafından yönetilir hâlde kaldılar. Pek çoğunu yabancılar yönetti.

Rönesans'ın bir zamanlar döneminin önündeki bir serpiliş akımının sembolleri olan binaları ve heykelleri, bugün de ayakta duran, turist çeken mekânlar hâline geldi. Canlı bir şimdiki zamanın ve ümit vaat eden bir geleceğin sembolleri, bir başka şanlı geçmişin sanat eserlerine dönüştü.

Yüzyılların İzinde

1360'lar: İngiliz diplomatı ve şairi Geoffrey Chaucer İtalya'yı ziyaret etti ve yazar Boccaccio ile görüştü.

1396: Floransa şansölyesi Coluccio Salutati, Konstantinopollü bilgin Manuel Chrysoloras'u, Eski Çağ eserlerini araştırmaya istekli İtalyan öğrencilere Grekçe öğretmesi için davet etti.

Yaklaşık 1420: Ressam Filippo Brunelleschi, levhalara ve çizimlere perspektif vermek için *bir nokta sistemi*ni buldu.

1453: Konstantinopol Osmanlı Türklerinin eline geçti. Bizans İmparatorluğu'nun pek çok bilgini Batı'ya, İtalya'ya kaçtı.

Yaklaşık 1455: Johann Fust ve damadı Peter Schöffer, kitle hâlinde basılan ilk kitap olan Gutenberg İncil'ini yayımladı. Gutenberg, sponsorundan aldığı krediyi geri ödeyemeyerek, devrim niteliğindeki matbaasını Fust'a teslim etti.

Yaklaşık 1473: William Caxton, matbaacılığı öğrendiği Köln'den döndü ve yayımcılık işine, Truva Savaşı'na dair bir kitap ve eski filozofların sözlerini toplayan bir ciltle başladı.

1519: İspanyol I. Charles, seçimi, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun imparator V. Charles'ı olarak kazandı. Coğrafi olarak İspanya ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında bulunan Fransızlar bunu güven veren bir gelişme olarak görmediler.

1528: *The Courtier* adlı kitabında Kont Baldassare Castiglione beyefendi davranışlarını ayrıntılarıyla anlattı. O, her hususta iyi olmalısınız, fakat çok gayret eden biri gibi görünmemelisiniz, der.

1543: Padua Üniversitesi anatomi profesörü Andreas Vesalius, *Seven Books on the Structure of the Human Body* adlı eserini yayımladı.

1556: Kutsal Roma İmparatorluğunun imparatoru V. Charles İspanya'daki bir manastırda inzivaya çekildi.

1835: Roma Katolik Kilisesi, Kopernik'in kitabı *The Revolution of the Heavenly Spheres* üzerindeki 219 yıllık yasağı kaldırdı.

Bölüm 14

Bir Kırılma: Reform

Bu Bölümde

- ▶ Kilisenin otoritesini kaybedişini anlayacak;
- ▶ İnançta ısrar: Luther'in protestosunu,
- ▶ Din adına devrimin teşvik edilişini,
- ▶ Tanrı'nın hakkının ilanı: VIII. Henry'nin Roma'dan kopuşunu,
- ▶ İlahî takdirin ders verilişi: Calvin'in püritenliğini öğreneceksiniz.

İnanç üzerindeki anlaşmazlıkla başlayan ve kısa bir süre sonra siyasi anlaşmazlığa dönüşen Protestan Reformu savaşın ve hatta devrimin fitilini ateşledi. Avrupa'nın güç yapısını yeniden düzenledi. Onun sonucunda, Kutsal Roma İmparatorluğu neredeyse yıkıldı ve Katolik ülkelerin en sarsılmaz olanı; İspanya (Bölüm 10'a bakınız.) çöküşe geçti.

Bu bölümde, Avrupa'nın sınırlarını aşan ve sonunda dünyaya yayılan bu dini devrimin sebepleri ve sonuçları konusunu anlamada size rehberlik edeceğim.

Katolik Tekeldeki Çatlamalar

Reform'un nasıl başladığını anlamak için, bazı kimselerin, esas itibariyle Avrupa'da biricik Kilise olan Katolik Kilisesi'ne karşı isyan etmeye ne denli hazır olduklarını düşünmek yararlı olacaktır. Onlar, cennete nasıl gidileceği sorusu ile genelde ya pek ilgili olmayan ya da hiç alakası bulunmayan sebeplerden dolayı isyan etti. Pek çok anlaşmazlıkta olduğu gibi, sebeplerin arasında şunlar da vardı:

- **Para:** Pek çok asil (sıradan kimseler de) Kilise'nin gereğinden çok parası olduğunu ve kendilerinden de çok fazla para istediğini düşünüyordu.
- **Arazi ve diğer emlak:** Bölgesel ve ulusal idareciler Kilise'nin çok emlak sahip olduğunu ve onları kontrol ettiğini düşünüyordu.
- **Güç ve Özerklik:** Yerel idareciler, özellikle Almanya'dakiler iktidarı, özellikle ekonomik kontrolü papadan ve Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan çekip almak istiyorlardı.

Otoriteyi kaybetmek

On altıncı yüzyılın ilk yıllarında Katolik Kilisesi bir sarsıntıda ne ölçüde yaralanabilirdi? Rönesans eğilimlerinin Kilise'nin otoritesini erozyona uğrattığı göz önüne alınırsa, epeyce yaralanabilirdi.

En başta, Hristiyanlık öncesi yazarlar (benim ısrarla sözünü ettiğim Grek ve Grek stili filozoflar) Rönesans sırasında Hristiyan ülkesinin bir parçası oldu. Bu Klasik yazarlar artık Tanrı'nın şanının dışavurumları olarak görülüyordu, ama ses ve görüşleri birbirinden farklı ve çelişikti. Bir zamanlar yüce bir hikmet kaynağının, Kilise'nin olduğu yerde, artık çok fazla tat, renk görünmeye başlandı.

Kilise kutsal metinleri yorumlama üzerindeki tekelini bile yitirdi. İlk seri üretilen kitap İncil'di ve matbaacılar, okuma yazmaya yeni başlayan Avrupalıların, Latince veya Grekçe yerine kendi dillerinde okumak istediğini kısa sürede gördüler. Bilginler İncil'i *yerli* (yaygın) dillere çevirmeye başladı. Zamanın en meşhur bilgini Desiderius Erasmus verimli bir kutsal metin mütercimiydi.

Rönesans'ın Kilise kurumu üzerindeki etkilerine dair daha fazla bilgi için Bölüm 13'e bakınız.

Kiliseyi hicvetme

Aslen Hollandalı olan ve İngiltere'de yaşayan Erasmus pek çok insanın üzerinde anlaştığı, ancak pek azının onun kadar beliğ şekilde ifade edebildiği hususları söyleyen orijinal eserler de yazdı. 1509 yılında, aptal, tembel ve yetersiz kilise mensuplarını *Deliliğe Övgü* (The Praise of Folly) adındaki popüler hiciv eserinde alaya aldı. Erasmus Kilise karşıtı değildi, fakat Kilise'nin daha iyi yönetilebileceğini düşünüyordu.

Katolik Kilisesi katman katman üstüne görevlileriyle, uluslararası dev bir bürokrasiydi. (O dönemde Batı Avrupa'daki adeta her Hristiyan -neredeyse herkes- Roma temelli bir kiliseye mensuptu. Büyük harfli "K" ile, *Kilise* diye adlandırılması bundandı. "Evrensel" demek olan Katolik sözcüğü isminin bir cüzüydü, ancak böyle demenin bir gerekçesi yoktu, zira ortada henüz Protestanlar yoktu.) Herhangi bir yerdeki bürokratlar gibi, bazı Kilise görevlileri yetersiz, tembel ve sahtekârdı. Düşünsenize, eyaletinizin Motorlu Taşıtlar Departmanında kaba, işi yavaştan alan kâtipleri ilahi otoriteyi talep etmiş olsa ne kötü olurdu? (O da ne? Hâlâ mı öyleler?)

Yüzyıllardır, kilise mensuplarının fazlasıyla gevşek olduklarına dair yaygın bir kanaat vardı. İnsanlar pek çok rahibin, kendileri günah içindeyken, toplumun diğer kesimlerine ne yapacaklarını söylemekle ikiyüzlü olduklarını düşünüyordu. Erasmus böyle bir küskünlüğü doğrudan bilen biriydi, zira hayata Rotterdam'da bir rahibin gayrimeşru çocuğu olarak başlamıştı.

Rahipliğin yüksek derecelerinde bulunan ve bekâr kalma andı içmiş olan bazı rahipler, metres tuttu ve sonra da Kilise nüfuzunu, kendi nikâh dışı çoluk çocuklarının yararı için kullandı. Papaların bile çocukları vardı. 1492 ila 1503

yılları arasında makamda kalmış olan Papa VI. Alexander'ın pek çok metresi ve çocuğu vardı. Kral VIII. Henry'nin Aragonlu Catherine ile evliliğini (Bu konu, bu bölümde "Reformun İngiltere'de Yayılışı" kısmında ele alınacak.) geçersiz kılmayı reddetmekle, Reform'un İngiltere'deki ayrı bir koluna zemin hazırlayan Papa VII. Clement'in bir erkek çocuk babası olduğu rivayet edilir.

Alexander, Clement ve Papa X. Leo (ki 1517 yılında Reform başlarken papaydı) hepsi de, bağlantıları sayesinde rahat Kilise mevkileri kapan varlıklı ailelerden gelme imtiyazlı kişilerdi. Mesela, Leo hayata, Floransa şehir devletini kontrol eden güçlü Medici ailesine (Mediciler hakkında daha fazla bilgi için Bölüm 13'e bakınız.) mensup Giovanni de Medici olarak başladı. Leo, müsrif hayat tarzıyla Vatikan hazinesini neredeyse silip süpürmüştür.

Papa X. Leo kendisini Kilise'nin parasıyla şımartmıştır, ama onu aynı zamanda Rönesans'ın muhteşem eserleri için de harcamıştır. O, Roma'daki, dönemin mimarisinin bir işaret taşı olan St. Peter Bazilikası'nın inşaatını hızlandırmış ve Vatikan Kütüphanesi'ni de genişletmiştir. Pek çok Hristiyan, özellikle Kuzey Avrupa'dakiler bu gelişmelere hayranlık duymamıştır; zor kazandıkları paralarının heykeller ve boyanan tavanların finansmanı için Roma'ya taşınmasını görmekten bıkmışlardır. Almanlar ve İsviçreliler "Bunların bize ne faydası var?" diye sormuştur.

Bütün rahiplerin (veya keşiş, piskopos, kardinal ve papaların) ikiyüzlü veya rüşvetçi olduğu izlenimine kapılmayın. Pek çoğu ve muhtemelen büyük bir kesimi kendilerini ibadete vermiş, başkalarına hizmet etmeye çalışan fedakâr kişilerdi. İşte o, Alman rahip ve üniversite profesörü Martin Luther gibi kişiler, rüşvetçi kardeşlerini izleyen ve genel olarak Kilise'yi lekeleyen kötü şöhrete içerledi. Kilise görevlileri reform sözü verdi ve bazıları gerçekten işlerin iyiye gitmesi için çalıştı, ancak suistimaller sürüp gitti.

Erasmus, Kilise mensuplarını alaya alan veya eleştirenlerin ilki değildi. İngiliz rahibi ve ilahiyatçısı John Wycliffe, yüz küsur yıl önce; 1370'li yıllarda, Kilise'nin dünyeviliğine hücum etmeye başladığında Reform'u beklemişti. Wycliffe papanın hükümet meseleleri üzerinde sınırlı bir otoritesi olması gerektiğini ortaya atmış ve ciddi bir günaha bulaşan kilise mensuplarının bunun cezası olarak yetkilerini kaybetmesi gerektiğinde ısrar etmişti. Ama, Erasmus'un uluslararası şöhreti (Geniş kesimlerce okunuyordu) ve *Deliliğe Övgü*'nün zamanlaması Kilise'nin suistimallerinin yaygın bir biçimde eleştirilmesinin yolunu doğrudan doğruya hazırladı. Bu, kitabın yayımlanmasından on yıldan kısa bir süre sonra gerçekleşti. Erasmus'un yumurtladığı ve Martin Luther'in ise yumurtayı çatlattığı söylenmiştir.

Luther'in Sisteme Kafa Tutuşu

Tarihin büyük değişimlerinden pek çoğu, bir hayalciye, o hayalin gerçeklemesi için gerekenleri yapan birine dayandırılabilir. Martin Luther o hayalcilerden biri değildi; uluslararası gerginlikleri salıvermekten geçtik, dinî bir isyanın tetiğini bile çekmedi; ancak yaptığı şey o sonucu verdi.

Bir keşiş, rahip ve Wittenberg Üniversitesinde ilahiyat profesörü olan Luther, bireyin Tanrı ile olan ilişkisi üzerinde düşünmüştür. O konudaki düşünceleri, on altıncı yüzyılın ilk yıllarında Avrupa'da yerleşen diğer güçlerle etkileşti ve Avrupa ile Kuzey Amerika'nın (Reform başladığında hemen hiçbir Avrupalının adını duymamış olduğu kıta) sınırlarını da aşarak, dünyayı derinden derine değiştiren bir akımı başlattı. Ama bütün bunlar oldukça küçük bir işaretle; bir kişinin protestosuyla başladı.

Luther derin bir ahlakî kanaate, kuvvetli bir inanca ve inada varan, inanılmaz bir kararlılığa sahipti. Ancak Kilise'yi mümkün olan her şekilde böleceğini bilseydi, protesto içeren sözlerini 31 Ekim 1517'de bir Wittenberg Kilisesi'nin kapısına çivilemeyebilirdi. *95 Tez* (ki 95 argüman demektir) Luther'in, Avrupa'nın, kendi bölgesinde (Almanya'da) bir tür resmi günah bağışlama belgesi olan endüljans satma işine itirazlarını içine alan bir listeydi.

Kurtuluş satmak

Endüljans ya yaşayan birine ya da ruhunun *Araf*'ta (günahkârların, cennete girmeden önce temizlenmeleri gereken bir tür bekleme salonu) olduğuna inanılan, vefat etmiş birine verilen bir tür af beratıydı.

Endüljansı şöyle düşünebilirsiniz; iyi bir iş yaptığınızı varsayın. Ödülünüz, Tanrı'nın kötü eylemlerden dolayı size çok fazla azap vermemesi, böylelikle daha kolay cennete gidebilmenizdir. Şimdi, bu itibarlı mevkiyi kazanmak için iyi bir eyleme ihtiyacınızın olduğunu varsayın. Kilise'ye para vermek iyi bir eylem sayılmaz mı?

Ama eğer kardeşiniz manevi kredilerini tamamlayamadan vefat ettiyse ne olacak? Problem değil. Onun yaşayan yakını olarak siz, bir endüljans satın almak suretiyle Kilise'ye para verebilir ve kredinizi kardeşinize aktarabilir, böylece onu ahiretteki sıkıntıdan kurarmış olursunuz.

İsa ve azizlerin hayırlı eylemleriyle inşa edilen ve dinî erdemin bir tür banka hesabını da içine alan kavramın basit bir izahı işte budur. Hatırlanması gereken önemli şey şudur; endüljans satma uygulaması, sade vatandaşlar arasında cennete, doğrudan, tek yön bileti alabilecekleri izlenimine yol açtı.

Papaya para ödemek için seyyar satıcılık

Martin Luther, *95 Tez*'ini planlama ve kaleme almada, endüljans satmak için köy köy dolaşan Tetzel adlı Dominik keşişe özellikle işaret etti. Tetzel bir köy veya şehre gelir, aynı üç asır sonra bir öncü Amerikan kasabasındaki yılan yağı satıcısının yapacağı gibi kalabalığı toplardı. Tetzel'in, endüljansları, ruhunuz için patent ilaçlarındaki son şeylermiş gibi pazarladığını hayal edin.

Bunu niye yapıyordu? Ha, Tetzel, anlaşılabileceği üzere bir girişimci değildi. Yeni atanmış Mainz Başpiskoposu tarafından gönderilmiş bir temsilciydi.

Yaygın bir şüphe uyandıran diğer bir Kilise uygulaması, başpiskoposluk gibi yüksek bir kilise makamına atanan birinin, atamanın bir nevi karşılığı olarak papaya bir ücret ödemek zorunda olmasıydı. Bu size bir komisyon gibi geldiyse fikri anlamışsınız demektir. 1514 yılında, Mainz Başpiskoposu makama geldiğinde, Papa X. Leo, Roma'da özellikle St. Peter Bazilikası için pek çok para harcamaktaydı ve bundan dolayı Leo fiyatı yüksek tuttu.

Mainz'in yeni Başpiskoposunun hazır nakdi yoktu, bu sebeple Fugger adındaki bir Augsburg ailesinden ödünç para aldı. (Lütfen yorum yapmayın.) İtalya'da başlamış bir diğer Rönesans fenomeni olan güçlü banker aileler, o dönem itibariyle Kuzey Avrupa'da da ortaya çıkmıştı. (Yine Augsburglu olan Welser ailesi de Almanya'daki diğer büyük bir bankacılık gücüydü.)

Başpiskopos parayı Fuggerlere geri ödemek zorundaydı. Yardım için papa ona para toplamanın kolay bir yolunu gösterdi: başpiskoposu kutsal endüljansların bölgesel distribütörü yaptı. Tetzel, başpiskoposun satış temsilcisiydi.

İnanç hususundaki ısrar

Martin Luther'i yanlış yola yöneltmek isteseydiniz, seri üretim olarak endüljans pazarlamadan başka bir yöntem bulamazdınız. Bir ilahiyat hocası olarak o, cennete gidecek doğru yol hususunda çok kafa yormuştu. Allah bir Hristiyan'dan ne bekliyordu?

Tanrı'nın merhametli olduğuna karar verdi. Luther'e göre, samimi bir inancınızın olması gerekir. Kilit niteliğinde önemli olan, güzel eylemlerden ziyade inançtı. Bazı bakımlardan, Luther, ölümlü birey ile Allah arasında doğrudan bir ilişki gördüğü için, bir bakıma, Luther Rönesans'ın hümanizm felsefesini (Bölüm 13'e bakınız.) yansıtıyordu. Ancak, diğer yönlerden, Luther, St. Augustine'in yeryüzündeki iyi işlerin kişiyi cennete girmeye hak kazandırmayacağı fikrine (Bölüm 12'ye bakınız.) geri dönüyordu. Bunun yerine, Allah'ın lütfuna dayanmak zorundaydınız.

Luther, iyi bir Hristiyan'ın, cezadan kaçmanın veya ödül kazanmanın bir yolu olarak değil, bir inancın sonucu olarak iyi işler yapacağını -kiliseye gideceğini, dua edeceğini ve başkalarına karşı nazik olacağını- düşündü. Bir kişinin, seyyar satıcı keşişe ne kadar ödemiş olduğunun, sonsuz saadeti kazanmada hiçbir önemi yoktu.

Tezlerinde, Luther endüljans kampanyasını sömürü olmakla suçladı ve yolsuz din adamı bürokrasisini yerden yere vurdu. Ancak, kitle halinde bir isyan çağrısı yapmak istemedi. Bir bilgin olarak, Orta Çağ üniversitelerinde

gelişmiş olan geleneğe riayet etti; profesörler dinin meselelerini tartıştılar. Luther, Tetzel'in yanlış yolda olduğunu düşündü, bu sebeple bir münazara için Tetzel'i desteklemiş olan herkese meydan okudu. O bunu 31 Ekim'de veya Azizler Günü Arefesi'nde (1 Kasım'dan, yani Ruhlar Günü'nden bir gece önce) yaptı, fakat bu, bir hediye ver yoksa karışmam, şakası değildi. Luther, tezlerini kilisenin duvarına iğnelemekle halka açık bir meydan okuma yayımlamıştı.

Riskli Kutsal Roma İmparatorluğu

Erasmus'un eserleri ve Kilise'ye duyulan genel bir memnuniyetsizliğin yanında, Avrupa'nın ve özellikle Almanya'nın on altıncı yüzyılın ilk yıllarında patlamak için başka gerekçeleri de vardı. (Almanya'nın henüz Almanya olmadığını hatırlayın; bunun gerçekleşmesi yüzyıllar alacaktır. O, bugün Almanya ve Avusturya'nın bulunduğu yerde kurulan; yarı bağımsız devletlerin dağınık bir yığını, Kutsal Roma İmparatorluğu'ydu.)

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun, imparator Charlemagne'a MS 800'de taç giydirdiğinde, papa tarafından desteklenen vizyonu somutlaştırmasının üzerinden uzun bir zaman geçmişti. İmparatordan, papanın partneri ve Kilise'nin baş muhafızı olarak hizmet etmesi bekleniyordu (Bölüm 6'ya bakınız.), ama papalar ve imparatorlar birbiriyle sık sık sert tartışmalara girdi.

Para kaynakları aranması

Luther tezlerini kilise kapısına iğnelediğinde, imparator 1493 ila 1519 arasında hüküm süren I. Maximilian idi. Bölüm 13'te, Max'ın İtalya'daki Fransızlara saldırmak için İspanya ile nasıl birleştiğini ele aldım. O seferin büyük bir sebebi, bu hikâyedeki herkes gibi, imparatorun da paraya ihtiyaç duymasıydı.

Max parasını sanata harcamaktan zevk alırdı. İmparator olmanın neşe kaynakları olan avcılıktan, şatafatlı elbiselerden ve zırh giymekten de hoşlanırdı. Bunların ötesinde, imparatorluğu güçlendirme yolunda pahalı planları da vardı. Ama o hususta para ona bir fayda vermese bile, arazileri imparatorluğu meydana getiren Alman prensleri bulunduğu sürece, gücü ellerinde tutuyorlardı. Onlar güçlenmeye devam ediyor ve eyaletlerini küçük uluslara dönüştürüyorlardı.

Max bazen öyle nakit sıkıntısı çekerdi ki, askerlerine veya *landsknecht*sine maaş bile ödeyemezdi. Bu onun bir orduyu elinde tutmasını zorlaştırırdı. Bazen landsknechtsler kiralık paralı askerler olarak, imparatorun düşmanları için bile çalışırlardı. Hatta bazıları soygun ve gaspa da başvururdu.

Suç ve enflasyonla mücadele

O dönem diğer Almanlar için de zorluydu. Düzeni sağlayacak güçlü bir ulusal idarenin yokluğuyla, şövalye ile gaspçı arasındaki çizginin bulanmasıyla, tacirler eşyaları güven içinde taşıyabilmek için bile koruma parası ödemek veya kendi kaslarını kiraya vermek zorunda kalıyorlardı. Yüksek taşıma maliyetinin enflasyonun artmasında payı oldu. Fiyatlar yalnızca Almanya'da değil, bütün Avrupa'da arttı.

Durum bundan daha karışıktı (Her şey karışık değil mi?), fakat enflasyon nüfustaki artış ile de bağlantılıydı. Avrupa'da hıyarcık vebasının sebep olduğu insan sayısındaki düşüş, Rönesans'a yol açmıştı; çünkü vebadan kurtulanlar ve çocuklarının geçinmek için daha fazla maddi varlığı olmuştu. (Hıyarcık vebasına dair daha fazla bilgi için Bölüm 7'ye bakınız.)

Ancak mutlu devirler daha çok insan üretti ve on altıncı yüzyıla gelindiğinde nüfus artmaya başladı. İnsanların işe, yiyip içmeye, giyinmeye ve barınmaya ihtiyaçları vardı, ancak bunlar herkes için yeterli değildi. Kimsenin ödeyecek daha fazla parası olmamasına rağmen eşyalar daha pahalıydı. Mesela bir ekmeğin fiyatı 1500 ile 1600 arasında dört kat kadar artmıştı.

Nakit sıkıntısı çeken arazi sahipleri, daha az paraya daha çok iş yaptırmak için köylüleri sıkıştırdı. İnsanlar fakirdi, çok çalışıp çok vergi ödüyordu; açtı ve hem şimdiki zamandan hem gelecekten endişeliydi.

İhtilafa sahne hazırlamak

Ekonomi, şiddet ve açlık krizleri, hep birlikte, Luther'in protestosunun nasıl teolojik bir tartışmadan daha başka bir şey olduğunu açıklar. İnsanlar 95 Tez'i Kilise ve despotluğuna karşı bir toplanma çağrısı olarak gördü. Rahiple aynı fikirde olanlar, Luther'in argümanlarını çoğalttı, matbaalara götürdü ve nüshalarını bütün Almanya'ya ve ötesine gönderdi. Luther birdenbire meşhur olmuştu.

Bununla birlikte, eğer idareciler de Kilise'ye meydan okumaya hazır olmamış olsaydı, Luther'in eylemi çok daha az etkili olabilirdi. Bazı Alman prensleri, aynen tebaaları gibi huzursuzdu. İmparatorun kendi krallıklarına burnunu sokmasını sınırlamanın yollarını aradılar ve papanın, ona ait olmadığını düşündükleri bir alana burnunu sokmasına karşı daha da dirençliydiler.

Seçmenler adı verilen yedi Alman prensi, imparatoru seçiyordu. (Bölüm 13'e bakınız.) Onlardan biri olan Saksonya seçmeni Prens Frederick, 1517'den sonra patlak veren dini ihtilafta Martin Luther'i destekledi. Frederick Luther'le illa da anlaşıyor değildi, ancak Frederick çok uzak olmayan bir geçmişte Wittenberg Üniversitesini kurmuş olduğundan, kendi öğretim üyesini, bir anda meşhur olmuş birini korumakta çıkarı vardı.

İmparatora Karşı Koymak

Martin Luther'in bir dosta gerçekten ihtiyacı olduğu bir vakitte, Bilge Frederick adıyla bilinen Saksonya seçmeni Prens Frederick kendinden bekleneni yaptı; onu desteksiz bırakmadı. Bu, 1519 yılında, büyükbabası I. Maximilian'ın yerine geçen imparator V. Charles'ın, Luther'i, endüljanslar ve Kilise'ye dair söyledikleri konusunda değiştirmeye çalıştığında gerçekleşti.

Charles, düello davetini 1521'de Diet of Worms'ta yaptı. Bu, kelimenin çağrıştırdığı kadar tiksinç bir şey değildi. Kutsal Roma İmparatorluğu'nda *diyet* sözcüğünün beslenme sistemi ile hiçbir ilgisi yoktu. *Diet* (Orta Çağ Latincesi *dieata*dan gelir ve "bir günün işi" anlamına gelir.) bütün gün süren -sarayda veya sözünü ettiğimiz durumda İmparatorluk Meclisi'nde- bir toplantıdır. *Worms* de boru gibi, pislik yuvası hayvanlar yığınını değil, bir şehri ifade ediyordu. (Worms, Almanya'da, Mannheim'a yakın olan Ren Nehri kıyısında bir şehirdir.) Diet of Worms'de imparator V. Charles, imparatorluğun prensleri ve Luther de dâhil kilise mensuplarıyla görüştü. Kimse ondan, o tiksindirici, kıvranan, ayaksız ve omurgasız hayvanları yemesini istememesine rağmen, Luther yine de -kaçamak cevapla geçiştirdiği teklif hususunda- konuşmamayı tercih etti.

Hayır, onun üzerinde düşündü. İmparator, birine tavrını değiştirmesini söylediğinde, bunun üzerinde en azından düşünmek zorundadır. Luther zihnini konu üzerinde defalarca gezdirdi, ertesi gün de cevap vermek için geri geldi.

Luther imparator, prensler ve piskoposlardan gördüğü zorluklara göğüs gerdi ve "Durduğum yer burası, Başka türlü yapamam. Allah'ım bana yardım et. Âmin." dedi. En azından öykü böyle diyor. Bunu gerçekten deyip demediğine dair bazı şüpheler var, ancak bu yabana atılmaya kıyılamayacak kadar da iyi bir şeydir. (İşte ben de buraya alıntıladım, ondan başkasını yapamazdım.) Bunların tam da onun sözleri olsun (ve hazır aklıma gelmişken, onun İngilizce bile konuşamadığını kaydedeyim) ya da olmasın, Luther'in ne demek istediğini özetliyor.

2003 yapımı *Luther* filminde, Joseph Fiennes de hiç İngilizce konuşmuyor, ama DVD'de İngilizce alt yazı bulunuyor. Bu Alman biyografi filmi (bütün filmlerin yaptığı gibi) gerçekler hususunda biraz laubalilik ediyor, fakat devrin gerilim ve heyecanlarını canlı bir şekilde tasvir ediyor. Sir Peter Ustinov, son filmlerinden birinde Bilge Frederick rolünü oynuyor.

Luther'in Taraftar Kazanışı

Diet of Worms'tan sonra Martin Luther artık yasa dışı biriydi; bir tutuklanma ve belki de ölüm cezasına hazırlanmak için memleketi Wittenberg'e döndü. Ancak, yolda kayboldu. Anlaşıldı ki, onu Prens Frederick'in adamları kaçırmıştı. Seçmen prens Luther'i kendi korumasında saklamıştı.

Wartburg Kalesi'nde, Prens Freddy, Luther'e bir çalışma odası verdi, o da araştırmalarını orada sürdürdü. Luther, tezlerini geri almak yerine, Kilise'nin diğer inançlarına şamatacı bir üslupla saldırdı. Matbaanın gücünü fark ederek, fikirlerini yayımladı. İddiaları arasında rahiplerin, düşündükleri kadar büyük birer adam olmadıkları da vardı. Luther, birinin yardımı olmadan da cennete gidebilirsiniz diyordu. Bu aradaki aracıyı kesip atma diniydi. Luther, Hristiyanların İncil'i kendi kendilerine okuyabilmeleri gerektiğini söyledi ve onu kendi kullanımı kolay diline; Almancaya çevirdi. Yine, Reform'un tema şarkısı olan "A Mighty Fortress is Our God" gibi ilahilerin hem sözlerini yazdı hem de bestelerini yaptı.

1520 yılında yayımlanan bir kitapçık; *To the Christian Nobility of the German Nations,* özellikle popülerdi. Luther'in yazdıkları ile aynı fikirde olan bazı soylular, bilginler ve diğer insanlar, kendilerini onun takipçisi olarak görmeye başladı. 95 Tez'den yalnızca birkaç yıl sonra, bazı Hristiyanlar kendilerine Lutherci demeye başladı.

Alman prensleri, özellikle daha az dindar olanları, Luther'in, Kilise'yi arkaya; olması gereken yerine koyma görevleri bulunduğu argümanını sevdiler. O enflasyon dönemlerinde, Kilise'nin servetine el koymak için mantıklı bir mazeret, fütursuzca para harcayan aristokratlara çekici geldi. Eğer güçlü bir soylu veya tacir Lutherci ise, bu, genelde, takipçilerinin; geçimlerinde ona bağlı olan kimselerin de ikna veya zorlama ile Lutherci olmaları demekti.

Lutherci akımın kontrolden çıkması

Zincirlerinden kurtulmuş Kilise karşıtı düşünce kontrolden çıktı. Bir grup şövalye, 1522 yılında, Trier başpiskoposuna, onu Luther adına görevden alma girişimiyle, saldırdı. (Luther'in bununla hiçbir ilgisi yoktu.) Aralarında Katolik rahiplerin ve ataması kendinden menkul vaizlerin de bulunduğu diğer memnuniyetsizler, Luther'in isyanını, onun çok uzağındaki radikal fikirleri yaymak için bir sıçrama noktası olarak kullandılar. Soyluların ve zenginlerin fakirleri bağırlarına basmaları ve servetlerini paylaşmaları gerektiğini söylediler. Luther böyle bir şeyi ders verebilecek olmaktan *ziyadesiyle uzak* bir muhafazakârdı, ama öylesine bastırılmış bir hoşnutsuzluk vardı ki uç fikirler zemin buldu ve yayıldı.

Huzursuzluk, Köylülerin Savaşı, 1524 yılında orta ve güneybatı Almanya ve Avusturya'nın altını üstüne getirdiğinde şiddete dönüştü. "Hey, millet," dedi Luther, "Olması gereken bu değildi." (Benim üstünkörü çevirim.) O, öğretilerine ters anlamlar yükleyenlerin, endüljans satan kilise mensuplarından daha da kötü olduğunu düşündü. Bu konuda, adlı *Against the Murdering, Thieving Hordes of the Peasants* adlı sert bir kitap kaleme aldı.

Luther, Alman prenslerine isyancıları ezmelerini tavsiye etti. Prensler bu davete, (Luther'in teşviki olmadan da yaptıkları üzere) kiralık askerler; landsknechtsi çağırarak uydu. Muharebede binlerce köylü öldü ve daha fazlası esir alındı ve ölüme mahkûm edildi.

Tarafını seçmek

Köylü Savaşı fırtınası yatıştırıldıktan sonra, Alman prensleri Luthercilik konusunda ne yapacaklarını açığa kavuşturmaya başladı. Birçoğu Luther'in yanında yer aldı. Ne de olsa, o da onların yanında yer aldı. Daha önemlisi, Luthercilik onlara, imparator Charles'ın daha az müdahalesini, papanın ise hiç karışmamasını sağlayan bir idare serbestisi veriyordu. Bazı Lutherci yandaşlar Roma ile olan dini bağları resmen kopardı ve kendi Lutherci kiliselerini kurdu. Diğer prensler Roma'ya bağlı kaldı ve Lutherci prensleri kararlarını değiştirmeye zorladılar.

Lutherci hükümdarlar *Protestanlar* diye bilinir oldu, zira akranlarının, onları eski Kilise'ye dönmeye zorlama girişimlerini protesto ettiler. 1531'de, karşılıklı bir korunma ittifakını; *Schmalkald Birliği*'ni meydana getirdiler. 1534'te papa olan III. Paul ve imparator Charles ile ilişkileri daha da kötüye gitti.

İmparatorluğun Misillemesi

V. Charles 1519 ila 1558 yılları arasında Kutsal Roma imparatoruydu. Protestan akımı büyüdükçe, V. Charles'ın imkânları, Bölüm 13'te ele aldığım sebeplerden dolayı zorlandı. İtalya ile savaşıyor ve İspanya'daki arazilerini ihmal etmiyordu. Fransızlar ile de önemli bir rekabeti vardı. Protestan prenslerle savaşmak istemiyordu. Meseleyi diplomasi ile halletmek istiyordu.

Sonunda o seçenekten ümitsiz olan imparator 1546'da; Luther'in vefat ettiği sene Almanya'ya bir ordu sevk etti. Böylelikle, on altıncı yüzyılın ilk Din Savaşları başlamış oldu.

Acı bir zaferin tadını çıkartmak

1547'de, Mühlberg Muharebesi'nde, imparator Charles, Schmalkald Birliği denilen bir ittifak tarafında bir araya gelmiş olan isyancı Protestan prenslere karşı, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun sadık Katolik prenslerini yönetti. Charles'ın güçleri onları kolayca yendiyse de, Protestanlar teslim olmayacaklardı. 1552 yılında savaşı bitiren Passeau (Passau) Antlaşması'nda, Charles, ona destek olurlarsa Katolik Kilisesi'nde değişiklikler yapmayı teklif etti. (Papa III. Paul, aslında, Karşı Reform'un reformları üzerinde çalışıyordu.) Protestanlar pes etmedi.

İmparator için daha da sinir bozucu olan şey; savaş sırasında kendine sadık olmuş bulunan Katolik prenslerden bazılarının, Protestanların yenilmesiyle, imparatorun giderek fazlasıyla güçlenmesinden endişe etmeye başlamasıdır. Bunun sonucu olarak, onun aleyhine döndüler ve onu Almanya'dan uzaklaştırdılar.

Uzlaşmaya Varılması

Charles'ın, sonunda Protestanlığı kabul etmekten başka bir seçeneği pek kalmadı. *Augsburg Dini Barışı*, imparatorluktaki her bir prensin kendi krallığı ve dukalığındaki resmi kiliseyi seçebileceğini söyledi. Prensler ve imparator bu anlaşmayı 1555'te imzaladı. Augsburg anlaşması daha güçlü veya daha bütünleşmiş bir imparatorluğa yönelen bir hareket değildi; gerçekten bunun tam aksine bir yönelimdi, ama konfederasyonu bütünüyle dağılmaktan uzak tuttu.

Anca, Kutsal Roma İmparatorluğu'ndaki dini savaş sona ermedi. Ertesi yüzyılda Otuz Yıl Savaşları ile yeniden patlak verecektir. (Daha sonraki "Calvin'e İlerleme Fırsatının Doğuşu" başlıklı kısma bakınız.)

Reform'un İngiltere'ye Yayılışı

Reform sırasında, Kilise'nin yeniden şekillenmesi yalnızca Kutsal Roma İmparatorluğu ile sınırlı kalmadı. Almanya dışındaki krallar da kiliselerini yeniden şekillendirdi. Mesela, Luthercilik İskandinav ülkelerine yayıldı ve çatalları bütün Kuzey Avrupa boyunca kök saldı. Sonunda, Reform yalnızca yeni bir kilise değil, pek çok kilise tesis etti. (Bölüm 10'a bakınız.)

Almanya'da olduğu gibi, Avrupa'nın diğer bölgelerindeki idareciler Luther'in dini kanaatleri ile aynı fikirde oldu; bazıları ise giderek büyüyen Reform'u Kilise'nin servetine el koymanın önemli bir bahanesi olarak gördü. İngiltere kralı hiç de Luther ile aynı fikirleri paylaşan biri değildi, ancak sağlam iradeli ve fırsatları bulduğunda onlardan yararlanmayı bilen biriydi.

İngiltere Kilisesi'nin Kuruluşu

On altıncı yüzyılda, İngiltere, belki de Almanya'nın hazır oluş tarzıyla aynı olmasa da, dini reforma hazırdı. Papalık vergileri yaygın bir öfke uyandırmıştı. Muhalif rahip John Wycliffe, İngiltere'nin krallık ailesinin desteğini bile kazanarak, on dördüncü yüzyıldaki Kilise suistimallerine dair argümanları ile zemini hazırlamıştı. Wycliffe İncil'in ilk İngilizce çevirisini de organize etti. Yine, Kilise suistimalleri hususundaki hicvin; *Deliliğe Övgü*'nün (The Praise of Folly) yazarı Desiderius Erasmus, on altıncı yüzyılın ilk yıllarında İngiltere'de yaşadı. (Wycliffe ve Erasmus hakkında daha fazla bilgi için, daha önceki "Kiliseyi hicvetme" başlıklı kısma bakınız.)

Fakat, Reform'un başlamasından, özellikle şiddete dönüşmesinden sonra, Erasmus bunu reddetti. O devrim değil, sakin bir reform istiyordu. Erasmus'un arkadaşı Sir Thomas More, 1523 yılında, Parlamento'daki Lutherciliğe karşı argümanlarda Kral VIII. Henry'yi temsil etmiştir.

VIII. Henry'nin boşanmak isteyişi

İngiltere'nin kralı şiddetli bir Luther karşıtıydı. VIII. Henry isyancı Alman rahibini kınayan fermanlar yayımladı ve buna minnettar kalan Papa X. Leo, Henry'yi İmanın Savunucusu unvanı ile ödüllendirdi.

Bununla birlikte, Roma ile Londra arasındaki ilişkiler, Henry, Şekil 14-1'de gösterilen Aragonlu hanımı Catherine'i boşamaya kara verdiğinde bozuldu. Onun "Aragonlu" olduğunu ve evlilikleri İspanya'nın büyük bir kısmını birleştirmiş olan Katolik krallar Ferdinand ile Isabella'nın kızı olduğunu hatırlatalım. (Bölüm 19'a bakınız.)

Catherine, hem Kutsal Roma imparatoru hem de İspanya'nın, I. Charles sıfatı ile kralı olan V. Charles'ın da halasıydı. Tüm bu koşullar ona belirli nüfuzlar veriyordu.

Henry, Catherine ile 11 yaşında iken nişanlanmıştı, kadın da ağabeyi Arthur'ün dul karısıydı. O Henry'ye beş çocuk vermiş, ancak bunlardan biri; kızı Mary yaşayabilmişti. Henry ise bir oğlun, mirasçısı olmasını istiyordu.

Arthur vefat edinceye kadar, Henry veliaht değildi. Aslında, bir kilise mensubu; belki bir başpiskopos olması için eğitilmişti. Bu sebeple dini hukuku biraz bilirdi; o ise çok bildiğini düşünüyordu. Bir oğlu olmayışının, Allah'ın, ağabeyinin dul karısıyla evlenmiş olmasından dolayı verdiği bir ceza olduğuna karar verdi. Henry, bu sebebin, papanın, Catherine ile evliliğinin en baştan uygun olmadığına hükmetmesi için yeterli olduğunu bildirdi. Kilise kurallarına göre, fesih meşru boşanmanın biricik yoluydu.

Leo'nun selefi Papa VII. Clement, Henry'nin evlilik feshi argümanını ikna edici bulmadı. Belki de Catherine'in yeğeni imparator Charles, Roma'ya Henry'nin verdiğinden daha fazla ağırlık verebilirdi veya belki de Leo, Henry'nin diğer boşanma isteme gerekçesini; kralın metresi Anne Boleyn'i biliyordu.

© Roger Viollet/Getty Images

Şekil 14-1: VIII.Henry, hanımı Aragonlu Catherine'den kurtulabilmek için İngiltere'nin papa ile bağlarını kopardı.

Hüsran yaşayan hükümdar

Henry'nin şansölyesi veya başdanışmanı bir kilise mensubu olan kardinal Thomas Wolsey'di. Wolsey'nin hırsı papa olmaktı; bu yüzden ihtimal ki kilise politikası hususundaki yöntemini biliyordu.

Henry, Catherine'i yüzüstü bırakabilmesi ve Anne'i kraliçesi yapabilmesi için Papa Clement'i boşanma meselesine razı etme görevini Wolsey'e verdi. Wolsey bu görevi yerine getiremediğinde, kral kardinali suçladı ve mülküne el koydu. Henry, Wolsey'i sürgüne gönderdi ve sonra da onu idam etmeye karar verdi, ama Wolsey, kral onu York'tan getirtip doğrama kütüğüne koymadan önce 1530 yılında Londra'da vefat etti.

Daha sonra Henry, papayı maddi yönden vurmaya çalıştı. Parlamento'yu, Roma'ya ödenen ücret ve bağışlarının kesilmesini öngören kanunlar geçirmeye yöneltti. Doğrusu, danışmanlarından biri, Thomas Cromwell denilen bir adam ortaya zekice bir fikir attı. Cromwell, krala, eğer Parlamento ödemeleri keserse, Henry'nin günahı meclis üyelerine yükleyebileceğini söyledi.

Clement yerinden oynamadı; bu yüzden, 1533'te, Henry Anne Boleyn'le evlendi. Eski bir dostu Canterbury başpiskoposu Thomas Cranmer nikâh törenini icra etti. (Cranmer ne yapsın? Krala hayır mı desin? Onun için kellesi giderdi.)

İlk eşini hiçbir zaman görmemiş olan Catherine, günlerini sakin bir şekilde bir rahibe manastırında geçirdi ve 1536'da vefat etti. Clement krala yeniden evlenme izni vermemişti ve evlenme sözleşmesi gerçekleştiğinde helallik vermedi. 1534 yılında papa olan III. Paul, değişikliğe karşı durdu ve İngiltere kralını aforoz etti.

Roma ile bağları koparmak

Henry 1534 yılında büyük bir adım attı ve İngiltere Parlamentosu'na, kralı İngiltere Kilisesi'nin Yüce Başkanı ilan etme talimatını verdi. Bununla, İngiltere, aynen Henry'nin bu kadar açıktan karşı durduğu Protestan Alman prenslerinin dukalıkları gibi, Roma ile olan bağlarını kopardı. Ama Henry hâlâ Luthercilerle aynı safta olmadığını söylüyordu. Eğer kral, İngiltere'de bir Lutherci bulursa, bir görev duygusuyla onun kazıkta yakılmasını emrederdi. Henry dinleri değiştirmediğini, yalnızca papanın hatasını düzeltmekte olduğunu iddia ediyordu.

Bununla birlikte, İngiltere Kilisesi'ne birkaç Protestan ayrıntı da getirdi. Mesela, kiliselere İncil'in İngilizce çevirilerini astırdı. Ne de olsa artık o bir İngiliz kilisesiydi.

Sadakatsizliğe ceza vermek

Mezhep değiştiren Henry'nin Katolikler için Luthercilere olduğundan daha fazla merhameti yoktu. Onun da yakın geçmişe kadar bir Katolik olduğuna hiç aldırmayın.

Bir vicdan krizini sahnelelenmesi (sonra filme) alınması

İnanç ve vicdan Sir Thomas More'u, VIII. Henry'nin İngiltere Kilisesi üzerindeki üstünlüğünü desteklemekten alıkoymuştu. More, papanın üstünlüğünden vazgeçmenin Tanrı nazarında yanlış olacağına inanıyordu. More hayatını kurtarmak için bundan vazgeçemeyecekti.

Onun Henry ile olan dramatik, trajik soğukluğu, oyun yazarı Robert Bolt'a *A Man for All Seasons* adlı bir oyunu sahneleme esinini verdi. Oyun, 1966'da, başrollerini Paul Scofield, Robert Shaw ve Orson Welles'in oynadığı, o yılın Academy En İyi Film Ödülü'nü kazanan bir sinema filmine uyarlandı. Kayda değer bir başka film uyarlaması, yönetmenliğini ve başrol oyunculuğunu Charlton Heston'ın yaptığı televizyon filmi *A Man for All Seasons*'tur.

Sadakatsizlik hoş görülmedi. Hâlâ Roma'ya sadık olanların boyunları vuruldu ya da *karalandı, lekelendi ve zorunlu iskâna* tabi tutuldular. (Karalama ve zorunlu iskân yaşayan bireyler üzerinde uygulanan toplumdan soyutlamanın ürkütücü bir biçimiydi.) Krala, Protestanlığa saldırmada yardım etmiş bulunan Thomas More, Wolsey'nin yerine şansölye oldu ve kralın kilisesine bağlılık yemini etmeyi reddetti. Henry More'un boynunun vurulmasını emretti.

Tek İngiliz piskoposu; Rochester'dan John Fisher yeni kiliseye açıktan açığa karşı durdu. Henry, Fisher'ın da idamını emretti. Böyle olunca, diğer insanların konuşamamış olduğuna hayret edilmeli mi?

Kral, sonraki adımıyla daha fazla muhalefet uyandırdı. More'un yerine geçen düzenbaz Thomas Cromwell'in aklıyla, kral bütün rahip ve rahibe manastırlarını kamulaştırdı.

Henry'nin şansölyesi olmak istemezdim, siz ister miydiniz? Patronu ezip geçmekten dolayı son ikisinin aldığı ölüm cezalarından sonra, hayır. Ama belli ki Cromwell kendininkini önleyecek kadar zekiydi ve Henry onun düşünme yönteminden hoşlandı.

Cromwell, Henry'nin Kilise mal mülklerine el koymayı bir reform tedbiri olarak sunabileceğine işaret etti. Keşişleri, papazları ve rahibelerini görevlerini yapmamakla suçlayabilir ve böylelikle ellerinde bulundurdukları mal-mülkleri hak etmediklerini söyleyebilirdi. Henry'nin gerçekten istediği, pilgirimlerin (hacıların) keşişlere vermiş olduğu yüzlerce yıllık manastır arazileri ve hazineleriydi.

Henry manastırların, rahibe manastırlarının ve arazilerin birçoğunu sattı, çünkü aniden çok paraya ihtiyacı oldu. İmparator V. Charles'ın ve Fransa kralı I. Francis'in hep savaşmakta olduklarını hatırlayın. İkisi birbirleriyle barış yaptıkları ve İngiltere'ye karşı tehditkâr olmaya başladıklarında, Henry savunma harcamalarını arttırmaya karar verdi.

Soylular eski külliyeleri ve başrahip yurtlarını kraldan satın aldı ve onları özel çiftliklere dönüştürdüler. Şimdi, herhangi bir turistin size söyleyebileceği gibi, onlar "İngiltere'nin malikânelerinin en meşhurlarından bazılarıdır.

Lütuf Haccı

Yukarıda, Kuzey İngiltere'de, özellikle Yorkshire'da bazı kişiler keşişleri savunmaya başladılar. Onlar VIII. Henry'nin elinde gereğinden fazla güç bulundurduğunu düşündüler ve bundan dolayı da 1536 yılında güneye doğru yürüdüler. *Lütuf Haccı* (Pilgrimage of Grace) adı verilen bu yürüyüş, daha çok bir istila gücü gibi görünmüş olmalıdır.

Şaşılacak şeydir, Henry bu silahlı yürüyüşçülerle konuşmayı ve onları evlerine göndermeyi başarabildi. Bütün bu problemlerin sorumluluğunu Cromwell'e yükledi. Daha sonra, muhafızlarına, evlerine dönmekte olan Yorkshire isyancılarına yetişmeleri ve onlardan güçlerinin yetebildiği kadarını en iğrenç ve dikkat çekici yöntemlerle öldürmelerini emretti. Onların parçalanmış cesetlerinin, kral üzerine yürümeyi düşünebilecek herkese ibret olsun diye, isyancıların yaşamış oldukları bütün kasabalarda sergilenmesini emretti.

Henry'nin mirasını anlamak

İnancın Katolik Savunucusu, mesele üzerinde gelecek on yıllar boyunca kargaşa yaşanacak olsa da, İngiltere'yi Protestanlığın bir başkenti yaptı. Henry bundan ne elde etti?

Ha, evet, o Anne Boleyn ile evlendi, ama Anne ona istediği erkek çocuğunu vermedi. (Yalnızca, daha sonra Kral I. Elizabeth olarak bilinecek bir kız çocuğu verdi.) Henry, Anne'i idam ettirdi ve dört kadınla daha evlendi. Onlardan ancak biri, Jane Seymour ona bir oğlu; marazlı VI. Edward'ı verdi.

Edward tahtta ancak birkaç yıl kalabildi. Sofu bir Protestan olarak, İngiliz Kilisesi'ne bazı Reformcu fikirleri soktu, fakat onlar üvey kız kardeşi ve halefi Mary tarafından silindi. Mary (Aragonlu Catherine'in kızı), 1550'li yıllardaki kısa saltanat döneminde Katolikliği geri getirdi. İngiltere Kilisesi'ni geri getirmek ve yerleşmesini sağlamak Henry'nin, İngiltere'nin en büyük hükümdarlarından biri olan diğer kızı Elizabeth'e düştü. Babası bundan gurur duymamış mıdır?

Calvin'e İlerleme Fırsatının Doğuşu

Kilise reformcuları içinde son sözü söyleyen Martin Luther değildi. Yine on altıncı yüzyılda, genç bir adam Fransa'dan ayrılarak İsviçre'ye geldi ve yaygın değişimleri sonuç veren Protestan öğretilerini paylaştı. Adı John Calvin.

İsviçre Kilisesi'ni yeniden düzenlemek

İsviçre'de reform yaklaşık Almanya'da başladığı zamanda ve büyük ölçüde aynı tarzda başladı. 1518'de, Huldreich Zwingli adındaki bir papaz endüljans satılmasına muhalefet etti.

Almanya'da olduğu gibi, reform akımı üzerine savaş patlak verdi. Luther'in aksine, Zwingli, şiddetin en tehlikeli yerindeydi; İsviçre Kappel'de muharebede öldü. Kutsal Roma İmparatorluğu gibi, İsviçre de daha küçük devletlerden meydana gelmiş bir konfederasyondu. (İsviçreliler ona *kantonlar* adını verdi.) Protestanlık sonunda resmi tanınma kazandı. Bu, kantonların idarecilerine, hangi marka Hristiyanlığı izleyeceklerine kendileri karar vermelerine izin verilmesi demekti.

Püritenliğin kök salışı

Calvin, reform başladığında Paris Üniversitesinde parlak bir Klasikler araştırmacısıydı. Hristiyan ilahiyatında olduğu kadar Grek ve Roma felsefesinde de derinleşmişti. (Bu Grekler de her yerde mantar gibi bitiyor, öyle değil mi?) Düşüncesi, insanlığın, Tanrı'nın mükemmel ideasının sahte ve bozuk bir gölgesi olduğu fikrine dayalı, St. Augustine'in Eflatuncu düşüncesinin Hristiyan versiyonuna ulaştı. Augustine gibi, Calvin de, insanların kötü olduğunu ve bunun Âdem ve Havva günah işlediğinden beri böyle olduğunu düşünüyordu. Ancak, Calvin, Luther'in Allah'ın merhametli olduğu fikrine de katılıyordu. Herkesi cehenneme mahkûm etmek yerine, Tanrı bazılarını kurtuluşa erdirmeyi tercih eder.

Böylesi bir düşünce Calvin'i Fransa'daki meslektaşlarıyla anlaşmazlığa düşürdü. Paris'teki üniversite hocalarının Reform fikirlerine sabırları yoktu, bu yüzden oradan ayrıldı ve İsviçre'ye yöneldi. Çok önceleri, Cenevre'de reform ilahiyatını ders vermek üzere davet edilmişti. Fikirleri *Kalvinizm* veya *Püritenlik* olarak adlandırılan akımın temeli oldu. Calvin onları 1536'da yayımlanan *Institutes of the Christian Religion* adındaki etkili kitapta kaleme aldı.

Calvin, Luther'in ilahî takdiri kabul etmesinden çok daha ileri gitti. Calvin Luther'in, tek başına hayırlı eylemlerin kurtuluşu kazandırmayacağı fikrini desteklemiş olsa da, inancın cennette bir yer edinmedeki önemi konusunda muhalefet etmiştir. Calvin, Tanrı'nın her bir kişinin kurtuluşuna ve cehenneme girmesine yaratılışın başında karar verdiğini düşünüyordu. Yaptığınız veya inandığınız hiçbir şey, sizin kurtulmanız veya lanetlenmenizi etkilemez.

Ancak, Calvin'e göre, ilahî takdir, sizin istediğiniz her şeyi yapabileceğiniz anlamına da gelmiyordu. Dindarca bir hayat yaşayabilmek için uyanık ve titiz olunması gerektiğini öğretti. Bu Tanrı'nın lütfunu kazanmak veya mükâfat elde etmek için değildir, çünkü Calvin'in Tanrı'sı pazarlık etmez. Fakat inanırsanız, o inanca göre davranma fırsatınız ve yükümlülüğünüz vardır.

Calvin'in takipçileri her türlü günahı takip etmek ve kiliselerine yakışmayan her şeyi söküp atmaya hazır olmak zorundaydı. Reformcu kiliseye kafa

tutanlar sürgüne gönderilebilir ya da işkenceyle öldürülebilirdi. Bir zamanlar her görüşten insanın yaşadığı Cenevre, müstehcen bir şarkıyı söylemekten, hatta gereğinden fazla renkli elbise giymekten dolayı cezalandırılabileceğiniz bir mekân olup çıktı. Püritenler eğlenceleri de hoş karşılamazdı. Dansı yasakladılar ve tiyatronun günah olduğunu düşündüler. Sıkı çalışmaya, tutumluluğa ve dürüstlüğe inandılar. Sıkı çalışan ve tutumlu olan pek çok Kalvinist zenginleşti. Bu da bizzat İsviçre'nin refah ve güvenliğine katkıda bulundu. Varlıklı Püritenler servetlerini Kalvinist kiliseyle paylaştı; onun gelişme ve nüfuzuna yardım etti.

Calvin'in fikirleri öylesine katıydı ki, daha liberal Cenevreliler başta direndi; daha sonra da onu kasabadan uzaklaştırdı. Ana Calvin geri döndü ve 1564'te vefat ettiğinde, Cenevre Calvin'in kasabası, Püriten kasaba kabul edildi. Muhalifler ona "Cenevre Papası" dedi.

Püritenlik kısa süre sonra, önümüzdeki kısımların göstereceği üzere, dünyanın diğer bölgelerinde de nüfuzlu hâle geldi.

Fransa'da kargaşaya sebep olmak

John Calvin Fransa'dan gelmiş olduğundan, öğretilerinin oraya dönmesi doğru gözükür. Cenevre'den çıkan papazlar mesajı yaydı, ancak Reform'un Kutsal Roma İmparatorluğu'nda ve İsviçre'de başına geldiği gibi, bazı Fransız soylular, Katoliklikten, dini olmaktan çok siyasi sebeplerden dolayı kopmuştu. Katolik rakipleri ile görüş ayrılığına düştüler. İhtilaf 1562 yılında silahlı şiddete dönüştü; gelecek 36 yıl, aralıklı dokuz ayrı Fransız Din Savaşı patlak verdi.

Fransız kraliyet ailesi Fransız Kalvinistlerini veya *Huguenot*ları bir tehdit olarak gördü. Huguenotlar şiddetli bir işkenceye maruz kaldı. 1547 yılında tahta çıkan Kral II. Henry Fransa ve Hollanda'da bulunan her Protestan'ı öldürmek istedi. Oğulları IV. Charles ve III. Henry da bu politikayı sürdürdüler. III. Henry, kral olmadan önce, 1572 yılında St. Bartholomew Katliamı'nda 50.000 Huguenot'u öldüren askerler arasındaydı.

1598 yılında IV. Henry Fransız tahtına çıkıncaya kadar ülkede işler durulmadı. IV. Henry bir Kalvinistti, ancak ülkeyi idare edebilmek için Katolik olmak zorundaydı. Bununla birlikte, hâlâ Huguenotları seviyordu ve saldırılardan korunmaları için onlara kaleler verdi.

Hollanda'da isyan kıvılcımı

Kalvinizm Hollanda denilen Kuzey Felemenk'te de tutundu. Bu gelişme, o ülkeyi (Babası, Kutsal Roma imparatoru V. Charles'tan miras kalmıştı.) de yöneten İspanya kralı II. Phillip'in hoşuna gitmedi.

Güney Felemenk Katolik ve İspanyol kalırken, Kalvinist kuzey 1608'de ipleri kopardı ve Birleşik Vilayetler oldu.

Sıkı çalışma ve tutumlu olma gibi Kalvinist öğretiler, Hollandalıların denizcilik ve ticarette atılım yapmalarına yardım etti. On yedinci yüzyıl boyunca ticaret ve sömürgecilikte zirveye ulaştılar.

Kutsal Roma İmparatorluğu'nu zayıflatmak

1618'e gelindiğinde, Protestanlık ve Katoliklik değişmişti. Militan Kalvinizm Lutherci hareket içine karışmış, onun içinde erimişti. Katoliklik, Karşı-Reform denilen bir reform akımı yolu ile kendini yeniden canlandırmayı başarmıştı.

Protestan ve Katolikler, Reform'un son büyük dini savaşı olan *Otuz Yıl Savaşları*nda (1618-1648) tekrar kapıştı. Bu savaş, Bohemya'daki Protestanların, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Katolik imparatoru yerine, Protestan bir kral atamaya çalışmaları üzerine patlak verdi.

İmparator Mathias, Bohemyalı Protestanlara karşı koymak için askeri birlikler gönderdi. Alman Katolik eyaletleri imparatorluğa destek için savaşa girdi. Protestan eyaletler Bohemyalılara destek oldu. Hâlâ imparatorun Habsburg kuzenleri tarafından idare edilen İspanya, ona yardım için asker gönderdi ve Katolikler üstünlüğü ele geçirdiler.

Ancak, bunun üzerine, Kral Gustavus Adolphus'un komuta ettiği İsveçliler Protestanların yanında yer aldı. Protestanlar, Gustavus muharebe meydanında ölünceye kadar üstündü. Bunun üzerine Katolikler, savaşa bir ülke daha girecek olmasaydı zafere hazır hâle gelmişlerdi.

Bu ülke Katolik Fransa'ydı. Bu Protestanların sonu mu demekti? Hayır, kesinlikle. XIII. Louis ve üst düzey bakanı Kardinal Richelieu (doğru duydunuz, Roma Katolik Kilisesi'nin yüksek bir yetkilisi) komutasındaki Fransa, savaşa *Protestan* safında girdi. Richelieu'nün kaygısı Fransa'nın güvenliğiydi. Ordularını, ziyadesiyle güçlü olmalarına engel olmak için, Habsburg ailesi -Kutsal Roma İmparatorluğu ve İspanya'nın hükümdarları- aleyhine seferber etti. (Bu nasıl "dinî" bir savaş gördünüz mü?)

Fransız birlikleri savaşı 1648 yılında sona erdirerek Vestfalya Barışı'nın imzalanmasına yardım etti. On yıllarca süren savaştan sonra Almanya ekonomik enkaz hâlindeydi. İspanya iflastaydı; Reform'la mücadele onu uzun bir çöküşe itmişti. Geriye dönüp bakıldığında, Bohemyalıların Protestan bir kralları olsaydı daha iyi olabilirdi, denilebilir.

İngiltere ve İskoçya'da Püritenlik

Kalvinist öğretiler İngiltere'de tutunduğunda, bazı kişiler Püritenliği, İngiltere Kilisesi'nin bir parçası yapmak istedi. Bu akım, sonunda 1642'deki İngiliz İç

Savaşı'na, Kral I. Charles'ın idamına ve *Protectorate*'in (protektora; hamilik) -Püritenlerin idaresi- kuruluşuna zemin hazırlamıştır. (Bölüm 8'e bakınız.)

İskoç John Knox (1523-1572), Lutherci olan ve Cenevre'de geçirdiği yıllarda Calvin'in etkisi altına girmiş olan bir Katolik papazdı.

Knox İskoçya Kilisesi'ni 1560'da kurdu. *Presbiteryenler* (Presbyterian) adı verilen İskoç Kalvinistleri, ibadetlerini ve dini otoritelerini İsviçre modeline göre örgütledi; ancak Kral VI. James'in güçlü muhalefeti ile karşılaştılar. O Püritenlikten nefret ediyordu ve İskoç Kilisesi'ndeki piskoposları kendi yerleştirdi. VI. James 1603 yılında İngiltere'nin I. James'i oldu ve böylelikle de İngiliz Kilisesi'nin başı hâline geldi. (Bölüm 19'a bakınız.)

Amerika'ya göç etmek

1620 yılında İngiltere'den *Mayflower* gemisiyle Kuzey Amerika'ya gelerek Massachusetts'teki Cape Cod Körfezi'nde karaya çıkan Pilgrimlere (Hacılar) Ayrılıkçılar denildi. Onlar, Kalvinist inançlarını daha özgür bir biçimde yaşayabilmek için İngiltere Kilisesi ile bağlarını koparmıştı. Kısa bir süre sonra onları, İngiliz Kilisesi içinde kalmayı tercih eden ama onu daha Kalvinist yapmaya çalışan biraz daha az radikal Püritenler takip etti. Yeni İngiltere'de (New England), o iki grup neredeyse birbirinden ayırt edilemez hâle geldi.

Amerikan toplumunun kurucuları kabul edilen bu insanlar, -Cenevre'de uygulanan titiz Kalvinizmden farksız biçimde- Hristiyanlığın epeyce ahlâkçı bir tarzına yapıştılar ve yüzyıllarca sosyal tutumları ve iç politikayı şekillendirdiler.

Yeni İngiltere Püritenleri, bazı kadınları büyücü diye yaftalayayıp, işkenceyle öldürmeleriyle kötü bir şöhret kazanmışlardır. Bu uygulama yalnızca Amerika, Püritenler ya da hatta Protestanlarla sınırlı değildi. Katolikler büyücüleri Orta Çağ boyunca yaktı. Ancak Kalvinizm'in yargılayıcı yapısı böyle bir şeyi teşvik etme eğilimindeydi. İskoç Presbiteryenleri da, cadı avlarında özellikle keskindiler.

Yüzyılların İzinde

1509: Desiderius Erasmus, Kilise'nin yolsuzluklarına dair kaleme aldığı hiciv eseri *Deliliğe Övgü*'yü (The Praise of Folly) yayımladı.

31 Ekim 1517: Martin Luther, Kilise'nin suistimallerine karşı bir protesto olarak yazdığı *95 Tez*'i, Saksonya Wittenberg'deki bir kilisenin kapısına çiviledi.

1524: Fakirlerin soylulara karşı isyanı olan Köylüler Savaşı, orta ve güneybatı Almanya'dan Avusturya'ya doğru her yeri kasıp kavurdu.

1534: VIII. Henry'nin emriyle, İngiliz Parlamentosu, papa yetkisinin yerini alarak, kralı İngiltere Kilisesi'nin Yüce Başkanı ilan etti.

1536: Fransız-İsviçreli dinî lider John Calvin, etkili kitabı *Institutes of the Christian Religion*'ı yayımladı, orada Kalvinizm'in esaslarını ortaya koydu.

1555: Augsburg Dinî Barışı, Kutsal Roma İmparatorluğu'ndaki her prense, kendi krallık veya dukalığındaki resmi kilise aidiyetine karar verme hakkı bahşetti.

1572: Fransa'nın müstakbel kralı III. Henry, St. Bartholomew Katliamı'nda 50.000 Huguenot'u (Fransız Protestan'ı) boğazlayan askerler arasındaydı.

1608: Felemenk'in (Hollanda) Protestan kuzey bölgesi Katolik İspanyol idaresiyle bağlarını kopardı ve Birleşik Vilayetler oldu.

1620: Dinî özgürlük peşinde olan İngiliz Püritenler Massachusetts'e ulaştı.

1648: Vestfalya Barışı Otuz Yıl Savaşlarını bitirdi. .

Bölüm 15

Bilime ve Aydınlanmaya Açılma

Bu Bölümde

- Felsefe ve bilimin birlikteliğini,
- Aydınlanma'nın bilimsel devrimle fitillenmesini,
- Teknolojik ilerlemelerle Sanayi Devrimi'nin getirilmesini,
- Yeni ekonomik felsefelerin teşvik edilmesini öğreneceksiniz.

Bilim ve mühendislik bugünün toplumunda, yalnızca çoklu ortam akıllı telefonları ve anahtarlığımıza uyan küresel yer-yön bulma sistemlerini değil, her şeyi şekillendirir. Her şeyi diyorum. İnsanoğlu, yüzyıllardır dünyayı yeniden kurabilmek için bilimsel araştırmayı, yöntemi ve icadı kullanmıştır.

Her bilimsel ilerleme bir fikre dayanır. Ama bilimin inanılmaz getirisinin pek çoğu, dokunabildiğiniz, kullanabildiğiniz ve (özellikle dizüstü bilgisayarınız bozulduğunda) lanet okuyabildiğiniz kadar yakınınızda olduğundan, bütün bu kurulumun ve yazılımın uzak kökenlerini geçmişteki filozoflara borçlu olduğumuz kolayca görmezden gelinir. Felsefenin, modern düşüncenin devasa alanlarını bilime borçlu olduğu da kolayca unutulur.

Bilimle Felsefeyi Karıştırmak

Okumak için kullandığınız elektrik lambası ve bu kitabı üreten bilgisayarlı yayım süreci, bilimin size nasıl dokunduğuna çok açık örneklerdir. Ancak, gömleğiniz de öyledir. O bir kimya ürünü olan sentetik bir liften imal edilebilir. Eğer pamuk gibi doğal bir liften yapılsa bile, o lifin bilimsel metotlarla yetiştirildiği ve içten yanmalı motorlarla çalıştırılan makinelerle (daha fazla bilim ve mühendislik) hasat edildiği neredeyse kesindir. Daha sonra kumaş, elektrikle çalışan tezgâhlarda mekanik olarak dokunmuştur ve muhtemelen de kimyasal bir boya ile (yine daha fazla bilim) renklendirilmiştir.

Ne yediğiniz, nasıl seyahat ettiğiniz, yaşamak için ne yaptığınız ve boş zamanlarınızı nasıl geçirdiğiniz, hemen hepsi, bu özelliklerini, öyle ya da böyle, yeni ya da eski bilimsel keşif ve icatlarla kazanmıştır.

Bütün bu buluşlar, harika insan beyninden başka nereden gelmiştir? İnsanlar işlerin yürütülmesi için hep yeni yöntemler ve yeni araçlar bulmuştur. Fakat, bugünün dünyasını tanımlayan bilimsel ve teknik çok yönlülüğün, eski Grek felsefecilerine dayanan bir gelenekten, dünyaya ve işleyişine dair sorular yöneltme geleneğinden kaynaklandığı görülüyor. (Grek felsefelerine ve bilimin başlangıcına dair daha fazla bilgi için Bölüm 11'e bakınız.)

Rönesans (Bölüm 13'e bakınız.), Greko-Romen bilimine dayanan ekonomik ve entelektüel akım, on yedinci yüzyılda bir bilimsel devrim ile sonuçlandığında, işlerde gerçekten iyi bir mesafe alınmıştır ve o da on sekizinci yüzyılda Sanayi Devrimi'ne zemin hazırlamıştır. Keşifler, icatlar ve esin verdikleri düşünce alışkanlıkları o zamandan beri çılgınca değişip durmaktadır. Bilim teknolojiyi; teknoloji, endüstriyi; endüstri de ekonomileri; onlar da genel olarak toplumu biçimlendirmiştir. Bilimsel devrim felsefeden doğmuştur ve yeni düşünce tarzlarını ortaya çıkarmıştır. Dünyaya dair düşünmede etkili yöntemler olan rasyonalizm ve ampirizm bilimsel perspektifleri getirmiştir. *Akıl Çağı* da denilen, on sekizinci yüzyılın Aydınlanma'sı, kaynaklarını bilimden almıştı. Bu çağ esnasında doğan fikirler Amerikan ve Fransız Devrimlerini ateşlemiştir. (Devrimlere dair daha fazla bilgiyi Bölüm 9'da bulabilirsiniz.)

Sanayi Devrimi'ni meydana getiren bilimsel ve teknik uygulamalar, insanların hayatlarını kazanma tarzını, birçoğuna zorluklar ve açıkgöz (veya şanslı) bir azınlığa ise fantastik ödüller getirerek değiştirmiştir. Çocukların çalıştırılması, varoşlar ve yeni yetme varlıklı sanayiciler felsefeyi etkilemiş ve yeni ekonomi alanına esin kaynağı olmuştur.

Bir Bilimsel Devrimin Başlayışı

İlk insanların kendi kendilerine yapmayı öğrendikleri sivriltilmiş çubuklardan kamp ateşine, oradan pul pul kesilmiş taş bıçaklardan silikon çip mini devrelere kadar insanların yararlı araçlar yapma dürtüleri hep olmuştur. Bundan dolayı, insanlar, Grek felsefecileri ve takipçileri olmaksızın bile, sizin her gün kullandığınız için kanıksadığınız modern harikalardan bazılarını yine de tasarlayabilirlerdi.

Ancak, aslında, Rönesans bilginleri -eski Grek fikirleri ile çok meşgul olmuş Avrupalı zatlar- bilimsel araştırmayı harekete geçirmiş ve insanlığı modern, bilimsel dünyaya doğru yönlendirmişlerdir.

Gözü göklere dikmek: Astronomi

En etkili bilim adamlarının arasında astronomlar vardı. Polonyalı Kopernik'in şahsında somutlaşan Rönesans ruhu (Bölüm 13'e bakınız.), Dünya'nın güneş ve yıldızlara göre yeriyle alakalı yeni teoriler ortaya çıkardı. Kopernik'in teorileri Dünya'nın evrenin merkezinde olduğu ve yıldızların da yerlerinde ezelden beri var ve sabit olduklarını öngören (Aristo'nun ve Grek-Mısırlı astronom Batlamyus'un eserlerine dayanan) Orta Çağ inançlarına kafa tuttu.

Brahe'nin bir kuyruklu yıldızı görüşü

On altıncı yüzyılın diğer felsefecileri, geceleri gökyüzünü dikkatle kaydediyordu. Tycho Brahe (1546-1601) adındaki bir Danimarkalı, kılı kırk yaran ölçümler ve çok sayıda gözlem yapmak suretiyle, teleskobu bile olmamasına rağmen, modern astronominin öncüsü oldu.

Brahe o zamanki Danimarka İsveç'indeki soylu bir aileden geliyordu ve Dan krallığından da bir ada (Hven) ve oraya yapacağı gözlemevi için para dâhil sponsorluk kazanmıştı. Brahe'nin serveti, araç gereçleri (yıldızların yerlerini ölçmeye yarayan denizci sekstantları gibi) ve daha önce hiç kimsenin yapmamış olduğu gökleri keşifte kendine yardım edecek asistanları vardı.

Keşifleri arasında, Brahe 1572 yılında, bir novanın veya patlayan yıldızın gezegenlerden daha da uzakta olduğunu fark etti. Gökyüzündeki yeni bir şey olarak, novanın yıldızlar arasında bulunması beklenmiyordu, çünkü yıldızlar sonsuz kabul ediliyordu. 1577 yılında, bir kuyruklu yıldızın aydan daha uzakta olduğunu fark etti. Bu buluş, gökyüzünün hangi düzende olduğuna dair geleneksel kabulleri altüst etti. Kuyruklu yıldızın uzaklığı ve hareketi, Dünya'nın çevresindeki gezegenleri taşıdığı var sayılan şeffaf katmanlara dair birçok kadim fikir ile özellikle çatıştı.

Brahe, eğer kuyruklu yıldız onların içinden geçebiliyorsa, belki de katmanların var olmadığı sonucuna varabilecek kadar cesurdu. Belki de gezegenler birbirinden bağımsız hareket ediyordu. Bu teori astronominin geometriden (eğrileri ve katmanların ilişkilerinl izlemek) fiziğe (birbirinden ayrı gök cisimlerinin hareketini anlamaya çalışmak) geçişini başlatmıştır.

Brahe, Kopernik'in cesur bir fikrini, Dünya'nın hareket ettiğini kabul edemiyordu. Dönen bir Dünya, Aristo'nun kozmolojisini altüst etmenin yanında, Lutherci Brahe'nin dini anlayışını da zorluyordu.

Brahe sabit, hareketsiz bir Dünya için eski *delile* geri döndü; eğer bir oku rüzgârsız bir günde tam yukarı doğru atarsanız, attığınız yere dosdoğru düşerek geri döner. O şöyle der; "Eğer Dünya doğuya doğru dönseydi, ondan fırlatılan bir cisim batıya gidecekti; yuvasından uçan kuşlar yere inmeden önce kilometrelerce uzağa taşınırdı." Bunun, İngiliz Isaac Newton'ın yer çekimine dair bir şeyler yazması ve hareket yasalarını önermesinden bir asır önce yaşandığını hatırlayalım.

Üstelik Brahe *parallaksı* (parallax); yani ona, onları seyretmekte olduğu zeminin hareket eden bir platform olduğunu gösterecek, yıldızların pozisyonlarındaki bir hareketi fark edemedi. O, bütün kâinatın Dünya'nın 14.000 katı kadar büyük olduğunu düşünüyordu.

Bu teoriler ve anlaşmazlıklar, bilim için eski ön yargılardan sıyrılmanın ne kadar zor olduğunu gösteriyor. Ergenlik yaşlarından beri yıldızları seyreden, en iyi araçları kullanan ve o vakte kadarki en iyi bilgileri toplamış olan Tycho Brahe bile, kâinatın nasıl işlemesi gerektiğine dair, esas itibariyle bilimsel olmayan bazı fikirlerinden vazgeçememiştir.

Kepler'in gezegenlerin haritasını yapışı

Brahe vefat ettikten sonra, yardımcısı ve bilimsel vârisi Alman Johannes Kepler (1571-1630), Brahe'nin pek çok verisini almış ve onları Kopernik'in teorilerini desteklemek için kullanmıştır.

Gözleri çok iyi görmeyen ve ellerini kısmen kullanabilen (Her iki rahatsızlığı da henüz yürümeye başladığında geçirdiği ağır bir çiçek hastalığının sonucuydu.) Kepler, her şeye rağmen, gezegenlerin hareketlerine dair, kendi devrinden itibaren güneş sisteminin çalışılmasında temel olmuş yasalar ortaya koymuştur. Bu yasalardan ilki, muhtemelen sizin ilkokulda karşılaşmış olduğunuz bir şey; her bir gezegen, odaklarından biri güneş olan elips bir yörüngede seyahat eder.

Galileo'nun teleskopu

Kepler Brahe'nin verileri ile çalışmış iken, bir İtalyan matematik öğretmeni olan Galileo Galilei (1571–1630), en ileri teknolojiyi kullanarak, yıldızları incelemede yeni ve heyecan verici bir yöntem ortaya atmıştır. Sadece kısa zaman önce geliştirilen ve askeri istihbarat toplamanın bir aracı kabul edilen teleskopun, giderek artan bilimsel bilgiler için kullanılmasının daha da iyi olacağı görüldü.

Galileo (daha çok ilk ismiyle bilinir), aydaki dağlar ve Jüpiter'in kendi uyduları gibi, daha önce kimsenin görmemiş olduğu gökyüzü görüntülerini görmüştür. 1610 yılında, Galileo, bulgularını bir kitapta, *Sidereal Messenger*'da (Latince "yıldız" anlamına gelen bir sözcükten çıkan *Sidereal* "yıldız veya takımyıldızlarla ilgili" anlamına gelir.) kaydetmiştir.

Galileo, kendinden önce kimsenin göremediği bir şeyi, Kopernik'in ne kadar haklı olduğunu da gördü; pek çok gök cismi belli ki Dünya'nın çevresinde dönmüyordu. Bu bulguları 1632 yılında yayımladı, bu hareket onun başını, Kilise otoriteleri ile belaya soktu. Engizisyonun İspanyol kanadı (Bölüm 10'da ele alınmıştır.) kadar kötü şöhretli olmayan, ancak sıkı sıkıya muhafazakâr olan Roma kanadı, onu fikirlerinden vazgeçmeye zorladı ve o vakit 69 yaşında olan Galileo'ya ömrünün geri kalanını göz hapsinde yaşama cezası verdi.

Gerçek anlamda Rönesans (Rönesans'a dair daha detaylı bilgiyi Bölüm 13'te bulacaksınız.) tarzına uygun biri olan Galileo, bir gökbilimciden çok daha fazlasıydı. O aynı zamanda bir ressam, bir müzisyen, mühendis ve matematikçiydi.

Galileo'nun fizikteki eserleri, onun vefat ettiği yıl doğan, İngiltere'nin parlak bilim adamı Isaac Newton'a yol açtı. Galileo'nun ortaya koyduğu en ünlü fiziki prensibi, ağırlığın, bir cismin düşme hızını belirlemediği ilkesidir. Başka bir deyişle; eğer siz rüzgâr direncini veya diğer herhangi bir sürtünmeyi azaltır ya da eşitlerseniz, bir bovling topu ya da futbol topu aynı hızda düşecektir. Galileo'nun, bu prensibi, yatık olan Pisa Kulesi'nden toplar atarak pekiştirdiği rivayet edilir, ama işin aslı böyle değildir. Onun deneyi, eğimli yüzeyde aşağı düşen eşit boyuttaki ama farklı ağırlıktaki zamanlama topları ile yapılmıştı. Galileo, işine dikkatli bir gözlem, deney ve matematik ile yaklaşmıştır. Onun anlayışında, bilim, güçlü delillere veya sağlam bir matematiksel modele dayalı, herhangi bir neticeye dayandırmak için ön yargısız bir soru sorma noktasına gelen tarafsız araştırmaya git gide daha çok dayanmaya başladı.

Bilimsel metodun ilerlemesi

Fizik, matematik, anatomi, astronomi ve benzeri alanlardaki her türlü keşif, Galileo örneğini izleyen insanlardan gelmiştir.

İngiliz soylusu, devlet adamı ve felsefecisi olan Francis Bacon (1561-1626), fikirlerini yazıya dökmüş olmakla iyi bir iş başarmıştır. O, gözlenebilen ve ispatlanabilen özelden genel bir prensibe doğru çalışmak suretiyle *tümevarım* (endüksiyon) lehine deliller ortaya koymuştur. Bacon'ın, doğanın anlaşılabileceği, hatta kontrol edilebileceği yönündeki eminliği, tabiatçı felsefenin tutuculuğu (orthodoxy) hâline gelmiştir.

Başka bir İngiliz; dâhi fizikçi ve matematikçi Isaac Newton biraz daha sonraki bir dönemde (1642–1727) yaşamıştır. Newton'dan, kendisi, diğer yararlı fizik kuralları arasında Yer Çekimi Yasası (Ağaçtan düşen bir elmanın ona ilham verdiği rivayetini yeğeni başlatmıştır.) gibi şeyleri pekiştirmede daha meşhur olmasına rağmen, bilimsel metodu tesis eden kişi olarak da söz edilir. O hesabı (calculus; kalkülüs) da bulmuştur.

Newton, yer çekimine dair çalışmasını, Kepler'in gezegenlerin hareketine dair yasalarına uygulamıştır. Bu bölümde sözü geçen bütün kişiler, çalışmalarını bir diğerinin üzerine inşa etmiştir. O zaman internet yok idiyse de, matbaa (Bölüm 13'e bakınız.), birbirini takip ederek hakkında bilgi sahibi olmayı çok daha kolay hâle getirmiştir. Burada, o devrin diğer ilerlemelerinin birkaç örneğini sunuyorum:

- Çalışmalarını İtalya Padua'da yapan William Harvey (1678–1757), kan dolaşımını keşfetmiştir.
- Latince adı Linnaeus ile bilinen Carl Linne (1707–1778), ilk kez bitki ve hayvan âlemlerindeki türleri sınıflandırmıştır.
- Robert Bakewell (1725–1795) daha büyük ve güçlü çiftlik hayvanları üretme yolunda bilimsel yöntemler keşfetmiştir.

Aydınlanma'ya Uyanmak

1867 yılında yayımlanan kitabı *Principia* içinde yer alan bir deneme olan "Rules of Reasoning in Philosophy"de Newton şunları yazar, "Biz doğal şeylerin, görünüşlerini açıklamak için hem doğru hem de yeterli olanlarından başka sebepleri bulunmadığını itiraf etmek zorundayız.

Âlemi objektif olarak, ön yargısız biçimde keşfetme yönündeki bu yaklaşım, aynı zamanda bilginin deneyime dayandığı ve duyulardan çıktığı fikrini öngören; *ampirizm* adı verilen bir felsefe dalının temeliydi.

*Rasyonalizm*in yanında, (hakikati, deneyden ziyade, içsel olarak bulunan akla dayalı olarak araştırma yolu), ampirizmin yeni fikirlere daha çok açık olma özelliği ile dikkati çekti. Hep birlikte Aydınlanma adı verilen bu ve bunlarla ilgili felsefeler, önce geleneksel düşünceyi, sonra da politikada ve yönetimde, geleneksel düşünceyi; her şeyi altüst edecek biçimde yeniden düzene soktu.

Ampirizmi tecrübe etmek

Bir İngiliz tıp doktoru ve felsefecisi olan John Locke (1632-1704), ampirizmi, 1689'da kaleme aldığı adlı eser *Essay Concerning Human Understanding*'de ortaya koydu. O ve aralarında İskoçyalı David Hume (1711-1776) de olan ampirist vârisleri doğal bilimleri, her tür bilgi için model olarak aldı.

Locke'un eseri felsefe için son derece önemliydi, ancak siyasi düşüncede de; özellikle otoritenin yalnızca idare edilenlerin rızasından kaynaklandığı fikriyle, aynı ölçüde büyük etkisi olan biriydi.

Onu, kralların ilahi haklarına (Bölüm 10'a bakınız.) dair daha eski kavramlar ile karşılaştırırsanız, Locke'un fikrinin nasıl bir politik kargaşaya yol açtığını görebilirsiniz. Locke'un eseri Amerikan Devrimi'ni başlatan kişileri etkilemiştir. Bu bölüm içinde daha sonra okuyabileceğiniz bazı Fransızlar da benzeri bir dalga uzunluğundaydı.

"İğrenç, hayvanca ve kısa" bir hayat yaşamak

Köklerini bilimsel düşünceden alan her on yedinci ve on sekizinci yüzyıl felsefesinin popüler bir isyana doğru yönelmediği görülüyor. Thomas Hobbes (1588-1679), matematikten siyasi teoriye entelektüel bir yol tutturmuş olan bir İngiliz'di. Bu yol, onun, mutlak monarşiyi savunmasına zemin hazırlamıştır.

Oxford'da eğitim gören ve çokça seyahat etmiş olan Hobbes, hayatının son döneminde, insanların, kendilerinin yönetilmesine niçin müsaade ettikleri ve en iyi yönetimin ne olacağı konuları ile ilgilenir olmuştur. 1651

yılında meşhur eseri *Leviathan*'ı kaleme aldı. (Kelime "deniz canavarı" anlamına geliyor ve bazen bir balinaya işaret ediyorsa da, Hobbes onu güçlü bir devlete veya ulusa uyguladı.) Hobbes, her bir şahsın kendi çıkarını düşündüğünü ve bu sebeple de insanların kolektif olarak, toplumu yönetmelerine güvenilemeyeceğini savundu. İnsan doğasına bunca güvensizliğine rağmen, Hobbes adalet ile ilgileniyor ve insanların, hükümdar endişelerini duyabilsin için bir araya gelmeleri gerektiğini savunurdu. "Halkın sesi" ifadesini bile o kullanıma sokmuştur.

Rasyonalizmi etraflıca düşünmek

Bir başka on yedinci yüzyıl felsefesi olan *rasyonalizm*, bilginin temeli olarak gözlemden (duyulardan) ziyade aklı tercih etmiştir.

O düşünce tarzı, analitik veya Kartezyen (Descartes'a göre) geometriyi bulmuş olan Fransız matematikçi René Descartes'a (1596-1650) kadar gider. (Kartezyen geometri, onun için kimi ayıplayacağınızı merak ederseniz, geometrik problemleri çözmek için Cebir'i kullanır.)

Descartes, aklın, duyuların deneyiminden bağımsız olarak, yalnızca var olan bilgiye dayalı olabileceğine inanıyordu. (Matematiksel aslın, günlük hayatın gerçekliğinden ayrı bir düzlemde mevcut göründüklerini düşünün.)

Descartes, kuşku götürmez biricik şeyin, kendi düşüncesi olduğu sonucuna varmıştır. Bu, bütün felsefedeki en çok hatırlanan alıntılardan birini; "Düşünüyorum, o hâlde varım." ile sonuçlanmıştır.

Rasyonalizm politik bir akım hâline de gelmiştir. Paris'i üs edinen bu akımın içinde şair Voltaire (1694-1778) ve İsviçre doğumlu Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) da vardı.

Ansiklopedicilere doğru genişlemek

1770'li yıllarda, Voltaire ve başlarını eleştirmen Denis Diderot'nun (1713-1784) çektiği diğer önde gelen düşünürler, Fransa'nın eski düzeni, *ancien régime*e hücum etmek için aklı kullanan sosyal ve siyasi eserler külliyatı olan *Encyclopèdie*'yi yayımladı.

Ansiklopediciler, kendi işbirlikçileri ile aynı on yılda patlak veren Amerikan Devrimi ile yoğun bir şekilde ilgililerdi. İlgi karşılıklıydı. Amerika isyancılarının pek çoğu; özellikle Bağımsızlık Bildirgesi'ni kaleme almış olan Thomas Jefferson, Aydınlanma düşünürüydü. 1776'da imzalanan bu bildirge "Biz bu hakikatlerin su götürmez olduğunu kabul ediyoruz." ve Locke ve Rousseau'dan esinlendiği anlaşılan "belirli bazı vazgeçilmez Haklar" gibi ifadeler içerir.

Jean- Jacques Rousseau'nun eserlerinin; özellikle, 1755'te yayımladığı; insanların doğuştan iyiliğini vurgulayan *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine* (Discourse on the Origin and Foundations of Inequality Amongst Men) ile 1762'de çıkan *Toplum Sözleşmesi*'nin (The Social Contract) dönemin politik düşüncesi üzerinde büyük etkisi vardı. *Toplum Sözleşmesi*, Fransız Devrimi'nin (Bölüm 8'e bakınız.) savaş narası olan "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" şiarını başlatmıştır.

Sanayi Devrimini Hazırlamak

Bazı düşünürler, maddi dünyadaki pratik problemleri çözmeye daha çok ilgiliydi. Eğer, Francis Bacon'un düşündüğü üzere, fiziki gerçeklik, yalnızca bilinmekle kalmayıp kontrol de edilebiliyor idiyse, o takdirde, onu kontrol için yol ve yöntemler geliştirmek mühendislere düşerdi.

O mühendislerden biri; İngiltere'den Jethro Tull (1674-1741), tohum ekme makinesini icat etmiştir. (1970'lerdeki bir *folk rock* grubunun bu mucidin adını çalmasının pek de makul bir gerekçesi bulunmuyor.). Makine (Jethro Tull orkestrasının öne çıkan enstrümanı flütün aksine), ürünlerin daha hızlı ve aralarındaki yabani otları temizleyebileceğiniz şekilde düzenli sıralar hâlinde ekilebilmesine imkân verdi. Bunun sonucunda tarım mahsulü üretimi arttı.

İngiltere'den Thomas Savery (1650-1715) de pratik alanlarda düşündü. O, 1698'de, buhar basıncını kalay ve kömür madenlerindeki suyu dışarı pompalamak için kullanılan bir cihazın patentini aldı. Savery, demirci Thomas Newcomen'in yardımıyla, cihazını ticari olarak makul bir buhar makinesi olana kadar geliştirdi. Asıl kullanım alanı su pompalamak olarak kaldı, ama buhar makinesinin, bir un değirmeninde olduğu gibi, öğüten tekerleri çevirmek için kullanılması, aynı ölçüde pratik olan diğer kişilere nasip oldu.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, İngiltere Nottingham'da eğitimsiz bir marangoz olan Thomas Hargreaves (1774-1847), tekstil üretim kapasitesini, çıkrığınkinin çok ötesine taşımayı mümkün kılan; birçok ipliği aynı anda eğirmek için birçok kirmeni bir çerçeveye koyan bir makine yaptı. Kendi *eğiren jenny*sinin (Makineye eşinin adını vermişti.) patentini 1768'de aldı. Ertesi yıl, Richard Arkwright, genelde değirmenlerdeki taşların döndürüldüğü üzere, bir su dolabı ile çalıştırılabilen benzer bir cihazı piyasaya çıkardı.

Yüzyıllardır, kadınlar elle iplik eğirmiş ve el tezgâhlarında kumaş dokumuşlardı. Bunlara *ev içi sanayi* denildi, çünkü bu insanların evlerinde icra ediliyordu. Arkwright'ın makinesi ve diğerleri çok büyük, çok pahalı ve insanların evlerinde kullanmayı beceremeyecekleri kadar giriftti.

İş adamları, Arkwright'ın su çerçevelerinden birkaçının, onları çalıştıracak ücretli işçilerle birlikte, kocaman bir odaya kurulabileceği geniş binalar inşa etti. Bu süreç, 1779 yılında, Samuel Crompton *eğiren katır* (ona eniştesinin

adını vermişti –değil elbette, şaka yapıyorum.) piyasaya sürdüğünde, daha büyüdü, hızlandı ve daha güçlü hâle geldi. Suyla çalışan katır, aynı anda 1000 ipliğe kadar eğirebiliyor ve yeni çıkmış buhar makinesine de monte edilebiliyordu.

Büyük ölçekli endüstrileşme harekete geçmişti. İskoçyalı James Watt buhar makinesini 1790 yılında mükemmel hâle getirdi ve bu yeni fabrika sistemini daha fazla ve daha zengin yatırımcılar destekledi. Malların seri üretimi, onları taşımanın daha iyi yollarına ve imalatın gerektirdiği ham maddelere olan ihtiyacı ortaya çıkardı. Sanayileşme, mavna trafiği için yaygın kanallar ağına zemin hazırladı. Bunun üzerine, bazı parlak mucitler buhar makinesini hareketli kılmanın yollarını aradı. Bu da, (Bölüm 9'da ele aldığım) demiryolları ve buharlı gemiler ve iyice bildiğiniz üzere, o vakitten beri yeniliklerin hep olagelmesi demekti.

Sosyal serpintilerle baş etme

Sanayi Devrimi, aynen herhangi bir siyasi kargaşa kadar derin bir değişimdi. O ev içi endüstrileri öldürmüş ve evi işyerinden ayırmış; insanları iş için şehirlere taşınmaya zorlamıştır. Önce İngiltere, daha sonra diğer ülkeler, daha önce hiç olmadığı kadar şehirli olmuştur. Yalnızca yerleşik şehirler ayrık otları gibi büyümekle kalmamış, aynı zamanda atölyelerin, madenlerin ve fabrikaların çevresinde yepyeni kasabalar peyda olmuştur.

Bu sosyal değişimler, fabrika sahipleri için servet üretmiş ve binlerce insana istihdam sağlamışsa da, ciddi problemlere de yol açmıştır. Fabrika işleri için yerlerinden ayrılmış kırsal halkı, kendilerini yeterli havalandırması ve hijyeni olmayan, küçük, kalabalık evlerde bulmuştur. Çalışan sınıf mahalleleri, hızla sefil sanayi varoşlarına dönüşmüştür.

Fabrika sahiplerinin mutlak bir kontrolü vardı. Avrupa nüfusunun Rönesans boyunca hızla arttığını hatırlayalım, bu yüzden iş gücü bol ve ucuzdu. İşçilerin hiçbir baskı gücü yoktu ve sizin güç yettiremeyeceğiniz şartlarda çalışıyorlardı; bir iş günü zorlu bir 12 saat ya da daha fazlasıydı; fabrikalar ve işçiler haftanın altı günü çalışırdı.

Yeni makinelerin pek çoğu insan gücü gerektirmiyordu. Elektrikli dokuma tezgâhları ve eğirme makinelerinin çoğu, o uzun saatler boyunca, erkeklerin aldığından daha düşük bir ücretle çalışmaktan başka seçeneği olmayan kadın ve çocuklar tarafından çalıştırılabiliyordu. Şekil 15-1 böyle bir işçiyi gösteriyor.

Sanayi Devrimi yeni, acil bir kömür ve demir ihtiyacı ortaya çıkardı. Ne de olsa, kömür makinelere güç veren buhar makinelerini ateşliyordu. 1850'lerde, Henry Bessemer (1813-1898) adındaki bir mühendis, sertleştirici unsurların ilavesiyle arılaştırılmış demir demek olan *çelik* imal etmenin ucuz bir yolunu buldu. Çelik haddehaneleri çoğaldı ve madencilik birden bire gelişti.

© CORBIS

Şekil 15-1: Çocuklar genelde Sanayi Devrimi'nin birer makinesi oldular.

Madenlerde, küçük çocuklar bile, yerin derinliklerinde döşeli raylarda, bir eşeğin bile kolayca geçemeyeceği kadar dar tünellerde, ağır kömür arabalarını çekmek gibi eziyetli beden işleri yapıyorlardı. Yapılacak onca iş olmasına karşılık, fakirlik acımasızdı. Bir işi ya fabrika sahibinin şartları doğrultusunda yapardınız ya da aileniz sefaletten kırılırdı.

Böylesi şartlar yeni sosyal felsefe yollarına esin kaynağı oldu. Bunlardan en etkili olanı Alman Karl Marx tarafından geliştirilmiş olanıydı, bölümün daha sonraki bir kısmında "Kapitalizm ve Marksizm'in gelişmesi" başlığı altında ele alacağım.

Makinelere yönelen öfke: Luddite başkaldırısı

Rivayetler 1782'de (veya bazı anlatılara göre 1779'da), İngiltere Leicestershire yöresinden Ned Ludd adlı bir işçinin çorap imalatı için kullanılan bazı makine aksamını kırıp döktüğünü anlatır. Ludd makineleri, yörede, el tezgâhları ile örgü yapan kimseleri işsiz bırakmış olmakla suçluyordu.

Ludd'un adı, Nottingham'daki işçilerin elektrikli dokuma tezgâhlarına saldırıldıkları ve onları yıkıp döktükleri 1812 yılında gündeme geldi. İsyancılar yeni makine ve teçhizatı sefaletlerinin kaynağı olarak görüyordu. Bu kimselere, söylendiğine göre, kendilerine ilham vermiş olan adamın ismine ithafen Ludds veya *Luddites* denildi. Yetkililer onları topladı ve hepsini birden Londra'da yargıladı. Pek çoğu asıldı ve diğerleri de Avusturalya'ya gönderilmek üzere sınır dışı edildi.

O zamandan beri, teknolojiyi ayıplayan veya ondan endişe eden kimselere *Luddites* denilmiştir. Bu sözcük, yirminci yüzyılın sonlarında, dijital çağın ortaya çıkışı ve pek çok insanın bilgisayarları kullanmaya direnişi ile yeniden bir canlanma görmüştür.

Ekonomiyi Pazarlamak

Nasıl ki felsefe bireysel bilimsel disiplinlerin yükselişine sebep olduysa, felsefi düşüncenin diğer dallarını da ortaya çıkarmıştır. On sekizinci yüzyılda, ekonomi başlı başına bir disiplin oldu.

Adam Smith ile para oyunu

İskoçyalı Adam Smith (1723-1790), piyasaların nasıl işlediğine ve iş bölümü gibi yeni imalat yöntemlerine çalışmak için, Glasgow Üniversitesindeki kürsülerini mantıkta ve ahlak felsefesinde kullandı.

Smith Paris'e gitti ve Fransız siyasi düşüncesini dönüştürmekte olan filozoflarla (ve bu bölümde, daha önce "Ansiklopedicilere doğru genişlemek" başlığında sözü edilenlerle) görüştü. Görüşlerinin, uluslararası ticarette gümrük tarifelerine ve diğer hükûmet müdahalelerine karşı duran Francois Quesnay'inkilerle uyumlu olduğunu gördü. Smith'in fikirleri, Fransız ansiklopedicilerin, içsel ve adil sosyal düzen kavramına uyar.

Smith, eğer devlet piyasayı kendi başına bırakmış olsa, bencil ekonomik hedefler peşinde koşan bireylerin, sanki *görünmeyen bir el* tarafından genel olarak toplumun genel yararı için yönlendirileceklerine inanıyordu. Elbette ki, piyasa, özellikle Sanayi Devrimi ile birlikte gelen sefalet ve fakirliği hesaba katarsanız, hep o şekilde işlememiştir. 2008-2009 yıllarında yaşanan dünya ekonomik krizi, Smith'in görünmeyen elinin işini yapamadığının daha yakın geçmişteki bir örneği olarak görülebilir.

Uzun vadede, Smith'in ekonomik özgürlüğe dair, 1776'da yayımladığı *Ulusların Zenginliği* (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) adlı kitapta sunduğu fikirleri, modern ekonomik teorinin gelişiminde son derece etkiliydi ve o fikirlere bugün de atıf yapılmaya devam ediliyor.

Kapitalizm ve Marksizm'in gelişmesi

Adam Smith'in teorileri, kendisi hiç öyle adlandırmamış olsa da, serbest piyasa kapitalizmini desteklemektedir. Başka bir klasik iktisatçı (Smith'in kurduğu araştırma alanında) *kapitalizm* sözünü icat etmiş ve *kapitalistleri*; yani üretim araçlarını ellerinde bulunduranları zalim olarak görmüştür.

Karl Marx, 1818 yılında, Almanya Trier'de doğdu ve sanayileşmenin etkilerini görerek yetişti. George Friederich Wilhelm Hegel'in (1770-1831) fikirleri dikkatini çekti. Bir idealist olan Hegel, kendi *diyalektik* usulünü; yani felsefi soruşturma tekniğini geliştirmişti. Diyalektiğin tarihi MÖ beşinci yüzyıl Atina'sına ve yönelttiği soruların cevabını bilmiyormuş gibi yapan ve söz konusu soruları, ona cevap veren kimselerin gönlünü almanın bir yolu olarak kullanmış olan filozof Sokrat'a kadar gider. Hegel'in diyalektiği, doğru (tez) olarak bir şeyi öne sürmek, sonra onu inkâr etmek (antitez) ve daha sonra

da o ikiliyi daha büyük bir hakikate ulaşmak için birleştirmeyi (sentez) içine alır.

Hegel'in aksine, Marx, her şeyin zaman ve mekândaki fiziksel parçaların özel olarak teşekkülünden ibaret olduğuna inandı. Başka bir deyişle, o bir materyalistti. Materyalist felsefenin biçimleri bir başka Grek'e, Epicurus'e kadar gider. Bununla birlikte, Marx, Hegel'in diyalektiğini, ekonomiye ve sınıf mücadelesine dair kendi teorileri üzerinde çalışırken uygulamıştır. (Sokrat ve Epicurus'e dair bilgiyi Bölüm 11'de bulabilirsiniz.)

Karl Marx, *kapitalizm*'i -Sanayi Devriminin, fabrika ve maden sahipleri tarafından egemen olunan ekonomik sistemini karşılamak için kullandığı sözcük- feodalizmin hemen üzerindeki ilkel bir toplumsal aşama olarak görüyordu. Kapitalizm, sosyalizm ve nihayetinde, ideal bir düzen olduğunu düşündüğü *komünizm* yolundaki bir platoydu.

1867'de yayımlanan büyük eseri *Das Kapital*'de devleti, özel sermayeyi desteklemek ve kitleleri ezmekle, sınıf egemenliğinin bir aracı olarak tasvir eder. Smith'in, bir bütün olarak topluma yarar sağlayan ekonomik özgürlüğe dair teorilerinin aksine, Marx Sanayi Devrimi'nin realitelerine bakar ve bir kazanç elde etme ihtiyacının, ücretleri geçim sınırına çekmeye zorladığını öne sürer.

Marx, kapitalist toplumların, tutarsızlıklarla tanımlanan istikrarsız topluluklar olduklarını söyler. Çünkü kazanma ihtiyacı ücretleri aşağıya çeker; işçiler, ekonominin ürettiği malları elde edebilmek için gereken satın alma gücüne erişemez. (Şu şekilde başlayan bir mektubun kendisine gönderileceğini öngöremedi; "Sevgili Marx Bey; tebrikler! Sizin için ön onaylı bir Citibank VISA hesabı açtık.")

Marx, kapitalizmin yükselişler ve çöküşler yönündeki içsel eğiliminin, bir işçi sınıfı devrimini başlatıncaya kadar kötüleşerek sürüp gideceğini söyler. Çalışan sınıfın veya *proletarya*nın, devletin dizginlerini ele alacağını ve bir halk diktatörlüğünü kuracağını öne sürer. Marx, endüstriyel ekonominin herkese yetecek üretimi yapmaya muktedir olduğundan dolayı, sosyal tabakalara *ihtiyaç* olmadığını da öne sürer. Kolektif mülkiyet sosyal sınıfların ilgasını getirecek; sınıfsız bir toplum devletin sönüşüne zemin hazırlayacak ve komünizmi sonuç verecektir.

Marx ve işbirlikçisi Friederich Engels (1820-1895), bu değişimin Almanya'da gerçekleşeceğini ve sonra da sanayileşen Avrupa'nın geri kalan bölgelerine yayılacağını tasavvur etmişti. Ekonomik teorilerinin kapısını çalacağı son mekânın; kırsal, ekonomik olarak geri kalmış Rus İmparatorluğu olacağını hesap etmişlerdi.

Ancak, Vladimir Lenin'in (Hakkında daha fazla bilgi Bölüm 9'da yer alıyor.) üzerinde ufak tefek rötuşlar yapmasıyla, Rusya, bir Marksizm deneyinde başlangıç yeri oldu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), hiç de Marx ve Engels'in öngördüğü gibi işlemedi. Devlet, sonunda, 1991 yılında tamamen dağıldı. Ancak bu, büyük ölçüde, SSCB iflasta olduğu ve politik güvenirliğini kaybettiği için gerçekleşti. SSCB yerini başka bir devlete; bugünün Rusya'sına verdi.

Çin'e, Küba'ya, Vietnam'a, Kuzey Kore'ye ve diğer birkaç ileri karakola adapte olan çeşitli formları ile zemin bulan Marksizm, Marx, fikirlerinin yorumlamalarından pek çoğunu tanıyamayabilecek olmasına rağmen, yirminci yüzyıl üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Batı Avrupa'dakiler de dâhil, yirminci yüzyıldaki pek çok ulus, Marx tarafından etkilenen, ancak fikirlerine bağlı olmayan demokratik sosyalizm biçimleri geliştirmiştir.

Genel olarak, yirminci yüzyılda yaşananlar, insanların servet peşinde koşmalarına izin vermenin, özendiricilerle yürütülen daha sağlam ve esnek bir ekonomiyi netice verdiğini gösterir.

Her şeyi devlet mülkiyeti altına almak, ekonomik durgunluğa yol açar. En geniş Marksist ulus olan Çin bile, yirminci yüzyılın sonunda, ekonomisine kapitalist unsurları yeniden katmıştır.

Bununla beraber, tam aksine, pek çok hükümet uluslararası bankacılık sektörüne müdahale etmeye zorlanmıştır. Söz gelişi, 2008 yılındaki ekonomik kriz esnasında, kamunun parasını, tökezleyen özel firmaları desteklemek için aktarmak gibi. Bir zamanlar serbest piyasa ekonomisinin amiral gemisi olmuş firmalar, kendilerini devletten yardım istemeye mecbur bir hâlde bulmuştur. Marx, bu ironiyi duymaktan belki zevk alacaktı.

Yüzyılların İzinde

1543: Polonyalı astronom Kopernik, güneşin evrenin merkezinde olduğunu öngören teorisini yayımladı.

1560: Danimarka'da Tycho Brahe adlı bir ergen, kısmi güneş tutulmasını gördü ve kendini astronomiye adamaya karar verdi.

1564: Galileo Galilei İtalya'nın Pisa şehrinde dünyaya geldi.

1610: Galileo, yeni icadı teleskopu ile bir gece gökyüzünde gezinti yaptıktan sonra, bulgularını *Sidereal Messenger* adlı kitabında kaydeder. En sarsıcı gözlemi; Kopernik, gezegenlerin Dünya'nın çevresinde dönmediklerini söylemekte haklıydı.

1687: Isaac Newton'ın en büyük kitabı *Principia,* üçüncü meşhur hareket yasası dâhil, fiziğin temel yasalarını pekiştirdi: "Her bir hareketin eşit ve karşı bir reaksiyonu vardır."

1768: Thomas Hargreaves, birçok ipliği aynı anda eğirebilen bir makineyi; *eğiren jenny* makinesini icat etti.

1770ler: Paris'te, Denis Diderot, Voltaire dâhil, düşünür ve yazar arkadaşlarının eserlerini *Encyclopèdie*'de; yani Fransa'nın eski düzenine hücum eden bir antolojide topladı.

1776: *Ulusların Zenginliği* (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) adlı eserinde Adam Smith, eğer devlet piyasayı kendi hâlinde bırakırsa, bencil ekonomik hedefler peşinde koşan bireylerin, sanki *görünmeyen bir el* tarafından, toplumun genel yararı için yönlendirileceklerini öne sürdü.

1812: İngiltere'nin Nottingham şehrinde, isyancı işçiler elektrikli dokuma tezgâhlarını kırıp döktüler. Onlar kendilerine, daha önce fabrika teçhizatına isyan etmiş olan Ned Ludd'a ithafen *Luddites* adını verdi.

1867: *Das Kapital* adlı kitapta, Karl Marx, özel sermayeyi destekleyip kitleleri ezen devleti; sınıf egemenliğinin bir aracı olarak tasvir etti.

1991: Marksist prensipler üzerine kurulmuş olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği çöktü.

2008: Birleşik Devletler Kongresi, Amerikan ekonomisinin çöküşünü önlemek için bir planı; kamu fonu yatırımı kullanan, batağa saplanmış özel finansal hizmet şirketlerini kurtarma taslağını onayladı.

Kısım IV
Savaş, Savaş, Savaş

The 5th Wave **Rich Tennant**

"Biz aslında bir baharat şirketiyiz. Son zamanlarda, en sevilen baharatımız barut oldu."

Bu kısımda...

Maalesef, savaş insan tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır. Savaş ile savaşmaya yetenekli ve istekli oluş toplumları ve ulusları yönlendirmiştir; bu, benim bu kitap boyunca kaydını tuttuğum bir olgudur. Askeri güç önemlidir; çoğunlukla trajik biçimde önemlidir. İnsanlar ziyadesiyle fazla daha pek çok sebebin yanında sınırlar, doğal kaynaklar, etnik farklılıklar, dinî anlaşmazlıklar ve siyasi ittifaklarından dolayı savaşır. Mesela, yirmi birinci yüzyılda, Birleşik Devletler, işgal ettiği ikinci ülkenin (Irak) o saldırıyla bir ilişkisinin olduğu hiçbir zaman ispatlanamamış ise de, New York City'ye yapılan bir terör saldırısına karşılık olarak iki savaş başlattı.

Bu kısımda, savaşın kökenlerini, savaşın bin yıl boyunca nasıl değiştiğini ve o değişikliklerin dünyayı nasıl şekillendirdiğini gün yüzüne çıkaracaksınız. Son zamanlardaki uluslararası saldırıları sona erdirmeyi amaç edinmiş akımlara da kısa bir göz atacaksınız.

Bölüm 16

Sopalar ve Taşlar: Eski Usulle Savaş

Bu Bölümde

- Savaşın köklerine ulaşacak;
- Medeniyetler içinde orduların örgütlenmesini,
- Asurlu ve Persli çok yönlülüğü ile ölümüne savaşı
- Romalı lejyonların toplanmasını,
- Greklerin birlikte durması: Phalanx'ı öğreneceksiniz.

Savaşlar olmasa, insanın hikâyesi çok farklı ve belki de anlaşılmaz olurdu. Savaş hikâyeleri en eski ve en etkili folklor ve edebiyat ürünleri arasındadır. Bunun önde gelen bir örneği Bölüm 4'te ele aldığım İlyada'dır. Bin yıllardır, herkes Truva Savaşı'nı kimin yaptığını ve Greklerin bunu epik şiir sayesinde kazanmış olduklarını bilir.

Dünyanın her köşesindeki kültürler, savaş tanrılarına tapmış ve kendilerini askeri fetihlerle savunmuştur. İlk savaşların nasıl yapıldığına bakarak, şiddetsever bu türün akıllı füzelere, casus uçaklara ve nötron bombalarına doğru nasıl yol aldığına dair bir fikir elde edebilirsiniz.

Eski Bir Hayat Tarzı Olarak Savaş

1930'lu yıllarda, yabancılar, Yeni Gine'nin iç kesimindeki vadilerle ilk kez karşılaştıklarında, hemen her köyde, sürekli düşmanlar veya en azından muhtemel düşmanlar olan çevre köylerin halkını gözetleyen Taş Çağı çiftçileri buldular. Zaman içinde kökleri unutulan intikam savaşları, çok yaygın bir kuraldı.

Savaşan yalnızca bizler değiliz

Bilim adamları insanoğlunun savaşan tek tür olmadığını söyler. Diğer hayvanları böylesi bir şiddete iten nedir? Biri, insanlığın en yakın genetik kuzeni, şempanze. Araştırmacılar, bir gruptaki erkek şempanze çetelerinin, diğer bir çeteye baskın yaptığını görmüşlerdir. Eğer becerebilirlerse, diğer grubun bütün erkeklerini öldürürler ve dişilerle çiftleşme ayrıcalıklarını kazanırlar.

Şempanzeleri inceleyen en meşhur araştırmacı olan Jane Goodall şunu demiştir; "Eğer ateşli silahları bulunsa ve onlara nasıl kullanılacağı öğretilseydi, onları öldürmek için kullanacaklarını zannederim." Bu ve diğer deliller, Kuzey Arizona Üniversitesinden Michael P. Ghiglieri gibi biyologları, savaşı hiç de insanların icat etmediğini inanmaya sevk etmektedir. Aksine, savaş insan öncesi davranışların bir parçasıdır.

1970'lerin sonunda, antropolog Carol Ember, günümüzde de varlığını devam ettiren avcı toplayıcı kabilelerin %74'ünün en az her iki yılda bir kez savaştığını kaydetmiştir. Savaş, çalışılan grupların ancak %10'unda yoktu ya da nadirdi. 1980'lerde, bir başka antropolog, K. E. Otterbein, daha da ürkütücü sonuçlara ulaşmıştır; hem avcı toplayıcı hem de ilkel çiftçi toplulukları üzerinde çalışarak, onların %92'sinin savaştığını ortaya koymuştur.

Arkeologlar, sanki sopalardan veya baltalardan kaynaklanmış gibi duran, kemik kırıcı şiddetli darbeler aldıkları görülen insan iskeletlerinin sıklıkla ortaya çıkmış olduğunu kaydediyor. Deliller, eski zamanların şiddet devirleri olduğunu ve insanların hep savaştığı veya en azından silahlı dövüşlere girdiği fikrini vermektedir.

Ordular Toplamak

Mağara insanları savaşlar yaptı, fakat savaş büyük ölçüde, ancak medeniyet örgütlendiği zaman organize hâle geldi. Ordular Orta Doğu'daki ilk medeniyetler arasında, kol ve sıra gibi düzenler, ve *kanatlardan çevirme manevrası* (düşman hattının yanından dolaşarak çevirme) gibi klasik askeri stratejiler ile eş zamanlı olarak ortaya çıktı. (Bölüm 4'e bakınız.)

MÖ 10.000'den sonraki bir dönemde, hem yay hem de sapan savaşçının cephaneliğine katılmıştı. Daha önceki mızrak ve balta gibi, bu araçlar da belli ki avcılık araçları olarak ikiye katlandı, ancak, savaşların yapılma biçimini de değiştirdi. Hayvan bağırsağından yapılı teliyle tahta bir yay, ucu taşlı bir oku, bir futbol sahasının uzunluğundan daha uzak bir yere fırlatabilirdi.

İki ince kayış ve bir deri parçasından yapılı olan *sapanın* daha da uzun bir menzili vardı. Sapancı bir kayayı veya sert, pişirilmiş kilden yapılı bir mermiyi deriye yerleştirir, başının etrafında sallar ve sonra da kayışlardan birini serbest bırakarak merminin savrulmasını sağlardı. İncil'de adı geçen kahraman Hz. Davud, Filistin devi Câlûd'u bir sapan ile yere sermiştir. MÖ onuncu yüzyıldan kalan taş oymaları, Mezopotamyalı (bugün Irak adıyla bilinen yer) askerleri silah kullanırken göstermektedir.

Saldırganları dışarıda tutmak

Eski şehirlerin belki yırtıcı hayvanları içeri sokmamak için savunma surları vardı; ancak, savunma surları üzerinde çalışan hemen bütün tarih öncesi uzmanları, onların saldırganlardan korunmak için inşa edildiğini düşünür. Belki de hatırı sayılır kalıntılar bırakmış en eski kasaba olan Eriha (Bölüm 4'e bakınız.), halkın çevresindeki bir savunma hendeği, bir taş sur ve iç merdiven boşluğu bulunan bir kuleye sahipti. Kuleler, saldırgan gücü, o henüz çok uzakta iken görmenize imkân verir ve siz tepeden istenmedik ziyaretçilerin üzerine mermileri yağdırabilirsiniz.

Bir başka antik kalıntı olan; Türkiye'nin ortasındaki Çatalhöyük, büyük ölçüde penceresiz, kapısız evlerden meydana gelir, tekrar edelim, bu muhtemelen saldırganlara karşı güvende olma kaygısıyla tasarlanmıştır. Kuşatma altında, evlerin sakinleri merdivenlerini kaldırabilir, merdivenleri ve kendilerini çatıdaki kapaklardan atabilir, kapakları kapatıp saldırıyı bekleyebilirlerdi.

Savunma sistemleri insanların çatıştığı her yerde gelişti, evrildi. 4000 yıl öncesi gibi uzak bir geçmişte, Avrupalı köylüler, toprak istihkâmlarla çevrili tepe kaleleri inşa etti. MÖ 220 yılı itibariyle, Çinliler, kuzeyli göçebelerden korunmak için Çin Seddi'nin ilk kısımlarını yükseltti. Sonunda Çin Seddi'nin uzunluğu 4100 km'yi geçti. Avrupalı kâşifler on sekizinci yüzyılda Yeni Zelanda'ya ulaştıklarında, sarp kıyı uçurumlarının tepesindeki ahşap kalelerde Maori savaşçılarını gördüler.

Silah teknolojisinin gelişmesi: Metalin kullanılması

Savunma sistemleri evrildikçe silahlar da gelişti. Metal bıçaklar ve sivri uçlar ile büyük bir sıçrama gerçekleşti.

İtalyan Alplerinde bulunan MÖ yaklaşık 3300 yılına ait mumyalanmış bir adam, bakır bir balta taşıyordu. Bununla birlikte, bakır yumuşak bir metaldir ve bu da bir silah olarak kullanımını sınırlanmıştır. MÖ 3000 yılı itibariyle, Orta Doğulu metal ustaları, daha sert metal bronz elde etmek için bakır ile kalayı karıştırıyordu.

Bronz, keskin bıçaklar ve delici keskin uçlar yapılmasına imkân verdi. İnsanlar bronzu miğferlere, kalkanlara ve zırhlara perçinleyebiliyordu. Bronz savaş baltaları ve kılıçlar standart hâle geldi. Yaklaşık MÖ 1500'de bunu daha da sert olan demir takip etti.

Muharebeye gidiş: Toynaklar ve tekerlekler

MÖ 300 yılı civarında, Mezopotamya'da, ordular savaşçıları taşımak için tekerlekli arabalar kullanmıştır. Belki de ilk büyük şehirli medeniyet olan Sümer halkı eşeklerle veya güçlükle ilerleyen öküzlerle çekilen dört sağlam ahşap tekerlekli ağır, biçimsiz ve hantal araçlardan yararlanmıştır.

MÖ yaklaşık 1800'den sonra, ordular at gücünü tercih etmiştir. Onlar, atları, arabalardan daha hızlı ve hafif, ama yine de büyük olan iki tekerlekli cenk arabalarına koşmuştur. 1959 yılı filmi (MS birinci yüzyılın ilk yıllarındaki Roma'yı konu alan) *Ben Hur*'daki yarış arabalarının aksine, bu ilk arabalar birkaç kişiyi -savaşçı, mızrak okçusu ve bir sürücüyü- taşıyabiliyordu. Medeniyetleri, Dicle Nehri yukarısındaki Asur şehir devletinde ortaya çıkan Asurlular, cenk arabalarını muharebede özellikle iyi kullanmışlardır.

Müthiş Asurlu Cephanesi

Orta Doğu'nun çevresinde, Sümerliler, Mısırlılar, Babiller ve Hititler ilk savaş gücünün çıkış ve inişlerini yaşamış askeri güçlerdi. Fakat, daha az bilinen diğer kavimler -Hurriler, Mitanniler, Kassiteler, Elamlar ve Amoriler- de silahlı güçleri sahaya çıkardı.

Bölüm 4'te size kendilerinden daha çok söz ettiğim Asurlular, özellikle savaş seven bir topluluk olarak gelişti. Asurlu saldırganlığı belki de savunma ile başladı. MÖ on birinci yüzyılda, kuzeyli göçebe işgalci dalgaları, Asurlu krallığını kuzey Mezopotamya'da Dicle Nehri boyundaki yalnızca 80 ilâ 160 km genişliğindeki bir alana sıkıştırmıştır. Ancak, ertesi yüzyılın sonunda, Asurlu savaşçıları, sınırları Mısır'dan Kafkaslara (Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki bölge) uzanan 1600 km genişliğindeki bir imparatorluğu idare edinceye kadar diğer toplumlara yönelik istilalara başladılar.

Birlikler oluşturmak

Zirve devirlerinde, Asurlular 100.000 kişilik bir ordu çıkartabiliyordu. Fakat, uzmanlaşmış birliklere; hızlı hareket kabiliyeti olan, daha hafif zırhlı piyade ve daha yavaş, ancak ağırca zırhlı piyade; mızraklı, yaylı, sapanlı ve kargılı ve kılıçlı savaşçılara ve cenk arabalarına dayanıyordu.

Belki de en etkileyici olanı, Asurluların teknik birliklere sahip olmasıydı. İleri birlikler ikmal arabaları için yollar açar ve onları düzleştirirdi. Ordu bir nehri geçmeye ihtiyaç duyduğunda, mühendisler, sonraları bin yıllarca aynen yapacak oldukları gibi, bir duba köprü inşa ederdi. Onlar, duba köprüler için, yolun su üstünde kalması amacıyla, şişirilmiş hayvan derileri, kütükler ve iple birbirine bağlanmış kamış botlar kullandılar.

Asurlular bir şehrin savunma sistemlerini aşma yolları da tasarlamıştı. Şehrin surlarının hemen yanına kadar taşınabilen, tekerlekler veya bazen dubalar üzerinde bulunan *kuşatma silahları* inşa etmişlerdir. Kuşatma silahları okları savuşturabilen sağlam inek derisi ile kaplı kereste çerçevelerden oluşurdu. Taarruz edenler silah yerine yerleşinceye kadar içeride kalabilir, sonra içeriden yukarı tırmanır, kale tepesinde ortaya çıkar ve karşı tarafa aşabilirlerdi. Diğer bir yöntem de, sura çıkmak için çakıl ve molozlardan teşkil edilen bir rampa yapmaktı.

Asurlu mühendisler bazen, üstten gitmek yerine, bir şehrin altından hendek kazarak ve tünellerini, bir maden kuyusu gibi ahşap kirişler ile payandalar kurarak yerin altından giderdi. Mühendisler duvarın altından geçtikten sonra payandaları ateşe verir ve sonrasında geriye dönüp açtıkları delikten koşarak çıkarlardı. Payandalar yanar, tünel çöker ve üstteki gerçek anlamıyla altı oyulan duvar çatırdar, yıkılırdı. Askerler de açılan gedik boyunca ilerlerdi.

Yıkımla intikam almak

Bir şehrin sakinlerini toptan kılıçtan geçirme veya ahalinin tamamını sürgün etme gibi vahşetler modern savaşların en kötü yönlerinden biridir, ama boğazlama ve sürgün modern çağa özgü bir şey de değildir ve Asurlular her ikisini de yapmıştır. Bir keresinde, onlar 27.000 Yahudi'yi -tarihten silinmiş olan Kayıp Kabileler- Doğu Suriye'ye sürmüşlerdir. Asurlular esirleri zorla çalıştırdılar, bu da herkesi öldürmektense daha çok esir almayı bazen daha ekonomik hâle getiriyordu.

Asurlular, nihayet MÖ yedinci yüzyılda, komşu kavimler onlara karşı birleştiğinde kuvvetten düştü; ancak bu, onların askeri metotlarının unutulduğu anlamına gelmiyordu. Persler, kendi geniş imparatorluklarını Asurlulardan miras alınan savaş taktikleri ile inşa etti.

Yunanistan'da Çiftçilikle Savaşı Birlikte Götürmek

Antik Greklerin yönetme yöntemi (ki bu hususu Bölüm 4'te okuyabilirsiniz) ve Grek düşünme yöntemi (Bölüm 10'a bakınız.) gibi, bir Grek savaş stili ana kara Yunanistan coğrafyasından ve zirai ekonomiden kaynaklanmıştır.

MÖ altıncı ve beşinci yüzyılların Grek askerleri büyük ölçüde küçük toprak sahipleri, geçimlerini, kayalık yamaçlara kazınarak oluşturulmuş tarlalardan sağlayan aile çiftçileriydi. Toprak sahibi olma statüleri, onlara imtiyazlı bir orta sınıfın mensupları, vatandaş hâline getirdi. Bu çiftçiler mal mülklerini ve topluluklarını sürdürmeye kararlı olduğundan, gönüllü olarak ağır zırhlı yaya askeri demek olan piyade (hoplite) oluyorlardı. Ücretli olmayan askerlik hizmeti, topluluğa tam olarak mensubiyetin bir işaretiydi.

Teçhizatı -bronz bir zırh, modaya uygun olarak at kılından sorgucu olan bir miğfer, kısa bir demir kılıç ve *greave* adı verilen (tekmelik benzeri) ayak koruyucuları ve en elzem teçhizat; yaklaşık 270 cm uzunluğundaki bir mızrak- elde etmeye gücü yeten her Grek vatandaşı orduya katılırdı. Hopliteler, isimlerini teçhizatın diğer bir parçasından; çifte kulpundan tuttukları ağır ahşap kalkandan alırlardı. Bir ilmeği kolun ön kısmından dirseğe geçirirler, öteki ilmeği de sol elle zırhın kenarından kavrarlardı.

Omuz omuza askerlik yapmak

Ağır piyade savaşçılığı Grèklerin savaşma yöntemine; *phalanx* (palanks; savaş düzeni) adı verilen sıkı, kirpi benzeri bir düzene uymuştur. O birbiriyle rekabet hâlindeki şehir devletleri arasındaki çatışmalardan kaynaklanmıştır.

Genellikle tarım arazisi hususundaki resmi uyuşmazlıkları, her iki taraf da, öğleden sonra teşkil edilen ve birbirleriyle ağaçlardan arındırılmış arazilerde karşı karşıya gelen zırhlı kollar vasıtasıyla karara bağlardı. Her iki taraf da diğer tarafa gözdağı vererek bir çözüme ulaşmaya çalışırdı.

Herhangi saldırgan bir insan grubundan *phalanx* olarak söz eden birini (örneğin, önemli bir olayı haber veren muhabirler) duyduğunuzda, (belki günümüz muhabirlerinden daha az iğrençse de) orijinal phalanxların çok daha öldürücü olduğunu hatırlayınız. Muharebe düzeninde, bir erin mızrağı önündeki sıradaki erin ötesine kadar uzanırdı.

Piyadeler (hoplites) omuz omuza savaşırdı. Miğferleri yüzünden iyi göremez ve ağır teçhizattan dolayı da hızlı hareket edemezlerdi. Piyadelerin yapabildiği, taşıyanın kalkan yanını ve komşusunun silah yanını koruyan kalkanlarının gerisinde ilerlemekti.

Grek tarihçi Ksenofon (Xenophon), bu karşılıklı bağımlılığı zirai bağlamda şöyle ifade eder; "Çiftçilik bir kişiye, başkalarına yardım etmeyi öğretir. Düşmanlarla dövüşmede, aynen arazide çalışmakta olduğu gibi, her bir kişi başkalarının yardımına ihtiyaç duyar."

İki Grek phalanxı çarpıştığında, biri diğerini yarıp geçerdi. İhtilafa düşülen phalanx, miğferin kör etmesi yüzünden etkisiz hâle gelirdi, zırhlarla hareketleri hantallaşan üyelerin kafalarının karışmış olmasıyla birbirleriyle savaşmaları da muhtemeldi. Bu MÖ 424 yılındaki Delium Muharebesi'nde yaşanmıştı. Orada Spartalılar Atinalı hattını yardığında, dağılmış Atinalılar kılıçlarını kaparak, kendi silah arkadaşları dâhil, hareket eden her şeyi doğramıştı.

Perslere göğüs germek

Zamanla, phalanx, diğer kültürlerin daha hızlı hareket eden piyade (böyle ağır bir teçhizatı bulunmayan yaya asker) ve hatta at sırtında hücum edenler dâhil; askeri düzenlerine karşı etkili olduğunu da göstermiştir.

Piyadeler (hoplite) en büyük sınavlarından, Pers kralı I. Darius'un ana kara Yunanistan'ı istila ettiği yıl olan MÖ 490'da geçti. Bire iki gibi bir sayı üstünlüğü bulunan Atinalı ve müttefik piyadeler Persler ile Maraton'da karşı karşıya geldi.

Persler, hepsi de koordineli, çok sıralı bir bütün olacak şekilde; atlar, okçular, kılıç kullananlar ve mühendislerden oluşan ordularını Asurlular (Daha önceki "Birlikler oluşturmak" başlıklı kısma bakınız.) tarafından geliştirilmiş usullere göre örgütledi. Kısa ve küt bronz ayaklar gibi görünen bu mızraklı askerler

Darius'a kolay yutulacak yemler gibi geldi. Fakat, Grekler geri çekilmedi. Bir piyade tökezlediğinde, onun gerisindeki sıradaki piyade onun üzerinden geçer ve ilerlemeyi desteklerdi. Grekler *kanat*ları -hatlarının uzak uçları- Pers güçlerinin en yaralanabilir kısmını ezinceye ve sonra da ortadaki Persleri sarıncaya kadar ilerledi. O noktada, Darius'un ordusu akıllıca hareket ederek geri çekildi ve hızla botlarına binip uzaklaştı.

Grekler, sayıca üstün Persleri 11 yıl sonra Platea'da tekrar yendi. Grek phalanxı, ağır piyadeyi zamanının asli gücü hâline getirmiştir. Komutanlar, yüzyıllarca, süvariyi ve okçuları, mükemmel zırhlı piyadelerin destekçisi olarak görmüşlerdir.

Makedon vahşetiyle yüzleşmek

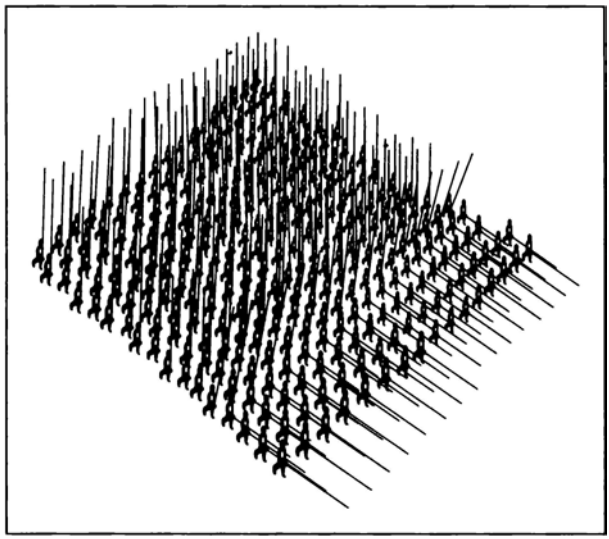
Grekler sonunda, bir yabancı gücü ile karşılaştıklarında bu, güçlü Persler değil, kendi phalanx versiyonunu uygulayan kuzey Yunanistan'ın güçlü kralı Makedon Philip (Filip) idi.

Clint Eastwood'u, yan yan bakan en acımasız, merhametsiz hâliyle, sert ve kaba adam Philip'in rolünde hayal edin. Philip süvariyi piyadesinin gerisine yerleştirdi ve her bir binici bir *xyston*; her iki uçta da 30 cm'lik demir ucu bulunan 360 cm uzunluğundaki mızrakla donandı. Süvarinin iki işi vardı:

- Piyadeye destek vermek
- Aralarında geri dönen ve kaçan herhangi bir silah arkadaşını öldürmek

Makedon, piyadesini phalanx düzeniyle tertip etmiştir, ama onda çok hayati iyileştirmeler de yapmıştır. Philip'in askerleri, sarissa adı verilen uzun bir mızrağı her iki elle de kullanabilmek için, piyade kalkanı kadar ağır (ve koruyucu) ve büyük olmayan küçük, yuvarlak bir kalkanı sol omuzlarına bağlarlardı. *Sarissa*, süvari xystonu gibiydi, ancak ondan daha uzundu, uzunluğu 390 ila 630 cm arasındaydı, kıç tarafında özel metal bir çivi vardı. Bir asker çiviyi yere batırabilir ve sonra da kendini hedef alan atlıyı kılıca benzeyen uçla kazıklayabilirdi. Sarissa öylesine uzundu ki, Makedon phalanxının dördüncü sırasındaki askerlerin taşıdığı silahların uçları, birinci sıradaki askerlerin ötesine kadar uzanırdı. (Şekil 16-1'e bakınız.)

Makedon ordusu Asurlu-Persli silah ve taktiklerinin en iyi yönlerini de almıştır. Makedonyalı Philip okçuları, mızrak atıcılarını ve sapancıları (küçük, ancak öldürücü taşları düşman üzerine fırlatmak için bir deri sapanı kullanmada uzman askerler) konuşlandırmıştır. Asurluların da yapmış olduğu gibi, o fethedilen orduları bünyesine almış ve gücüne destek olmaları için, onlara kendi silahlarını, teşkillerini kullanmalarını söylemiştir. Philip Asurlu muharebe mühendislerini de istihdam etmiştir. Onun mucitleri, tepeye bir açılır kapanır köprü ve okçuların ayakta durabilmeleri için pek çok platform ekleyerek kuşatma silahı geliştirdiler. Bu yeni kuşatma mekanizması, hedefteki şehrin surunun tam yanında olmak zorunda değildi; eğer sura çok yaklaşmışsa, hücum edenler asma köprüyü indirebilir ve kale burcundaki siperlere geçebilirdi.

Şekil 16-1: Makedon phalanxı bir kaslı asker, tahta ve metal kirpisiydi.

Geliştirilmiş kuşatma makinesinden daha özendirici olanı Makedonyalı mühendisler büyük bir kayayı yaklaşık 3050 metrelik uzaklığa fırlatmak için yaralı hayvanların kılı ya da kaslarını gerip serbest bırakan bir mancınık kurdular.

Savaşçılık yaklaşımı oğlu Büyük İskender'in (Onu size Bölüm 4 ve 20'de anlatıyorum.) başarılarını desteklemiştir. İskender Persler üzerine yürürken fethettiği Grekleri beraberinde götürdü, Persleri adamakıllı yendi ve Hindistan'ın bir kısmını gasp etmek için Mezopotamya ve ötesine yürüdü. İskender'in askerlerinin cesaretini, Hintlilerin en iyi silahları; zırhlı muharebe filleri bile kıramamıştır.

Romalı Yöntemiyle Savaş

Bugün İtalya'da bulunan Tiber Nehri üzerinde bir şehir kıran koyun çobanları olan Latinler, Greklerin savaş yöntemine hayran olan ve onu taklit eden pek çok Akdeniz ulusundan biriydi.

MÖ altıncı yüzyılın sonunda, Latinler kendilerini Grek stilindeki phalanxlar hâlinde organize etti ve kuzeyli efendileri olan Etrüsklere kafa tuttu. Latinler bu mücadeleyi kazandı ve şehirleri Roma, askerî maharete dayalı yeni bir kültürün merkezi oldu.

Üç sıra hâlinde yürümek

Latin koyun çobanlarına artık Romalılar dendi. Onlar phalanxın Etrüsklerle (Greklerden etkilenen diğer bir kavim) savaşmak için mükemmel olduğunu, ancak az gelişmiş komşu kabilelerle savaşmak için mükemmel olmadığını kısa süre sonra fark ettiler.

Grekler phalanxı tarım arazilerinde, muharebe *meydanı*nda geliştirmişlerdir. Romalıların kabilelerden oluşan komşuları, çıplak yamaçlarda, tepeliklerde düzenli teşkiller hâlinde yürümeye ilgi duymuyorlardı. Kalkan taşıyan Romalılardan daha hızlı hareket edebilen kabile üyelerinin gürültücü bir topluluğu bir kanadı çevirebiliyor veya ağaçların gerisinde gizlenebiliyor ve bir akında hızla ortaya çıkabiliyordu.

Grekler bile, özellikle, Klasik Yunanistan'ın son on yıllarında, askeri güçleri, çiftçi-vatandaş askerlerin komşu çeteleri olmaktan çıkıp, bazıları paralı askerler olan vatandaşlar ve yabancı sakinler karışımına evrildiğinde, geleneksel phalanxın, gitgide daha etkisiz olduğunu sonunda fark ettiler.

Romalılar, kendilerine özgü daha esnek bir askeri stile ihtiyaç duyarak, MÖ dördüncü yüzyılda *lejyon* sistemini bulmuşlardır. Lejyon üç sıralı piyade askerlerinden teşekkül ediyordu. Yalnızca üçüncü sıra geleneksel mızraklar taşıyordu. İlk iki sıra makul bir teknolojik yeniliği başlatmak ve onun varlığıyla övünmek için tasarlanmış, cirit (ya da *pilum; javelin*) adı verilen bir silah çeşidini taşıyordu. Başı bükmek ve koparmak için tasarlanmıştır; bu, ciridi, hedefini vurduktan sonra, düşman için kullanışsız hâle getirir. Bükülmüş cirit başı da rakibin kalkanına, zırhına ya da vücuduna saplanacak şekilde yapılmıştır.

Romalı lejyonu şu şekilde çalışırdı:

- **Hastati:** Genç erkeklerden meydana gelen birinci sıra ciritlerini fırlatır, sonra kılıçlarını çeker ve taarruz ederlerdi. Eğer geri çekilmek zorunda kalırlarsa, ikinci sıranın gerisindeki bir mevki için koşuşurlardı.
- **Principes:** Daha tecrübeli olan ikinci sıra da mızraklarını fırlatır ve sonra saldırırdı. Aynı şekilde, onlar da geri çekilmek zorunda olduklarını fark ederse, üçüncü sıranın gerisinde mevzi alırlardı.
- **Triarii:** Sabit yaşlı erlerden meydana gelen üçüncü sıra, diğer erlerin güven içinde geri çekilişine imkân vermek için sağlam bir savunma hattında dururlardı. Fakat, Roma'nın muharebeleri böyle bir hâle pek düşmezdi.

Lejyon genellikle muharebeyi kazanmıştır, ama Roma kazanamadığında bile, diğer taraf muharebeden zarar görmüştür. MÖ 280 yılında Epirus kralı Pyrrhus, Roma Konsülü Laevinus (*konsül* Roma cumhuriyetinde en yüksek idari makamdı) tarafından kömuta edilen birlikleri yenmiştir. Her iki taraf da müthiş kayıplar vermişlerdi. Toz duman ortalıktan kalktıktan sonra, 15.000 ölenin olduğu görülmüştü. Pyrrhus, "Romalılara karşı başka bir muharebeyi kazanırsak, tamamıyla bitip tükeniriz." demiştir.

Grek phalanxı gibi, lejyon da vatandaş birlikleri şeklinde başlamıştır. Hemen bütün askerler küçük arazi sahipleri sınıfından geliyordu ve hemen her erkek askerlik yapıyordu. 17 ila 45 yaş arasındaki her vatandaş (Yunanistan'da olduğu gibi, kadınlar vatandaş değildi.) askerlik hizmetine on yıl ayırmak zorundaydı. Bir lider, siyasi bir makam elde etmeden önce kendini muharebe meydanında ispat etmek zorundaydı.

Sürekli hazır olacak bir kuvvet toplamak

Başarılara rağmen -ve başarılarından dolayı- Romalı komutanlar, MÖ 100 yılı itibariyle imparatorluğun ordusunu değiştirmeye ihtiyaçları olduğunu anlamışlardır. Almanya'dan Afrika'ya, oradan Karadeniz'e kadar düşmanlarla muharebe eden Roma İmparatorluğu öylesine hızlı büyüdü ki, vatandaş-askerlerden oluşan cumhuriyetçi lejyonları bu gelişmeye uyum sağlayamadı. Çok uzaklardaki o cephelere gönderilen birlikler, yurtlarına ve mülklerinin başına, birkaç aylık bir seferden sonra ancak dönebiliyorlardı.

Bundan başka, Roma'nın genişlemeleriyle gelen refah ve bunun sonucu olarak gelen ticaretteki artış, Roma'daki varlıklı patrici sınıfı daha da zenginleştirdi. Zengin kimseler, geleneksel olarak lejyonlara eleman tedarik eden küçük arazi sahipleri olan vatandaş-çiftçi-askerlerce değil de köleler tarafından ekilip biçilen büyük çiftlikler ediniyorlardı ve köleler askerlik hizmetinden muaftı.

Roma, lejyonların saflarını doldurmak için çabaladı. Orduya asker alanlar, bu hizmet için mal mülk sahibi olma şartını kolaylarına geldiği için görmezlikten gelmeye başladılar. Komutanlar listelerini tamamlamak için gözlerini şehirli fakirlere çevirdiler, ancak şartlar tam da aynı değildi. Bu yeni kimseler imparatorlukta aynı konuma sahip değildiler. Disipline edilmeleri daha zordu.

Siyaseten konsüllük makamına yükselmiş, alt tabakadan bir asker olan Gaius Marius, Roma için eski sivil milis fikrini terk etme ve orduyu resmen tam zamanlı, profesyonel sınıf hâline getirme vaktinin gelmiş olduğunu düşündü.

Profesyonel ordu işe yaradı. Ordu çekici bir kariyer tercihi ve yukarıya hareketliliğin bir vesilesi oldu. Bununla birlikte, bir dezavantaj da vardı. Vatandaş-askerlerin Roma'ya sadakatinin yerine, yeni profesyoneller öncelikle komutanlarına sadık idiler. Cumhuriyet iç savaşlara daha açık hâle geldi. Askerleri, devletten ziyade kendine bağlı olan bir askeri lider,

diktatörlük veya imparatorluk hayali kurabilirdi. Roma, Augustus Sezar'ın MÖ 31 yılında tahta çıkışıyla resmen bir imparatorluk (yani, otokratik bir imparator tarafından yönetilen) oldu. (Bölüm 19'a bakınız.)

Lejyonu çeşitlendirme

Augustus'un yükselişi vatandaş-askerin sonu değildi. Batı Roma İmparatorluğu'nun (Doğu Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu oldu) sonraki yüzyıllarındaki Roma stratejisi, daha çok savunmacı bir nitelik kazanmıştır. Barbar saldırılarına karşı, tahkim edilmiş ileri karakollar ve şehirler elde etme işinde iskan edilen savunmacılar önemliydi.

Roma'nın sınırlarında durmadan çalışan kabileler ne derecede savaşçıydı? Langobard halkı adını "uzun balta" anlamına gelen *Langobard* silahlarından almıştır. Saksonlar adlarını seksi ses çıkaran bir müzik aletinden (Alet, saksofon, ancak on dokuzuncu yüzyılda icat edilmiştir.) değil, palaya benzer bir bıçak olan *sax*tan almışlardır. Günümüzdeki bir ulusa Termonükleer Füzeler adının verildiğini hayal edin.

Bölüm 5'te, her biri daha önceki yerleşmiş insanlarla çatışan, bazıları yerleşen ve daha sonraki dalgalara karşı savunucular olan halk dalgalarından söz ediyorum. Roma İmparatorluğu'nun bu taarruzlara karşı savunma görevi, çok sayıdaki görevliyi gerektirdi. Galya (bugünkü Fransa) gibi bölgelerdeki sakinler, kasabalarını savunmak için çalıştılar. Savaşçıların, kendi ülkelerini savunmak için daha iyi dövüştükleri fikri geri geldi.

Hun Attila Galya'yı 451 yılında istila ettiğinde, kendi ve korkunç müttefikleri, surlarla çevrili şehirlerin savunma sistemlerini kırmaya çalışırken aylarını harcadı. Yiyecekleri ve atlarının yemleri bitti. Attila Orleans şehrini var gücüyle döverken, Roma Generali Aetius'un, büyük ölçüde Galya'dan toplanan Cermen askerlerinden oluşan ordusu Hunlara saldırdı ve onları Châlons'a doğru kovaladı. Hunlar orada döndüler ve dövüştüler, ama galip gelmek için ziyadesiyle bitip tükenmişlerdi. (Hatırlayalım, bununla birlikte, Attila'yı alt etmek Roma süvarisine düştü.) Hunlu Attila'ya dair daha fazla ayrıntıyı Bölüm 20'de bulacaksınız.

Atlılara Dönüş

Askeri strateji uzmanları, yüzyıllardır, süvariyi piyadeye göre tali bir sınıf saymışlardır. Ancak, cani Hunlar, ani öfkeleri ile herkesi dehşete düşürerek, Avrupa'yı at sırtında akın ettikten sonra, savaş stratejistleri hızın önemine tekrar uyandılar.

Orada, Bizans İmparatorluğu'nun (Bizans İmparatorluğu'na dair daha fazla bilgi Bölüm 6'da bulunuyor) geniş sınırlarını, geleneksel Romalı ve Grek güçlerinin belkemiği olan ağır piyadeden daha hızlı hareket edebilen

hafif zırhlı okçularla desteklenen atlı birlikler devriye gezerek kolaçan ediyordu. Eski stil kalkan taşıyıcılar artık çoklukla garnizon savunmalarında çalışıyordu.

Yüzyılların İzinde

Yaklaşık MÖ 10.000: Savaşçının cephaneliğine yay ve sapan eklendi.

MÖ onuncu yüzyıl: Asurlu savaşçılar, Mısır'dan Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki dağlara kadar uzanan bir imparatorluk inşa eden Asurlu savaşçılar, komşu uluslara akınlar düzenlediler.

MÖ 424: Spartalılar Delium Muharebesi'nde Atina hatlarını yardılar. Yönlerini şaşıran Atinalı askerler mızraklarını düşürdü, kılıçlarını aldı ve kendi askerlerinden pek çoğunu yaralayarak hedef gözetmeksizin kesip doğramaya başladılar.

MÖ 409: Atinalılar ve müttefikleri, sayıları hayli fazla olmasına rağmen, Kral I. Darius'un istilacı Pers güçlerini Maraton'da yendi.

MS 451: Galya'da (bugünün Fransa'sı) Cermen birliklere komuta eden Romalı bir general olan Aetius, Orleans'ı kuşatan Hunlu Attila'yı şehirden uzaklaştırdı. Sonra, Aetius, Hunları takip etti ve Châlons'da yendi.

1980'ler: Antopolog K.E. Otterbein, üzerinde çalışılan avcı toplayıcı toplumların ve ilkel çiftçi toplulukların %92'sinin savaştığını ortaya çıkardı.

Bölüm 17

Savaş Makinesinde Bazı Gelişmeler

Bu Bölümde

- ▶ Daha etkili dövüşebilmek için üzengilerde durulduğunu,
- ▶ Ok ve mızrakları savuşturmak için metal elbiseler giyildiğini,
- ▶ Uçan kıvılcımların havai fişeklerden ateşli silahlara çevrildiğini,
- ▶ Bizans İmparatorluğu'nun büyük silahlarla devrildiğini öğreneceksiniz.

Mızrak öncesinden beri, savaş, teknolojiyi daima harekete geçirmiştir. Asurlu askeri mühendisler, Makedon silah mucitleri ve Romalı tahkimat ustaları, kendi devirlerinin silah teknisyenleriydi.

Yirminci yüzyılın napalminden çok önce icat edilen, gayet çabuk tutuşabilen bir sıvı olan *Rum ateşi* gibi müthiş bir maddeyi, silah olarak kullanılmayacak olsa, birinin bulacağını hayal etmek zordu. Metal işçiliğinin de silah ve zırh yapımcılarının ihtiyaçları ile beslenmiş olduğu anlaşılıyor. Ancak, icatlar da savaşı teşvik etti.

Bin küsur yıl önce, Asya'dan çıkan iki küçük ve zarif yenilik, savaşların nasıl yapılacağı ve hatta nasıl algılanacağı hususlarında pek çok uyarlamaya imkân verdi ve hatta onları gerekli kıldı. Bu yenilikler şunlardı:

- **Barut:** Çinliler ilk yığını, bir süre onunla kimseyi havaya uçurmayı denemeseler de, MS dokuzuncu yüzyılda karıştırdılar.
- **Üzengi:** Baruttan çok daha az gösterişli olmakla birlikte, son derece pratik olan düşük teknoloji ürünü üzengi -ata binmek için tırmanırken ayağınızı koyduğunuz bu şey- MS dördüncü yüzyılda, bir Çinli atlı askerinin teçhizatının bir parçası oldu.

Süvarinin Yeniden İcadı

Hem barut hem de üzengi, sonunda Asya'dan Avrupa'ya geçti, ama daha basit olan üzengi daha önce geldi. O, Bölüm 16'da ele aldığım hız ve hareketliliğe yeniden vurgu ile eş zamanlı olarak geldi. At sırtındaki savaş Orta Çağ'da daha büyük önem kazandı ve küçük hızlı dönen küheylanı üzerindeki hafif silahlı Arap fatihinden, hantal, metal kaplı savaş atı üzerindeki çelik zırhlı Avrupalı şövalyeye kadar çeşitli biçimler kazandı.

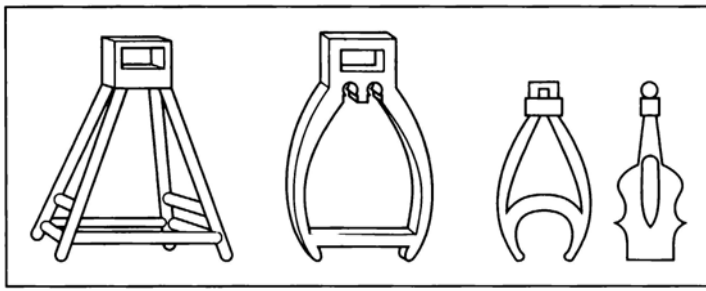
Üzengiyle dik ve dengeli durmak

Üzengiler süvarinin kılıç sallarken, bir hedefe ok atarken ve özellikle stratejik bir manevrada birdenbire geri dönerken dengede kalmasını son derece kolaylaştırmıştır. Bu sağlamlık da, şiddete maruz atlının daha büyük silahları daha rahat ve ustalıkla kullanabilmesine imkân verir. Avrupa'nın zırhlı şövalye çağı üzengi olmadan hayal bile edilemezdi. Bazı on üçüncü ve on dördüncü yüzyıl üzengi stilleri Şekil 17-1'de gösterilmiştir.

Metalle kaplı popo ve uyluklarını, dörtnala giden bir atın sallanan yanlarını ve arkasını tutması için kullanmaya çalışırken, bir koluyla uzun, ağır mızrağı tutmaya gayret eden çelik elbiseli biniciyi hayal edin. Bu iş böyle yürümezdi. Ama aynı şövalyeye, her birisi bir ayağa olmak üzere asılı iki platform verin, o böylelikle kendi ağırlığını kaldırabilir ve ortalayabilir ve ağır zırh ve mızrak hantal olmaktan çıkıp daha ürkütücü hâle gelir.

Üzengi ya Çin'de ya da Orta Asya'da, genelde *barbarlar* diye etiketlenmiş göçebe kabileler ve klanlar arasında vücuda gelmiştir.

Şekil 17-1: Savaşı değiştiren teknolojik bir yenilik olan farklı üzengilerin önden ve yandan görünüşleri.

Bir hayat tarzı olarak at sırtında baskın

Çinli askerler MS dördüncü yüzyılda üzengiyi kullanmaya başladılar, fakat *Avarlar* denilen yaman at binicisi Asyalı göçebeler muhtemelen bu icadı MÖ birinci yüzyıldan beri kullanıyordu. Avarlar MS 568'de, Tuna Vadisi'ndeki toprakları Bizans İmparatorluğu'ndan alarak Doğu Avrupa'ya akın ettiğinde, binicilerinin ayaklarında üzengi vardı.

Avarlar ve diğer barbar kavimler, istediklerini -değerli ticaret eşyalarını, yiyecekleri, parayı ve bazen de bir bölge veya imparatorluğun egemenliğini- elde etmek için kasaba ve şehirlere saldırırken üzengiyi kullandılar. (Barbar akınları ve fetihlerine dair daha fazla bilgiyi Bölüm 6 ve 7'de bulabilirsiniz.) Baskın, iç Asya bozkırlarından gelen bazı göçebe kabilelerinin hayat tarzı hâline gelmiştir. Çünkü bu çoban ve avcıların, Çinliler gibi yerleşik çiftçilere ve kasabalılara ticaretle verebilecekleri pek bir şeyleri yoktu, onlar istedikleri o şeyleri elde etmek için güce başvurdular.

Baskının en iyisi çabucak gerçekleştirilenidir. Vurabilirsiniz ve sonra da kendinizle hedefiniz arasına epeyce bir mesafe koyarsınız. Süvarilik baskıncıları bilemiştir ve üzengi de onu keskinleştirmiştir.

Bizans sınırlarını korumak

Zengin Bizans İmparatorluğu (Bölüm 6'ya bakınız.), akıncıların birincil hedefiydi, bu sebeple, onun sınırlarını korumak için hızlı atlı devriyeler bir zorunluluktu. Muhtemelen Avarlardan örnek alınarak yapılan üzengiler, Bizans devriyelerine, henüz bu teknolojiyi elde etmemiş olan Batı Avrupalılara karşı bir üstünlük kazandırdı. *Levazım sınıfının* (uzun kuşatmalar sırasında bile hem süvarilerin hem de piyadelerin ellerinde yeterli yiyecek bulunmasını temin eden bir destek teşkilatı) kullanılışı ile katlanan bu üstünlük, Bizans İmparatorluğu'nu, yabancıların çok büyük zorlukla sızabilecekleri güçlü bir konuma getirdi. Bizans başkenti Konstantinopol, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda, birlikleri yeni ve ısrarlı düşmanı, Araplar ile karşı karşıya gelirken her avantaja muhtaçtı.

Araplar da nispeten küçük ve hızlı atlarda üzengi kullandı. Araplar azimlerini, yedinci ve sekizinci yüzyıllarda yeni dinleri İslâm'ı yaymaya yoğunlaştırdı. Orta Doğu'nun ve doğuda Hindistan'a, batıda Kuzey Afrika ve İspanya'ya olan toprakların kontrolünü ellerine geçirdiler. (Bölüm 6'ya bakınız.)

Ancak Konstantinopol Araplara direndi. Bizans başkenti (bugünkü Türkiye'deki İstanbul), denize çıkıntı yapan yüksek bir kara üzerinde oturmuş olmakla müthiş bir stratejik mevkiye sahip bulunuyordu. Sekizinci yüzyılda, başkenti at sırtında almada başarılı olamayan Araplar, işi, Rum ateşi olmasaydı başarılı olabilecek bir deniz ablukası oluşturarak gemilerle

denediler. Askeri bir sır olan *Rum ateşi*, büyük bir ihtimalle, yüzeye yeraltındaki depolardan sızan kömür yağından inceltilmiş neftyağı olmalıdır. Rum ateşi neden yapılmış olursa olsun, etkisini yakarak gösteriyor ve su üzerinde yüzüyordu.

Bizanslılar, Rum ateşi dolu kil testileri düşman gemilerinin güvertelerine mancınıkla fırlatıyor, onların alev almasını sağlıyordu. Çömlekler hedefi ıskalasa bile çömleğin içindekiler suyun üzerinde yanmaya devam ediyordu. Bizanslılar, bazen, Rum ateşini elle çalışan pompalardan da fışkırtıyorlardı. Araplar, pek çok gemi kaybettikten sonra deniz ablukasına son verdi.

Mağriplilerin meydan okuyuşu

Araplar Konstantinopol'ü düşüremediler, ancak hafif süvari stratejileri diğer her yerde işe yaradı. (*Hafif süvari*, hıza odaklı hafif zırhlı at birliklerini ifade eder.) MS 711'de Müslüman Araplar İspanya'yı fethetti. Sözü geçen ülke, büyük Arap İmparatorluğu bölgesel İslâmi krallıklara bölündükten çok sonralara kadar Müslüman egemenliğinde kaldı.

Oraya, Kuzey Afrika'dan ilerleyerek gelmiş olan İspanya'daki Müslümanlar, kısa bir süre sonra *Endülüs Emevileri* diye anılmaya başladı. (Endülüs Emevilerine dair daha fazla bilgiyi Bölüm 6'da bulabilirsiniz.) Onların kuzeyinde yaşayan Hristiyanlar, özellikle Frenkler, komşuları olarak onları sevmedi.

Galya (bugünkü Fransa ve Almanya'nın büyük bir kısmı) adıyla bilinen bölgeyi idare eden *Frenkler*, disiplinli ve uyum kapasitesi yüksek olan eski barbarlar stilindeki yer savaşçılarıydı. Hızlı süvariler olan Endülüs Emevileri, sınırlarına akın ettiğinde Frenklerin kralı daha fazla hıza ihtiyacı olduğunu biliyordu. Bulduğu çözüm, kendi süvarisini kurmaktı.

Tuhaftır, o kral, yani Charles Martel istila eden Endülüs Emevilerini mağlup etmek için, süvarilerine yürümelerini emretti. Kalkanlar ve mızraklarla saldıran akıncılarla yüz yüze gelen Frenkler pes etmedi ve Endülüs Emevilerini başarılı bir biçimde püskürttüler.

O piyade tekniğine dönüşe rağmen, bu muharebe, zırhlı şövalyenin Avrupa savaş sanatına egemen olduğu dönem olan atlı çağının başlangıcını işaret eder.

Şövalye

Chivalry ve *chivalric* sözcükleri, Fransızcada "at" demek olan *chevaux* ile ilişkilidir ve *cavalier* ve İspanyolcadaki *caballero* gibi ata dayalı sözcüklerle de akrabadır. Bu sözcükler Orta Çağ'daki insanların soyluluk, nezaket ve cesaret gibi hasletleri atlı savaşçılarla nasıl özdeşleştirmiş olduklarını gösteriyor. Eski Roma'da, atlı asker yaya askerden esirgenen bir statüye sahipti.

Bu şövalye çağı, ondan önceki ve sonraki pek çoğu gibi, şiddeti yüceltmiştir. İnsanlar dövüşme stillerini medeniyetin bir işareti olarak düşünürlerdi. On dördüncü yüzyıldaki bir Fransız vakanüvis şunları demiştir, "Nazik şövalyeler savaşmak için doğmuşlardır ve savaş, ona endişe etmeden ve korkaklık göstermeden giren herkesi soylulaştırır."

Soylulaştırsın ya da soylulaştırmasın, savaşın maddi bir bedeli vardır ve zırhlı, atlı bir şövalyeyi teçhiz etmek son derece pahalı hâle gelmiştir. Frankların kralı Charles Martel, Orta Çağ kilisesinden arazi almak ve savaşçı soylularına vermek suretiyle atlıların teçhizatlarını elde etmelerine yardım etmişti. Feodalizm (Bölüm 6'ya bakınız.) sisteminde, bir arazi maliki kiracı çiftçilerinin hasatlarından pay alırdı. Az daha sonra gelen Frank kralı ve Romalıların düşüşünden sonra Avrupa'nın büyük bir parçasını ilk kez birleştirmiş olan Charlemagne, o birliği süvariyle sağladı.

Tam Bir Metal Ceket Giymek

Avrupa'da şövalye kültürü yüzlerce yıl sürdü. Filmlerde, bu zırhlı kültür, belki de hiç var olmamış olan destansı Kral Arthur ile özdeşleştirilir. (Bölüm 19'a bakınız.) Eğer yaşamışsa, muhtemelen, altıncı yüzyılda, Britanyalı Keltlere, istilacı Saksonlara karşı çıkmada liderlik etmiştir, ancak bunu kesinlikle metal bir zırh kuşanarak yapmamıştır. Zırhlı levha, 800 yıl sonraya; on dördüncü yüzyıla kadar moda değildi.

Metal halkaları birbirine kilitlemek: Zincirli zırh

Zırhlı levhadan önce, şövalyeler zincirli zırh kuşanırlardı; zincirli zırhtan önce ise, Asurlular zamanından beri, oklara karşı bir savunma aracı (önceki bölümde) olarak bilinen pullu zırh giyerlerdi.

- **Pullu zırh,** bir kertenkelenin pulları gibi, deri bir yelekte üst üste binen sıralara dikilen küçük metal levhalardan meydana gelirdi.
- **Zincirli zırh** pullu zırhtan biraz daha usta işi bir üründü. O, bir ikili ya da dar bir ceket biçimi verilen, birbirine kenetli metal halkalardan meydana gelirdi.

Haçlılar, (kendi deyimleriyle) kutsal toprakları Müslüman egemenliğinden (Bölüm 7'ye bakınız.) kurtarmak için atlarla doğuya doğru yola çıktıklarında zırh kuşandılar. Zincirli zırhın modası ancak, okçular zincirli zırhı parçalayabilme özelliğindeki -bir oku ya da daha öldürücü kısa bir metal oku atabilen- daha iyi yaylara sahip olduklarında geçmiştir.

Okçunun yayına daha fazla güç vermek

Arbalet de başlangıcı MÖ dördüncü yüzyıla kadar giden bir başka Çin icadıydı. Avrupalı okçular MS onuncu yüzyılda arbaletin öldürücü gücünü yeniden keşfettiler.

Bir kundak üzerine yayı çekmek ve bir insan eliyle sağlanabilecek gerginlikten daha yüksek bir gerginlikte tutmak için kısa, son derece sert bir yay bindirilirdi. Atılacak oku, parmakla harekete geçirilen bir manivela ya da tetikle gevşetirdiniz.

Arbaletler genellikle oklardan ziyade kısa kısa oklar atar. Bu kısa oklar genelde metalden yapılır. Onlar, geleneksel bir yaydan çıkan bir okun nüfuz edemediği materyalleri de deler. İngiltere'yi 1066 yılında fetheden Normanlar arbaleti kullandılar.

Papa II. Urban arbaleti, 1096 yılında "Tanrının menfuru" diyerek ayıpladı. 1139'da, Kilise arbaletin Hristiyanlara karşı kullanımını yasakladı. (İş, *Sarazenlere* yani Türklere ve diğer Müslümanlar gibi paganlara geldiğinde, silahın kullanımında bir sakınca yoktu.)

Mızrağın gerisinden saldırmak

Haçlılar arbaleti kullanmış olmalarına rağmen, onda insan onuruna pek yakışmayan bir şey olduğu anlaşılıyor. Şövalyelik değerleri kişisel dövüşe odaklıydı. Dövüşülecek bir savaş olmadığında, şövalyeler şiddetle birbirine girerdi, genellikle ölümcül *mızrak dövüşleri* yaşanırdı.

Dövüşen şövalyenin kolunun altına sıkıştırdığı, uzun, ucu sivri bir silah olan *mızrak* inanılmaz bir güç sağladı. Metal zırhlı atlılar, Birbirilerini attan düşürmeye çalışırken, git gide, bu eski tip mızrağın yeni versiyonunu kullandıklarında, üzengileri üzerinde daha dengeli ve arkası yüksek eyerleri üzerinde daha sağlam durdular. Daha ağır bir zırh onları parçalanmaktan korurdu.

Savaş oyunları şövalyelere statü kazandırdı ve gerçek bir savaşa karşı tetikte olma özelliğini verdi, ama savaş oyunları da aslında gerçekti. Almanya, Neuss'te 1241'de yapılan turnuvada, oyunlarda 80 erkek çocuğu öldü.

Uzun yayın isabetle gücü birleştirmesi

Eski Galler teknolojisinin geliştirilmiş, zarifleştirilmiş hâli olan İngiliz *uzun yayı*, on dördüncü yüzyıldaki savaş sanatındaki en son nesne olmuştur. Uzun yay, becerikli bir okçunun elinde hem isabetli vuruşu hem de güçlü oluşuyla, şövalyelerin sağlam bir metal zırh giymelerinin bir başka gerekçesi olmuştur.

Yüz Yıl Savaşları gerçekten 100 yıl mı sürdü?

Yüz Yıl Savaşları ismi, tam yüz yıl kesintisiz muharebe edildiği fikrini veriyor. Aslında, o bir savaş değil, 1330'lardan başlayıp 1450'lere kadar devam eden bir ileri bir geri çatışmalar dizisidir.

1337'de, Fransa Kralı IV. Philip IV, Aquitaine (bugünkü Fransa'nın güneybatısı) bölgesini İngiltere Kralı III. Edward'dan kaptı ve Edward da Fransa'yı istila etti. Ertesi yüzyılda pek çok muharebeler ve çatışmalar yaşandı. Ancak, İngiltere Kralı II. Richard'ın Fransa'nın VI. Charles'ın kızı ile evlenmesinden sonraki 28 yıl dâhil, ateşkes dönemleri de oldu.

İngiltere'nin büyük ölçüde, bir iç çatışma olan Gül Savaşlarıyla zayıf düşmüş olmasıyla, Manş Denizi karşısındaki komşusunu fethe çalışmayı bırakmasından dolayı, sonunda savaşı Fransa kazandı.

Arbalet güçlüydü ama isabeti ve menzili sınırlıydı ve dolduruluşu fazlasıyla zaman alıyordu. Bir İngiliz uzun yayı yaklaşık 230 metredeki bir hedefe zarar verebiliyordu ve kolayca, çabucak doldurulabiliyordu. Bununla birlikte, bir uzun yayı ancak usta bir okçu kullanabiliyordu; bu sebeple İngiltere, nişancılık pratiği yapmak için yeomene ihtiyaç duydu. (*Yeomen*, ihtiyaç duyulduğunda askerlere hizmet eden küçük arazi sahipleriydi. Eski Yunanistan ve Roma'daki küçük çiftçiler de böyle yapardı; Bölüm 16'ya bakınız.)

1346 yılındaki Crécy Muharebesi'nde (Fransa ile İngiltere arasındaki Yüz Yıl Savaşları içinde), uzun yayları olan İngiliz okçular, peyderpey gelen Fransız hasımlarını yere serdi. Fransa o gün 1500 şövalyesini ve 10.000 piyadesini kaybetti. İngiltere toplamda yalnızca iki şövalyesini ve 200'den daha az piyadesini kaybetti.

Kısa vadede, Crécy Muharebesi Fransız ve diğer Avrupalı şövalyelerin kendilerini daha ağır zırhlar ile sarmalarına yol açtı. O vakit zırhlı şövalyelerin modasının geçmekte olduğunu ve yerlerine silahların geçmekte olduğunu daha kimse bilmiyordu. Bir yüzyıl sonra, ateşli silahlar, o vakte dek icat edilmiş her türlü yaydan daha iyi vuracak ve daha fazla parçalayacaktı.

Barutun Ateş Gücüne İlave Edilişi

On ikinci ve on sekizinci yüzyıllar arasında, silahlar Çin'den Batı Asya'ya, oradan Avrupa'ya ve sonra da bütün dünyaya yayıldı. İlkel denemeler olmaktan çıkıp dakik teknoloji ürünleri hâline geldiler. Savaşçılar, bazen eski muharebe düzenlerini yeni silahlara adapte etmek suretiyle, stratejilerini gözden geçirmek zorunda kaldı; kendilerini savunanlar da ileri karakolları ve şehirleri tahkim etmenin yeni yollarını bulmak zorundaydı.

Keşif ateşini yakmak

İçinde kükürt bulunan bir toprak üzerinde ateş yakın, cızırtılı bir patlama tepkisi elde edersiniz. Çin'de, adı sanı unutulmuş biri, uzun zaman önce bunun farkına vardı ve gözlem diğer Çinlilerin konsantre edilmiş kükürdü odun kömürü ile denemelerine zemin hazırladı. MS dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, başka bir dâhi işe potasyum nitrat kristallerini (güherçile) de ekledi. O karışımı yakın, resmi törenler için hoş bir zemin veren parıltılı efektler elde edersiniz. Taocu keşişler havai fişekleri bulana kadar bu kimyasallarla oynadı.

Zaman içinde, *piroteknisyenler* (*pyrotechnicians*; havai fişek imalatçıları), barut karışımlarının maddeleri, zararlı malzemeleri, uçurabileceğini fark etti. Bunun farkına askerler de vardı. On ikinci yüzyıla gelindiğinde, Sung Hanedanı'nın orduları, cephaneliklerine metal el bombalarını da ekledi. Çin, çerçevesi öldürücü şarapnellere dönüşen parça tesirli bombalara da öncülük etti. Diğer bir 100 yıl içinde de, Çin fabrikaları, bazıları etkiyi arttıran arsenik gibi zehirlerle dolu yüzlerce askeri roket ve bomba yaptı. Diğer bazıları zift ve yağla kaplıydı ve yangın çıkartmak için tasarlanmışlardı. Çinliler, kayaları ve metal topları fırlatan, barutla sarılı metal variller şeklindeki ilk silahları da yaptı.

Patlayıcı haberi yaymak

Çinli patlayıcıların haberi eski ticaret güzergâhı, İpek Yolu (Bölüm 6'ya bakınız.) boyunca batıya doğru yayıldı. On üçüncü yüzyılın sonuna gelindiğinde, Arapların ilkel ateşli silahları vardı. 1267'de, barutun hazırlanış tarifi, İngiliz bilim adamı Roger Bacon'un ellerinde Avrupa'ya ulaştı.

Yüzyıldan daha kısa bir süre sonra, Avrupalı orduları kaba topları kullanmaya başladı. Bu bölümün daha önceki sayfalarında sözü edilen Crécy Muharebesi'nin sonucunu belirleyen, gürültülü, kötü kokulu, küçük ateş çanaklarını kullanmaya çalışan yenilikçi silah arkadaşları değil, uzun yayları olan okçulardı, ama ilkel top gelecek olan şeylerin bir habercisiydi. İlk Avrupalı topa *ateş çanağı* adı verildi, zira o bir çanak şeklindeydi. O, bir oku (evet, oku) etkileyici bir güçle fırlatıyordu ama güvenirliği pek yoktu ve hedefi de vuramıyordu. Avrupalı ilk silah imalatçıları, o vakte dek kilise çanları yapmış olan zanaatkârlardı. Top yapmak için genelde çanları eritirlerdi. Kısa süre sonra silah imalatçıları borumsu varilin daha çok işe yaradığını fark ettiler ve onun metal bir top mermisi fırlatması gerektiğini düşündüler. O şeklde bir kale kapısını yıkabilir veya bir evi yerle bir edebilirdiniz.

İşe büyük silahları da katmak

On altıncı yüzyılın ilk dönemlerinde, İtalyan yazar Niccolo Machiavelli, "Ne kadar kalın olurlarsa olsunlar, topların birkaç günde yıkamayacağı hiçbir sur yoktur." demiştir.

En büyüklerinden bazıları da çok iyi çalışmıyor olsa da, silahlar zaten büyüktü. On beşinci yüzyılın ilk yıllarında, bazen *bombards* adı verilen ilk toplar yaklaşık 680 kilo ağırlığındaydı ve çapı 75 cm kadar olan toplar atabiliyordu. O vakitler o büyüklükte bir metal varili kim nasıl dökebilirdi? Başta, o, döküm değil, bir kornişon varili teşkil etmek için kullanılan eğilmiş levhalar gibi, demir çubukları yapmak için, geçici de olsa bir araya getirilmişti.

1445 yılında, Burgundy'deki (O zaman bağımsız bir prenslikti, daha sonra Fransa'nın bir parçası oldu.) topçular, bir kasnak patladığında, istilacı Türklere karşı çıtalar ve kasnaklardan yapılı bir topu ateşliyorlardı. Onu yeniden ateşlemiş olmaları çılgın bir şeydir. Sonraki atışta, iki kasnak ve bir çıta parçalandı. 1460'ta, İskoçya Kralı II. James'in büyük silahları patladı ve kendisi ile birlikte kraliyet maiyetinden pek çok kişiyi öldürdü.

Konstantinopol'ün surlarını dövmek

Bazen büyük bir silah yalnızca büyük bir nesneydi. Daha önceki, "Bizans'ın sınırlarını korumak" başlıklı kısımda açıkladığım gibi, Araplar, sağlam Konstantinopol'ü zapt edemedi. Şehrin surlarında gedik açabilmek için, büyük silahları patlatmaya karar veren Osmanlı Türk Sultanı II. Mehmet, kendine bir topu tam bir mil uzağa fırlatabilen bir top yapmış olan bir Macar silah imalatçısını işe aldı.

1453'te, Sultan Mehmet o silahı Bizans başkentinin surlarına karşı art arda ateşledi. Bu dev silahların birçoğu gibi, top ikinci günden sonra çatladı ve bir hafta sonra kullanılamaz hâle geldi. Fakat, Mehmet'in başka silahları da vardı. Surların 54 gün dövülmesinden sonra, teknolojik gelişmenin bir mağduru olan 1000 yıllık Bizans İmparatorluğu nihayet düştü.

Yeni silahları inceltmek

Büyük toplar işe yaradı ise de, askeri liderler büyük silahlar kullanarak muharebe kazanmanın daha az hantal yolları olması gerektiğinin farkına vardı. Silah imalatçıları, daha yararlı olan ve çok yönlü olan -Rönesans cephaneliğindeki spesifik oyuklara uyabilecek- arazi topçu silahları tasarlamak için çalışmaya devam ettiler.

Silahları daha hafif ve manevra kabiliyeti daha yüksek hâle getirmek

Nihayet, topçuluk uzmanları, bazı silahları demir yerine, hafif, ama daha sağlam bronza dökebileceklerini keşfettiler. Bu daha hafif, ama daha az hantal silahlar bir yerden diğerine çabucak taşınabiliyordu, daha sık ateş edebiliyordu (Büyük olanlardan bazısı iki saat içinde ancak bir kez atış yapabilirdi.) ve patlamaları da muhtemel değildi, böylelikle devlerin verebileceğinden daha fazla zarar verebiliyorlardı.

Barutu konyakla geliştirmek

Silahlar iyileşti, ancak barut sülfür, karbon ve güherçilenin farklı ağırlıkları vardı. Karbon üste çıkarken, güherçile kristalleri tabana çöktü.

Barutu işler hâle getirmenin biricik yolu, silahı doldurmadan önce karışımı oluşturan maddeleri karıştırmaktı, bu da zor ve zaman alan bir işti. Sonra birileri karışımdaki maddeleri birbirine yapiştırmanın bir yolunu şu şekilde buldu; barutu konyakla karıştırdı ve ortaya çıkan macun kurusunu üç unsuru da içine alan *mısırlar*a veya *tahıllar*a dönüştürdü.

Fakat bu konyağın israf edilmesiydi. Askerler, işe yaradığı görülen sirke gibi alternatifleri denediler, ama insan idrarı -özellikle o konyağı daha hoş bir amaç için kullanan askerin idrarı- daha iyi iş görüyordu. (Bununla birlikte, barutun kokusunu hiç de iyileştirmedi.)

Silahları askerlerin ellerine vermek

Topların ilk kez, mancınık ve şahmerdanın yerine geçtikleri görüldü; yıkıcıydı, ancak hedefleri vurmada isabetli değildi. Bununla birlikte, topçuluk ilerledikçe silahların isabeti ve işe yararlılığı arttı.

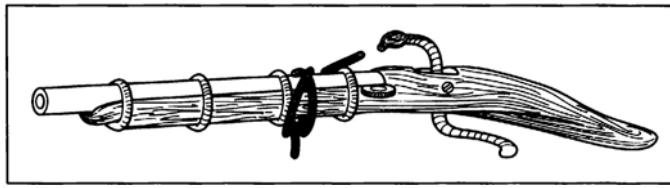
Kısa süre sonra, silah imalatçıları muharebe meydanında kullanım için, hem hafif topçu (genellikle arabalar üzerinde atların çektiği top) silahları hem de askerlerin taşıyabileceği silah modelleri çıkardılar. *El topu* adı verilen en küçük silahlar düşmanın atlarını ürkütür (Hatta sizinkini de ürkütür.) ve belki de bir ya da iki şövalyeyi sindirirdi. Ancak, epey bir müddet, el toplarının, yayların ve kılıçların pratik bir alternatifi olamadığı anlaşılıyor. Bir silahı aynı anda nasıl tutacak, nasıl nişan alacak ve barut şarjını nasıl etkili biçimde ateşleyebilecektiniz?

On beşinci yüzyılın ortasında, çözüm, alkole batırılmış ve güherçile ile kaplı bir fitilin bir tetiğe bağlanışıydı. Tetiği çekmek, barut şarjını hafifletmek için, bu *yavaş kibriti* silahın falya deliğine indirirdi.

Şekil 17-2'de gösterilen *fitilli tüfek*, nişancının elini bir silahla nişan almaktan kurtarmıştır. Bu gruptaki tüfeklere *arkebüz* veya *harquebus* denilenler de dâhildir. Almancadaki varyantına "kancalı silah/arkebüz" anlamına gelen *Hakenbuchse* denilir. Bazılarını, üzerinden ateş ederken bir duvarın ucuna bağlayabileceğiniz bir kancası vardı. Kanca, silahın güçlü geri tepmesinden kaynaklanan şokun bir kısmını tutardı.

Musket (misket tüfeği) ifadesi *mosquito*dan (sivrisinek) gelir. Onun, aynen adaşı gibi düşmanın sinirini bozacağı kabul edilirdi. Ancak misket tüfekleri, hacimce sivrisinekten başka her şeye benziyordu. Pek çok misket tüfeği, nişan almak ve ateşlemek için koltuk değneği gibi çatallı bir desteğe dayanmak zorundaydı. Böyle olunca, bir tüfekçi, ağır bir silaha ilave olarak bu hantal ayağı da güçlükle taşımak zorundaydı.

Şekil 17-2: Fitilli tüfeğe, barutu ateşlemesi ve askerin elini rahatlatması için bir fünye eklendi.

Çarpan kıvılcımlar

Yavaş bir yanma, şarjı çok erken aydınlatan bir kıvılcımdan kurtulabileceğinden, tüfek silahşor için tehlikeli hâle geldi. Silah ustaları, bir barut yükünü ateşlemenin, yaylı beslemeli bir çelik tekerleğe vurulan bir çakmak taşı parçası olan tekerlek kilidi gibi bir yolunu buldular. Bir çakmağın hareketli bölümlerini incelediyseniz, tekerlek kilidinin nasıl kıvılcım yaptığına dair oldukça iyi bir fikriniz vardır. Sonunda, bir çakmak taşına vuran bir yaylı beslemeli horozdan meydana gelen daha basit bir *filinta* 1650'den on dokuzuncu yüzyıla kadar başat teknoloji oldu.

Eski stratejileri yeni silahlara adapte etmek

Breechloader (kuyruktan doldurulan bir silah) bulunana kadar, bir silahşor her şeyi, barutu ve tahrip maddesini namluya kendisi koyardı. Bütün bu materyali tüpe doldurmak için ayakta durmak zorundaydı. İspanya'dan bağımsız olmak amaçlı dini savaşlarında Hollanda birliklerinin (Bölüm 14'e bakınız.) komutanı olan Nassau Prensi Maurice, bir Roma okçuluk stratejisi olan *geriye yürüyüşü* (*countermarch*) yeniden diriltti. O, tüfekçilerine düzgün sıralar teşkil ettirdi ve ön sıradakilere hep birden ateş ettirdi ve sonra da, ikinci sıradakiler ateş ediyorken birinci sıradakileri yeniden yükleme için geriye çekti.

Maurice'in ve onun gibi liderlerin -İsveç'in kralı II. Gustav Adolph (1594-1632) ve Fransız Genel Müfettişi Jean Martinet (1672'de vefat etti)- emrinde, ordular sert disipline her zamankinden daha fazla önem verdi. (Martinet'nin adı bükülmez bir otorite kişiliğinin eş anlamlısı olmuştur.) On yedinci ve on sekizinci yüzyılların komutanları, askerlerinin acımasızdan da öte olmalarını istediler; kesif top ateşi altında ateş etmeye istekli ve muktedir olmasını istediler. Bu özellik -sıklıkla görüldüğü gibi, intihara eşdeğerdi- erkekçesine yiğitliğin tuhaf bir tanımıydı.

Denizde yüzen kaleler

On altıncı yüzyıl boyunca, savaş gemileri çoklukla kürekçi gücüyle çalışan kadırgalardı ve en etkili deniz manevrası bir düşman gemisine çarpmak ve sonra da onu kılıçlar ve mızraklarla donanmış savaşçılarla doldurmaktı. Ancak, barut, muharebe meydanı silahlarını yeniden tanımladığından, top ve ateşli silahlar da, bahriye silah varlığını ve bir deniz muharebesinin taktiklerini yeniden tanımladı. 1571'deki İnebahtı Muharebesi'nde, bir yanda Türk donanmasının kadırgaları ve diğer yanda Avrupa'nın müttefik Hristiyan uluslarının donanmasının kadırgaları pruvalarında iki ila dört arası topla donanmıştı; fakat, Avrupalılar Türk gemileri içinde göğüs göğse dövüşerek muharebeyi kazandı.

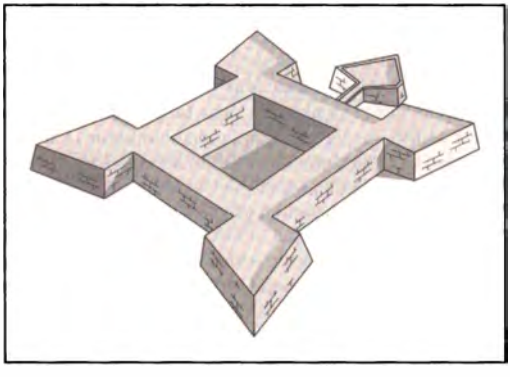
On yedinci yüzyılın ortasında, toplar deniz muharebelerinde anahtar silah hâle gelmiş olduğu için kadırgalar gözden düşmüştü ve tekneler her iki tarafta da, kürekler ve kürekçilerle değil, lombarlar ile doluydu. Deniz kaptanları hâlâ düşman gemisine doluşma peşindeydi, ama bunu ancak onu top alabandaları ile etkisiz hâle getirdikten sonra yapıyorlardı.

Tahkimatların topçu çağına adapte oluşu

İlk surlu kasabalardan beri, mümkün olduğunca yüksek bir savunma bariyeri hep olageldi. Ancak top ateşi böyle bir duvarı yıkabilirdi ve bu sebeple mimarlar, on beşinci yüzyılın ortasında bir kale inşa etmenin yeni bir yolunu buldular. Cenova'da, Leon Battista Alberti (Bölüm 13'e bakınız.), nispeten alçak ama son derece kalın duvarları olan yıldız biçimli hisar desenleri çizdi. Şekil 17-3, Florida eyaletindeki St. Augustine'de on altıncı yüzyıl İspanyalıları tarafından inşa edilmiş ve hâlâ da ayakta olan San Marcos Kalesi'nin basitleştirilmiş bir tasviridir.

Yıldızımsı açılar, bir kalenin savunucularına, toplarını düşman hatlarını çapraz olarak hedef alma imkânını verir. Böylelikle bir kanon topu hattı seker; daha fazla eratı, topu, atları ve teçhizatı yok edebilir.

Şekil 17-3: Rönesans kalesi kalın duvarları ve yıldız biçimli tasarımı ile top muharebeleri için inşa edildi.

Yüzyılların İzinde

MS dördüncü yüzyıl: Çin süvarisi üzengi kullanmaya başladı.

MS 568: Üzengiyi kullanan Avar atlıları, Tuna Vadisi topraklarını Bizans İmparatorluğu'ndan alma amaçlı muharebeleri kazandı.

MS 732: Galya'daki Puvatya'da, Frenklerin kralı Charles Martel ve birlikleri, İspanya'dan gelen istilacı Endülüs Emevilerini geri çevirdi.

MS onuncu yüzyıl: Avrupalı okçular güçlü arbaleti benimsediler.

1096: Papa II. Urban arbaleti "Tanrının menfuru" diyerek ayıpladı.

1267: İngiltere'den Roger Bacon barutun yapılış tarifini elde etti.

1396: İngiltere'nin II. Richard'ı Fransa'nın VI. Charles'ının kızı ile evlendi, böylelikle Yüz Yıl Savaşları için 28 yıllık bir ateşkes geldi.

1460: İskoçya'nın bir askeri topu patladı; Kral II. James ve kraliyet maiyetinden pek çok kişi öldü.

Bölüm 18

Modernleştirilen Yıkım

Bu Bölümde

- Modern savaşların gelişimini izleyecek;
- Silahlı mücadelenin ölçeğinin Dünya Savaşlarına doğru genişlemesini,
- Nükleer çağda gerilla taktiklerinin ve terörizmin dönüşmesini öğreneceksiniz.

Bazı kişiler modern savaşın 1860'lı yıllarda ABD'deki iç savaşla başlamış olduğunu söyler. Modern savaş 1850'lerdeki Kırım Savaşı ile mi başlamıştır? Belki de modern savaş, birkaç on yıl geriye; Prusyalı bir âlim-askerin *topyekûn savaş* konseptini başlatmasına kadar geriye gider.

Kırım Savaşı modern çağ savaşlarının ilki olarak kabul edilir, çünkü o yivli tüfekler ve telgraf hatları gibi yeni teknolojiler savaş zamanındaki değerini cephede ispat etmiştir. ABD İç Savaşı böylesi teknolojileri ve daha fazlasını kullanmıştır, fakat o daha büyük ve daha yıkıcı bir çatışmadır. ABD İç Savaşı'nın, on dokuzuncu yüzyılın başında, Prusyalı genç subaylarına, harekâtları, karşı güçleri yok etmekten daha fazlasını, bütün bölgeleri felç edecek bir harekât icra etmelerini öğreten Karl von Clausewitz'in öğretilerini canlandırdığı görüldü. İç Savaş'ın genişliği ve vahşeti, geleceğe kısa bir bakış getirdi ve 20. yüzyılın küresel savaşlarının ön izlemesi niteliğindeydi.

Tüfekten, insansız robot bombardıman jetine kadar teknoloji, modern dövüşme stillerindeki her tırmanışı beslemiştir. Bir yandan da, aynı teknoloji, II. Dünya Savaşı sonrasının muazzam savaşma yeteneklerini boşa çıkaran gerilla baskınları ve terörist sabotaj gibi asırlık taktikleri yeniden canlandırmıştır.

Modern Savaşa Giden Üç Yolu İzlemek

Zırhlı tanklar, uçaklar ve nükleer patlama tehlikesinden önce yapılan savaşlarda böylesine modern olan şey neydi?

Bölüm 3'te dediğim gibi, tarihi şartlar ancak yararlı olduklarında iyidir. Belki yirmi birinci yüzyılın sonlarında, *modern savaş* terimi yeni bir şey ifade edecektir. Belki de modern savaş tamamıyla otomatik olacak; androidlerle yapılacaktır. Belki de, stratejik düşünmeye programlanmış yapay zekâlı zırhlı araçlar, mikro kapalı devreleri birbirlerinin kuyusunu kazacaktır. Belki uydulardan yayılan ölüm ışınları mühim bir rol oynayacaktır. Bununla birlikte, o zamana kadar, *modern savaş* terimi şu üç askeri dönüm noktasını uygulayacaktır:

- Prusyalı generaller, on sekizinci yüzyılın sonlarından başlayarak on dokuzuncu yüzyıl boyunca, *topyekûn savaş* (bir yıkım harekâtı) ve *blitzkrieg* (yıldırım savaşı veya hızlı vuruş harekatı) konseptlerini geliştirmişlerdir.
- Kırım Savaşı, tam da Batı Avrupa ordularının hızlı ateşlenen, kolay doldurulan silahlar ile donanmış olduklarında ve savaşı desteklemek için buharlı gemi ve telgraf gibi yenilikleri kullanmaya başladıklarında, İngiltere ve Fransa, Rusya ile boy ölçüştüğünde başladı.
- ABD İç Savaşı, Güney Carolina'nın 1860 yılında artık ABD'nin bir parçası olmak istememe kararını takiben başlamıştır. Bütün bir bölgede büyük bir can kaybı ve yıkım yaşandı ve savaş ekonomisi her iki taraftaki komutanların ve sivillerin beklentilerini çoktan geçti.

Prusya'da yıkımı teşvik etme

Daha sonraki "Silahlı çatışmayı yeniden tanımlamak: ABD İç Savaşı" başlığı altında tam olarak anlatacağım. ABD İç Savaşı'nda, Kuzeyli birlikler, mahvolmuş Güneyliler teslime mecbur olsunlar diye ekinleri yaktı ve çiftlikleri yerle bir etti. Kuzeyli askerlerin yorgun liderlerinin barışa şiddetle ihtiyaçları vardı ve bundan dolayı aşırı tedbirlere -kararlı bir düşmana karşı *topyekûn savaşa*- başvurdular.

Yeni ortaya çıkan Alman devleti Prusya'da, topyekûn savaşı bir yıldırma stratejisi olarak değil de savaşın nasıl icra edilmesi gerektiğine dair bir model olarak gören askerler de vardı. Bunların en etkilisi, Prusya harp okulunun müdürü olan Karl von Clausewitz (1780-1831) idi. O kendini *yanmış toprak* ilerleyişi ile belli eden bütün harekâtlar için bir el kitabı olan *Savaş Üzerine* (On War) adı verilen bir eser kaleme aldı.

Prusya ordusu kumandanı Helmuth Graf von Moltke, Clausewitz'in fikirlerine sahip çıktı ve onları yeni teknoloji; iğneli silahlar, uzun menzilli toplar ve demiryolları için kullandı. (Kırım Savaşı ile başa baş giden on dokuzuncu yüzyıl silahlarına dair daha fazla bilgiyi gelecek kısımda bulacaksınız.) Moltke, ordusunu büyük ölçüde yeniden organize etti ve büyüttü. Sonra da Prusya kuvvetlerini 1864'te Danimarka'ya, 1866'da Avusturya'ya ve 1870'de Fransa'ya karşı savaş kazanmak için kullandı.

Büyük sayı üstünlüğüne sahip ve müthiş etkili Prusyalılar, Fransız-Prusya Savaşı'nda Paris üzerine öyle hızlı ilerledi ki bu savaşa *blitzkrieg* veya "yıldırım savaşı" adı verildi. Prusyalılar Fransız ordusunu kuşattılar, top yağmuru ile 17.000 askeri öldürdüler ve aralarında İmparator III. Napolyon olmak üzere 100.000'den fazlasını da esir aldılar. Yıldırım savaşı stratejisi yeniden, özellikle II. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkacaktı.

Prusya'nın askeri üstünlüğü, başbakanı Otto von Bismarck'a 1871'de Almanya'yı birlik teşkil etme imkânını verdi. Bismarck, topyekün savaşın *dünya savaşı* olduğu çağ boyunca zorlu bir askeri güç olan yeni Alman İmparatorluğu'nun ilk şansölyesi oldu.

Teknolojinin ölümcül kullanımı: Kırım Savaşı

Fransa ve Britanya Kırım Savaşı'nı başlatmak için niçin Rusya'ya savaş ilan etti? Peki, tek bir şey için; Rusya çatırdayan Osmanlı İmparatorluğu'nu ufak lokmalar hâlinde yiyordu. Bu korkutucuydu, zira diğer ülkeler komşularından herhangi birinin ziyadesiyle büyük veya güçlü olmasını istemiyordu.

Geçmişi, Osmanlı Türklerinin Bizanslı Konstantinopol'ü, 1453 yılında (Bölüm 17'ye bakınız.) fethetmesine kadar giden Osmanlı İmparatorluğu, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde enkazdı. Rusya, birliklerini, Tuna Nehri'ni geçirerek Romanya'daki Türk topraklarına doğru yürüttüğünde, Osmanlıların diplomatik dostları olan Fransa ve Britanya kıllandılar. Fransa ve Britanya gibi Batı Avrupalı aktörler, Rusya'nın, bırakın Akdeniz'de bir deniz limanı kurmasını, Karadeniz bölgesini kontrol etmesini ve Hindistan'a yönelen ticaret yollarını kontrol etmesini istemiyordu.

Ancak Fransa ve Britanya savaş da istemiyordu. Viyana'daki 1853 yılındaki bir konferansta, Fransa ve Britanya, Osmanlıların Ruslarla uzlaşması için çalıştı, fakat Türkler, tam tersine savaş ilan etti. Tuhaftır, savaş Rusya, Avusturya'nın taleplerine (ve Avusturya ordusunun tehdidine) boyun eğdikten ve Romanya'nın çekişmeli bölgelerinden (Eflak ve Boğdan) çekildikten sonra bile sürüp gitti. Avusturya, birliklerini Rusya'yı tehdit etmek için harekete geçirdi, ama Avusturya Kırım Savaşı'na girmedi.

Rusya, Türklerin savaş ilanına, Karadeniz'in güneyindeki bir liman olan Sinop'taki Osmanlı filosunu tahrip ederek karşılık verdikten sonra, Britanya ve Fransa, işe ağırlıklarını koymak ve çara bir ders vermekten başka bir alternatif göremedi. Britanya ve Fransa, İtalyan Piedmont (Dağ eteği demektir.) Prensliği (Sardinya Krallığı) ile birlikte, kuvvetlerini, Ruslar ile Ukrayna'nın güneyindeki Kırım Yarımadası'nda (Karadeniz ile Azak Denizi arası) karşılaşması için gönderdiler. Muhtemel yarar, savaşa karışan ülkelerin hiçbirisi için mutlaka gerekli değildi, bu sebeple, çatışmalarla dolu on sekizinci yüzyılın pek çok savaşından (Bölüm 9'a bakınız.) biri gibiydi. Fakat teknoloji bunu yeni bir tür savaş hâline getirdi.

Yeni tüfeklerle isabeti ve hızı arttırmak

Kırım Savaşı zamanı itibariyle çakmaklı tüfek eski bir teknolojiydi. (Bölüm 17'ye bakınız.) Filintanın eski sürtünme, kıvılcım çıkartma sisteminin yerini, yeni bir cihaz, *kapsüllü ateşleme düzeni* aldı. ("Rahibin yeni silahı" başlıklı ek bilgi kutusuna bakınız.) Kapsüllü ateşleme düzeni olan silahta, barut hakkı doldurulması kolay, güvenilir bir kartuş içinde ateşlenir.

Ateşli silahlara ilişkin daha başka hangi yenilikler vardı? Yivli namlu, büyük bir değişiklikti. Yiv ve setli namlunun yapılması, sarmal olukları bir silah namlusunun içini oymaktı. Bu oluklar atış varilinin hareket ettirilmesiyle atış yapmasına neden olur ve mermi çekirdeğinin daha düzgün uçmasına yardımcı olur. Şunun gibi düşünün; falsolu veya *spiral* şekilde vurulan bir futbol topu doğru uçar, oysa döne döne gitmeyen bir futbol topu havada yalpalayarak gider. (İşte "yaralı ördek" deyimi böyle bir atışı tasvir etmek için kullanılır.)

Tüfek namlusu en etkili şekilde çalışabilmesi için, namluyu oyuğa tutturacak ve dönüşünü alacak kadar namluyu sıkıca tutan cephaneye ihtiyaç duydu. Böyle bir atışta, tüfeği *namlu ağz*ından yüklemek zordu. Eğer metal kurşun yivleri angaje edecek kadar sıkı olsaydı, kurşun da içeri girmek için yeterince sıkı olurdu; bu da namluyu bloke ediyor ve silahı işe yaramaz hâle getiriyordu.

Adını boyutundan değil, mucidi Fransız Yüzbaşı Claude-étienne Minié'den alan *minié* kurşunu, ilkel bir çözüm sunmuştur. Minié bir kurşun merminin tabanında yiv açtı, geri ucunu da yarı esnek bir çıkıntıya dönüştürdü. Patlayıcı mühimmat onun altına düştüğünde boşluk, kulağın namlu çeperlerine daha sıkı uyması için dışarı fırlayarak genişledi. Kulak yivi yakaladı ve mermi dönerek çıktı ve doğru uçtu.

Sonra mermiyi namluya yerleştirmenin daha da iyi bir yolu bulundu. Kapsüllü ateşleme düzeni ve müstakil barut hakkı ile o, silahı ağzı yerine, arkadan veya *namlunun arka ucu*ndan doldurmak pratik hâle geldi. Yolda hafif sıkı geçme artık bir problem değildi. Daha da iyisi, arkadan dolmalı silahlar, mühimmatın namluya indirilmesi için askerin yerçekimine olan bağlılığını ortadan kaldırdı. Artık yeniden dolum için ayağa kalkmak zorunda değillerdi; piyade erleri yere dümdüz yatabilecek ve böylelikle asgari hedef olmayı başarabilecekti.

Arkadan dolmalı bu silahlar arasında ilk sırayı Prusya *iğneli tüfeği* (Uzun ateşleme iğnesinden dolayı bu adı almıştır.) aldı, onu Fransız iğne ateşlemeli tüfeği (chassepot) ve İngiliz Snyder-Enfield takip etti. Bu daha iyi silahlarla menzil iki katın üzerine çıktı, bazı hâllerde yaklaşık 3650 metreyi buldu. İsabet de harika biçimde iyileşti ve ateş etme sıklığındaki artış da Snyder-Enfield kullanan becerikli bir piyadenin dakikada altı atış yapmasına imkân verdi.

Bu yeni ateşli silahlar nasıl bir fark ortaya çıkardı? Kırım Savaşı'ndaki, ilk kilometre taşı olan 1854 yılındaki İnkerman Muharebesi'nde, müttefiklerin arkadan dolmalı silahları vardı ama Rusların yoktu. Sonuç; müttefiklerden yalnızca 3.000 asker ölürken Ruslar 12.000 kayıp verdiler.

Rahibin yeni silahı

İskoçya Belhelvieli muhterem peder Alexander John Forsyth, kendi aklına ateşli silahlar teknolojisinde önemli bir ilerleme olan kapsüllü ateşleme düzeni geldiğinde, askerleri değil, kuşları vurmak istemişti.

Forsyth orman tavukları ve ördekleri avlamanın tadını çıkartıyordu. Hedef ıskalamayı sevmiyordu. Forsyth'un devrinde (on dokuzuncu yüzyılın ilk yılları), avcılar, ellerinde bir tüfek hazır olsa bile vuramadıkları çok oluyordu, çünkü bir filintanın kıvılcımı kuşları ürkütüyordu. Buna canı sıkılan muhterem peder, Tüfeğin çekiçleri kapsülün içine ateşleme iğnesi sürdüğü zaman parlamadan tutuşan bağımsız bir barut kapsülünü tasarladı. Bu barut yükü ve kurşunun bir pakette olduğu bağımsız bir mermi olacak şeyin bir prototipiydi.

Birlikleri buharlı gemiyle taşıma

Buhar gücü (Bölüm 9'a bakınız.) sevkiyat yapanlara, rüzgârın hevesine bağlı olmak yerine bir vakit çizelgesini tutarak yükü tam vaktinde yerine ulaştırma imkânı verdi. Buharlı gemi aynı şeyi askeri liderler için de yaptı.

Muharebe alanına en azından yolun belli bir kısmında deniz yoluyla taşınan asker, atlar ve topların, karadan uzun bir yürüyüşle intikal etmeye göre savaş alanına yıpranmadan ulaşma ihtimalleri daha fazladır. Ancak rüzgâr gücüyle ilerleyen gemi, sakin sularda bazen günlerce ya da haftalarca takılıp kalır. Eğer birlikler gemide olur da erzak biterse askerler açlıktan dolayı zayıf düşerdi. Buharlı gemiyle, hazır birlikler İngiltere'den Fransa'ya ve Türkiye'ye oradan da Kırım'a daha hızlı ve daha güvenilir biçimde taşınabilirdi. Strateji uzmanları, askerlerin vaat edilen vakitte ya da ona yakın bir zamanda ulaşacağına dair makul bir kesinlikle planlar yapabilirlerdi.

Cephe hatlarına demiryolu raylarının döşenmesi

İngiliz ve Fransız birlikleri Kırım'daki Balaklava Limanı'na vardığında hazır bir demir yolu yoktu. Bu sebeple içerideki muharebe karargâhına hizmet etmesi için bir hat inşa ettiler. Bu bir savaş projesine hizmet edecek ilk demiryoluydu. Tren, birlikleri ve ikmali muharebe meydanına getirmede, buharlı geminin suda yaptığını karada yaptı.

Muharebe meydanına telgraf hattı çekilmesi

Kırım'da kullanılan en modern cihaz; yani elektrikli telgraf, komutanlara, birlikleriyle hemen daima iletişim kurma imkânı verdi. Destek birlikleri, savaşçıların mevzilendiği her yere tel hatları çektiler.

Önceleri, ordular habercilerle ya da dumanlar veya istasyondan istasyona görüş hattı ile intikal ettirilen bayrak şifreleri gibi sinyal sistemleri ile iletişim kurarlardı. Elektrikli telgraf ile bilgi ve emirler elektrik akımı ile birlikte sıçradı.

FİLM

Ölüm Vadisi'ne

On dokuzuncu yüzyılın ortasında İngilizler Light Brigade'in (Hafif Tugay) hatalı ateş edişini gazete anlatılarından öğrendi. Ancak onu beyitlerle hatırladı. Lort Alfred Tennyson (1809-1892), 1850 yılında, İngiltere'nin saray şairliği makamına geldi ve o işi yaparken "Yarım fersah, yarım fersah, / Yarım fersah ileri, / Ölüm vadisinde / Sürdü atını altı yüz süvari " şeklinde başlayan bir epik şiir yazdı. Bu şiir halk muhayyilesini cezbeden birkaç şiirden biri oldu. Dizelerde dörtnala giden atlar ve ahenk vardı: "Sağlarında top, / Sollarında top, / Arkalarında top, / Gürledi yaylım ateşi."

"The Charge of the Light Brigade" (Hafif Süvari Tugayı Ateşi) bir filme ilham veren birkaç şiirden biridir. Şiir yalnızca bir filme değil, aynı adı taşıyan iki filme esin kaynağı olmuştur. 1936'da yapılan ilki, Errol Flynn ve Patric Knowles'e, her ikisi de Olivia de Havilland'ı seven kardeşler olarak başrol oyunculuğu verir. Çocuklar Kırım'a vardığında, seyirci Balaklava Muharebesi'nin tuhaf bir yorumu ile kaşı karşıya getirilir. Filmde, her nasılsa bir Hintli Raca Rusların tarafında yer almaktadır. Bununla beraber yeniden başlatılan saldırı filme güzel bir biçimde aktarılmıştır. 1936'da yapılan *The Charge of the Light Brigade* filmi, aynı adı taşıyan 1968'deki yanlış düşünülmüş projeden daha iyidir.

Telgraf sayesinde yalnızca komutanlar ve muharebe alanındaki daha alt rütbedeki subaylar değil, aynı zamanda Paris ve Londra'daki hükümetler de çok uzaktaki orduları ile telgraf vasıtasıyla bağlantı kurdu. Eve mesaj göndermek artık haftalar almıyordu.

DÖNÜM NOKTASI

Siviller, özellikle basın da, telgrafla hızlı ve kolay bir biçimde mesaj gönderebildi. Bu, Kırım'daki İngiliz subayları için yeni bir halkla ilişkiler problemi oluşturdu. Bir İngiliz gazetesi adına çalışan İrlandalı muhabir W. H. Russell, bir *telgraf haberi* yazan ilk muhabir oldu ki gazeteler hâlâ bu telgraf haberi tamlamasını kullanır. Onun Londra *The Times* gazetesindeki haberleri, İngilizlere, Balaklava Muharebesi sırasında, Rus topçu mevzilerine cesur, fakat beceriksiz taarruzu olan felaketli "Hafif Süvari Tugayı Ateşi"nin haberini verdi. Russell, 1854 ve 1955 yıllarında Sivastopol'deki Rus kalesinin uzun süren kış kuşatması sırasında çektiği sıkıntıları gördü ve yazdı. Komutanlardan bazılarının kışı kıyıdaki özel yatlarda geçirmiş olduklarını da kaydetti. Buna öfkelenen okurlar reform istediler.

Silahlı çatışmayı yeniden tanımlamak: ABD İç Savaşı

Kırım Savaşı harp araçlarını değiştirmişse, ABD İç Savaşı da modern bir savaşın ne denli büyük, ölümcül ve korkunç maliyetli olduğunu göstermek suretiyle savaşın kendisini değiştirmiştir. Savaş boyunca dört milyon erkek askere alındı ve 600.000'den fazlası çok sayıdaki muharebede öldü.

İç Savaş'ta; I. ve II. Dünya Savaşları ile Kore Savaşı ve Vietnam Savaşı'nda ölenlerin toplamından daha fazla Amerikalı öldü. Evet, doğru okudunuz, *toplamından* daha fazla ve ABD nüfusunun o dönemde ne kadar az olduğunu -bu günlerde 300 milyondan fazla olan nüfusa kıyasla, 1860 sayımında 31,5 milyondan azdı- düşünürseniz, yıkımın büyüklüğünü hayal etmeye başlayabilirsiniz.

Sherman'ın denize yürüyüşünde topyekûn savaş

Güney için, İç Savaş bütün bir ekonominin enkaza dönmesi demekti. Bu, bir generalin, içinde, Birlik Orduları komutanı Ulysses S. Grant'ın *yıpratma* sözcüğünü ilk kez kullandığı bir savaştı. O, niyetini, düşmanı, teslim olmaktan başka bir seçenek bulamayıncaya kadar dövmek olduğunu ilan etti. Grant öyle de yaptı.

Alman teorisyen Clausewitz (Bu bölümün ilk sayfalarında işlenen) *topyekûn savaş* kavramına öncülük etti ise de, fikrinin ilk geniş ölçülü gösterimi ABD İç Savaşı'ydı. Savaşın sona ermesinden önce, Birlik gaddar ve mutlak bir yıkım; askeri, ekonomik ve sosyal bir yıkım getirdi. Birlik Generali William Tecumseh Sherman (Bölüm 20'ye bakınız.), 1864 intikalinde Tennessee Chattanooga'dan Atlanta'ya, oradan Georgia'daki kıyı kasabası Savannah'ya kadar ordusunun yolundaki her şeyi adeta harabeye çevirdi. Sherman'in tarihe *Denize Yürüyüş* olarak geçen bu seferinde, Birlik askerleri çiftlikleri tahrip etti, makine ve teçhizatı kırıp döktü, çalamadıkları gıda maddelerini bozdu, sığır ve tavukları boğazladı, katırları öldürdü ve köleleri dağıttı; sadece Atlanta'yı değil yolları üzerindeki onlarca kasabayı yağmaladı ve yaktı ve Sherman'ın deyişiyle "genel olarak cehennemi getirdiler."

Sherman'ın "Savaş cehennemdir" ifadesini kullandığı da söylenir. Gerçekten bunu söylemedi ise de, eylemleri ile göstermiştir.

İç Savaş'ın sebeplerini sıralamak

İsyan Savaşı ve Eyaletler Arası Savaş da denilen ABD iç çatışması, şiddetli bir peşrev geleceğini önceden haber verdi ise de, 1860'ta başladı. Batı toprağı Kansas'ta kölelik aleyhtarı yeni bir şiddet olayından çıkmış olan kölelik karşıtı John Brown, (Bölüm 20'ye bakınız.) kısa bir süre sonra yeni Batı Virginia eyaleti olacak Harper's Ferry'deki ABD cephanesini ele geçirmek için, 1859'da adamları ile birlikte doğuya doğru yola çıktı. Robert E. Lee'nin komuta ettiği ABD birlikleri Brown'u esir aldı. Vatana hıyanetten mahkûm olan ve asılan John Brown köleliği kaldırma davasının bir şehidi oldu.

Kölelik karşıtları, Amerika'nın güneyinin emek üssü olan köleliği (Bölüm 8'e bakınız.) kaldırmak istiyorlardı. Bu mesele, federal idareye karşı eyaletin kendi geleceğini belirleme hakkı ile birbirine geçen bu mesele, 1860'ın sonunda Güney'in isyanına zemin hazırladı.

İsyan, kölelik karşıtı, yeni Cumhuriyetçi Parti'nin Illinoisli, Kentucky doğumlu adayı Abraham Lincoln'un başkanlığı 1860'da kazanmasından sonra başladı. Aralıkta Güney Carolina Birlik'ten ayrıldı. Diğer on eyalet de, "Biz de!" dedi. Ertesi Nisan'da, yeni teşkil edilmiş Amerika Konfedere Devletleri, Güney Carolina Charleston'daki ABD askeri karakolu olan Fort Sumter'e saldırdı. Her iki taraf da, bunu takip edecek şeye hazırlıklı değildi. Kim hazırlıklı olabilirdi ki? On dokuzuncu yüzyıl ortasındaki Amerikalıların neredeyse tamamı, hiç savaş görmemişti.

Karşı tarafın beklentilerini haşin bir kararlılıkla aşmak

1861 yazında, Birlik askerleri, Virginia yakınında kamp kurmuş Konfedere güçleri yenmek niyetiyle Washington, D.C.'den güneye doğru intikal ettiğinde, başkentin halkı yaklaşmakta olan çatışmayı bir eğlence gibi kabul etti.

Elde ettikleri ise kesin bir yenilgi ve şoktu. Gün henüz bitmeden, Virginia Manassas yakınındaki Bull Run'da düşmanla karşılaşan 18.000 Birlik askerinin pek çoğu geri döndü ve canlarını kurtarmak için kaçtı. Konfedere zaferi, savaşın kolay veya önceden tahmin edilebilecek bir şey olmadığını gösterdi.

O ilk karşılaşmaya, genellikle, yakındaki bir akarsuya ithafen Birinci Bull Run Muharebesi adı verilir. Kuzeyli savaş vakanüvisleri, muharebelere genellikle yakındaki su yollarının adını verirdi. Güneyliler ise aynı savaşa ve ertesi yıl aynı yerde vuku bulacak olan savaşa Birinci ve İkinci Manassas Muharebeleri adını verdiler. İç Savaşı pek okumayanlar, aynı muharebenin iki farklı adı olmasına bazen şaşırır.

Davalarına tutkuyla inanmış Güneyliler, Bull Run'daki ilk zafer gibi, kesin bir ya da iki zaferin Birlik'i gevşemeye, geri dönmeye ikna edeceğini düşündü. Fakat, Birlik'in, isyancılarda eksik olan, ezici ekonomik avantajları -fabrikalar, demiryolları ve çok daha büyük bir nüfus kitlesi- vardı. Onun, tek başına köklü bir azmi vardı. Sakin, tane tane konuşan Lincoln, halkı, Birlik'in kurtarılması gerektiğine inandırdı.

İç Savaş, Amerikalılar arasında, Avrupalıların Fransız Devrimi'nde (Bölüm 8'e bakınız.) görmüş olduğu türden bir kamusal katılımı uyandırdı ve ulusu yeni bir endüstriyel teknolojiye götürdü. İç Savaş, bazı bakımlardan, yağmalama ve yakmanın yaygın olduğu ilk çağlara bir dönüştü. Ancak İç Savaş, Kırım Savaşı'nda kullanılan aynı yeni teknolojileri -daha geniş ölçekte ve daha geniş bir zamanda- kullandıkça, bu, korkunç bir geleceği işaret ediyordu. Mesela, askeri kurmaylar, bir yivli silah namlusunun gelişmiş menzili ve doğruluğunun piyade ateşine büyük bir risk oluşturduğunu düşünüyordu. Birlikler siper kazmayı öğrendi; bahçıvan küreği veya *siper kazma aracı* taktiksel olarak kullanıldı. Bütün bunlar ve daha fazlası, Dünya Savaşı'nın ayırıcı vasfı olacak ezici, statik, moral bozucu kara savaşları stilinin bir ön izlemesiydi.

Makineli tüfekten mermi kusturmak

Top ve tüfek savaşın temel araçları hâline geldiğinden beri, mucitler silahları daha hızlı doldurmanın ve ateşlemenin yollarını araştırmıştı. Bu zorluğu karşılama yolundaki ilk girişimler içinde, çok sayıda namlusu veya art arda ateş edilebilecek çok sayıda şarjı bulunan silahları içeriyordu. Pratik ilk tasarım, Amerikan mucit Richard Gatling'in adı verilen mitralyöz (*Gatling silahı*) idi. ABD İç Savaşı'ndan esinlenen bir fırsatçı olan mitralyöz, kapsüllü ateşleme düzeni teknolojisi kullandı ve mermileri, silahın mermi yataklarını beslemek, onları ateşlemek ve kullanılmış kartuşları dışarı çıkarmak için bir döndürme kolu mekanizması geliştirdi. Gatling, o topun dakikada 200 mermi atabileceğini iddia ediyordu.

Gatling, bir Güneyli olmasına rağmen, icadını, savaştaki her iki tarafa da satma teklifini götürdü. Her iki taraf da satın almadı. O, ancak savaştan sonra, ABD silah varlığının bir parçası olabildi. Britanya, Japonya, Rusya, Türkiye ve İspanya da o silahı sipariş verdi.

1880'li yıllarda, bir başka Amerikalı mucit, Hiram Maxim, çevirme kolu gerektirmeyen bir gelişmiş bir makineli tüfek ortaya çıkardı. Tetik basılı tutulduğunda tüfek ateş etmeye devam ediyordu; bu da onu ilk otomatik silah yaptı. O, kartuşu dışarı çıkartmak ve sıradakini yuvaya yerleştirmek için her bir merminin geri tepme gücünü kullanıyordu. Dakikada 600'den fazla mermi serpebiliyordu. I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde, Maxim ve taklitleri her muharebenin önemli birer parçası oldu.

Yirminci Yüzyılda Taktikleri Teknoloji ile Bağlamak

Bölüm 9'da, size, yirminci asır savaşlarının, Avrupa temelli çatışmaları dünyanın her yerine, sınırları yeniden düzenleyerek ve ekonomik ve siyasi imparatorlukları yıkarak nasıl yaydığını anlatıyorum. I. Dünya Savaşı, dünyanın savaşı önleme hususundaki ilk teşkilat girişimi, Milletler Cemiyeti ilhamını vermek suretiyle dünya sahnesini uluslararası ilişkilerde yeni bir çağa hazırladı. Ancak bunu, en azından kısmen, savaşın, on dokuzuncu yüzyılın öldürme eğilimleri tarafından nasıl değiştirilmiş olduğunu göstermekle yaptı.

II. Dünya Savaşı teknik olarak giderek sofistike hâle gelen silah varlığına her gün yenilerini ekledi. Savaş sanayisindeki her bir tehlikeli tırmanış, sanayileşmiş ülkelere, bir asır önceki ataların bile hayallerinin ötesindeki bir kolaylıkla ölüm yağdırma imkânı verdi. Bu sözde ilerleme, medeniyeti, nükleer çağın tehlikeli, ateşli eşiğine kadar getirmiştir.

Kahramanlığı bir sipere kıstırmak: I. Dünya Savaşı

Maxim makineli tüfeklerinin ("Makineli tüfekten mermi kusturmak" başlıklı ek bilgi kutusuna bakınız.) ve geliştirilmiş devamlarının I. Dünya Savaşı'nda yaygın bir biçimde kullanılması ile silah teknolojisindeki her gelişmeyle daha tehlikeli hâle gelmiş olan; düşman mevzilerini ateşe verme taktiği artık intiharla eş değer olmuştur.

Bu ibret dersi, Eylül 1914'te Fransa'da yapılan ilk Marne Muharebesi'nde gereksiz hâle gelmiştir. Ondan sonra, savaşın Batı Cephesi, Avrupa'nın bir ucundan diğerine birbirine paralel binlerce kilometrelik siperlere dönmüştür; siperler, üşümüş, kirli ve dehşete düşmüş askerlerin günler, haftalar, aylar ve yıllarca gizlendikleri ıslak, farelerin cirit attığı hendeklerdi. Orada bitlerden dolayı kaşınır ve temkinli bir şeklilde diğer tarafın siperlerini gözlerlerdi. Ara sıra dehşetli bir emir gelir ve asker itaatli bir şekilde tırmanır ve kendini bir mermiler ve patlayan havanlar barajının içine atardı. Bu çıkmazı aşmak için her iki taraf da yeni silahlar geliştirdi. Bu silahların içinde düşman siperlerine atmak için kullanılan el bombaları, karşı toprak set üstünde ve üzerinde ateşlenebilen havan mermlleri ve kurbanların vücudunun dışında ve içinde -özellikle akciğerlerde- sulu kabarcıklar oluşturan ve genelde kalıcı sakatlık bırakan yağlı bir kimyasal olan, patlayan zehirli hardal gazı tenekeleri vardı.

1915 yılında, bir İngiliz subayının aklına, metal zincir basamakların üstünde giden bir çeşit traktörün etrafına zırhlı bir kasa koymak fikri geldi. Subay, silahları bu kuvvetlendirilmiş tarayıcıya monte edebileceklerini ve makineli tüfek pozisyonlarına doğru sürebileceklerini düşündü. Zırhlı tank böylece doğdu ve savaşın sonu itibariyle İngiliz birlikleri onu Alman siperlerini çapraz ateş altına almak için kullanıyorlardı.

Yine o savaşta, bir Alman mühendisi kanatları vurmadan dönen bir pervane aracılığıyla, bir makineli tüfeği zamanlamanın yolunu buldu. Savaş uçağı bunun sonucunda ortaya çıktı. Uçaklar, gelecek II. Dünya Savaşı'ndaki ölçekte olmasa da, bomba da atmaya başladı. Alman U-botu şeklindeki denizaltı, tayfası, su altında baskın yapmanın avantajını kullandıkça, değerini I. Dünya Savaşı'nda gösterdi.

II. Dünya Savaşı cephaneliğini yenilemek

II. Dünya Savaşı'nda, kitle imhanın hizmetindeki teknoloji, General Moltke'yi bile dehşete düşürecek bir hıza ulaştı. O savaşta, bazukalar, uçak gemileri, uçaksavar topları, denizaltılara karşı derinlik ateşi, uzun menzilli savaş uçakları, füzeler, radar, sonar ve atom silahlarının hepsi ortaya çıktı.

Bütün bunlar nedir? İsimlerin pek çoğu, *bazuka* balonlu ciklet de dâhil her şeye isim olabilecek tuhaf bir kelime olsa da, kendi kendilerini açıklar. (O ismi alan silah, bir piyade erinin taşıyıp ateş edebileceği küçük, taşınabilir anti-tank roket fırlatıcısıdır.) İcatların hemen hepsi -aralarındaki en ürkütücü olanlarından bazıları bile- modern dünyanın bir parçası olarak artık varlığı sorgulanmayan; çantada keklik kabul edilen şeylerdir. Bazıları barışçı amaçlara da hizmet edebilir; işte iki örneği:

- **Radar** (aslen RADAR, RAdio Detecting And Ranging tamlamasından yapılmış kısaltma) yankıya dayanan bir fikir olarak başladı. Radar, görsel keşfinin menzili dışındaki nesneleri (özellikle uçakları) *görmek* için nesnelerin radyo dalgalarını sektirir ve sonra da dönen dalgaların kalıplarını fark eder. Radar, Britanya'nın sayıca az Kraliyet Hava

Kuvvetlerinin Alman bombardıman uçağı takımlarını keşfetmesine imkân vermiştir; böylece Nazilerin, İngiliz Adalarını istila etme planları suya düşmüştür. Savaştan sonra, ticari havacılığın ve kanunları uygulamanın paha biçilmez bir aracı olmuştur, zira radar size bir nesnenin (bir otomobil gibi) ne kadar hızla hareket ettiğini söyleyebilir.

Sonar (SOund Navigation And Ranging kısaltması), radarın radyo dalgaları ile havada yaptığının büyük ölçüde aynısını su altında ses dalgalarıyla yaptı. Sonar ile bir gemi düşmanın denizaltılarını fark edebilir. Savaştan sonra, batmış gemilerin kurtarılmasından tutun da verimli balıkçılık noktalarının bulunmasına kadar pek çok alanda kullanılmaktadır.

ABD II. Dünya Savaşı'nı bitirmek için Japonya'ya iki atom bombası attı. Tarihçiler, askeri strateji uzmanları ve barış eylemcileri hâlâ bu saldırıların meşru olup olmadığını tartışır. Nasıl olursa olsun, şurası kesin ki bu iki atom bombası ve savaştan sonra geliştirilen daha da ölümcül nükleer bombalar, savaşın algılanış ve yapılış biçimini değiştirmiştir.

Nükleer Tehdide Rağmen Savaşmak

II. Dünya Savaşı'nın sonunda, bazı kişiler nükleer silahların ondan sonraki herhangi bir savaşı hayal edilemez hâle getirdiğini sandılar. İş onların sandığı gibi çıkmadı.

Sayıları giderek artan ülke nükleer silahları (Nükleer üretim ve yayılışa dair daha fazla bilgi için Bölüm 9'a bakınız.) yaptı ve denedi, ama dünyanın pek çok yerinde nükleer seçenek uygunsuz olmayı sürdürüyordu. Bu, özellikle devrimlerin ve iç savaşların ölüm saçtığı Güney Amerika ve Güneydoğu Asya için böyleydi.

II. Dünya Savaşı sonrası süper güçlerinin (1991'deki dağılmaya kadar Sovyetler Birliği ve ABD) geniş ölçekli bir yıkıma sebep olmadaki devasa yeteneklerine rağmen, küçük ölçekli savaşçılar -özellikle kendi devrim davalarına veya algılanan siyasi yanlışların cezalandırılması gerektiğine inanan kişiler- önde gelen ulusların güvenliğini zayıflatmanın yollarını buldu. Genelde, gerilla baskınları ve önlenmesi güç terörist saldırıları gibi teknoloji öncesi stratejilere döndüler.

Gizlilikten güç almak: Gerilla taktikleri

Paradoksal olarak, yirminci yüzyılın sonundaki nükleer çağ, aynı zamanda gece sessizce yürüyen piyadenin çağıydı. *Gerilla savaşı*, sayıca az, daha iyi silahlanmış güçlere karşı gizlice yürüyen, mali durumları iyi olmayan devrimci çetelerince uygulanan bir savaştır. Gerilla birlikleri, küçük ölçekli baskınlar yapmak ve bubi tuzakları kurmak için karanlıkta göreve çıkarlar.

İspanyolca "küçük savaş"ın karşılığı olan *gerilla*, ilk olarak on dokuzuncu asrın ilk yıllarında, Napolyon'un istilacı güçlerini taciz eden İspanyol köylüleri için kullanıldı. Şimdi olduğu gibi, o zaman da, gerilla taktikleri savaşın kendisi kadar eski olan benzerlerini takip etti; onlar, ilk dönem Roma'nın Bölüm 16'daki Grek stili phalanxını boşa çıkarmış olan sinsi İtalyan kabilelerinin muhtemelen kullanmış oldukları taktiklerle aynıydı. Benzer biçimde, Amerikan devrimcilerinin doğaçlama askerliği, 1770'li yıllarda, Britanya'nın piyadesini bazen korunmasız bırakabiliyordu. Amerikalılar bazen korunaklı sütre gerisinden ateş ediyor ve İngilizlerin intikal düzenini dezavantajlı bir hâle getiriyordu.

İngilizler gerilla taktikleriyle yüz küsur yıl sonra Güney Afrika'da tekrar karşılaştı. Hollandalı sömürgeci çiftçilerin torunları olan Boerler, Büyük Britanya'nın Transvaal'de kontrol ettiği araziyi elde etmeye çalıştığında Boer Savaşı başladı. Bu çiftçi (Boer "çiftçi" demektir.) isyanını birkaç ayda bastırmayı bekleyen İngilizler Boer kararlılık ve inatçılığını hesaba katamadı. Cephede yetişmiş Boerler çok iyi ata biniyor ve araziyi de derinlemesine biliyorlardı.

Britanya'nın üstün silah teknolojisine karşı, kararlı Boerler gizlenme, baskınlar düzenleme ve bombalama eylemlerine başvurdu. Bu hasımlığın belirsiz olarak sürüp gideceğini fark eden İngilizler, Grant ve Sherman'in ABD İç Savaşı'nda yaptığını yapmak; bir yıpratma savaşını başlatmak zorunda kaldı. İngilizler çiftlikleri yaktı ve Hollandalıları toplanma kamplarına tıktı.

II. Dünya Savaşı'ndaki Fransız Direnişi'nden 1960'lar Vietnam'ındaki Komünist Vietkong'a (Şekil 18-1'e bakınız.), oradan 1980'ler Nikaragua'sındaki Komünist karşıtı kontralara kadar yirminci yüzyılın muhalif güçleri, daha kuvvetli düşmanlara karşı basit kaçamaklı, hızlı, hareket kabiliyeti yüksek, çok iyi zamanlanmış küçük ölçekli baskınları etkili olarak kullanmışlardır.

© Bettman/CORBIS

Şekil 18-1: Vietnam'ın Vietkong'ları gibi gerilla savaşçıları daha güçlü düşmanlara karşı akınlar düzenledi.

Endişe silahını kullanmak: Terörizm

Gerilla güçlerinin hedefleri genel olarak askeri veya en azından savaş içindeki bir alan iken, terörist şiddetin sıklıkla, bir alışveriş çarşısının, bir şehir otobüsünün ya da yolcularla dolu ticari bir uçağın bombalanması gibi, hedef ayırt etmeyen ve keyfi nitelikte olduğu görülür.

Terörizmin failleri genel olarak, şiddeti, davalarını yükseltmenin biricik yolu olarak gören azınlık gruplardır. Bu davayı yükseltme de sıklıkla yerleşik düzenin devrilmesidir. Tanımı gereği, teröristler, terörü veya yakın gelecekteki tahmin edilemez bir vuruş endişesini bir silah olarak kullanır.

İngiliz kontrolündeki Kuzey İrlanda'yı ayrı egemen ülke İrlanda Cumhuriyeti ile yeniden birleştirmeyi isteyen milliyetçi bir grup olan Geçici İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA), 1970'lerden 1990'lara kadar, sıklıkla *terörist* olarak etiketlenmiştir. IRA bombaları sıklıkla askeri hedeflere yönelmiş ise de, İngiliz şehirlerindeki olay yerinden gelip geçen siviller arasında da patlamıştır.

Çoğunlukla cani diye etiketlenmiş olsalar da, teröristler genellikle kendilerini onurlu muharebe eylemlerine adayan savaşçılar olarak kabul ederler. 11 Eylül 2001'de meşum ABD'ye saldırılardan sorumlu terörist grup El-Kaide mensupları gibi. 1980'li yıllarda, Sovyetler'in Afganistan'a akınına yönelik Müslüman direnişini desteklemek için kurulan El-Kaide, ABD'ye karşı hasım tavırları giderek güçlenen uluslararası bir şebekeye dönüştü. Onun Pennsylvania'da yere çakılan bir uçağı kaçırması ile New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Washington, D.C.'nin çok yakınındaki Pentagon'a yönelik saldırılarında neredeyse 3.000 kişi öldü.

Terörizm karşı konulması son derece güç bir çatışma yöntemidir, çünkü failleri genelde, çevresindekileri patlayıcılarla öldürebilmek için kendi hayatlarını da bilerek feda ederler. Yakın on yıllarda, Orta Doğu'daki İslâmcı teröristler, intihar eylemi olarak bilinen bu taktiğe sıklıkla başvurdular. 1983'te, kamyonları süren iki intihar bombacısı, patlayıcılarla dolu kamyonları Lübnan Beyrut'taki iki kışlaya sürerek 300 kişiyi öldürdü. Bunların 241'i, hemen hepsi deniz piyadesi olan ABD askerleriydi. O olaydan şimdiye kadar geçen yıllar içinde, intihar bombacıları pek çok kez İsrail'deki sivil hedefleri vurdu. Genel olarak, İsrail kontrolünün sona ermesini amaç edinen Hamas gibi Filistinli militan grupların, böyle saldırıları kışkırttığı ve onlara destek verdiği kabul edilir. İslâmcı asi gruplar bu taktiği, Irak, Afganistan, Pakistan ve Sri Lanka'da da kullandılar.

Terörist saldırılara misillemede bulunulması da zordur, çünkü teröristler herhangi egemen bir ulusu temsil etmezler. 2001 saldırılarından sonra, ABD, El-Kaide'nin karargâhının bulunduğu Afganistan'a, daha sonra da Irak'a saldırdı. Amerikan kuvvetleri her iki ülkedeki iktidarda olan rejimleri mağlup etti; ancak, yedi sene sonra ben bu satırları yazarken, ABD birlikleri her iki ülkedeki terörist saldırıları bertaraf etmeyi henüz başaramadı ve El-Kaide lideri ve 11 Eylül saldırılarının muhtemel beyni Usame bin Lâdin hâlâ yakalanabilmiş değildir.

Yüzyılların İzinde

1833: Carl von Clauswitz'in *Savaş Üzerine* (On War) adlı kitabı kasti yıkımı öğretti.

1854: Yeni arkadan dolmalı tüfekleri olan Fransız ve İngiliz piyadeleri Kırım Savaşı'nda misket tüfekleriyle donanmış olan Rusları alt ettiler.

1861: Kararlı bir Konfedere gücü Virginia'daki Birinci Bull Run Muharebesi'nde Birlik askerlerini darmadağın etti.

1899: İngiliz birlikleri, Güney Afrika Transvaal'de Boer isyancıları ile savaştılar.

1914-1918: Paralel siperler I. Dünya Savaşı'nın, Kuzey Denizi'nden İsviçre'ye uzanan Batı Cephesi'ni belirledi.

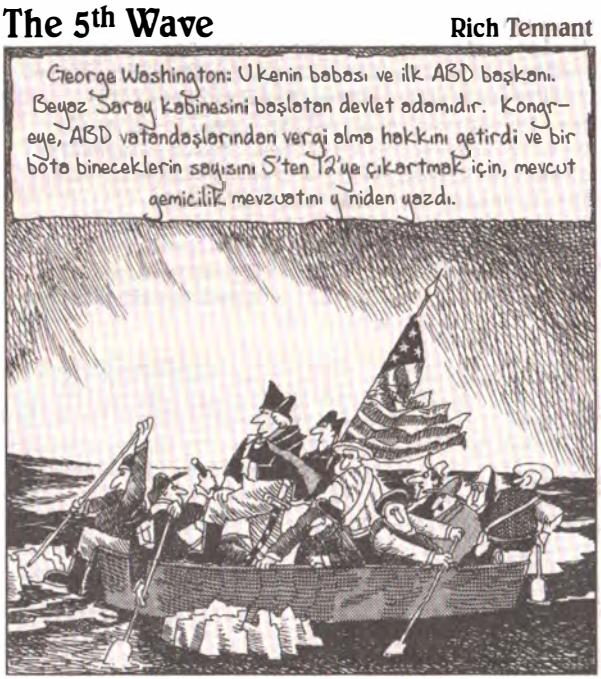
1945: Atom bombası Hiroşima ve Nagazaki şehirlerini yerle bir etti; bu, Japon hükümetini teslime zorladı ve II. Dünya Savaşı'nı bitirdi.

1973: ABD güçleri çekilince ve Kuzey Vietnam birlikleri güneyi ele geçirince Vietnam Savaşı sona yaklaştı.

2001 Ekim-Aralık: ABD Afganistan'ı bombaladı ve ardından da kara birlikleri ile ülkeyi istila etti, iktidardaki Taliban yönetimini devirdi.

2009: Yeni seçilen ABD Başkanı Barack Obama, biri sekiz yıldır devam eden Afganistan'ı sakinleştirme gayreti, diğeri de neredeyse beş yılını dolduran Irak'taki mücadele olmak üzere iki savaşı miras aldı.

Kısım V
Önderler ve Düzeni Sarsanlarla Tanışmak

Bu kısımda...

Bu kısımda yer alan tarihi kişilikler kitabın diğer kısımlarında da yer alıyor, fakat bu kısımdaki bölümler daha az aşina olduğunuz birkaç tarihi şahsiyeti de sunuyor. Her biri, kişisel güdü ve entrikalarını derinlemesine didikleyecek kocaman birer cildi hak ediyor. Aslında, kitabın bu kısmında kısa biyografileri yazılan zatların pek çoğu detaylı biyografilere ilham vermiştir ve sınırsız yerim olsa bu listeyi oluşturacak çok daha fazla sayıda kişi olabilirdi ve olmalıydı da. Hayatlar ve çağlar arasında bağlantı kurmanıza yardım edecek çapraz referanslara dikkat ediniz.

Bu, dünya tarihinde bir farklılık oluşturmuş herkesi içine alan kusursuz bir liste midir? Biyografiler kusursuz mudur? Şaka mı ediyorsunuz? Bu sorulara şu cevaplar verilmeli: "Hayır,", "Hayır" ve "Şaka ediyor *olmalısınız*."

Bölüm 19

Destansı Bir Şey Başlatmak

Bu Bölümde

- Roma'ya bir kurt-çocukla efsanevi bir başlangıç verilişini,
- Anglosaksonların Alfred emrinde birleşmesini,
- Aragon ve Kastilya krallıklarının birleşmesini,
- Boğarak öldüren Draco; Atinalı zorlu kanun yapıcıyı öğreneceksiniz.

Toplumlar, uluslar ve kültürler öylesine oluşuvermez. Ha, belki oluşabilir; ancak bunda hep birilerinin payı vardır veya o olgudan birkaç yüz yıl sonra, birileri geriye dönüp bakar ve bir şehir devletinin, bir imparatorluğun veya bir kültürün kuruluşunu birilerine verir. Bu atıf, bazen bir bireye bazen de bir gruba yönelik olur.

Bölüm 3'te, tarihçilerin çağları, akımları ve trendleri; neyi dâhil edeceklerine, neyi de dışında tutacaklarına karar vermek suretiyle, etiketleme yöntemlerinden söz ettim. Tarihçiler, insan tecrübesinin karmakarışık tecrübelerini anlamlandırmak için tercihler yapmak, kararlar vermek zorundadır. Bu bölümde, tarihin kurucularından ancak bir kısmını ele alıyorum; onlar, kendi zamandaki etkileri ile siyasi ve kültürel miraslarına dayalı olarak benim tercih ettiğim kişilerdir. (Evet, sadece kendi kabul ettiğim birkaçını seçip koydum.) Göze çarpan eksiklikleri fark ettiğinizde (ki edeceksiniz), onları, sayfa kenarlarına not etmekte serbestsiniz; ancak *lütfen* öncelikle kitabı satın alınız.

Efsanelerin Dönüşü

Pek çok tarihi kişilik, nispeten yakın zamandakiler bile, efsanevi bir saygınlık edinir. Çok önceleri yaşamış olanlar, eski zaman bilgilerinin altında öylesine gizlenebilirler ki, haklarındaki gerçek ve yapmış oldukları hiçbir zaman bilinmemiş olabilir. Bir yarı tanrı gerçekten bir şehir kurmuş mudur? Bir sihirbazın büyüsü sahiden büyülü bir çağ lütfetmiş midir? Benim mürekkep yalamış tahminim, hayır diyor; böyle şeyler olmamıştır. Aşağıdaki efsaneler, belki hep gerçek liderlerden esinlenmiştir veya tamamen sahte olabilir.

- **Agamemnon** (Efsanevi, ama muhtemelen MÖ on ikinci asrın gerçek bir kralına dayanıyor.): Grek epik şiiri İlyada'da, Kral Agamemnon, Truva'yı kuşatan hemşehrisi Greklerin (veya *Achaeans* adı verilen pre-Greklerin)

ittifak etmelerini emreder. Mycenae'nın varlıklı hükümdarı, Sparta kralı Menelaus'un kardeşiydi. Greklerin Truva ile paylaşılacak kozu vardı, zira Truva prensi Paris, Menelaus'un güzel karısı Helen'i çalmıştı. İlyada, ilahların doğaüstü eylemleri ile dantelli bir şiir olduğundan, hiç kimse onun ne kadarının gerçekten doğru olduğunu söyleyemez, ama Greklerin pek çok yüzyılı, o kıssada kültürel bir kimlik bulmuştur. (*İlyada* ve Truva Savaşı'na dair daha fazla bilgi için Bölüm 2'ye bakınız.)

- **Romulus** (Efsanesi MÖ sekizinci veya yedinci yüzyıldaki bir krala dayalı olabilecek ise de, muhtemel mitik.): Roma'nın kuruluşuna dair bir hikâyede, Mars (bir gezegen ya da çubuk şeker değil, bir tanrı) bir Vesta Bâkiresi ile oynaştığında anne karnına düşen Romulus'un, onun ikiz oğullarından biri olduğu görülüyor. Bebekken terk edilen Romulus ve ikiz kardeşi Remus, Tiber Nehri'nde aşağı doğru yüzdü ve nihayet bir dişi kurt onları buldu ve emzirdi. Büyüdüklerinde, Remus şakalar patlatırken, Romulus Roma'yı inşa etmeye çalıştı. (Bu iş elbette bir günde bitmedi.) Romulus deliye döndü ve Remus'u öldürdü ve daha sonra bir fırtına Romulus'u mahvetti. Bunun ne kadarı doğru? Muhtemelen hiçbir yeri, ama Romulus'a hâlâ Roma'nın ilk kralı olma payesi veriliyor. (Romulus'un kardeşi, konuşan tavşanlar, ayılar ve tilkilere dair fablar anlatan hayali Amerikalı karakter olan Amca Remus ile aynı kişi değildir.)

- **Kral Arthur** (Belki de MS altıncı yüzyıl): Belki, sadece, Arthur gerçek bir kişiydi. Bilginler ve hayranlar, birçok tarihi kişiliğin efsanenin gerçek hayat esini olduğu fikrini ortaya atmıştır. Ancak, gerçek bir Arthur'un savaşmış ve hükmetmiş olabileceği devirdeki Galler tarihi son derece belirsizdir. Daha merak uyandırıcı ihtimallerden biri, Galler kralı istilacı Cermen kabilelerine karşı hemşehrileri olan Keltleri birleştirmeye yetecek bir kuvvet toplayabilmiş olan Galler kralı Owain Ddantgwyn'dir. Eğer öyleyse, Ddantgwyn (Ad "beyaz dişler" anlamına geliyor.), Gal dili ile Latin dilindeki "ayı" anlamına gelen sözleri birleştirerek, kendisine Arth-Ursus kod adını vermiş olabilir. Galler vakayinameleri 537'de savaşırken öldüğünü söyler, bu tarih hakkında az şey bilinen Ddantgwyn ile tamamıyla uyumludur. Kral Arthur rolü için diğer adaylar içinde İskoçlar ve Romalılar da vardır, fakat en meşhur Arthur hikâyeleri, Sir Thomas Malory'nin, gerçek bir Arthur'un yaşamış olabileceği devirden 900 yıl sonra kaleme alınan hayalperest buluşlarıdır. Tarihe değil, efsanelere dayanan bu hikâyeler hayalidir.

2004 yapımı *Kral Arthur* (King Arthur) filminde, filmin adını taşıyan karakter, gerçek hayattan bir Roma askeri olan Lucius Artorius Castus'e dayalıdır. Artorius muhtemelen ikinci yüzyılda daha sonra İskoçya diye bilinecek olan yeri istila etmiş olan vahşi savaşçı kabileler olan Piktler ile savaşmıştır. Gerçek Artorius belki de bir İtalyan'dı, ama filmde olduğu gibi Kelt veya yarı Kelt bir soyu olması da mümkündür. Film Artoirus'u 300 yıl ileriye, Roma'nın kuvvetlerini Briton'dan (ana İngiliz adası) çekmekte olduğu döneme taşımıştır. Filmde, Guinivere bir Woadlsh prensesidir; "Woadish"in ne olduğunu bilmiyorum, ancak bu karede Woads hem Romalıların hem de Sakson istilacılarının düşmanıdır. Arthur efsanelerinden iyi bilinen biri olan Merlin karakteri, filmde bir Woadish

kralıdır. Arthur efsanelerinin, Malory ve daha sonraki yazarlar tarafından aktarılan diğer yönleri de; Lancelot ve meşhur kılıç Excalibur dâhil filmde gün yüzüne çıkıyor. Arthur hikâyelerinin diğer film versiyonları içinde Disney'in 1963 yılından kalma animasyonlu *The Sword and the Stone*'u ve 1967 yapımı müzikal *Camelot* vardır. Her iki film de yirminci yüzyıl İngiliz yazarı T.H. White'ın bir dizi kitabı, *The Once and Future King*'e dayalıdır.

Güç İçin Birleşmek

Pek çok kurucu, diğer liderleri arkasında toplayabilecek kadar güçlü bir kimsedir. Bu kısımdaki önderler bedeni güç ve kişiliğin gücünün kombinezonu ile fark üretmişlerdir.

- **Saul** (Tâlût; MÖ on birinci yüzyıl): Saul, İsrailoğullarının, Saul'ün başına yağ dökmüş olan kutsi zat İsmail'den sonra ilk kez kral oldu. (Saçlara yağla şekil verme henüz modası henüz yoktu, bu bir damatlığa hazırlık yardımı da değildi.) İsmail, Saul'e yağ sürmekle, Saul'ün, Yahudilerin kabile içi konfederasyonlarını bir araya getirme hususunda Allah'ın tercihi olduğu işaretini vermişti. Saul, antik Filistinlileri yendi ve İsrailoğullarını, başkenti olan El Halil'den yönetti. Saul, kral iken, yüksek rahip Samuel'e öfkelenerek dini törenleri icra etme görevini üzerine aldı. Bu sebeple, İsmail, genç ve cesur bir savaş kahramanı olan Davud'u desteklemeye başladı. Saul'ün oğlu ile arayı çok iyiydi ve Saul'ün kızı ile evlendi; böylelikle onun ailesinin bir üyesi oldu, ama aynı zamanda, Davud'a olan bütün bu ilgi Saul'ü kıskandırdı. İsmail Davud'un başına, gelecek kral olarak gizlice vaftiz etti. Saul ve oğlu Jonathan antik Filistinliler ile yapılan bir muharebede vefat ettikten sonra, Davud, Yehuda kabilesinin lideri oldu; daha sonra İsrailoğullarını ikinci kralları olarak yeniden birleştirdi.
- **Shi Huangdi** (Çin Şi Huang; MÖ 259-210): Shi Huangdi, başta, Çin'in diğer bölgelerinden önce demir silahları benimsemiş ve şövalyesine cenk arabalarını hendeğe koymalarını atların tepesinde dik oturmalarını söylemiş olan ve böylece onları daha hızlı ve yeni şartlara daha iyi uyabilen bir hâle getiren yenilikçi bir lider; Qin Prensi Zheng'ti. Qin, idarecileri, diğer Çin tabi devletlerini de idare eden Zhou ailesine saygı göstermek zorunda olan küçük bir ülkeydi sadece. Ancak daha sonra Zheng, komşu illeri Zheng'den uzaklaştırıp ta kendine Shi Huangdi veya İlk İmparator şeklinde adlandırılıncaya kadar genişledi. Kral Shi Huangdi yazı dilini ve ağırlıklar da dâhil ölçme birimlerini fethetmiş olduğu ülkeler içinde standart hâle getirdi. Bu uygunluk, daha sonraki hanedanların, Çin'i birleşik bir vatan olarak idare etmelerine yardımcı olmuştur. Konfüçyüsçü inançlara da karşı durdu (Konfüçyüsçülük hakkında bilgi için Bölüm 10'a bakınız.), Konfüçyüsçü kitapları yaktırdı ve çevresine resmi görevlileri ve savaşçıları alarak bilginleri öldürdü. Öte dünyada kendini korumak için yapılan pişmiş kilden yapılı savaşçılarla dolu olan mozolesi, arkeolojik ve tarihi bir altın madenidir. Shi Huangdi'nin kendi Qin Hanedanı, vefatından sonra ancak dört yıl ayakta kalabildi, ondan sonra, MÖ 206 yılında uzun ömürlü olacak Han Hanedanı iktidara geldi. Yine de Qin (Chi'in şeklinde de yazılır.) adı, Çin (Çin'deki ilk uygarlık hakkında daha fazla bilgiyi Bölüm 4'te bulabilirsiniz.) adının köküdür.

- **Clovis** (yaklaşık MS 465–511): Galya'yı (veya Fransa) elde tutmaya çalışan Roma yetkilileri, Batı Roma İmparatorluğu çatırdadıktan sonra, yönetimi Frenklerin kralı Clovis devraldığında, geri çekilmek zorunda kalmıştı. Babası Childerik'ten sonra tahta geçen Clovis, MS 496 yılı itibariyle, egemenliğini Somne ile Loire Nehirleri arasındaki bölgede kurmuştu. O yıl, Clovis Hristiyanlığa dönen ilk Frenk kralı oldu. Bunun sebebi, Burgundy'den bir prenses olan hanımıydı. Eğer Clovis hep "Benim eşim azizdir." deyip durmuşsa, sandığından daha haklıydı; daha sonra Katolik Kilisesi onu Azize Clotilde olarak takdis etti. Clovis Hristiyanlığa girdiğinde, bunu birkaç bin savaşçısı da yaptı. O günlerde Frenk liderlerin de yaptığı gibi, Clovis de iktidarda kalabilmek için Vizigot ve Ostrogotlar (Her ikisi de barbar Cermen kabilelerdi.) ile muharebe etmek zorundaydı.

- **İngiltere'nin Büyük Alfred'i** (MS 849-899): Alfred Wessex (Batılı Saksonlar) kralı olarak idareye geldiğinde, Daneler Saksonlar üzerine yürümekteydi. Danelerin İngiltere'nin kuzeyinde kendi krallıkları vardı ve Briton'ın Kuzey Umbria ve Doğu Anglia gibi Anglosakson bölgelerine doğru da yayılmaktaydılar. Alfred 878'de Edington Muharebesi'nde buna bir son verdi. Sonra, Londra'yı 886'da geri alarak düşmanı püskürttü. Düzenli bir ordu, donanma ve kendisini kuzeyli komşularına karşı askeri avantaj verecek bir kaleler şebekesi kurdu. Alfred Saksonları, Angeller ve Jütler gibi akraba Cermen kabilelerinin torunları olan diğer İngiliz halkları ile bir araya getirdi. Böylelikle Danelere karşı birlikte hareket edebilirlerdi. O, (Norse paganizminin aksine) Hristiyanlığa, okuryazarlığa ve sistemleştirilmiş kanunlara vurgu yaptı. Diğer hiçbir İngiliz kral veya kraliçesine "Büyük" unvanı verilmemiştir.
- **Brian Boru** (yaklaşık MS 926-1014): Brian Boroimhe ["Brian of the Tribute" (Vergilerin Brian'ı) demektir.] de denen bu İrlandalı savaşçı, Dal Cais'in (bir klan) başkanıydı ve Leinster tahtına çıkmak için mücadele etti. İrlandalıların Viking saldırılarını karşılamaktan yorulduğu gerçeği, Brian'ın destek toplamasına yardım etti. İrlanda'yı birleştirinceye kadar bölgesel rakiplerle mücadele etti. Bu (önünde çetin pek çok yüzyıl uzansa da) bir ulusun başlangıcıydı. Brian'ın kuvvetleri Vikingleri Clontarf'ta yendi, ama o zaman dövüşe kendisi katılamayacak kadar yaşlı olan Brian, kaçmakta olan Viking savaşçıları tarafından öldürüldü.

Vesta'nın kızları

Vesta Bâkireleri Roma tanrısı Vesta'yı (evve ocak tanrıçası) beklerdi. Az sayıdaki aristokrat ailenin uygun kızları arasından seçilen Vesta Bâkireleri iffet yemini eder ve her biri otuz yıl Vesta'nın mabedini temizler ve ateşini yakardı. Bunun karşılığı olarak, yaşayacak bir yerleri, Roma'nın şehir meydanındaki Forum'da -Vestalar Evi- vardı. İnsanlar onlara güvenir ve vasiyetlerini, güvenle saklanması için Vesta Bâkirelerine emanet ederdi. Bu görevin dezavantajı, Vesta kızının, ettiği iffet yeminine sadık kalmaması hâlinde cezası canlı canlı gömülmekti.

Güce Oynamak

İşler kötüye gittiğinde, en kötüler hanedanları bulmuştur. Bu listedeki zatların, kararlılık eğitimine ihtiyaçları yoktu; onlar merdivenleri, yollarında kendileri ve nihai otorite olan devletleri için ilerlerken, önlerine çıkan rakiplerini iterek çıkmışlardır. Yol verin; güçlü askerler ve imparatorlar geliyor:

- **Augustus Sezar** (MÖ-MS 14): Roma'nın ilk resmi imparatoru, bir senatörün oğlu ve *bildiğimiz* Jül Sezar'ın yeğeni olan Gaius Julius Caesar Octavianus veya Octavian idi. (Jül Sezar'a dair daha fazla bilgi için Bölüm 20; Roma İmparatorluğu'na dair daha fazla bilgi için ise Bölüm 5'e bakınız.) Komplocular bir diktatör olan Jül Sezar'ı öldürdüğünde, Octavian bir öğrenciydi, ancak defterlerini kapattı, bir ordu hazırladı ve katillerle baş etti ve iktidar yolundaki rakibi Mark Antony'yi öldürdü. Sonra da senatoyu, kendini -Roma idaresinde en yüksek idari iş olan- konsül yapmaya zorladı. Sonra, o yılın, yani MÖ 43'ün ertesi aylarında, Octavian, Antony ve Roma'nın diğer bir ağır topu olan Lepidus ile bir "üçlü idare" (triumvirate) oluşturmak için pazarlık etti. Octavian'ın pazarlık tarafında Afrika, Sardinya ve Sicilya vardı. Daha sonra Roma dünyasının batı yarısının tamamını elde etti. Octavian, Antony'yi ve Mısır kraliçesi Kleopatra'yı Actium'da MÖ 31'de mağlup ederek tek hâkim hâline geldi. Senato ona "yüce" anlamına gelen *Augustus* adını verdi. Onun idaresinde, Roma barış, reform ve yeniden inşayı gördü. Senato onu, MÖ 2'de *Pater Patriae* (ülkenin babası); öldüğünde de tanrı ilan etti.
- **Charlemagne** (Şarlman; MS 742–814): Frenklerin, aynı kendilerinden önceki Romalılarınki gibi, başları, beklenmedik istilacılarla dertteydi. Charlemagne (veya Büyük Charles) ilk doğulu Frenklerin (Kardeşi Carloman batılı kolunun hâkimiydi.), daha sonra da MS 771'de Frenklerin Büyük Kralı olarak iktidara geldiğinde, kuzeyden gelen barbarlar Galya'ya (bugünkü Fransa) toslayıp duruyor ve güneydeki İspanya'dan Müslümanların gümbürtüsü duyuluyordu. Büyük Kral unvanı, onun bir tür feodal liderlik stili olan daha küçük kral ve prensleri idare ediyor olması demekti. Charlemagne, Romalılardan beri kimsenin yapamadığı bir şekilde Avrupa'yı bir idare altında bir araya getirdi ve bunu yapmak için de Saksonlar, Avarlar ve Lombardlar ile savaştı. MS 800'ün Noel gününde, Papa III. Leo, Charlemagne'a Batı veya Kutsal Roma İmparatorluğu tacını giydirdi. Böylece Kutsal Roma İmparatorluğu (Gerçekte bunun asıl Roma İmparatorluğu'yla bir ilgisi yoktu.) dönemi başlamış oldu. Charlemagne saraylar ve kiliseler yaptırdı ve Hristiyanlığı yaydı; eğitimi, ziraatı ve sanatı geliştirdi. Onun, Carolingian Rönesansı -büyük uyanıştan yüzlerce yıl önce yaşanan *küçük* bir uyanış- diye bilinegelen idaresinde ticaret de canlandı. Bununla birlikte, o vefat ettikten sonra imparatorluk parçalandı, zira Charlie'nin oğulları onun vizyon ve otoritesinden mahrumdu. (Charlemagne ve ailesine dair daha fazla bilgi için Bölüm 6'ya bakınız.)
- **Fatih William** (yaklaşık 1028-1087): Günah Çıkartıcı Aziz Edward vefat ettiğinde, gerçekten karmakarışık bir hâl bıraktı; o, kendine halef olarak,

görünüşe bakılırsa bir soyluyu; Normandiya Dükü William'ı, sonra da Harold Godwinson'ı belirledi. Harold, II. Harold olarak taç giydi, fakat William, Harold'un, *kendi* taht iddiasını sürdürmeye söz vermiş olduğunu düşündü. William bir akın başlattı, Harold'u Hastings Muharebesinde öldürdü ve 1066 yılı Noel gününde kendisine kral tacı giydirildi ve ondan sonra da hep *Fatih* diye anıldı. İktidarda, Anglosakson soylularının bütün liderlerinin yerine, Fransızca konuşan Normanlar, Bretonlar ve Fleminglerden oluşan yeni idareci sınıfı getirmek suretiyle kaldı.

- **Cengiz Han** (yaklaşık 1167–1227): On üç yaşında iken ölesiye fakir göçebe Moğol klanına baş olan Cengiz Han'ın (Şekil 19-1'e bakınız.) önceki adı Temuçin idi. Temuçin açtı ve bundan dolayı da Naymanlar ve Tangutlar (Bunlar artık kimsenin hatırlamadığı adlar, ancak kendi devirlerinde epeyce zorlu idiler) dâhil diğer klanları yenme işine koyuldu. Temuçin, 1206'da, Uygur Türklerini kendine boyun eğdirdiğinde, adını "büyük idareci" veya "dünyanın kralı" anlamına gelen Cengiz Han şeklinde değiştirdi. 1211 yılından başlayan birçok harekâtta, Kuzey Çin İmparatorluğu'nu ve diğer Doğu Asya topraklarını istila etti. Öldüğünde, Moğol İmparatorluğu Karadeniz'den Pasifik Okyanusu'na kadar uzanıyordu.
- **Babür Şah** (1483–1530): Arapça "kaplan" demek olan Babür ismini almadan önce ona Zahîrüddîn Muhammed denilirdi. Hindistan'ın ilk Moğol imparatoru olan Babür, Kırgızistan'da, Fergana'da doğdu. Bir savaş dâhisiydi; Hindistan'ı istila etti ve bir imparatorluk tesis etmek için farklı krallıkların liderlerini yendi ve karışık Moğol ve Türk kökenleri ve Hindu çoğunluğun gönlünü alma tavrı ile kendini belli eden bir hanedan kurdu. Babür mimari, müzik ve edebiyata ilgiliydi. O bu ilgileri, imparatorlukları on sekizinci yüzyılın ilk yıllarına kadar güçlü kalan, ama sonunda, on dokuzuncu yüzyılda İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin egemenliğine düşen halefler zincirine de miras bıraktı. (On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Asya'sı üzerindeki Avrupa etkisine dair daha fazla bilgi için Bölüm 8'e bakınız.)

Resim 19-1: Cengiz Han Doğu Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurdu.

© Bridgeman Art Library/Getty Images

Köprüler Kurmak

Bir evden bir imparatorluğa kadar bir şeyi inşa etmenin yolu, daha küçük bileşenleri bir araya toplamaktan geçer. Bu marangozlukta böyle olduğu gibi; ulusları, bölgeleri ve kültürleri bir araya getirmede de böyledir. Bu kısımdaki insanlar savaşlar ve ittifaklar gibi birbirinden farklı araçları; coğrafi, dini ve etnik bileşenleri yeni kombinasyonlarda birbirine bağlamak için kullanmıştır. Bazıları bunu öylesine mükemmel kurmuştur ki, yapılar hâlâ ayakta durmaktadır.

- **Kubilay Han** (1214-1294): Cengiz Han'ın torunu, yeni başkentini bugünkü Pekin'in bulunduğu yerde kurmuştur. Çin'in Moğol imparatoru ve Yuan Hanedanı'nın kurucusu olarak, 1279'dan başlayarak, Java, Burma, Japonya ve diğer Asya uluslarına karşı, başarıları sınırlı da (Japonya'ya karşı hiç başarılı değildi.) olsa askeri harekâtlar başlatmak suretiyle, askeri gücü kullanmada zinde ve zorluydu. Kubilay Han, tarihin en ilginç insanlarının pek çoğu gibi, kişiliğinde bazı çelişkileri gösteriyordu. Çin tarzı medeniyeti benimsemede yeni şartlara uyum sağlayan biriydi, fakat Moğol yönetici sınıfını yerli Çinlilerden ayrı tuttu ve pek çok yabancıyı, özellikle Müslümanları devletin yüksek mevkilerine getirdi, bu arada Budizm'i de devletin resmi dini yaptı. Bazı anlatılar onu zalim bir lider olarak, bazıları da makul ve merhametli biri olarak niteler. Sarayı lüks ve görkemde destansı güzelliktedir.
- **Ferdinand** (1452-1516) ve **Isabella** (1451-1504): Aragon (bugün Kuzey İspanya'nın bir bölümü) kralı ile Kastilya (yine bugün Kuzey İspanya'nın bir bölgesi) kraliçesi Isebella ile 1469'da evlendiğinde, krallıkları da bugünkü İspanya'nın müjdecisi olacak biçimde bir araya gelerek nikâhlanmış oldu. Bu olay çift tarafından birlikte yönetilen İspanya, sonunda, Ferdinand ve Isabella Granada Sultanlığı'nı teslim aldıkları 1492'de, Endülüs Emevilerinin sonuncusunu da defetmiş oldular. Aynı yılda, Isabella, Yeni Dünya'da İspanya'nın üstünlüğüne öncülük ederek Kristof Kolomb'u himaye etti. 1478'de, Ferdinand ve Isabella, Endülüs Emevi halifelerinin idaresi ile yüzyıllardır İber Yarımadası'na (İspanya ve Portekiz) hâkim olmuş bulunan gayr-i Hristiyan (özellikle İslami ve Yahudi) fikirleri kökünden söküp atmayı hedeflemiş olan bir Katolik Reformu'nu; İspanyol Engizisyonu'nu başlattılar. (Endülüs Emevileri Yahudiliğe toleranslıydı.) Engizisyon, Protestan Reformu'nun Fransa'nın dışında kalmasına da yardım etti. (Reforma dair daha fazla bilgi için Bölüm 14'e bakınız.) 1512'de, Isabella öldükten sonra, Philip, Navarre krallığını teslim alarak İspanya'nın birleştirilmesini tamamladı.
- **Nobunaga Oda** (1534-1582), **Hideyoshi Toyotomi** (1536-1598), ve **Ieyasu Tokugawa** (1543-1616): Japonya'nın üç büyük birleştiricisi, sonunda, ülkeye egemen olan birbiriyle kavgalı derebeylerinin savaş çemberini kırdı. Doğuştan soylu Nobunaga Oda, Owari şehrini kendine boyun eğdirdi, oturan *şogun* (feodal büyük patron) tahtından indirdi, 1568'de başkent Kyoto'yu işgal etti ve Osaka'daki rahipleri mağlup etti; böylelikle Budistlerin gücünü kırdı. Salt Budizm'in kendini yeniden toplayamaması

için, kısa süreliğine Hristiyanlığı teşvik etti. Öldüğünde Japonya'nın yarısı kontrolü altındaydı. Bu, generali, alt tabakadan Hideyoshi Toyotomi ve Toyotomi'nin eski müttefiki leyasu Tokugawa'nın nihayet ülkeyi birleştirmelerine zemin hazırladı. Toyotomi, *samuray* veya savaşçı sınıf dışında herkesin kılıç taşımasını yasakladı. Tokugawa sonunda Toyotomi ve ailesine saldırdı ve on dokuzuncu yüzyıl ortasına kadar sürecek, uzun ömürlü, ancak baskıcı ve soyutlayıcı Tokugawa şogunluğu kurdu.

- **İngiltere'nin I. James'i/İskoçya'nın VI. James'i** (1566-1625): İskoçya'nın Kral James'i komşu İngiltere'yi fethetmedi; yalnızca onun tahtına, 1603'te, çocuksuz olan I. Elizabeth'in (İngiliz büyük-büyük ninesi yoluyla) meşru halefi olarak oturdu. Onun pozisyonu, iki krallığın taçlarını birleştirdi. Bu iki krallığın (Birleşim, 1707 yılında Birlik Kanunu Birleşik Krallık'ı kurduğunda gerçekleşmiştir.) birleşmesine doğru atılmış ilk adımdı. I. James kralları olduğunda, İngilizler İskoçya'yı ilhak etmeye çalışmayı bıraktı, çünkü artık bunun bir anlamı yoktu. James, broşürler yazmak, Shakespeare'in oyuncu grubuna sponsorluk etmek, *Kral James İncili* olarak bilinen Hristiyan kutsal metninin kalıcı ve güzel İngilizce çevirisi için bir komisyon toplamak gibi işler başaran bilgin biriydi. Sir Walter Raleigh'i, yeni çıkan tütün içme alışkanlığından dolayı değil, ki aslında içiyordu da, kraliyete karşı diğer suçlarından dolayı hapse attı ve idam ettirdi. James, on yedinci yüzyılın başlangıcında, İngiltere'de ivme kazanmış, Püritenlik adı verilen aşırı Kalvinci-Protestan inancından da nefret ediyordu. (Püritenlere dair daha fazla bilgiyi Bölüm 14'te bulabilirsiniz.) James taraf tutma alışkanlığından dolayı eleştirildi ve Katolik pratiklerini İngiliz Kilisesi'nden söküp atmak için bu Püriten baskısına direndi. Tuhaftır, Püritenler değil, Katolik komplocular, yeni kralı ve Parlamento'yu havaya uçurmaya çalıştı ve bunu 1605'teki Barut Komplosu'nda az kalsın gerçekleştiriyorlardı.
- **Büyük Frederick** (1712-1786): Prusyalı II. Frederick genç bir prens iken askeri becerilere, müziğe (Hatta birkaç da beste yapmıştır.) ve Fransız Edebiyatı'na çalıştı. Kralken de komşu Avusturyalılar ve diğer Cermen devletleriyle savaştı; Silezya'yı (Orta Avrupa'nın doğusundaki Oder Nehri boyları), Batı Almanya'nın bir kısmını ve Polonya'nın bir bölümünü topraklarına kattı. (Polonya, babasının zamanına kadar Prusya'yı egemenliği altında tutmuştu.) Prusya Fred'in devrinde topraklarını ikiye katladı ve hem askeri hem de ekonomik olarak önde gelen bir güç oldu ve modern Almanya'nın müjdecisi hâline geldi.
- **George Washington** (1732-1799): Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk başkanı, 1796 yılında, üçüncü dönem için görevde kalmayı reddettiğinde, kayda değer bir emsal oluşturdu. Pek çok yeni ulus, ilk yönetim, otoriteyi haleflere devretmede tereddüt ettiğinden, iktidarın barışçı yollarla el değiştirmesi hususunda tökezlemiştir. Washington bu hayati geçişi incelikle gerçekleştirmiştir. (Daha önce, Kongre'nin, kendini kral yapma teklifini geri çevirmişti.) Washington, retorikten ziyade, doğal bir otorite ile iki kritik zamanda, birbirleriyle anlaşamayan Amerikalıları bir araya getirmiştir. 1770'li yıllarda, sakin bir Virginia çiftçisi ve İngiliz askeri gazisi olan kendisi, devrimin ordusuna önderlik etme hususunda açık bir

tercihti. 1780li yıllarda, Konfederasyon Maddeleri'ni (yeni doğmuş ülkenin işletmeye çalıştığı gevşek anlaşma) yeniden gözden geçirmedeki isteksizliği, ABD Anayasa taslağının kaleme alınmasına zemin hazırlamıştır. Amerikan Devrimi'nin onsuz başarıya ulaşabileceğini hayal etmek zordur. Onun örnekliği olmaksızın ulusun devam etmesini hayal etmek daha da zordur. George Washington'a dair daha fazla bilgi için, Steve Wiegand'ın (Wiley) yazdığı *U.S. History For Dummies* adlı eseri gözden geçiriniz.

- **Nelson Mandela** (1918-[2013]): George Washington gibi, Nelson Rolihlahla Mandela da Bölüm 22'deki diğer devrimcilerle birlikte listeye koyulabilirdi, ancak onun en büyük mirası, Güney Afrika'nın ırk ayrımcılığı sonrası ilk cumhurbaşkanı olarak uzlaşmaya olan kararlılığında yatar. Thembu kabilesinin şefi olarak yetiştirilen Mandela, *apartheid*; yani ırkların kanunen ayrı olduğu sistemi devirmek için çalışmaya başladığında bir üniversite öğrencisiydi. 1950'lerde, Johannesburg'da genç bir avukat olarak yasa dışı zenci hareketini başlattı. Tutuklandı ve hükümeti devirmek için komplo kurmak gerekçesiyle ömür boyu hapse mahkûm edildi. Hapiste geçirdiği 27 yıl boyunca, adaletin dünya çapındaki bir sembolü hâline geldi. 1990'da serbest bırakılışından sonra, ırk ayrımının son bulması için yapılan görüşmelere yardımcı oldu. Nobel Barış Ödülü'nü F.W. de Klerk ile paylaştı ve 75 yaşındayken de Klerk'in yerine geçerek, ülkenin, bütün ırklarının katıldığı bir seçimle seçilen ilk cumhurbaşkanı oldu. Hiç kin peşinde olmayan Mandela, Güney Afrika toplumunu yeniden inşa ederken, eskiden kendini hapiste tutanlarla istişare etti. 1999'da görevden ayrıldığında, suç ve sefalet Güney Afrika'yı hâlâ kasıp kavuruyordu, ama Mandela, ülkeyi, olağanüstü bir geçiş süreci yaşarken görmüştü.

Yasalar Yazmak

Bir toplumun kimliği, çoklukla, ahlâkı tanımlama ve adaleti uygulama biçiminden kaynaklanır. Bugünkü hukuk biliminin hemen bütünüyle bir emsale dayandığını akıldan çıkarmayalım. Daha önce bir meselenin karara bağlanış yöntemi, bugün neyin legal ya da illegal; neyin doğru ya da yanlış olduğunu belirlemenin bir parçası olur. Bu emsal işi yalnızca birkaç on yıl ya da hatta birkaç yüzyıllık bir geçmişe dayanmaz; aksine köklerini insan toplumunun temellerindeki adalet ve cezaya dair kararlardan alır. İyi ve kötü pek çok yasa yapıcının, hatırlandığına şaşmamak gerek. İşte onların birkaç örneği:

- **Ur-Nammu ve Shulgi** (MÖ yirmi ikinci ve yirmi birinci yüzyıllar): Eski Mezopotamya'daki Ur Krallığından bir idareci, yazılı biçimde bugüne gelen ilk kanunnameyi yürürlüğe koydu. Hangi hükümdar? Araştırmacılar emin değil, ama bu ya Ur-Nammu ya da oğlu ve halefi Shulgi'dir. Arkeologlar, bilindiği kadarıyla *Ur-Nammu Kanunnamesi*'nden ancak beş maddeyi okuyabiliyor, fakat 4200 yıl önce bile, medeni insanların, yeminli tanıklığı şart koşan bir hukuk sistemlerinin olduğunu gösteren diğer delilleri desteklemektedir. Onların, suçlu tarafın, mağdura tazminat ödemesini emredebilen özel hâkimleri vardı. Kanunname yolsuz görevlilerin görevden alınmasına, fakirlerin korunmasına, suça orantılı bir ceza verilmesine de imkân veriyordu.

- **Hz. Musa** (MÖ on dördüncü veya on üçüncü yüzyıl): İncil'in İsrailoğullarının Mısır'dan hicretini anlatan babı, Allah'ın insanoğluna Mısır prensliğine yükselen bir İbrani olan Hz. Musa yoluyla On Emri verdiğini söyler. Musa İsrailoğullarını Mısır'da kölelikten kurtarmada ve Kenan'a giden 40 yıllık dolambaçlı yolda önderlik etti. Kardeşi Hz. Harun ile birlikte, İsrail dini topluluğunu kurdu ve geleneklerini uygulama ve yazı yoluyla tesis etti. Musa'nın, yukarıda anlatılan olaylara ilişkin biricik bilgi kaynağı olan İncil'in ilk birkaç babının yazarı olduğu kabul edilir. (Yahudilik ve Hz. Musa'ya dair daha fazla bilgi için Bölüm 10'a bakınız.)

  Musa'nın kıssası bazı kötü filmlere esin kaynağı olmuştur. Bunların en kötüsü 1975'te çıkan, yanlış kurgulanmış epik film *Moses*'ti. Filme adını veren rolde Burt Lancaster vardı ve kötü özel efektler performansını zayıflatıyordu. Yönetmen Cecil B. DeMille, 1956'da *On Emir*'i (The Ten Commandments) yaptığında daha iyi bir iş çıkartmıştı. O filmde Musa rolünü Charlton Heston oynuyordu. Filmde, Charlton Heston, ünlü yıldızlardan oluşan bir topluluğa, harika fotoğraflar arasında sığ ve sahte İncil satırlarını anlamsız şekilde okuyan Musa'yı canlandırıyordu. 1998'de çekilen, animasyonlu müzikal çizgi film *Mısır Prensi* (Prince of Egypt), sinemadaki Musa hikâyelerinin sinemadaki en iyi versiyonu olabilir.

- **Draco** (MÖ yedinci yüzyıl): Atina, yasalarını yazması için bu görevliyi seçti. Ortaya çıkan eser, Yunanistan'da yaklaşık MÖ 620 yılında kaleme alınmış ilk kanunnamedir. Draco'nun sert yasaları, devleti, bir suçla itham edilenlerin biricik savcısı hâline getirdi; yasa dışı infazı yasakladı. Ancak pek çok suç idam cezasını gerektiriyordu ve *draconian* hâlâ sert şekilde cezalandırılmayı ifade ediyor. Fakat Atinalılar, Draco'yu sevdi. Draco, onuruna verilen bir resepsiyona katılmak için bir konferans salonuna girdiğinde, Atinalılar ona geleneksel eğlence selamı verdiler; onu şapka ve pelerin yağmuruna tuttular. Düştü; bu tuhaf bir hâldi, bu sebeple üzenindeki bütün elbiseleri çekip aldılar, boğularak ölmüş olduğunu gördüler.

- **Solon** (yaklaşık MÖ 630-yaklaşık MÖ 560): Atinalı Solon şiir okumada büyük bir usta olmasının yanı sıra, bir devlet adamı ve reformcuydu. Bu Grek'in bir halk figürü olarak önemli atılımı, Atinalıları, Megaralılara karşı askeri harekâta heyecanlı bir şiirle teşvik ettiğinde ortaya çıktı. Güzel konuşması ve yazması, Draco'nun sert kanunnamesini yeniden yazmada kendisinin seçilmesine sebep oldu. (Önceki maddeye bakınız.) Solon'un başka yetenekleri de vardı. Senato ve halk meclisi dâhil kamu kurumlarını yeniden örgütledi, madeni para bastırdı, tartı ve ölçülerde reforma gitti ve Atina'nın ticaretini canlandırdı. Sonuç, onun adı özellikle yirminci yüzyıl gazetelerinde *kongre üyesi* sözcüğünün başlığa uymayacağı yerde kanun koyucu ile eş anlamlı hâle gelmiştir.

- **Justinyen** (MS 482-565): "Herkes için ortak olan şeyler hava, akan su, deniz ve deniz kıyılarıdır." Bu, Bizans imparatoru Justinyen tarafından bir dizi kitapta yorumlanan, ortaya konan ve o vakitten beri kanunnameler için önemli bir kaynak olan Bizans Roma hukukundan bir parçadır. *Justice* (adalet) sözcüğü Justinyen'in adından gelir.

- **Hz. Muhammed** (yaklaşık 570-yaklaşık 632): Fakir bir Arap tacirinin oğlu olan Muhammed altı yaşında yetim kaldı ve yetişme çağında koyun güttü. Gençliğinde zengin bir dulun kervanlarını yönetti. Daha sonra onunla evlendi ve tacir oldu. Ancak, bir iş adamından beklenmeyecek şekilde, işi bırakıp düşünceye dalmayı seven biraz yalnız biriydi. Cebrail adlı meleğin, Allah adına kendisine *hak dini* tebliğ etmeyi emrettiğini söylediğinde 40 yaşındaydı. Muhammed birkaç yıl sonra, hurafelere hücum etmeye ve insanları takvalı ve ahlaklı bir hayat yaşamaya teşvik etmeye başladı. Takipçilerine, rahmetine namaz, oruç ve zekâtla ulaşılabilecek; her şeye gücü yeten ve çok adil olan bir Tanrı'ya veya *Allah*'a inanmayı öğretti. Mekke'deki yetkililer, onun artan popülerliğinden telaşa düştüler, MS 622 yılında onu şehirden attılar, bu sebeple Medine'ye gitti, orada yüksek hâkim ve hükümdar oldu. Muhammed İslâm düşmanlarına karşı düzenlediği savaşlara komuta etti. 632 yılındaki Veda Haccı'ndan sonra hastalandı ve vefat etti. Onun, Kur'an'da ortaya konan ahlâki kuralları İslâm dünyasının her yerinde hukukun temeli olmayı sürdürüyor. (Muhammed, İslâm ve Araplara dair daha detaylı bilgiyi Bölüm 6 ve 10'da bulabilirsiniz.)
- **James Madison** (1751-1836): Tarih bilgisi ve uzlaşmadaki harika yeteneği, Madison'a 1787 yılındaki Philadelphia kongresinde çok iyi hizmet etti. Princeton (Sonraları ona College of New Jersey denildi.) mezunu olan Madison, kongrede, kendi memleketi Virginia'yı temsil etti. Delegelerden, Konfederasyon Maddeleri'ni; yeni bağımsız olmuş Amerikan eyaletleri arasındaki yönetim ilişkilerini güçlendirmeleri bekleniyordu. Aksine, kongre maddeleri geçerli saymadı ve onların yerine ABD Anayasası'nı getirdi. Madison eski Atina'daki, Roma Cumhuriyetindeki ve Kutsal Roma İmparatorluğu gibi Avrupa federasyonları üzerinde uzun uzadıya düşünmüştü ve ABD'nin güçlü bir merkezi hükümete ihtiyacı olduğunu biliyordu; anlaşmaları, kongrenin, uzun tartışmalardan sonra işleyen bir belge oluşturmasına imkân veren anlaşmaları ustaca yönetti. Madison'ın fikirlerinin pek çoğu ABD hukukunun temellerini oluşturdu, işte ona Anayasanın Babası denmesi bundandır. Madison'ın, Anayasa kongresinin kusursuz bir anlatısını sunan notları da, tarihi sicile katkıda bulunmuştur. Madison daha sonra ABD'nin dördüncü başkanı olmuştur.

Yüzyılların İzinde

Yaklaşık MÖ 2200: Mezopotamya'daki (bugünkü Irak), Ur ülkesinin kralı yeminle tanıklığı şart koşan bir hukuk sistemini başlattı ve hâkimlere, suçlu tarafın mağdura tazminat ödenmesini emretme yetkisini verdi.

Yaklaşık MÖ 230: Çin'in krallığı kendinden menkul Birinci İmparatoru Çin Şi Huang (Shi Huangdi), fethetmiş olduğu topraklarda yazıyı ve ölçme birimlerini standart hâle getirdi.

MS 630: Hz. Muhammed Mekke'yi fetheden ordusuna komuta etti.

1227: Cengiz Han Karadeñiz'den Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan Moğol İmparatorluğu'nu yönetti.

1469: Kastilya kraliçesi Isabella ile Aragon kralı Ferdinand evlendi, arazilerini birleştirdi ve bugünkü İspanya'nın müjdecisi oldular.

1772: Prusya'nın Büyük Frederick'i, Polonya'nın ilk parçalanışında, Batı Prusya'yı topraklarına kattı.

1787: Philadelphia'daki Anayasa Kongresi'nde, James Madison'ın bilgisi ve tarihin derslerini uygulamadaki parlak yeteneği, ona Anayasanın Babası unvanını kazandırdı.

1990: Nelson Mandela, Güney Afrika hükümeti gözetimindeki 27 yıllık hapisten çıkarak özgürlüğe adım attı.

Bölüm 20

Ölümsüzlük İçin Muharebe

Bu Bölümde

- Babilli II. Nebukadnezar'ın Kudüs'ü yağmalamasını,
- İskender, Sezar, Napolyon ve Hitler'in uzun gölgeler bırakan rollerini,
- Kartacalı Hannibal'in Alpleri fillerle geçişini,
- İngilizlerin İskoçyalı Robert Bruce'u savuşturmasını,
- Alman Rommel'in ile Kuzey Afrika'da tankları komuta etmesini öğreneceksiniz.

Savaş herkesin babası ve de herkesin kralıdır, diyen MÖ beşinci yüzyılın bir Grek-Efesli filozofu olan Heraklitos, şunu ilave etmişti, "O, bazı insanların ilah, bazı kişilerin insan, bazı kişilerin köle ve bazı kişilerin de özgür olduğunu ispat eder." Savaş insanları meşhur da eder. Bu bölümdekiler, ünlerini kaybettikleri veya kazandıkları muharebelere borçlu olan kişiler arasındadır.

Bu kısımdaki kusursuz da mutlak da olmayan başlıklar -diğer herhangi bir tarihi etiket gibi- keyfidir. Bu demektir ki, onları ben uydurdum. Önemli olanı, sizin burada, tarihin en savaşçılarından bazı örneklerini bulacak olmanızdır. Pek çok acımasız tipin başka ayırıcı özellikleri de vardır. (Cengiz Han'ı, diğer imparatorluk kurucuları ile Bölüm 19'da karşılaştırmış olmalısınız.)

Zamanının Üzerine Çıkma

Bazı tarihi kişilikler öylesine muazzamdı ki... Pekâlâ, yalnızca *büyük* idiler, hepsi bu. Büyük İskender, Jül Sezar, Napolyon ve Hitler; her biri dünyayı derinden derine değiştirdi ve her biri hırslı olmak ve dünyayı parçalayan askeri fetihlerden dolayı devasa birer üne -veya kötü şöhrete- erişti. Onları, bu bölümün daha sonraki sayfalarındaki imparatorluk kurucusu savaşçılarla aynı tutabilirdim, ancak onları ayrı bir kategori ayırmaya karar verdim.

- **Büyük İskender** (MÖ 356-323): Büyük İskender Babil'de vefat ettiğinde, Makedonya'nın parlak genç prens asker general kralını herkes biliyordu. (Makedonya Yunanistan'ın kuzeyindeydi, bugünkü Yunanistan'ın Makedonya bölgesi ile Makedonya Cumhuriyeti arasında bölünmüş hâldedir. II. Philip'in oğlu Alex, tanrıların soyundan geldiğini düşünüyor ve Homer'in epik şiirlerini seviyordu. Büyük İskender, mevcut olanın en iyisinden yararlanarak, öğrenimini, özel hocası, filozof Aristo'nun (Aristo

Bölüm 11'de anlatılıyor.) gözetimi altında yaptı. İskender henüz ergen yaştayken, babasının Makedon-Grek kuvvetlerine komuta etti; mükemmel bir askeri beceri ve kayda değer bir olgunluk gösterdi. Babasının katledilmesinden sonra, III. İskender olarak tahta geçti ve dünyayı tozu dumana kattı. Yakışıklı, karizmatik ve öylesine sevilen biriydi ki fethettiği ülkelerin insanlarının pek çoğu, idaresini içtenlikle karşıladı, ama aynı zamanda asabi ve kendine en yakın olanlara sert tepki veren biriydi. İskender'in kısa ömürlü imparatorluğu, o devrin insanlarının bilinen dünya kabul ettiği yerlerin sınırlarının ötesine taşmıştı. (Bölüm 4'e bakınız.)

- **Jül Sezar** (yaklaşık MÖ 100-44): Gaius Jül Sezar imparator olmadı (en azından o unvanı almadı), ancak hırsı hastalıklı Roma Cumhuriyeti'nin yıkılmasına yardım etti ve ölümü yeni Roma İmparatorluğu'na zemin hazırladı. Yetenekli bir general olan Sezar, Galya Savaşları ile Roma'nın sınırını Atlantik sınırına kadar genişletti. Mısır'da VII. Kleopatra'yı, kardeşi onu tahttan uzaklaştırdıktan sonra, görevine yeniden iade etti. Sezar Kleopatra'ya niçin yardım etti? Ona bir erkek çocuğu vermesi (veya en azından verdiğinin söylenmesi) bir ipucu olabilir. Problemlerin yiyip bitirdiği Roma'da Pompey ve Crassus ile beraber üçlü yönetim kurulu, *triumvirate,* teşkil etti, ama bu düzenleme bir güç mücadelesine dönüştü. MÖ 49'da, Sezar, güneydeki; Rubicon Nehri'nin öte yakasındaki birliklerini alarak Roma üzerine yürüdü. Bu hareket, şehri bir askeri darbeye karşı korumak niyetiyle hazırlanmış kanunu ihlal ediyordu, ama Sezar şehre geri dönülmesi pek zor olacak şekilde yaklaşmıştı. Bu eylemi iç savaşı başlatmıştı ve Rubicon'u geçmek deyimi o günden beri "dönüşü olmayan nokta" anlamında kullanılır oldu. Ömür boyu diktatör unvanını elde ederek, tek kontrol erki olarak ortaya çıktı. Sezar'ın gururlu, kibirli davranışlarından bıkan bir grup, onu MÖ 44'te suikastla öldürdü.
- **Napolyon Bonapart** (1769-1821): İtalyan adası Korsika doğumlu olan Napolyon'u, babası Fransa'daki askeri bir okula gönderdi; bu, gencin, o ülkenin askerlik hizmetine 16 yaşında iken girmesini sağladı. 1789'daki Fransız Devrimi zeki, hırslı ve genç subay için elverişli bir ortam oldu, çünkü neredeyse Avrupa'daki her kral Paris'teki devrimci idareye savaş ilan etti. Napolyon önemli zaferler kazandı, general oldu ve 1799'da bir *coup d'état*nın (darbe) komplocularına katıldı. Napolyon Fransa'nın tek hâkimi ve komşu ülkeleri fetheden bir komutan oldu; 1807'ye gelindiğinde, Romalılardan beri Avrupa'nın en büyük imparatorluğunu idare ediyordu. Reformları eğitimi, bankacılığı ve hukuk sistemini iyileştirdi. (Birçok ülke, kanunlarını hâlâ, *Napolyon Kanunnameleri*'ne dayandırır.) Hanımı Josephine ona bir vâris vermediğinden, onu boşayıp Avusturyalı bir prenses olan Marie Louise ile evlendi. Oğulları doğduğunda, Napolyon onu Roma'nın bebek kralı yaptı.

Napolyon'un en büyük hatası 1812'deki Rusya'yı istilası oldu; çünkü o harekâtta askerlerinden binlercesi dondu ya da açlıktan kırıldı. (Bölüm 9'a bakınız.) Ertesi yıl Rusya, Napolyon'u Almanya Leipzig'de ezmek için Avusturya, Prusya ve İsveç ile birleşti. Düşmanları, Napolyon'u

Akdeniz'deki Elbe adasına sürdü; o orada küçük bir ordu topladı ve Paris'e doğru yürüdü. Napolyon meşhur *Yüz Gün* boyunca idareyi tekrar ele aldı, bu dönem Belçika'daki Waterloo Muharebesi ile son buldu. Orada, İngiliz ve Prusya kuvvetleri 1815 yılında Napolyon'a geri dönüşü olmayan bir yenilgi yaşattı. Bu sefer Güney Atlantik'teki St. Helena adasına gönderildi, orada altı yıl yaşadıktan sonra mide kanserinden öldü.

- **Adolf Hitler** (1889-1945): Şekil 20-1'de gösterilen Hitler, ressam olmak istiyordu, fakat Viyana Akademisi onu geri çevirdi. Bu sebeple, Avusturyalı, Almanya Münih'teki daha düşük kaliteli bir sanat okuluna gitti ve sonra I. Dünya Savaşı'na Bavyera alayında bir piyade eri olarak hizmet etti. Savaştan sonra, barış şartlarına olan öfkesini dışa vurmak için sağ kanat politikalarına yöneldi. Aşırılık yanlısı Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin lideri olarak, 1923 yılında Bavyera Hükümeti'ni devirmeye çalıştı ve hapse atıldı. Gelecek yıllar içinde, Nazi partisi için destek topladı; sözüm ona yabancıları, özellikle Almanları Almanya'yı zayıflatmakla suçladı. 1932'de, Hitler şansölyelik makamını kazandı ve Almanya'nın anayasasını askıya aldı. Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg 1934'te vefat ettiğinde, Hitler cumhurbaşkanı ve yüce komutan, Der Führer (lider) oldu. Yahudilerin, Arapların, Çingenelerin, homoseksüellerin ve "zihinsel engelliler"in toplanmasını ve toplanma kamplarına gönderilmesini emretti; yüzlercesi gaz odalarında yakıldı. Naziler, Hitler'in liderliğinde altı milyon Yahudiyi öldürdü.

DÖNÜM NOKTASI

Hitler, Almanya ile Avusturya'yı zorla birleştirdikten sonra, 1939'da Polonya'yı işgal ederek II. Dünya Savaşı'nı başlattı. Almanya'nın savaş stratejisi Hitler'in kişisel yön vermesiyle kötüye gidince, Alman genelkurmay üyesi Albay Claus von Stauffenberg, Hitler'i öldürmek için bir komploya önderlik etti. Başarısızlığa uğrayan bu girişim, 2008 yılında çekilen Valkyrie filminin konusudur. Bunu, II. Dünya Savaşı'na ilişkin diğer filmlerle beraber Bölüm 9'da ele alıyorum.

© Time & Life Pictures/Getty Images

Şekil 20-1: Adolf Hitler, 1939'da Alman birliklerini Polonya'ya göndererek II. Dünya Savaşı'nı başlattı.

Der Führer, ölümden kaçmak için sadakatsizliğinden şüphelendiği herkesi ordudan attı, bu hâl Almanya'yı daha da zayıflattı. Müttefikler Berlin'e doğru ilerlediğinde, metresi Eva Braun ile beraber bir hava sığınağına gizlendi. O ve Braun evlendi ve sonra da kendilerini öldürdü. Bunu gördükten sonra Nazi propaganda bakanı Paul Goebbels ve eşi altı çocuğunu ve sonra da kendilerini öldürdü.

İmparatorluklar Kurmak

Fatihi sevk eden, yalnızca, kendisinin ne kadar babayiğit biri olduğunu göstermek değildi. Tarihin en müthiş karakterlerinin neredeyse hepsi, maddi kazanç için savaşıyordu. Fetih güdüleri içinde elbette arazi de vardı. Fatihler, böyle kazançların getirdiği prestijden ve de ek toprak ve nüfusun daha büyük ticaret avantajları ve askeri güç getirdiği için, idare edilecek daha fazla toprak ve daha çok insan için çabalıyorlardı. Fethin diğer güdüleri içinde *ganimet* (savaşta alınan mallar) ve *haraç* (fethedilenin fatihe ödediği para) da vardı. Aşağıdaki tarihi kişilikler galibe giden ganimetleri elde etmeye kararlı olan kimselerdi:

- **II. Nebukadnezar** (yaklaşık MÖ 630-562): Nebukadnezar Babil tahtına çıkmadan önce, babasının Mısır üzerine gönderdiği orduyu zafere ulaştırdı. MÖ 605'te taç giyen Nebukadnezar, Batılı komşularına karşı harekâtlar düzenledi. Babil güçleri Kudüs'ü ele geçirdi ve yeni taç giymiş Kral Yehoyakin de dâhil binlerce Yahudi'yi köle olarak Babil'e getirdi. (Yehoyakin 37 yıl esir olarak yaşadı.) Nebukadnezar, Kudüs'teki *tabi* kralı olarak Sıdkiya'yı atadı. Bir tabi kralın görevi bir derebeyinin veya büyük kralın vekili olarak idare etmekti. Sıdkiya'nın isyan etmesinden sonra, Nebukadnezar geri geldi ve Kudüs'ü MÖ 586'da yakıp yıktı. Rivayetler, eski dünyanın harikalarından biri olan Babil'in efsanevi Asma Bahçeleri'ni Yahudi kölelerin inşa ettiğini veya inşasına yardım ettiğini söyler. Tarihçiler, çok uzak geçmişte yıkılan bahçelere dair pek bir şey bilmiyor, ama rivayete göre onlar ya II. Nebukadnezar ya da selefi kraliçe Samu-ramat tarafından yaptırılmıştır. Samu-ramat'a dair çok şey bilinmiyor, bununla birlikte, ondan genelde "yarı efsanevi" biri diye söz ediliyor.
- **Wu Ti** (MÖ 156-87): Savaşçı Wu'nun asıl adı Lui Che idi. Çin'in Han Hanedanı'nın imparatorluk kuran bir idarecisi olan Wu Ti, Güney Çin'in bazı bölgelerini, Yukarı Vietnam'ı, Kuzey ve Orta Kore'yi ve Hsuiung-nu/Hiung-nu göçebelerinin (başka yerlerde Hunlar diye bilinen savaşçı bir topluluk) dolaşıp durdukları kuzey ve batı sınırlarını ilhak etmiştir.
- **Hun Attila** (yaklaşık MS 406-453): *Tanrı'nın Kırbacı* olarak bilinen Attila, savaşçı, göçebe Hunları ağabeyi Bleda ile birlikte yönetti. Ren nehrinden Çin'e kadar uzanan bir bölgeye egemendiler. MS 445 yılında, Attila, Bleda'yı öldürdü ve Macaristan'ı üs edinen geniş Hun göçebe topluluklarını bir araya getirdi. 451 yılında, Attila Galya'yı (Fransa) istila ettiğinde, Romalı komutan Aetius (Ona dair bilgiyi, daha sonraki, "Savunma Kurgulama" başlıklı kısımda bulabilirsiniz.) ve Vizigotların

kralı Theodoric ona karşı direndi. Attila çekildi ve İtalya'ya yöneldi, orada Papa I. Leo kendisinden Roma'yı bağışlamasını rica etti. Hun İmparatorluğu Attila öldükten sonra dağıldı.

- **Canute** (MS 995-1035): İngiliz hükümdarlarının uzun bir süre Canute ya da Ethelred gibi bir isimleri olmadı. Tedariksiz Ethelred (Bu isim "hazırlıksız"dan ziyade "ihtiyatsız" anlamına geliyordu.), krallığın egemenliğini, 1013 yılında Vikingli işgalci Sweyn Forkbeard'a kaptırdı. Sweyn vefat ettiğinde, Ethelred, tacını geri almaya çalıştı, ancak söz konusu olan problem Viking'in oğlu Canute idi. Canute 1016'dan itibaren İngiltere'yi yönetti, 1019 yılında Danimarka kralı oldu ve 1028 yılında da Norveç'i topraklarına kattı. Bu geniş coğrafyada barışı sağladı. Bazen Canute hakkında, denizdeki dalgaları dahi kendine itaat ettirmeye çalışacak kadar önemli bir kimse olduğunu düşündüğü söylenir. Bu kötü bir şöhretti: Canute, bir tür ilah *olmadığını* ve doğaya ne yapacağını *emredemeyeceğini* ispatlıyordu.
- **Shaka** (yaklaşık 1787-1828): Zulu İmparatorluğu'nun kurucusu olan Shaka, 40.000 iyi eğitilmiş, yüksek disiplinli savaşçıyı mevzilendirdiği bir askeri sistemle Güney Afrika'nın hemen tamamını fethetmiştir. Bu sistemin dezavantajı ise, onların yalnızca kalkanlar ve kısa mızraklarla teçhiz edilmiş olmalarıdır. Acımasız bir diktatör olan Shaka, kabiledeki rakiplerini bastırdı, ancak gözünü iktidar hırsı bürümüş üvey kardeşlerinin elinde öldü. Yine de, taktikleri ve imparatorluğu, varlığını İngilizlerin Zulu gücünün kalan kısmını da kırmak için modern silahlar kullandıkları 1879'a kadar, bir yarım yüzyıl daha sürdürdü.

Dikkate değer iki film; 1964 yapımı *Zulu* ve 1979'da çıkan *Zulu Dawn*, Britanya ile Zulu İmparatorluğu (Shaka'dan sonraki) arasında 1879'da geçen savaşı ele alır. Bu iki filmden *Zulu Dawn*, seyirciye ulaşma ve eleştirmenler açısından daha az popülerdi. Ancak, tarihi olayları daha doğru tasvir eden bir içeriğe sahipti ve savaşın Afrikalılar tarafını hayranlık uyandıracak derecede doğru göstermeye çalışıyordu. *Zulu* da 1879'da geçen olayları, ancak *Zulu Dawn*'dan sonrakileri temel alıyordu, bundan dolayı o diğer filmin; *Zulu Dawn*'ın devamı olarak görülebilir. Galler'den bir çetenin, mızrak saplayan savaşçılara karşı duruşunun hikâyesi olan *Zulu*, Michael Caine'i ilk kez başrolde oynatmıştır ve hem titizdir hem de kapalı gişe oynamış bir filmdir.

Saldırılar Başlatmak

Hiçbir general tek bir manevra stiliyle başarılı olamaz, ama bu zatlar, bazıları hayati önemdeki muharebeler kaybetmiş olsalar da, adlarını gözü pek saldırılar yapan askerler olarak tarihe yazdırmışlardır.

- **I. Serhas** (MÖ 485-465): Serhas, Babil ve Mısır'dakiler de dâhil, Pers İmparatorluğu'nun birçok yerindeki isyanları bastırdı. Babası Büyük Darius (MÖ 548-486), Greklere bir ders vermeye çalışırken ölmüş olduğundan,

Serhas işi bitirmesi gerektiğini düşünüyordu. Yurduna; Pers ülkesine dönmeden önce Atina'yı yaktı, fakat Grekler cesaretlerini çabuk toparladı. Serhas'ın geride bıraktığı orduyu bozguna uğrattılar ve MÖ 479 yılında aynı günde Pers filosunu yaktılar. Kendi *vezir*i (muhafızlarının şefi) Artabanus, Serhas'ı öldürdü.

- **Genseric** (bilinmiyor-MS 477): Genseric, Batı Roma İmparatorluğu'nu son yıllarında tehdit eden barbarlardan biriydi. Vandalların kralı olan bu zat, İspanya'nın büyük bir kısmını teslim aldı ve oradan Kuzey Afrika'ya saldırdı. Kartaca'yı Romalılardan aldı ve kendi başkenti yaptı. Roma'yı da yağmaladı, ancak 455 yılında şehri yıkmaya ramak kala durdu.
- **III. Harald Sigurdsson** (1015-1066): Bu Norveçli prensi gaddar yapan, bir aziz ile kıyaslanmak değildir. Üvey kardeşi Azif Olaf oldu (Adı, "İlham Vermek" başlıklı kısımdaki listede vardır.), fakat her iki kardeş de paralı Viking askeriydi. Önce kral olan Olaf, 1030 yılında Danimarka ile ittifak hâlindeki Norveçli isyancılarla savaşırken vefat etti. Kaçmak zorunda kalan Harald, Norveç'e dönmeden önce, kendisini Kiev Rus (Rusya'nın, bugünkü Ukrayna'nın bulunduğu yerdeki ilk sürümü) prensine savaşçı olarak kiraya verdi. Harald, orada 1045 yılında kral oldu; Danimarka'ya karşı savaşlarda "gaddar" takma adını aldı. Günah Çıkartıcı Aziz Edward vefat ettikten sonra, tahtta hak iddiasıyla 1066 yılında İngiltere'yi istila etti, ama aynı adı taşıyan bir herif, İngiltere II. Harold, Harald'ı öldürdü. Bu tarihin sonu olabilirdi, ancak Normandiyalı Willam (Bölüm 9'a bakınız.), Harald'ın başaramadığı yerde tahta çıktı. İşler farklı bir seyir izleseydi, Norveçli III. Harald, Fatih Harald olacak ve bu kitap Norveççe olacaktı.
- **Aslan Yürekli Richard** (1157-1199): I. Richard, 1189-1199 yılları arasında İngiltere kralıydı, fakat o dönemin ancak beş ayını ülkede geçirdi. Kardeşi John'un, onun tahtını çalmaya çalışmasına şaşmamalı. Richard *Coeur de Lion* (Aslan Yürekli Richard; o dönemde İngiliz hükümdarları Fransızca konuşurdu, zira kendileri *Fransız idi*) denilen bu kral, II. Henry'nin üçüncü oğluydu ve seçkin bir askerdi. Richard, Viyana hapishanesine girdiğinde, Kudüs'ten ve Üçüncü Haçlı Seferi'nden dönüyordu. (Bölüm 7'de Haçlı Seferleri hakkında dair daha fazla bilgi var.) Annesi Akitanyalı Eleanor serbest bırakılması için fidye ödedi. Richard, bugün Fransa denilen topraklarda İngiliz iddiaları uğruna ölünceye dek savaşmaya devam etti.
- **Erwin Rommel** (1891-1944): II. Dünya Savaşı'nda bir Alman feldmareşali olan Rommel, namını Fransa'yı 1940'ta Fransa topraklarından, Manş Denizi'ne taarruz ettiren bir mekanize tümeni yönetmesinden almıştır. Rommel, Kuzey Afrika'daki müttefik kuvvetleri üzerine de saldırılar düzenledi. Orada, kendi bulduğu tank savaşı stratejileri ona "Çöl Tilkisi" unvanını kazandırdı. Nazi yetkilileri, Rommel'in Hitler'i öldürmek üzere bir komplo planladığından şüphelendi; görevinden geri çağrıldı ve zehir içerek intihar etmek zorunda kaldı.

Savunma Kurgulama

Bazı savaşçılar, istilacılar geliyor çağrısı yapıldığında en iyi (veya en kötü) hâllerinde idiler. Aşağıdaki listedeki insanların pek çoğu, tarihte bilinen herhangi bir imparatorluk kurucusu kadar saldırgan ve hırslıydı. Bununla birlikte, şu işe bakın ki, bu savaşçıların her biri, başarılı olsun ya da olmasın, önemli bir savunma duruşundan dolayı bilinir hâle geldi.

- **Flavius Aetius** (yaklaşık MS 350-454): Bu Romalı general, 20 yıl boyunca, barbarların Roma topraklarına saldırmalarını engellemekten sorumluydu, ancak bu sıklıkla kaybedilen bir muharebeydi. *Patrici* (aristokratik) sınıftan gelen bu general, imparatorluğun genelkurmay başkanı ve en yüksek idari görev olan konsüllüğe yükseldi. (Romalı sosyal sınıflara dair daha fazla bilgi için Bölüm 5'e bakınız.) Aetius, MS 451'de, Châlons'ta Hun Attila'yı yenen müttefik kuvvetleri yönettiğinde büyük bir başarı elde etti. O olaydan sonra, Aetius çok iyi bir pozisyona geldi, imparatorluk içinde en sevilen adam oldu; bu da İmparator III. Valentinian'ın tepesini attırdı. Kıskanç imparator Aetius'ü bıçaklayarak öldürdü.

DÖNÜM NOKTASI

- **Charles Martel** (yaklaşık MS 699-741): Charlemagne'ın ailesinden (Bölüm 19'a bakınız.) gelen Karolenj (Carolingian) kralları, Galya'nın (bugünkü Fransa) büyük bir kısmını idare eden, ama kendine hiçbir zaman kral demeyen Charles Martel ile başladı. Bununla birlikte, ona, Saksonlara, Frisonlara ve bölgenin tamamındaki diğer türlü çeşitli rakiplere karşı yürüttüğü askeri harekâtlardan dolayı ona "Çekiç" denilirdi. MS 732'de Puvatya Muharebesi'nde, Müslümanlarla savaştı ve onları Batı Avrupa'ya (yani, İspanya'nın ötesine) nüfuz etmekten alıkoydu.
- **II. Harold** (yaklaşık 1022-1066): İngiltere'nin son Anglosakson kralının kısa, fırtınalı ve çekişmeli bir saltanat dönemi vardı. O, Norveçli III. Harald Sigurdsson ile savaştı ve sonra Hastings Muharebesi'nde Normandiya Dükü ile boy ölçüşmek için geri döndü. Zavallı Harold'u götüren de gözüne isabet eden bir ok oldu.
- **Şeceriüddür (Shagrat al-Durr;** bilinmiyor-1259): Bir zamanlar bir köle kızı olan Mısır'ın sultanlarının ikisi ile evlenen Şecere, devleti yıllarca sahne gerisinden yönetti ve iki aylığına da sultan unvanını taşıdı. 1249'da, Fransız IX. Louis komutasındaki Haçlı ordusu Nil'in ağzına indiğinde, ilk kocası Salih Eyüp şehir dışındaydı. Şecere, gaip sultan adına hareket ederek, Mısır savunmasını örgütledi. Kocası döndü, ancak kısa süre sonra vefat etti. Şecere, Salih'i hâlâ sağ gibi gösterdi ve üvey oğlu Turan ortaya çıkıp mirasına sahip çıkıncaya kadar onun adına davranmayı sürdürdü. Turan, Şecere'nin rehberliğiyle, Haçlıları yendi ve Louis'yi esir aldı. Mısır ordusunun subayları, kendileri gibi Türk olan Şecere'yi, Turan'a tercih etti, bu sebeple Turan'ı öldürdüler ve Şecere'yi sultan ilan ettiler. Fakat, Bağdat'taki halife buna "Hayır." dedi, bir kadının sultan olmasına izin verilemezdi. Şecere geri çekildi, sonra üzüldü ve yerine gelecek Aybek ile evlendi. Şecere, Aybek'in, ona sinirlenerek, hareme yeni bir kadın almaya karar verinceye kadar tahtı perde gerisinden idare etmeyi sürdürdü. Aybek'i banyosunda öldürdü, isyanlar çıktı ve harem köleleri Şecere'yi ayakkabıları ile dövdüler ve kale hendeğine attılar. Mısırlılar, daha sonra, onun kemiklerini, kendi adını verdikleri bir camiye götürdüler.

- **Robert Bruce** (1274-1329): 1296 yılında, İskoçya Carrickli Earl, daha iyi bilinen adıyla, Robert Bruce, İngiliz egemenliğini İskoçya'da da tesis etmeye çalışan İngiltere kralı I. Edward'a bağlılık yemini etti. Daha sonra, Bruce fikrini değiştirdi ve İngilizler ile savaşan İskoçyalı vatansever William Wallace'ı destekledi. Edward, 1308'de Wallace'ı işkence ile öldürdükten sonra, Robert Bruce, siyasi rakibi John Comyn'i bir hançerle öldürmek suretiyle İskoç tacı üzerinde hak iddia etti. Bruce'a İskoçya kralı tacı giydirildi ve İrlanda'da (Bazıları bu bıçaklama işinin adil olduğunu düşünmedi.) kısa süren bir sürgünden sonra, 1307'de geri döndü ve İngilizleri Loudoun Hill'de büyük bir yenilgiye uğrattı. Bruce ve delikanlıları İngilizleri 1314 yılında Bannockburn'da bir daha bozguna uğrattılar. Sonunda, İngilizler, Bruce'un meşru kral olduğunu kabul ederek Northampton Antlaşmasını (1328) imzaladılar.

FİLM

Hamasi cilalama ve heyecan verici sinematografi, Mel Gibson'ın 1995 yapımı filmi epik Braveheart'ta tarihi perspektifi gizliyor. Gibson, etkili biçimde sahnelenen zorlu muharebe görüntülerini öne çıkaran genişleyen bir savaş hikâyesinde, on üçüncü yüzyılın sonundaki isyancı lider William Wallace rolünü oynuyor.

Taktikler Geliştirme

Bir muharebenin sonucunu belirleyen sayıca çokluk ve daha iyi silahlar kadar güçtür de. Ancak, strateji ve taktik de kazanan ile kaybeden arasında bir o kadar fark oluşturur. İki ordu birbirine başa baş eşitse, stratejik avantaj, sonucu belirlemede, bir şans hâli dışında birincil önemdedir. Aşağıdaki savaşçıların hepsi başarılı olamadıysa da, zekâyı ve yenilikleri kullandılar:

- **Hannibal** (MÖ 247-182): Kartacalı Hannibal, 20'li yaşlarında İspanya'nın hemen hepsini kendine boyun eğdirdi. Eğitimli savaş filleri kullanarak Alpleri aşıp, İtalya'yı kuzeyden istila etmek suretiyle, Romalıları, İkinci Pön Savaşı'nda gafil avladı. (Bölüm 5'e bakınız.)(Romalılar, Hannibal'in Kuzey Afrika'dan deniz yoluyla geleceğini sanıyorlardı.) Sonuç itibariyle, Alpler istilası başarısız oldu ve Hannibal siyasi reformlara devam etmek için yurduna döndü. O cephede de sert bir muhalefetle karşılaştı ve kendini sürgüne gönderdi. Romalıların sonunda kendisini yakalayacakları belli olduğunda (garez besliyorlardı), Hannibal, o günlerde her iyi askerin yaptığını yaptı; kendini öldürdü.

KENDİ SÖZLERİYLE

- **William Tecumseh Sherman** (1820-1891): Sherman "Savaş zalimliktir ve siz onu arındıramazsınız," demiştir. Ohio'da doğan ve West Point'te öğrenim gören Sherman, California'da bankerlik yapmak için ABD ordusundaki görevinden istifa etti. Banka işinde başarılı olmadı ve Louisiana Asker Akademisi'nde yönetici oldu. Eyalet, Birlik'ten ayrıldığında o görevde bulunuyordu. Sherman kuzeye geçti ve Birlik Ordusu'na tekrar katıldı; 1861 yılındaki ilk Bull Run Muharebesi'nde eyalet sınırındaki savunma güçlerinin başına geçti. Tedirginlik veren bir duraksamanın yaralarını sardıktan sonra, sonuca götürücü pek çok

(Kuzey bu muharebeyi kaybetti.) tugayı yönetti ve sonra Kentucky Muharebesi'nde birlikleri etkili şekilde yönetti. Yoldaki kasabaları ve çiftlikleri yakıp yıkarak Atlanta'ya yürüyüşü, modern savaşın belirleyici bir kilometre taşı olarak durur.

İlham Vermek

Tarihte, kahramanlık veya davaya kendini adamaları ile başkalarına esin kaynağı olmuş az sayıda savaşçı vardır. Bazı askerler, kendilerini takip edenlere muharebeye gitme hissi aşılamıştır. Diğerleri ise daha sonraki savaşçı nesillere destanlar bırakmıştır.

- **St. Olaf** (yaklaşık MS 995-1030): 15 yaşında bir paralı asker olan Olaf, 1010 yılında, Vikingli ahbaplarıyla birlikte Londra Köprüsü'nün yıkılması eylemine karıştı. Üç yıl sonra, Normandiya'da, Olaf din ile tanıştı. Yurduna; Norveç'e döndü, tahtı ele geçirdi (Muhtemelen o zaman 20 yaşında bile değildi.) ve Hristiyanlığı eski Norse ilahlarının yerine yerleştirmeye çalıştı; vefat ettikten sonra kendisine azizlik verildi. Danimarkalıların desteklediği isyancılar Kral Olaf'ı öldürdü.
- **Keşiş Peter** (yaklaşık 1050-yaklaşık 1115): Bir keşişin; Peter'in ve fakir bir şövalyenin; Züğürt Walter'in yönettiği bir orduya katılmayı hayal edin. 1095'te binlerce Hristiyan buna "Ben varım!" demişti. Birinci Haçlı Seferi'nin bir kısmını oluşturan Halk Haçlı Seferi böyle teşkil edildi. (Bölüm 7'ye bakınız.) Amiensli Peter de denilen Keşiş, Kutsal Toprakları Müslümanlardan kurtarması için takipçilerine gaz vermiş eski bir askerdi. Peter'in takipçileri -eş-lider Walter dâhil- Türklerle ilk karşılaşmasında öldü. Peter, Birinci Haçlı Seferi'nin, Kudüs'ü 1099'da fetheden daha iyi silahlı kanadına katılarak hayatta kaldı. Daha sonra Belçika'da bir manastır kurdu.
- **Robin Hood** (Eğer yaşamışsa, on iki ile on beşinci asırlar arasında bir dönem olmalıdır.): Geçmişi on dördüncü yüzyıla kadar giden İngiliz halk şarkıları, fakirleri koruma ve yolsuz görevlilere hücum etme erdemini efsanevi bir Robin'e veriyor. Öyküler, belki de 1381 yılındaki Köylü Ayaklanması için (Bölüm 22'deki Wat Tyler başlıklı metne bakınız.) zemin hazırlayan hoşnutsuzluğa dayanıyor olabilir. Bazı anlatılar, Robin'i on ikinci yüzyıla; sevilmeyen kral John'un devrine yerleştiriyor.

Robin Hood kitapların, oyunların ve TV dizilerinin olduğu kadar pek çok filmin de kahramanıdır. Filmlerin en yenisi, ben bu satırları yazıyorken henüz üretilmemiş, ancak yönetmen Ridley Scott'un hikâyesinin bir revizyonu olan ve adı *Nottingham [Robin Hood, 2010]* olması beklenen filmdir. Eğer tamamlansa ve yayımlansa, oyuna adını veren rolde Errol Flynn ve başrolde Kevin Costner'in oynadığı 1991 yapımı *Robin Hood: Hırsızlar Prensi* (Robin Hood: Prince of Thieves) ile 1938 klasiği *Robin Hood* gibi yaygın bir ekran gösterimi ile karşılaşılabileceği umulur. Fikrimce, en iyi büyük ekran Robinlerinden biri, 1976'nın *Robin and Marian*'ındaki Sean Connery'dir. Connery, bir Haçlı Seferi'nden eve dönen ve Audrey Hepburn'un canlandırdığı Maid Marian'ın bir manastıra başrahibe olduğunu öğrenen yaşlı Robin'i oynar.

Joan d'Arc (yaklaşık 1412-1431): 13 yaşındaki bu kız (Şekil 20-2'de gösteriliyor.), Yüz Yıl Savaşları sırasında, ona, Fransa'yı İngiliz egemenliğinden kurtarmasını söyleyen azizlerin seslerini duydu. Bu, bir çocuk için olmayacak bir şeydi, ancak onda ikna edici bazı hâller görülüyordu. O dönemde *dauphin* (veliaht) veya Fransa'nın veliahdı olan VII. Charles, onun, Orleans'taki İngilizlere karşı orduya komuta etmesine izin verdi. O, beyaz zırhı içinde, askerlerine zafer coşkusu vermeye çalıştı ve sonra da, taç giyme töreni için Charles'a Reims'e kadar eşlik etti. İkinci harekâtında, yakalandı, İngilizlere teslim edildi, büyücülükten ve Hristiyan duyarlılığına karşı işlenen diğer ağır suçlardan (başta erkek kıyafeti giymek olmak üzere) dolayı yargılandı ve kazıkta yakılma cezasına çarptırıldı. Katolik Kilisesi onu 1920 yılında takdis etti ve Azize Joan ilan etti.

FİLM

O, Robin Hood'un olduğu kadar çok filme konu olmadı, Orleans'ın Bâkiresi (Ona Joan d'Arc da denir.) pek çok filme esin kaynağı oldu. Bunların içinde 1957'de çıkan, Jean Seberg'in filme adını veren rolü oynadığı *Saint Joan* da vardı. 1999 yılında Joan d'Arc hikâyesine bir dönüş olan *The Messenger*, kadın kahramanı, kız kardeşinin (hayali) ırzına geçilişi ve öldürülüşüne şahit oluşunu göstermek suretiyle, travma sonrası stres bozukluğu kurbanına çevirmiştir. Pek çok eleştirmen, hikâyenin en iyi sinematik versiyonu olarak, 1928 yılı yapımı siyah beyaz antika *Jeanne d'Arc'ın Tutkusu*'nu (The Passion of Joan of Arc) gösteriyor. Onun hayranları arasında oyuncu-yönetmen Mel Gibson da var; bu satırları yazdığım sırada, internetteki söylentiler, Gibson'ın onu yeniden çevirmeyi planlıyor olduğunu ifade ediyor.

© Getty Images

Resim 20-2: Joan d'Arc Yüz Yıl Savaşları sırasında İngilizleri yenen Fransız birliklerini yönetti.

Yüzyılların İzinde

MÖ 586: Nebukadnezar'ın komuta ettiği Babil birlikleri, Kudüs'ü yakıp yıktı ve Kral Sıdkiya'yı esir aldı.

İki -veya daha fazla- köprünün hikâyesi

St. Olaf'in ergen yaşlardaki vandalizmi, muhtemelen "London Bridge is Falling Down (My Fair Lady)" (Londra Köprüsü yıkılıyor.) adlı çocuk şarkısına esin kaynağı olmamıştır. Vikinglerin 1010'da yıktıkları Thames Nehri'ndeki ahşap köprü, Londra'yı Southwark'a (bugün Londra'nın bir bölümü) bağlayan bir dizi eski yapıdan biriydi.

Belki de en çok hatırlanan (bir şarkıya ilham vermesi muhtemel olan), on ikinci yüzyılda inşa edilen 19 kemerlik taş köprüydü. Onda yalnızca trafik şeritleri değil, her iki tarafta da dükkânlar ve evler vardı. Üzerine tehlikeli şekilde yük bindirilen o köprü, aynen ahşap selefleri gibi, 1831'de yerine başka bir taş köprü yapılmadan çok önce dökülmeye başlamıştı.

1831 model köprü, 1968'e kadar ayakta kalan zarif, pratik; beş kemerli bir yapıydı. Sonra, o blok blok söküldü ve Arizona'daki Lake Havasu City'ye götürüldü, onu bugün orada görebilirsiniz. Onun Thames üzerindeki ikamesi, bugünkü London Bridge, oldukça sadedir.

"London Bridge" adı meşhur olduğundan, insanlar yalın ikameyi, günümüz Londra'sının en tanınmış yön işaretlerinden biri olan Tower Bridge ile karıştırır. 1894'te açılan Tower Bridge, London Bridge'e göre nehrin aşağı tarafında, Tower of London'ın yanında yer alır. Tower Bridge'in uzun, hoş kuleleri vardır, oysa London Bridge'in kulesi yoktur. Tower Bridge, altından büyük gemilerin geçmesi için kaldırılabilir; London Bridge'in böyle bir özelliği bulunmaz.

Bu iki köprü hususundaki kafa karışıklığı ne kadar yaygındır? Bu öylesine yaygındır ki, ben çevrimiçi bir ansiklopedide "London Bridge" maddesini incelediğimde, karşıma Tower Bridge fotoğrafı çıktı.

MÖ 479: Grek şehir devletlerinden birlikler Perslere karşı birleşti ve aynı gün içinde hem Kral Serhas'ın ordusunu yendi hem de donanmasını yaktı.

MÖ 49: Jül Sezar birliklerini kendi vilayetinin sınırını işaretleyen Rubicon Nehri'nin karşısına geçirdi; Roma iç savaşını başlattı.

MS 445: Hun Attila, ağabeyi ve eş-kralı Bleda'yı öldürdü ve göçebe hâlinde yaşayan birçok Hun savaşçısını Macaristan'da zorla bir araya getirmeye başladı.

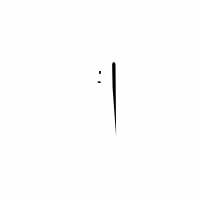
1028: İngiltere ve Danimarka kralı Canute, imparatorluğuna Norveç'i de kattı.

1431: Büyücülükten hüküm giyen Joan d'Arc kazıkta yakılma cezasına çarptırıldı.

1828: Gözünü iktidar hırsı bürümüş üvey kardeşleri, Zulu imparatoru Shaka'yı öldürdü.

1853: William Tecumseh Sherman ABD Ordusu'ndaki görevinden istifa etti ve California'da bankacı oldu.

1944: Almanya'nın Nazi Gestaposu, savaş kahramanı feldmareşal Erwin Rommel'in, Albay Claus von Stauffenberg'in Hitler'e komplo kurma girişimine katıldığından şüphelenerek, Rommel'i Kuzey Fransa'daki komuta görevinden geri çağırdı ve zehir içerek intihar etmeye zorladı.

Bölüm 21

Geziler ve Keşifler: Gidilecek Yerler, Görülecek İnsanlar

Bu Bölümde

- Yeni bir toprağa ilk ayak basan olmaya,
- Dünyanın her yerinden naklen bilgi almaya,
- Dünyanın farklı bölgelerine yollar bulmaya,
- Kâşiflere, yollarını bulmalarında yardımcı olmaya dair bilgiler öğreneceksiniz.

Pek çok kimse, tarihi yeni yerlere seyahat etmek suretiyle yazmıştır. Bazıları yalnızca gitmiş olmak için gitmiştir, ama çoğu yeni bir bölge veya ilk olmanın şanı gibi, evde iken elde edemeyecekleri bir şey hatırına gitmiştir. Bu bölüm sizi dünyanın en büyük gezginlerinden bazıları ile tanıştırıyor. Pek çoğunun on beşinci ila on yedinci yüzyıllara ait olduğunu fark edeceksiniz, çünkü özellikle kıpırdak Avrupalılar dünyayı bu dönemde keşfediyorlardı.

Meşhur Öncüler: Zamanından Önce Ulaşmak

Bazı kişiler, kendileri için yeni olan bir yerlere, dünyanın onların o yerlere gitmesine hazır olmadan epey önce ulaşmıştır. A noktasından B noktasına gitmek her daim bir başarıdır, ancak bu gidişin sonucu bir kültürel etkileme veya ticaret bağlantısı değilse ne olacak? Aşağıdakiler de dâhil, bazı kâşifler ne bulduklarını bile bilmiyordu:

- **Pythias** (MÖ dördüncü yüzyıl): Eski Grekler, Akdeniz'in çevresindeki hemen her yerde gezdi ve yerleşti. Galya'dakl, Massilia'da doğan Pythias, uzağa, çok uzağa gitti. MÖ 330 civarında, Massilia'dan (bugünkü Fransa'da Marsilya) demir aldı, Cebelitarık Boğazı yoluyla İspanya'yı solladı, Atlantik'in Avrupa kıyılarından geçti ve kuzeye devam etti. Zamanına göre kayda değer ölçüde maceracı olan Pythias, Thule adasına ulaştı. Kuzey Britanya'dan oraya yolculuğun deniz yoluyla altı gün

sürdüğünü söyledi. O, muhtemelen Norveç'te bir yerlerdeydi, ancak bazıları onun İzlanda'ya ulaştığını düşünüyor. Pythias'ın kendi gezi notları kayıp hâlde; ama daha sonraki pek çok yazar ondan söz etmiştir.

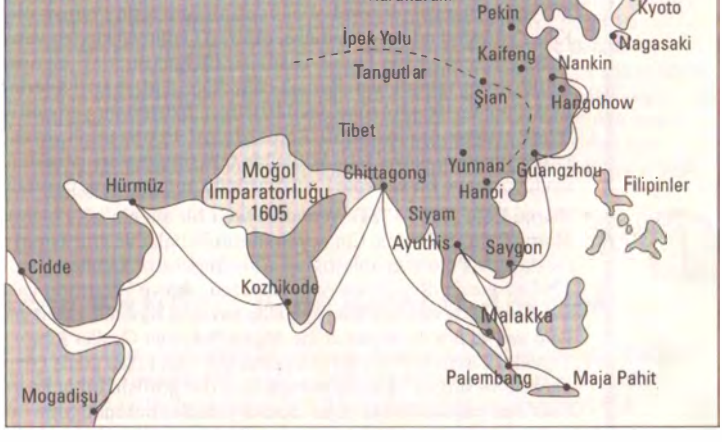
- **Leif Eriksson** (MS onuncu yüzyılın sonu-on birinci yüzyılın ilk dönemi): İzlanda destanları, 1000 yılı civarında, kanlı Kızıl Erik'in (Daha sonraki "Meşhur Başına Buyruklar: Fırsat Avantajını Kullanmak" başlığına bakınız.) uzun, güçlü, zeki, korkusuz oğlu, Grönland'dan, 35 kişilik bir mürettebat ile batıda görünen adayı keşfetmek için demir aldığını söyler. O, Hudson Boğazı'nın hemen kuzeyindeki Baffin Adası'nı buldu; sonra (Markland adını verdiği) Labrador kıyısını kolaçan etti ve Newfoundland'ın kuzeydoğu ucunda kamp kurdu. Eriksson bu mekâna, yabani üzümler ve belki de böğürtlenler yetiştiğinden dolayı Vinland adını verdi. (Orası bugün L'Anse aux Meadows adıyla bilinir.) Tayfa, Grönland'a dönmeden önce bütün kış orada kaldı. Leif'in babası ölmemiş olsaydı, Leif'i Grönland'da aile reisi yaparak, Vinland'a gideceklerdi. Daha başka Viking botları, Grönland'dan Kanada'ya seyahatler yaptı ve klanın diğer üyelerini taşıdı; fakat Skraelings adını verdikleri yerli insanlarla ve kendi aralarında savaştılar. Bir Norse yerleşimi de hiç kök salmadı. Leif, Grönland'a Hristiyanlığı da götürdü.
- **Zheng He** (bilinmiyor-yaklaşık 1433): Çin'in kraliyet ailesindeki Müslüman bir saray hadımı (ah!) olan Zheng, aynı zamanda, deniz kâşifi ve büyükelçiydi. 1405-1407 yılları arasında, Zheng, Hindistan'a kadar giden 62 gemilik bir filoya komuta etti. Sonra İran Körfezi ve sonunda Doğu Afrika'ya altı sefer daha düzenledi. Dönerken zürafa, deve kuşu zebra getirdi, fakat Çinliler, ticaret avantajları geliştirmek veya dışarıda politik nüfuz elde etmek için, Zheng He'nin, ziyaret etmiş olduğu ülkelerin idarecileriyle kurduğu temasları hiç kullanmadılar. (Zheng He'nin adı, Cheng Ho, genelde Cheng Ho şeklinde de yazılır. Bu, Çinli adlarının Batılı alfabelere farklı biçimlerdeki fonetik işaretlerle aktarılışı ile ilgilidir.) Şekil 21-1 Zheng He'nin pek çok seyahatini göstermektedir.
- **Kristof Kolomb** (1451-1506): Bazı insanlar Kolomb'u, Amerika'yı sözüm ona keşfinden dolayı kötülerken, bazıları göklere çıkarır. Ancak uzun, kızıl saçlı, eksantrik denizci, neyi gerçekleştirdiğini hiç fark edemeden vefat etti. Cenova'da (O zaman bağımsız bir İtalyan şehriydi.) doğan Kolomb, Afrika'nın Atlantik kıyısı boyunca muhtemelen kuzeye; İzlanda'ya seyahat eden çatlak bir denizciydi. Karayipler'i İspanya için keşfetti, ayağı tökezleyip Güney Amerika ana karasına (özellikle Venezuella) ulaşmadan önce, Bahama, Küba, (oranın Japonya olduğunu düşünüyordu), Haiti, Jamaika ve Trinidad'a ayak basan ilk Avrupalı oldu. Ancak, Kolomb, gerçek hedefi olan Çin'in yakın bir yerde (Bölüm 7'ye bakınız.) olduğunda ısrarlıydı. Kıskanç rakipler, kolonyal yerleşimler kurmak için onun girişimlerinin peşinden gitti. İspanyol servet avcıları ona karşı suçlamalarda bulundu ve İtalyanları zincirlerle İspanya'ya geri gönderdi.

Kolomb'un sponsorları eş-krallar Ferdinand ve Isabella (Bölüm 19'a bakınız.) onu serbest bıraktı ve ona başka bir sefer görevi verdi. Dördüncü gezisinde, Kolomb vefatıyla sonuçlanan bir hastalığa yakalandı. Kolomb üç önemli mesleki hata yaptı.

- Asya'nın doğuya doğru olduğundan çok daha fazla uzandığını sanması
- Yeryüzünün yarıçapını, gerçekte olduğunun ancak dörtte üçü kadar tahmin etmesi
- Keşiflerinin anlamını yeniden değerlendirmeyi inatla reddetmesi

Kolomb, bazı çok kötü olanlar da dâhil, birçok filme esin kaynağı olmuştur. 1992 yılındaki, *Kristof Kolomb: Keşif*'te (Christopher Columbus: The Discovery), Kolomb Çin için araştırma yapar ve oyun yazarı senaryo yazarı kurgu ararken, Tom Selleck, Kral Ferdinand'ı oynar. 2007'deki Portekiz filmi *Christopher Columbus, the Enigma* yirminci yüzyıldaki, denizcinin, aslında İtalyan değil, Portekizli olduğunu ispatlamaya çalışan amatör bir tarihçiye dairdir.

Neil Armstrong (1930–[2012]): 1969 yılında aya ayak bastığında, şunu dediği söylenir; "Benim için küçük ama insanlık için büyük bir adım." O, anlamı biraz değiştiren "adam için küçük bir adım" ["a" (bir, herhangi bir) artikeli kullanılmadan yazılan "man" (adam), feminizm öncesi o günlerde, sıklıkla bütün insan türünü ifade etmek için kullanılırdı.] olmuştu, ama onun ifadesi, birilerinin sonunda ay üzerinde yürümüş olduğu gerçeğini küçültmedi. Ohlo doğumlu olan Armstrong, astronot olmadan önce, Amerikan savaş ve test pilotuydu. 1966 yılında, Gemini 8 uydusuna komuta eden astronot, aya inme seferi olan Apollo için seçildi.

Şekil 21-1: Zheng He'nin gezileri Çin'i uzun menzilli denizcilikte dünya lideri hâline getirdi.

20 Temmuz 1969 tarihinde, Armstrong, büyülenmiş insan soydaşları televizyonda seyrederken, aya iniş modülünden dışarı çıktı. Eş-pilot Buzz Aldrin (1930-...), ay tozuna adım atan ikinci adamdı. Nasıl Kolomb'un Yeni Dünya'ya ayak basması devasa bir dönüm noktası olduysa, muhtemelen ABD ile uzay programı olan diğer uluslararası bir serüven olarak, insanların sonunda aya dönmesinden veya diğer gezegenlere olan serüvenden sonra, aya ilk iniş de büyük bir dönüm noktası olma özelliği gösterir. Bununla birlikte, 1969'daki ay yürüyüşünün zamanının ötesinde bir başarı olduğu görülüyor. Hiç kimse, hatta Amerikan Havacılık ve Uzay Dairesindeki (NASA) hünerli insanlar bile, astronotları ay yüzeyine gönderdikten sonra, ayda ne olacağından veya ay ile ne olacağından pek emin değildi. O seferi Apollo uçuşları izledi; fakat, o zaman ay araştırması uzay mekiklerince, güneş sistemindeki diğer gezegenlerin insansız incelemeleri Uluslararası Uzay İstasyonu adına yapıldı.

Saygın Seyyahlar: Mesaj Götürmek

Bazı tarihi şahsiyetler bir mesajı yaymak için gezdi. Hemen hepsi, dönmeden önce bulundukları yerlere sözü yaydılar. Şöyle ya da böyle, seyyahlar her zaman önemli bilgi ve hatta esin kaynağı ola gelmişlerdir.

- **St. Paul** (yaklaşık MS 10-yaklaşık MS 67): İlkin, ana vatanı Türkiye'den Roma Yahudiye'sine [Batı Şeria'da bir yer] gelen bir Yahudi idi. Sofu Pharisee fırkasına mensup bir haham oldu ve *kafir* (resmi itikat ile çelişen dini inançların sahibi) gördüğü Hristiyanlara eziyet edilmesi gerektiğine inanıyordu. Daha sonra, Hristiyanların bitirilmesini tavsiye etmek için Şam'a yaptığı bir seyahatte, İsa'nın kendisine bir hayal olarak göründüğünü söyledi. Saul'un gözleri bir süre görmedi ve o iyileştiğinde, artık 13 Yeni Ahit mektubunu yazan seyyah Hristiyan havarisi Paul'dü. Bir misyoner olarak çok seyahatler yaptı ve *gentiles*in (Yahudi olmayanlar) Kilise'ye kabul edilip edilemeyecekleri (O edilmelerinden yanaydı.) ve kabul edilecekler ise, bunun nasıl olacağı hususundaki tartışmalara katıldı. Hem Yahudi hem Romalı olan diğer dini ve sivil liderler, hâlâ, Paul'ün ilk görüşüne; yani Hristiyan fikirlerinin yerleşik düzeni tehdit ettiğine inanıyorlardı. Roma idaresi, Hristiyanlığı yayanların hapsedilmeleri -veya daha kötüsüne tabi tutulmaları- gerektiğini söylüyordu ve bu sebeple Paul ömrünün son yıllarını hapiste geçirdi.

- **Marco Polo** (1254-1324): Venedikli tacir bir ailenin oğlu olarak doğan Marco Polo, 1271'deki Çin seyahatlerinde baba ve amcasının peşini bırakmadı. Polo'nun anlattığına göre, İmparator Kubilay Han, İtalyanlar 1292'de yurda dönmeden önce, onu temsilci ve Yangzhou valisi olarak atamıştı. Cenevizlilere karşı yapılan savaşta Venedik askeri olan Marco Polo esir alındı ve hapse atıldı, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*'nı (The Travels of Marco Polo) da orada kaleme aldı. Kitap geniş çevrelerce okundu ve birçok okumuş Avrupalının dar görüşlü bilincini yarıp geçti. Polo'nun çağdaşlarının çoğu kitapta yalanlar bulunduğunu düşündü ve

daha sonra gelen bilginler de Polo'nun dürüstlüğünden kuşku duydu. Onun kendi Çinli geçmişini şişirdiğini düşündüler, ama kitabın Doğu'ya dair tasvirleri hâlâ kültürler arası bir kilometre taşı olmayı sürdürüyor. (Marco Polo hakkında daha fazla bilgi için Bölüm 24'e bakınız.)

- **İbn-i Battuta** (1304-1368): Bazı kişiler bu yazara Arap Marco Polo'su adı verir, ancak bunu demek İbn-i Battuta için adil olmaz, çünkü o pek çok yere dair bir şeyler yazmıştır. Fas'ın Tanca şehrinde doğdu, 120.000 km'den fazla mesafe kat ederek neredeyse otuz yılını (1325'ten 1354'e kadar) seyahat ederek geçirdi. Polo gibi, o da Çin'e gitti ve iyi karşılandı. Hindistan ve Sumatra'nın yanında, bütün Müslüman ülkelerini de ziyaret etti; Mekke (bugünkü Suudi Arabistan), Persler (şimdi İran denilen ülke), Mezopotamya (bugünkü Irak), Küçük Asya, Buhara (bugünkü Özbekistan), Güney İspanya ve Kuzey Afrika şehri Timbuktu'ya dair eserler yazdı. Daha sonra; Fas'taki Fes şehrine yerleşti ve seyahatlerinin hikâyesini yazdırdı; kitabı *Rihleh* (İbn-i Battuta Seyahatnamesi), bir kültürel, sosyal ve siyasi gözlemler hatıratıdır.
- **Amerigo Vespucci** (1454-1512): Floransalı Vespuççi, 1499'daki Venezuella'ya ve güneydeki noktalara olan seyahatini yazdı. Ancak, denizcinin adını Yeni Dünya'ya ekleyen, Kuzeydoğu Fransa'daki bir rahip; Martin Waldseemüller'dir (yaklaşık 1470-1518). *Cosmographiae Introductio* (veya kısaca *Cosmo*) denen küçük bir eserde, Waldseemüller, dünyanın Avrupa, Asya ve Afrika ötesinde dördüncü bir parçasının olduğu fikrini yaydı. Bu yeni ana karaya, Vespucci'ye ithafen Latinceleştirilmiş bir övgü olarak *Amerika* denildi. Bu isim tuttu. Diğer kartograflar ona Vespucci'nin adını Kuzey Amerika için de kullanarak, Güney Amerika dediler.

  Vespucci, daha sonra, onun Amerika'yı keşfetme övüncünü Kolomb'dan çaldığı veya kendi adını, Yeni Dünya'ya bencil biçimde uygulayan bir kartograf olduğu suçlaması yayıldıkça tarihi bir lekelemenin kurbanı oldu. Bu düzmece suçlamalar, belki de Amerikan filozofu Ralph Waldo Emerson'un (1803-1882), Vespucci'ye beslediği akıl dışı nefretten kaynaklanır. Emerson, İtalyan'dan "turşu satıcısı" ve "hiç denize açılmamış bir seferin güverte lostromosunun arkadaşı" diye söz etmiştir. Emerson'ın Vespucci'nin Batı yarı küreye hiç seyahat etmediği veya Vespucci'nin okyanus denizciliğinde sağlam sicilli, soylu ve okuryazar bir denizciden başka bir şey olmadığı izlenimini nereden aldığı açık değildir. Vespuççi 1505'te, İspanya'nın başpilotu yani devletin en büyük denizcisi olmuştur.

Çığır Açan Kâşifler: Yeni Rotalar Aramak

Pek çok gezgin, yurdundan özel bir şeyi araştırmak için ayrılmıştır; bunların da pek çoğu, özellikle MS on altı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar olanlar, Avrupa ile Asya arasındaki deniz güzergâhlarını araştırıyordu.

- **Denizci Henry** (1394-1460): Prens Henry'nin, Hindistan ve Çin'e bir deniz rotası bulmak gibi tek bir hayali vardı. Portekiz kraliyet ailesinin bir üyesi olan bu zat, bu hedefi gerçekleştirebilmek için, bir bilimsel denizcilik okulu kurdu ve Afrika'nın batısı boyunca yol alacak seferlere sponsor oldu. Aynı merakla, denizcilere, yıldızlara göre nasıl dümen kullanılacağını öğreten bilimi ilerletmek için Portekiz'in ilk gözlemevini kurdu. Prens, öğrencileri Afrika'nın etrafında dolaşamadan vefat etmiş olsa da, ülkenin denizcilik ve ticarete ilişkin en büyük başarılarına zemin hazırlamıştır.
- **Juan Ponce de León** (1460-1521): Hispaniola (bugünün Dominik Cumhuriyeti ve Haiti) Adası'nda bir İspanyol çiftliği işleten bu gazi subay, (Belki de Kolomb'un Karayipler'e olan ikinci seferinde gemide bulunmuştu.) yerli Kızılderililerin, başka cazip bir adadan söz ettiğini duymuştu. Oraya sefer düzenledi, yerlileri kontrolüne aldı ve İspanya'nın Porto Riko valisi oldu. Sonra, de León, içinde, içen herkesin kendini genç ve sağlıklı hissettiği bir kaynağın bulunduğu bir adadan söz eden başka bir Kızılderili hikâyesini takip etme esini aldı. O adayı veya gençlik çeşmesini hiçbir vakit bulamadı, ama 1513'ün ilk aylarında Florida'da karaya ayak bastı. Florida'ya olan ikinci seferinde maruz kaldığı bir ok yarasıyla vefat etti.
- **Meriwether Lewis** (1774-1809) ve **William Clark** (1770-1838): daha çok Lewis ve Clark adıyla bilinen bu kafadarlar, Kuzey Amerika'ya, pek çok denizcinin bulamadığı bir şey; okyanuslar arasında kuzeyden bir su güzergâhı aramak için geçti. ABD hükümeti tarafından desteklenen Lewis ve Clark, karaların ulaşımı zorlaştırmayacak bir yerinde, nehirlerin belirlediği bir rota bulmak istedi. Kimse Rocky Dağları'nın ne kadar yüksek, sarp ve geniş bir alana yayılmış olduğunu bilmiyordu; o zamanki Amerikalının dağ sırası fikri Apalaş Dağları'na dayalıydı. Lewis ve Clark seferinin, Missouri Nehri'nin ilk kaynaklarına ulaşması ve oradan da kendilerini Pasifik Okyanusu'na taşıyacak olan; batıya akan bir nehrin yakındaki su başlarına (kanoları ve erzakları ile birlikte) *taşıması* bekleniyordu. Böyle bir rota, (o vakitte ABD'nin batı kıyısında bir toprak iddiasının olmaması gerçeğine rağmen) batı kıyısında bir Pasifik ticaret merkezi tesis etmek isteyen ABD tacirleri için ticari bir lütuf olabilirdi.

  Başkan Thomas Jefferson, 1804'te, Lewis'i, sefere önderlik etmesi için kendi özel sekreteri olarak seçti. Lewis, Missouri Nehri'nden Rocky Dağları'na doğru kanolarla, atlarla ve yaya olarak ilerleyen bir grubun eş-komutanı olarak Clark'ı yanına aldı. Kayalıklarda, Columbia Nehri'ni kesen bir dağ sırasının, ticari kullanım için ziyadesiyle uzun ve engebeli olduğunu gördüler. Columbia Nehri boyunca aşağı doğru ilerleyerek Pasifik'e ulaştılar, kışı Oregon'da geçirdiler ve doğuya döndüler. Lewis günlüklerini yayımlayamamış olsa da, arazileri, insanları, bitkileri ve yaban hayatını gözlemlemeleri paha biçilmez değerdeydi.

  Lewis 1807 yılında Louisiana eyaletinin valisi oldu. Başı derde giren bu adam Tennessee civarında seyahat ederken kendini öldürdü. Clark ise çok sayıda kamu makamında görev yaptı ve Kızılderili kabileleri ile pek çok antlaşma imzaladı.

- **Sir John Franklin** (1786-1847): İngiliz bahriye subayı olan Franklin, Napolyon savaşlarında (Bölüm 9'a bakınız.) dövüşmüş ve Tasmanya valisi olarak hizmet etmiştir. Kendinden önceki çok sayıdaki denizci gibi, Kuzeybatı Geçidi'ni -Kuzey Amerika'yı dolanan kuzey su yolunu- bulmak için yola koyuldu. Franklin'in seferi, kendisi ve mürettebatının hepsinin buzla çevrili gemilerinde ölmüş oldukları düşünülürse, tam anlamıyla bir başarı sayılmayabilir. Yine de, boğazı bulmaya öylesine -birkaç mil- yaklaşmışlardı ki, Franklin'in geçidi bulduğuna inanılır. Norveçli araştırmacı Roald Amundsen (Bu bölümün daha sonrasında "Meşhur İlkler" kısmına bakınız.) yirminci yüzyılın ilk yıllarında o tehlikeli rotada başarılı bir deniz seyahati yapıncaya kadar, kimse o işi başaramamıştı. Geçidi 1969 yılında ilk kez kullanan ticari gemi, buzkıranlı bir petrol tankeriydi. Yirmi birinci yüzyılda, Arktik buzlar çekiliyor olduğundan, Kuzeybatı Geçidi, artık Atlantik ile Pasifik arasında ulaşılabilir bir güzergâh olabilir.

Kötü Şöhretli Fatihler: Kötü Birliktelik

Her kâşifin yeni dünyalar aramada olumlu güdüleri yoktu; aşağıdaki herifler gibi bazı seyyahlar, işe birden burun sokmuş ve yönetimi zorla ele geçirmiştir.

- **Vasco da Gama** (yaklaşık 1469-1525): da Gama'nın Portekiz'den çıkıp Hindistan'ın Malabar (güneybatı) kıyısındaki Kozhikode'ye (veya Calicut) nasıl gittiğinin hikâyesi için Bölüm 8'i gözden geçirin. Portekiz Sines'te doğan da Gama, Afrika kıtasının güney ucunu dolaşan ve Doğu ile bir ticaret yolu tespit ederek kıtanın kıyısını keşfetmek amacıyla eğitilip gönderilen bir dizi kaşiften biriydi. Bunda ilk kez başarılı olan da Gama, 1499'da, Portekiz'e bir gemi dolusu baharat ile döndü. Portekiz, da Gama'nın başarısını, güneye giderken kazara Brezilya kıyısına ulaşan ve böylelikle de Portekiz'in Güney Amerika'daki iddialarını ispat eden Pedro Alvarez Cabral (yaklaşık 1467-yaklaşık 1520) önderliğindeki başka bir seyahat izledi. Vasco da Gama, Asya'da gaddar bir Avrupa sömürgeciliği modeli oluşturarak 1502'de bir uygulayıcı olarak geri döndü. Hindistan'daki Portekiz otoritesi 1520'lerde gerilediğinde, hükümet da Gama'yı emekliye ayırdı ve onu haşin kral naibi olarak gönderdi. O yolculukta hastalandı ve öldü.
- **Francisco Pizarro** (yaklaşık 1478-1541): İspanya Trujillo'dan bir asker olan Pizarro, hünerli ve gaddar biriydi. Her iki özelliğini de, 1530'lu yıllarda Güney Amerika'daki güçlü İnka İmparatorluğu'nu mağlup etmede kullandı; Kral Atahualpa'yı hileyle yakaladı ve öldürdü. (İspanyolların İnka'yı fethine dair daha fazla bilgi için Bölüm 8'e bakınız.) Pizarro arkadaşı fatih Diego de Almagro (yaklaşık 1475-1538) ile de savaştı. (*Conquistador*, Amerikan Kızılderililerinden toprak alan fatih komutanların İspanyolca ismidir.) Şili fatihi Almagro, Pizarro'nun Peru'daki otoritesine meydan okuduğunda, hasta Pizarro, Almagro'yu yakalamak ve öldürmek için kardeşlerini gönderdi.

- **Hernan Cortés** (1485-1547): Cortés, komutanı Diego Velázquez de Cuéllar'a (1465-1524), Küba'nın fethinde yardımcı oldu. İspanya Medellin'den gururlu bir adam olan Velázquez ile ağız dalaşına girdikten sonra, Küba'dan ayrılma ve ana karadaki Meksika'ya gitme planını hızlandırdı; kara içlerine ilerlemeden önce liman şehri Vera Cruz'u kurdu. Aztek idaresine karşı yerlilerle ittifaklar kurduktan sonra, Aztek başkentine yürüdü. Aztek kralı Montezuma, Cortés'i ilkin bir tanrı olarak karşıladı, ama Azteker İspanyol'un hareketlerinden kuşku duymaya başladığında, Cortés Montezuma'yı esir aldı. Velázquez, Cortés'i Küba'ya geri getirmek için bir keşif heyeti gönderdi, fakat Cortés, grubun liderini kendine katılmaya ikna etti ve hatta Küba'ya dönülmesin diye gemilerini de yaktırdı. Bir Kızılderili isyanından sonra, Montezuma isyancıların ellerinde ölünce ve kısa süre içinde İspanyollar çekilince, Cortés Meksika'yı 1521 yılında fethetti. Honduras'ı da fethetmeye çalıştı ama başarılı olamadı.

Meşhur İlkler

Jean-Luc Picard'ın (tarihi bir kişilik değil, bir bilim kurgu karakteri) bir zamanlar dediği gibi, kâşif "daha önce kimsenin gitmediği bir yere gitmeyi" hedefler. (Evet, *Star Trek* hayranları; bunu ilkin James T. Kirk söyledi, ama onun cinsine özgü versiyonu "hiçbir *insan*ın gitmediği yer" tuhaftır, bugün modası geçmiş gibi duruyor.) Hayal ürünü gelecekte doğru olan şey, kâşifler birinci kişi olmak, bir coğrafi engeli fethetmek ya da coğrafyanın bağlarını bütünüyle çözmek için birbirleriyle yarışırken gerçek dünyanın geçmişinde kesinlikle doğruydu. Aşağıdaki kişiler bu niteliğe uyar ve hayatta kalanlar, "birinci" unvanına eşlik eden övünme haklarını kazanmıştır.

Bu bölümdeki diğer kâşiflerin, daha önce hiç kimsenin gitmediği bir yerlere gitmede birinci olduklarını fark etmiş iseniz, tebrikler size! Bu sizin dikkat ettiğiniz anlamına geliyor. Kâşiflere dair bir bölüm, *birinciler* ile dolu olmak zorundadır. Ancak, Bölüm 3'te izah ettiğim üzere, bu tarih çalışması; ancak bir tarih sınavını geçmek zorunda ya da bellek cihazı iseniz geçerli olan keyfi kategorilere bölünmüş hâldedir. Bu bölümdeki başlıklar, işte böylesine keyfi başlıklardır.

- **Ferdinand Macellan** (yaklaşık 1480-1521): Kolomb'un yapmayı hayal ettiği şeyi -Batı'ya seyahat ederek Doğu'ya ulaşma- Macellan gerçekleştirdi. İspanyol bandıralı gemilerle seyahat eden Portekizli kaptan İspanya'nın Sevilla şehrinden yola çıktı, Güney Amerika'yı dolanarak Pasifik'i geçti ve Filipinler'e ulaştı, orada kabileler arası bir çatışmada öldü. Onun, Juan Sebastian del Cano tarafından komuta edilen seferi devam etti ve hayatta kalan, az sayıdaki, iskorbütün zayıf düşürdüğü mürettebat dünyanın çevresindeki ilk seyahatini tamamladı. Macellan Güney Amerika'nın batısındaki yeni okyanusa ilk girdiğinde,

haftalarca hava güzel ve deniz sakin kaldı, bu sebeple okyanusa "sakin" anlamına gelen Pasifik adını verdi. Pasifik, bir fırtına vurduğunda, en az Atlantik kadar fırtınalı olduğunu gösterdi, ama o isim tuttu.

- **Robert E. Peary** (1856-1920) ve **Matthew A. Henson** (1866-1955): Kuzey Kutbu'na ilk ulaşanlar olarak kabul edilen Peary ve Henson, 1909 yılında tam coğrafi kutba ulaşmamış olabilir. Kuzey Kutbu'nu işaretleyecek gerçek bir direk olmadığından ve kara da bulunmadığından, yalnızca bir kamp yerini bir gece içinde kilometrelerce uzaklaştırabilecek şekilde hızla yüzen buz olduğu için, bunu söylemek makuldü. Yine de, Peary'nin gözlemleri, onun ve Henson'ın, kutba 20 mil kadar mesafedeki bir yere kadar gelmiş, belki ona daha da yaklaşmış olduklarını gösteriyor.

  Pennsylvanialı bir ABD deniz subayı olan Peary pek çok arktik sefere komuta etti; bunların en az dördü Kuzey Kutbu'na ulaşmayı hedefliyordu. Perry'nin 1897'de bir uşak (kişisel hizmetçi) olarak kiraladığı Henson, bir denizci, öncü ve mütercimdi. Onlar, ilk kez Kuzey Kutbu'nda olma iddialarını, Peary'nin seferinin, kutba bir yıl önce ulaşmış olduğunu iddia eden daha önceki bir üyesine; yani Frederick A. Cook'a (1865-1940) neredeyse kaptırıyorlardı. Ancak Alaska'nın McKinley Dağı'na tırmandığını da söyleyen Cook'un abartma gibi bir âdeti vardı. Peary'nin diğer projeleri içinde Nikaragua'daki bir inceleme gezisi de vardı. Henson, *A Black Explorer at the North Pole* adlı eseri 1912 yılında kaleme aldı.

- **Roald Amundsen** (1872-1928): Norveçli Amundsen, manyetik Kuzey Kutbu'nun (Coğrafi Kuzey Kutbu ile aynı değildir; coğrafi kutbu değil, manyetik kutbu gösteren pusula kullanan kuzeyli denizciler için güçlük çıkarmış olan fark budur.) yerini ilk belirleyen olmuş olsa da, Kuzey Kutbu yarışını hiçbir şekilde tamamlayamamıştır. Amundsen, Robert Peary'nin, kendini kuzey yarışında yenmiş olduğunu fark ettiğinde, Güney Kutbu'na yöneldi ve oraya 1911 Aralık ayında ulaştı. Britanya'dan Robert F. Scott (1868-1912) bir ay sonra oraya vardı ve fark ettiği tek şey bu işin çok geç olduğuydu; Scott ve ekibinin tamamı dönüş yolunda vefat etti. Amundsen'in diğer başarılarının içinde Kuzeybatı Geçidi'ni (Bu bölümün ilk sayfalarındaki "Çığır Açan Kâşifler: Yeni Rotalar Aramak" başlığına bakınız.) deniz yoluyla geçmek ve Kuzey Kutbu üzerinden keşif balonu ile geçmek vardı.

- **Yuri Gagarin** (1934-1968): Gagarin, insanlı uzay keşfinin, başlangıç aşamasını geçmesinden önce, erken yaşta vefat eden ilk *kozmonot* (Rus astronotu) idi. Gagarin Sovyet hava kuvvetlerinin bir mensubuydu ve 1961 yılında, Vostok uzay gemisi ile gezegenin çevresinde bir gezinti yaptığında, Dünya atmosferinin dışına çıkmış olan ilk insandı. Ömrü, Amerikalı John Glenn'in, 1963'te Dünya'yı üç kez dolaşarak sabit bir yörünge elde etmesini görmeye yetti; fakat, Gagarin, ayda yürüyen ilk insanları (Meşhur Öncüler: Zamanından Önce Ulaşmak" başlığındaki Neil Armstrong girişine bakınız.) görmeden, bir sene önce bir uçak kazasında vefat etti.

O kâşifin adını veriniz

Tarihi daha kolay hatırlayabilmek için, kâşiflerin genelde bir şeylere -mesela, şehirlere, nehirlere ve göllere- kendi adlarını vermiş olduğunu aklınızdan çıkarmayınız. İşte dikkate değer birkaç örnek:

- **Sir Francis Drake** (yaklaşık 1540-1596): İspanyol Armadası ile savaşmış İngiliz, dünyanın her yerine deniz seyahatleri yapmıştır. Onun uğradığı limanlar Virginia'dan Karayipler'e, oradan Kaliforniya'ya kadar uzanır. Kaliforniya'nın kuzeyindeki San Francisco körfezi onun adını taşır.
- **Samuel de Champlain** (1567-1635): O Fransa'nın Kanada'daki adamıydı; kâşif, diplomat ve valiydi. Pek çok Kızılderili kabilesi ile Fransızlar adına ittifaklar tesis etti ve Quebec'i kurdu. İngilizler Quebec'i 1629'da ele geçirdi ve Champlain'i 1632'ye kadar esir tuttu. Quebec yeniden Fransız idaresine geçtiğinde, Champlain, 1633'ten vefatına kadar, oranın valisi olarak hizmet etti. Esas itibariyle, New York ve Vermont eyaletleri arasında bulunan, ancak Kanada'ya doğru da uzanan Champlain Gölü onun adını taşır.
- **Henry Hudson** (bilinmiyor- yaklaşık 1611): Bu denizcinin hayatının erken zamanlarına dair hiçbir şey bilinmiyor, ama Hollandalılar ve İngilizler adına deniz seyahatleri yaptı; Kuzey Amerika'nın kuzeydoğu bölgesinde her iki ülke için de hak iddia etti. Kendinden önceki Fransa'nın Cartier'i gibi, Hudson da Kuzeybatı Geçidi'ni arıyordu. Bir nehir (New York'ta), bir boğaz (Kanada'da) ve bir körfez (yine Kanada'da) şimdi onun adını taşır. 1610'un sonlarında, kendini Hudson Körfezi'nde buldu ve kışı orada geçirdi. Gemide gıda stokları tükenmeye yüz tuttuğunda, Hudson'ın tayfası başkaldırdı. İsyancılar kaptanlarını ve diğer sekiz adamı, ölmeleri için denizin akıntısına bıraktı.

Ünlü Rehberler

Bazı kişiler, yalnızca bir yerlere nasıl gidileceğini bilir. Birçok büyük kâşifin önünde yolu bulmaya kılavuzluk eden bir rehber vardı.

- **Ahmed İbn-i Mâcid** (1430'ların başları-yaklaşık 1500): Portekizli Vasco da Gama (Bu bölümün ilk sayfalarında ve Bölüm 8'de hakkında özet bilgi verildi.) Afrika'nın kuzey ucunu dolanıp bu kıtanın doğusu ile Madagaskar adası arasındaki tehlikeli sularda seyahat ettiğinde, Hindistan'a kadar o yolu gitmek için yardıma ihtiyacı olduğunu biliyordu. Kendine rehberlik edecek bir Arap gemi kaptanı bulacağını ümit ediyordu. Da Gama'nın Malindi'de bulduğu; belki gereğinden fazla nitelikli biri olan, "Öfkeli Denizin Aslanı" lakabıyla da bilinen Ahmed İbn-i Mâcid idi. (Artık kimsenin böyle harika bir takma adı yok.) Arap denizcilerinin en büyüğü olan bu zat, denizcilik, anadenizbilim ve coğrafyaya dair üç düzineden fazla kitap yazmıştır. O Umman Denizi, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda uzmandı ve bilgisi, tam da, da Gama'nın dünyanın o bölgesini Avrupalı deniz ticaretine açmak için ihtiyaç duyduğu bilgiydi. Pek çok Arap ve diğer Müslümanlar, daha sonraları, İbn-i Mâcid'in bildiğini paylaşmamış olmasına hayıflanmışlardır.

- **Sakagawea** (bilinmiyor-1812): Rakip bir kabile Shoshonelu bir kadını kendi köyünden (bugünkü Idaho'da) kaçırıp Kanadalı bir kürk avcısı olan Toussaint Charbonneau'ya sattı. Charbonneau, onunla Kızılderili dini töreni yaparak evlendi ve kadını, Lewis ve Clark (Lewis ve Clark'a dair daha fazla bilgi için, daha önceki "Çığır Açan Kâşifler: Yeni Rotalar Aramak" başlığına bakınız.), kendisini sefer rehberi yaptığında yanında götürdü. Sakagawea'nın, Charbonneau'dan daha iyi bir rehber olduğu görüldü, o tercüman, tacir, büyükelçi ve hızlı düşünen bir yardımcı olarak da hizmet etti; bir keresinde Lewis'in paha biçilmez günlüğünü nehre düşmekten kurtarmıştı. Yola çıkıldığında hamile olan bu kadın, yolda doğum yaptı ve dönüşte bir erkek bebeği sırtında taşıdı. "Kuş Kadın" anlamına gelen adının, Sakajawea da dâhil, farklı İngilizce yazılış biçimleri vardır.

Meşhur Başına Buyruklar: Fırsat Avantajını Kullanmak

Seyahat etmek, genelde, şans kendini size sunduğunda onu yakalamak da demektir. Mesela, sürgünü bir yerleşme yeri kurma fırsatına çevirmek ya da bir açık gördüğünüzde koloniyi teslim almak gibi. Aşağıdaki gezginler, keşif yolunda birkaç kural ihlal etmiş olan tarihteki pek çok kimse arasında ikisidir:

- **Kızıl Erik** (MS onuncu yüzyıl): Viking lideri Erik Thorvaldson, adam öldürmekten dolayı kendi ülkesi Norveç'e girmekten mahrum edilmişti. MS 982'de İzlanda'ya doğru yelken açtı, ancak oraya yerleştikten sonra başka bir cinayetten dolayı yine yasa dışı ilan edildi. Erik İzlanda'dan batıya giderek bir yarımadaya taşındı ve -doğru tahmin ettiniz- bir kişiyi daha öldürdü. Bu seferki ceza üç yıllık bir sürgündü. Daha batıya gitmekten başka ne yapabilirdi? Oralarda bir kara olması gerektiğini biliyordu; çünkü Gunnbjorn adındaki bir denizci bunu, 50 yıl önce rotayı belirleyip yelkenleri şişirdikten sonra haber vermişti. Bundan dolayı, Erik yola çıktı ve spora uygun ve iyi bir mera olabilecek kadar otluk olan (O dönem daha sıcaktı.) Grönland'ı buldu. Sürgün sona erdikten sonra, Erik ve tayfası İzlanda'ya döndü ve yeni bir bölgede yaşamaya istekli İzlandalılardan oluşan 25 gemi topladı. Erik, yola çıkmadan hemen önce, bir attan düşmüş olmasaydı, oğlu Leif Eriksson'un Kuzey Amerika seferini (Bu bölümdeki "Meşhur Öncüler: Zamanından Önce Ulaşmak" başlığına bakınız.) yönetebilirdi ve bunun, hareket planının aleyhindeki manevi bir işaret olduğuna karar verdi. Oğluna, tek başına gitmesini söyledi, kendi gitmedi.
- **Vasco Núñez de Balboa** (1475-1519): Balboa (günümüzde Panama'da bir liman olan) Darién'e bir İspanyol gemisinde kaçak yolcu olarak geldi. Bir başkaldırı sırasında gücü ele geçirdi ve İspanyol nüfuzunu komşu bölgelere doğru genişletti. Nüfuzun genişletilmesi, alçak orman alanlarından ve bataklıklardan geçilmesini gerekli kılıyordu; ancak

bazı platolar da buldu ve Balboa o yüksek tepeden Güney Okyanusu adını verdiği suyu gördü ve onun İspanya'nın hakkı olduğunu iddia etti. Ona, İspanya adına sahip çıktı. Daha sonra, denizci Macellan o okyanusa Pasifik adını verdi. Balboa'nın gayretine rağmen, İspanya, Darién valisi olarak Pedro Arias Dávila'yı (yaklaşık 1440-1531) atadı. Balboa, Dávila için birkaç sefer düzenlemekle, bu atamadan en iyi şekilde yarar sağlamaya çalıştı. Fakat, 1519 yılında Dávila, Balboa ile çatıştı ve vali Balboa'nın kafasını kestirdi.

Yüzyılların İzinde

Yaklaşık MÖ 330: Massilia'dan (bugünkü Fransa'da Marsilya) Pythias, Cebelitarık Boğazı'nı geçti, Atlantik kıyılarında ilerleyerek bugünkü Norveç denen yere ulaştı.

MS birinci yüzyıl: Daha önce Yahudiliğin Pharisee fırkasından bir haham olan St. Paul, yeni Hristiyan inancını yaymak için Güney Avrupa ve Orta Doğu'da birçok seyahat yaptı.

1354: Bilgin İbn-i Battuta, İspanya'dan Özbekistan'a, oradan Çin ve Timbuktu'ya kadar giden 30 yıllık seyahat hatıratı olan kitabı *Rihleh*'yi (İbn-i Battuta Seyahatnamesi) yazdırmak için Fas'ın Fes şehrine yerleşti.

1804: Sakagawea, Amerikalı kâşifler Meriwether Lewis ve William Clark'a, Missouri Nehri'nden başlayıp Büyük Boğaz'a kadar giden yollarını bulmalarına yardım etti.

1911: Norveçli kâşif Roald Amundsen, Güney Kutbu'na ulaştı ve bu buz gibi hedefe ulaşan ilk kişi olma unvanını kazandı.

1969: Amerikalı Neil Armstrong, aya ilk ayak basan insan olmak için, aya iniş modülüne adımını attı.

Bölüm 22

Olayların Akışını Tersine Çevirme: İsyancılar ve Devrimciler

Bu Bölümde

- ▶ Kitlelere şehitlikle ilham verildiğini,
- ▶ İdeolojinin eyleme dökülduğünü,
- ▶ Yeni kurallar oluşturmayı,
- ▶ İktidarın, yalnızca kaybetmek için elde edildiğini öğreneceksiniz.

Birleşik Devletler gibi bir demokraside, kimin liderlik edeceğini seçmenler belirler. Bir yönetimden diğerine geçişte, birbirine çamur atmayı şiddet saymıyor iseniz, şiddet nadiren yaşanır. Bununla birlikte, tarihin akışında, değişim arayışı sıklıkla kaba kuvveti içine almıştır. Bu bölüm, değişim peşinde olanların ve/veya değişimi gerçekleştirenlerin; yani reformcuların, devrimcilerin ve birkaç gaspçının örneklerini sunuyor. Bu kişiler -ister iktidarda, ister onu isteyen, ele geçiren veya reddeden olsun- savaştı, komplolar kurdu ve yeni çağlar açmak için çalıştı.

İdareci Olan Devrimciler

Herhangi bir politik devrimin hedefi, hâlihazırda iktidarda olan insanları yerinden atmak ve yerlerine yeni kişileri getirmektir. Genellikle, devrimin liderleri, yeni politik düzenin lideri olur. Ancak, bir yönetim teşkil etmek ve düzeni yeniden tesis etmek eski düzeni yıkmaktan bütünüyle farklı bir iştir.

Bu kısımdaki insanlar baskıcı zalimleri yerlerinden etmek için mücadele etti, ancak ülkelerinin liderleri olarak farklı bir dizi zorlukla yüzleşti. Her birinin bir geçiş ile değişim tarzı, iktidarı bilgelik ve lütufla devam ettirmenin ne hünerli bir iş olduğunu örneklerle gösteriyor.

- **Lucius Junius Brutus** (MÖ altıncı yüzyılın sonları): Tarih, bu Romalı kahramanı, resmi adının bir parçası hâline gelen ve oğul ve torunlara (Bu bölümün daha sonraki sayfalarındaki "Başarısız İsyancılar" başlığına bakınız) övünçle aktarılan beklenmeyen bir takma adı ile bilir. İlk

günlerinde bir şehir devleti olan Roma, *brutus* lakaplı bir kral tarafından yönetiliyordu ve *brutus* "aptal" demekti. Lucius Junius bu unvanı, Kral Lucius Tarquinius Superbus kendisini öldürmesin diye andaval görünerek kazanmıştı. Brutus'un zengin babası vefat ettiğinde, kral mal ve mülküne el koydu ve Brutus'un kardeşini öldürdü. "Aptal" olanı öldürme zahmetine girmedi.

Kralın oğlu Tarquinius Sextus bir soylunun eşine tecavüz ettiği ve kadın da intihar ettiğinde, halkın öfkesi krala yöneldi. Brutus Romalıları isyana yönelttti. MÖ 509'da cumhuriyet ilan ettiler. Hemşehrileri, "Aptal"ı en üst göreve; konsüllüğe seçti. Fakat, Brutus'un, kendi aleyhine dönen iki oğlu vardı. Tarquin ailesini (Tarquinius Superbus'un klanı) yeniden tahta geçirmek için komplo kurdular. Yeni filizlenmeye başlayan cumhuriyeti tehlikede gören Brutus, oğullarının tutuklanmasını ve idamını emretti. Cumhuriyet tehlikeden sağ salim çıktı ama Brutus çıkamadı: o, Tarquinius Superbus'un bir başka oğlu Tarquinius Aruns ile girdiği bire bir düelloda öldü.

- **Chu Yuan-chang** (1328-1398): Chu, bir çiftlikte işçi olan tüm ailesi bir salgın hastalıkta vefat ettikten sonra, 17 yaşındayken, bir Budist manastırına girdi. Sekiz yıl sonra, Çin'in Moğol idarecilerine karşı Anhui vilayetini ayaklandırmak için manastırdan ayrıldı. Yıllar süren mücadeleden sonra, Chu'nun kuvvetleri Moğol başkenti Pekin'i işgal etti. 40 yaşındayken, Chu Yuan-chang, kendini Ming Hanedanı'nın ilk kralı ilan etti.
- **Oliver Cromwell** (1599-1658): Cromwell sağlam bir Püriten (Bölüm 14'e bakınız.), disiplinli bir subay ve I. Charles'ın hükümdarlığı sırasında İngiltere Parlamentosu'nun ikna edici bir üyesiydi. Charles'ın dini ve ekonomik politikaları iç savaşa yol açtı. Cromwell, başta kralı savundu, sonra yargıladı ve onun idam hükmünü 1649 yılında imzaladı.

İdamdan sonra, Cromwell, kralın cansız bedenine baktı ve "Acımasız bir gereklilik." sözünü mırıldandı.

Cromwell monarşiyi, başkanlığını kendisinin yaptığı; tek meclisli bir parlamento ile idare edilen bir *commonwealth*e (uluslar topluluğu) çevirdi. Kendi hükümet biçiminin yetersiz olduğu ortaya çıktığında, kral gibi yetkileri olan bir nevi Püriten diktatör demek olan koruyucu lort unvanını aldı. Muhaliflerini ezdi, İngiliz Kilisesi'ni Püriten prensiplere göre yeniden örgütledi ve İrlandalı isyanını acımasızca bastırdı. Cromwell'in vefatından sonra, oğlu Richard ona koruyucu lort olarak halef oldu, ama genç Cromwell rakiplerden gelen meydan okumalara direnemedi; 1659'da onlar tarafından görevinden alındı. Parlamento monarşiyi ertesi yıl geri getirdi. (İngiliz İç Savaşı'na dair daha fazla bilgi için Bölüm 8'e bakınız.)

- **Vladimir İlyiç Lenin** (1870-1924): Lenin, Marksizm'in (Bölüm 15'e bakınız.) ekonomi felsefesini Rusya'da yürürlüğe koydu. St. Petersburg'da hukuk öğrencisi iken, yasa dışı sol faaliyetleri, Sibirya'ya sürgün edilmesine yol açtı. Rusya Sosyal Demokratik İşçi Partisi'nin aşırı sol grubunun lideri olarak geri döndü. Lenin I. Dünya Savaşı'nın büyük bir bölümünü sürgünde geçirdi. Rusya hükümetinin 1917'de çökmesinden

sonra, Çar hükümetinin düşmanı olan Almanya, Lenin'in, ana vatanına dönmesine yardım etti. Lenin, Rusları, "Barış ve ekmek" ile "Bütün güç sovyetlerin." (*Sovyet* işçilerin veya köylülerin bir meclisidir.) sloganları ile bir araya getirdi. Ekim 1917'de, Bolşevik devrimine liderlik etti ve ilk Sovyet yönetiminin başkanı oldu. Karşı devrimci güçler, Lenin'in yapmış olduğunu tersine çevirmeye çalıştı; bu da 1918-1921 arasındaki Rus İç Savaşı'na zemin hazırladı. Lenin'in komünistleri, başlıca sanayi kollarını ve bankaları millileştirdikten ve çiftliklerin kontrolünü ele geçirdikten sonra, savaşı kazandı. Tedbirler, Lenin'in, karşı devrimcileri mağlup etmesine yardım etti, ancak yeni filizlenmekte olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni hızla yıkım, kıtlığa ve açlığa götürdü. Lenin buna, özel üretime izin veren *Yeni Ekonomik Politika*'yı başlatarak karşılık verdi. Bu tam sosyalizmden geri dönüş, Lenin'in sertlik yanlısı Komünist arkadaşlarını hayal kırıklığına uğrattı. Bununla birlikte, yeni politika çok geç kalınmış bir karardı, çünkü çiftlik ekonomisinin kendine gelmesi zaman aldı ve 1922-1923 kıtlığında binlerce Rus öldü.

- **Ho Chi Minh** (1892-1968): Asıl adı As Nguyen Tat Thanh olan Ho, çokça seyahat eden ve İngiltere, ABD, ve Çin'de yaşamış; Fransız Çin Hindi'den (Fransız idaresindeki Vietnam), iyi eğitim almış bir kişiydi. Paris'te henüz palazlanmakta olan Komünist Partisi'nde aktif görev aldı ve sonra da yeni kurulmuş olan Sovyetler Birliği'ne gitti, orada devlet onu yabancı ajan olarak işe aldı ve Güney Çin'deki Guanzhou'ya gönderdi. Orada (Adı "Aydınlatan Kimse" anlamına gelir) Vietnam sürgünlerini Çin Hindi Komünist Partisi içinde örgütledi.

Huysuz, alıngan

Chu Yuan-Chang, bir Budist keşişi olsa ve sarayına diğer Budistleri getirmiş olsa da, Konfüçyüsçü ritüelleri ve bilimi, araştırmayı teşvik etmiş, ilerletmiştir. O devrin Çinlileri arasında, yalnızca bir dini geleneği kabul etmenin önemli olduğu ve diğerlerinin hepsini reddetmek gerektiği inancını besleyen pek az kimse vardı.

İmparator, diğer hususlarda dinde olduğu kadar toleranslı değildi. Mesela, manastırdaki yıllarına yönelik her hangi bir atfı yasaklamıştı, bu dinden dolayı değil, onun mütevazı köklerine dair alıngan oluşundan kaynaklıydı. (Bir köylü olarak yetişmiş olduğundan söz etmeye de cesaret edemezdiniz.) Bir keresinde, iki Konfüçyüsçü bilgin Chu Yuan-Chang'a, içinde, "doğum" anlamına gelen *sheng* sözcüğünün geçtiği bir kutlama mektubu göndermişti. İfade, "keşiş" anlamına gelen *seng* kelimesine hiç de yakın değildi. İmparator bunu bir kelime oyunu addetti ve onları öldürttü.

Daha sonra, Chu öylesine huysuz oldu ki politikalarını sorgulamayı idamlık suç saydı. Nanjing halkının kendine gereken saygıyı göstermediğini düşündüğünde, onlardan 15.000'ini kıyıma tabi tuttu.

Partisinin, Fransa'nın Çin Hindi idaresine karşı ilk çabaları 1940'ta başarısız olduktan sonra, Ho (Şekil 22-1'de gösteriliyor.) Çin'e sığındı, orada komünist karşıtı milliyetçi hükümet tarafından hemen hapse atıldı. Japon kuvvetleri Çin Hindi'ni İkinci Dünya Savaşı sırasında işgal etti ve 1943'te Ho, Vietnam gerilla güçlerini yeniden savaşmak için organize etmek amacıyla yurda döndü. Vietminh başarılı oldu ve Ho 1945'te Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'ni ilan etti, bunun üzerine Fransız sömürgeci güçleri geri döndü. Ho Fransızlarla bir kez daha savaştı. 1954'e gelindiğinde, Vietminh Fransızları yurttan attı, ama Ho'nun mücadelesi başarılı olamadı. Rakip Vietnamlı liderler ülkenin güney bölgesinin kontrolünü ele geçirdi.

DÖNÜM NOKTASI

1954'teki Fransız-Çin Hindi Savaşı'nı resmen sona erdiren Cenevre Konferansı, Vietnam'ı, Ho Kuzey Vietnam'dan sorumlu olacak şekilde, on yedinci paralel boyunca ikiye böldü. Vietnam'ı yeniden bir araya getirme kararlılığını devam ettirdi. 1963'teki bir askeri darbenin Güney Vietnam'ı Kuzey Vietnamlıların teslim almasına açık hâle getirmesinden sonra, ABD Güney Vietnam'a askeri yardım gönderdi. Bunun sonucu olarak çıkan ve ABD'nin 1960'lar ve 1970'lerde şiddeti arttırmasıyla çıkan savaş, Ho vefat ettiğinde kızışmaktaydı; fakat, ABD kuvvetleri 1970'lerde Güney Vietnam'dan çekilirken mücadeleyi onun tarafı kazandı. Eski Güney Vietnam başkenti Saygon'un adı Ho Chi Minh City olarak değiştirildi.

© Getty Images

Şekil 22-1: Kuzey Vietnamlı lider Ho Chi Minh Komünizmle genç bir adamken Fransa'da tanıştı.

Fidel Castro (1927-[2016]): Kübalı varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Castro Havana'da bir hukuk öğrencisiydi ve yetenekli bir beyzbol atıcısıydı, -bazı kişiler, onun bu yolla yandaş edinmiş olabileceğini söyler- ama yolsuz diktatör Fulgencia Batista (1901-1973) yönetiminin devrilmesi gerektiği kanaatindeydi. Castro 1953 yılındaki devrimci kıpırdanışa katıldı, ancak başarılı olamadı ve hapsedildi. Affa uğradı, ABD'ye, oradan da Meksika'ya kaçtı, orada Batista'ya karşı, 1956'da başlayan başka bir saldırıya destek topladı. Castro ve destekçileri, sonunda Batista'yı adayı terk etmeye zorladı.

Castro, Batista destekçilerinin kalanlarından pek çoğunun idamını emretti, bu Küba'da ve dışarıda dehşete yol açtı. ABD ile diplomatik ilişkileri ve ticaret anlaşması pazarlığı yapamayan Castro, destek için yönünü Sovyetler Birliği'ne çevirdi. 1961 yılında, Marksist-Leninist bir yönetim ilan etti. Etki alanı geniş reformları, on yıllarca, özellikle komünist karşıtı ABD, Küba ile ticarete ambargo koyduğu için, Sovyet mali desteğine bağlı kaldı. Fakat, Castro'nun rejimi 1991'de SSCB'nin çöküşünden sonra da yaşadı. 2006'da, kardeşi ve uzun süredir iki numarası Raúl, hasta Fidel'in yerine geçici devlet başkanı koltuğunu doldurdu. Fidel iyileşmiş olmasına rağmen, bir dönem daha başkan olmayı reddetti ve Raúl Castro, Şubat 2008'de resmen onun yerine geçti. 2009'un ilk aylarında da, Fidel Castro kardeşinin danışmanı ve Küba Komünist Partisi'nin birinci sekreteri oldu.

- **Robert Mugabe** (1924-...): genç bir öğretmen olan Mugabe Güney Afrika'da, beyazlar kontrolünde sınırlı bir özerk bölge olan Rodezya'da demokratik siyasi organizasyonların teşkiline yardım etti. Mugabe, Ndabaningi Sithole ile birlikte siyahların özgürlüğü için uğraşan Zimbabve Afrika Ulusal Birliği'ni kurdular. "Yıkıcı konuşmalarından" hüküm giyen Mugabe on yılını hapiste geçirdi; hapisteyken hukukta lisans derecesini elde etti ve Sithole'ü ZAUB liderliğinden alaşağı eden darbeyi yönetti.

  1970'lerin sonunda, Mugabe'nin ZAUB'u, rakip Joshua Nkomo'nun Zimbabve Afrika Halkları Birliği ile beyaz yönetime karşı gerilla savaşında güçlerini birleştirdi. Ülkenin 1979'daki demokratik ilk seçimi, Rodezya'yı siyahlar yönetimindeki Zimbabve'ye dönüştürdü. Mugabe, ertesi yılki seçimde ezici bir oy çokluğuyla başbakan seçildi, ancak sonra, 1987'de tek parti idaresi tesis ederek demokrasinin altını oydu. Mugabe'nin diktatörlük devri, 1990'lar ve 2000'lerde popülerliğinin azalmasıyla birlikte giderek baskıcı hâle dönüştü.

  Çekişmeli 2008 seçimlerini rakip Simba Makoni (1950-...) kazanmış görünüyordu. Resmi, ancak çok da tartışılan oy sayımı, hiçbir adayın çoğunluğu elde edemediğini gösterdi. Ondan sonra Mugabe, başa baş geçen bir seçimi "kazandı". Şikeli seçime duyulan öfke, iç kaos, yaygın açlık ve ülkenin parasını değersizleştiren aşırı yüksek enflasyon ile yüzleşen Mugabe Makoni'nin partisiyle güç paylaşımına rıza gösterdi, ancak gereğini yapmaya yanaşmadı. Bu arada, Zimbabve'nin su kaynakları yetersiz kaldı ve kolera salgını ülkeyi kasıp kavurdu. Hem Afrika'dan hem de dünya genelinden, Mugabe'nin istifası yolunda çağrılar geldi. Pek çoğu, onun zorla görevinden uzaklaştırılması gerektiğini söyledi. 2009'un ilk ayları itibariyle, 85 Yaşındaki Mugabe, kendini eleştirenlere diklenmeye ve iktidara sıkıca tutunmaya devam ediyordu.

Karizmatik İsyancılar

İsyan belirli bir romantik prestij taşır. Bir çete lideri hakkında söylenmiş eski bir pop şarkısında dendiği gibi "Takımın Lideri" (The Leader of the Pack), ister gözü dönmüş bir idealistin çekiciliği isterse cesur bir gerillanın sertliği olsun, kafa tutan bir cazibe ile övünür. Pek çok akımın, ilgi çeken ve akıma desteği ateşleyen karizmatik liderleri vardır. Aşağıdakiler bu etikete uygun düşebilir:

- **Toussaint L'Ouverture** (1746-1803): François-Dominique Toussaint (takma adı "L'Ouverture") Afrikalı köle bir ana babanın çocuğu olarak dünyaya geldi ve Karayip adası Hispaniola'daki siyahları özgürleştirmek için isyan etti. Haiti'nin Fransız Cumhuriyetçilerinin bir üyesi ve sonra da lideri olan Toussaint, Napolyon Fransa'sı derebeylerinin; adadan sürüp attığı İngilizlerin; adanın diğer yarısını (bugünkü Dominik Cumhuriyeti) ellerinde tutan İspanyolların ve Haitl'nin ırksal hiyerarşisindeki yerlerini kaybetmeye karşı duran, siyah-beyaz mirasın karışımı olan kişilerin, yani *mulattos*un silahlı muhalefeti ile karşı karşıya geldi. Napolyon'un ajanları tarafından yakalanan cüretkâr Toussaint Paris'e getirildi ve orada hapisteyken vefat etti.
- **Simón Bolívar** (1783-1830): Caracas doğumlu Bolívar en az beş ülkenin; Venezuella, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Bolivya'nın (ki ülkenin adı ondan gelir) millî kahramanıdır. "Kurtarıcı" ve "Güney Amerlka'nın George Washington'ı olarak bilinen Bolívar, İspanya'yı Güney Amerlka'nın büyük bir bölümünden kovan bağımsızlık savaşlarına yardım etti. Ateşli ve muhteris Bolívar, bağımsızlık harekâtlarına öncülük ederek kıtayı dolaştı. Ancak diğer özgürlük savaşçıları ile de çatıştı ve Kolombiya Cumhuriyeti'nin (bugünkü Kolombiya, Venezuella ve Ekvador) ilk başkanı olarak muhalifler ve iç savaş ile mücadele etti. Cesareti kırılan Bolívar sürgüne gönderildi, orada vefat etti.
- **Sun Yixian** (Sun Yat-sen; 1866-1925): Ana karadaki Çin komünistleri ve Tayvan'daki Çin Milliyetçileri pek çok konuda anlaşamayabilir, ancak her ikisi de Sun Yixian'a modern Çin'in kurucusu payesini verir. Sun Yat-sen olarak da bilinen Sun Yixian 1905'te, Japonya Tokyo'da Çin'in *Tongmenghui*sini ya da Birleşik Ligi kurdu. Sun yirminci yüzyılın ilk on yılını Çin'den uzakta yaşadı, çünkü 1895'te, yaşlı Qing Hanedanı'nı alaşağı etme girişiminden sonra sürgüne gönderilmişti. Çürümüş imparatorluk yönetimi Sun'ı öyle önemli bir tehdit görüyordu ki, ajanlar onu sürgünde, Londra'yı ziyaret ederken kaçırdı. (İngilizler serbest bırakılması için pazarlık etti.) Qing, Sun'dan endişe etmekte haklıydı, çünkü Tongmenghui *Kuomintang*a veya Qing'i 191 1'de devirmede ve kısa ömürlü Milliyetçi idareyi kurmada yardımı olan Çin Milliyetçi Partisine evrilmişti. Sun 1912 yılında kısa süreliğine başkanlık yaptı, sonra Sun'a olan minnet borcunu Kuomintang'ı yasaklamak suretiyle ödemiş olan bir başka devrimci lider lehine kenara çekildi. Sun, 1913'te, Canton'da ayrı bir yönetim kurdu ve 1920'li yıllarda yeni kurulan Çin Komünist Partisi ile yapılan tedirgin ittifaka göz kulak oldu. Vefat ettiğinde, birleştirilmiş

bir yönetim için pazarlık yapmaya çalışıyordu. (Çin'deki Milliyetçiler hakkında daha fazla bilgi için ikisi de bu bölümde yer alan Mao Zedong ve Jiang Jieshi'ye bakınız.)

- **Che Guevara** (1928-1967): 1960'ların sonunda, bir üniversite yurdunun odalarının duvarlarında, bir zamanlar Arjantin'de tıp öğrencisi olan Ernesto Guevara de la Serna'nın gölgeli, belli belirsiz, sakallı yüzünü gösteren sevilen bir poster bulunurdu. Che -popüler adıyla-, Küba idaresini 1956-1959 devriminde yıkmaya yardım ettikten sonra, Fidel Castro (Daha önceki, "İdareci Olan Devrimciler" başlıklı kısma bakınız.) rejiminde çeşitli kademelerde hizmet etti. Bolivya'daki gerillalara liderlik etmek için 1965'te Küba'dan ayrıldı. Che'nin kabarık sakallı hoş görünüşü, havalı beresi ve özellikle 1967'deki tutuklanışı ve idamının zamanlaması, onu 1960'ların siyasi solunun bir şehidi hâline getirdi. Portresi bugün, bir retro-radikal bir modanın ifadesi tişörtlerde hâlâ görülmeye devam ediyor.

Che Guevara'nın sürüp giden cazibesine delil olması için, ölümünden çeyrek yüzyıl geçtikten sonra çekilen üç filmi gözden geçirebilirsiniz. Yönetmen Steven Soderbergh'in *Che: Part 1, the Argentine*, size devrimcinin Küba devrimine iştirakini anlatır. Yine Soderbergh'in *Che: Part 2, Guerilla*'sı, Guevara'nın devrimi Bolivya'ya taşıma yönündeki boşa giden çabasına dairdir. Her ikisi de 2008'de çıkan bu iki film sinema salonu versiyonu ile birlikte gösterilmişti. Daha önce, 2004'te çıkan bir film; *The Motorcycle Diaries*, 1953'te haz arayan genç Che'yi, kara yolu ile bir Güney Amerika yolculuğuna çıkmış ve gözünü çevredeki sefalete ve sosyal adaletsizliklere açmış biri olarak tasvir eder.

İki Fikir Adamı

Fikirler devrimleri başlatır, ancak düşünürlerden her zaman en iyi devrimciler çıkmaz. Bu kısımdaki kişiler, yalnızca, davaları için destekçiler toplayan, fikri sentezler yapan yazarlar değildi; aynı zamanda başkalarının hayatlarını ve yazgılarını ilgilendiren çok mühim kararlar alabilmiş olan icracılardı. Bununla birlikte, bir fikri pratik bir sonuca dönüştürmek, özellikle işin içinde politika varsa, kolay değildir. Yüce bir teori çok büyük sonuçlar verebilir veya bir trajediyi getirebilir.

Bunun her birinin örnekleri aşağıda verilmiştir:

- **Thomas Jefferson** (1743-1826): 1774'te, Jefferson, kendini, Philadelphia'daki Kıtasal Kongre'ye delege olmaya sevk eden mutsuzluğunu ifade eden *A Summary View of the Rights of British America*'yı kaleme aldı. Jefferson, o devrimci kongre tarafından 1776'da tasdik edilen Bağımsızlık Bildirgesi'ni de yazdı. Yaptığı kamu hizmetleri içinde iki dönem ABD başkanlığı, John Adams döneminde başkan yardımcılığı, George Washington zamanında dışişleri bakanlığı, Virginia valiliği ve Fransa büyükelçiliği de vardı. Başkan olarak, Louisiana'yı cüretkâr biçimde satın alışı ile ABD'nin arazi büyüklüğü iki kattan fazla

artmıştır. Yine Lewis ve Clark seferine (Bölüm 21'de kâşiflere dair daha detaylı bilgi var.) de yetki verdi, bununla ABD'nin Pasifik genişlemesinde örnek oluşturdu. Jefferson estetik uğraşlarla, özellikle mimari ile çok mutluydu. Virginia Üniversitesi ve Virginia eyalet binası onun tasarımları arasındaydı. Eşinin, on yıllık bir evlilikten sonraki vefatı hayatının tadını kaçırdı ve altı çocuğundan dördü erken yaşlarda öldü. 1990'ların sonuna alt DNA delilleri, uzun süredir tekrarlanıp duran, Jefferson'ın çocuklarının, hane halkı içindeki bir köle kadın olan Sally Hemings'le olan ilişkiden doğmuş olduğu yönündeki dedikoduları destekledi.

- **Mao Ze-dong** (1893-1976): Çin Halk Cumhuriyeti'nin uzun süre başkanlığını yapan Mao Ze-dong, partisine zorlu bir mücadeleyle önderlik etmiş ve ülkesine yirminci yüzyılın fırtınalı bir döneminde rehberlik etmiştir. Mao kırsal Hunan şehrinden gelmektedir ve Pekin Üniversitesi kütüphanesinde iş bulduğunda üniversiteyi terk etmiştir. Oradaki Marksist profesörler, onun düşüncesini değiştirmiştir.

DÖNÜM NOKTASI

Mao, Çin milliyetçilerinin 4 Mayıs 1919'da Çin'in Japonya ile ticaret anlaşmasına karşı bir öğrenci gösterisi ile başlayan, *Dört Mayıs Hareketi*ne katıldı. Dört Mayıs grubunun Çin Komünist Partisi'nin teşkiline zemin hazırlayan toplantılarına devam etti. Komünizme yeni dönmüş biri olarak, 1923'te, ülkeyi 1911'den beri yönetmiş olan Devrimci İttifakın yerine yeni bir Çin Milliyetçi idare tesis etmek için savaşıyor olan Kuomintang'ın ya da Milliyetçi Halk Partisi'nin siyasi organizatörü olarak Şangay'a göçtü. Kuomintang, 1927'de savaşanları arasında komünist istememe kararı aldığında, makamından edilen Mao, milliyetçilerin görevi devralmalarını gözleyen, ama sonunda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Milliyetçi başkan Jiang Jieshi'ye karşı yürütülen iç savaştan galip çıkan yasa dışı bir gerilla gücü olan Jiangxi Sovyeti'ni teşkil etti.

DÖNÜM NOKTASI

1 Ekim 1949'da, Mao Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti. Yeni yönetimin başı olarak, Mao idareyi başkalarına havale etti, fakat 1958-1960 yıllarında yaşanan *Büyük İleri Atılım* benzeri dramatik ve felaketli tekliflerle ara sıra ortaya çıktı. Sınai ve zirai genişleme uğruna girişilen bu hamle, tahıl kıtlıkları ve 13 milyon kadar köylünün hayatına mal olan açlıkla sonuçlandı. Mao tekrar ortaya çıkarak, 1966'da *Kültür Devrimi*'ni denedi. Batılı etkilerini, Çin toplumunun her kesiminden söküp atma güdüsüyle girişilen Kültürel Devrim yaygın bir kaos ve şiddet getirdi. Üretken bir şair ve denemeci olan Mao, 1960'ların çalkantılı ortamında, sol düşüncenin en çok alıntılanan kaynağı oldu. Tombul başkanın, neşeli, şakrak Buda benzeri portresi özellikle popüler hâle geldi.

Otoriteye Karşı Durma

Bazı kişiler, sonuçlar istenmedik de olsa ahlâk duygusuyla yaşar. Bu kısımdakiler, güçlüye karşı durmada ve adaletsizliği haykırmada nadir bir cesaret göstermişlerdir.

- **Martin Luther** (1483-1546): Bölüm 14, bir Alman profesörü ve rahibi olan Luther'in Hristiyan Reformu'nu başlatmasının hikâyesini anlatır. O, üniversite lisansını almadan önce üç yılını bir manastırda geçirdi. Başta, büyük işi, Kilise'nin, birçok kişinin cennete giriş bileti satın almanın bir yolu olarak anladığı endüljans satmaktı. Luther, papalık sistemiyle uğraşmaya başladığında, rahiplerin evlenmemesi de dâhil, diğer meselelere de geçti. 1525'te, eski bir rahibe olan Katharina von Bora ile evlendi.
- **Mohandas Karamchand Gandhi** (1869-1948): Hintli hemşerileri ona *Mahatma* veya "büyük ruh" lakabını verdiler. Gandi, İngiltere'de hukuk eğitimi aldıktan sonra, Güney Afrika'daki Hintli göçmenlere karşı ırk ayrımcılığı ile mücadele etti. Orada yirmi yıl kaldıktan sonra, 1914'te ana vatanı Hindistan'a döndü. Britanya idaresinden bağımsız olma uğraşı veren Hint Milli Kongresi grubuna liderlik etti. Amerikalı yazar Henry David Thoreau'dan esinlenen Gandi, şiddetsiz bir direnişi veya *sivil itaatsizliği* öğütledi ve uyguladı. Sömürge idaresi onu komplo bahanesiyle 1922-1924 arasında hapsetti.

  Gandi, bağımsız Hindistan'ın ilk anayasasını şekillendirdi. 1947'de Hindistan'ın özerkliğini elde etmesi hedefini gerçekleştirdikten sonra, Gandi'nin sonraki zorluğu Hindu-Müslüman şiddetini durdurmaktı. Bundan dolayı onu Hindu bir fanatik öldürdü.

- **Martin Luther King, Jr.** (1929-1968): Protestan Reformu'nu başlatan Alman'ın adını almış olan King, ABD sivil haklar hareketine, en hayati yıllarında; 1955-1968 arasında rehberlik etti. Alabama Montgomery'de genç bir Baptist papaz olarak, Rosa Parks'ın başlatmış olduğu davayı sürdürdü ve 1955'te, şehrin otobüs hatlarını, ırk ayrımını protesto için boykot etti. İki yıl sonra, yeni kurulan Güneyli Hristiyan Liderliği Konferansı, King'i lider olarak seçti.

  King ilham alınacak kişi olarak Gandi'yi (Önceki maddeye bakınız.) seçti; o da ırkçılığa karşı şiddetsiz bir muhalefeti öğütledi ve uyguladı. Tutuklanan, hapsedilen, ayaktakımı tarafından taşlanan, ailesi tehdit edilen, evi bombalanan ve özel hayatı düşman bir FBI ajanı tarafından mahvedilen King protestolara liderlik etmeyi sürdürdü. Ünlü, "Bir hayalim var." konuşmasını 1963'te Washington'daki Lincoln Memorial'de yaptı ve 1964'te kendisine Nobel Barış Ödülü verildi. Bir suikastçı, King'i, Tennessee'nin Memphis şehrinde, çöpçülerin grevine destek verdiği sırada öldürdü.

Düzen Değiştirenler

Bazen değişim, hatta radikal bir değişim tepeden gelir. Bu kısımdaki idareciler statükodan memnun değildi ve uzmanlık alanlarını vizyonlarına uyacak şekilde biçimlendirmeye giriştiler.

- **Akhenaton** (MÖ on dördüncü yüzyıl): MÖ 1379 yılında, IV. Amenhotep lakabıyla Mısır kralı oldu, ancak altı yıl sonra her şeyi; kendi adını, başkentini ve devlet dinini değiştirdi. Akhenaton, kendini, Mısır'ın geleneksel tanrılar düzenini (Dinlere dair daha geniş bilgi için Bölüm 10'a bakınız.), yalnızca bir tanrı; güneş ilahı Aton lehine çöpe atan bir külte adamıştı. Yeni hükûmet merkezini, Thebes'teki yerleşik başkentten 480 km uzağa; Akhetaton adını verdiği, Amarna'ya taşıdı. Sanat, Akhenaton ve kraliçesi, güzel Nefertiti (Bugün ayakta olan pek çok heykel, onun güzelliğini tasvir ediyor.) zamanında gelişti. Fakat, Akhenaton dünyevi işlerle ilgilenmeyi beceremedi ve Mısır'ın ticari ve askeri zenginlikleri zayıflamaya başladı.
- **Asoka** (MÖ üçüncü yüzyıl): Bu Hindistan kralı Mauryan Hanedanı'nın son idarecisiydi. Asoka, saltanatının ilk yıllarında, ordularını yönetti, ama kan dökmeyi sevmiyordu. Savaşa tövbe etti, Budizm'e girdi ve o dini Hindistan ve çevresine yaydı. Onun *dharma* (doğru hayat prensipleri) politikası hoşgörü, dürüstlük ve nezakete çağırıyordu. Bunlar, sürüp gitse güzel şeylerdi, ama Asoka öldükten sonra imparatorluk baş aşağı gitti.
- **VIII. Henry** (1491-1547): On dokuzuncu yüzyıl romancısı Charles Dickens, büyük Henry'ye dönüp bakmış ve "İngiltere tarihinde bir kan ve et yağı lekesi" demiştir. Siz bu kralı, altı hanımından ikisinin kafasını koparan şişman bir adam olarak hatırlayabilirsiniz, ama o aynı zamanda İngiltere'nin ilk Rönesans prensiydi; eğitimli, yakışıklı (kilo almadan önce), hazırcevap ve esprili, popüler (manastırları kapatmadan önce) ve acımasız bir prens. Henry'nin, eğitimli insanların, Rönesans sırasındaki bir idareciden umdukları çok yüksek beklentileri karşılayacağı düşünülüyordu. Bir kralınki dâhil olmak üzere Rönesans fikirlerinden Bölüm 13'te bahsediyorum. Bölüm 14, size, Henry'nin, İngiltere'yi nasıl Katoliklikten kopardığı ve İngiltere Kilisesi'ni kurduğuna dair bir epeyce bir bilgi veriyor.
- **Büyük Petro** (1672-1725): Bir çocuk olarak, Rusya'nın I. Petro'su, akli dengesi bozuk üvey kardeşi ile bir tür eş-çar idi. Ancak bu düzenleme, ablaları Sophia'nın borusunu öttürmesini sağlıyordu. 1696'da Petro, Sophia'yı bir manastıra sürgüne gönderdi, Rusya'nın tek hâkimi hâline geldi ve bir şeyleri değiştirmeye başladı. Askeriyeyi, ekonomiyi, bürokrasiyi, okulları, Rus Ortodoks Kilisesi'ni ve hatta Rus vatandaşlarının giyinme ve kendine çekidüzen verme tarzlarını da yeniden düzenledi. Rusya'nın Batı Avrupalı komşularının hâllerini yansıtmasını istiyordu. Ruslara, istediklerini nasıl yaptırıyordu? Elbette gaddarlık ve baskıyla. Petro'nun yaptığı pek çok savaş, özellikle İsveç'le yapılan ve zaferle biten, Rusya'yı, Çar'ın yeni bir başkent; St. Petersburg'u kurduğu yer olan Baltık Denizi limanı ile önemli bir güç hâline getirdi. Yerine, eşi, I. Katerina tahta geçti. (I. Petro'ya dair daha fazla bilgi için Bölüm 9'a bakınız.)

Kılıçla Yaşamak ve Ölmek

Çoğunlukla, iktidara güçle gelen bir kimse, oradan güçle uzaklaştırılır.

- **Atahualpa** (bilinmiyor-1532): Peru'nun son İnkalı idarecisi olan Atahualpa, tarihin, babasının mirasından daha büyük bir parça isteyen pek çok oğlundan biriydi. Atahualpa, İnka İmparatorluğu'nun kuzey yarısını miras almaktan dolayı minnettar kalmak yerine, güney yarısının kralı olan kardeşini devirdi. Sadece birkaç ay sonra, İspanyol Francisco Pizarro (Bölüm 19'a bakınız.) Atahualpa'yu esir aldı ve öldürdü.
- **Maximilien-François Marie-Isidore de Robespierre** (1758-1794): Ona "Dürüst" ve daha sonra da "Başsız" denildi. İtiraf edeyim, ikincisini ben uydurdum; fakat, Fransız Devrimi'ni (Bölüm 8'e bakınız.) tehdit ettiğini düşündüğü herkesin kafasında giyotini aktif biçimde kullanan Robespierre de düşen bıçak altında öldü. O bir avukattı ve Fransız âlemindeki üç sınıfın (Kilise, soylular ve sade vatandaşlar) resmi meclisleri olan Estates-General'in bir üyesiydi. Estates-General krala ara sıra danışmanlık eden bir organ olarak yüzyıllarca önce işe başlamıştı, ama Kral XVI. Louis, Mayıs 1789'da toplantıya çağırdığında, (kral için) beklenmedik bir sonuç olan Fransız Devrimi'ne zemin hazırladığı gerekçesiyle, bir buçuk asır önce kullanılmaz hâle gelmişti. Radikal uçlarının önderliği ile Estates-General kendini devrimci Ulusal Meclis'e dönüştürdü. Robespierre devrimin lideri olarak ortaya çıktı; önce savcı, iki yıl sonra da kötü şöhretli Halk Güvenliği Komitesi'nin bir üyesi oldu; o dönemde Korku Krallığı diye bilinen üç ay boyunca düzenli bir idam akışını yönetti. O noktada, eski müttefiklerini bile ürküttü. Kuruluşuna yardım etmiş olduğu bir kurum olan Devrim Mahkemesi onu öldürücü bir saç tıraşına gönderdi.
- **Jean-Jacques Dessalines** (yaklaşık 1758-1806): Batı Afrika'da doğdu, köle olarak alındı ve Haiti'ye gönderildi, orada kendini imparator ilan etti. 1791'deki Haiti köle ayaklanmasında, Dessalines, isyancı lider Toussaint L'Ouverture'ün (Daha önceki, "Karizmatik İsyancılar" başlığına bakınız.) yardımcısı olarak hizmet etti. Dessalines, İngilizlerin yardımıyla, 1803 yılında Fransızları kovdu ve genel vali makamını üstlendi. 1804 yılında da, I. Jacques olarak kendine taç giydirdi. Hükümdar olduğunda, beyazları boğazladı ve yerlerini gasp etti. Eski siyasi müttefikleri Henri Christophe (1767-1820) ve Alexandre Pétion (1770-1818), onun kibrine, zulmüne ve ahlâksızlığına dayanamadı. Bir suikast planlayarak Dessalines'i öldürttüler.
- **Bernardo O'Higgins** (1778-1842): İrlanda'da doğmuş olsa da, Ambrosio O'Higgins (yaklaşık 1720-1801) İspanya için savaştı ve İspanya'nın Şili genel valisi ve Peru kral naibi oldu. Bununla birlikte, oğlu Bernardo, İspanya'dan kopmak isteyen Şilililer safındaydı. (Güney Amerika'daki İspanyol sömürgelerindeki devrimlere dair daha fazla bilgi için Bölüm 9'a bakınız.) Bernardo O'Higgins 1810 ila 1817 yılları arasında yayılan bir isyanı planladı ve uyguladı. Sonra da bağımsız Şili'nin cumhurbaşkanı oldu. Ancak O'Higgins bir başka devrim tarafından koltuğundan edildi ve Peru'ya kaçmak zorunda kaldı.

Jiang Jieshi (1887-1975): Jiang, Kuomintang veya Çin Milliyetçi Partisi'ni, kurucu Sun Yat-sen'in (Sun Yixian)("Karizmatik İsyancılar" başlığına bakınız.) vefatından sonra, 1926'da devralmış olan devrimci liderdi. Kuomintang, 1911'de Çin'in yıpranmış imparatorluk hükümetini devirmede büyük ölçüde rol sahibiydi. Rakip devrimci güçlerle mücadele eden Jiang, Çin komünistlerini Kuomintang'dan uzaklaştırdı ve 1928 yılında, Nanjing'de (Batılılar ona Nanking der.) kendi milliyetçi hükümetini kurdu. Kuomintang Çin'in hemen hepsini 1937 yılında birleştirmişti, ancak II. Dünya Savaşı, Mao Zedong (Bu bölümün önceki sayfalarındaki "İki Fikir Adamı" başlığına bakınız.) komutasında yeniden toparlanmış olan komünistlere, ivmelerini yeniden arttırmaları fırsatını verdi. Komünistler çıkan Çin İç Savaşı'ndan galip çıktılar; Jiang ve destekçilerini sürgüne gitmeye zorladılar. 1949 yılında, Jiang, sürgünde, Tayvan adasında bir yönetim kurdu ve o ulusun dramatik ekonomik gelişmesi ile dünyayı şaşkına çevirdi.

Başarısız İsyancılar

Birçok isyancı bir dava uğruna ölür ve başarısız devrimci gayretleri kalıcı etkiler bırakabilir. Bu kısımdaki kişiler hiçbir zaman başkan ya da başbakanlığa yükselememiştir; ama destekledikleri davalar ve yaptıkları fedakârlıklarla bir miras bırakmışlardır.

Spartacus (bilinmiyor-MÖ 71): Yunanistan'ın kuzeydoğusundaki Trakya'da doğan Spartacus, Roma'nın gördüğü en ciddi köle ayaklanmasına önderlik eden bir köle ve gladyatördü. MÖ 73'te başlayan ayaklanmada, Spartacus, köleler ile mal ve mülkleri ellerinden alınanlardan oluşan ve güçlü Roma ordusuna fazlasıyla kafa tutan devasa bir ordu teşkil etti; ordusu çok sayıda zaferler de kazandı. Sonunda, Crassus (yaklaşık MÖ 115-53) adlı bir general isyancıları yendi ve Spartacus'ü öldürdü. Crassus bütün isyancıları çarmıha gerdi ve yüzlercesinin cesetlerini, Roma'nın ana caddesi Appian Yolu'nda asılı bıraktı.

Marcus Junius Brutus (yaklaşık MÖ 85-42): Bu Romalı politikacının adı "aptal" anlamına gelir, fakat o bunu onurla taşımıştır. İsim meşhur bir atadan (Bu bölümün ilk sayfalarındaki "İdareci Olan Devrimciler" başlığı altındaki Lucius Junius Brutus'a bakınız.) gelmektedir. Pompey ve Sezar iç savaşa giriştiğinde, Brutus Pompey'in yanında yer aldı. Daha sonra da kazanana, kendini Galya'da (bugünkü Fransa) bir bölgeye vali atayan Sezar'a boyun eğdi. Birinci meşhur Brutus, son Roma kralının şehir dışına sürülmesine yardım etmiş olduğundan, Marcus Brutus de bir kral kesici olma fikrine heves etti. Bu hevesi, politikacı arkadaşı Cassius'un kendisini, MÖ 44'te Sezar'a karşı komplo hazırlayanlar arasına dâhil etmesini kolaylaştırdı.

Suikastçılar diktatörü öldürdükten sonra Sezar'ın intikamcıları Antony ve Octavian ile savaştı. Antony ve Octavian, Brutus'ü Filippi'de mağlup etti. Brutus kendini öldürdü ve Octavian, İmparator Augustus Sezar oldu, bu Brutus'ün hiç aklına gelmemiş bir şeydi.

- **Wat Tyler** (bilinmiyor-1381): 1381'de, İngiliz köylüleri Kent bölgesindeki çalışma şartlarına isyan etti. Kendilerine önder olarak da Tyler'ı seçtiler. O, kral II. Richard'ı görmek için Londra'ya bir yürüyüşe önderlik etti; toplantı kanlı bitti ve Londra belediye başkanı Lort William Walworth, Tyler'ı yaraladı. Destekçileri, onu St. Bartholomew hastanesine götürdü; ancak Walworth, Tyler'ı hastaneden dışarıya sürükleyerek çıkardı ve başını kesti.

  Köylü İsyanı denilen Tyler ayaklanması, devrine göre yüzyıllarca ileri bir girişimdi. İngiltere'de işçi ayaklanmaları, 1812'ye kadar nadiren görüldü. Anılan tarihte, kendilerine Luddites adını veren bir grup Sanayi Devrimi'nin adaletsizliklerini protesto etti. Luddite isyanı da başarısızlıkla sonuçlandı, ama işçilerin haklarına yapılan çağrıyla, 1848'de, birçok Avrupa ülkesinde yaygın isyanlar da işin içine girdi. ABD'de 1866'da teşkil edilen kısa ömürlü Ulusal İşçi Birliği, Kuzey Amerika ve Avrupa'da yaygın bir işçi hakları akımları çağını başlattı.
- **Guy Fawkes** (1570-1606): York'ta Protestan bir anne babanın çocuğu olarak doğmuş ise de, Fawkes Katolikliğe döndü ve İspanya ordusunda hizmet etti; Hollandalı Protestanlarla savaştı. Yeniden, Katoliklerin baskı gören bir azınlık oldukları İngiltere'ye dönerek, 1606'da, eylemci arkadaşları ile birlikte Kral I. James'i ve parlamentoyu havaya uçurmak için komplo kurdu. Fawkes barut dolu bir mahzende suçüstü olarak yakalandı. Mahkûm edildi ve asıldı. İngilizler, her kasımda, onun ölüm yıl dönümünde, kuklalarını sevinçle yakar.
- **Yemelyan İvanoviç Pugaçov** (1726-1775): Siyasi karşıtlar, 1762'de, Rusya'nın zayıf çarı III. Petro'yu öldürdü ve yerine dul karısı Katerina'yı getirdi. Büyük Katerina bu meydan okumaya, bir kargaşaya meydan vermeksizin karşı koydu. Güney Rusya'daki yarı bağımsız gezgin savaşçılar olan *Kozaklar (Don Kazakları),* onun otoritesine öfke duydu.

  1770'lerde, Kozaklar içindeki bir isyan, Kozak askeri Yemelyan İvanoviç Pugaçov, kendini, imparatorun öldürülen eşi III. Petro ilan ettiğinde, onu desteklemek için akın eden köylülerin de katıldığı daha yaygın bir isyana dönüştü. O iddiayla, hükümet baskısını kırma vaadiyle, Katerina'ya karşı zorlu bir kitlesel isyana önderlik etti. Katerina'nın subayları Pugaçov'u 1774'te esir aldı, Moskova'ya götürerek işkenceyle öldürdü. Vefatından çok sonra, adı Rus köylü devriminin ruhunu temsil etti.
- **John Brown** (1800-1859): Brown'un köleliğe muhalefet edişi Ohio'daki gençlik günlerine kadar gider. Ancak zanaatkâr olan ve ara sıra çiftçilik de yapan bu zat, kurtuluşun kuvvetle kazanılacağını fark ettiğinde 50'li yaşlarındaydı (ve 20 çocuğun da babasıydı!). Altı oğlunu ve bir damadı ile birlikte, Kansas'a, o eyaletteki kölelikle mücadele için gitti. Kölelik karşıtı bir kasabaya yapılan baskına misilleme yapmak için, Brown ve takipçileri, köleliğin güçlü kalesi olan Pottawatomie Creek'e saldırdı ve beş kişiyi öldürdü. Daha sonra, doğuya; Virginia eyaleti (daha sonra West Virginia) Harpes Ferry'deki ABD cephaneliğine yöneldiler. Cephaneliği 1859'da ele geçirdiler, ama ABD Albayı Robert E. Lee (Konfedere güçlerin müstakbel komutanı) Brown'u esir aldı. Vatana hıyanetten asılan Brown köleliğin kaldırılması davasının bir şehidi oldu.

Yüzyılların İzinde

MÖ 509: Lucius Junius Brutus, Roma'nın yeni cumhuriyetçi hükümetinde en yüksek idari makamı elde etti.

MÖ 71: Roma generali Crassus, gladyatör Spartacus liderliğindeki köle isyanını bastırdı. Spartacus ve yüzlerce takipçisini, Appian Yolu boyunca sehpalar kurarak idam ettirdi.

MÖ 44: Lucius Junius Brutus'ün torunu Marcus Junius Brutus, Roma diktatörü Jül Sezar'a suikastta komplocu arkadaşlarına katıldı.

1381: Londra belediye başkanı Lord William Walworth, yaralı köylü lideri Wat Tyler'ın hastaneden sürükleyerek çıkartılmasını ve kafasının kesilmesini emretti; böylelikle, İngiltere'nin Köylü İsyanı sona erdirilmiş oldu.

1532: İnka İmparatorluğu'nun kuzey yarısının hükümdarı Atahualpa, İnka topraklarını birleştirmek için, güney yarının kralı olan kardeşini devirdi. Aylar içinde, İspanyol fatihler Atahualpa'yı yakaladılar ve öldürdüler.

1775: Rusya çariçesi Büyük Katherina'nın emrindeki subaylar, yaygın Kozak ayaklanmasının lideri Yemelyan İvanoviç Pugaçov'u işkenceyle öldürdü.

1893: Çin Halk Cumhuriyeti'nin müstakbel kurucusu ve başkanı Mao Zedong, kırsal Hunan vilayetinde dünyaya geldi.

1922: Hindistan'daki İngiliz sömürge idaresi, Mahatma olarak da bilinen milliyetçi lider Mohandas Karamchand Gandi'yi komplo suçlamasıyla hapsetti.

2008: 1980 yılında bir devrimci lider olarak iktidara gelen Zimbabve cumhurbaşkanı Robert Mugabe, muhaliflerinin, onu çok çekişmeli geçen seçimlerin ve her iki tarafın da yenişemediği sonuçlarla oynama suçuyla itham etmelerinden sonra, iktidarı rakip partilerle paylaşma anlaşmasına rıza gösterdi.

Kısım VI
Efsane 10'lar Kısmı

Bu kısımda...

VIII. Henry'nin altı hanımı vardı. Bazı anlatılanlara göre, ikinci karısı Anne Boleyn'in fazladan bir parmağı vardı. Böyle olunca Henry'nin, Anne'in sağ elindeki parmak sayısı kadar hanımı vardı. Bu ne anlama gelir? Düşünebildiğim kadarıyla bunun hiçbir anlamı yok.

Tarih, kitapta hep hatırlattığım üzere, onu bir araya getiren kişilerce verilmiş keyfi hükümlerle doludur. Benim yalnızca on parmağım var, bu da kitabın bu kısmının on dönüm noktası içermesini sağlamanın iyi bir gerekçesidir. (Şu da var ki, bu *For Dummies* kitaplarının standart, ancak eğlenceli bir özelliğidir.) Geçmiş büyük tarihler ve önemli belgelerle doludur. Hangisi zirvenin tam tepesinde ve de en önemlidir? Bu kısımda ben kendi seçtiklerimi paylaştım, fakat unutmayın ki onlar *yalnızca* birer tercih değildir. Anlaşmazlıklar, tarihin daha eğlenceli olmasına yardım eder.

Bölüm 23

Geçmişteki On Unutulmaz Tarih

Bu Bölümde

- Atina'da demokrasi ile yeni bir çığır açılmasını,
- Roma İmparatorluğu'nun çatırdayışını,
- Haçlıların defedildiğini,
- Philadelphia'da devrimler çağının başlayışını,
- İnsanın esaretine karşı koymasını,
- Oy verme kabinlerinin kadınlara açılmasını öğreneceksiniz.

Eğer bir öğretmen, bir günde, ayda veya yılda vuku bulmuş olan şeyin niçin önemli olduğu ile ilgilenmenizi sağlama zahmetine katlanmaksızın, tarihleri ezberlemenizi şart koşmuşsa, niçin onlardan söz etmekten neredeyse nefret ettiğimi biliyorsunuzdur.

Yine de, tarihler olaylara bir bağlam verir ve olayların meydana geliş sırasını hatırlamanıza yardım eder. Pek çok tarih, belirli bir güne veya yıla dayanan büyük bir değişimi temsil etmek suretiyle bir kısaltıcı hizmeti görür. Bu yüzden, (benim gibi) tarihleri ezberlemekten nefret ediyorsanız, bu bölümde ışık tutulan on tanesi hatırlanmaya değer niteliktedir. (Eğer bu tarihlerin önemli olduğunu düşünmüyorsanız, kendi önemli bulduklarınızı seçmede serbestsiniz.)

MÖ 460: Atina'nın Demokrasiye Geçişi

Aristokratik lider Perikles MÖ 462-460 yılları arasında Atina'yı demokrasiye döndürme hedefini gerçekleştirdi. İlk katılımcı demokrasi değildi, fakat Atina o dönemde güçlü hâle geldi ve daha sonrakilerin en çok ilham aldıkları ilk demokrasi olma özelliğini koruyor. Aslına bakılırsa, Birleşik Devletler'in kurucu babaları, bir model olarak Atina demokrasisini düşünmüşlerdir.

Atina'nın, asıl kanun yapma organı olan halk meclisi, her erkek vatandaşa (Ama vatandaşlık ehliyeti bulunmayan kadınlara ve kölelere değil.) açıktı. Halk meclisine ek olarak, yaşı 30'dan büyük olan vatandaşlardan meydana gelen bir senato vardı; o, hükümetin gündemini düzenler ve kanunların uygulanışını sağlardı. Bu iki organ, daha sonraki demokrasilerdeki çift

meclisli parlamentolar için bir emsal oluşturmuştur. Britanya'nın Avam ve Lortlar Kamaraları ile ABD'nin Temsilciler Meclisi ve Senatosunu hatırlayalım.

Atina'nın demokrasisi, bir vatandaş idaresiyse de, aristokratlar ya doğuştan ya da bağlarıyla elde ettikleri imtiyazları ellerinde tuttukları için, Atina toplumu, önceki *oligarşi*nin (azların idaresi) bazı yönlerini muhafaza etmişti. Bunun göze batan örneği, neredeyse bir kral gibi iş gören Perikles'in kendisiydi. (Perikles'in Atina'sına dair daha fazla bilgiyi Bölüm 11'de verdim.)

MÖ 323: Büyük İskender'in Ölümü

MÖ 356 yılında doğan Büyük İskender, MÖ 336 yılında Makedonya (Yunanistan'ın kuzeyi) kralı olarak babasının yerine geçti. Onlar büyük tarihlerdi. Onun, Pers ülkesinin kralı Darius'u MÖ 334'te yenmesi misali, zafer kazandığı yıllar da öyleydi. Fakat, fatihin MÖ 323'teki erken yaşta ölümü, hatırlanmayı en çok hak eden tarihlerden biridir.

İskender'in fetihleri muhtemelen hayatı boyunca devam edip gidecekti. O buna çok hevesliydi. Aksine, zaferleri, ateşli bir hastalık (muhtemelen sıtma) onu öldürdüğünde durdu. Bu olay, bir son olduğu kadar, İskender'in generallerinin kral olduğu ve Makedonya'dan Pers ülkesine, oradan Mısır'a kadar uzayan topraklarda hanedanlar kurdukları kayda değer bir dönemi başlatmış olması yönünden bir başlangıçtır da. Mesela, Mısır'ı ele alalım; İskender'in generali Ptolemy, Romalı Augustus'un MÖ 30'da kraliçe Kleopatra'yı esir alana kadar sürüp giden bir hanedan kurdu.

MS 476: Roma İmparatorluğu'nun Yıkılışı

Roma bir günde inşa edilmedi ve yine bir günde de yıkılmadı. Birbirileriyle rekabet hâlindeki askeri ve siyasi liderler arasındaki iç savaşlar Roma Cumhuriyeti'ni MÖ 88 ila 28 arasında sarstı. Bu hâl, cumhuriyet biçimindeki idarenin son bulmasına ve bir güçlü imparator tarafından idare edilen bir yönetimin başlamasına zemin hazırladı. (İlk imparator Augustus'u Bölüm 19'da gözden geçiriniz.)

Ancak imparatorluk idaresi de sonunda gücünü kaybetti. Şöyle ki; Roma İmparatorluğu'nun uzaklara yayılmış sınırlarındaki pek çok cephede gerçekleşen MS üçüncü yüzyıl saldırıları ve iç isyanlar imparator Diocletian'ı aşırı bir tedbire gitmeye zorladı; Diocletian, kendini Doğu'nun (Mısır ve Asya) ve meslektaşı Maximian'ı da Batı'nın (Avrupa ve Kuzeybatı Afrika) imparatoru olarak atamak suretiyle, MS 286'da imparatorluğu ikiye böldü. Diocletian, hâlâ her iki yarıda da otoriteyi elinde tutuyor ise de, bu sistem sonunda Doğu'nun ayrı bir imparatorluk; Bizans İmparatorluğu olmasına zemin hazırladı, bu arada da Batı yavaş bir çöküş sürecine girdi.

Hepsi de Roma'nın düşmanı olan Hunlar, Vandallar, Vizigotlar ve Ostrogotlar beşinci yüzyılda Ren Nehri'nin karşısına akın etmeyi sürdürdü; böylelikle Roma'nın topraklarını savunma yeteneğini zayıflattılar. MS 476'ya gelindiğinde, imparatorluğun Avrupa'da pek bir otoritesi kalmamıştı, bu sebeple barbarların, genç imparator Romulus Augustus'u (Augustulus ya da "Küçük Augie" olarak da bilinir.) o yıl tahtından indirmeleri hiç de zor bir şey olmamıştı. Yine de 476, sembolik bir son ve de sonunda Avrupa uluslarının içinden çıkacağı feodal, parçalı toplumun sembolik bir başlangıcı olarak durur. (O egemenlik ile ilgili daha detaylı bilgiyi Bölüm 7 ve 8'de bulabilirsiniz.)

1066: Normanların İngiltere'yi Fethedişi

Polyester yarım kollu tişörtler giymiş, plastik cep koruyucuları bulunan ve gözlükleri şeritli Norman denilen bir grup adam Londra'ya doğru at koşturdu ve... Ooo, durun, bekleyin. Bu Normanlar Fransız'dı ve belli ki, cep koruyucuları ile takılmıyorlardı.

Eğer Normandiya dükü William, 14 Ekim 1066'da Hastings Muharebesi'ni kazanmasaydı Britanya'nın ne hâlde olacağını bilemem. Bildiğim şey, Norman fethinin etkilerinin uzun dönem hissedilmiş olduğudur. 25 Aralık 1066'da İngiltere kraliyet tacını giyen William ve ailesi, İngiliz asillerinin yerine Normanları (Normandiya, daha sonraki Kuzey Fransa), Bretonları (yine Fransa'dan) ve Flemingleri (Kuzey Fransa'dan ve Belçika'dan) getirerek, ülkeyi neredeyse bir asır yönetti. 1066'dan 1144'e kadar, İngiltere ve Normandiya aynı yönetime sahipti ve Normandiya, Fransa'nın II. Philip'i on üçüncü yüzyılda onu ülkeden çıkarıncaya kadar İngiliz elinde kaldı.

Kraliyet aile bağları ve birbiriyle çatışan iddialar İngilizleri ve Fransızları birbiriyle yüzyıllardır bağlantılı ve genelde savaş hâlinde kıldı. On dördüncü ve on beşinci yüzyılların Yüz Yıl Savaşları'nın kökenlerini geçmişteki Norman istilasında bulabilirsiniz. (O savaşa ait daha fazla bilgi için Bölüm 17'ye bakınız.)

1095: İlk Haçlı Savaşı'nın Başlayışı

Dünya çapındaki Avrupa imparatorlukları ve sömürgeciliğinin uvertürü olan Haçlı Seferleri, dalgalar halinde yayılan Avrupalıları, dünyanın bir diğer parçasına; güç kullandıkları ve insanlara tepeden baktıkları Orta Doğu'ya gönderdi.

Haçlı seferleri Selçuklu Türklerinin, Orta Doğu'nun büyük bir bölümünü Araplardan ve direnen Bizans İmparatorluğu'ndan devralmalarından sonra başladı. Türkler, Araplar gibi Müslüman olmuştu. Fakat, yedinci ve on birinci yüzyılların Araplarının aksine, Hristiyanlara karşı toleranslı değillerdi. Bizans imparatoru, dindaşı Papa II. Urban'dan, bu yeni Türk tehdidine karşı direnmede kendisine yardım etmesini istedi. Urban da, Hristiyan hacıların,

(o dönemde Selçuk idaresinde olan) Kutsal Topraklar'a, yani Filistin'e giden yollarında taciz edilmekte olduklarına dair haberlerden dolayı endişeliydi.

26 Kasım 1095'te, papa, Hristiyan savaşçılarını Selçuklu Türkleri ile dövüşmeye çağırdı. Bu çağrıya iki türlü savaşçı icabet etti:

- Doğuya giden, yolda başı belaya giren ve kendi ölümlerine sebep olan eğitimsiz, iyi silahlanmamış köylüler ve kasabalılar.
- 1099 yılında Kudüs'ü savunarak Selçuklu ordusunu yenen ve şehirdeki herkesi kılıçtan geçiren iyi silahlı asiller ve birlikleri.

Daha sonra yüzyıllarca sürüp giden Haçlı seferleri, yalnızca, Kutsal Topraklar'ın kutsallığını geri getirme hedefinden de çok uzak olan kanlı ve başıboş harekâtlardı. (Haçlı seferlerinin, nasıl on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki Avrupa emperyalizminin habercisi olduğunu anlamak için Bölüm 7'ye bakınız.)

1492: Kolomb'un Mavi Okyanusa Doğru Demir Alışı

Başka bir tarihi hiç ezberlememiş olsanız bile, 1492'yi biliyorsunuz. O yıl, Avrupa'nın, artık bundan sonra sürekli olarak İspanya'nın (Kolomb'un temsil ettiği ülke), Portekiz'in (yıllarca kullandığı üssü) ve diğer Avrupalı ulusların izini taşıyacak olan kültürlerle ilişkisinin başlangıcına işaret etmiştir.

Kolomb'un keşfi, Avrupalının fethe olan ve giderek artan açlığını doyurmak ve yirminci yüzyıla kadar devam eden emperyalizm çağının ortaya çıkmasına yardım etmekle, dünyayı -veya en azından herkesin dünya olduğunu düşündüğü yeri- yeniden düzene soktu. Kolomb'un seyahatleri, (O, kıtanın, gerçekten Asya'nın bir parçası olduğunu kabul ettirmeye çalışarak, Yeni Dünya'ya doğru uzaklaşmaya devam ediyordu.) Yeni Dünya'da zaten yaşıyor olan, *Hintliler* adını verdiği topluluğun hayatlarını da perişan etti. Avrupalıların hastalıkları sayılarını büyük ölçüde azalttı ve Avrupalı göçmenler onları arazilerinden söküp attı.

Bununla birlikte, getirdiği bütün değişimlere rağmen, Kolomb'un başarısı, özellikle Portekiz'in Vasco da Gama'sının Afrika'yı dolaşmak ve 1598'de can atılan menzili olan Hindistan'a ulaşmakla yaptığına kıyasla, o dönemde, umut kırıcıydı. (Kolomb, da Gama ve diğer Avrupalı kâşifler için Bölüm 7'ye bakınız.)

1776: Amerikalıların Ayrılışı

Kontinental Kongre devrimci Bağımsızlık Bildirgesi'ni benimsediğinde 4 Temmuz 1776 ruhu, nihayetinde dünyanın en güçlü ulusu olacak enerjiyi meydana getirdi. Ancak, bu günü unutulmaz kılan bir başka sebep vardır.

On sekizinci yüzyılın Aydınlanma düşüncesinin (Bölüm 15'e bakınız.) esin verdiği Amerikan Devrimi, devrimler çağını başlattı. O, 1789'un kültürel bakımdan tuzla buz edici Fransız Devrimi'ni ve hem Avrupa sömürgelerindeki hem de Avrupa'daki birbirini takip eden isyanları sahneye koydu.

İsyan on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında Güney Amerika'yı silip süpürdü ve yüzyılın ortası (özellikle 1848 ve 1849), Bohemya ve Macaristan gibi yerlerde çok sayıda isyanlar gördü. Yirminci yüzyılda ise, devrimci şevk ve coşku, sonunda sömürgecilik çağına son verdi. Devrimler Marksist retoriği de benimsedi, Rusya ve Çin gibi birbirinden farklı yerlerde eski düzeni devirmeye devam etti.

1807: Britanya'nın Köle Ticaretini Yasaklayışı

On sekizinci yüzyılda, Britanya'da ve diğer yerlerde, gitgide daha fazla özgür insan, köleliğin ne kadar yanlış olduğunu fark etti. Onlar en iğrenç suistimallere, özellikle transatlantik köle ticaretinin hunharlığına odaklandı. Danimarka, 1803 yılında, köleliği yasadışı ilan eden ilk ülke oldu. Ancak, İngiltere'nin ticaretteki prestiji ve denizci gücü sebebiyle, birkaç yıl sonraki İngiliz yasağı muazzam bir uluslararası değişimi işaretledi. Parlamento, 1807 yılındaki Köleliğin Kaldırılışı Kanunu ile hayati bir adım attı. 1815'te, Napolyon Savaşları'ndan sonra, Britanya Fransa, Hollanda, İspanya ve Portekiz'i; köle ticaretini durdurmaları için sıkıştırdı.

Aydınlanma fikirlerinden (Bölüm 15'e bakınız.) doğan değişim, özellikle doğal hukuk ve insan hakları hususundaki kavramlar da Amerika ve Fransa'daki devrimleri besledi. Dini ve politik anlayış dönüştü. İngiltere'nin Quakerları (Hristiyan mezhebi) 1787'de bir Hristiyan köleliği ilga cemiyeti kurdu. Britanya'nın baş hâkimi Lord Mansfield, 1772 kadar erken bir dönemde kaçak kölelerin, Britanya toprağına girmekle hür olacakları hükmünü getirdi. 1830'larda, Britanya bütün kölelerin özgürleştirilmesini emretti.

İdealizm, kölelik karşıtı anlayışa güç sağlamış olmasına rağmen, akım ekonomik pragmatizmden kuvvet almıştır. 1807 itibariyle, Britanya'nın sanayi devrimi yola koyulmuştu. İngilizler, Afrika'nın doğal kaynaklarında ve deniz aşırı piyasalarda, köle ticaretindekinden daha yüksek bir kârlılık bulmuştu.

1893: Kadınların Dünya Genelinde Oy Vermeye Başlaması

Demokratik devrim hâlâ yaşanmaya devam ediyor. Kadınlar oy verme hakkını ilk kez 1893 yılında (O zaman hâlâ İngiliz kolonisi olan) Yeni Zelanda'da başladı, ama onu pek çok ulus takip etti. Onların arasında, kadınlara oy hakkını sırasıyla 1894, 1907 ve 1917'de veren Avustralya, Norveç ve Rusya vardı. 30 yaşın üstündeki İngiliz kadınları oy verme hakkını 1918'de elde etti ve o ülkede kadınların oy verme yaşı 1929'da 21'e çekildi.

ABD'de kadınlar bu hakkı anayasada yapılan 19. tadilat, 1920'de onaylandığında kazandı. Ama bazı eyaletler kadınların oy hakkını daha önce meclislerinden geçirmişti. Fransa bu kervana nispeten geç katıldı; orada kadınlar oy verme hakkını 1944'te elde etti. İsviçre'de kadınlar oy verme hakkını 1971'e kadar elde edemedi.

Yirminci yüzyıl, dünya çapındaki pek çok toplumda kadınların rol ve statüsünün nesilden nesle hızla genişlemesine de şahitlik etti. Özellikle Batılı sanayileşmiş ülkelerde, kadınlar önceleri erkeklere ayrılmış mesleklerde çalışmaya başladılar ve diğer pek çok uğraş arasında bilimde, tıpta, hukukta ve gazetecilikte mükemmel bir yer edindiler. Kadınlar seçimle gelinen görevler için yarıştılar ve kazandılar. Önemli demokrasiler -adını vermek gerekirse Britanya, Hindistan, Pakistan ve İsrail- hepsi de yirminci yüzyılın ikinci yarısında kadın başbakanlar gördüler. 1997'de Madeleine Albright (1937-...) ABD'nin, başkanın kabinesinde en yüce makam olan göreve geldi; ilk kadın dışişleri bakanı oldu. Bu emsali takip ederek, Condoleezza Rice (1954-...) ve eski başkan eşi Hillary Clinton (1947-...) da yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarında bu önemli makamı doldurdular. Bu arada, diğer ülkelerdeki kadınlar -özellikle Müslüman dünyanın bazı bölgelerinde- daha fazla özgürlük aramaya yeni yeni başlıyorlardı.

1945: ABD'nin Atom Bombasını Atışı

6 Ağustos 1945'te 90.000 kişi, bir Amerikan uçağının savaşta kullandığı ilk nükleer bombayı atmasından sonra, Japonya'daki Hiroşima şehrinin %75'ini yıkan parlak ani alev ve darbede öldü. Bunu takip eden patlama ve ateş diğer 60.000 kişiyi yaraladı, onların da pek çoğu radyasyon bulantısı ve kanserden vefat etti. Üç gün sonra, Amerikalılar başka bir atom bombasını Japonya'ya; bu sefer Nagazaki şehrine attılar. 40.000 kişi anında vefat etti.

İki atom bombası tasvirî imkânsız, suçlu suçsuz ayırmayan bir ölüm ve yıkıma yol açtı. II. Dünya Savaşı nihayet sona erdi ve dünya nükleer çağa girdi.

Bunlar, insanlara karşı ancak iki kez kullanılmış nükleer silah olmayı sürdürüyor. İki kez kullanılmış olarak kalmasını ümit ediyorum. Ne var ki, bu atom bombalarının ve onları izleyen çok daha güçlü termonükleer silahların yalnızca varlığı bile, 1945'i muazzam ve dehşetli bir dönüm noktası kılıyor.

Bölüm 24

Vazgeçilmez On Tarihi Belge

Bu Bölümde

- Kayıp tarihin bir kayadan yeniden elde edildiğini,
- Kutsal metinlerdeki zenginliklerin bir ciltte toplandığını,
- Kralın anlaşma yapmaya zorlandığını,
- Serbest bırakmak: Amerika'nın modelini,
- Ekonomik bir risale ile imparatorlukların yeniden şekillendiğini,
- Dünyanın devrimci bir fikir ile sarsıldığını öğreneceksiniz.

Belgeler, tarihi korumuş olmaları yönünden, insanlığa tarihini verir. Hiç kimse yazıyı icat etmemiş veya muharebelerin, inançların, kanunların, antlaşmaların vb. resmi kaydını tutmamış olsa bile, tarihi sözlü anlatılardan ortaya çıkarabilirdiniz.

Komşunuzun kulağına bir şey fısıldadığınız ve onun da duyduğunu sıradaki kişiye fısıldadığı ve bunun oda boyunca devam ettiği bir kulaktan kulağa oyunu oynadınız mı? Eğer oynadıysanız, sözlü tarihin, kişiden kişiye, birkaç dakikalık bir zaman diliminde olsa bile, nasıl değiştiğini biliyorsunuzdur. Sözlü tarihe dayalı yüzyıllar boyunca, insanların, gerçekte ne olup bittiği hususunda bir fikri pek olmaz. Sözleşmeli anlaşmalara gelince, herkes gerçekten önemli olan ögelerin yazıya dökülmesi gerektiğini bilir.

Belgeler önemlidir ve bazı belgelerin, yalnızca geçmişi korumuş olduğu için değil, aynı zamanda şekillendirdiği için ekstra bir önemleri oldukları görülüyor. Belgeler bir anlaşmanın, toplumsal kimliğin ve doğruya veya yanlışa dair ilkelerin temel doktrinlerini kaydeder. Kanun hâkimiyeti modern demokrasiler için vazgeçilmez bir kavramdır. Bu, hiçbir kralın, cumhurbaşkanının, belediye başkanının, komiserin ya da başka birinin planlamadan, doğaçlama kural koyamayacağı anlamına gelir. Legal bir işlem yapmak -bu ister nükleer güçler arasında yapılacak bir antlaşma olsun, isterse bir köpek yakalayıcıyı atamak olsun, isterse de birini tutuklamak olsun- kamu görevlilerinin kitaba göre hareket etmeleri beklenir. İşte o kitap bir belgedir.

Rosetta Taşı

Bir sanat eseri olduğu kadar bir belge de olan Rosetta Taşı, eski Grekçe ile ve eski Mısırlı yazısının iki biçimi ile resmi hiyeroglif (kral mezarı duvarlarında görüldüğü üzere) ve daha yaygın kamusal alfabe ile yazılı siyah bazalttan yapılı bir levhadır. 1799 yılında, Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında, askerlerinden bazıları bu taşı İskenderiye yakınındaki Reşit'te, Nil Nehri'nin Rosetta kolunda bulmuşlardır. Taş yaklaşık 2.000 yıl önce, MÖ 196 yılında oyulmuştu.

Fransız askerleri taşı kurtardığında, kimse hiyerogliflerin (Hiyerogliflere dair daha fazla bilgi için Bölüm 4'e bakınız.) nasıl okunacağını bilmiyordu. Eski Mısır tarihinin ebediyen yok olduğu anlaşılıyor.

Bilginler Thomas Young ve Jean François Champollion, Rosetta Taşını deşifre edebilmek için uzun ve sıkı bir çalışma yaptı ve üç metnin de aynı şeyleri üç dille söylediğini ortaya koydu. Champollion, eski Grekçe bilgisini kullanarak, 1822 yılında hiyeroglifleri okuyabildiğini ilan etti. Rosetta Taşı Mısır'ın uzak geçmişine açılan bir giriş yolu hizmeti görmüştür.

Rosetta Taşını, Londra'daki British Museum'da görebilirsiniz.

Konfüçyüs Seçkileri

Batı dünyasında, insanlar altın kuralı İsa'ya atfeder. Ancak, İsa'dan 500 yıl önce mütevazı bir Çinli öğretmen; Kung Ch'iu, öğrencilerine "Başkalarına, kendinize yapılmasını istediğinizi yapınız." demişti.

Kung MÖ 551-479 yılları arasında yaşadı. Daha ergen yaşındayken kamu görevlisi oldu. 15 yaşındayken hububat ambarları ve otlaklardan sorumlu memurdu, çalışmalarıyla kendini ispatlayarak yüksek mevkilere geldi. Reform yönündeki fikirleri onu halk içinde meşhur etti, fakat bazı imtiyazlı kimselerin de öfkesini çekti.

Düşmanları, onu doğduğu ilden çıkmaya mecbur ettikten sonra, Kung seyahat etti ve başkalarına saygı, geçmişlere hürmet, itaat, ortak değerler, sadakat ve kendini geliştirmeye dair fikirlerini yaydı. *Li* (düzgün davranış) ve *jen* (sempatik tavır) kavramları üzerinde önemle durdu. Öğrencileri, Kung'a, "saygıdeğer efendi" anlamına gelen *Futzu* unvanını verdiler. Kung Futzu'nun öğretilerine dair daha fazla bilgiyi Bölüm 10'da bulabilirsiniz.

Kung Futzu'nun hayatının sonlarında ve o vefat ettikten sonra, takipçileri, sözlerini, Çinli düşüncesinin son derece etkili bir kaynağı olan *Seçkiler (Analects)* başlığı altında topladılar. Konfüçyüsçülük, Taoizm, Budizm ve Legalizm gibi diğer felsefi ve dini ekoller ile harmanlayarak Çinli karakterini

şekillendirdi. Yirminci yüzyıla kadar, Çin hükümetinde memur olmak için yetiştirilecek her öğrenci *Seçkiler*'e çalışmak zorundaydı. Konfüçyüsçülük diğer Asya kültürlerini de etkiledi. O, 1603 ila 1867 yılları arasındaki Tokugawa veya *Edo* döneminde özellikle önemliydi. Bu dönem boyunca, Konfüçyüsçü değerler, şogunluk adı verilen askeri diktatörlük tarafından desteklendi ve zorla uygulatıldı ve bu da Japonya'da kayda değer bir sosyal istikrar seviyesinin sürüp gitmesine yardım etti.

İncil

O bir paket tekliftir; hepsi bir cilde sarılı belgeler hazinesini barındıran sandıktır. İncil'in hangi versiyonundan söz ettiğiniz, hangi geleneği takip ettiğinize bağlıdır, ama İncil, nasıl bilindiğine bakılmaksızın, pek çok dünya olayının seyrini anlamada vazgeçilmez bir belgedir.

Hristiyan formunda, İncil, iki önemli dinin; Yahudilik ve Hristiyanlığın merkezinde olan eserleri içine alır. (Bölüm 10 dünya dinlerini anlatıyor.) İncil *Pentateuch,* veya Yahudi Ruhbanlık Hukukunu (yazılı Tevrat) ile hem On Emri (Eski Ahit) hem de Hristiyan altın kuralını içine alır.

Birçok tarihçi tamı tamına gerçek olduğuna itiraz etse de, İncil kıssaları önemli bir tarih kaynağı olarak duruyor. İncil'in öğretileri, Bölüm 5 ve 6'da ele aldığım üzere, Roma ve Bizans İmparatorlukları dâhil, büyük ulusların tarihi seyrini şekillendirmiştir. İncil, onu, matbaasına basım için gelen ilk kitap olarak seçen Johannes Gutenberg'in teveccühüyle teknolojik bir değişime de dâhil olmuştur.

İncil önemli lengüistik değişimlerde de bir rol oynamıştır. İncil'in bu dillere erken dönemdeki önemli çevirileri ile hem Alman hem de İngiliz dilleri biçimlenmiştir. Almancaya yapılmış ilk çeviri 1530'da çıkan Martin Luther'in çevirisiydi. İngilizceye yapılanı ise 1611 yılındaki Kral James basımıydı. Komik gelebilir, ne ki bugünkü doğru şekilde konuşma tarzı, varlığını, 400 yıllık "thee" ve "thou" ile (eski İngilizce, "sana" ve "sen") dolu o kitaba borçludur.

Kur'ân

İncil gibi bir kutsal kitap olan Kur'ân, bin küsur yıldır ve hâlâ da insanlığın muazzam, varlıklı ve güçlü bir parçası olan İslâm dünyasının hemen her yerinde, yalnızca dini pratiğin değil, aynı zamanda günlük hayatın, resmi hukukun ve devlet politikasının temelidir.

Kur'an İslâm'ın tarih içindeki yerini belirler. Ayetleri yedinci ve sekizinci yüzyılın Arap fetihlerini teşvik etmiştir ve bugünkü Müslüman dünya görüşünü de biçimlendirmeyi sürdürmektedir.

Müslümanlar Kur'an'ın doğrudan, Allah'ın kusursuz kelâmı olduğuna ve Ceibril'in onu semada yazıldığı gibi, MS yedinci yüzyılda, İslâm'ın kurucusu olan Hz. Muhammed'e vahyedildiğine inanır. (Bölüm 10'a bakınız.) Müslümanlar Kur'an metnini kutsal kabul eder. Abdestsiz olarak kutsal metne Mushaf'a dokunmak haramdır. Onun üslubunu taklit ederseniz küfür işlemiş olursunuz; zira ayette konuşan Allah'tır.

Diğer dini kutsal metinler gibi, Kur'an da birbiriyle çelişen yorumlara konu olmuştur. Bazı radikal İslâmcı hocalar, İsrail karşıtı, Amerikan karşıtı, Hindu karşıtı ve diğer terörist örgütlerce işlenen şiddet eylemlerinin meşruiyet kaynağı olarak Kur'ân'ı gösterir. Bununla birlikte, dünyadaki Müslümanların büyük bir çoğunluğu, Kur'an'da modern terörizmi meşru gören hiçbir şey görmez.

Dünya olaylarına etkisine ilave olarak, Kur'an, geleneksel olarak Müslümanların Arapça okumayı kendinden öğrendikleri bir kitaptır. Bu da Kur'an'ı, belki de, şimdiye kadar en okunan kitabı kılar.

Magna Carta (Büyük Sözleşme)

Kralların (Bölüm 12'de ele alınan) ilahi hakları fikri, Tanrının vekili olarak, hükümdarın, âlemin tali derecedeki çocukları ile ilgilenmek zorunda olduğu anlayışına dayanıyordu. Bir tebaa, ister sıradan vatandaş isterse bir soylu olsun, krala saygı duymak ve itaat etmek göreviyle yükümlüydü. Ama buna karşılık, kralın ilahi görevi de tebaasını savunmak ve korumaktı. Bunda zımnen bir derece karşılıklı saygı da vardı.

Bununla birlikte, işler çoğunlukla yukarıda anlatıldığı gibi gitmedi. İngiliz kralları içinde en sevimsiz olanı, John, baronlarının keyfini kaçırdı ve onlar da isyan etti. 1215 yılında, baronlar üstünlüğü elde etti ve Kral John'u bir sözleşme; Büyük Sözleşme veya Latince (on üçüncü yüzyıl Avrupa'sının resmi dili) *Magna Carta* imzalamaya zorladılar.

Bunu imzalamakla, Kral John, tebaasına saygı gösterme hususunda spesifik kurallara rıza gösterdi. Magna Carta 63 madde içerir ve hemen hepsi Kral John'un mali ve adli yetkilerini suistimal edişi ile ilgilidir. En meşhur olan 39. ve 40. maddeler şunu der:

> *Kendi zümresinden olanlar ya da ülkenin ilgili yasalarına uygun olarak verilen bir karar olmadıkça, hiçbir özgür kişi [Özgür kişi, kraliyetin, serf veya köle olmayan yetişkin erkek tebaası idi.] tutuklanamaz, hapse atılamaz.*
>
> *Kimseyi satmayacağız, kimseyi bunlardan men etmeyeceğiz, hakkı ya da adaleti geciktirmeyeceğiz.*

Bu, krallığı tiranlıktan ayırma yönündeki ilk resmi girişim, Kral John ile baronlar arasındaki bütün problemleri çözmedi ama sözleşme İngiltere'de, Britanya İmparatorluğu ve ötesinde haklar, adalet, otoritenin kullanılışı hususlarında bir emsal oluşturdu. Büyük Sözleşme, Amerika Birleşik Devletleri gibi cumhuriyetlerin kurucularınca teminat altına alınan anayasal özgürlüklere işaret etmiştir.

Marco Polo'nun Seyahatleri

On üçüncü ve on dördüncü yüzyılda Venedikliler Marco Polo'ya *Il Milione* adını verdiklerinde, onun Çin'e seyahatleri ve Çin'deki hayatına dair çok okunan kitabının bir başlığını tekrarlıyorlardı. (Polo'nun, çeşitli tercümelerde ve basımlarda başka başlıklar altında çıktı.) *Il Milione* Çin imparatoru Kubilay Han'ın sahip olduğu büyük serveti (milyonlar) ifade ediyordu.

Ancak, Polo'nun bazı Avrupalı dostları *Il Milione* ifadesini, Marco Polo'nun milyon yalan söylediğini anlatmak için de kullandılar. Pek çoğu, Kubilay Han'ın muhteşem imparatorluğu hikâyelerine inanamıyordu. Çin neredeyse başka bir gezegendeymiş gibi uzakta görünüyordu; on üçüncü yüzyılda ancak, Polo'nun önayak olan babası ve amcası dâhil, 1271 yılında doğuya yapılan ikinci seyahatlerinde az sayıdaki diğer birkaç Avrupalı Pekin'i görebilmişti.

Marco Polo'nun Doğu ve zenginliklerine dair bilgisi, kendine inananların sayısını arttırdı, çünkü o yaşadıklarını yazıya dökü yordu. Gitgide daha çok insan, onun anlattıklarıyla büyülendi ve İngilizcede *The Travels of Marco Polo (Tü. Marco Polo'nun Geziler Kitabı)* adıyla bilinen kitabı on dördüncü yüzyılın okunması gereken kitabı oldu. O ipeğe, seramiğe ve diğer egzotik mallara yönelik açlığı besledi ve bu malları taşımak için deniz rotası arayıp bulma isteğini kamçıladı. Tarihçi Daniel J. Boorstin'in, kitabı *The Discoverers*'te dediği gibi, "Marco Polo olmadan ... bir Kristof Kolomb olur muydu?" Avrupa fetihleri ve sömürgeciliği çağının izlerini, Polo'nun Uzak Doğu seyahatlerini anlatışına kadar geçmişe götürebilirsiniz.

Bağımsızlık Bildirgesi

Olayların seyri içinde, bir halkın, kendilerini diğerleri ile bağlamış olan siyasi bağları çözmesi gerekli olduğunda... Kendilerini ayrılmaya sevk eden sebepleri ilan etmelidirler.

Diyeceksiniz ki, bu ne? Büyük ölçüde Thomas Jefferson tarafından kaleme alınan ve Kıtasal Kongre tarafından 4 Temmuz 1776'da tasdik edilen büyük belgeden alınmış giriş cümlesinin kendi kısalttığım versiyonudur. (O devasa tarih hususunda daha fazla bilgi için önceki bölüme bakınız.)

Bağımsızlık Savaşı zaten başlamıştı, bundan dolayı, Bağımsızlık Bildirgesi savaşla ilgili olmaktan ziyade Amerika'nın kolonyal liderlerinin yapmakta olduklarına dair hangi kanaatlere sahip olduklarının bir *açıklaması*ydı. Mesela, bu bildirge Kral III. George'a karşı özel bir kinle doluydu. Fakat Jefferson, Benjamin Franklin ve John Adams'dan gelen yardımla on sekizinci yüzyıl felsefi akımı; Aydınlanma'dan çıkan en ikna edici siyasi ve sosyal felsefenin bazı ögelerini özetlemekle de çok parlak bir iş başarmıştır. İşte onun kusursuz bir örneği:

> *Bütün insanların eşit yaratıldığı, onlara Yaratıcı tarafından belirli vazgeçilmez bazı Haklar bahşedildiği ve bunların arasında Yaşama, Özgürlük ve Mutluluğu gerçekleştirmek için çabalamak olduğu hususlarını tartışmasız hakikatler olarak kabul ederiz.*

Bildirge kadınlardan söz etmiyor ve belge bütün erkekleri de kapsamına almamış; köleleri dışlamıştır. Yine de, Jefferson'ın kaleme aldıkları güçlü sözlerdi. Belge, otoritenin uygulaması adaletten uzaklaştığında, insanların hükümete karşı koymalarının, yalnızca bir hak değil, aynı zamanda bir *sorumluluk* olduğunu ifade eder. O sözler on sekizinci yüzyıldan günümüze kadarki yüzyıllarda yankı buldu. (Bölüm 15'te devrimci felsefeler hakkında daha fazla bilgi vardır.)

Haklar Bildirisi

1789'da kaleme alınan ve ABD Anayasası'na 15 Aralık 1791'de ilave edilen ilk on anayasa değişikliği, devletin gücünü sınırlamayı ve belirli bazı hakları; temel hakları herkes için güvence altına alma niyetiyle hazırlanan, sonradan akla gelmiş güçlü düşüncelerdi.

Konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü ve din özgürlüğü; söz konusu özgürlükleri özel olarak teminat altına alan birinci tadilattan gelir. "Özgür bir eyaletin güvenliği için gerekli olan iyi düzenlenmiş bir Milis gücü..." diye başlayan ikinci tadilat, silah kontrolü savunucularının ve silah hakları savunucularının, Kongre'den geçişinden 200 küsur sene sonra bile tartışmayı sürdürdükleri bir mevzuattır.

İnsanlar Haklar Bildirisi konusunda her zaman tartışır. Sade vatandaşlar, Kongre üyeleri, sohbet programı sunucuları ve hâkimler bu asli Amerikan belgesini yorumlar ve yeniden yorumlar. Yüksek Mahkeme hâkimleri, vakitlerinin çoğunu, anayasanın çerçevesini çizenlerin, bu tadilatları kaleme alırken ne demek istediklerine karar verebilmek için harcar.

Üzerinde tartışılabilir ama kalıcı olan Haklar Bildirisi, neyin devletin yanına kâr kalabileceği hususunda sürekli bir engel getirir. Bağımsızlık Bildirgesi gibi, bu tadilatlar da, dünyadaki pek çok demokrasi tarafından kopyalanmış ve daha ayrıntılı biçimde ifade edilmiştir.

Komünist Manifesto

1848 *Komünist Manifestosu* ve onun 1869'daki devamı *Das Kapital*, günümüzde adamakıllı gözden düşmüş görünür. *Das Kapital*'in argümanları üzerine kurulu en büyük hükümetler ya çökmüş (1991'de Sovyetler Birliği) veya özel mülke ve bireysel girişime tavizler vermiştir (Çin Halk Cumhuriyeti).

Yine de, Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından kaleme alınan bu ekonomik-politik tezin dünya çapındaki etkisi inanılmaz seviyede olmuştur. Eser çok sayıdaki devrimin fitilini ateşlemiş ve toplumları sert bir şekilde yeniden biçimlendirmiştir.

Komünist Manifesto devlete, dine, geleneksel kültüre, fabrikalara ve madenlere sahip olan ve diğer insanları, o emlâk ve emtiayı kâr elde etmek için kullanan kişiler olarak tanımlanan baskıcı *kapitalist sınıfın* araçları olarak devlete, dine, geleneksel kültüre hücum eder. Marx ve Engels komünizmi -endüstri ve çiftliklerin kolektif mülkiyeti ve kaynakların herkes arasında eşit dağıtılması özelliği ile- herkes için adil olan yegâne ekonomik sistem olarak sunar. Teoride, argümanları, on dokuzuncu yüzyılda dünya çapında çalışan insanların bam tellerini güçlü biçimde titretti. Pratikte ise, sözüm ona komünist denilen hiçbir toplum, ideali olan; herkesin eşit olacağı ve hiç kimsenin özel bir imtiyazdan yararlanamayacağı sınıfsız topluma hiçbir zaman yaklaşamadı. Mesela, Sovyetler Birliği'ndeki Komünist Parti liderleri, bir zamanlar Rus soylularına ait bulunan, el konmuş yazlık evlerin tadını çıkarmak suretiyle yeni bir aristokrasi hâline geldiler.

Böylesi yetersizliklere rağmen, Marx'ın teorileri ile bağlantılı sosyalist fikirlerin, neredeyse her gelişmiş ülkede, işçilerin hakları ve devletin sorumluluğu hususlarında hâlâ güçlü etkileri vardır. Batı Avrupalı uluslar, ulusal sağlık hizmetleri, cömert işsizlik yardımları ve hükümetlerin işlettiği çeşitli sosyal programları ile sosyalist demokrasiler olarak geniş ölçüde kabul edilirler. Sosyalizmin uzun zamandır pis bir kelime addedildiği Amerika Birleşik Devletleri'nde bile, işçi koruma yasaları ve Tıbbi Bakım ve Sosyal Sigorta gibi programlar temellerini, toplumun vatandaşlarına karşı sorumluluğu gibi sosyalist bir konseptten alırlar.

Türlerin Kökeni Üzerine

Charles Darwin'in 1859'da yayımladığı *Türlerin Kökeni Üzerine* (On the Origin of Species) adlı kitabında ortaya koyduğu, doğal ayıklanma yoluyla evrim teorisi, Darwin'den beri bilim adamlarının, canlıların çalışılmasına yönelik yaklaşım yönteminin temelini oluşturur. Modern biyoloji, antropoloji ve paleontoloji; hepsi evrim fikri üzerine temellenir.

On dokuzuncu yüzyılda, hemen bütün natüralistler bitki ve hayvan çeşitlerinin, Allah'ın âlemi yarattığından beri değişmemiş olduğunu düşünüyordu. Diğerleri değişimin olduğunu kabul ediyor, ama hayatta kazanılan bir özelliğin, kötü toynaklı bir kısrağın topallayan bir tay doğurabileceği örneğindeki gibi, yavrulara geçebileceğini düşündüler. Darwin (1809-1892), yirmili yaşlarında, bir natüralist olarak dünyayı, İngiliz deniz kuvvetlerine ait bir araştırma gemisinde dolaştı. Gözlemleri, her iki teoriye şüpheyle bakmasına sebep oldu.

Türlerin doğal ayıklama yoluyla evrilmesi fikrine, Darwin, benzer fikirleri öngörmüş, kendinden başka en az 20 bilim adamının bulunduğunu itiraf etmiş olmasına rağmen *Darwinizm* adı verilir. Fakat Darwin'in yapıp diğerlerinin yapamadığı, teorisine bütün dünyadan topladığı botlar dolusu somut veri ile desteklemiş oluşudur.

Darwin, *Türlerin Kökeni Üzerine*'yi herkesin okuyabileceği kadar yalın bir dille de yazdı. Bu ulaşılabilirlik ona şöhret getirdi, ama aynı zamanda şimşekleri de üzerine çekti. Pek çok dindar, doğrudan ilahi müdahaleye dayanmayan herhangi bir hayat teorisini kötüledi. Bazı dindar muhafazakârlar, insan türünün, diğer hayvanlar gibi evrildiğini öngören Darwinist kavramla özellikle dehşete düştü.

Bazıları, Darwin'in fikirlerini gasp etti ve yanlış bir biçimde, yirminci yüzyılın en utanılası serüvenlerinden bazılarına zemin hazırlayacak tarzda, insan topluluklarına uyguladı. ABD'deki saygıdeğer bilginler ve hükümet liderleri bile, bazı etnik grupların ve sosyal sınıfların mensuplarının diğer insanlardan daha yüksek seviyede evrildiklerini öngören asılsız fikri benimsediler. Bu inanç, doktorlara ve hâkimlere, çoğalmasının "uygunsuz" olduğuna hükmedilen vatandaşların kendi iradeleri dışında kısırlaştırılmaları emrini vermeye müsaade eden eyalet yasalarına zemin hazırladı. Bu mağdurların içinde yalnızca zihinsel ve bedensel hastalar değil, aynı zamanda suç işlemeyi âdet edinenler, alkolikler ve hatta işsizler de vardı. Almanya'nın Yahudi karşıtı Nasyonal Sosyalist Partisi, böylesi Amerikan yasalarını, sonunda, diktatör Adolf Hitler tarafından Yahudilerin ve istenmedik sayılan diğerlerinin toptan kıyımına zemin hazırlayan politikalar oluştururken bir şablon olarak kullanmıştır.

Bütün bunlar olurken, bilim adamları, genetik ve moleküler genetik gibi çalışma alanları geliştirmekle, Darwin'in fikirlerini meşru bir şekilde kullanmışlardır. Yirminci yüzyılın sonlarında ve yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarında, DNA araştırmaları, canlıların genleri yavrularına nasıl aktardıkları ve evrimin bilfiil nasıl işlediğine dair daha da detaylı ve kompleks anlayışa zemin hazırlamıştır.

Dünya tarihi hakkında harika bir kişisel rehber

Dünya tarihine dair daha fazla bilginiz olmasını mı istiyorsunuz? Bu özlü rehber dünyayı bugünkü haline getiren tüm önemli oyuncuları ve olayları ayrıntılarıyla açık bir biçimde izah ediyor. İnsanlık tarihinin bütününü ele alan bu kapsamlı kaynak, yirmi birinci yüzyıldaki dünyanın nasıl vücuda geldiği hususunda size bir fikir vererek, dinden bilime, oradan sanata ve savaşa kadar her alandaki önemli gelişmelere ışık tutuyor.

- **Geçmişle bağlantı kurmaya başlayın.** Neandertaller ile karşılaşıp Homer'e yönelip Atlantis'i yükseltip Firavunları mumyayla koruyup çağlara ad verin.
- **Sayılarla güç kazanın.** Eski medeniyetlerden bugünün küresel topluluğuna kadar gelen büyümenin izlerini sürün ve toplumları başarıya veya başarısızlığa götüren faktörleri keşfedin.
- **Düşüncenin etkisini keşfedin.** Dinin çıkışı, felsefenin kökleri, bilimin gelişimi ile hislerimiz ve inançlarımızın bizi nasıl sürekli olarak yeniden tanımladığını anlamaya çalışın.
- **Savaşın küresel sonuçlarını anlayın.** Grekler ve Romalılar ile ata binerek, süvarilerle birlikte silahlanarak, hendek kazarak, insanların modern savaşlar başlatmada tuttukları yolları izleyin.
- **Önderler ve düzeni sarsanlarla;** büyük liderler, cesur devrimciler, acımasız titanlar ve adı duyulmamış kahramanlarla tanışın.
- **Yirmi birinci yüzyılın önemli olaylarını;** 11 Eylül ile Afganistan ve Irak savaşları, iklim değişikliği, Katrina Kasırgası ve Çin, Hindistan ve Brezilya'nın ekonomik yükselişini inceleyin.

Kitabı açın ve

- Tarihin detaylı bir değerlendirmesini
- Dünya dinlerinin gelişimini
- İncil'den Haklar Bildirisi'ne kadar başlıca tarihi belgelerin değerlendirmesini
- Yazının ve resmin icadını
- Dünyayı kökten değiştiren bilimsel gelişmeleri
- Dünyayı değiştiren insanların ve dünyanın değiştirdiği insanların özlü biyografilerini
- Dünya geçmişindeki unutulmaz on tarihi inceleyin.

Videolar, aşama aşama örnekler, makaleler ve alışveriş için **Dummies.com®** adresini ziyaret edin!

facebook/dummiestr
twitter/@dummiestr

Yaşam Yayınları

Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok. Güleryüz Apt. No:9 Daire:3 Kadıköy / İSTANBUL **Tel-Faks:** +90216 418 20 10 info@nobelyasam.com - www.nobelyasam.com

Ankara Büro: Mithatpaşa Cad. No.: 74/4 Kızılay / ANKARA **Tel:** 0312 418 20 10 **Faks:** 0312 418 30 20

ISBN 978-605-9746-53-3

9 786059 746533

27 ₺